

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA
JULKAISSUT
SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA
118

ALPO RUSI
LEHDISTÖSENSUURI
JATKOSODASSA

SANAN VALVONTA
SODANKÄYNNIN VÄLINEENÄ 1941 — 1944

LEHDISTÖSENSUURI
JATKOSODASSA

ALPO RUSI

LEHDISTÖSENSUURI JATKOSODASSA

SANAN VALVONTA
SODANKÄYNNIN VÄLINEENÄ 1941—1944

ISBN 951-9254-36-6
ISSN 0073-2559
SATAKUNNAN PAINOTALO OY
KOKEMÄKI 1982

LEENALLE

Esipuhe

Tämä tutkimus värittää elämäkirjostani kymmenen vuotta. Suurinta osaa vuosikymmentäni hallitsivat kuitenkin muut kuin historian-tutkimuksen värisävyt; historian tutkimuksen kuulto ei kuitenkaan ole missään vaiheessa kokonaan kadonnut. Mutta sävyjana ulottuu kuitenkin lähes huomaamattomasta harmaasta voimakkaimpaan toiminnan kirkkauteen.

Työni missään vaiheessa en ole voinut enkä halunnutkaan hautautua tutkijankammion suljettuun maailmaan. Ei niin, että olisin voinut työskennellä yksinomaan toisenlaisessa ympäristössä: tutkimusprosessi eri vaiheineen luonnollisesti edellyttää siirtymistä ”suljettuun maailmaan”. Kysymys on siitä, että olen jakanut päiväni ulkoministeriön virkatyön, perheen ja tutkimuksen kesken. Illat ja yöt sekä lomat ja viikonloput ovat hyvin usein merkinneet siirtymistä historian maailmaan. Viime vuosina tähän maailmaan tuli lisäksi uusia vieraita: filosofia ja kansainvälisen politiikan teoria. Mutta uskon, että tässä uudemmassakin maailmassa Historian Käsi puristaa vahvimmin.

Tämän tutkimuksen syntyyn on ratkaisevimmin vaikuttanut poliittisen historian professori L. A. Puntila. Hän antoi vuonna 1970 pro-gradu-aiheen, joka suuntasi tutkimuskiinnostukseni toisen maailmansodan tapahtumiin. Tätä kiinnostusta lisäsi se, että minulla oli mahdollisuus toimia sihteerinä Suomi toisessa maailmansodassa tutkimusprojektin ensimmäisessä selvittelytyöryhmässä. Tämän työryhmän puheenjohtajana toimi professori Puntila. Olen kiitollinen hänelle lisäksi lukuisista neuvoista, joita olen vuosien varrella saanut. Professori Puntila ei myöskään ole halunnut puuttua tutkijan vapauteen vaikka epäilemättä hän yhtenä keskeisenä tutkimuskohteenani on tällaiseen tuntenut halua. Tätä ”puuttumattomuutta” arvostan.

Professori Puntilan ohella tunnen kiitollisuutta entistä poliittisen historian professoria, alivaltiosihteerä Keijo Korhosta kohtaan. Vaikka hän ei ehtinytkään seurata tutkimukseni edistymistä kuin pari vuotta, tämä vaihe oli ratkaiseva työni edistymisen kannalta.

Lisensiaattityöni valmistuttua professori Jukka Nevankivi on valvonut tutkimuksen loppuvaiheiden edistymistä. Hänelle haluan osoittaa lämpimät kiitokseni.

Tässä yhteydessä on luonnollisesti vaikea enää muistaa kaikkia niitä, jotka ovat antaneet neuvoja sekä olleet valmiita lukemaan käsikirjoituksia. Haluan kuitenkin osoittaa erityiset kiitokseni dosentti Martti Häikiölle, joka työn edistymisen kannalta hyvin kriittisessä vaiheessa rohkaisi tekijää ponnistelemaan eteenpäin sekä uhrasi aikaansa ongelman pohtimiseen. Viimeistelyvaiheissa olen lisäksi saanut arvokasta apua apulaisprofessori Seikko Eskolta, dosentti Ohto Manniselta, tohtori Jukka Tarkalta sekä erityisesti työni esitarkastajilta dosentti Seppo Hentilältä ja dosentti Esko Salmiselta.

Neiti Pirjo Leinolle kuuluu erityinen kiitos käsikirjoituksen huolellisesta puhtaaksikirjoittamisesta. Ulkoasiainministeriötä haluan kiittää tekstinkäsittelylaitteen käytöstä.

Ulkoasiainministeriön arkiston ja kirjaston, Valtionarkiston, Sota-arkiston, Eduskunnan kirjaston, Helsingin yliopiston kirjaston sekä Jyväskylän yliopiston kirjaston henkilökunnalle esitän parhaimmat kiitokseni siitä myötämielisestä avusta, jota he ovat tarjonneet tutkimuksen eri vaiheissa.

Suomen Historialliselle Seuralle haluan osoittaa lämpimät kiitokseni seuran hyväksytyä työni julkaistavaksi tutkimussarjassaan.

Maaseudun kukkaisrahaston säätiölle haluan esittää samoin parhaimmat kiitokseni siitä rahallisesta tuesta, jonka apurahan muodossa olen saanut ottaa vastaan tätä tutkimusta varten.

Työnantajani, Ulkoasiainministeriötä, haluan erikseen kiittää siitä, että se on suhtautunut myötämielisyydellä tieteelliselle harrastukselleni omistettuihin katkoihin virkasuhteessa.

Koska olen tehnyt väitöskirjani pääosin virkamiestyöni ohella, siitä on luonnollisesti seurannut kohtuuttomia rasituksia perheelleni. Ilman vaimoni Leenan kaikkinaista tukea en olisi varmaankaan päässyt päämäärääni. Hänelle esitän rakkaat kiitokseni.

Harjavallassa 7. 2. 1982

Alpo Rusi

Sisällys

ESIPUHE

0. JOHDANTO

1. Sensuuri — välttämätön sodankäynnin väline	17
2. Tutkimustehtävä	22
3. Lähdeaineisto- ja tutkimusmenetelmät	29
4. Tähänastinen tutkimus ja muistelmakirjallisuus	32

1. SENSUURIN TAUSTA JA JATKOSODAN SENSUURIN MUOTOUTUMINEN

1. Katsaus painovapausoloihin talvisodan päättymiseen mennessä	38
2. Talvisodan opetus — sensuuri keskitetään ja työtehtävä täsmennetään	43
3. Sensuurihallinto välirauhan kaudella — yleispiirteet	48
4. Jatkosodan sensuuri — kvantitatiivinen tarkastelu	52

2. SAKSA RAJOITTAA SANANVAPAUTTA POHJOLASSA 1940 — 1944

1. Saksan sodanpäämäärät Pohjolassa	55
2. Puolueeton Ruotsi kumartaa Saksalle	57
3. Saksalaisen miehityshallinnon näyteikkuna Tanska	61
4. Pimennetty Norja	64
5. Saksan yleinen sensuuripolitiikka ja Suomi	67

3. JATKOSODAN TAUSTA — KEHITYSPIIRTEET VUOSILTA 1940—1941

1. Sodanjohdon dualistisuus ja hallituksen sisärenkaan ideologiset lähtökohdat	73
2. Suomalais-saksalainen yhteistyö	80
3. Suomalaisten rajakaavailut	83
4. Puolueettomuusasemasta Saksan kanssasotijaksi	88

4. SODANKÄYNNIN EUFORISET ALKUVIIKOT — SALLIVA SENSUURI

1. Marsalkan päiväkäskyt	101
2. Sodan luonne	107
1. Englantilaishuhut erillisrauhasta torjutaan	108
2. Suhtautuminen länsivaltioihin	112
3. Kohti uutta Eurooppaa	118
3. Rajakysymys avoinna — Itä-Karjalan Suomeen liittämisen valmisteluja	126

5. ITÄ-KARJALAN VALLOITUS — SENSUURISTA SODANKÄYNNIN VÄLINE

133

1. Hallituksen asenne syyshyökkäyksen alkaessa	135
2. Itä-Karjalasta kirjoittelun taktista rajaamista	138
3. Aseveljeyden arkipäivä	144
1. Kiihkosaksalaisia piirteitä	147
2. Liittyminen Antikomintern-sopimukseen	150
4. Erillisrauha torjutaan	158
1. Sosialidemokraatit von Blücherin silmätikuiksi	158
2. Kohti Englannin sodanjulistusta — ikkuna länteen suljetaan	163
5. Hyökkäystauko — laajojen aluevalloitusten kannatus vahvistuu	173

6. ASEMASOTAA SAKSAN RINNALLA — PÄÄMAJASTA AKTIIVINEN SENSORI

1. Valtion Tiedotuslaitos asemasodassa	178
2. Ylioptimismia lehtien palstoilla	180
3. Saksan lähettiläs painostaa poliittista johtoa	184
4. ”Suomen kohtalo sidottu Saksan aseiden voittoon”	191
5. Sosialidemokraattien asema vaikeutuu von Blücherin painostuksesta	195

6. Saksan miehityspolitiikkaa ei saa arvostella	199
7. Hitlerin Suomen vierailu	205
8. Erillissotateesi ja angloamerikkalaisuus taka-alalle	208
9. Erillisrauha torjutaan 1942	217
10. Vapaan Itä-Karjalan merkitystä korostetaan	225
7. KÄÄNNEKOHTA SUURSODASSA — ”VARSINAINEN SENSUURIKAUSI” ALKAA KEVÄÄLLÄ 1943	
1. Suomen sodankäynti erillistyy suursodasta	230
2. Valtion Tiedotuslaitoksen linjantarkistuksia syksyllä 1942	234
3. Hallitus vaihtuu — ”puntilismi” kukistuu	240
4. Stalingrad ja Vilkun VTL:n liikkeellelähtö	247
5. Aseveljeys koetteilla — lehdistö suhdekehityksen ilmapuntari	251
1. Saksan painostuksessa — Yhdysvaltain välitys- tarjous keväällä 1943	256
2. Erillissotateesin uskottavuus koetuksella	259
3. Eräitä Saksan kannalta epämiellyttäviä kysymyksiä	269
6. Neuvostoliiton rauhantarjous kesällä 1943 — rauhan kaipuu kasvaa	274
7. Rauhanoppositio vahvistuu — ristiriita rauhan- ehdoista kärjistyy	278
8. ALUEVALLOITUKSET NEUVOTTELUPÖYDÄSSÄ — TIEDOTUSTOIMINNAN PÄÄHUOMIO SENSUURIIN (1943 — 1944)	
1. VTL ja Päämaja eri teillä Itä-Karjalan kysymyksessä	291
2. Lehdistö kiristää Suomen ja Saksan suhteita syksyllä 1943 — Lehdistökeskustelu suhdekehityksen ilmapuntari	298
3. Vuoden 1939 rajat lähtökohdaksi	312
4. Sensuurin arvostelu voimistuu syksyllä 1943	314

5. Neuvostoliiton rauhantarjous talvella 1944 — erillisrauhasta tärkeä mielialatekijä	317
6. Perääntyvän aseveljen asialla — VTL:ssä lisätään tehokkuutta henkilöjärjestelyin	326
7. Svenska Pressenin lakkauttaminen kesäkuussa 1944	334
 9. RIBBENTROP-SOPIMUKSESTA VÄLIRAUHAAN	
1. Sopimus tai ”kansallisen elämän tuho”	338
2. Mielialat paranevat — lehdistö sensuurin asialla	340
3. Neuvostoliitto luopuu antautumisvaatimuksesta — sensuuri valmistautuu hitaasti välirauhaan	346
4. Välirauhan ehdot julkistetaan	354
 10. SODANKÄYNTI JA SANANVAPAUDEN RAJOITTAMINEN	359
 LÄHDELUETTELO	370
 LIITTEET	382
 SUMMARY	390

0. JOHDANTO

1. *Sensuuri — välttämätön sodankäynnin väline*

Toisen maailmansodan aikana kaikissa sodassa mukana olleissa maissa valtiovalta harjoitti ohjattua mielipidemuokkausta. Sitä toteutettiin useimmissa tapauksissa sodan erityisoloja varten joko valtiojohdon omatoimisesti tai sitten miehittäjien määräyksestä luoduilla propaganda- ja sensuurijärjestelmillä.¹ Suomessa oli lokakuusta 1939 lokakuuhun 1947 voimassa tasavallan suojelulakiin nojautunut sensuuriasetus. Se antoi valtiovalle varsin laajat sensorivaltuudet. Ennakkosensuurin ja tarkkailuorganisaation olemassaolo vaikeutti luonnollisesti länsimaiseen sananvapauteen itsenäisyytensä ensi vuosina tottuneen Suomenkin lehdistön työskentelyä.

Sensuurin organisaatio ja ankaruus vaihtelivat toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Toisaalta talvisota muodostui mielialahoidon kannalta valtiovalle selvästi vähemmän ongelmalliseksi kuin jatkosota. Talvisodassa itse sodan perusasetelma, Daavidin ja Goljatin voimainmittelö, aikaansai sen, ettei mielipiteiden muokkausta paljoakaan tarvittu: kansalaiset seisoivat puolustustaistelua käyneen maan hallituksen ja sodanjohdon takana.

---

1) *propaganda* (lat. ”levittävä”), ajatusten, mielipiteiden tai oppien, kuten esim. valtaa käyttävien ideologioiden ja sodan aikana sodan päämäärien levittäminen. Tarkoituksena myös vaikuttaa yleisen mielipiteen muodostumiseen. Nimitys yleistyi 1. maailmansodan aikana. *Sensuuri* (lat. *censura*, ”tarkastus”) lähinnä valtion toimeenpanema kirjallisen tai suullisen esityksen tarkastus ennen sen saattamista julkisuuteen (ennakkosensuuri), johon liittyy esityksen julkaisijan tai levittäjän vastuu, voi olla vaikutuksiltaan välillisesti ennalta ehkäisevä. Sensuroinnilla toteutetaan sananvapauden ja siihen kuuluvan painovapauden rajoitukset. *Sensuuritoimi* voidaan nähdä eräänlaisena yhteiskunnan ohjausyksikkönä, joka herkeämättä valvoo yhteiskunnassa esiintyvää kansalaismielipidettä ja tehtävänsä mukaan on kiinnostunut siitä, millä tavalla tiedotusvälineet ylläpitävät yleistä mielipidettä ja miten niihin kulloinkin vaikuttamalla, siis niiden sisältöä sensuroimalla, voidaan vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen ja sitä kautta kansalaisten mahdollisimman täysipainoiseen panokseen sotaponnistusten täyttämiseksi. Ks. WIIO, 1973, 147—149; 1977, 253—257, 291; sekä KOISO-KANTTILA, 1980, 2.

Kesäkuussa 1941 alkaneessa jatkosodassa tilanne oli kuitenkin olennaisesti erilainen. Vaikka talvisodan hyvitystarve olikin iskostunut varsin laajoihin kansalaispiireihin — ja uutta sotaa voitiin siten hyvin perustella — aiheutti suursodan perusasetelma monia ongelmia. Näistä vähäisin ei ollut Kolmas Valtakunta, sen poliittinen järjestelmä ja Hitlerin valloitushenkiset tavoitteet. Viimeistään Führerin kesäkuun 22. päivänä 1941 pitämän puheen jälkeen, jossa suomalaisten ilmoitettiin taistelevan liitossa (im Bunde) Suur-Saksan sotavoimien rinnalla, Suomen sodanjohto joutui tekemään enemmän tai vähemmän lopullisen valintansa. Tämä ei voinut luonnollisestikaan olla vaikuttamatta valtiovallan harjoittamaan mielipidemuokkaukseen: yksinomaisen puolustustaistelun uskottavuus oli sodan alusta lähtien alkanut horjua. Suomen talvisodassa hankkima arvonanto kärsi läntisissä demokratioissa kolauksen, jota ei ollut helppoa paikata.¹

Suomessa toisen maailmansodan aikana valtiovallan toimesta harjoitetun aktiivisen tiedotustoiminnan, propagandan ja sensuurin, tarpeellisuutta ei yleensä ole asetettu kyseenalaiseksi. Poliittisesti sitoutumaton Helsingin Sanomat omisti alkutalvesta 1942 asialle pääkirjoituksensa: ”Valtion tiedoitustoiminnan tarpeellisuutta sodanaikaisissa olosuhteissa ei voi kieltää. Se on välttämätön paha, joka on kannettava niinkuin muutkin sodan aiheuttamat poikkeukselliset toimenpiteet ja säännöstelyt.”² Kuuliaisesti pääkaupungin valtalehti oli mukautunut ajan realiteetteihin. Ongelmat syntyivätkin vasta siinä vaiheessa, kun epäilyt heräsivät siitä, että valtiovallan harjoittama sanan valvonta ja holhous ylitti välttämättömyyden kynnyksen.

Tähänastisessa tutkimuksessa on selvitetty varsin perusteellisesti jatkosodan aikaista propagandaa (Perko, Salminen, Kulha). Sen sijaan harjoitetusta sensuurista on tehty vähemmän tutkimuksia; täl-

---

1) ESKOLA, 1974, 20—22, 53—58; NEVAKIVI, 1976, 128.

2) HS pk 16. 1. 1942, ”Valtion tiedoitustoiminnasta”.

löinkin kyse on ollut lähinnä jonkin muun ongelman ohella syntyneistä sensuuriselvityksistä (Juuti, Koiso-Kanttila, Perko, Salminen, Teikari). Tähänastisen tutkimuksen perusteella saatua yleiskuvaa jatkosodan sensuurista ovat tosin täydentäneet monet antoisat muistelmakirjat (Ölander, Frietsch, Lehmus, Vilkuna). Jatkosodan sensuurista on meillä siten voitu hahmottaa varsin pitäväntuntuiset yleispiirteet; tämä siitä huolimatta, että nimenomaan sensuurin osalta elävät edelleen monet myytit.

Valtiovallan tavoitteena jatkosodassa oli pyrkiä joustavaan sensuuriin ja hyviin suhteisiin lehdistön kanssa; mistään tietoisesta pimentämisestä tai henkisen elämän totaaliseen tukahduttamisesta ei ollut kysymys.¹ Sen sijaan lehdistön ja valtiovallan välillä vallitsi jännitystilä; tila, joka johti kuitenkin vain muutamiin äärimmäisiin sensuuritoimiin, kuten kesällä 1944, jolloin Svenska Pressen lakkautettiin.

Sensuuri kielsi kuukausittain yli sata kirjoitusta. Osittaisia poistoja oli viitisensataa. Tämä merkitsi sitä, että noin 98 prosenttia kaikesta lehteen suunnitellusta aineistosta voitiin sellaisenaan julkaista.² Tämä saattaa antaa kuvan, että maassa voitiin kirjoittaa verrattain vapaasti. Kuitenkin on otettava huomioon, että lehtimiehet harjoittivat myös eriasteista itsesensuuria. Sensuurin tutkimuksessa onkin painopiste sensuuriohjeiden ja kulloistenkin sensuuritoimenpiteiden taustojen, kuten niihin liittyvien erityisten poliittisten tahdonilmausten ja tavoitteiden, selvittämisessä. Tutkimusta voidaan kuitenkin täydentää hyväksikäyttämällä kvantitatiivista lähestymistapaa.

Välirauhan aikana uudelleenorganisoitu Valtion Tiedotuslaitos (VTL) alistettiin tiukasti pääministerin alaiseksi virastoksi.³ Sen kes-

---

1) Esim. SALMINEN, 1979, 23—25; PERKO, 1971, 227; vrt. KOISO-KANTTILA, 1980, 162.

2) JUUTI, 1953, 31; PERKO, 1971, 55.

3) VTL:ssä oli ensimmäisen sotavuoden lopussa 640 työntekijää, joista puolestaan suhteellisesti suurin osa työskenteli tarkastusjaostossa. Näin tarkastusjaosto muodosti melkein ”valtion valtiossa”. Siellä työskenneltiin myös jossain määrin itsenäisemmin kuin laitoksen propagandapuolella. VnTiE, Hb: 1, selostus VTL:n organisaatiosta 1. 9. 1942; ks. VILKUNA, 1962, 48.

keisenä tehtävänä oli yleisen mielialahoidon ohella torjua hallituksen kaikkinaisen arvostelu sekä pyrkiä selventämään valtiojohdon politiikan päämääriä. Sensuuri oli näin ollen eräs tärkeä sodan ja valtiojohdon käyttämä päämääriensä toteuttamisen poliittinen väline; erityisjärjestelmä sodan poikkeusoloja varten.

Jatkosodan sensuuriin liittyvä, yhä yllättävän vahvana elävä myytti koskee Valtion Tiedotuslaitoksen värikästä johtohahmoa mais-teri ja kapteeni Lauri A. Puntilaa. Vielä keväällä 1980 Espoon Hanasaassa tukholmalaisen Expressen-lehden päätoimittaja Bo Strömstedt kysyi syyttäen, miksi suomalaiset ja Suomen lehdistö eivät anna ”kaiken maailman ’puntiloiden’ kuulla kunniaansa”.¹ Vaikka osoite kysyjällä oli tämän päivän Suomi ja sen lehdistö, oli viiva jatkosotaan suora. Pitihän Ruotsin lehdistö jatkosodassa ääntä ”puntilismista”, joka VTL:n apulaispäällikkönä toimineen Puntilan mukaisesti nimettynä tarkoitti saksalaismielistä sotapolitiikkaa ja kovakouraista sensuuria.² Expressenin päätoimittaja halusi kaiketi tämän päivän ”puntiloiden” kohdalla puhua sisällöllisesti eri asioista, kuitenkin huolellisesti vihjaisemalla, että maasamme yhä edelleen jatkuu sodan aikana syntynyt sensuuriperinne; perinne, jossa välttämättömyyden kynnyksistä on ollut lähes mahdoton havaita.

Jatkosodan sensuuritutkimuksen kannalta Expressen-lehden päätoimittaja koskettelee sinänsä hyvin mielenkiintoisia kysymyksiä. Voidaanko Tiedotuslaitosta pitää erityisen virkamiesvaltaisena, ts. oliko olemassa VTL:n omaa politiikkaa, jonkinlaista ”puntilis-

---

1) Esitelmä päivätty 22. 4. 1980, tämän tekijän hallussa.

2) VILKUNA, 1962, 168. L. A. Puntilan vaikutuksesta kirjoitti esim. Ruotsin val-
talehti Dagens Nyheter. Mm. 19. 3. 1943 lehti toivoi Suomen vapautumista Puntila-
lasta. DN pk 19. 3. 1943, ”De förändringar inom finska informationsverket”. Suo-
menruotsalainen Svenska Pressen käytti myös ”puntilismi”-käsitettä kielteiseen ta-
paan. 18. 3. 1943 lehti totesi ”muut lehdet” -osastolla Uuden Suomen sensuuria
koskeneen pääkirjoituksen jälkeen omana kommenttinaan: ”On kuitenkin toisia,
jotka sydämestään toivovat, että henkilövaihdokset VTL:ssä merkitsisivät puhdis-
tumista siinä maailmassa, jota voidaan nimittää ”puntilismiksi”, luojaansa herra L.
A. Puntilan mukaisesti nimettynä”. Käsitteen syntyhistoriasta, JUTIKKALA,
1945, 168—169.

mia’’? Tähän liittyy osittain myös kysymys siitä, ketkä painostivat VTL:ää. Senhän piti olla hallituksen alainen, tiukasti hierarkkinen virasto. Saiko se kaikki ohjeensa vain hallitukselta, ja toisaalta, ketkä vaikuttivat hallituksen — lähinnä pääministerin — kautta VTL:n linjanvetoihin ja yksittäisiin sensuuriratkaisuihin?

Selvistystä kaipaa erityisesti se, miten Saksa vaikutti VTL:n työskentelyyn; missä määrin suomalaisten oli sensoreina kuljetta-va saksalaisen marssin tahdissa ja missä määrin marssi houkutteli mukaansa vapaaehtoisia. Tähänastisessa tutkimuksessa ja muistel-makirjallisuudessa on voitu osoittaa monia yksityistapauksia siitä, miten Saksan Helsingin lähetystö seurasi hyvin aktiivisesti maam-me lehdistön kirjoittelua: Suomen hallitus oli koko jatkosodan kauden saksalaisten painostuksen kohteena lehdistön kirjoittelun vuoksi.¹ Mutta juuri siinä suhteessa kuva tulee hämärämmäksi, ettei Saksalle annettuja vastauksia, on sitten ollut kyseessä toimi-mattomuus tai mukautuminen painostukseen, ehkä ole riittävästi pyritty liittämään osaksi maamme turvallisuuspolitiikkaa. Toisaal-ta yli kolme vuotta kestänyt sota saattoi johtaa myös siihen, että sensuuri oli sodan eri vaiheissa ollut eri tavoin altis Saksan painostukselle.

Sensuurin tehtävänä oli sodan kauden poikkeuksellisissa oloissa miettiä, kuinka sananvapautta oli rajoitettava tai ainakin ’’säädeltä-vä’’, jotta maan turvallisuusedut eivät vaarantuisi. Sensuurin ratkai-sut olivat myös samalla osa valtiovallan muuta mielipiteen muok-kaustoimintaa. Sensuurin tehtävänä ei siten ollut pelkästään ehkäistä määrättyjen mielipiteiden esilletuloa; yhtä lailla se välillisesti loi edel-lytyksiä jonkin toisen mielipiteen entistä laajemmalle esilletulolle. Lehtien sivumäärä ei sensuurin vuoksi juurikaan vähentynyt. Ainoa todellinen lehtien sivumääriä supistanut sensuuri oli paperipula. Kielletty aineisto korvattiin sallitulla aineistolla. Vain aniharvoin ta-pahtui niin, että palstat jäivät valkoisiksi.

---

1) Akateemikko Lauri Posti tekijälle 18. 8. 1981. Posti toimi Tiedotuslaitoksessa eri tehtävissä ja mm. sensuuripäällikkönä vuosina 1943—44.

Näin ollen sensuuri tuki omalla tavallaan propagandan tavoitteita; sensuurin toiminta on siten ymmärrettävissä myös osaksi propagandaa. Sensuurin propagandistinen merkitys on siten huomioitava. Tässä tutkimuksessa sensuuria tarkastellaan kuitenkin ensisijaisesti propagandasta erillisenä mielipiteiden muokkausjärjestelmänä.

Lehdistön luonnollisena oikeutena oli myös sodan oloissa käydä ikuista taisteluaan mielipiteen vapauden puolesta. Sellaista lehteä, joka ei missään sodan vaiheessa olisi joutunut napit vastakkain sensuurin kanssa, ei ole helppo löytää.¹ Tässä mielessä Suomesta sodan kaudelta tuskin onkaan löydettävissä täysin ”puhdasta” hallituksen julkaisua. Toisaalta tutkimuksen kannalta mielenkiintoisinta on kuitenkin hahmottaa vain peruslinjat, ratkaisujen taustat ja sensuurin yleisilme, vaikka yksityiskohdat antavatkin työlle välttämätöntä lisäväriä.

2. Tutkimustehtävä

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää Suomessa jatkosodan kaudella harjoitetun tiedonvälityksen säätelyn eli sensuurin merkitystä osana hallituksen harjoittamaa turvallisuuspolitiikkaa. Sensuuria ja sen tutkimisen tarvetta tarkastellessaan Päiviö Tommila katsoo, ettei sensuuri suinkaan ole ollut eikä ole — silloin kun sitä esiintyy tai on esiintynyt — jokin itseisarvoinen paha tai sortotoimenpide. Se on aina ollut olennainen osa sitä ylläpitävän valtakunnan ulko- ja sisäpolitiikkaa. Sensuuri on luonteeltaan ehkäisevää toimintaa, jonka avulla on ennakkoon ehkäisevästi pyritty estämään valtakunnalle, sen turvallisuudelle ja sen johdolle epämieluisaksi katsottujen mielipiteiden leviämistä. Parhaiten pystyisi näin ollen turvallisuuspolitiikka-sana kuvaamaan sanan valvonnan syytä niin rauhan kuin sodankin aikana.²

---

1) Koiso-Kanttila esittää epäilemättä hieman yksinkertaistaen, että lehdet eivät taistelleet jatkosodan aikana kovinkaan voimakkaasti sensuuria vastaan, koska niille ei jäänyt siihen minkäänlaisia mahdollisuuksia. KOISO-KANTTILA, 1980, 102.

2) TOMMILA, 1980.

Toisen maailmansodan kauden Suomessakin sensuuritoimien lähtökohtana oli ensisijaisesti turvallisuuspoliittinen tarkoituksenmukaisuus. Ennakkosensuurin toteuttaminen tapahtui niinikään laillisessa järjestyksessä. Juridisena perusteluna oli hallitusmuodon 16 pykälän sekä vuoden 1930 sotatilalain asianomainen määräys, jolta perustalta ennakkosensuuri voitiin pystyttää poikkeuksellisissa oloissa.¹

Sanomalehdistön vapauteen vaikuttavat monenlaiset sidonnaisuudet, joista sensuuri on ainoastaan yksi, vaikkakin poikkeusoloissa merkittävä. Mutta sensuurin tutkiminen tuskin onnistuu luotettavasti, mikäli lähtökohtana on vain lehtien näkökulma. Tärkeätä on sen selvittäminen, minkä vuoksi sensuuria kunakin ajankohtana on haluttu valtion puolelta ylläpitää, mikä mielekkyys sillä kulloinkin on ollut ja millä tavoin kansalaisten mielipiteitä on haluttu sensuurin avulla ohjata.² Tutkittaessa jatkosodassa harjoitettua sensuuria on tässä tutkimuksessa valtiojohdon motiivitaustan ja sodanpäämäärien selvittämistä pidetty keskeisenä. Sensuuria tarkastellaan nimenomaan hallituksen ja sodanjohdon toteuttaman turvallisuuspolitiikan — siis sodankäynnin — välineenä.³

Viime sotien sensuuria koskevissa tutkimuksissa pääpaino on kohdistettu siihen, millaisia uutisia sensuroitiin ja missä määrin ja millä ankaruudella lehtiä eri tilanteissa valvottiin. Laajimmissa sensuuritutkimuksissa (Perko, Teikari) on sisällönanalyysin menetelmin pyritty pääasiassa selvittämään, millaista tietoa sanomalehdet kykenivät välittämään lukijoilleen sensuurin alaisena.

Kun sensuuritutkimuksissa yleensä on tarkasteltu sensurointia siinänsä tai sen vaikutuksia suuren yleisön keskuudessa, on tässä valittu tutkimuksen näkökulmaksi sensuurin päätösten tausta ja poliittinen tarkoitus. Sensuuria ei näin ollen ole tarkasteltu kuin osaksi leh-

---

1) BACKMAN, 1980.

2) Ks. myös TOMMILA, 1980.

3) Koiso-Kanttilan mukaan sensuurin perimmäinen tarkoitus jatkosodassa oli nimenomaan palvella sodankäyntiä ja kanavoidsa yhteiskunnassa ilmenevät tajuntaprosessit palvelemaan samaa päämäärää. KOISO-KANTTILA, 1980, 2.

distön sisältöanalyysin keinoin; sekä näkökulma että lehdistön kirjoittelun sisältö on pyritty kytkemään objektiiviseen tapahtumahistoriaan. Vasta tämän jälkeen voidaan ymmärtää sensuurin merkitys ensisijaisesti valtiojohdon harjoittaman turvallisuuspolitiikan yhtenä toteuttamiskeinona.¹

Jatkosotaa varten luotu mielipiteiden säätelykoneisto — sensuuri sen osana — olikin suunniteltu selväpiirteisesti maan turvallisuuspoliittisia päämääriä silmälläpitäen. Huhtikuussa 1940 annettiin yleisluonteinen ohje, jolla pyrittiin estämään hallituksen ja viranomaisten kaikkinaisen arvostelu.² Sensuurin politisoimisen tarvetta selitettiin sillä, että talvisodan aikainen ”yksimielisyyden ihanne” oli särkymässä ja ”mielipiteet olivat hajaantumassa”.³ Mielipideohjauksen kannalta välirauhan kausi muodostui vaiheeksi, jonka aikana valtiojohdon oli yhä enemmän politiikkansa toteuttamisessa turvauduttava organisoituun mielipideohjaukseen.

Välirauhan aikana muotoillussa VTL:n ohjesäännössä määriteltiin tarkastusjaoston eli sensuurin tehtäväksi ”puolustustahdon ja sosiaalisen mielen ylläpitäminen ja syventäminen, hallituksen ja eduskunnan määrittelemien poliittisten suuntaviivojen selventäminen, Suomea vastaan tähdätyn propagandan ja huhujen torjuminen ja masennuksen vastustaminen sekä viranomaisten toiminnan tukeminen selostamalla poikkeuksellisissa oloissa annettuja määräyksiä”.⁴ Ilman vankkaa kansalaisten kannatusta, maanpuolustushen-

---

1) Vrt. KOISO-KANTTILA, 1980, 4—5, jossa todetaan olevan perusteltua tutkia sensuuripäätösten sisältöä sisäisen poliittisen ja ulkoisen sotilaspoliittisen toimintakentän luomissa valintatilanteissa pikemminkin kuin enemmän tai vähemmän alkuperäisistä tarkoituspäätöksistä erkaantuneita sensuuripäätösten seurauksia sellaisina kuin ne ilmenevät joukkotiedotussisällöissä.

2) Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto (VnTaE), Ha: 1; Tiedoitustoiminnan väliaikaista valvontaa johtavan tarkastusviraston ja paikallisten tarkastustoimistojen perustamiskäsky ja työjärjestys; Suomen asetuskokoelma 1940, asetus n:o 256, 31. 5. 1940.

3) VnTaE, Ha: 1; Vilkinson esitelmä lehtimiehille 31. 3. 1940 ja saman päivämäärän muistio sotasensuurista; ks. myös VILKUNA, 1962, 16.

4) Valtioneuvoston tiedoituselinten arkisto (VnTia), Ha: 1, VTL:n ohjesääntö; Db: 2, Kertomukset VTL:n toiminnasta vuosilta 1941—43. Vp 1941 ptk II, ss. 1624—1627.

keä, sodankäynti ja erityisesti tavoitteiltaan epämääräisen hyökkäyssodan käyminen oli epäilemättä vaikeaa.

Turvallisuuspoliittisten kokonaistavoitteiden toteuttamiseen sensuuri kytkeytyi kuitenkin lähinnä ohjesäännön sen osan perusteella, jossa puhutaan poliittisen johdon määrittelemien poliittisten suuntaviivojen selventämisestä ja Suomea vastaan tähdätyn propagandan torjumisesta. Sensuurille olikin aurattu tie, jolta sen tuli vastaisuudessa lakaista pois hallituksen — käsitettynä myös hallituksen luottamusta nauttiva sodanjohto — politiikan arvostelu ja ”väärä” tulkitseminen; tarkkailuun joutui lisäksi eritoten ”sopimaton” ulkolainen tiedonvälitys.

Sensuuri muodosti samalla toisen puolen valtiojohdon keskitetysti johtamasta tiedotustoiminnasta, josta toisen puolen muodosti propaganda, sensuurin ”aisapari”.¹ Tässä tutkimuksessa on pyritty laadittujen propagandaa koskevien selvitysten perusteella tarkastelemaan sensuurin roolia myös tiedotustoiminnan kokonaisuudessa. Onhan oletettavaa, että propagandan ja sensuurin tavoitteiden tuli olla ainakin keskeisimmiltä osin yhteneväiset.

Sensuuri oli välttämätön paha, joka sinänsä hyväksyttiin muutamia soraääniä lukuunottamatta. Ongelma oli silti olemassa jo itse perusasetelmassa. Vaikka poikkeusolojen luoma välttämättömyys yleensä hyväksyttiin, länsimaisen sananvapauden oloihin tottuneen lehdistön ja sensoreiden välille jäi jännitystila.² VTL:n historiaa koskevassa käsikirjoituksessa Eino Jutikkala toteaa, että sellaista vapaaehtoista yksimielisyyttä, joka olisi tehnyt sensuurin täysin tarpeettomaksi ja joka oli saavutettu talvisodan aikana, ei esiintynyt edes kesällä 1941, jolloin monet poliittisluontoisetkin ärsytystekijät pääsivät lehdissä esille.³ Ja oli selvää, että esimerkiksi yhä pitkittyvä

---

1) Esim. KULHA, 1972, 6 ja 8; Kulhan mukaan hallituksen tiedotustoiminta jatkosodassa oli nimenomaan tavoitteellista.

2) Sananvapauden määritelmästä, ks. esim. WIIO, 1977, 203—204, 264. On kuitenkin syytä muistaa, ettei vv. 1917—39 Suomessa vallinnut mikään täydellinen sananvapaus; mm. ei-sosiaalidemokraattisen vasemmiston lehtiä oli lähes mahdotonta julkaista.

3) JUTIKKALA, 1945, 44.

sota, ajoittain vaikea elintarviketilanne sekä suursodan perusasetelmassa tapahtuneet liikahtukset vaikuttivat siihen, että sensuurin ja lehdistön väliset suhteet joutuivat yhä kovemmalle koetukselle.

Tämän tutkimuksen toisen osan muodostaa lehdistön kirjoittelun eritteleminen. Tutkimuksen koossapitämisen ja liiallisen paisuttamisen estämiseksi kysymyksenasettelua ei ole voitu laajentaa kuitenkaan tältä osin kovinkaan paljoa. Oman tutkimustehtävänsä saattaisi tarjota sen aineiston täsmällinen selvittäminen, mitä kaiken kaikkiaan sensuroitiin ennakolta ja mitä jälkikäteen.¹ Vaikka tässä tutkimuksessa on pyritty selvittämään tehtyjen erilaisten sensuuriratkaisujen määrä eli kvantiteetti, painopiste on kuitenkin kvalitatiivisessa erittelyssä. Vaikuttihan lehdistön kirjoitteluun esimerkiksi lehtien omaksuma ”itsesensuuri”, ts. lehtien eri syistä omaksuma vapaaehtoinen vaikeneminen. Esko Salminen on esittänyt, että sodanjälkeisen ajan itsesensuurin lähtökohdat olivat valtiovallan sodan aikana harjoittamassa ennakkosensuurissa. Hänen mukaansa suomalaiset toimittajat noudattivat ”kiitettävää” itsekontrollia sodan oloissa.²

Tämän tutkimuksen kannalta Salminen esittää kieltämättä haastavan väitteen. Mutta historiantutkimuksen keinoin on vaikea osoittaa kulloisenkin itsekontrollin astetta. Salminen antaa ymmärtää, että Suomessa joko vallitsi jatkosodassa tiukka sensuuri tai sitten lehdistö yksinkertaisesti seiso i ”vapaaehtoisesti” hallituksen määrittelemillä linjoilla. Tässä tutkimuksessa pyritään tekemään vertailua sensuurin pyrkimysten ja kirjoitetun sanan välillä. Itsekontrollin aste, johtuen myös käsitteen epämääräisyydestä, on mahdollista havaita vertailemalla lehtien linjaa pitemmällä aikavälillä. Mikäli lehden yksittäinen, nimenomaisesti sensuurin ennakkopainostuksesta johtuva ratkaisu on osoitettavissa poikkeamaksi lehden yleisemmästä linjasta, voidaan puhua tutkimuksella havaittavan itsekontrollin esiintymisestä. Tällaisten tapausten toistuminen antaa luonnollisesti myös viitteitä itsekontrollin asteesta.

Valittujen lehtien tutkimisella on pyritty ennen muuta seuraamaan

---

1) VTL:n arkistossa ei ole kuitenkaan yksittäisiä sensurointitapauksia koskevaa aineistoa. Ks. tästä myös PERKO, 1971, 54.

2) SALMINEN, 1979, 195.

sensuuritoimenpiteiden ”pitävyyttä”.¹ Tutkimuksen liiallisen paisuttamisen välttämiseksi valitut lehdet, kuten yleensä lehdistötutkimuksessa, kattavat vain osan lehdistöä. Valinnat on kuitenkin tehty siten, että mukana olisivat mahdollisimman edustavasti kaikki keskeiset mielipidesuunnat. Tavoitteena on näin ollut selvittää, mitä ja miten etupäässä johtavat päivälehdet kirjoittivat jatkosodan keskeisistä ennen muuta turvallisuuspoliittisista kysymyksistä; ja erityisesti, miten ne noudattivat sensuurin toivomuksia. Samalla on seurattu lehdistön kirjoittelua itse harjoitetusta sensuurista. Tarkasteltaessa sensuurin kovuutta on lehdistön omilla kannanotoilla tiettyä todistusvoimaa. Tämä väite voidaan tietenkin esittää vain sillä varauksella, että oletetaan lehdistön joutuneen sensuuriarvioinneissaan harjoittamaan eriasteista itsekontrollia.

Tutkimuksen kolmannen osan muodostaa hallituksen sodanpäämäärien selvittäminen; liittyhän kysymykseen sodanpäämääristä läheisesti monet muut hallituksen kannalta tärkeät turvallisuuspoliittiset ongelmat, kuten suomalais-saksalaisen yhteistyön sisältö ja merkitys, sodan ideologinen luonne mukaanlukien teesi erillissodasta ja suhtautuminen liittoutuneisiin sekä erillisrauhan mahdollisuus. Esko Salminen toteaa sodan päämääräkysymyksen olleen eräs tärkeimmistä sotilaspoliittisista kysymyksistä jatkosodan aikana joukkojen mielialojen kannalta.² On oletettavaa, että sodanpäämäärät vaikuttivat merkittävästi koko kansan mielialoihin. On lisäksi oletettavaa, että sensuuria tarvittiin sodanpäämäärien selvittämiseen tai peittelemiseen; sensuurin oli epäilemättä heijasteltava myös sodanpäämäärien muutoksia.

Hallituksen virallisesti esittämien sodanpäämäärien ohella on pyritty selvittämään, mitkä olivat todellisia sodanpäämääriä ja analysoitu sensuurin toimintaa tästä lähtökohdasta käsin. Näin on pyritty tuomaan lisävalaistusta kysymykseen siitä, missä määrin hallitus vaati lehtiä ”puhumaan muunnettua totuutta”.

1) Koiso-Kanttila esittää, että jatkosodassa oli ainoastaan yksi tai kaksi sellaista jaksoa, jolloin sensuurin tehostaminen ei tuottanut heti sanomalehdistössä haluttua vaikenemista, keskustelun tyrehtymistä. KOISO-KANTTILA, 1980, 100.

2) SALMINEN, 1976, 16.

Tutkimuksessa on pyritty lisäksi selvittämään, mikä oli lehdistökirjoittelun vaikutus valtiojohdon toimenpiteisiin. Touko Perko on todennut, että sota-ajan ulkopoliittikan hoidossa maan hallitus ei voinut paljoakaan ottaa lehdistössä annettuja neuvoja huomioon, vaan sen täytyi useimmiten luottaa omaan harkintaansa ja omiin tietoihinsa, jotka yleensä olivat paremmat kuin lehdillä.¹ Tämä on luonnollista, mikäli kyse on puhtaasti neuvonantamisesta asioissa, joita varten päätöksentekijöillä on käytössään virkamieskunta: lehdistö ei sodan aikana eikä myöhemminkään voi korvata ulkoasiainministeriötä ulkopoliittisen johdon neuvonantajana. Mutta lehdistö on ollut aina poliittinen vaikuttaja suhteessa päätöksentekijöihin. Samalla lehdistö on vaikuttanut päätöksentekijöihin esimerkiksi kansalaisten mielipiteen muodostamisen kautta.² Kansalaisten mielialat, kotirintama, kuten myös rintamamiesten mielialat, olivat ensiarvoisia päätöksentekijän kannalta. Eri asia on, että esimerkiksi lehdistön poliittisen vaikutuksen mittaaminen sinänsä on erittäin vaikeaa.³ VTL:n tarkkailutoimiston raporttien pohjalta on voitu joka tapauksessa tutkia sitä, miten sanomalehtien kannanotot vastasivat mielialoja. Tämä on samalla mahdollistanut sensuuritoimenpiteiden pitävyyden ja vaikutuksen tarkastelun.

VTL:n lähdeaineiston analysoinnissa on pyritty soveltamaan klassisen kommunikaatioprosessin kaavaa: kuka sanoo kenelle, mitä, koska, millä tarkoituksella, miten ja millä vaikutuksella.⁴ Kysymyksiin on yritetty vastata seuraavasti: kuka = VTL:n sensuuriyksikkö ja paikalliset sensorit; kenelle = sanomalehtien toimitukset ja yksittäiset lehtimiehet; mitä = ohjeiston, tiedotustilaisuuksien, keskustelujen ja taustamuistioiden sisältö; koska = jatkosodan kaudella 22. 6.

---

1) PERKO, 1971, 4. Vrt. KONTIO, 1956, 122—123.

2) Kontio toteaa, että lehdistö vaikuttaa poliittisena tekijänä kahtaalle: ylöspäin hallitukseen ja alaspäin suureen yleisöön. KONTIO, 1956, 122. Vuonna 1946 suoritetun Gallup-tutkimuksen mukaan noin 83 prosenttia suomalaisista luki sanomalehtiä ja heistä noin puolet kahta tai useampaa. ROUTAVAARA, 1949, 12. Lehdistö oli erityisesti sodan aikana keskeinen tiedonvälittäjä sekä mielipiteen muokkaaja. Vrt. TOMMILA, 1967, 3; myös PERKO, 1971, 4.

3) Ongelmasta VALLINDER, 1968, 121.

4) PIETILÄ, 1969, 6; KULHA, 1972, 4—5; PERKO 1974, 11; SALMINEN, 1976, 16.

1941—19. 9. 1944; miten = etukäteen ohjimmalla, tekemällä poistoja jälki- ja etukäteen lehtien valmiisiin numeroihin (sisältäen edelleenlainaamisen estämisen), takavarikot, lakkauttamiset; millä tarkoituksella = puolustustahdon ylläpitäminen, hallituksen määrittelemien poliittisten suuntaviivojen selventäminen, viranomaisten toiminnan tukeminen, hallituksen kaikkinaisen arvostelun estäminen; millä vaikutuksella = mielialaraportit, lehdistön kirjoittelu.

3. Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmät

Sensuurin keskeinen työmetodi oli lehtien ja julkaisutarkastajien, sensoreiden, miltei päivittäinen ohjuminen. Painotuotteiden tarkastusta varten Suomessa oli jatkosodan aikana 19 julkaisutarkastustointoa ja yhteensä noin 70 julkaisusensoria.¹ Joko kirjallisesti tai puhelimella annetut ohjeet taltioitiin ja näistä jäljenteistä muodostunut arkisto on säilynyt lähes täydellisenä. Sensuuria tutkittaessa tämä ohjesarja on muodostanut keskeisen primäärilähteistön osan.

Tässä tutkimuksessa perusluokiteltu ohjeisto on käsitelty systemaattisesti neljässä eri vaiheessa: 1) on määritelty ohjeen sisältö; 2) on sijoitettu ohje ajalliseen yhteyteen; 3) on huomioitu yleinen taustumakehitys; 4) on huomioitu erityiset ja satunnaiset tekijät.²

---

1) Toimistoja oli sijoitettu sellaisille paikkakunnille, joissa ilmestyi ainakin yksi vähänkin huomattava sanomalehti. Määrää voitaneen pitää pienenä, koska maassa ilmestyi yli kaksisataa sanomalehteä. Niillä paikkakunnilla, joilla ei ollut julkaisutarkastajaa, lehdet kääntyivät lähimmän sensorin puoleen. Nämä lehdet jouduivat yleensä vain jälkitarkastukseen. Vain kaikkein arkaluontoisimmat artikkelit oli alistettava ennakkosensuuriin. VnTaE, Ha:2, VTL:n tarkastustoiminnasta. Kenttäpostitarkastustoimistojen päälliköiden neuvottelupäivillä 6. 11. 1943 pidetty esitelmä; vrt. VILKUNA 1962, 47—52; sensuuri-toimistojen ja VTL:n välisestä yhteistyöstä, ks. PERKO, 1971, 51—52.

2) Satunnaisena tekijänä voidaan pitää esimerkiksi ohjetta, jonka todellinen laatija oli jokin muu kuin VTL:n ylin johto. Varsin usein tuli esille kysymyksiä, joista Päämaja antoi erikseen ohjeita sensuuriyksikölle ja jotka olivat luonteeltaan kuitenkin yleispoliittisia. Tässä tutkimuksessa Päämajan tiedotustoimintaan ei sinänsä ole puututtu eikä sitä ole erikseen tutkittu. Ainoastaan niissä yhteyksissä, jolloin Päämaja erikseen esitti toivomuksensa VTL:lle sensuuriyksikölle välitettäväksi, Päämajan osuus tulee esille. Käytännössä Päämajan tiedotustoiminta oli erotettu työnjaolla. Ks. Päämajan tiedotustoiminnan tavoitteista ja organisaatiosta. PERKO, 1974, 16—34; SALMINEN 1976, 37—46. Myös Ulkoministeriö ohji säännöllisesti VTL:ää. VILKUNA, 1962, 106; PERKO 1971, 49.

Sensuuri ei ollut tavanomainen julkisoikeudellinen viranomainen: se oli luotu poikkeusoloja varten. Sen tehtävä oli tällöinkin äärimmäisen arkaluonteinen.¹ On näin ollen perusteltua olettaa, että sensuuritehtävissä olleet virkamiehet joutuivat käyttämään muita virkamiehiä useammin henkilökohtaista harkintavaltaa. ”Vaikka sensuurin toiminta perustuikin asetuksiin ja valtioneuvoston kanslian sen johdosta antamaan päätökseen sekä viime kädessä ohjesääntöön, niin kuitenkin sensuurivirkamiehille jäivät varsin suuret valtuudet”.²

Tähänastisessa tutkimuksessa on selvitetty sensuurin organisaatio- ja henkilökysymyksiä sinänsä varsin perusteellisesti. Tässä työssä aiempaa tutkimusta on pyritty kuitenkin täydentämään tarkastelemalla sensuuriin liittyvää henkilöpolitiikkaa sekä erityisesti VTL:n sensuurijohdon vaihdoksia.³ Tässä tutkimuksessa julkaisutarkastustoiminnan eli sensuurin käsitteeseen ei lueta posti-, lennätin-, puhelin- ja kenttäpostitarkastustoimintaa; ko. käsitteeseen luetaan nimenomaan julkaisutoiminta, jonka julkisuuteen tulo haluttiin estää tai etukäteen tarkistaa.⁴ Tutkimuksessa ei lähdepohjaa ole laajennettu — koska ne asiallisesti ottaen puuttuvat — myöskään näihin sensuuritoiminnan arkistoihin. Valtioneuvoston tiedoitus- ja tarkastuselinten arkistojen ohella on kuitenkin läpikäyty paikallisten tarkastustoimistojen arkistot⁵ sekä Päämajan tiedotusosaston arkistot. Saksan painostusta on voitu tarkastella ennen muuta lähettiläs Wipert von Blücherin ja kenraaliluutnantti Wal-

---

1) Toivo J. Paloposki toteaa julkisoikeudellisesta asiakirjasta: ”Kirjoitettava henkilö ei ole oleellinen, vaan oleellinen vaikuttaja on ollut virkatehtävä, joka näkyy mm. siitä, että saman viranomaisen kirjeet, raportit ja päätökset pysyvät samansäältöisinä henkilövaihdoksista huolimatta.” PALOPOSKI, 1972, 30.

2) VILKUNA, 1962, 47.

3) FAVORIN, 1969; myös PERKO, 1971, 51—52.

4) Vrt. Suomen asetuskokoelma 1941: asetus n:o 523/2.7.1941 (liite). Tässä tutkimuksessa sensuurikäsitteen mukaan tarkastustoiminta perustui asetuksen 7. ja 8. pykälään; 1. pykälässä ilmaistaan lisäksi tutkimuksen kannalta merkitystä omaavat yleistavoitteet.

5) Pääosiltaan paikallistoimistojen arkistot ovat pahasti puutteelliset. On ilmeistä, että niitä on sodan päätyttyä hävitetty. Parhaimmin on säilynyt Hämeenlinnan julkaisutarkastustoimiston ja VTL:n välistä kirjeenvaihtoa koskeva arkisto.

demar Erfurthin tarkkojen päiväkirjamerkintöjen perusteella. Lisäksi sekä VTL:n että Päämajan arkistossa on asiaan liittyvää kirjeenvaihtoa sekä asiakirja-aineistoa.

Hallituksen politiikkaa on tutkittu ulkoasiainministeriön arkiston, erityisesti Berliinin lähettiläs T.M. Kivimäen papereiden, avulla. Keskeisten poliitikkojen yksityisarkistot ovat niinkään olleet käytettävissä, vaikka eräitä tärkeitä aukkoja on edelleenkin olemassa.¹

Lehdistön tutkimisessa on pidetty lähtökohtana mahdollisimman edustavan poliittisen mielipideilmaston esillesaamista. Tämän johdosta on läpikäyty pääkirjoitukset, keskeinen uutisaineisto ja osin lehden mielipidekirjoitukset, kuten pakinat Ajan Suunnasta (Isänmaallisen Kansanliikkeen pää-äänenkannattaja), Helsingin Sanomista (maan vaikutusvaltaisin lehti, poliittiselta kannaltaan liberaalikeskustalainen), Hufvudstadsbladetista (Suomen ruotsinkielisen väestön tärkein lehti), Keskisuomalaisesta (Maalaisliiton vaikutusvaltainen lehti), Suomen Sosialidemokraatista (Sosialidemokraattien pää-äänenkannattaja), Svenska Pressenistä (Suomen ruotsinkielisen väestön äänenkannattaja sekä tunnettu ehdottoman sananvapauden puolustajana) sekä Uudesta Suomesta (Kokoomuspuolueen pää-äänenkannattaja).² Mainittujen lehtien lisäksi on tutkittu myös materiaalipohjan kattavuuden varmistamiseksi eräitä muita lehtiä, kuten Suomen Kuvalehteä (sitoutumaton porvarillinen viikkojulkaisu) ja Eteenpäin-lehteä (sosialidemokraattinen maakuntalehti).

---

1) Tämän tutkimuksen kannalta on valitettavaa, ettei esim. akateemikko Kustaa Vilkunan ja sodanaikaisen kansanedustajan Urho Kekkosen välistä kirjeenvaihtoa yms. aineistoa ole vielä tutkijoiden käytössä. Vilkuna on kuitenkin sekä haastattelun muodossa että muistelmiensa, kuten myös lukuisten kirjoitusten kautta valottanut osuuttaan varsin perusteellisesti. On kuitenkin valitettavaa, että akateemikko Vilkunan kuolema esti hänen jatkohaastattelunsa tätä tutkimusta varten. Vilkunan tutkijoille jättämä arkisto on kuitenkin tarkastettu.

2) Tutkittujen lehtien historiaa ja poliittista suuntautumista on selvitetty perusteellisesti eri tutkimuksissa. Ajan Suunta (AS): RÄISÄNEN, 1965; Helsingin Sanomat (HS): HELSINGIN SANOMAT, 1949; Hufvudstadsbladet (Hbl): ANDERSSON, 1945; Suomen Sosialidemokraatti (SS): POHJANMAA, 1948; Svenska Pressen (sv. Pressen): ÖLANDER 1958; Uusi Suomi (US): AHO, 1947. Yleiskatsauksena mainittujen lehtien, paitsi Sv. Pressenin ja Keskisuomalaisen, roolista ja jatkosodan Suomessa, ks. PERKO, 1971, 15—36, 41—45.

Keskisuomalainen on lisäksi valittu lehdeksi, jonka avulla on pyritty tarkastelemaan pääkaupungin ulkopuolella olevan lehdistön kirjoittelua yleisemmin. Tällöin painopiste ei ole lehden poliittisessa edustavuudessa. Keskisuomalainen pyrki edustamansa maalaisliittolaisuuden ohella olemaan myös selkeästi epäpoliittisempi yleislehti. Keskisuomalaisen perinteisiin kuului — kuten yleensä Suomen lehdistön — länsimaisen sananvapauden mukainen ajattelu. Samalla se oli maanpuolustushenkinen ja pyrki ylläpitämään lojaalia asennetta sodankäyntiä johtavaan hallitukseen.¹ Uutisten osalta Keskisuomalaista on seurattu pyrkimyksenä hahmottaa suomalaisen lehdistön yleisempää kansainvälisten ja ajankohtaisten sodankäyntiin liittyvien kysymysten seurantaa.

Tässä tutkimuksessa on suullisia tiedonantoja, haastatteluja, voitu ja tarkoituksellisesti käytetty rajoitetusti. Haastatteluihin vaikuttaa, kuten useimmiten jo muistelmiinkin, ajan paineet. Eräissä tapauksissa haastatteluista on luovuttu siksi, että asianomaiset yksinkertaisesti ovat katsoneet asiakirjalähteiden antavan riittävän ja ainoan luotettavan kuvan tapahtumista.²

4. Tähänastinen tutkimus ja muistelmakirjallisuus

Tiedotusopin piirissä sananvapautta on Suomessa perinteisesti tutkittu yleiseltä kannalta; ennakkosensuurin olemassaolo ei ole muodostunut sananvapautta koskevan tutkimuksen ehdoksi.³ Historiantutkimus on suunnannut katseensa sananvapauden ongelmiin yleensä vasta sitten, kun sensuuri nimenomaisesti ennakkosensuurin

---

1) Keskisuomalaisen (Ksml) linjasta ja historiasta, ks. TOMMILA-RAITIO, 1976, III-osa, 152—154. Lehdessä käytettiin keskustalaisuus-käsitettä luonnehtimaan lehden linjaa jo 1930-luvulta lähtien ja katsottiin sekä edistyspuolueen että maalaisliiton yhdessä muodostavan keskustan — kansan enemmistön.

2) Esim. akateemikko Lauri Posti toteaa tekijälle, että hän ei sensuuripäällikkönä yksinkertaisesti ehtinyt tehdä henkilökohtaisia muistiinpanoja. Toisaalta hän ei jälkikäteen enää muista sellaisia yksityiskohtia, jotka voisivat olla tutkimukselle luotettavana lähdeaineistona. Akateemikko Postin haastattelu 18. 8. 1981.

3) Sensuuritutkimuksesta ja sananvapaudesta, ks. NORDENSTRENG, 1980.

muodossa on astunut kuvaan. Lehdistöhistoriallisissa tutkimuksissa sensuuriongelmia on kuitenkin käsitelty yleensä silloin, kun tutkittavana ajanjaksona on esiintynyt sensuuria. Näin on menetelty esimerkiksi toisen maailmansodan aikaa käsittelevissä lehdistötutkimuksissa.

Tähänastisessa suomalaisessa historian tutkimuksessa on sensuuria käsitelty perusteellisesti esimerkiksi Yrjö Nurmion väitöskirjassa. Sensuurin tarkoitusta koskevassa yhteenvedossaan Nurmio toteaa, että vuosina 1809—1829 Suomessa harjoitettuun sensuuritoimintaan olivat ratkaisevasti vaikuttaneet Venäjän hallituksen omaksumat sisä- ja ulkopoliittiset päämäärät.¹ Vaikka Nurmion tutkimuksella ei ole tämän työn kannalta ajallista merkitystä, siinä esitettyjä johtopäätöksiä on kuitenkin voitu hyödyntää tarkasteltaessa sensuurin tarkoitusta yleisempänä ilmiönä.

Tutkittavaa ajanjaksoa, jatkosotaa, koskevat sensuuritutkimukset ovat tähän asti liittyneet joko propagandatutkimuksiin tai lehdistöhistoriallisiin selvityksiin; VTL:n toimintaa onkin kartoitettu useissa tutkimuksissa. Touko Perkon väitöskirja on lähinnä lehdistötutkimus, joka samalla on kuitenkin jatkosodan sensuuria koskeva perustutkimus. Tämän työn kannalta teos muodostaa keskeisimmän vertailututkimuksen. Perkon käsittelemä ongelma, suomalaisten lehtien suhtautuminen Saksaan, liittyy läheisesti hallituksen tavoitteeseen käyttää sensuuria politiikkansa kirkastamisen välineenä.² Jatkosodan sensuuriproblematiikkaa ovat käsitelleet myös J.A. Juuti ja Pekka Koiso-Kanttila. Heidän tutkimusten rajoituksina ovat niiden suppeus ja Koiso-Kanttilan kohdalla lisäksi pitäytyminen tiedotuspilliseen metodiikkaan.³

Lähes kaikissa jatkosodan kauden virallista tiedotustoimintaa koskevissa tutkimuksissa on kuitenkin vähintäinkin sivuttu sensuuritutkimusta. Esko Salminen on kartoittanut Päämajan propagan-

---

1) NURMIO, 1934, 312.

2) PERKO, 1971. Sensuuria käsitellään erityisesti sivuilla 46—59 ja siinä keskitytään selvittämään lähinnä VTL:n organisaatiota ja toimintatapoja.

3) JUUTI, 1953; KOISO-KANTTILA, 1980.

datoimintaa rintamamiesten keskuudessa; siinä on käsitelty myös sensuuria viittauksin ja aiempien tutkielmien johtopäätöksiä hyväksikäyttäen.¹ Salmisen tutkimusta on kuitenkin voitu hyödyntää tarkasteltaessa virallista tiedotustoimintaa kokonaisuutena; niinkään sen avulla on voitu hahmottaa hallituksen sodanpäämääriä. Perko on julkaissut tutkimuksen myös Päämajan kotirintamalle osoittamasta propagandasta. Teoksessa käsitellään lisäksi rintamajoukkoihin suunnattua propagandatoimintaa. Sensuuria tutkimuksessa on kuitenkin käsitelty vain aiempien tutkimusten pohjalta. Tässä tutkimuksessa Perkon teosta on voitu hyödyntää samassa tarkoituksessa kuin Salmisen tutkimusta.² Keijo Kulhan tutkimuksessa selvitetään sodan ajan siviilipropagandaa. Mutta siinä on myös sensuuria koskevia huomautuksia. Teoksen rajoituksena on ennen muuta sen ajallinen rajausta tutkittavan ajanjakson käsittäessä vain vuodet 1943—1944.³

Hallituksen sekä sodanjohdon politiikkaa ja sodanpäämääriä koskevia selvityksiä on viime vuosina julkaistu varsin kattavasti. Tämän tutkimuksen kannalta näistä ovat keskeisimpiä olleet Valtioneuvoston historia sekä Tuomo Polvisen ja Ohto Mannisen tutkimukset.⁴ Suomalais-saksalaisten suhteiden taustaa on lisäksi kartoitettu perehtymällä niihin tutkimuksiin, joita on tehty ns. jatkosodan taustasta. Jatkosodan syntykehitys liittyy tässä tutkimuksessa sodanpäämääriä koskevaan ongelmaan.

Jatkosodan syntyä koskevassa historiantutkimuksessa tekijät ovat perinteisesti jakaantuneet kahteen toisistaan melko kauaksi etäännyneeseen rintamaan. Barrikadin kummaltakin puolelta on esitetty hyvin varmoja käsityksiä tapahtumien kulusta. Toisaalta on viljelty

---

1) SALMINEN, 1976.

2) PERKO, 1974.

3) KULHA, 1972. Ks. jatkosodan kauden virallista tiedotustoimintaa käsittelevästä tutkimuksesta. SALMINEN, 1976, 13.

4) Valtioneuvoston historia, II-osa, 1977, 5-242, joka tässä tutkimuksessa merkitään: SOIKKANEN, 1977; POLVINEN, 1964; 1979; 1980; MANNINEN, 1980.

tulkintaa, jonka mukaan Suomi syyllistyi harkittuun, etukäteen valmisteltuun ja provokoimattomaan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan Saksan kanssa tekemänsä salaisen sopimuksen mukaisesti. Toisaalta on ollut esillä tulkinta, jonka mukaan Suomi oli ajautunut tapahtumien pyörteeseen voimatta sitä muuttaa tai valvoa: toisin sanoen joutuessaan syyttään Neuvostoliiton hyökkäyksen kohteeksi sillä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin tarttua aseisiin tai tuhoutua (ajopuuteoria).¹

Tämän tutkimuksen kannalta on erityistä mielenkiintoa niillä johtopäätöksillä, joita jatkosodan syntyä koskevassa kirjallisuudessa on esitetty sodan päämääräkysymyksestä, suomalais-saksalaisesta yhteistyöstä ja sodan luonteesta.² ”Syntykeskustelun” tutkimuksellisen avauksen suoritti vuonna 1948 professori Arvi Korhosen kanssa Columbian yliopiston professori John H. Wuorinen. Heidän teoksensa oli poleeminen ja tarkoitettu eräänlaiseksi puolustuksen puheenvuoroksi sotasyällisysoikeudenkäynneissä tuomituille.³ Yhdeksän vuotta myöhemmin ilmestyi lähinnä edelliselle vastauspuheenvuoroksi luokiteltava teos, joka kuten Wuorisenkin teos julkaistiin ensin Yhdysvalloissa. Tämä C.L. Lundin tutkimus⁴ sai ilmestyttyään lähes kaikkien suomalaishistorioitsijoiden jyrkän tuomion. Mutta silti siinä esitettyjä väitteitä ei uusinkaan tutkimus ole pystynyt olennaisesti muuttamaan; eräs sellainen koskee juuri Suomen sotaan joutumista. Lundin toteaa: ”On vaikea välttää johtopäätöstä, jonka mukaan Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon Saksalle tekemien velvoittavien sitoumusten puuttuminen oli vain mitä ohuin verho takaisinvalloittamis sodan valmistelulle, ja kenties... valloi-

---

1) Ks. esim. KROSBY, 1967, 17. Ajopuuteoriasta esim. ESKOLA, 1974, 143—144.

2) Tässä tutkimuksessa ei ryhdytä laajemmin käsittelemään syntykeskustelua, josta on tehty perusteellinen bibliografinen selvitys: RANTA, 1975.

3) WUORINEN (toim.), 1948. Teoksen toimittamiseen liittyvistä taustekijöistä: ks. RANTA, 1975, 26—27

4) Englanniksi: LUNDIN, Bloomington, 1957; suomeksi, osin korjattuna: Jyväskylä 1960.

tussodan suunnittelulle”.¹ Lundin otti käyttöön termin, josta suomalaisella puolella oli vaiettu: Suomen tavoitteet esitettiin strategisia sodan päämääriä pidemmälle meneviksi. Sekä Wuorisen että Lundinin tutkimukset olivat pääasiassa painettuun materiaaliin perustuvia, mikä luonnollisesti heikensi niiden uskottavuutta.

Vasta 1960-luvulla ilmestyi kaksi alkuperäislähteisiin perustuvaa tutkimusta, joissa pääasiassa saksalaisiin arkistoihin ja eräiden avainhenkilöiden haastatteluihin perustuen käsitellään kysymystä. Toisessa teoksessa professori Arvi Korhonen on tutkinut Suomen osuutta Hitlerin Barbarossa-suunnitelmaan;² siinä vuoden 1941 suomalais-saksalaisista sotilastason yhteydenotoista esitetyt johtopäätökset ovat uusimman tutkimuksen valossa jääneet kuitenkin jossain määrin epäuskottaviksi.³ Suomalais-saksalaista sotilaallista yhteistyötä valotti niinkään alkuperäisasiakirjoihin pohjautuen amerikkalainen Earl F. Ziemke.⁴ Häntäkin vastaan suomalaiset tutkijat protestoivat, vaikkakin vaivoin, koska teos täytti pitkälle tieteelliselle tutkimukselle asetettavat kriteerit.

Ajopuuteorian ensimmäiseksi kotimaiseksi särkejäksi tuli Tuomo Polvinen, joka vuonna 1964 ilmestyneen teoksensa monissa johtopäätöksissä löysi yhtymäkohtia aiemmin ilmestyneen ulkolaisen tutkimuksen kanssa. Polvisen mukaan Suomi kävi mahdollisuuksiinsa nähden tavallaan ”rajoitettua” valloitusotaa. Toisaalta Polvinen painottaa Mannerheimin kykyä vastustaa Saksan yhteistyövaatimuksia.⁵

Vuosikymmenen puolivälissä lisäsi keskusteluun oman panoksensa vielä englantilainen Anthony Upton, joka teoksessaan kiinnitti erityisesti huomiota siihen, että ratkaisujen tekeminen välirauhan aikana jäi pienen sisäpiirin käsiin, ja arvosteli lisäksi voimakkaasti so-

---

1) LUNDIN, 1960, 112.

2) KORHONEN, 1961.

3) Ks. esim. RANTA, 1975, 28.

4) ZIEMKE, 1963.

5) POLVINEN, 1964; uusittu ja laajennettu painos kahtena osana jatkosodan osalta: 1979; 1980.

tilaallista johtoa.¹ Vuotta myöhemmin ilmestynyt Heikki Jalannin tutkimus ei tuonut esiin mitään varsinaisesti uutta; siinä kuitenkin kyettiin tekemään eräitä aiempaa tutkimusta täsmentäviä huomautuksia.²

Tutkimuksellisesti pisimmälle vietyyn tulokseen pääsi vuosikymmenen lopulla amerikkalainen Hans Peter Krosby, joka oli käynyt läpi Saksan laajat diplomaatti- ja sotilaslähteet.³ Krosby päätyi käsitykseen, jonka mukaan ”Suomen puolueettomuus oli vaihdettu salaisiin sopimuksiin, joiden mukaan Saksan taistelujoukkoja keskitettiin Suomen itärajalle yksinomaisena tarkoituksena hyökkäyksen aloittaminen Suomen naapurია vastaan, hyökkäykseen, johon Suomi tiesi välttämättä tavalla tai toisella joutuvansa mukaan”.⁴ Vaikka Krosby ei pysty kaikkia johtopäätöksiä luotettavasti dokumentoimaan, ei myöhempi tutkimus ole niitä kyennyt juuri osoittamaan vääräksiään. Suomalais-saksalaista yhteistyötä on tarkasteltu lisäksi K.J.Mikolan, Ohto Mannisen, Mauno Jokipiin, Eino Murtorinteen ja Rein Marandin tutkimusten avulla.⁵ Ruotsalaisen Leif Björkmanin tutkimuksessa on pystytty vielä laajentamaan jonkin verran näkökulmaa liittämällä siihen ruotsalaisarkistot.⁶

Muistelmakirjallisuudesta on syytä mainita erityisesti Väinö Voionmaan, Kustaa Vilkun, Paavo Talvelan ja Edwin Linkomiehen teokset.¹ Voionmaan eräät kirjeet valottavat sodan päämäärien käsittelyä eräissä korkean tason keskusteluissa. Vilkun teoksessa on seurattu VTL:n sensuuriyksikön ”arkipäivää”. Siinä esitettyjä taustatietoja ja tehtyjä johtopäätöksiä on voitu käyttää hedelmällisesti vertaillaessa niitä alkuperäislähteisiin.

---

1) UPTON, 1965. Uptonin teoksen heikkoutena on pidettävä sen lähdepohjaa; teos perustuu pääasiassa painettuihin lähteisiin.

2) JALANTI, 1966.

3) KROSBY, 1966 (suomeksi), 1967 (englanniksi).

4) KROSBY, 1967, 221.

5) MIKOLA, 1967; MANNINEN, 1977 ja 1980; JOKIPII, 1968; MURTORINNE, 1975; MARANDI, 1964.

6) BJÖRKMAN, 1971 (ruotsiksi); 1975 (suomeksi).

1. SENSUURIN TAUSTA JA JATKOSODAN SENSUURIN MUOTOUTUMINEN

1. Katsaus painovapausoloihin talvisodan päättymiseen mennessä

Autonomian kaudella Suomen laajentuva lehdistö joutui useimmiten kirjoittamaan kieli keskellä suuta. Vaikka Tsaarin Venäjä ei pyrkinyt täysin estämään Suomen eriytymistä kansallisuudestaan itsetietoisemmaksi suuriruhtinaskunnaksi — ja sanomalehdistön näytellessä yhä tärkeämpää osaa tässä prosessissa — muodosti ajoittain varsin ankara sensuuri kuitenkin pysyvät kehykset Suomen lehdistön kirjoittelulle. Kuten J.V. Snellman kirjoitti vuonna 1845 Saimassa, joutui Suomen kasvava ja aktivoituva sivistyneistö alusta lähtien ”sanomaan mitä voitiin eikä mitä tahdottiin”.²

Toisaalta autonomian kaudella suomalaiset saivat melkoista harjoitusta tavasta kirjoittaa ”sensuurista huolimatta”.³ Ja aivan autonomian kauden lopussa, sortovuosien päätyttyä, vuonna 1905 sensuuri lakkautettiinkin lähes kymmeneksi vuodeksi. Edes ensimmäi-

---

1) VOIONMAA, 1971; VILKUNA, 1962; TALVELA, 1976 (I osa), 1977 (II osa); LINKOMIES, 1970.

2) Snellmanin sanomalehtipoliittisista kannanotoista, REIN, 1928, I-osa, 383-384, 419-421; II-osa 252-264.

3) Ks. SALMINEN, 1979, 18.

sen maailmansodan aikainen sotasensuuri ei kyennyt ehkäisemään lehdistön oikeuksien toteutumista.¹ Mutta Suomen lehdistön syntyhistoriaan liittyi autonomian kauden henkinen ilmapiiri, jota sävytti Snellmanin opetukset pienen maan mahdollisuuksista. Itsenäistymisen riemastuttamina snellmanilainen realismi jäi kuitenkin pian vuosisataisten patoutumien alle.

Täysin selvälle kannalle painovapausolot tulivat vasta sitten, kun vuoden 1917 toisille valtiopäiville annetun esityksen pohjalla vuonna 1918 eduskunnassa hyväksyttiin ja sitten 4. tammikuuta 1919 annettiin uusi painovapauslaki. Painovapauslailla taataan jokaiselle Suomen kansalaiselle ”oikeus, julkisen viranomaisen saamatta panna ennakolta minkäänlaista estettä, julkaista painokirjoituksia...”. Painovapautta muutettiin kerran, 1930-luvulla äärioikeistolaisen liikehännän tulehduttamassa ilmapiirissä. Heinäkuun 31. päivänä 1930 eduskunnassa hyväksyttiin lainmuutos, jolloin painovapauslain 37, 38, 42 ja 44 pykälät saivat uuden sanamuodon. Muutokset olivat kuitenkin lieviä eivätkä sisältäneet minkäänlaisia määräyksiä sensuurista.

Vuonna 1932 muutettiin sen sijaan rikoslain 2 luvun 16 pykälää siten, että kirjapainotkin joutuivat rikollisesta julkaisusta vastuuseen. Vilkun mukaan mentiin tässä ”jo paavin ja Kustaa III:n tielle”. Sananvapauden rajoittamista merkitsi myös vuosina 1934–1936 voimassa ollut ns. pusero- tai kiihotuslaki. Tavoitteena oli ennen muuta hillitä saksalaismielisen natsistisen ideologian kannatuksen kasvua. 1930-luvulla tehtiin eduskunnassa vielä joitakin esityksiä, joissa olisi puututtu painovapauslakiin, mutta ne raukesivat toinen toisensa jälkeen.²

---

1) Painovapausoloista autonomian kaudella, esim. NURMIO, 1934, 15-18, 333. Painovapausolojen kehittymisestä autonomian kauden viimeisinä vuosina: Mietintö painovapauslainsäädännöstä. Lainvalmistelukunnan julkaisuja, no 5/1945.

2) Ks. mietintö painovapauslainsäädännöstä; Lainvalmistelukunnan julkaisuja, no 5/1945; myös VILKUNA, 1962, 23.

Vuonna 1939 alkaneen sota-ajan johdosta annettiin, painovapauslain sanamuotoa muuttamatta, hallinnollisia säännöksiä pitkälle menevistä rajoituksista painovapauteen. Tämä oli mahdollista hallitukselle annettujen erityisten valtuutusten nojalla. Hallitusmuodon mukaan nimittäin se, mitä Suomen kansalaisten yleisistä oikeuksista on sanottu, ei estä lailla säätämästä sellaisia rajoituksia, jotka sodan tai kapinan aikana ovat välttämättömiä (16. pykälä). Niitä säädettiin laissa sotatilasta 26. päivästä syyskuuta 1930, jonka lisäksi annettiin perustuslain säätämisjärjestyksessä muitakin valtuutuksia painovapauden rajoittamiseen poikkeuksellisissa, sotaan verrattavissa, oloissa.

Sotatilalain 7 pykälän 1 momentissa säädetään, että sota-aikana määrättäköön asetuksella painokirjoituksen julkaisemisen sekä posti-, lennätin-, puhelin-, radio- ja muiden tiedotuslaitosten käytön valvomista. Saman pykälän 2 momentin mukaan valtioneuvostolla on valta ryhtyä muihin tarpeellisiin toimenpiteisiin sellaisten lausuntojen tai tiedonantojen levittämisen ehkäisemiseksi, jotka voisivat haitallisesti vaikuttaa maanpuolustukseen tai yleiseen turvallisuuteen.

Tasavallan suojelulaissa 6 päivästä lokakuuta 1939, joka on säädetty valtiopäiväjärjestyksen 67 pykälässä määrätyllä tavalla, on myönnetty oikeus sen estämättä, mitä painovapaudesta hallitusmuodon 10 pykälässä on säädetty, antaa asetuksella säännöksiä, jotka eräissä tapauksissa vaaran torjumiseksi, järjestyksen ja turvallisuuden säilyttämiseksi tai palauttamiseksi taikka kiihotustoiminnan estämiseksi ja nimenomaiseksi rajoittamiseksi harkitaan välttämättömiä.¹

Näihin valtuuksiin nojautuvilla säännöksillä asetettiin ensiksikin viranomaisia tiedotustoiminnan tarkastamista varten. Sen jälkeen kun syksyllä 1939 oli annettu säännöksiä väliaikaisen posti-,

---

1) Tämän lain voimassaoloaika jatkettiin lailla 22 päivästä joulukuuta 1942 vuoden 1944 ja lailla 22 päivästä joulukuuta 1944 vuoden 1945 loppuun. Mietintö painovapauslainsäädännöstä. Lainvalmistelukunnan julkaisuja, no 5/1945.

lennätin- ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta, säädettiin sotatila-lain 7 pykälän nojalla asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sodan aikana 5 päivältä joulukuuta 1939. Sen mukaan posti-, puhelin-, lennätin-, radio ynnä muiden tiedotuslaitosten käytön sekä paino-, kuva- ja äänituotteiden julkaisemisen valvonnasta sota-aikana huo-lehtii sotasensuuri (1 pykälä).¹ Sotasensuurin toimeenpanoa varten perustettiin Päämajan yhteyteen sensuurinvirasto sekä tarpeellinen määrä paikallisia sensuurivirastoja (3 pykälä).

Talvisodan aikainen tiedotustoiminta luotiin varsin lyhyellä varoi-tusajalla. Syyskuun lopulla 1939 valmistui valtioneuvoston aiemmin asettaman toimikunnan mietintö valtion tiedotustoiminnan koko-naisjärjestelyksi. Lokakuun 11 päivänä annettiin mietinnön pohjalta asetus, jolla perustettiin Valtioneuvoston Tiedoituskeskus (VTK) valtioneuvoston kansliaan.² VTK:n johtoon tuli ulkoasiainministe-riön tiedotusasiantuntija, sanomalehtitoimiston päällikkö Urho Vil-pitön Toivola. Talvisodan sytyttyä VTK siirrettiin opetusministeriön yhteyteen.³

Puolustusvoimien tiedotustoiminnan organisaatio pystytettiin puolestaan heti VTK:n perustamisen jälkeen. Päämajaan perustet-tiin nyt erityinen propagandaosasto. Työsarka oli sama kuin VTK:lla.⁴ Mutta valtiovallan virallista tiedotustoimintaa kokonai-suutena tuli häiritsemään toiminnan hajanaisuus. Eri yksikköjen vä-lillä ei päästy selvään työnjakoon. Julkusen mukaan niiden kesken vallitsi eräänlainen ”viidakkosota”. Kysymyksessä oli myös sotilas- ja siviilielinten välinen ristiriita — ilmiö, joka sotien aikana näkyi joskus muissakin tehtävissä.⁵

---

1) Suomen asetuskokoelma 1939; asetus no 446, 5. 12. 1939.

2) Suomen asetuskokoelma 1939; asetus no 321, 11. 10. 1939; VnTie, Ef:1, valtio-neuvoston 14. 9. 1939 tiedoitus- ja propagandatyön järjestämiseksi ehdotusta laati-maan asettaman komitean (puheenjohtaja Urho Toivola) mietintö 29. 9. 1939; ks. FAVORIN, 1968, 1—2; JULKUNEN, 1975, 16.

3) Suomen asetuskokoelma 1939, asetus no 531, 9. 12. 1939.

4) Talvisodan kauden tiedotustoiminnan järjestelyistä, ks. JULKUNEN, 1975, 14—26.

5) JULKUNEN, 1975 21.

Sotasensuurin hoitaminen keskitettiin sensijaan sotilaille. Päämajaan perustettu sensuuritoimisto yhdessä valtiollisen poliisin kanssa valvoi toimintaa. Tosin myös VTK sai sensurointitehtäviä, koska sen tuli — perustamisasetuksen mukaan — yhteisymmärryksessä asianomaisten viranomaisten kanssa valvoa, että puolueettomuus- ja maanpuolustusnäkökohdat otetaan huomioon julkais-
tavissa painotuotteissa ja yleisradion esityksissä.¹

Vaikka Päämajan sensuuriviranomaisten ja sen alaisten elinten toiminta oli laillistettu asetusteilse heti sodan alussa², ei tilanne kuitenkaan sodan aikana ollut selvä. Kun sensuuritoimisto siirrettiin Mikkeliin Päämajan mukana, tilanne vaikeutui entisestään. Helsinkiin perustettiin Erillinen sotasensuurinvirasto, joka sai hoitaakseen kotirintaman tehtävät sekä lisäksi lähes kokonaan ulkomaille suuntautuvan tietoliikenteen valvonnan. Viraston päälliköksi nimitettiin tohtori Kustaa Vilkuna.³

Nimenomaan etukäteisjärjestelyjen puutteesta johtui, että sensuurin toiminnassa ilmeni talvisodan aikana huomattavia puutteita. Suurimmat niistä liittyivät juuri vastuukysymyksiin. Toiminta ei ollut keskitettyä, vaan Päämaja ja VTK vastasivat molemmat sensuurista, kuitenkin niin, että Päämaja oli ehdottomasti määräävässä asemassa. Tätä järjestelyä pidettiin ilmeisen epäonnistuneena astuihan sotilasjohto vastaamaan myös julkisesta sanasta.⁴

Vilkuna on todennut, että sensuuri oli talvisodassa luonteeltaan sotilaallinen. ”Vasta talvisodan päätyttyä se muuttui poliittiseksi”.⁵ Toisaalta VTK:lle oli sensuurin osalta säilytetty jo talvisodassa selvästi turvallisuuspoliittisia tehtäviä: senhän tuli valvoa, että puolueettomuus- ja maanpuolustusnäkökohdat otettiin huomioon julkais-
tavissa painotuotteissa ja yleisradion esityksissä. Mikäli kansakun-

---

1) Ks. Suomen asetuskokoelmat 1939, asetus no 321, 11.10.1939.

2) Ks. asetus no 446, 5.12.1939.

3) JULKUNEN, 1975, 24.

4) HOLOPAINEN, 1966, 17-19; VILKUNA, 1962, 12; PERKO, 1971, 47.

5) VILKUNA, 1962, 46.

nan henkinen yksimielisyyys olisi rakoillut talvisodassa, sensuuri olisi varmasti koventunut ajateltaessa hallituksen turvallisuuspoliittisten tavoitteiden toteuttamista. ”Talvisodan hengen” ansioksi jäänee se, että virallinen tiedotustoiminta ei viime kädessä näytellyt tärkeämpää osaa sodan tapahtumissa.

2. Talvisodan opetus — sensuuri keskitetään ja työtehtävä täsmennetään

Jatkosodan kauden virallisen tiedotustoiminnan järjestelyissä käytettiin luonnollisesti hyväksi talvisodan tarjoamia opetuksia. Moskovan rauha ei myöskään merkinnyt sitä, että sensuuri olisi poistettu: päinvastoin kuvaan astui melkein välittömästi poliittinen sensuuri. Jo huhtikuussa 1940 annettiin yleisluonteinen ohje, jolla pyrittiin estämään hallituksen ja viranomaisten kaikkinaisen arvostelu. Sensuurin politisoimisen tarvetta selitettiin sillä, että talvisodan aikainen yksimielisyyden ihanne oli särkymässä ja ”mielipiteet olivat hajaantumassa”.¹

Keväällä 1940 sensuurin poliittinen valvonta ja johto varmistettiin hallinnollisesti: vastuu sensuuritoiminnasta siirrettiin Päämajalta sisäasiainministeriön alaiselle Tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle.² Näin sensuurin uudelleenjärjestely suoritettiin tärkeältä osin jo ennen kuin hallitus oli aloittanut viralliset tiedotustoiminnan organisoimista koskevat kokonaisjärjestelynsä.

Pääministeri Risto Ryti asetti 28. heinäkuuta 1940 salaisen komitean ”osana valtakunnan yleissuunnitelmaa valmistelemaan sodanai-

---

1) VnTae, Ha:1, Vilkun esitelmä lehtimiehille 31.3.1941 ja saman päivämäärän muistio ”sotasensuurista”; ks. VILKUNA, 1962, 16.

2) VnTae, Ha:1, Suomen asetuskokoelma 1940, asetus no 256, 31.5.1940.

kaisen tiedotustoiminnan entistä parempaa järjestelyä”.¹ Komitean aikanaan jättämän mietinnön mukainen Valtion Tiedotuslaitos (VTL), joka sai kansan suussa lempinimen ”Vetelä”, perustettiin 22. kesäkuuta 1941, jolloin Ryti, nyttemmin Tasavallan presidentin ominaisuudessa, antoi asiaa koskevat kaksi asetusta. Toisella toteutettiin ennakkosensuuri ja toisella perustettiin VTL.² Heinäkuun 2. päivänä 1941 annetulla asetuksella sensuurin asema määriteltiin vielä uudelleen, tällä kertaa se alistettiin entistä suorempaan poliittiseen valvontaan: sensuurista tuli VTL:n tiedotusosaston 4. toimisto. Tämä paransi VTL:n eri osien yhteistoimintaa.³ Salaisen komitean mietinnössä olikin kiinnitetty suurta huomiota juuri siihen, että valtakunnan virallista tiedotustoimintaa ei oltu tarpeellisessa määrin keskitetty.⁴

On ilmeistä, että armeijan piirissä pyrittiin kuitenkin pitämään propaganda- ja sensuuritoimintaa, jos ei suorastaan sotilasjohdon alaisena niin ainakin läheisessä yhteydessä siihen. Eräässä 12. elokuuta 1940 puolustusministeriössä laaditussa muistiossa vaadittiin ”ripeitä otteita viidennen kolonnan kapseloimiseksi” ja ehdotettiin Saksan mallin mukaan perustettavaksi propagandaministeriö. Sen alaisuuteen olisivat tulleet sensuuri, valtiollinen poliisi ja sisäistä levottomuutta vastustavat elimet (Aseveljien liitto jne.). Lisäksi muistiossa korostettiin, että propagandaministeriön olisi tullut olla jatkuvassa yhteydessä sotilasjohdon kanssa. Muistiosta ei kuitenkaan ilmene, kenen toimesta se oli laadittu. Se oli tehty kuitenkin samaan aikaan kuin Reenpään komitea istui, joten sillä on ainakin mitä ilmeisemmin ollut painostustehtävä.

---

1) Komitean muodostivat toim.joht. Heikki Reenpää (puh.joht.), päätoimittajat Eino Kilpi, Onni Koskikallio, Ilmari Turja, toim.joht. Jaakko Leppo, osastopäällikkö Ragnar Numelin, majuri Taavi Patoharju, maisteri L.A. Puntila. Sihteerinä toimi maisteri Matti Valtasaari. Kilpi ei osallistunut komitean työskentelyyn. VnTie, Ha:1, Mietintö tiedotustoiminnan sodanaikaisesta järjestelystä 20. 8. 1940.

2) Suomen asetuskokoelma 1941: asetus no 478, 22. 6. 1941 (Liite).

3) Ks.liite; eräitä sotilaallisia kysymyksiä käsitteleviä osastoja siirrettiin Päämajan alaisuuteen marraskuussa 1941. FAVORIN, 1969, liitteet. Ks. myös VnTie, Hb:1; selostus VTL:n organisaatiosta 1. 3. 1942; vrt. PERKO, 1971, 50.

4) Myös VILKUNA, 1962, 38—40.

Tämän armeijan piiristä tullut kovaa saksalaisten linjaa edustanut ehdotus¹ kuitenkin torjuttiin. Näin VTL:n uudelleenorganisointi suoritettiin lopulta poliittisten päätöksentekijöiden ehdoilla ja heidän asettamiensa tavoitteiden pohjalta, tavoitteiden, jotka seurasivat enemmän perinteisempiä kansallisia tottumuksia kuin ulkoisia esikuvia.

Päämajan aloitteesta toimistopäällikkö Kalle Lehmus ja tohtori L. Arvi Poijärvi vierailivat 1. — 15. 2. 1941 Saksassa. Matkan tarkoituksena oli tutustua Saksassa harjoitettavaan viralliseen tiedotustoimintaan. Kaksikko tapasi matkansa aikana ainakin radion ulkomaanpropagandan sensuuritoimiston päällikön, herra Bergerin ja Gestapossa kriminaldirektor Vogtin. Tosin alunperin Gestapossa piti tavata poliisikenraali Heinrich Müller, mutta tapaaminen peruuntui. Keskusteluissa käsiteltiin lähinnä propagandaan liittyviä kysymyksiä. Suomalaiset olivat kuitenkin pettyneitä Gestapon edustajien kanssa käytyihin keskusteluihin. Sen sijaan tohtori Joseph Göbbelin johtamassa propagandaministeriössä matkalaiset tapasivat tohtori Dhielenin, jonka kanssa käytyjä keskusteluja matkaraportissa kuvattiin hedelmällisiksi.² Huhtikuussa 1941 vieraili Lehmus vielä yksin Saksassa samoissa asioissa.³

Ennen jatkosodan syttymistä suomalaiset kävivät siten ottamassa oppia Saksan propaganda- ja sensuurijärjestelmästä. Vaikka Suomessa ei jäljennettykään saksalaista mallia, on selvää, että matkalta saatiin kokemuksia, joita myöhemmin pyrittiin soveltamaan myös Suomessa. Tähän viittaavat ne myönteiset huomautukset, joita matkaraportissa on luettavissa esimerkiksi Saksan propagandajärjestelmästä. Sen sijaan on vaikeampi osoittaa, että matkoista oli erityisempää hyötyä nimenomaan sensuuria kehiteltäessä.

---

1) VnTie, Ha:1; allekirjoittamaton 12.8.1940 päivätty muistio propagandaministeriön perustamisesta. Se, että muistiosta löytyi kappale myös VTL:n arkistosta osoittaa, että sitä oli ilmeisesti käsitelty myös komiteassa.

2) PM;n Ttus os:n ark. T 10602/14, P.M.L. Arvi Poijärven ja tstop. K. Lehmuksen Saksan matkasta 1. — 15. 2. 1941.

3) UM 12 L Saksa, sähke Berliinistä 181/9. 4. 1941 ulkoasiainministeriölle ja ulkoasiainministeriön sähke 134/10. 4. 1941 Berliiniin.

Reenpään komitean laatiman mietinnön pohjalta suoritettun valti-on virallisen tiedotustoiminnan uudelleenjärjestelyn tuloksena VTL:stä oli tullut keskitetysti johdettu pääministerin virasto. Komiteamietinnössä ehdotettiin, että kun VTL:n tehtävä kuitenkin oli pääasiassa poliittinen, sotilaallisesti perustettu laitos tulisi alistaa pääministerin käyttöön ja hänen johtonsa alaisuuteen. Tällöin myös korkein sotilaallinen johto vapautuisi puuttumasta poliittisiin kysymyksiin. Järjestely ehdotettiin tapahtuvaksi siten, että korkein virkamies olisi laitoksen päällikkö. Hänellä olisi apulainen ja neuvoa-antavana elimenä tarkastuskunta, jonka muodostaisivat jaostojen päälliköt, tarkastusjaoston päällikkö ja tarkastusosastossa oleva Päämajan yhteysupseeri, jonka tehtävänä olisi viime kädessä ratkaista tarkastusasiat.¹

Propaganda- ja sensuurijärjestelmän onnistumisen kannalta on ensiarvoista, että suora yhteys politiikan korkeimpaan päätöksentekoon säilyy säröttömänä.² Mutta aivan ylimmällä poliittisella päätöksentekotasolla suoraa yhteyttä ei yleensäkään takaa vielä pelkät organisatoriset edellytykset. Oleellista on, että kontaktipisteissä puhutaan samaa kieltä, ts. ollaan kyetty luomaan saumaton yhteistyöhenki.

Jatkosodan aikaisten hallitusten pääministerit huolehtivat tunnollisesti siitä, että VTL:n tärkeimmät virat, kuten suuri osa alemmista-kin viroista, täytettiin heidän luottamusmiehillään. VTL:n ensimmäisenä johtajana toimi tavallaan sen pääsuunnittelija, salaisen komitean puheenjohtaja Heikki Reenpää (22.6.1941—17.3.1943).

Vilkunan mukaan Reenpää nautti Tasavallan presidentin ja pääministerin ”ehdotonta luottamusta”¹. Apulaisjohtajana toimi pääministeri Rytin ja pääministeri Jukka Rangellin silloinen poliittinen sihteeri, maisteri ja kapteeni L.A. Puntila (6.8.1942 asti). Häntä on

---

1) VnTae, Ha:1, Vilkunan esitelmä lehtimiehille 31.3.1941 ja saman päiväämätön muistio sotasensuurista.

2) Esim. PUUKARI, 1945, 71—73.

puolestaan pidetty VTL:n politiikan pääarkkitehtina sodan alkuvaiheiden aikana.²

Reenpään seuraajaksi nimitettiin 18.3.1943 (31.3.1944 asti) silloin sensuuriyksikön päällikkönä toiminut tohtori Kustaa Vilkuna. VTL:n apulaisjohtajina toimivat Puntilan jälkeen maisteri Nils Meinander (18.3.1943—8.6.1943) ja maisteri Matti Valtasaari sodan loppuun. Tämän tutkimuksen kannalta keskeisen sensuuriyksikön tarkastusjaoston päällikkönä toimivat tohtori Kustaa Vilkuna (2. 7. 1941 — 17. 3. 1943) ja tohtori Lauri Posti (18. 3. 1943 — 30. 11. 1944). Vilkuna painottaa muistelmissaan astuneensa heti luottamukselliseen yhteistyöhön Reenpään kanssa.³ Posti on puolestaan todennut, että hänen yhteistyönsä pääministeri Linkomiehen kanssa oli moitteetonta. Niinikään henkilösuhteet VTL:n sisällä säilyivät hyvinä.⁴

Tiedotuslaitoksen johtavien virkojen vaihdokset ajoittuivat lähinnä pääministerien vaihdoksiin, joka korostaa laitoksen asemaa pääministerin virastona.⁵ Tätä oli myös edellytetty Reenpään komiteamietinnössä, jossa asiasta todettiin: ”Kun VTL:n tehtävä kuitenkin on pääasiassa poliittinen, ehdotetaan, että sotilaallisesti perustettu ja järjestetty laitos asetetaan pääministerin käyttöön ja hänen johtonsa alaisuuteen”. Toisaalta on luonnollista, että sodan pitkeytyminen ja esimerkiksi luottamuksen rapistuminen Saksan voittoon johtivat siihen, että myös VTL:n tavoitteet muuttuivat. Tämä edellytti poliittiselta johdolta sensuurin oikea-aikaista tahdistamista muuttuvien sodanpäämäärien mukaiseksi.

---

1) VILKUNA, 1962, 48; myös PERKO, 1971, 50—51.

2) PERKO, 1971, 51. Vrt. tässä tutkimuksessa eri yhteyksissä eriteltyä ”puntilismi”-käsitettä.

3) VILKUNA, 1962, 46—49; VTL:n henkilöjärjestelyistä yleisesti, ks. FAVORIN, 1969, 7, 12, 21.

4) Akateemikko Postin haastattelu 18.8.1981.

5) Linkomies painottaa pääministerin ja VTL:n johdon välistä luottamussuhdetta. Meinanderin lyhyeksi jääneen uran hän kuittaa toteamuksella: ”Muutamien kuu-kausien kuluttua ilmeni Meinanderin ottavan osaa hallituksen vastaisiin juonitteluihin. Hänet oli sen johdosta vapautettava toimestaan”. LINKOMIES. 1970, 209—210.

On kuitenkin vaikeaa yrittää täsmällisemmin määritellä, kuinka paljon VTL:n johto oli vihitty valtiojohdon ja ennen muuta sisärenkaan ja Mannerheimin suunnitelmiin. On oletettavaa, että ainakin vuoteen 1943, johon saakka luottamus Saksan voittoon vielä oli vallalla yleisemmin, myös VTL:n johto tiesi melko tarkkaan, mitä hallitus suunnitteli ja mitkä olivat sen sodanpäämäärät.¹ Mutta Linkomiehen hallituksen kaudella, sodanpäämääräkysymyksen paljossa menettäessä merkitystään, myös VTL:n johdon informointitarve hallituksen toimesta ilmeisesti väheni olennaisesti.²

3. Sensuurihallinto välirauhan kaudella — yleispiirteet

Talvisodan päättäneenä maaliskuun rauhaa edeltäneinä tuskallisina päätöksenteon hetkinä Suomen valtiojohdon piirissä lyötiin jo tavallaan lukkoon vastaisen politiikan perussuunta. Tunnelmat Suomessa olivat masentuneet ja sekavat. Hallitukselle ei jäänyt juuri ollenkaan aikaa valmistella kansalaisia raskaisiin rauhanehtoihin. Pari päivää ennen rauhansopimuksen allekirjoitusta Valtion tiedoituskeskus alkoi tehdä radio-ohjelmiin muutoksia, joiden tarkoituksena oli tehdä tietä raskaalle rauhalle.³ Lähtökohdan vastaiselle valtiovallan mielipidemuokkaukselle muodosti ulkoministeri Tannerin 13.3.1940 pitämä radiopuhe. Tannerin puheen nähtiin olevan osoitus yleisemmästä asenteesta, eikä hallitus pitänyt tarpeellisena yrittää lieventää syntymässä ollutta katkeruutta. ”Rauha on siis maahan palannut. Mutta millainen rauha. Tämän jälkeen maamme joutuu jatkamaan elämäänsä silvottuna”.⁴

Nämä hallituksen arvovaltaisen edustajan katkerat kommentit sii-

---

1) Tästä esim. VILKUNA, 1962, 107.

2) Akateemikko Posti toteaa, ettei hänen ollessaan sensuurin johdossa järjestetty mitään erityisiä neuvotteluja, joissa hallituksen edustaja, esimerkiksi asianomainen ministeri, olisi kertonut tulevan politiikan suuntaviivoista tai sodanpäämääristä. Linkomiehen hallituksen kaudella sodanpäämääräkysymys ei enää ollut myöskään ajankohtainen, koska ainoa sodanpäämäärä oli rauhan aikaansaaminen siedettävien ehdoin. Akateemikko Postin haastattelu 19.8.1981.

3) SOIKKANEN, 1977, 57.

4) SOIKKANEN, 1977, 68.

vittävät lehdet vihanpurkauksiin, jotka kohdistuivat osin Neuvostoliittoa mutta myös Ruotsia, Norjaa ja Saksaa vastaan.¹

Valtiojohdon tavoitteena oli voimistaa kansan yhteishenkeä osoittamalla samanlaista katkeruutta kuin mikä vallitsi väestön laajan enemmistön keskuudessa.² Mutta muutoin hallitus ei kyennyt tai halunnut antaa lehdistölle täsmällisempiä ohjeita siitä, miten niiden olisi tullut kirjoittaa vastaisuudessa. Epäilemättä tällainen neuvottomuus osaltaan heijasti sitä epävarmaa tilannetta, jonka välirauhan solmiminen maan johdossa oli aikaansaanut. Kun lehdistön kommenteissa oli alkanut ilmetä selvää revansistista henkeä ja mm. vaatimuksia hyvityksestä tilaisuuden koittaessa, kielsi sensuuri enemmän kirjoittelun rauhan ehdoista.³ Valtiojohdossa tajuttiin, että muuttuneissa oloissa oli otettava huomioon elintärkeät ulkopolittiset edut; lehdistön valvonta oli jatkossa yhä välttämätöntä.⁴

Mutta talvisodan päätyttyä maassa alkoi kuulua myös toisenlaisia ääniä. Erityisesti vasemmiston piiristä tuotiin esiin vaatimuksia, että maan tuli päättäväisesti rakentaa ystävälliset suhteet itäiseen naapurimaahan ja toisaalta — sen osoittamiseksi — purkaa eri tavoin vielä voimaan jäänyt ”sotatila”.⁵ Eräs vaatimus koski sensuuria.⁶ Mutta valtiojohto ei halunnut purkaa lehdistön valvomiseksi luomaansa organisaatiota. Varsin pian ryhdyttiin toimenpiteisiin, joiden avulla päinvastoin luotiin varsin tiukat rajat välirauhan aikaiselle kirjoittelulle. Kun sosiaalidemokraattinen kansanedustaja K.H. Wiik esitti huhtikuussa 1940 eduskuntakyselyn sensuurin lakkauttamisesta, hallitus selvitti kielteisen kantansa. Puolustusministeri Walden, jonka alaisuuteen sensuuri vielä tuolloin kuului, totesi, että ”itsenäisyyden säilyttäminen edellyttää, että hallitus valvoo, ettei julkistettaisi tietoa, joita voitaisiin käyttää maamme puolueettomuutta vastaan”.

---

1) PELTOVUORI, 1975, 60. Myös hallituksen ja korkeiden virkamiesten piirissä arvosteltiin Saksaa ja Ruotsia. v. BLÜCHER, 1950, 194.

2) Soikkasen mukaan tavoitteena tällaisella taktiikalla oli kuitenkin nimenomaan lievittää katkeruutta. SOIKKANEN, 1977, 68. Ks. v. BLÜCHER, 1950, 194.

3) Ks. SOIKKANEN, 1977, 70.

4) Ks. erityisesti Mannerheimin kannasta JÄGERSKIÖLD, 1976, 226—229.

5) Esim. TARKKA, 1977, 25; myös VIITALA, 1969, 10—11.

6) Esimerkiksi Suomen Sanomalehtimiesten Liitto vaati toukokuussa 1940 pitämässään vuosikokouksessa sensuurin poistamista. ÖLANDER, 1958, 74—75.

Lisäksi ministeri totesi, että sensoreiksi oli valittu ”valistuneita” kansalaisia, jotka useimmiten olivat mielipiteiltään lähellä valvomansa lehden edustamaa mielipidettä.¹ Hallitus ei lievittänyt sensuuria huolimatta siitä, että mm. eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietinnössä, joka julkaistiin lehdissä 31.5.1940, edellytettiin, että sensuuri maassa lakkautettaisiin tai ”ellei hallitus sitä voinut tehdä, ainakin sensuuri rajoitettaisiin koskemaan vain puolustusasioita ja maan suhteita ulkovaltoihin”.²

Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan ryhdytty yksityiskohtaisemmin käsittelemään välirauhan kauden sensuurioloja. Olennaista on kuitenkin havaita, että sensuuria ei talvisodan jälkeen lakkautettu, vaikka suhteellisen laaja mielipide sitä — myös eduskunnassa — näytti vaatineen. Tähän asti julkaistun kirjallisuuden perusteella voidaan kuitenkin hyvin todeta, että päälinjaisesti sensuuri joutui vuoden 1940 aikana rajoittamaan erilaisten uusien vasemmistolaisten lehtien kirjoittelua. Erityisesti Suomen-Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS-I) toiminta ja sen pää-äänenkannattaja Kansan Sanomat olivat sensuurin mielenkiinnon kohteena. Lehden ensimmäisen numeron ilmestymistä viivästyttivät pitkät neuvottelut viranomaisten kanssa ja kun lehti vihdoinkin ilmestyi, se takavarikoitiin välittömästi. Lehden ensimmäinen näyttenumero pääsi ilmestymään vasta 2.9.1940, mutta senkin levittämistä valtiovalta päätti rajoittaa.³

1) ÖLANDER, 1958, 74.

2) Valtiopäivät 1940, ptk, I, 611—612; vrt. ÖLANDER, 1958, 76. Todettakoon, että eduskunnassa käytiin kesäkuun alussa 1940 kiivas sensuurikeskustelu, jossa erityisesti sosiaalidemokraattiset mutta myös eräät ruotsinkieliset kansanedustajat vaativat sensuurin lakkauttamista. Vp 1940, I, 613; Kansanedustaja Österholm valtiopäivillä 7.6.1940; ÖLANDER, 1958, 51. Vrt. myös keskustelu eduskunnassa 22.11.1940 valtion tiedotustoiminnasta. Vp, ptk II, 1396—1399 ja sisäministeri v. Bornin vastaus ed. Annalan (IKL) kysymykseen; vrt. REIMAA, 1979, 43.

3) VILKUNA, 1962, 27—29. Sosiaalidemokraattien ns. ”kuutoset” julkaisivat 24.7.1940 alkaen Vapaa Sana -lehteä. Sos.dem.puolueen puolue toimikunta erotti kireän äänestyksen jälkeen ”kuutoset” puolueesta syyskuussa 1940. Tämän jälkeen Suomen Aseveljien Työjärjestön toimenpiteiden vuoksi mikään kirjapaino ei enää uskaltanut ottaa Vapaata Sanaa painettavakseen. ”Kuutoset eristettiin puolueesta ja heidät yritettiin vaijottaa”. VIITALA, 1969, 10—11. Näin maassa toimi välirauhan aikana ikäänkuin valtiovallan apuna tehokkaaksi osoittautunut epävirallinen sensuuri. Vrt. VILKUNA, 1962, 29 ja TALVELA, 1976, 229—231. Talvelan mukaan kommunistien kiihotuksen vuoksi mielialatilanne oli kriittinen kesällä 1940.

Mutta toisaalta sensuuri pyrki välirauhan aikana puuttumaan myös äärimmäisen oikeistolehdistön kirjoitteluun. Äärioikeistolaiset lehdet eivät joutuneet kuitenkaan samassa määrin kuin äärivasemmiston lehdet kärsimään sensuurin valvonnasta.¹

Sensuuriviranomaiset olivat päättäneet rajoittaa myös Saksan Helsingissä olevan lähetystön lehdistöavustajan, Hans Metzgerin vaikutusvaltaa. Käytännössä tämä kävi päinsä siten, että sensuuri vaikeutti niiden piirien julkista vaikutusvaltaa, jotka saivat tukeaan Saksan salaisen poliisin asiamieheksi todetulta Metzgeriltä. Esimerkiksi kansallissosialistisesti orientoituneen Suomen Valtakunnan Liiton (SVL) pää-äänenkannattajan Kansallisen Työn päätoimittaja Sven B. Oksasen ulkomaista matkustelua rajoitettiin, kun saatiin selville hänen ottaneen vastaan taloudellista tukea Metzgeriltä² Mutta Vilkuna toteaa, ettei Oksasen suhteen oltu lainkaan yhtä ankaria kuin ”kuutosten” kohdalla.³ Sensuurin peruslinjana näyttää välirauhan kaudella olleenkin rajoittaa ennen muuta uusien äärivasemmistolaisten lehtien julkaisemista.⁴ Äärioikeistolaisten lehtien toimintaa valvottiin myös erityisen tarkasti ja ajoittain toteutettiin sensuuritoimiakin, mutta tilanne oli epäilemättä äärivasemmistolle huomattavasti epäedullisempi. Tästä oli todisteena myös se, että äärioikeistolaiset lehdet saivat jatkaa ilmestymistään aina sodan

---

1) Tästä ks. VILKUNA, 1962, 30—31.

2) Metzgerin toimintaa ruodittiin erityisen tarkasti sotasyllisyysoikeudenkäynnin yhteydessä. Tällöin kiinnitettiin huomiota hänen yhteyksiinsä suomalaisiin poliitikoihin. Metzgeriä pidettiin kansallissosialistina ja lähetystön ”puoluemiehenä”. Ks. TARKKA, 1977, 174 ja siinä mainitut lähteet.

3) VILKUNA 1962, 30—31. ”Kuutokset” pidätettiin elokuussa 1941 ja asetettiin seuraavassa kuussa syytteeseen valtiopetoksen valmisteluista. Selostanut esim. VII-TALA, 1969, 11.

4) SNS-1:n pää-äänenkannattaja Kansan Sanomat lakkautettiin hallituksen määräyksestä ja sitä lähellä olevan Soihtu-lehden julkaiseminen kiellettiin 3.10.1940. Hieman aiemmin SNS-1:n johtohenkilöitä oli tuomittu vankeuteen hallitusta hallventaneen kirjelmän julkaisemisesta, joka oli myös toimitettu eduskunnalle. PM viimeaikaisesta liikehännästä vasemmistotaholla, UM 12L Venäjä; SOIKKANEN, 1977, 88; UPTON, 1965, 165—166. Suomen sosiaalidemokraatin päätoimittaja Eino Kilpi oli jo kesällä 1940 valittanut hallituksen uusia vasemmistolehtiä kohtaan soveltamasta sensuurista ja toisaalta kansallissosialististen lehtien laajentuneesta kirjoittelusta. VILKUNA, 1962, 27. Näin sosiaalidemokraattien aatteellinen ja asevelisiipi edustivat erilaisia linjoja sensuurikysymyksessä.

loppuvaiheisiin saakka. Sen sijaan jatkosodan syttyessä 1941 Suomessa ei ilmestynyt enää oikeastaan yhtään ääriivasemmistolaista lehteä.

4. Jatkosodan sensuuri *— kvantitatiivinen tarkastelu*

VTL:n lähettämiä sensuuriohjeita oli lähinnä kahdenlaisia: periaatteellisia yleisohjeita ja tilannekohtaisia ohjeita ajankohtaisten ongelmien tai esimerkiksi uutisten käsittelemiseksi. Jatkosodan aikana sensuuriohjeita lähetettiin yhteensä 1.501 kappaletta. Perko on tehnyt ohjeiston luokituksen viiden aihepiirin pohjalta:¹

Aihepiiri	kpl	%
Suursota	284	18,9
Ulkopolitiikka	449	29,9
Oma sota	384	25,6
Sisäiset olot	349	23,3
Muut	35	2,3
Yhteensä	1.501	100,0

Vajaa kolmannes jatkosodan aikana annetuista sensuuriohjeista kosketteli ulkopoliitiikkaa. Miltei yhtä paljon annettiin ohjeita Suomen omaan sodankäyntiin ja maan sisäisiin oloihin liittyvistä kysymyksistä. Suursotaan liittyviä ohjeita lähetettiin edellisiä hieman vähemmän.

---

1) PERKO, 1971, 54-55.

Vuoteen 1944 annettiin keskimäärin noin 25 ohjetta kuukaudessa. Mainitun vuoden alusta ohjeiden antaminen lisääntyi voimakkaasti; kaiken kaikkiaan vuonna 1944 annettiinkin yli puolet kaikista jatkosodan aikana annetuista ohjeista. Tässä tapauksessa on laajemmin lainattu niitä ohjeita, jotka ovat hallituksen politiikkaa selventävien ja heijastavien muuttujien kannalta edustavimpia.

Valinta on tietenkin aina jossain määrin mielivaltaista; menetelystapana on kuitenkin pidetty sitä, että mikäli jokin ohje on toisen kaltainen, vahvistusohje tai vastaava, niin sitä ei ole enää pyritty toistamaan, vaan on tyydytty pelkkään mainintaan.

Periaatteessa tärkeimpien hallituksen politiikkaa kuvastavien muuttujien perusteella luokitellut ohjeet on kirjattu tutkimukseen. Tällaisia ohjeita on tutkimuksessa analysoitu 474 kappaletta. Lisäksi on laskettu saksalaisten toimesta annettujen sensurointia koskevien kehoitusten ja neuvojen määrä. Tällaisia tapahtumia on tehtyyn luokitussarakkeistoon kerätty 65 kappaletta, jotka tosin eivät läheskään kaikki ole varsinaiseen sensuuri-ohjeistoon kuuluvia. Tähän tapahtumaryhmään on kirjattu esimerkiksi ne huomautukset, joita Saksan lähettiläs Wipert von Blücher teki Helsingissä suomalaisille poliitikoille tai viranomaisille maamme lehdistön kirjoittelun johdosta.

Ohjeiden käsittelyn helpottamiseksi sekä sensuurikäyttäytymisen ymmärtämiseksi on tutkimuksessa ohjeet luokiteltu yhdentoista aihepiiriin mukaisesti. Yhdestoista luokitusryhmä (saksalaisten toimesta ja usein Päämajan välityksellä annetut ohjeet) menee kuitenkin päällekkäin useimmiten muiden kymmenen luokitusryhmän kanssa. Yhdestoista luokitusryhmä on kuitenkin laadittu, jotta tutkimuksen kannalta keskeistä tavoitetta, kuten Saksan painostuksen merkitystä, voitaisiin täsmentää myös määrällisin arvioin.

Koska vuoden 1944 aikana sodan päättymiseen 19. 9. saakka ohjeiden määrä kasvoi räjähdysmäisesti, on mainitun vuoden ohjeet luokiteltu lisäksi niiden kuukausittaisen jakautuman perusteella erikseen. Nämä selvitykset on sijoitettu asianomaiseen tekstiyhteyteen.

Aihepiiri	1941	1942	1943	1944
1. Kiellettiin akselivaltojen arvostelu/ niiden voimaa vähättelevät kirjoitukset/ ulkolaisten lehtien lainaamiset;	4	21	23	92
2. Englannin ja Neuvostoliiton virallisen propagandan torjuminen;	11	4	6	55
3. Sodankäyntiä arvostelevien rauhanopposi- tion edustajien kirjoittelun torjuminen;			15	
4. Erillisrauhasta kirjoittelun estäminen/ ulkolaisten lehtien lainaamisen estäminen aiheesta;	7	3	10	85
5. Suomen asemaa suursodassa koskevien kirjoitusten/spekuloinnin estäminen;		3	24	
6. Sensuurin arvostelun estäminen;	2		7	14
7. Suomen sisäpoliittisista tapahtumista kirjoittelun estäminen;			1	12
8. Pyrkimys estää sellaisten kirjoitusten esilletulo, joissa suomalais-saksalaisia suhteita on kuvattu liian läheisiksi/ pyritty estämään Neuvostoliiton ali- arviointi ja halventaminen;	3		1	5
9. Sodan päämääriä koskevan kirjoittelun estäminen/suuntaaminen;	11	4	1	
10. Yleisluonteiset poliittiset ohjeet;	17	19	14	
11. Saksan toimesta tehdyt sensurointi- aloitteet	12	28	19	6
Yhteensä 593	67	79	85	308

2. Saksa rajoittaa sananvapautta Pohjolassa 1940—1944

1. Saksan sodanpäämäärät Pohjolassa

Tässä tutkimuksessa ei pyritä yksityiskohtaisesti selvittämään Saksan sodanpäämääriä ja niiden muuttumista sodan jatkuessa, vaan rajoitutaan eräänlaisten ääriviivojen piirtämiseen. Yleistaustan selvittäminen on välttämätöntä jo senkin vuoksi, että Suomen tavoitteet samaistuivat eräiltä osin aseveljen sodanpäämääriin.

Saksan sodanpäämäärät toisessa maailmansodassa ilmentyivät kahden rintaman hyökkäyssodassa: tavoitteena oli hankkia enemmän ”elintilaa” sekä — ainakin retorisesti ennen muita — ”juutalaisen perivihollisen” tuhoaminen. Mutta Hitlerin ja hänen tärkeimpien strategiensa välitön päämäärä näyttää olleen valtakunnan taloudellisen riippumattomuuden vahvistaminen raaka-ainevaroja hankkimalla.¹

Viime vaiheessa päämääränä oli kuitenkin tehdä Saksasta maailmanmahti, Euroopan imperiumi, joka muodostuisi Suur-Saksasta ja sen kanssa liitossa olevista maista. Tämä edellytti laajojen tukialueiden hankkimista suurvaltion taloudellisen kehityksen turvaamiseksi. Yhden tällaisen tukialueen muodosti Neuvostoliitto, sen Euroopan puoleiset alueet.² Hitler ei pyrkinyt missään vaiheessa varsinaisesti peittelemään idän suunnalle kohdistuvia valloitusaikeitaan. Olihan hänen ”Mein Kampf” -teoksensa keskeinen sanoma ollut juutalaisten ja slaavien tuhoamistavoite. Propagandaministeri Joseph

---

1) MANNINEN, 1980, 11.

2) Saksan sodanpäämääristä ks. DEUTSCHLAND IM ZWEITEN WELTKRIEG, II, 1976, 385—386; HILLGRUBER, 1967, 68—77; suomalainen esitys, MANNINEN, 1980, 11—16.

Göbbels totesikin Tanskan ja Norjan miehityksen alla 5.4.1940, että Saksan todellinen tavoite on lausuttu julki ”Mein Kampf” -teoksessa.¹

Eri Pohjoismaiden osalle Hitlerillä oli ainakin sodan alkuvaiheissa hieman toisistaan poikkeavat suunnitelmat. Kaikkein nopeimmin Saksan johtajat halusivat valvontaansa Norjan. Tästä maasta ajateltiin Suur-Saksalle tehokasta energialähdettä; toisaalta katse oli suunnattu Kuolan niemimaalle, jonka taloudellinen hyödyntäminen näytti kiinnostavan erityisesti valtakunnanmarsalkka Herman Göringiä.²

Siitä, että nimenomaan Norja oli Saksalle erityisen keskeinen valoituspäämäärä todistaa niiden toimenpiteiden luonne, joihin saksalaiset ryhtyivät sekä valmistellessaan miehitystä että miehityksen aikana. Jo vuoden 1940 ensimmäisinä kuukausina saksalaiset järjestivät Norjassa yhdessä Quislingin Nasjonal Samling-puolueen kanssa kumouksellista toimintaa.³ Vastaavaan saksalaiset eivät olleet juurikaan valmiit missään muussa Pohjoismaassa toisen maailmansodan aikana.

Mikäli nimenomaan Norja, samoin kuin vähämerkityksellisempi Tanskakin, oli Hitlerin suunnitelmissa alun alkaen luettu tulevassa Suur-Saksan johtamassa Euroopassa kansallissosialistiseksi protektoraateiksi, näyttävät suunnitelmat Suomen ja erityisesti Ruotsin kohdalla lähteneen erilaisista tavoitteista. Hitler toi kerta toisensa jälkeen esille kunnioituksensa, kuten hän sanoi, Suomen sankarikansaa kohtaan. Jo kesällä 1941 hänen mielessään näytti kypsyneen ajatus, että Suomen tuli olla Saksasta erillinen, mutta siihen liittosuhtein sidottu valtio. Elokuun alussa 1941 puhuessaan Norjan merkityksestä (liittämisestä) Saksan kannalta hän lausui monitulkintaisesti: ”Suomessa tämä valitettavasti ei käy”.⁴

---

1) MANNINEN, 1980, 12.

2) DEUTSCHLAND IM ZWEITEN WELTKRIEG, II, 1976, 401—402. Mannisen mukaan Saksalla oli tarkoitus säilyttää luja ote Norjaan ja että Hitlerillä näytti tämä tavoite säilyneen koko sodan ajan. Göring oli 19.6.1940 sanonut Norjan tulevan liitettyksi Saksaan. MANNINEN, 1980, 169.

3) DEUTSCHLAND IM ZWEITEN WELTKRIEG, II, 1976, 308.; MANNINEN, 1980, 62—63.

4) MANNINEN, 1980, 141.

Saksan edun mukaista oli kuitenkin sitoa Suomi mahdollisimman monin eri tavoin Saksan politiikkaan ja sen sodanpäämäärien toteuttamiseen. Suomelle luvattiin tulevissa rajajärjestelyissä runsaskäytisesti maa-alueita ja sen lähentämiseksi akselivaltioihin käytettiin diplomaattista painostusta. Saksalaiset eivät ilmeisesti valmistelleet Suomen suunnalla mitään Quisling-operaatiota vuonna 1941;¹ ainakin vuonna 1944 tällaista suunnitelmaa sensijaan jo lämmitettiin.² Ohto Mannisen mukaan Hitler kaavaili Suomea Suur-Saksan itsenäiseksi sivustakatsojaksi.³

2. Puolueeton Ruotsi kumartaa Saksalle

Miehitykseltä ja sodalta välttyneessä Ruotsissa ensimmäiset puhumista ja kirjoittamista hillitsevät vaatimukset esiintyivät välittömästi suursodan puhkeamisen jälkeen. Talvisodan aikana Ruotsin hallitus esitti 22.12.1939 virallisen vetoimuksen valtakunnan vaikean aseman huomioimiseksi ”toiminnoissa ja mielenilmaisuuksissa”. Vetoimuksessa painotettiin, että kaikkea vapautta oli käytettävä vastuuntuntoisesti eikä yleistä etua saanut jättää huomioimatta, eikä missään tapauksessa levottomina aikoina. Samalla määrättiin oikeusministeriö tekemään selvitys tarkoituksella tehdä ehdotus toimenpiteiksi sivustakatsoisuuden väärinkäytön estämiseksi.⁴

Talvisodan kaudella ruotsalaisessa lehdistökeskustelussa hyökättiin ankarasti kommunisteja vastaan; Ruotsin kommunistisen puolueen Neuvostoliiton Suomeen suuntaamaa hyökkäystä tukeva linja aiheutti voimakkaan antisovjetistisen ilmapiirin syntymisen. Tämä

---

1) Huolimatta siitä, että saksalaiset vakuuttivat puuttumattomuuttaan Suomen sisäisiin asioihin, esiintyi joskus poikkeuksiakin. Esimerkiksi 28.6.1941 vieraili lähettiläs Kivimäen luona hallitusneuvos Apelt. Hän ”tarjoutui välittäjäksi, kun Saksan hallitus ryhtyy keskustelemaan Suomesta Saksan protektoraattina”. Lyhyen keskustelun yhteydessä Kivimäki ilmoitti, ettei ”ehdotuksesta keskustella” ja näytti ovea Apeltille. Kronologinen yhteenveto. Kivimäen kok. 2,VA, MANNINEN, 1980, 140.

2) Tästä ks. MENDER, 1981.

3) MANNINEN, 1980, 141.

4) MOLIN, 1974, 255—256.

yhdisti ruotsalaisen lehdistön sosialidemokraateista oikeistoon. Kommunistien toimintaahan voitiin rinnastaa maanpetokseen.¹

Talvisodan jälkeen valtion lehdistöpolitiikassa ryhdyttiin toteuttamaan uudenlaisia tavoitteita. Enää ei varsinaisesti pyritty estämään maanpetoksellista propagandaa, joksi talvisodan aikana kommunistien kirjoittelu ymmärrettiin, vaan nyt pyrittiin siihen, ettei lehdistö heikentäisi Ruotsin puolueettomuuspoliittista uskottavuutta. Erityisesti haluttiin vakuuttaa Saksa Ruotsin vilpittömyydestä. Lähtökoh- ta Ruotsissa oli epäilemättä varsin vapaamielinen, mutta hallitukses- sa ajateltiin, että mikäli ulkovallat pitivät myös Ruotsin lehdistöä hallituksen kontrolloimana, oli hallitus ikäänkuin myös pakotettu kontrollitoimiin. Pääministeri Per-Albin Hansson tiivistä näkemyk- sen seuraavasti: ”Meitä ei paljon auta, vaikka me emme haluaisi- kaan kytkeä lehdistönvapautta ja ulkopoliittikkaa yhteen. Muut teke- vät sen kuitenkin.”²

Hallituksen oli lisättävä toimenpiteitä sellaisia lehtiä vastaan, jot- ka jatkuvasti esiintyivät virallisesta ulkopoliittisesta linjasta poikkeaa- vasti. Ruotsissa vaikutti ns. demokraattinen oppositio, joka varoitti liian pitkälle menevästä Saksa-suuntautumisesta. Lähinnä eräissä so- sialidemokraattisissa sekä kansanpuoluelaisissa piireissä vastustettiin lehdistön vapauden rajoittamistoimia. Sellaiset lehdet kuten Trots Allt, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Nordens Frihet ja Eskilstuna-Kuriren joutuivat sodan aikana erilaisten sensuuritoimen- piteiden kohteiksi.³ Jotta hallitus toisaalta olisi voinut toteuttaa te- hokkaita sanan valvontatoimia, oli tehtävä eräitä painovapauslain- säädännön alaan liittyviä uudelleenjärjestelyjä.⁴

Valtiopäivien molemmat kamarit hyväksyivät 18. 6. 1941 pitkällis- ten keskustelujen jälkeen lepäämässä olleen perustuslakimuutoksen, joka sallii sensuurin käytäntöön ottamisen sodan aikana tai sodan

---

1) Ks. JOHANSSON, 1973, 257.

2) MOLIN, 1974, 226, 256.

3) MOLIN, 256—257.

4) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 139; myös MOLIN, 1974, 256. Painovapauslainsäädäntö Ruotsissa sodan aikana, ks. myös EEK, 1948, 39—41.

vaaran uhatessa, sekä soveltamislain joka voitiin saattaa voimaan, jos kamarit tekevät siitä päätöksen 3/4 enemmistöllä.¹

Suomessa oli lehdissä selostuksia kommentteita Ruotsin sensuurilain syntymisestä.² Sen sijaan Saksassa lehdet ilmaisivat tyytyväisyytensä sen johdosta, että Ruotsissa astui voimaan sensuuri. Lehdet ollettivat, että toimenpide edesauttaisi ruotsalais-saksalaisten suhteiden paranemista. ”Berlin Börsen Zeitungissa” tohtori Karl Megerle kirjoitti: ”Me, joilla on paljon kokemusta painovapauden väärinkäytöstä, sen aiheuttamista vaikeuksista naapurillemme toivoisimme suurella ilolla, että Ruotsin uusi painolaki kykenisi poistamaan tarpeettomat molempien maiden kannalta valitettavat hankaukset julkisen sanan poliittisessa taistelussa. Emme ajattele sisäpoliittisia seikkoja, vaan pelkästään niitä pyrkimyksiä, jotka tähtäävät Saksan ja Ruotsin suhteiden syventämiseen.” Suomalaisissa lehdissä selostettiin ilmeisen halukkaasti saksalaislehtien kommentteja.³ Näin jo ennen sodan puhkeamista suomalaislehdistö teki ymmärrettäväksi ulkopoliittisen etuajattelun ja sensuurin välistä yhteyttä.

Hallitus saattoi nostaa syytteen sellaisia lehtiä ja julkaisuja vastaan, joiden se katsoi ”vaarantavan Ruotsin asemaa” kirjoituksillaan. Harvoin tilanne kuitenkaan ajautui niin pitkälle, että lopulta jollekin lehdelle oltaisiin langetettu tuomio. Hallitus sen sijaan pystyi painovapauslainsäädännön turvin takavarikoimaan julkaisuja, joiden sisältö saattoi jonkin Ruotsin kannalta elintärkeän ulkovallan tyytymättömäksi. Hallitus toimi usein jo ennenkuin asianomainen ulkovalta oli ehtinyt valittamaan kirjoittelusta: Ruotsin hallitus var-

---

1) ZETTERBERG, 1975, 238—242. Perustuslakia koskeva päätös tehtiin 19. 6. 1941 ensimmäisessä kamarissa 79 äänellä 39 vastaan. Toinen kamari oli aiemmin hyväksynyt tämän muutoksen 140 äänellä 68 vastaan sekä hyväksynyt soveltamislain 141 äänellä 55 vastaan.

2) Keskisuomalainen 20. 6. 1941, ”Sensuurilaki hyväksytty Ruotsissa” (STT—Tukholma), uutinen.

3) Esim. Keskisuomalainen, 22. 6. 1941 ”Saksalaisia mielipiteitä Ruotsin sensuurilaista” (Berliini 21. 6. 1941—STB), uutinen.

sin pitkälle käytännössä ”itsesensuroi” lehdistöä.¹

Eräs tehokas keino niskuroivien lehtien ojentamiseksi oli kuljetuskielto, jota sovellettiin sellaisiin lehtiin, joiden oletettiin jatkuvasti antavan huolenaihetta hallitukselle. Tällaisia lehtiä olivat ennen muuta kommunistiset julkaisut, mutta sodan myöhemmässä vaiheessa, suhdanteiden muututtua, myös natsistiset lehdet. Hallituksen toimenpiteet herättivät vilkkaan keskustelun, joka käytiin julkisesti. Islantia lukuunottamatta Ruotsi olikin ainoa Pohjoismaa, jossa sensuuri-toimenpiteistä johtunut julkinen sananvapauskeskustelu oli esiteetöntä toisen maailmansodan kestäessä.²

Oma mielenkiintonsa on sillä, että vuosina 1940—1943 takavarikoitiin 315 numeroa ja näistä kaikkiaan 264 numerossa oli Saksaa arvostelevaa materiaalia. Tilastollisesti Saksa oli siten se maa, jota painovapauden rajoittaminen ”suojeli” eniten. Tämä oli seurausta myös Saksan Tukholman lähetystön aktiviteetista: saksalaiset nähtiin varsin usein UD:ssä esittämässä tyytymättömyyttään Ruotsin lehdistön kirjoittelusta.³

Ruotsin hallitus toteutti takavarikkotoimilla ja kuljetuskiellolla toisen maailmansodan aikana painetun sanan valvontaa. Vaikka lain kirjain turvasikin koko sodan ajan periaatteessa ruotsalaisille täydellisen sananvapauden, ei tämä tavoite siten sodan kuluessa toteutunut.

Toisaalta eivät maassa vallinneet kuitenkaan mitkään tosiasialliset sensuuriolot. Hallituksen piirissä tultiin siihen tulokseen, että mikäli maan kansainvälinen tilanne ei olennaisesti heikentyisi,

---

1) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 139—140, 142. Vuonna 1940 meni kuitenkin hallituksen nostamasta 15 syytteestä ainoastaan 3 läpi tuomioistuimessa. Ts. 12:ssa tapauksessa tuomioistuimien torjui oikeusministeriön, joka oli hallituksen määräämä valvontaviranomainen ja syytteillepanija, esittämän syytteen. Jatkossa tulivatkin syytteet harvinaisemmiksi. Sen sijaan lisääntyivät takavarikot. Vuonna 1940 takavarikoitiin 40 lehteä (numeroa) ja suurimmillaan takavarikot olivat vuonna 1942, jolloin takavarikoitiin 146 numeroa.

2) MOLIN, 1974, 257—271.

3) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 142; ks. esim. kuvateksti, MOLIN, 1974, sivujen 312—313 välissä.

kovempiin sensuuriotteisiin ei ollut aihetta ryhtyä. Mutta mikäli tilanne olisi kiristynyt, olisi myös Ruotsin hallitus ollut todennäköisesti valmis soveltamaan tiukempaa sensuuria.

3. Saksalaisen miehityshallinnon näyteikkuna Tanska

Kun suursota puhkesi syksyllä 1939, Tanskassa ei ryhdytty hallituksen toimesta minkäänlaisiin erityisiin tiedotustoiminnan valvontajärjestelyihin. Sen sijaan ulkoministeriö, sekä erityisesti ulkoministeri Peter Munch, tiivistivät yhteistyötään lehdistön edustajien kanssa. Lehtimiehet joutuivat tavan takaa menemään ulkoministerin ”teekutsuille”. Lehdistön ja ministerin välille syntyikin luottamussuhde lehdistön ottaessa huomioon maan ulkopoliittiset edut.¹

Lehdistön lojaalisuus oli kuitenkin sikäli suhteellista, että vaikka räikeiltä antisaksalaisilta mielenilmaisuilta pidättäytyttiinkin, olivat lehdet lähes poikkeuksetta 1930-luvulta saakka Tanskassa olleet hengeltään antisaksalaisia ja länsiystävällisiä. Lehdistö ei huhtikuun alkuun 1940 edustanut puolueetonta linjaa. Ennen miehitystä Saksan Kööpenhaminan lähetystö oli yrittänyt kuitenkin aktiivisesti vaikuttaa lehdistön kirjoitteluun tekemällä tavan takaa valituksia antisaksalaisista kirjoituksista. Mutta ennen miehitystä Tanskan hallitus tyytyi kuitenkin rauhoittelemaan saksalaisia ainoastaan mainitun teediplomatian avulla.²

---

1) Erityisesti NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 134.

2) Ks. 149. Tanskan lehdistöoloista Saksan miehityksen aikana yleisesityksenä, Ks. THOMSEN, 1971; BINDSLØV-FREDERIKSEN, 1960, 13—21.

Saksan kannalta miehitys loi tietenkin suuren propagandaongelman: tanskalaisten jo 1930-luvulla vähentyneet Saksan-sympatiat hävisivät lähes olemattomiin. Toisaalta miehittäjälle avautui nyt entistä edullisemmat mahdollisuudet estää liittoutuneiden propagandan esillepääsy ja siten ohjata tanskalaista yleistä mielipidettä mieleiseen.

Miehityksen alkuvaiheissa saksalaiset sovelsivat varsin maltillista strategiaa. Ulkoministeriön lehdistötoimisto toimi miehittäjien ja maan lehdistön välisenä tietokanavana. Kuitenkin heinäkuussa 1940 tuli rikoslakiin lisäys, jossa hyvin epämääräisin sanakääntein määriteltiin rangaistavasta teosta (”se joka painetussa sanassa tai muulla tavoin julkistaa tiedotuksia, jotka ovat omiaan vahingoittamaan maan etuja ulkovaltoihin, rangaistakoon...”)¹ Jörgen Weibullin mukaan lain täsmällisempi syntyhistoria osoittaa, että tarkoituksena oli saada natsimielinen ”Faedrelandet” myös järjestykseen, mutta käytännössä laista muodostui tosiasiallinen sensuurin oikeudellinen perusta.² Lain soveltamisessa tuli esille Saksan asema miehittäjävaltiona. Niissä tapauksissa, joissa saksalaiset olivat asialla, annettiin ankarampia tuomioita. Sen sijaan tapauksissa, joihin saksalaiset eivät osoittaneet kiinnostustaan, tuomiot jäivät yleensä lieviksi.³

Tähänastisessa tutkimuksessa ei ole kuitenkaan vielä pystytty täsmällisesti osoittamaan, missä määrin sensuuri toimi pelkästään ”tanskalaisen hallitusvallan” (viiden puolueen yhteistyöpolitiikka sekä näiden ryhmien yhteistoimintapolitiikka saksalaisten miehittäjien kanssa) tavoitteita hyödyttään tai missä sensuuri oli pelkästään miehittäjäviranomaisten tarkoituksia palveleva. Ulkoministeriön lehdistötoimisto, joka siis toimi myös sensuuriviranomaisena, lähetti jatkuvasti runsain määrin erilaisia ohjeita. Näiden ohjeiden motiivit ovat edelleen yksityiskohtaisemmin selvittämättä.⁴

Yhteistoimintapolitiikan kauden päätyttyä Tanskassa 29.8.1943

---

1) BINDSLØV—FREDERIKSEN, 1960, 65—66.

2) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 150.

3) BINDSLØV-FREDERIKSEN, 1960, ks. 167—170.

4) Tutkimustilanteesta ks. NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 151.

miehittäjien ote mielipiteen ohjaamisessa selvästi koveni. Ns. kotimainen mielipide pääsi silti Tanskassa kaikissa tiedotusvälineissä huomattavasti paremmin esille kuin Norjassa. Oikeastaan missään sodan vaiheessa, edes yhteistoimintapolitiikan kauden jälkeenkään, saksalaiset eivät soveltaneet kuristavaa sensuuria. Päivittäin tuli kyläkin monenlaisia ohjeita, järjestettiin suurempia ja pienempiä neuvotteluja, mutta kaikesta huolimatta lehtimiehet taituroivat käytettävissä olevin keinoin.¹

Kiintoisaa on huomata, että Tanskassa ei myöskään takavarikoitu yksityisten kansalaisten radioita, vaan ulkolaisten asemien kuuntelu oli täysin mahdollista. Tässä suhteessa Tanska pääsi ilmeisesti kaikkein helpoimmalla kaikista miehitetyistä maista. Sen sijaan saksalaiset ottivat heti 9. huhtikuuta 1940 alkaen Tanskan oman radion hallintaansa ja toimeenpanivat siellä sensuuria. Kaikista tiedotusvälineistä nimenomaan Tanskan oma radioasema oli sodan aikana, eräitä natsilehtiä lukuunottamatta, kaikkein saksalaisin.²

Tunnettua on, että sodan aikana Saksa toteutti pienessä pohjoisessa naapurimaassaan varsin pidättyvää miehityspolitiikkaa. Toisaalta Tanska oli valmis — heti vastarinnan toivottomuuden käytyä ilmeiseksi — yhteistoimintaan sotakiikhossaan ylivoimaisen suurvalta-naapurinsa kanssa. Miehitys vaati kaikenkaikkiaan ainoastaan alle viisikymmentä tanskalaisuhria. Myös juutalaisvainot jäivät suhteellisen merkityksettömiksi valtaosan juutalaisväestöstä onnistuessa pakenemaan Ruotsiin ja muihin maihin. Tanskassa toimi kylläkin jatkuvasti vastarintaliike aiheuttaen saksalaisille ajoittain tuntuvia ai-neellisia tappioita. Tästä huolimatta varoivat saksalaiset jännittämästä jousta liiaksi Tanskassa. Nämä syyt vaikuttivat siihen, että painovapausolot Tanskassa säilyivät koko sodan ajan varsin siedettävinä. Ennen muuta ne poikkesivat aivan olennaisesti toisen Saksan miehittämän Pohjoismaan, Norjan tilanteesta.³

---

1) BINDSLØV-FREDERIKSEN, 1960, 405—430.

2) BOISEN-SCHMIDT, 1965.

3) Miehitysajan Tanskasta, esim. FRIIS (toim.), 1945—47, osat I—V.

4. Pimennetty Norja

Saksan hyökättyä Norjaan 9. huhtikuuta 1940 ryhdyttiin miehityssä maassa toteuttamaan välittömästi varsin laajoja ja tiukkoja mielipiteen ohjaus- ja sensurointitoimenpiteitä. Saksalaiset olivat kuitenkin valmistautuneet aluksi rauhanomaisempaa miehitystä varten. Tarkoitus oli ollut, että Tanskassa sovellettavan mallin mukaisesti tiedotusvälineiden välittämään materiaaliin pyrittiin vaikuttamaan taustalta käsin. Tässä mielessä oli esimerkiksi sensuuri ajateltu kokonaan jättää norjalaisen viraston vastuulle.¹

Saksa aloitti samalla miehityksen yhteydessä voimakkaan propagandakampanjan, jonka yhteydessä Göbbels korosti ”viestinä norjalaisille”, että Saksa on tehnyt vain sen, mitä Englanti halusi tehdä. ”Saksa ei taistellut Norjan kansaa, vaan kuningasta ja hänen rahan-tekijäklikkiään vastaan”² Tällainen propagointi Englannin vaaralla oli karkeassa ristiriidassa Saksan todellisten aikeitten rinnalla. Saksan tavoitteena oli Norjan liittäminen Saksan protektoraatiksi nimenomaisesti taloudellisessa hyödyntämistarkoituksessa.

Kun pian kuitenkin osoittautui, että miehitys ei sujunut rauhanomaisesti ja norjalainen yleinen mielipide suhtautui äärimmäisen vihamielisesti saksalaisiin ja Quislingin maanpetokseen, saksalaiset ryhtyivät soveltamaan hyvin keskitettyä ja tiukkaa tiedotus- ja sensuuripolitiikkaa. Nurron mukaan valvonta oli vielä tiukempaa kuin Saksassa. Tehtävää suorittivat erityiset ”turvallisuussensorit”.³

Laillisen Norjan hallituksen politiikasta tuli antisaksalaista ja 19. huhtikuuta 1940 alkaen lehdet eivät miehityksellä alueilla saaneet kertoa enää mitään norjalaisista joukoista. Radio puolestaan alistettiin täysin saksalaisten valvontaan. Radiohan oli maantieteellisistä syistä

---

1) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 152—153; CHRISTENSEN, 1964; AUBERG, 1965.

2) NURRO, 1969, 75—83.

3) NURRO, 1969, 46.

keskeinen tiedotusväline Norjassa. Näin Norjassa oli pian ryhdytty toteuttamaan sensuuripolitiikkaa, joka oli jyrkässä ristiriidassa Norjassa vallinneen sananvapauskäytännön kanssa. Lehtiä kiellettiin esimerkiksi kertomasta mitään rannikkoliikenteestä, säännöstelymääräyksistä sekä että maahan oli asettunut saksalaisia turvallisuusviranomaisia. Kielletty oli myös kertomasta juutalaisväestöön kohdistetuista vainotoimenpiteistä. Sotavahingoista sai kertoa ainoastaan paikallisissa tiedotusvälineissä, koska täydellinen uutissulku olisi saattanut entisestään kiihdyttää mielialoja. Saksalaiset puolestaan määräisivät lehtiä julkaisemaan saksalaisystävällistä ja liittoutuneiden vastaista materiaalia. Tämäkään ei tosin riittänyt, vaan saksalaiset varsin usein määräisivät myös otsikoiden sisällön ja sijoittelun lehdessä.¹

Kun varsinainen miehityshallinto oli saatu organisoiduksi syyskuussa 1940, vallanpitäjien lehdistöpolitiikka kiristyi entisestään. Propagandaministeri Joseph Göbbelsin eräs lähimmistä miehistä, ministerineuvos G.W. Müller organisoiti erityisen ”kansanvalistuksen ja propagandan” välittämiseen erikoistuneen laitoksen. Tästä järjestelystä kehitettiin tehokas lehdistön ohjailumekanismi.

Ensimmäiset lehtien lakkauttamiset pantiin toimeen jo kesällä 1940. Tärkein näistä oli sosiaalidemokraattien pää-äänenkannattajan ”Arbeiderbladetin” lakkauttaminen 26.8.1940. Hieman myöhemmin Norjan kansallissosialistien pää-äänenkannattaja ”Fritt Folk” otti käyttöönsä lakkautetun työväenlehden painokoneet.² Varsinaisesti lehtikuolemia alkoi kuitenkin tapahtua enemmän vasta syksystä 1940 alkaen.

Käytännössä julkisen mielipiteenmuokkauksen johdossa oli miehityshallinnon (rikskomissionen) lehdistöosasto. Yhdessä Norjan kansallissosialistisen puolueen Nasjonal Samlingin lehdistöneuvoston kanssa miehityshallinnon lehdistöosasto järjesti usein tiedotustilaisuuksia. Käytännössä näissä tilaisuuksissa puhetta johtivat

---

1) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 152—153.

2) LOOCK, 1970 (saksaksi), 1972 (norjaksi).

saksalaiset. Kävipä joskus niinkin, että saksalaiset sensuroivat jopa Nasjonal Samlingin johtomiesten puheita ja lehtiäkin. Myös Norjan radio ja virallinen tietotoimisto NTB saivat johtoonsa norjalaisia kansallissosialisteja.

Käytännössä päivittäinen saksalaisten muotoilema lehdistöpolitiikka noudatti seuraavanlaista kaavaa: NTB vastaanotti sähkösnomia ja muita tiedotuksia saksalaisten valvomilta viranomaisilta ja lähetti ne edelleen lehdille ja radiolle. Miehistyshallinnon lehdistöosastolla oli vankka ote kaikkiin maailmansodan päätapahtumiin ja paikallisiakin oloja koskevaan uutisointiin. Otsikot, sijoittelu ja muut yksityiskohdat saivat lähes poikkeuksetta ”saksalaisen voitelun”.

Miehistyshallinnon edustajat noudattivat kolmenlaista linjaa suhteissaan lehdistöön: uudelleenjärjestellä, sietää ja nujertaa. Käytännössä suurinta osaa norjalaislehdistöä saksalaiset eivät kyenneet uudelleenjärjestämään sen paremmin kuin sietämäänkään. Kaikenkaikkiaan 153:sta lehdestä joko kiellettiin tai muutoin nujerrettiin 110. Kovimmin kiellot iskivät työväenpuolueen lehtiä: 37 lehteä 44:stä joutui lopettamaan toimintansa. Lisäksi kaikki kommunistiset lehdet, 17 konservatiivista ja 15 liberaalia lehteä joutui lopettamaan toimintansa ennen huhtikuuta 1942.¹

Sodan ajan painovapausolot olivat epäilemättä Pohjoismaista kaikkein vaikeimmat Norjassa. Se joutui selvimmin kärsimään miehitysvallan totalitäärisistä oloista: saksalaiset miehittäjät vastasivat täysin propaganda-, uutis- ja sensuuritoiminnoista. Norjalaiset ns. yhteistyöpiirit, eli käytännössä kansallissosialistit, olivat todellisuudessa ainoat Saksan kanssa yhteistyöhön kelpuutetut norjalaiset. Eri asia on, että saksalaisten kovat otteet kasvattivat entisestään norjalaisten vastenmielisyyttä Saksan hallintoa kohtaan. Saksan totalitäärisen mielipiteenmuokkauksen voidaankin katsoa täydellisesti epäonnistuneen Norjassa.

---

1) NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 154—155.

Saksa harjoitti aktiivista mielipiteenmuokkaustoimintaa kaikissa Pohjoismaissa toisen maailmansodan aikana. Miehittämissään maissa Norjassa ja Tanskassa se yritti ensin luoda olosuhteet, joissa sen suora asioihin puuttuminen olisi ollut mahdollisimman vähäistä. Kun tällainen teediplomatia osoittautui mahdottomaksi, nimenomaan Norjassa, Saksa sovelsi sumeilematta pakkokeinoja. Tanskan osalta voidaan kuitenkin todeta, että erityisesti yhteistointakaudella Tanskan hallitus kykeni taitavalla teediplomatialaan lehdistön suuntaan hallitsemaan keskeisen turvallisuuspoliittisen ongelmansa. Norjan kohdalla tämä oli ehkä mahdotonta jo heti alusta alkaen, koska norjalaiset ryhtyivät varsin voimallisesti aseelliseen vastarintaan miehittäjiä vastaan.

Puolueettomuutta havittelemassa Ruotsissa lehdistön valvonta ymmärrettiin osaksi valtion turvallisuuspolitiikan hoitamista. Valtiovalta loi siellä edellytykset lehdistön valvonnalle nimenomaan Saksan lepyttämiseksi. Turvallisuuspoliittisten etujensa vuoksi Ruotsin hallitus oli ilmeisen valmis, kuten asianlaita oli esimerkiksi Tanskassa ja Suomessa, tarpeen vaatiessa soveltamaan jopa hyvin ankaraakin sensuuria.

5. Saksan yleinen sensuuripolitiikka ja Suomi

Tiedotusvälineet olivat menettäneet olennaisen osan toimintavapudestaan Saksassa jo 1930-luvun alkupuolella, jolloin Hitler astui valtaan. Kansallissosialistit määrittelivät lehdistön tehtäväksi virallisten käsitysten esittämisen yksityisten mielipiteiden sijasta.

Tiedotusvälineiden valvontaa johti tohtori Joseph Göbbelsin alaisuudessa toimiva propagandaministeriö, joka lähes päivittäin toimitti esimerkiksi lehdistölle ohjeet siitä, mistä ja miten ne saivat kirjoittaa. Vähitellen kansallissosialistit hankkivat itselleen useimpien sanomalehtien osake-enemmistön, saattaen ne näin entistä suuremmin asiansa äänitorviksi.¹

Toisen maailmansodan sytyttyä sensuuri kiristyi Saksassa vielä entisestään. Toisaalta tämä ei sotakiihkoisessa maassa juurikaan häirinnyt laajojen väestöpiirien tavallista elämää: useimmat silmät ja korvat halusivat nähdä ja kuulla natsipropagandaa. Mutta Saksan propagandaministeriö halusi kaikesta huolimatta täydellistä tiedotustoiminnan keskittämistä ja yhdenmukaistamista. Tämä johti sodan alussa siihen, että Saksassa lakkautettiin satoja lehtiä. Aivan täydelliseen tiedotustoiminnan keskitykseen ei silti Saksassa-kaan sodan aikana päästy, koska propagandaministeriö, Auswärtiges Amt sekä puolustusvoimat operoivat myös suoraan, ilman kontrolloivaa ja yhdenmukaistavaa väliporrrasta.² Sen sijaan miehityillä alueilla ei millään ministeriöllä ollut yksinoikeutta tiedotustoimintaan, vaan niiden edustajat olivat sotilasjohdon alaisia.

On kuitenkin huomattava, että vaikka natsit noudattivatkin tiedotustoiminnan valvonnan vähittäisessä laajentamisessa — ainakin useimmissa tapauksissa — muodollisesti laillisia keinoja, tämä ei kuitenkaan antane täysin oikeata kuvaa tapahtuneesta. Saksaan levisi natsien valtaantulon jälkeen lähes välittömästi henkisesti ahdistava ilmapiiri: kirjaroviot savusivat eri puolilla Saksaa ja maan älymystö sekä kirjailijat ja taiteilijat joutuivat vainon kohteeksi. Monet lähtivät maan pakolaisuuteen.

---

1) SINGTON-WEIDENFELD, 1943, 104—108, 116; NURRO, 1969, 3; PERKO, 1971, 67

2) NURRO, 1969, 44—45; PERKO, 1971, 68.

Saksan sodanaikaisen sotilaallisen ja poliittisen propagandan tärkein tavoite niin kotimaassa kuin ulkomaillakin oli luoda ja säilyttää ehdoton usko akselivaltojen voittoon. Mutta lähes yhtä keskeistä oli sodankäynnin osoittaminen ”historiallisesti oikeuteksi”: ”juutalais-bolshevistinen” Neuvostoliitto oli uhka Euroopalle; oli rakennettava ”Uusi Eurooppa”. Eri miehitetyissä maissa tosin saatettiin pääpaino antaa tilannekohtaisemmillekin teemoille. Esimerkiksi Saksan propaganda Norjassa taisteluvaiheessa rajoittui yleiseen hyökkäykseen Englantia vastaan ja poliittisen ja sotilaallisen tilan kommentointiin. Vasta myöhemmin miehityksen aikana ”turvallisuussensorit” ryhtyivät yhdenmukaistamaan tiedotustoimintaa Suur-Saksan propagandaministeriön toiveiden mukaiseksi.¹

Saksan virallinen uutistoimisto Deutsches Nachrichtenbüro (DNB) oli toisen maailmansodan aikana tärkein saksalainen uutislähde. Sen kautta välitettiin myös Suomen tiedotusvälineille valtaosa suursodan rintamaselostuksista ja tietoja maailmanpolitiikan tapahtumista. Se toimi suoraan Göbbelsin alaisuudessa. DNB ei välittänyt pitkiin aikoihin juuri minkäänlaisia uutisia Saksan kohtaamista tappioista. Toisaalta taas Saksassa sodan aikana toimineet kirjeenvaihtajat, kuten tietenkin kaikki saksalaiset lehtimiehetkin, joutuivat alistamaan kirjoituksensa sensuuriin. Ennakkosensuurin alaisia olivat kaikki kirjoitukset, joissa oli käytetty muita tietolähteitä kuin DNB:tä. Lisäksi ennakkosensuuriin joutuivat armotta kaikki sellaiset kirjoitukset, joissa arvioitiin Saksan sisäisiä oloja, miehitysoloja sekä suhteita liittolaismaihin. Ehdottomasti olivat kiellettyjä tiedot korkeiden johtajien matkoista, spekulointi Saksan sotilaallisilla tavoitteilla sekä rauhanmahdollisuuksilla ja yleistilanteen kehityksellä.²

---

1) NURRO, 1969, 82, 127—128; ks. myös PERKO, 1971, 68.

2) VnTie, Ej:1: Petäjäniemen katsaukset Saksan pressikonferensseihin 7. 9. 1942 ja 21. 10. 1943.

Propagandaministeriö antoi välittömästi maastapoistumiskehoituksen tai jopa pidätti sellaisen kirjeenvaihtajan, jonka lähettämistä artikkeleista ja uutisista ei ”totuusministeriössä” pidetty. Sodan pitkittyessä kirjeenvaihtajien asema entisestään vaikeutui: valvonta tiukkeni ja alkoi olla lähes mahdotonta saada tietoja suursodan tapahtumista.¹

Hitler muutti talvisodan jälkeen tunnetusti asennettaan Suomea kohtaan myötämieliseksi. Epäilemättä tämä asenne loi oman lisänsä Saksan johtajan strategiseen kokonaisajatteluun. ”Hänen Suomea kohtaan tuntemansa mieltymys meni niin pitkälle, että Suomi asetettiin Saksan sotatarvikkeiden hankintaohjelmassa myötätaisteleville kansoille ensi sijalle Italian rinnalla. Myös elintarvikeasioissa Suomi pääsi täydellisesti etuoikeutettuun asemaan.”²

Suomen asema — myös Hitlerin ajattelussa — määräytyi sen ”sivuosan” perusteella, joka Suomelle oli säilyttynyt suuressa bolshevismiin vastaisessa ristiretkessä.

Suomi oli uskollinen liittolainen, erikoistapaus, jolle annettiin jossain määrin oikeuksia omintakeisiin edesottamuksiin. Hitlerille riitti, että suomalaiset pysyivät perusrivissä, nappeja sai olla auki ja saappaat kuraiset. Mutta tämä ei merkinnyt, etteikö Hitler olisi seurannut, mitä Suomessa tapahtui ja mitä suomalaiset lehdet kirjoittivat. Sodan alkuvaiheet antoivat aihetta tyytyväisyyteen: Saksa oli korkeassa kurssissa Itä-Karjalaa valloittamaan lähteneessä Suomessa. Mutta sotatilanteen muututtua asenne vähittäin muuttui. ”Seuraavina aikoina kuulin monestikin Hitlerin olevan suutuksissaan Suomen sanomalehtien lausunnoista ja moittivan Suomen kansaa kiittämättömyydestä Saksan v. 1918 sille antaman avun

---

1) VnTie, Ej:1: Petäjäniemen katsaukset Saksan pressikonferensseihin 25. 11. 1943, 6. 3. 1944 ja 7. 3. 1944.

2) V. BLÜCHER, 1950, 296.

suhteen”, kirjoittaa muistelmissaan Saksan lähettiläs Wipert von Blücher.¹

Saksan Helsingin lähetystössä työskenneltiin aktiivisesti Saksalle myötämielisen mielialan ylläpitämiseksi. Lähettiläs Wipert von Blücherin muistelmat ja päiväkirjamerkinnot osoittavat, että hän seurasi lehtien kirjoittelua ja välitti säännöllisesti näkemyksensä ja tietonsa Auswärtiges Amtille.² Eikä lähettiläs jäänyt vain passiiviseksi sivustakatsojaksi. Hän kävi varsin usein ulkoministerin puheilla esittäen joko huomautuksia tai toivomuksia Suomen sanomalehtipolitiikasta. Alemman tason yhteyksiä, kuten VTL:n virkamihiin ja sanomalehtien toimittajiin, hoiti lehdistöavustaja Hans Metzger. Hän oli lähetystössä puolueen mies, joka aiheutti sen, että ainakin tietyissä piireissä hänen näkemyksiään kuunneltiin herkemmin kuin itse lähettilään.³ Nimenomaan VTL:ssä Metzger oli useimmin nähty saksalaisvieras. Hän ei myöskään ujostellut tarttua puhelimeen ja kertoa VTL:n päällikölle näkemyksensä. Vähintään kerran kuukaudessa kävi VTL:n päällikköä tapaamassa myös Päämajan tiedusteluosastolla yhdysupseerina palvellut hallitusneuvos Waldemar Wünsche. Mutta erittäin arvovaltainen huomauttelija oli ulkoasiainministeriö, joka toimi etenkin Suomen Berliinin lähetystön viestien tuojana.⁴

Ilmeisesti juuri Wünsche aiheutti Päämajassa vaikeimmat tilanteet. Hän välitti tietonsa kenraali Erfurthille, joka puolestaan pääsi halutessaan suoraan Mannerheimin puheille. Tällaisen vierailun jälkeen Mannerheim tarttui yleensä kynään ja kirjoitti tiukkasanaisen kirjeen pääministerille. Mannerheimin suunnalta tulleet moitteet

---

1) V. BÜCHER, 1950, 296. Vaikka Hitler olikin sanonut tämän ilmeisesti joskus vuoden 1940 aikana, se kuitenkin osoittaa, että hän oli herkkä suomalaislehtien kirjoittelulle.

2) V. BÜCHER 1950, 295.

3) MANNINEN, 1980, 136.

4) VILKUNA, 1962, 125—126.

johtivat usein sensoreiden rangaistuksiin; tämä valitusprosessi muodosti nk. tiedotustoiminnan ”asetien”.¹

Perkon mukaan Saksan Helsingin-lähetystön aktiivinen tiedotustoiminta saavutti parhaat tulokset von Blücherin ja Metzgerin hallitukselle ja VTL:lle esittämien valitusten ja toivomusten muodossa: ”tiedotuslaitoksen julkaisutarkastajille ja lehdistölle lähettämissä ohjeissa näkyi usein saksalaista vaikutusta.”² Saksalla oli jatkosodan aikana hyvin viritetty tarkkailukoneisto suomalaisten tiedotusvälineiden seuraamiseksi. Suomalaiset puolestaan olivat valmiit ottamaan saksalaisten huomautukset varteen. Toisaalta pystyivät suomalaiset myös jonkin verran torjumaan vaikeimmin toteutettavia toivomuksia. Jatkosodan alussa Saksa esimerkiksi ehdotti, että Päämajan sotilaalliset tiedotukset alistettaisiin OKW:n (Ylin sodanjohto) hyväksyttäväksi. Ehdotus kuitenkin torjuttiin välittömästi.³

Tehtäessä vertailuja Saksan asemasta suomalaisten lehtien kirjoittelun suuntaajana tulee epäilemättä mieleen ensimmäiseksi miehitetty Tanska ajanjaksolla 9. 4. 1940 — 29. 8. 1943. Päätöksenteko virallisen tiedotustoiminnan hoitamisessa säilyi näissä maissa oman maan viranomaisten käsissä. ”Yhteistyö” saksalaisten kanssa oli kuitenkin jatkuvaa. Ja erityisesti sodan alkuvuosina suursodan tilannekuvaukset ja taustatiedot olivat lähes kokonaan DNB:n välittämiä tietoja Berliinistä ja Johtajan Päämajasta.⁴

---

1) VILKUNA, 1962, 126.

2) PERKO, 1971, 71.

3) LEHMUS, 1967, 59.

4) Vrt. PERKO, 1974, 255—256.

3. Jatkosodan tausta — kehityspiirteet vuosilta 1940—1941

1. Sodanjohton dualistisuus ja hallituksen sisärenkaan ideologiset lähtökohdat

Perustuslakien mukaisesti myös sodan aikana suurin vastuu päätöksenteossa kuuluu Suomessa vastuullisille, parlamentaarista luottamusta nauttiville poliitikoille. Mutta toisaalta sotilaat johtavat sotatoimia ja yleensä ainakin tärkeimmillä sotilasjohton ratkaisuilla on poliittista merkitystä. Poliitiikan ja sotilasstrategian väliset suhteet ovat siten usein yhteen kietoutuneet. Kun tarkastellaan Suomen sotilaallista ja poliittista päätöksentekoa jatkosodassa, on tällä seikalla periaatteellisempaa merkitystä. Ylipäällikön todistaessa hallitukselle, että tavoite oli asetettava syvälle, olisi hallituksen pitänyt sanoa viimeinen sana ja päättää, miltä asia näytti ulkopoliitiikan, myös sodan päämäärien, kannalta.¹

Mutta kuten Kullervo Killinen on väitöskirjassaan todennut, oli sodanjohto kahdessa viimeisessä sodassa selvästi dualistinen, ainakin siihen saakka, kun Mannerheimista elokuussa 1944 tuli tasavallan presidentti.² Siitä, miten päätöksenteko käytännössä tapahtui, ovat kertoneet sodan ajan näkyvimmat päätöksentekijät. Rytin mukaan ”ristiriita-sana sotilasviranomaisten ja siviiliviranomaisten välisistä suhteista puhuttaessa ei ehkä ole täysin oikea, vaan dualismi, toisin sanoen toimittiin toisten tietämättä ja siten toinen joutui tapahtuneiden tosiasioiden eteen”.³ Mannerheimin toimies-

---

1) HALSTI, osa I, 1956, 626—627. Ks. myös L. A. Puntila, Valtasuhteet Suomessa 2. maailmansodassa, esitelmä Turussa 8. 2. 1972, erityisesti 20—24; vrt. myös PUNTILA, 1972, 7—9.

2) KILLINEN, 1956, 260—261.

3) Risto Ryti, kertomus sotasyllisyytustkijakunnassa, SSO asiakirjat I, 1946, 13—19.

sa ylipäällikkönä sai poliittinen johto useimmiten mukautua hänen sotilaallisiin ratkaisuihinsa.

Mannerheimin puuttumisesta ulkopoliittikkaan ja sodan päämäärien, joilla siis oli huomattavaa poliittista merkitystä, asetteiluun on tavallisimmin mainittu hänen ns. ”miekantuppipäiväkäskynsä” 10. heinäkuuta 1941. On sanottu, että päiväkäskyn antaminen — ja nimenomaan ilman hallituksen etukäteisinformointia — vei pohjaa hallituksen omaksumalta puolustussota-asenteelta. Toisen luvaton puuttuminen ulkopoliittikkaan tapahtui marraskuussa 1941. Tällöin Englannin pääministeri Winston Churchill lähetti henkilökohtaisen sanoman Mannerheimille vaatien tämän ilmoitusta siitä, että Suomi oli saavuttanut sotatoimiensa tavoitteet. Puntila esittää, että Suomen hallituksen käsityksen mukaan Suomi oli jo Churchillin kirjeen tultua saavuttanut sotilaalliset tavoitteensa, ja hallitus odotti, että ylipäällikkö toisi tämän ilmi. Mannerheim toimitti kuitenkin epätäsmällisen vastauksensa Churchillille kertomatta asiasta etukäteen hallitukselle mitään. Vastaus oli juuri sellainen, että se peitti saksalaisille epämieluisan tiedon päätöksestä olla enää jatkamatta hyökkäysoimia. Vastaus ei tyydyttänyt Englantia ja se julisti sodan Suomelle.¹

Valtasuhteet säilyivät muodollisesti toisen maailmansodan aikana Suomessa valtiosäännön mukaisina: eduskunta oli valtiomahti numero yksi ja tasavallan presidentin yhdessä ministeristön kanssa muodostama hallitus oli valtiomahti numero kaksi. Puntila toteaa kuitenkin, että tämä oli vain teoriaa, koska jo 1930-luvun alusta oli valmisteltu valtasuhteita muuttavaa sodanaikaista lainsäädäntöä.² Väli rauhan aikaiset ratkaisut loivat sinänsä edellytykset sille, että jatkosodan aikana ylipäälliköllä oli poliittisia päätöksentekijöitä voimakkaampi asema. Jätettiinhan ennen muuta talvisodan päätyt-

---

1) PUNTILA, 1972 (esitelmä), 24—25. On kuitenkin syytä polemisoida Puntilan käsitystä, että hallitus olisi ollut sodanpäämääriensä — tulkittuna alueellisia tavoitteina — osalta tyydytetty jo joulukuussa 1941.

2) PUNTILA, 1972 (esitelmä), 1. Puntilan mukaan Suomessa vallitsi toisen maailmansodan kaudella ”demokratuuri”, järjestelmä, joka oli muodoltaan paljossa diktatuuri, mutta jota oli ”lievennetty” demokratian suuntaan.

tyä ylipäällikkyyks palauttamatta tasavallan presidentille. Tätä perusteltiin lähinnä kahdella syyllä: maailmansota jatkui ja suomalais-neuvostoliittolaiset suhteet pysyivät huonoina.¹ Mannerheimin muodollinen asema perustui presidentti Kyösti Kallion 30. 1. 1939 suorittamaan nimitykseen ylipäälliköksi.

Välittömästi talvisodan päättymisen jälkeen sotilasjohto joutui paneutumaan kahteen nopeasti ratkaisuaan odottavaan ja valtakunnan kannalta ensiarvoisen tärkeään kysymykseen: puolimiljoonaisen siirtolaisväestön jälleensijoittamiseen ja sotilasorganisaation uudelleenjärjestelyyn. Mannerheim toteaa muistelmissaan, että silloisissa oloissa oli tärkeää näyttää, että Suomen puolustustahto oli murtumaton ja että uusi hyökkäys saisi taas vastaansa kansan yhtyneet voimat. Eduskunta hyväksyikin sotilasjohdon esittämien toiveiden mukaisesti tarpeelliset budjettivarat puolustusvoimien vahvistamiseksi.² Oli myös selvää, että erityisesti Mannerheimin esittämä vaatimus puolustustahdon murtumattomuuden säilyttämisestä muodostui haasteeksi mielialanhoidosta vastuullisille viranomaisille. Tuskin on yllättävää, että valtiovalta kiinnitti välirauhan solmimisen jälkeen entistä ponnekkaammin huomiota virallisen tiedotustoiminnan kysymyksiin.

Voidaankin todeta, että Suomen sotilaallisen johdon osuus välirauhan aikaisissa poliittisissa ratkaisuissa oli korostunut erityisesti verrattaessa tilannetta Ruotsiin. ”Sotilaspoliittiset näkökohdat tulivat nyt hallituksen piirissä jatkuvasti huomioiduiksi, ja vastaavasti ylipäällikkö saattoi olla yleispoliittisesta tilanteesta tietoinen myös oman henkilökohtaisen luottamusmiehensä välityksellä”.³ Jatkosodan aikaisen dualistisen sodanjohdon perusta hahmottui varsin pitkälle poliittisen johdon tekemien välirauhan aikaisten ratkaisujen seurauksena.

---

1) Rytin kok. 45, VA; hallituksessa asiasta oli keskusteltu ja Mannerheimia pyydettiin jäämään. Ks. REIMAA, 1979, 43; JYRÄNKI, 1967, 39—41.

2) MANNERHEIM, 1952 286—288. Välirauhan aikaisesta armeijan vahvistamisesta, ks. erityisesti, JÄGERSKIÖLD, 1976, 231-236.

3) REIMAA, 1979, 43; ks. myös, JUVA, 1957, 485.

Tiedon kulku ja päätöksenteko kaikkein tärkeimmissä kysymyksissä oli jatkosodan aikana viime kädessä keskittynyt hyvin pieneen, 4—7 hengen piiriin. Osin se oli seurausta sotatilan vuoksi laadituista laeista, osin hallituksen ja Päämajan tarkoituksellisesta, eduskunnan syrjäyttämiseen tähdänneestä toimintatavasta.¹ Päätöksentekijöiden pienestä piiristä käytettiin nimitystä sisärenkas tai sisäpiiri. Se oli muotoutunut jo ennen jatkosodan syttymistä; oikeastaan se toimi täysin jo kesästä 1940 lähtien.²

Sisärenkaaseen kuuluivat ennen sotaa pääministeri ja presidentti Ryti, marsalkka Mannerheim, puolustusministeri Walden sekä ulkoministeri Witting. Sodan aikana sisärenkaan muodostivat edellä lueteltujen ohella pääministeri Jukka Rangell ja kansanhuoltoministeri Väinö Tanner. Professori Edwin Linkomiehen tultua pääministeriksi maaliskuussa 1943, sisärenkas muutti hieman muotoaan:

---

1) Jättäessään eduskunnan syrjään ulko- ja sotapolitiikan hoitamisesta, perusteli hallitus ja erityisesti ulkoasiainministeriö tätä eduskunnasta tapahtuneilla uutisvuodoilla. Hyvässä muistissa oli myös talvisodan rauhanehdoista käydyt neuvottelut, jolloin tieto ehtoihin myöntymisestä vuosi vielä neuvottelujen kestäessä Ruotsin tietotoimistoon ja sieltä maailmalle. PUNTILA emt. esitelmä. 5—6: myös SOIKKANEN, 1977, 58. Sodan ajan vallankäytöstä esitetystä kritiikistä: JYRÄNKI, 1973. Jyräntä toteaa, että ”vuosina 1940—41 rikottiin jo valtiosäännönkin rajat, kun eduskunta tehtäessä välipuheita yhteistoiminnasta Saksan kanssa, jäi sivuun eräistä ratkaisuksista, joissa tosiasiaa oli kyse valinnasta sodan ja rauhan välillä. Mutta muutenkin antoivat tasavallan presidentti ja ulkoasiainministeri Moskovan rauhaa seuranneina toisen maailmansodan vuosina eduskunnalle ja sen ulkoasiainvaliokunnalle sangen niukasti ja yleensä jälkikäteen tietoja tärkeistäkin ulkopoliittisista ratkaisuksista. Poikkeuksia tosin esiintyi, kuten rauhaa koskevat ratkaisut keväällä ja syksyllä 1944, mutta yleinen linja oli tietojen salaamisen linja.” JYRÄNKI, 1978, 254—255. . .

2) Sisärenkas-käsitteestä ks. BJÖRKMAN, 1975, 311; UPTON, 1967, 368; vrt. liite, Suomen hallitukset 1940—44; ensimmäisenä ”sisärenkaasta” puhui FRIETSCH, 1945, 261, 304—305.

Rangelin tilalle tuli Linkomies ja Wittingin tilalle Henrik Ramsay.¹ On kuitenkin huomioitava, että sisärengasta ei missään sodan vaiheessa voitu pitää ”automaattisena” päätöksentekojärjestelmänä, vaan sen ominaispiirteisiin kuului ad hoc-toiminta; kokoontumismalli, jossa sen profiili oli korkeimmillaan sodan kriisivaiheissa. Toisaalta sisärengas saattoi kokoontua ja tehdä päätöksiä vielä tästäkin suppeammassa muodossa².

Tässä tutkimuksessa ei ole erotettu Päämajan (Mannerheim) tai hallituksen (sisärengas) poliittisia linjoja ja tavoitteita toisistaan. On lähdetty siitä, että esimerkiksi jatkosotaa edeltäneet suomalais-saksalaiset yhteistyöneuvottelut käytiin yhden päätöksentekoyksikön (Mannerheim ja sisärengas) johdolla. Tässä tutkimuksessa ei myös-

---

1) Kyösti Kallion ilmoitettua heikentyneen terveytensä vuoksi eroavansa suoritettiin presidentinvaali 18.12.1940 erikoislaila: vuoden 1937 valitsijamiehet valtuutettiin suorittamaan vaali, jossa ilmeistä kansansuosiota nauttinut Ryti sai 288 ääntä. Maan aseman vaaranalaisuuden vuoksi uusi hallitus oli muodostettava nopeasti ja hajaannusta välttämällä. Ilmeisesti Puntilan kehoituksesta Ryti päätyi pyytämään Suomen Pankin johtajaa, Jukka Rangellia, uudeksi pääministeriksi. Rangell oli lähinnä sitoutumaton porvari, jolla ei ollut poliittista kokemusta. Tannerin ilmoitettua sosiaalidemokraattien kannattavan Rangellia, myös vastaan haranneet maalaisliittolaiset suostuivat tulemaan mukaan saatuaan lisäksi takeet pika-asutustoimien jouduttamisesta. Epäilemättä Juho Niukkanen osui oikeaan todettuaan Rangellin hallituksen olleen ”presidentin hallitus”. Juho Niukkasen muistiinpanoja, Niukkasen kok VA; SOIKKANEN, 1977, 116. Rangell kokosi hallituksensa pikatahdissa suoraan ministeriehdokkaiden kanssa neuvotellen ja eduskuntaryhmät sivuuttaen. Tämä koitui myöhemmin rasitukseksi hänen toiminnalleen. Väinö Voionmaa totesi vielä 13.6.1941 eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa, ettei hallitus ollut syntynyt eduskunnan myötävaikutuksella. EK:n uav:n ptk 13.6.1941, Niukkasen kok. 10 VA; SOIKKANEN, 1977, 116.

2) Väinö Tanner erosi Rytin II hallituksesta 15.8.1940, tullen Rangellin hallitukseen 3.7.1941. Puntila toteaa, tosin hieman liioitellen, että Ryti ei tehnyt mitään tärkeitä päätöksiä ilman, että hän ensin oli neuvotellut Tannerin kanssa. On näin kuitenkin paikallaan laskea Tanner sisärenkaan jäseneksi — vaikkakaan hänen roolinsa ei poliittisesta taustastaan johtuen voinut olla täysin sama kuin muiden sisärenkaan jäsenten. PUNTILA, 1972 (esitelmä), 17—18. Vilkuna on tosin eräässä artikkelissa nimennyt myös IKL:n ministerin Vilho Annalan sisärenkaan jäseneksi. Kustaa VILKUNA, Mannerheimin kirje 14. 1. 1941 ministeri Annalalle. Suomen Kuvalehti no 41/1975.

kään eroteta toisistaan Päämajan ja hallituksen sodanpäämääriä. Eri asia on, että dualismista johtuen sodanpäämäärien toteuttamisesta, niiden tilannekohtaisesta mitoittamisesta, päätti paljossa Mannerheim jättämällä etukäteiskeskustelut sisärenkaan kanssa suorittamatta. Tästä huolimatta säilyi jatkosodassa Suomen ylimmän johdon keskinäinen lojateetti varsin hyvänä sodan loppuun saakka.¹

Sisärengas muodosti jo vuodesta 1940 Suomen ylimmän johdon; se hallitsi eräänlaista ”demokratuuria”, jossa perinteisten kansanvaltaisten puolueiden panos oli rajoittunutta esimerkiksi parlamentarismin täytäntöönpanossa. Kyse oli ennen muuta siitä, että poliittista valtaa käytettiin eduskunnan ohi ja näin erityisesti turvallisuuspoliittisissa asioissa. Ulkopoliitikassa vaikutusvaltaansa olivat lisänneet myös ulkoasiainministeriön korkeimmat virkamiehet.²

Toisaalta ei sisärengas sinänsä muodostunut vain ns. sitoutumattomista sektorijohtajista, vaan perustellusti voidaan puhua sisärenkaan jäseniä yhdistäneestä ideologiasta tai ainakin projektista. Sitoutumattomuus käsitteenä on sikäli hämäävä, että puoluepoliittinen sitoutumattomuushan ei vielä merkitse sitä, että asianomaisella ei olisi yhteiskunnallista näkemystä. Itse asiassa sisärenkaan ”sitoutumattomuus” merkitsi pääasiassa vain sitä, että sen jäsenillä oli hyvin vaatimaton kokemus eduskunnan työstä ja puolueiden toiminnasta. Voidaan jopa perustellusti väittää, että sisärenkaan ”sitoutumattomilla” jäsenillä oli selväpiirteiset, myös puoluepoliittiset sidosryhmänsä. Ensinnäkin maaliskuussa 1940 muodostettu Rytin II hallitus oli poliittiselta profiililtaan selvästi oikeistolaisempi ja ei-parlamentaarisempi kuin sen edeltäjät moniin vuosiin. Sisärenkaan kokoonpanoa tarkasteltaessa on puolestaan merkillepantavaa, että ”jonkinlainen sotilaallispoliittinen kompleksiksi oli saanut Suomessa talvisodan jälkeen ennen näkemättömän valtiolli-

---

1) Hallituksesta erosi jatkosodan aikana harjoitettua politiikkaa vastustaen vain kolme ministeriä; sisärenkaan jäsenistä ei kuitenkaan kukaan jättänyt hallitusta lojaliteettisyydestä. Lojaliteettikysymyksestä, ks. JYRÄNKI, 1967, 203, 313.

2) Esim. REIMAA, 1979, 44.

sen vallan’’¹. Tarkasteltaessa sisärenkaan vuodesta 1940 hahmotuneita ideologisia tavoitteita, projekteja, tässä tutkimuksessa on lähtökohdaksi otettu oletamus, että kysymys ei ensisijaisesti ole sisärenkaan jäsenten henkilökohtaisesta vallantavoittelusta, vaan laajemmin talous- ja sotilaspiirien poliittisista tavoitteista.² Talvisodan yksimielisyys ei vielä riittänyt siihen, että maan poliittinen ja sotilaallinen johto olisi jätetty kaiken kritiikin ulkopuolelle. Palosen mukaan tässä tilanteessa sotatilalla oli — pelkkään yleismaalliseen kriisitilanteeseen verrattuna — sisärenkaan kannalta myös etunsa. ”Se mahdollisti vallan keskityksen, yhteiskunnan militarisoimisen, tiukan sensuurin säilyttämisen, lakkojen kieltämisen ja vasemmiston tukahduttamisen muodollisen laillisesti’’.³

Sisärenkaan edellytyksistään ja ideologiastaan käsin valitsema toimintamalli oli lähinnä ns. erillissotaprojekti. Yhtyminen määrättyillä edellytyksillä Saksan hyökkäykseen on tulkittavissa poliittiseksi myönnytykseksi, jonka tarkoituksena oli estää saksalaismiehitys ja välttää liikoja ideologisia myönnytyksiä fasismille. Sodan erillis- ja puolustusluonne niukkoine sopimus pohjineen olivat sisärenkaan varotoimia Saksan tappion varalle sekä keinoja estää suhteiden katkea-

---

1) PALONEN, 1978, 60-61. Palonen on pyrkimättäkään kriittiseen lähdetutkimukseen eritellyt jatkosodan syttymisen taustaa ja arvostellut vallitsevia käsityksiä Suomen valittavana olleiden mahdollisuuksien määrästä. Palonen edustaa vahvasti käsitystä, jonka mukaan jatkosota oltaisiin toisenlaisella politiikalla voitu välttää. Oli olemassa ns. rauhanprojekteja, mutta sisärengas valitsi sotaprojektin nimenomaan edustamansa ideologian lähtökohdista johtuen. Vrt. Matti Klingenin kirjoitus ”Historiassa ei saa jossitella’’, PALONEN, 1978, I-IV.

2) PALONEN, 1978, 70.

3) PALONEN, 70,71. Talvisodan päättymisen jälkeen poliittinen tilanne oli Suomessa muutoin hyvin avoin. Erityisesti oikeiston onnistui tässä tilanteessa vahvistaa asemiaan, kun taas sosialidemokraatit ja keskustavoimat menestyivät heikommin. Kommunistien asema ei muuttunut — puolueen täytyi jatkaa maanalaista toimintaansa. Edistyspuolueen nuori teknokraattinen eliitti sen sijaan sai varsin vahvan aseman sisärenkaan piirissä. Vrt. FRIETSCH, 1945, 234, 256; PALONEN, 1978, 61.

minen länsivaltoihin.¹

Tämän tutkimuksen kannalta on erityistä mielenkiintoa niillä Palosen, tosin poleemisluonteisilla näkemyksillä, joiden mukaan sisärenkaan oletetun erillissotaprojektin ehtona oli sen ja kansan kahtiajaon korostaminen. Toisin sanoen kansa esimerkiksi sai olla isänmaallista, mutta eliitillä ei siihen ollut varaa. Toisaalta kansan ei tarvinnut ymmärtää mitään suursodan- ja politiikan luonteesta, mutta hallitsevien sitäkin enemmän. Kansalle oli näytettävä, että sotaan ajaututtiin pakosta, mutta vallassaolijoiden itsensä oli tiedettävä, ettei tästä ollut välttämättä kysymys.² Näin myös siksi, että sisärenkaan tarkoituksena oli sallia tietty määrä ”luonnollista napinaa”, mutta tehokkaasti estää aktiivisemmat tiedonhankintapyrkimykset.³

2. Suomalais-saksalainen yhteistyö

Suomen ulkopoliittista suuntautumista Saksaan kesällä 1940 seurasi varsin pian konkreettisen sotilastason yhteistyön viriäminen.⁴ Suomen pääesikunnan ja Saksan ilmavoimien välinen tekninen kauttakulkusopimus yksinomaan ilmavoimien miehistön ja materiaalin kauttakuljetuksesta allekirjoitettiin 12. syyskuuta 1940. Ensimmäinen aseiden hankintasopimus näki päivänvalon pian tämän jälkeen

---

1) KROSBY, 1967, 145-146. Suomessa Hitlerin Saksa ei aikaansaanut mitään erityistä antisaksalaista mielenkuohuntaa ennen suursodan syttymistä. Kansalais sodan aikainen saksalaissuuntaus oli vielä hyvässä muistissa valkoisessa Suomessa. Eri asia on, että äärioikeiston poliittinen voima ei yksin kyennyt merkittävästi vaikuttamaan Suomen Saksaan suuntautumisen puolesta. Ks. PALONEN, 1978, 68-69; vrt. UPTON, 1965, 221-225.

2) PALONEN, 1978, 72.

3) Palonen korostaa myös, että sisärengas pyrki erillissotaprojektiin liittyen luomaan ideologista innostusta sotaan, mutta siinä tosiasiaassa epäonnistuneen. PALONEN, 1978, 72.

4) Yleisesitys Suomen ulkopoliitikasta Väli rauhan aikana: Markku REIMAA ”Väli rauhan ulkopoliitiikka”, HS 24. 2. 1979; myös TARKKA, 1977, 25-27.

1. lokakuuta 1940.¹ Nämä sopimukset olivat pohjana yhä lisääntyneille Suomen ja Saksan välisille sotilastason kontakteille.

Tähänastisessa tutkimuksessa ja monissa muistelmateoksissa on esiintynyt epäselvyyttä siitä, milloin suomalaisille kerrottiin Hitlerin 18. 12. 1940 antamasta ns. Barbarossa-suunnitelmaa koskevas-
ta yleisohjeesta.² Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan ryhdytä pohtimaan laajemmin tätä kysymystä. Joka tapauksessa voidaan olettaa, että Suomen sotilaallis-poliittinen johto toimi ainakin vuoden-
vaihteesta 1940/41 alkaen huomioiden jonkinlaisen Barbarossa-
suunnitelman olemassaolon. Suomalais-saksalainen yhteistyö muistutti todellakin talvella 1941 palapeliä, josta vähitellen alkoi muodostua johdonmukainen ja kokonaisvaltainen yhteistyösuunnitelma sodan käymiseksi yhteistä vihollista — Neuvostoliittoa — vastaan.³

Niissä neuvotteluissa, joita talvella ja keväällä 1941 käytettiin Suomen ja Saksan välillä poliittisten ja sotilasvirkamiesten kesken, käsiteltiin asetointuksia, lomalaiskuljetuksia sekä rajoitetusti yhteistä puolustautumista Neuvostoliiton mahdollista hyökkäystä vastaan. On todettu, ettei suomalaisia tuolloin vielä kiinnostaneet sodan suuret päämäärät, vaan tavoitteet olivat suuntautuneet paikallisemmin: Suomen tavoitteena oli saada takaisin Moskoivan rauhassa menetetyt alueet sekä mahdollisesti eräitälisäalueita Laatokan ja Äänisen väliseltä alueelta.⁴

Mutta touko-kesäkuussa käydyissä korkeiden sotilashenkilöiden välisissä neuvotteluissa Saksan tavoitteena oli sitoa Suomi laajaan

---

1) KORHONEN, 1961, 111. Asevelisuhteiden lämmittelystä Saksan kanssa vuonna 1940, ks. RUSI, 1979, 28-32; TALVELA, 1976, 234-239.

2) Ks. TALVELA, 1976, 249-250; vrt. JÄGERSKIÖLD, 1976, 286-287, 316-319. Barbarossa-suunnitelmaan sisällytetystä Suomen roolista, ks. BJÖRKMAN, 1975, 18-20, 42, 351.

3) Ks. BJÖRKMAN, 1975, 51.

4) Talven 1941 sotilastason tapaamisia on selostanut mm. JÄGERSKIÖLD, 1976, 319-326; vrt. myös MANNERHEIM, 1952, 303-304.

sotilaalliseen yhteistyöhön; suunnitelmaan, jonka mukaisesti Saksa aikoi iskeä pian Neuvostoliiton kimppuun. Huolimatta varsin hyvin säilyneistä alkuperäislähteistä,¹ on edelleen esiintynyt epäselvyyttä siitä, mitä suomalaiset lupasivat näissä Salzburgissa ja Berliinissä käydyissä neuvotteluissa. Vaikka mitään sopimusta ei ilmeisesti solmittukaan, saksalaiset saivat välittömästi mahdollisuuden suorittaa joukkojensa keskityksiä Lapissa. Niinikään yleisesikuntapäällikkö Halder täsmensi suomalaisille säilytettävä tehtävää: Suomen armeijan tuli osallistua Leningradin valtausoperaatioihin.²

Sotilaiden välisissä neuvotteluissa sovittiin lopulta siitä, että Suomi suostui asettamaan Petsamossa olevan pataljoonan ja Suomen viidennen armeijakunnan Saksan komentoon. Sen sijaan epäselvemmäksi on jäänyt, miten suomalaiset vastasivat saksalaisten tiedusteluun osallistumisesta hyökkäyssotaan. Suomen pyrkimyksenä oli ilmeisimmin antaa vastaus, joka tarjosi sille mahdollisuuden seurata omaa linjaansa silti rikkomatta välejä Saksan kanssa. Mutta lähtökohtana oli, että Suomi ei saanut missään oloissa näyttää hyökkääjältä; ja toisekseen Saksan ei sallittu suunnitella minkäänlaisen yhteistoimintahallituksen muodostamista Suomeen.³ Ulkoministeri Wittingin laatimassa Suomen vastauksessa päädyttiin tulkinnallisesti vaikeaselkoiseen muotoiluun: ”Edellyttäen, että asianomaiset ovat keskinäisillä neuvotteluilla selvittäneet asian poliittisen puolen, voidaan ryhtyä ehdotettuihin toimenpiteisiin”.⁴

Vaikka tähänastisessa tutkimuksessa Suomen vastaus onkin ollut kiistelyjen kohteena, saksalaiset tulkitsivat sen niin, että suomalaiset

---

1) AKTEN ZUR DEUTSCHEN AUSWÄRTIGEN POLITIK, 12, 732; DOCUMENTS ON GERMAN FOREIGN POLICY, 12, 879.

2) JÄGERSKIÖLD, 1976, 341-342; KORHONEN, 1961, 274; ERFURTH, 1951, 24-28. Ks. TALVELA, 1976, 269-271. Talvela väittää Mannerheimin olleen kesäkuussa 1941 valmis Leningradin valloitukseen. Vrt. kirjan toimittajien lähdekritiikkiä, TALVELA, 1976, 271.

3) KORHONEN, 1961, 284-294; JÄGERSKIÖLD, 1976, 346; vrt. KROSBY, 1967, 174-196.

4) Esim. UPTON, 1967, 359.

olivat antaneet sitoumuksensa aseveljeyteen.¹ Tätä käsitystä vahvisti se, että suomalaiset olivat neuvotteluissa esittäneet sekä poliittisia että alueellisia toiveita.²

Suomalais-saksalaisissa neuvotteluissa sovittiin Suomen siirtymisestä hyökkäykseen 5-7 päivää Saksalta saadun kehoituksen jälkeen. Moskovan rauhassa menetettyjen alueiden takaisinvaltaussuunnitelma allekirjoitettiin 18. 6. 1941, jota edeltävänä päivänä oli alkanut yleinen liikekannallepano. Vasta tämän jälkeen epätietoisuudessa pidetty suuri yleisö sai tietää kehityksestä. Näin suomalaiset olivat yli puolivuotisen valmistelun jälkeen päätyneet saksalaisten kanssa kirjoittamattomaan sopimukseen, joka oli ennen muuta luonteeltaan sotilaallinen, mutta josta ei puuttunut poliittisenkaan sopimuksen tuntomerkistöä. Saksalaisten tietoon oli lisäksi saatettu suomalaisten esittämät rajatoivomukset ja eri diplomaattikanavia pitkin oli Helsinkiin saatu vahvistuksia sille, että suomalaisten toiveet tultaisiin täyttämään.³

3. Suomalaisten rajakaavailut

Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon piirissä esiintyi ennen sodan syttymistä erilaisia rajakaavailuja. Tässä on pyritty lähinnä yhteenvedonomaisten selvityksen laatimiseen viimeisimmästä tutkimuksesta. Samalla on tutkimuksen selkiinnyttämiseksi tehty eräitä konkreettisia aluevalloituksia ja sodanpäämääriä koskevia oletuksia.

Suomelle oli varattu Barbarossa-suunnitelmassa aktiivin laita-hyökkääjän rooli. Kysymys siitä, kävikö Suomi jatkosodan hyökkäys- vai perimmiltään puolustuksellisin motiivein, on tässä tutkimuksessa jätetty toissijaiseksi; olennaista on, että Suomen armeija

---

1) KORHONEN, 1961, 284; JÄGERSKIÖLD, 1976, 347.

2) JÄGERSKIÖLD, 1976, 348.

3) Ribbentrop Kivimäelle; sähköiset 22. 6. 1941 Berliinistä, UM, 12 L Saksa, 1941; Kivimäki ilmoitti sähköisessään saksalaisten antaneen ymmärtää, että suomalaisten toiveet rajojen suhteen toteutettaisiin. Myös MURTORINNE, 1975, 77.

operoi kesäkuusta 1941 lähtien suursodan itärintaman pohjoiskais-taleella toteuttamassa ylipäällikkönsä, marsalkka Mannerheimin sille antamia tehtäviä.¹

Hannu Soikkasen mukaan hallituksen enemmistön käsitys sodan luonteesta ja päämääristä noudatteli presidentti Risto Rytin julki-suudessa esittämiä kannanottoja: Suomen ja Neuvostoliiton välinen sota oli erillissota; toisen maailmansodan jälkeisten rajakysymysten käsittely katsottiin kuuluvan Euroopan rauhasta päättävien neuvot-telujen yhteyteen.² Sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä Jukka Rangell totesi, että ”sotatoimien jatkamista yli vuoden 1939 rajojen enem-pää kuin Itä-Karjalan valtaustakaan ei hallituksessa käsitelty lain-kaan”.³ Rytin oikeudelle antama lausunto oli tulkinnanvaraisempi: ”Joukot tuli pysäyttää siihen kaikkialla, missä niiden katsottiin voi-van parhaiten suojella Suomen aluetta”.⁴ Mannerheim totesi niini-kään oikeudelle vähintään yhtä tulkinnanvaraisesti: ”Tarkoitus oli vallata Itä-Karjalaa niin pitkälle, ettei Viipurin lääni enää joutuisi so-tatoimien jalkoihin.”⁵

Vaikka jatkosodan ylimmän johdon lausunnot sotasyyllisyysoi-keudenkäynnissä olivatkin epätarkkoja sekä tarkoituksellisen tul-kinnanvaraisia, tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, etteikö Suo-messa oltaisi pohdittu jatkosodan alla ja vielä sodan kestäessäkin aluevalloituksia ja ”Suur-Suomen ääriveriä”. Kuten eräässä vuonna 1943 hallituksen toimeksiannosta laaditussa muistiossa todettiin: ”kysymys oli hyökkäyksestä hyökkääjää vastaan”. Itä-Karjalan miehityspolitiikkaa muistiossa puolustettiin luonnehti-malla sitä strategisista syistä tapahtuneeksi sotilaalliseksi miehityk-seksi, jollaista ovat sodassa normaaleja toimia riippumatta siitä,

---

1) Vrt. esim. TARKKA, 1977, 27-29. Tarkka selostaa Linkomiehen hallituksen toi-meksiannosta laadittua muistiota niistä syistä, joiden vuoksi Suomella oli jatkoso-dan alkaessa ”kohtuullisia” alueellisia tavoitteita.

2) SOIKKANEN, 1977, 135.

3) SSO, ptk I, 153.

4) SSO, ptk I, 522.

5) SSO, ptk I, 142; myös SSO, ptk II, 231.

onko miehittäjä hyökkääjä vai hyökkäyksen kohteeksi joutunut valtio.¹ Muistiosta kuului läpi selittelyn tarve; Saksan sotaonni oli kääntynyt tappiokierteeksi.

Kuten esimerkiksi Ohto Manninen on tutkimuksissaan osoittanut, esitti Suomi ennen jatkosodan puhkeamista Saksalle rajatoivomuksia, jotka menivät huomattavasti pitemmälle kuin mitä olisi merkinnyt vain luovutettujen alueiden takaisinvaltaaminen. Kevättalvesta 1941 alkaen presidentti Ryti katsoi, että Itä-Karjala kuului ”tulevissa järjestelyissä” Suomelle. Tämän näkemyksensä vakuudeksi Ryti laaditutti tieteellisiä selvityksiä. Syksyllä 1941 jaettiin yksi tällainen tutkimus, professori Jalmary Jaakkolan teos Suomen idänkysymys, mm. Saksan lähettiläs von Blücherille.² On todennäköistä, että teoksen sisältö vastasi myös ulkoasiainministeriön silloisen virkamiesjohdon näkemyksiä.³ Teoksen loppuhuipentuma oli, kuten Vilkuna asian ilmaisee, ”pöyristyttävän räikeä valtapoliittinen Suur-Suomi- ja heimo-ohjelma, Suomi ydinvaltiona”. Teoksessa esitettiin, että Suomi saisi Moskovan rauhassa luovuttamiensa alueiden lisäksi Itä-Karjalan Laatokan ja Vienanmeren vesistölinjaa pitkin sekä Kuolan niemimaan. Lisäksi ehdotettiin, että tälle alueelle siirrettäisiin kaikki suomalainen väestö, joka asui liitettävän alueen ulkopuolella ja vastaavasti siirrettäisiin Neuvostoliiton vastaanotettavaksi kaikki vieras väestö.⁴

---

1) Selostanut, TARKKA, 1977, 28-29.

2) V. BLÜCHER, 1950, 254. JAAKKOLA, 1941. Vilkunan mukaan teoksesta tuli Suomen vastaisen propagandan ja arvostelun todistusvoimaisin lähde Ruotsissa, Englannissa ja Yhdysvalloissa. VILKUNA, 1962, 68.

3) VILKUNA, 1962, 70. Ulkoasiainministeriön kansliapäällikkönä toimi 1. 3. 1941 alkaen tohtori Aaro Pakaslahti, jota pidettiin kiihkeänä Akateemisen-Karjala-Seuran kannattajana. Ks. VOIONMAA, 1971, 13, 27, 85.

4) VILKUNA, 1962, 68. Vilkunan mukaan sensuuri esitti ihmettelynsä, miten sellainen teos oli mahdollista julkaista ilman sensuurin lupaa, jolloin hänelle ilmoitettiin ulkoasiainministeriön antaneen luvan. Tämä johti hänen mukaansa siihen, että ”alettiin olla piilosilla Päämajan, pääministerin, ulkoasiainministeriön ja VTL:n kesken.” Rytin toimeksiannosta laativat myös professori Väinö Auer ja tohtori Eino Jutikkala Suomen alueellisia anneksioita koskevan perusteluteoksen ”Finnlands Lebensraum.” AUER-JUTIKKALA, 1941. Teoksen taustasta ja tavoitteista, ks. MANNINEN, 1980, 51-52.

Hallituksen sisärenkaan piirissä otettiin Suomen alueellisiin päämääriin kantaa 30. 5. 1941, jolloin käsiteltävänä oli Saksalle annettava toivomuslista. Sisärenkaan käsitys oli, että Saksalle oli esitettävä ainakin eräitä toivomuksia Suomen aseman turvaamiseksi. Manninen on selostanut yksityiskohtaisesti niitä toivomuksia, jotka Berliinin lähettiläs T. M. Kivimäki esitti 31. 5. 1941 Saksan ulkoministeriölle. Vaikka sisärenkaan keskusteluissa kaavailtiinkin useita rajavaihtoehtoja¹, ei Kivimäen Saksalle jättämässä muistiossa kuitenkaan menty vanhoja rajoja pidemmälle meneviin toivomuksiin. Tärkeimpänä toivomuksena muistiossa tuotiin esiin takuupyyntö; tarkoituksena oli saada Saksa takaamaan Suomen itenäisyys ja lupaamaan, että se pitäisi Neuvostoliiton hyökkäystä Suomeen sodan syynä. Lisäksi muistiossa esitettiin toivomuksia elintarviketuonnista, Kannaksen turvallisuustakuista, Petsamon nikkelistä ja Jäämeren kalastuksesta.²

Suomen taktiikkana oli kuitenkin puhua saksalaisten kanssa rajakysymyksistä kahden mahdollisuuden pohjalta: vanhojen rajojen vaatimus koski tilannetta, jossa sotaa ei tulisi; Suomi ei halunnut esittää rajatoivomuksia sodan varalta, vaan halusi odottaa, miten sodassa tulisi käymään. Kesäkuun puolivälissä 1941 Saksa jätti kaikkia toivomuksia koskevan myönteisen vastauksensa. Presidentti Ryti saattoi 21. 6. 1941 ilmoittaa tämän neljän puolueen lähetystölle. Näin myös sisäpiiriä laajemmin tiedettiin suomalaissaksalaisen yhteistyön tavoitteista jo ennen jatkosodan syttymistä. Ryti meni ilmoituksessaan jopa niin pitkälle, että totesi sodan syttyvän 23. 6. 1941, jossa yhteydessä ”Suomella oli mahdollisuus saada hyvitystä.”³

---

1) Rajakaavailuista, ks. MANNINEN, 1980, 59—69, 99; vrt. erityisesti kartta, 67.

2) Ks. MANNINEN, 1980, 88 ja siinä mainitut lähteet.

3) MANNINEN, 100 ja siinä mainitut lähteet. Eduskuntaa oli asiasta 13. 6. informoinut jo ulkoministeri Witting. Eduskunnan uav:n ptk 13. 6. 1941; EK:n arkisto; ks. VOIONMAA, 1971, 36—38; FRIETSCH, 1945, 360; vrt. v. BLÜCHER, 1950, 233; SOIKKANEN, 1977, 130.

Sodan päämääräkysymyksen kannalta on vähemmän merkitystä sillä, ettei tähän saakka ole voitu osoittaa Suomella ja Saksalla olleen ennen jatkosodan alkua tai sen syttyätkään sotilas- tai poliittista sopimusta, jossa olisi tarkasti määritelty mm. Suomen rajatavoitteet. Sen sijaan uusin tutkimus on vahvistanut käsitystä, ettei Suomi ollut liittymässä sotaan ilman päämäärää, ilman käsitystä "mitä on mahdollista saada". Linkomies väittää Suomen sodankäynnin perustuneen "sopimukseen", joka ei ollut luonteeltaan sitova valtiosopimus, eikä yksinomaan sotilasviranomaisten välinen, vaan myös ulkoasiainjohto tiesi siitä.¹ Epäilemättä sopimus oli olemassa, vaikka siihen ei allekirjoitusta tarvittukaan.

Tutkimuksen kiinteyttämiseksi Suomen sodanpäämäärät on luokiteltu kahteen ryhmään: omiin sekä aseveljen, Saksan, kanssa yhteisiksi muodostuviin sodan päämääriin. Tutkimuksessa on erotettu seuraavat neljä päämäärää: 1) Moskovan rauhassa 13. 3. 1940 menetettyjen alueiden takaisinvaltaaminen, 2) strategiset rajat (ei välttämättä konkretisoitu tavoite), 3) Itä Karjala ja eräät sen ulkopuoliset, perinteisesti Neuvosto-Venäjälle kuuluneet alueet, 4) bolshevismin tuhoaminen (ei välttämättä konkretisoitu tavoite; käytännössä merkitsi samaa kuin Neuvostoliiton jakaminen voittajien, myös Suomen kesken). Kolme ensimmäistä tavoitetta ovat luonteeltaan Suomen omia ja neljäs yhteinen Saksan kanssa. Sodan päämäärä-kysymyksessä, rajatavoitteiden osalta,

---

1) LINKOMIES, 1970, 86. L. A. Puntila: "Oli oltava Neuvostoliiton "konkurssipesän" jaossa ja otettava huomioon, että Saksa saattaisi "piirittää" Suomen." Puntilan kirjallinen lausunto tämän tekijälle 29. 5. 1972. Ks. SOIKKANEN, 1977, 132. Voionmaan 19. 6. 1941 pojalleen Bernin lähettiläs Tapio Voionmaalle lähettämä kirje valaisee hänen silloista asennoitumistaan rajakysymykseen. Kirjeessä Voionmaa selostaa mm. 17. 6. tapahtunutta pääministeri Rangellin ja eduskuntaryhmien puheenjohtajien välistä tapaamista: "Minä neuvoin suhtautumaan rajaprobleemaan samalla tavalla kuin Sveitsi suhtautuu omiin rajoihinsa, johon Hakkila (vanha Saksan ystävä ehätti sanomaan), että Sveitsillä on vanhat pysyvät rajat, mutta meillä epävarmat. Rangell tuumi, että "sen saa nähdä sitten". "Aion... esittää, että jos ja kun sota tulee (mutten ennen)... ettei Suomi intoutuisi ylittämään sodassa niitä rajoja, jotka luvattiin riidatta Neuvosto-Venäjälle syksyllä 1939". VOIONMAA, 1971, 40—41. Voionmaa kannatti siten rajatarkistuksia, mutta hyvin rajoitetussa ja poliittisesti varmassa muodossa.

ovat lähtökohtina seuraavat olettamukset:

— Suomi taisteli vapaasta tahdostaan Saksan kanssa rintamalinjan samalla puolella, josta seurasi, että sillä oli Saksan kanssa osin yhteneväiset ja osin omat sodanpäämääränsä;

— Suomella ja Saksalla ei ollut poliittista eikä sotilaallista sopimusta, joka olisi määritellyt täsmällisesti Suomen sodanpäämäärät;

— Suomen alueelliset sodanpäämäärät olivat ajoittain jatkosodassa sen historiallisia rajoja laajemmat; tavoitteet kuitenkin muuttuivat jonkin verran sodan eri vaiheessa;

— lähinnä sisäpoliittisista syistä, kuten myös halusta säilyttää suhteet länsiliittoutuneisiin, pahimman varalta, hallitus kuitenkin jätti määrittelemättä alueellisten tavoitteidensa täsmällisemmät mittasuhteet;

— sodan pitkittyessä ja Saksan sotaonnen käännyttyä, Suomi piti kiinni valloittamistaan alueista mahdollisia rauhanneuvotteluja silmälläpitäen ns. kompensaatiotarkoituksessa; Neuvostoliiton sotilaallisen ylivoiman edessä kesäkuussa 1944 Suomi luopui tästä linjasta; tavoitteeksi tuli yksinomaan Neuvostoliiton hyökkäyksen torjuminen niin, että rauha voitaisiin tehdä itsenäisyyttä menettämättä.

4. Puolueettomuusasemasta Saksan kanssasotijaksi

Jatkosotaa edeltäneistä Suomen ja Saksan viranomaisten välisistä yhteistyöneuvotteluista huolimatta Suomen hallituksen tavoitteena oli kuitenkin pitää maan ulkopoliitiikan julkisivu niistä erossa. Presidentti Rytin hahmottelemaan ulkopoliittiseen linjaan kuului suhteiden säilyttäminen Ruotsiin ja Yhdysvaltoihin sekä Englantiin ja Ranskaan; yritettiin vakuuttaa viimeiseen saakka Suomen pysyvän puolueettomana.¹

---

1) Rytin muistelmat, 99, Rytin kok. 9, VA; ks. SOIKKANEN, 1977, 130. Vrt. Suomen puolueettomuuden kuvasta Yhdysvalloissa ennen jatkosotaa, ESKOLA, 1974, 20—23.

Toisaalta ulkoministeri Wittingin esiintyminen 13. 6. 1941 eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan istunnossa on ristiriidassa Rytin muistelmalausunnon kanssa; Suomen ulkoministeri ei enää kesäkuun puolessa välissä ollut valmis asettamaan juuri tyhjiä sanoja enempiä puolueettomuuden vaakakuppiin.¹ Eri asia on, että Suomessa oltiin lähes loppuun saakka epätietoisia, syttyykö sota idässä vai ei.² Toisaalta kesäkuun puolen välin paikkeilla maan ylimmän johdon ja erityisesti upseerien keskuudessa oltiin yhä vakuuttuneempia siitä, että ”sota on ovella”.³

Saksan kanssa käydyissä sotilaallisissa neuvotteluissa suomalaiset olivat torjuneet saksalaisten ehdotukset Suomen alueelta käynnistettävistä hyökkäystoimista sekä Sallan rintamalla että Laatokalla.⁴ Suomen ja Saksan välisen yhteistyön käynnistyminen piti olla viime kädessä riippuvainen neuvostoarmeijan hyökkäyksestä. Suomalaiset olivat tähdentäneet, että Suomi ryhtyisi aktiivisiin sotatoimiin ainoastaan silloin, kun sen kimppuun hyökkätsi.⁵ Mannerheimin kesäkuun 17. päivänä tekemä päätös liikekannallepanon aloittamisesta vei kuitenkin pohjaa puolueettomuuskuvan säilyttämiseltä. Nimenomaan tämä tapahtuma herätti Neuvostoli-

---

1) Witting totesi ulkoasiainvaliokunnassa käydyssä keskustelussa, että ”vaikka puolueettomuuden noudattamiseen ei ollutkaan mahdollisuutta, Saksan vanaveiteen joutuminen ei merkinnyt ideologista liittymistä: se oli reaalipolitiikkaa”. Eduskunnan uav:n ptk 13. 6. 1941, EK:n ark.; ks. FRIETSCH, 1945, 350; VOIONMAA, 1971, 36—38. Vrt. Witting v. Blücherille, Blücherin pvk 5. ja 10. 6. 1941. Soikkanen ei kiinnitä huomiota Rytin muistelmalausunnon ja Wittingin esiintymisen väliseen ristiriitaan. Vrt. SOIKKANEN, 1977, 130; ks. myös MANNINEN, 1980, 100.

2) Esim. JÄGERSKIÖLD, 1976, 360; v. BLÜCHER, 1950, 233.

3) Maalaisliiton kansanedustaja Juho Niukkanen tapasi karjalaisten edustajana Rangellin ja Rytin 18. 6. 1941. Kysymys oli huhuista, ettei mahdollisissa neuvotteluissa pyritäisi hankkimaan Karjalaa takaisin. Ryti kysyi Niukkaselta, sopisiko Mannerheim ylipäälliköksi. ”Vedin johtopäätöksen, että sota oli edessä”. Samana päivänä Niukkanen totesi ML:n ryhmässä, että upseerien piirissä puhuttiin jo yleisesti syttyvästä sodasta. Niukkasen kok. 10, VA.

4) Esim. ESKELINEN, 1966, 152; ERFURTH, 1951, 27. Krosby esittää, että Suomi oli sitoutunut nimenomaan hyökkäyssotaan Saksan puolella. KROSBY, 1967, 236.

5) ERFURTH, 1951, 27; ZIEMKE, 1963, 190—191; MANNINEN, 1980, 124.

ton; siellä huomattiin nyt vetää yhtäläisyysmerkit saksalaisjoukkojen liikehännän ja suomalaisten joukkojen aseisiin hakeutumisen välille.

Liikekannallepanoa koskevan neuvonpidon yhteydessä sisäengas esitti kantanaan, että erillis- ja puolustussota-ajatus olisi kotimaassa ja ulkomailla vakuuttavampi, mikäli Suomi mobilisoisi vasta Saksan hyökkäyksen jälkeen.¹ Näin ollen hallitus oli viikkoa ennen sodan syttymistä tietoinen siitä, että sen mahdollisuudet vakuuttaa maailmaa puolueettomuuspyrkimyksistään olivat entistä vaikeammin perusteltavissa.

Sisäengas sai tiedon Saksan 22. 6. 1941 alkavasta hyökkäyksestä edellisenä päivänä.² Hitlerin hyökkäysilmoitus muodostui liikekannallepanokäskyn ohella toiseksi argumentiksi Suomen puolueettomuuspyrkimyksiä vastaan. Saksalaisten ja suomalaisten yhteistoiminnasta käytettiin Hitlerin 22. 6. 1941 pitämässä radiopuheessa muotoa *im Bunde* (liitossa). Hitlerin käyttämä sanamuoto oli joka tapauksessa Suomen sotilaallisen ja poliittisen johdon suunnitteleman erillis- ja puolustussotatesin vastainen; tämän mukaisesti siihen Suomessa myös pyrittiin suhtautumaan.³ Suomen hallitus antoi kuitenkin välittömästi diplomaattisille edustustoilleen ohjeet ilmoittaa, että Suomi aikoo pysyä puolueettomana.⁴ Tämä asenne ei kuitenkaan miellyttänyt Saksaa, joka ryhtyi välittömästi vaatimaan Suomen mukaantuloa.⁵

---

1) SOIKKANEN, 1977, 131; ks. UPTON, 1965, 374. Kenraali Erfurth kirjoitti 16.6.1941 esikuntaansa OKH:hon: ”Suomalaiset halusivat herättää kansassaan ja kansanedustajissaan sen vaikutelman, että tapausten kulku oli temmannut heidät mukaansa.” ZIEMKE, 1963, 191; vrt. MANNINEN, 1980, 124—125.

2) SOIKKANEN, 1977, 132.

3) Ks. MANNERHEIM, 1952, 313. Sisärenkaan asenteesta ks. JÄGERSKIÖLD, 1976, 360. Erfurthin mukaan Hitler kiiruhti sanomallaan tapausten edelle ja sai Suomen politiikan huonoon valoon, ERFURTH, 1951, 151. Suomen aseman ristiriitaisuudesta Yhdysvaltain lehdistössä jatkosodan syttymishetkellä, ks. ES-KOLA, 1974, 90—93.

4) KROSBY, 1967, 216; SOIKKANEN, 1977, 132.

5) Saksan painostustoimia selostettu, SOIKKANEN, 1977, 133.

Hitlerin puheen tultua aamuyöllä 22. 6. 1941 tunnetuksi ympäri maailmaa, ja myös Suomessa, käsitettiin yleisesti puhe siten, että myös Suomi oli siirtynyt hyökkäykseen.¹ VTL:n tarkastusyksikön päällikkö oli kuitenkin saanut 21. 6. ulkoministeriöstä ”suurena salaisuutena” varmistuksen, että Saksa tulisi rikkomaan hyökkäämättömyyssopimuksen, mutta että ”Suomi ei hyökkäisi”.² Seuraavana aamuna sensuuri takavarikoi tämän mukaisesti Hufvudstadsbladetin antaman lisälehtisen, jossa ilmoitettiin Suomen hyökkäävän.³ VTL:n apulaispäällikkö L. A. Puntila lähetti samalla STT:n kautta toimituksille ohjeen, jossa kehoitettiin noudattamaan mitä suurinta varovaisuutta otsikoinnissa ja erikoisesti lähetettäessä sähkösanomia kaduille.⁴ Tiedotuslaitoksessa osattiin ennakoida mitä tuleman piti.

Saksalaiset onnistuivat epäilemättä lähes täydellisesti pimittämään idän hyökkäyksen alkamisajankohdan. Keskisuomalaisessa julkaistiin 22. 6. edellispäivänä Berliinistä lähetetty STB:n uutinen, jossa todettiin: ”On aivan mahdotonta saada Berliinistä käsin selvää kannanottoa yhä itsepintaisesti liikkuviin huhuihin Saksan ja Neuvostoliiton välisistä vaikeuksista. Wilhelmstrasselta vältetään asiaa koskevat suorat kysymykset selittämällä, että huhut eivät ole lähteneet Saksasta.”⁵ Helsingin Sanomissa julkaistiin 22. 6. 1941 sen sijaan Hitlerin puhe etusivulla sanasta sanaan. Ennen Hitlerin julistusta Suomen lehdet olivat vain vähän käsitelleet mahdollisen suursodan vaikutuksia Suomen kannalta.

---

1) VILKUNA, 1962, 58; vrt. VnTiE, Dg:l. mielialatiedoitus 24. 6. 1941.

2) VILKUNA, 1962, 58.

3) VILKUNA, 58; kieltoa vaati myös kansliapäällikkö Pakaslahti, ks. PERKO, 1971, 95.

4) Päämajan Ttus os:n ark., T 10602/13, sensuuri- ja tarkastustoimintaa koskevaa aineistoa, 22. 6. 1941. L. A. Puntilan sähkö STT:lle. VTL:n omista arkistoista ei löytynyt jäljennöstä Puntilan sähköstä.

5) Keskisuomalainen 22. 6. 1941 ”Neuvostoliitto ja Saksa- huhut eivät kotoisin Saksasta” (Berlin 21. 6.—STB). Yhdysvaltain lehdistössä kerrottiin 22. 6. Saksan hyökkäyksen käynnistymisestä. ESKOLA, 1974, 90.

Oikeistolaisessa lehdistössä oli tuotu lisäksi esille mahdollisuus, että Suomi joutuisi tavalla tai toisella aktiiviseksi osapuoleksi.¹ Toisaalta taas Suomen Sosialidemokraatissa vastustettiin läheisempää suomalais-saksalaista yhteistyötä. Reinhold Svento suositti 19. 6. pakinassaan ankkuroitumista rehelliseen puolueettomuuteen.² Samana päivänä Helsingin Sanomat vakuutti pääkirjoituksessaan, ettei ”Suomen ulkopoliittisissa periaatteissa ollut tapahtunut mitään sellaista muutosta, joka antaisi sivullisille aihetta tehdä uusia johtopäätöksiä suuntaan taikka toiseen”.³ Sodan alla sensuuri ei puuttunut keskusteluun puoleen eikä toiseen.

On kuitenkin merkillepantavaa, että ulkoministeri Witting jossain määrin paljasti korttinsa lähettiläs von Blücherille 20. 6. käydyn keskustelun yhteydessä. Von Blücher otti keskustelussa esille Sventon edellispäivän kirjoituksen pitäen sitä ”epäedullisena”. Witting vastasi toteamalla, ettei Sventon kirjoituksella ole suurta merkitystä kansalaisten mielipiteen muodostumisen kannalta.⁴ Mikäli Suomen hallituksen tosiasiallinen politiikka olisi tähännyt ”ankkuroitumiseen puolueettomuuteen” olisi oletettavaa, että ulkoministeri olisi puolustellut maanmiehensä kirjoittelua suurvallan lähettiläälle.

Tilanne puolustussotateesin osalta laukesi 25. 6., jolloin puna-armeijan pommikoneet pudottivat lastejaan eteläisen Suomen asutuskeskuksiin. Pääministeri Rangellin tarkoituksena oli alunperin ilmoittaa eduskunnalle 25. 6. liikekannallepanosta ja saada siihen eduskunnan suostumus. Pääministerin tiedonannossa todettiin maan kuitenkin olevan sotatilassa.⁵ ”Meidän taistelullamme on yleismaailmallinenkin merkityksensä. Samalla tämä taistelu on kamppailua ihmisyyden puolesta maailmanvallankumouksessa

---

1) US pk 18. 6. 1941, ”Asema ja sen vaatimukset”. Ks. PERKO, 1971, 93.

2) SS 15. 6. 1941 pk, ”Tilanne”; SS 19. 6. 1941. Svento: ”Katajaisen kansan kunnia on ankkuroitu rehellisessä puolueettomuudessa”

3) HS pk 19. 6. 1941. ”Arvailut Suomen asemasta”.

4) v. Blücher pvk 20. 6. 1941, (1334).

5) SOIKKANEN, 1977, 133 ja siinä mainittu lähde.

yleiseen tuhoon ja terroriin tähtäävää bolshevismia vastaan”.¹ Näin Rangel asetti Suomen kansallisen taistelun Suur-Saksan bolshevismiin vastaisen ristiretken osaksi. Seuraavana päivänä presidentti Ryti piti radiossa puheen, jossa painotettiin sodan puolustuksellista luonnetta, mutta samalla puheen loppukappaleessa väläytettiin alueellisten valloitusten mahdollisuutta: ”Idän paine on aina ollut vastassamme. Tämän paineen helpottamiseksi, tulevien sukupolvien onnellisen ja rauhallisen elämän mahdollistamiseksi me nyt käymme taisteluun. Ja meillä on tällä kertaa paremmat mahdollisuudet kuin kenties milloinkaan ennen.”² Näin myös Ryti sisällytti puheeseensa retoriikkaa, jonka perusteella Suomen taistelulleen asettamat tavoitteet voitiin mitoittaa hyvinkin laajoiksi.

Suomen hallitus pyrki kuitenkin tässä vaiheessa vielä voimallisesti vakuuttelemaan ulkovalloille, että tavoitteena oli pysytellä suurvaltojen välienselvittelyn ulkopuolella, puolueettomana, ja että Suomen sodalla oli oma, erillinen luonteensa.³ Eduskunnassa 25. 6. käydyn keskustelun yhteydessä hallitus ja sen sisärengas oli saanut hyväksytyksi kuvan puolustussotaan joutumisesta ja tuen sotaan lähtemiselle Saksan rinnalla Karjalan takaisin valloittamiseksi.⁴ Suhteensa Saksaan suomalaiset selittivät kanssasotijasuhdeeksi eikä liittolaisuudeksi. Synnytetään aseveljeyden käsite, joka Suomen kannalta alleviivasi maiden välistä ehdotonta tasavertaisuutta.⁵

Hitlerin 22. 6. pitämä puhe laukaisi lehdistön selvän enemmistön varsin ideologissävytteiseen, Neuvostoliiton vastaiseen kirjoitteluun. Eivät pelkästään äärioikeistolaiset julkaisut, vaan myös maalaisliittolaiset ja liberaalitkin lehdet toivat esiin lähinnä oikeis-

---

1) Vp 1941, ptk, I, 966—971, EK:n ark.

2) VnTiE, Hn:5, Presidentti Rytin puhe 25. 6. 1941.

3) SOIKKANEN, 1977, 134.

4) SALMINEN, 1976, 63—64; SOIKKANEN, 1977, 134; vrt. MANNINEN, 1980, 129—131.

5) KORHONEN, 1961, 336—338; PERKO, 1971, 95.

ton arsenaaliin yleensä sijoitetut militaristiset ja sotaiset äänenpainot.¹ Keskisuomalainen kirjoitti pääkirjoituksessaan 26. 6.: ”Uusi Eurooppa on nousemassa yksimielisenä ja voimakkaana bolshevismmin myrkkyä vastaan. On alkanut kulttuurikansojen ristiretki aasialaista pakanuutta, orjuuttamisen himoa ja orjahankeä vastaan. Suomi ei epäile, mikä on sen asema tässä taistelussa”.²

Valtion Tiedotuslaitoksen piirissä ei lehtien sotaisia kirjoittelua aluksi aiheuttanut toimenpiteitä. Itse asiassa sensuurin 27. 6. antama yleisohje siivitti melkeinpä entisestään tätä kirjoittelua: ”Käytännöllisenä ohjeena uusia olosuhteita varten voidaan sanoa, että suhteessa Venäjään palataan puolustusotamme kannalle, 1939—1940, joten siis ohjaksia kautta linjan on syytä höllätä. Pääkaupunkilehtien kirjoittelua ja otsikointia voidaan edelleen pitää ohjeena. Paras poliittinen ohje on valtionpäämiehemme pitämä puhe 26. 6. klo 20.25. Sotasensuuria ei tulla nykyisessä vaiheessa laajentamaan edellisen sodan mittasuhteisiin.”³ Taktisesta puolueettomuudesta voitiin nyt luopua ja poistaa sulk Neuvovaliiton vastaisilta kirjoituksilta; välirauhan aikana sensuuri ei ollut sallinut Neuvovaliiton arvostelua.⁴

Sodan sytyttyä sensuuri ei antanut muita yleisohjeita. Kun huomioidaan lehdistön aktiivinen kirjoittelu, voidaan sensuurin valitsemaa linjaa luonnehtia hyökkäyssodankäynnille edellytyksiä luovaksi linjaksi. Rytin puhe oli mitoitettu myös hyökkäyssotaan soveltuvaksi, joten sensuuri toiminnallaan edesauttoi sen mukaista mielialan muokkausta. Saksan hyökkäys synnyttikin Suomessa voimakkaita saksalaissympatioita. Mielialatarkkailun mukaan suopea suhtautuminen oli leviämässä perinteisistä saksalaispiireistä myös muihin piireihin.⁵

Eduskunnassa pidetyillä valtiojohdon puheilla oli välitön vaikutuksensa lehdistön kirjoitteluun. Kesäkuun 24. päivään saakka leh-

---

1) Ks. PERKO, 1971, 95—96.

2) Ksml 26. 6. 1941 pk. ”Bolshevismmin myrkkyä vastaan”.

3) VnTaE, Da: 2, ohje 27. 6. julkaisutarkastajille ja lehdistölle.

4) Esim. VnTaE, Da:l, ohje 31. 5. 1941; VnTiE, Dd:2, Valtasaari päätoimittajille 19. 6. 1941 ja Puntila päätoimittajille 22. 6. 1941.

5) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaukset 29. 6. ja 1. 7. 1941.

distössä oli näkynyt ainoastaan Saksan hyökkäystä ja Neuvostoliiton Suomeen suuntaamia pommituksia koskevia selostuksia.¹ Mutta nyt lehdet ottivat pääkirjoituksissaan kantaa Suomen sodan päämääriin ja asemaan. Keski-suomalainen ennusti 27. 6., että ”itäisen raakalaisvaltion vallanpitäjiä uhkaa tuho emmekä me suinkaan ole tulevassa rauhanteossa esittävä auttajallemme pyyntöä sääliä heitä”. Lehti totesi myös hyvin vaativasti, että Suomen on alkaneessa sodassa saattava talvisodan kärsimyksistä ”jonkinlainen korvaus”.² Helsingin Sanomat vakuutti useissa pääkirjoituksissa Suomen käyvän toista puolustustaisteluaan. Mutta samalla vihjaistiin maamme osallistuvan myös laajempaan operaatioon: ”Tämän lisäksi me tiedämme samalla taistelevamme nyt, kuten puolitoista vuotta sitten, myös suurten yleisinhimillisten arvojen ja koko ihmiskunnan puolesta sen katkerinta ja kauheinta vihollista, bolshevismia vastaan.”³ Heinäkuun 4. päivänä lehdessä julkaistiin näkyvästi ministeri Väinö Tannerin radiopuhe, josta otsikkoon oli otettu vetoava lainaus: ”Suomella ei ole aihetta valittaa, vaikka Neuvostoliitto sortuisikin — alemmalla kehitysasteella oleva puoliaasialainen kansa ei voi tarjota mitään helpotusta korkeammalla asteella olevalle”. Vaikka puhe oli hengeltään suorastaan saksalaismielinen, siinä kuitenkin vakuutettiin Suomen taistelun olevan yksinomaan puolustussotaa.⁴ Tutkituista lehdistä ainoastaan Suomen Sosialidemokraatti uskoi heinäkuun alussa, että Neuvostoliitto mm. suuren maa-alueensa johdosta kykenisi pitämään puoliaan.⁵

---

1) Ks. HS 20.—24. 6. 1941, erityisesti uutissivut.

2) Ksml pk 27. 6. 1941, ”Sotamme päämäärä”. Ksml:n kirjoituksessa henki tuntee-ton kostonhenki. Perko toteaa kuitenkin hieman ristiriitaisesti, että vain eräät oikeistolehdet menivät pitemmälle kuin mitä Ryti edellytti puheessaan. Nämä lehdet kuvasivat suomalais-saksalaista suhdetta ”liittolaisuudeksi”, kun muut lehdet puhuivat ”aseveljeydestä” tai ”myötäsotimisesta”. PERKO, 1971, 99—100, Vrt. Ksml. 29. 6. 1941 etusivun otsikossaan: ”Aseveljet, Suomi, Unkari, Romania”.

3) HS pk 29. 6. 1941 ”Suomen puolustustaistelu ja muu maailma”; pk 27. 6. 1941, ”Toinen puolustustaistelumme”; pk. 26. 6. 1941, ”Toisen kerran puolustussodassa”.

4) HS 4. 7. 1941, ”Väinö Tannerin radiopuhe”. (uutinen).

5) SS 3. 7. 1941, Muste maalari; ks. PERKO, 1971, 86. Hbl, pk 30. 6. 1941, ”De tyska segerbunden”; AS 30. 6. 1941, ”Ensimmäiset voitonviestit”.

Lehdistön kirjoittelu oli parin ensimmäisen sotaviikon aikana kiistattoman hyökkäyshenkistä, kostonhaluistakin, vaikka muodollisesti vaalittiin uskollisuutta erillissotateesille. Näkyvän poikkeuksen muodosti Suomen Sosialidemokraatti. Eri asia on, että Väinö Tanner puheellaan kytki sosialidemokraattisen puolueen kylläkin puolustusotateesiin, mutta samalla nojaututtiin Saksan voittoon rakennettuun hallituksen yleislinjaan. Tannerin ja Suomen Sosialidemokraatin välillä oli Neuvostoliiton mahdollisuuksia koskevassa kysymyksessä sodan alkuvaiheissa ristiriita.

Vaikka sensuurin linja sodan sytyttyä olikin väljä, lehdistön kirjoittaessa sodan luonteesta ja Suomen ”oikeuksista” eräisiin Neuvostoliiton alueisiin, ei kesä-heinäkuun vaihteessa 1941 kuitenkaan katsottu suopeasti sitä, että lehdet olisivat antaneet sodan johdolle konkreettisia neuvoja, miten tulisi hyökätä ja minne. Sensuuri lähetti 2. 7. asiasta ohjeen: ”Lehdistön on syytä välttää kannunvalantaa ja ennustelua, joka kohdistuu armeijamme vastaisiin operaatioihin. Päämaja antaa aikanaan sotatoimien kehityksestä tietoa”.¹ Eräät lehdet käsittelivät suoraan pääkirjoituksissaan sensuurin toivomusta myönteisesti, vaikkakin ilman, että lukija sai käsitystä sensuurin ohjeen olemassaolosta.²

Keskisuomalainen totesi 2. 7., että talvisodassa Suomen sanomalehdistö osoitti sellaista vapaaehtoista kuria ja itsehillintää, jota ei liene ennen maailmassa tavattu. ”Nyt on sama tarkoitus. Tämä (Suomen) sensuuri on niin vapaa ja hyvätahtoinen, että lehdistö voisi, jos se tahtois, julkaista paljon sellaista, joka olisi omiaan vaientamaan mielettömiä huhuja, mutta josta saattaisi olla hyötyä viholliselle”. Lopuksi lehti toivoi, että maassamme otettaisiin mallia Saksasta, jossa ensimmäisen sotaviikon aikana vaiettiin armeijan voitoista.³

---

1) VnTaE, Da: 1, ohje 2. 7. 1941.

2) Ksml totesi uudelleen 4. 7. 1941 pääkirjoituksessaan ”turhaa uteliaisuutta vältettävä”, että ”koko kansakunnan ja lehdistön edun mukaista on vaieta...ainoa, mistä emme voi vaieta on se, että jokainen kansalainen voi luottaa siihen, että tulevaisuutemme sarastaa koko suomalaisen rodun rannalta kirkkaampana kuin koskaan ennen”; myös US pk 8. 7. 1941, ”Sotautiset”.

3) Ksml pk 2. 7. 1944, ”Nyt on työn ja vaikenemisen aika”.

Saksalaiset olivat alkaneet seurata kiinteästi suomalaislehtien kirjoittelua. Tavallaan tulevaa ennakoiden oli Auswärtiges Amt ilmoittanut jo päiviä ennen sodan syttymistä toivomuksen, että ”Saksan ja Venäjän nykyisten tapahtumien suhteen Suomen lehdistö julkaisisi vain viralliset kommunikéat ja pidättäisi tarkoin kommentoimasta”.¹ Sodan syttyä Päämajan tiedotusosaston päällikkö, majuri Lehmus lähetti saksalaisten sotilasviranomaisten pyynnöstä VTL:n sotilasasiain jaostolle kehoituksen, että se ryhtyisi toimenpiteisiin, jotta yleisradiossa ja lehdistössä ei julkaistaisi Saksan armeijan sotaliikkeistä muita kuin Saksan virallisten elimien antamia tietoja. Erityisesti tuli välttää muista maista saapuvien ”sensaatiouutisten” julkaisemista.² Samana päivänä sensuuri toimitti asiaan liittyen ohjeen, jolla katkaistiin siivet mahdollisilta Saksan sotilaskunniaa arvostelevilta kirjoituksilta. ”Vastaisia itärintaman sotaliikkeitä koskevat huhut ja kannunvalannat, Neuvostoliiton mahdollisuuksia liioittelevat ja Saksan mahdollisuuksia väheksyvät ym. vähänkin epäilyttävät tapaukset on poistettava.”³

Sodan alkuvaiheessa Tiedotuslaitoksen ongelmana eivät olleet Saksan voittoa ja menestystä epäilevät kirjoitukset. Siitä huolimatta suursodan tapahtumien tiedottaminen pyrittiin ohjeilla varmistamaan Suur-Saksan tiedotustoiminnan kanssa yhdenmukaiseksi. Varsinainen aloitteentekijä tähän oli Saksa, mutta suomalaiset olivat järjestelyyn ilmeisen halukkaita.

Suomen armeijan joukkojen keskitys saatiin suoritetuksi 29. 6.

---

1) Kivimäki 18. 6. ulkoministeriölle. Kivimäen kokT, VA.

2) VnTiE, Ee:2, Lehmuksen puhelinsanoma 3. 7. 1941 VTL:n sotilasasiain jaostolle. Hieman ristiriitaisesti todetaan Suomen sota -teoksen 10. osassa, että Päämajassa Tiedotuskomppania 2:n tehtävänä oli kieltää sodan alkuaikoina julkaisemislupia uutisilta, joita erilaatuiset ulkomaalaiset, erityisesti saksalaiset uutistoimistot pyrkivät antamaan STT:n välityksellä Suomen lehdistölle. ”Asteittain järjestys onnistuttiin palauttamaan ja estämään sotatoimiamme koskevien muiden kuin Ttus os:n antamien uutisten julkisuuteen tulo. Tässä mielessä Ttus 2 antoi VTL:n välityksellä ohjeita päätoimittajille”. SUOMEN SOTA 1941—45, 10. osa, 1961, 69.

3) VnTaE, Da:l, ohje 3. 7. 1941.

Mannerheim sijoitti joukot siten, että sotatoimet jakautuivat seuraavien kuukausien aikana kolmeen vaiheeseen: ensinnä Laatokan Karjalan ja sittemmin kannaksen takaisinvalloitukseen sekä etenemiseen Itä-Karjalan alueella.

Ohjeet Laatokan pohjoispuolella suoritettavaa hyökkäystä varten annettiin 28. kesäkuuta; 30. kesäkuuta annettiin puolestaan käsky, jossa lähemmin kaavailtiin offensiivin suuntaviivat. Vilkun mukaan sensuurin johto oli vielä heinäkuun alussa vakuuttunut, ettei Suomen päähyökkäys vielä alkaisi noihin aikoihin.² Tämän mukaisesti se reagoi Ajan Suunnan 4. 7. julkaisemaan äärioikeistolaisen Bertil Gripenbergin kirjoitukseen, jossa arvosteltiin hallitusta siitä, ettei se vielä ollut astunut ”paikalleen hyökkääjänä itärintaman pohjoissiivellä”. Julkaisutarkastajille lähetettiin välittömästi tiukka ohje, jossa vaadittiin estämään ”Gripenbergin kaltaiset mielenilmaisut”.³ Toisaalta tämän ohjeen antamiseen riitti sekin, että hallitusta ylipäättänsä oli arvosteltu. Olihan nimenomaan hallituksen arvostelu eräs kaikkein ankarimmin kielletyistä aiheista. Aiemmassa tutkimuksessa on esitetty, että Suomen hallitus ja VTL olisivat ”tehneet kaikkensa” hillitäkseen tässä vaiheessa hyökkäyshenkistä kirjoittelua.⁴ Säilyneen VTL:n lähdeaineiston, sekä myös lehdistön kirjoittelun valossa tämä näkemys ei tunnu kestävältä. Pikemminkin sensuuri hallituksen ja VTL:n

---

1) Suomen armeijan ryhmittymisestä liikekannellepanokäskyn 17. 6. jälkeen, ks. esim. MANNERHEIM, 1952, 322—327; suomalaisen III AK:n operaatioista 1. 7. alkaen, ks. ZJEMKE, 1963, 220—228.

2) VILKUNA, 1962, 59. Tätä Vilkun muistelmissaan esittämää näkemystä on myöhemmin tutkimuksen valossa täsmennettävä sikäli, että kyse oli viime kädessä kuitenkin vain muutamista päivistä. VTL:n johtohenkilöt tiesivät heinäkuun alussa, että päähyökkäys oli alkava aivan muutamien päivien sisällä. Vrt. MANNINEN, 1980, 196—197. Ks. seuraava luku.

3) AS:n kirjoittelusta sodan alkuvaiheissa, ks. PERKO, 1971, 96. VnTaE, Da:I, ohje 4. 7. 1941.

4) PERKO, 1971, 95, vrt. VILKUNA, 1962, 59—60. Ksml kirjoitti 5.7.1941 yli etusivun otsikolla: ”Tärkeitä rajantakaisia maastokohtia ovat joukkomme monin paikoin ottaneet haltuunsa — (toinen rivi) Pohjois-Suomesta Suomen ja Saksan joukot etenevät suunnitelmien mukaan”. Seuraavana päivänä yli etusivun otsiko: ”Sekasortoisten neuvostojoukkojen tuhoaminen ja takaa-ajo aloitettu”.

toiminnan toteuttajana osoittautui varsin passiiviseksi tapahtumien seuraajaksi; se reagoi vain, mikäli hallituksen toimia arvoisteltiin tai hallitukselle yritettiin antaa ohjeita.

Hyökkäyshenkisen kirjoittelun hillitsemiseen pyrkivän aloitteen teki varsinaisesti ensimmäisenä heinäkuun alussa hallitukseen tullut sosialidemokraattien itseoikeutettu johtaja, ministeri Väinö Tanner. Hän piti 3. 7. radiopuheen, jossa ei kylläkään määritelty sodanpäämääriä, mutta varoitettiin kiihkokansallisista tunteista, jotka ”johtaisivat laajoihin tavoitteisiin”.¹ Lehdistössä syntyi puheen johdosta kiivas sanaharkka², jonka johdosta sensuuri antoi 9. 7. ohjeen, jossa pyydettiin estämään Tannerin puheen enempi julkaiseminen ja kommentointi.³

Samana päivänä kun sensuuri antoi ohjeensa Tannerin puheen johdosta, VTL:n apulaispäälikkö, pääministerin sihteeri L. A. Puntila saneli VTL:n kotimaanosaston puhuttelupöytäkirjaan silloisen propagandan yleisohjeet:

1. Sota on voitettava. Tämä on päämäärä, jonka saavuttamiseen VTL ei voi sanottavasti vaikuttaa.
2. Työt on tehtävä. Työpropagandaa on harjoitettava erityisesti karjalaisten keskuudessa.
3. Rajoista ei ole riideltävä. On pyrittävä saamaan sotilaspoliittisesti siedettävä uusi raja, jonka takaa tulevaisuudessa vihollinen ei heti voi päästä käsiksi Suomen hermokeskuksiin.
4. On ylläpidettävä luottamusta hallitukseen ja sotilasjohtoon sekä toimittava huhujen torjumiseksi.
5. On tehtävä propagandaa huoltotoiminnan hyväksi järjestettävän suurkeräyksen sekä valtion lainaustoiminnan puolesta.

---

1) Ks. uutinen puheesta HS 4. 7. 1941.

2) Selostanut MARANDI, 1964, 31; myös VILKUNA, 1962, 66.

3) VnTaE, Da:l, ohje 9. 7. 1941. Myös Päämajassa kiinnitettiin huomiota Tannerin puheen saamaan polemiikkiin. Kirjeessä VTL:lle toivottiin huomautuksen antamista Ajan Suunnalle, joka oli Päämajan mielestä mm. otsikoinut sopimattomasti Tannerin radiopuhetta käsitelleen pääkirjoituksensa. AS 9. 7. 1941 pk, ”Merkillinen haastattelu”.

6. On herätettävä maassa myönteistä mielialaa niitä kansoja kohtaan, jotka taistelevat meidän rinnallamme.¹

Eino Jutikkalan mielestä Puntilan propagandaohjeen kolmas kohta voidaan ymmärtää siten, että tavoitteena oli Itä-Karjalan valloittaminen.²

Joka tapauksessa Tannerin kanta oli selvästi maltillisempi kuin Puntilan tosin konkreettisuutta vältteleviin muotoihin puettu propagandaohje. Hallituksen sisärenkaan kanta jätti auki etenemisen takarajan. Sensuurin toiminta Tannerin radiopuheen yhteydessä osoittaa, että keskeisessä sodan päämääräkysymyksessä VTL pyrki selkiyttämään nimenomaan sisärenkaan määrittelemää peruslinjaa. Tässä ensimmäisessä tulikokeessa VTL ei kyennyt toimimaan siten, että myös Tanner olisi ”saanut oikeutta”. Toisaalta on mahdollista, että Tannerille sopi tässä vaiheessa paremmin se, ettei hän saanutkaan enempää tukea tiedotusviranomaisilta. Juuri hallituksen jäseneksi nimitettynä Tanner tuskin halusi kuitenkaan alkajaisiksi asettua poikkiteloin hallituksen enemmistön kanssa.

---

1) VnTaE, Fc:l, PM Valvontaosasto VTL:lle 12. 7. 1941 (kirje).

2) JUTIKKALA, 1945, 61—62.

4. Sodan euforiset alkuviikot — salliva sensuuri

Kesäkuukausien aikana toteutui ensimmäinen suomalaisten asettama sodan päämäärä armeijan saavutettua vanhat rajat. Se oli tavoitteena hyväksytty yksimielisesti hallituksessa. Mutta myöhemmin tapahtuneet aluevalloitukset saivat taakseen hallituksessakin kapeamman kannattajapiirin. Kesäkuukausien sota oli mitä suurimmassa määrin talvisotaan verrattavissa oleva, yksimielisyyden vallitessa suoritettu ”suuri puolustustaistelu”. Tässä suhteessa Itä-Karjalaan tunkeutuminen merkitsi suurta muutosta. Kesäkuukausien aikana oli vielä leimallista se, että Saksan voittoon uskottiin hyvin laajoissa piireissä. Mielialatiedoituksista kävi osaltaan ilmi kansalaisten enemmistön vankkumaton usko Saksan voittoon.¹ Tuskin voidaankaan väheksyä sen psykologisen seikan merkitystä, että Saksan otaksuttiin pian olevan herra Euroopassa ja Suomen taistelevan uuden Euroopan puolella.²

1. Marsalkan päiväkäskyt

Presidentti Rytin ja pääministeri Rangellin sodan alkuvaiheissa pitämässä puheissa aluevalloituksia koskevat yleistavoitteet oli puettu epäselvän retoriikan muotoon. Kun armeija oli vasta ryhmittymässä hyökkäykseen, oli luonnollista, että vältettiin konkreettisempien tavoitteiden paljastamista. Lehdistön kirjoittelunkin osalta raja vedettiin tältä pohjalta: kannunvalanta tulevista sotilaallisista operaatioista oli kiellettyä. Sen sijaan sekä valtion johdon että lehdistön kannanotot olivat yhtä kaikki sotaisia, hyökkäyshalua uhkuvia että valloitushenkisiäkin.

---

1) VnTiE, Dg; 1, mielialakatsaukset 29. 6., 20. 7., 20., 31. 7. 1941; vrt. FAVORIN-HEINONEN, 1972, 19—23.

2) Ks. SKYTÄ, 1969, 175; VILKUNA, 1962, 64.

Ylipäällikkö Mannerheimin ensimmäiset jatkosodan aikaiset julkiset puheenvuorot, päiväkäskyt, sisälsivät kuitenkin selvempiä ja jopa yksityiskohtiinkin puuttuvia päämäärän asetteluja. Mannerheimin 29.6. antamassa ensimmäisessä päiväkäskyssä, jossa Karjalan armeija määrättiin hyökkäysryhmitukseen, todettiin: ”Kutsun teitä kanssani pyhään sotaan kansakuntamme vihollista vastaan. Sankarivainajat nousevat keväisten kumpujen alta jälleen rinnallemme tänään, jolloin lähdemme Suomelle turvallisen tulevaisuuden luodaksemme Saksan mahtavien sotavoimien rinnalla ja asetovereina vakain mielin ristiretkelle vihollista vastaan. Aseveljet, seuratkaa minua vielä viimeinen kerta — nyt, kun Karjalan kansa jälleen nousee ja sarastaa uusi huomen”.¹

Ristiretkiteema tuli samalla vahvistetuksi propagandan ohjeeksi armeijan piirissä. Rintamamiesten osalta tällainen retoriikka meni kuitenkin jonkin verran ohi maalin.² Sen sijaan lehdistössä Mannerheimin runollisuus löysi varsin otollisen maaperän. Keskisuomalainen kommentoi ylipäällikön päiväkäskyä pääkirjoituksessaan: ”Noiden sanojen takana kuultaa se, mitä suomalainen nuoriso on lämpimästi haaveillut aina ja se mitä mieskuoron laulu. . . ilmentää sanoessaan: Karjala meidän, Siperia teidän, meidän on Aunuksen aamutähti. Viekkää raja ja vartiomaja kauaksi Karjalan metsiin ja meriin”.³ Käsitettiinkö tällainen kirjoittelu sensuurin piirissä kannunvalannaksi, mahdollisesti, mutta silloin varsinainen syyllinen tähän oli sodan ylin johto itse.

Marsalkan kolmannessa 10. 7. 1941 annetussa ns. ”miekantuppi-käskyssä” ryhdyttiin vielä yksityiskohtaisemmin konkretisoimaan

---

1) Ylipäällikkö osallistui itse aktiivisesti päiväkäskyjensä tyylittelyyn. Valmistelutyön suoritti yleensä majuri Lehmuksen johtama tiedoitusosasto. Ks. LEHMUS, 1967, 61; MANNINEN, 1980, 195—196; SALMINEN, 1976, 196.

2) SALMINEN, 1976, 69.

3) Ksml, pk 1. 7. 1941, ”Lännen paine itää vastaan”. Perko toteaa, ettei lehdistössä tässä vaiheessa kovinkaan konkreettisesti käsitelty sodan päämääriä; kylläkin niin, että toivottiin Neuvostoliiton ja bolshevismien tappiota. PERKO, 1971, 101. Kuten Ksml:kin pääkirjoitus osoittaa, on kuitenkin vaikea vetää rajaa, mitä ”kovinkaan konkreettinen” -käsitteenä tarkoittaa. Uutisotsikoinnissa esiintyi psykologista valmistelua valloitus sodalle. HS, 9. 7. 1941, ”Karjalan kansa ottaa liikuttuneina vastaan suomalaiset vapauttajat”, uutinen.

sodan päämääriä. Siinä vedottiin vuoden 1918 tapahtumiin ja julistettiin Vienen ja Aunuksen valloitus alkaneeksi kaksikymmentä vuotta sitten annetussa valkoisen armeijan päällikön lupauksessa. Päiväkäskystä tuli armeijan tiedotustoiminnan suunnannäyttävä.¹ Sensuuriviranomaiset joutuivat nyt puolestaan erittäin suurten ongelmien eteen. Suur-Suomi-propagandalta voimakkaasti haiskahtava julistus aiheutti lisääntyvää epäluuloa sekä työväestön että ruotsinkielisenkin väestönsosan piirissä.²

Sensuurin työtä ei ollut omiaan helpottamaan se, että päiväkäsky oli rasittanut Päämajan ja hallituksen — ja erityisesti eräiden sen jäsenten — välisiä suhteita. Monet ministerit katsoivat, että ylipäällikkö on ylittänyt valtuutensa.³ Tähänastisessa tutkimuksessa ja kirjallisuudessa on painotettu, että ennen muuta päiväkäsky tuli yllätyksenä poliittiselle johdolle.⁴ On kuitenkin huomattava, että ensinnäkin päiväkäskyn lopullisesta muotoilusta vastasi marsalkka henkilökohdaisesti ja toisekseen se oli valmis viikkoa ennen sen jakamista joukoille.⁵ Ainakin kaikki edellytykset ovat olleet sille, että sekä sisärenkas (esimerkiksi ministeri Walden) ja mahdollisesti VTL:n johtokin olisivat olleet etukäteen ainakin pääpiirteisesti selvillä päiväkäskyn sisällöstä.

Päiväkäskyn tultua julkiseksi ei kukaan sisärenkaan jäsenistä hällunnut esimerkiksi julkisen peruutusvaatimuksen avulla asettua vastustamaan ylipäällikön ottamaa askelta. Sen sijaan sosiaalidemokraattien piirissä ilmeni voimakkaita katkeruuden ilmauksia ja he esittävätkin hallituksessa erouhkauksensa. ”Tanner oli syvästi kiukus-

---

1) SALMINEN, 1976, 69.

2) VnTie, Dg:l, mielialakatsaus no 11/4.7. ja 18/12.7.1941.

3) LEHMUS, 1967, 61-62.

4) SOIKKANEN, 1977, 136. Tätä vakuuttavat myös Ryt ja Puntila. Puntilan 1964 sanelemia muistelmia, 76—77; Rytin muistelmat, 101, VA.

5) MANNINEN, 1980, 195-196. Manninen korostaa, ettei Mannerheim päiväkäskyä antaessaan katsonut antaneensa mitään poliittisen johdon tehtäväkenttään kuulunutta ohjelmajulistusta. Myös TUOMPO, 1969, 112—113. On kuitenkin syytä polemisoida Mannisen Tuompoon nojaavia näkemyksiä; on vaikea kuvitella Mannerheimia niin naivisti ajattelevaksi sodanjohtajaksi, että hän olisi voinut pitää päiväkäskyään ”epäpoliittisena”.

tunut ja ihmetteli, että moisia päiväkäskyjä voidaan antaa keskustelematta hallituksen tai presidentin kanssa”.¹ Mutta viime kädessä näyttää siltä, että Mannerheimia kohtaan osoitettu ärtymys ei kuitenkaan johtunut niinkään itse päiväkäskystä kuin tavasta, jolla se tuotiin esiin. Mannerheimin oma käsitys, jonka mukaan kyse oli tarkoituksesta valaa joukkoihin taistelumieltä, riitti kuitenkin tässä vaiheessa hänen kritisoijilleen: mitään hallituspulaa ei syntynyt.²

Ja nyt heräsi lopullisesti myös lehdistö. Maan johtavat lehdet alkoivat ”miekantuppikäskyn” innoittamana perusteelliseksi luonnehdittavan keskustelun sodanpäämääristä. Huolimatta siitä, että pääministerin sihteeri oli hyökkäystä edeltäneenä päivänä sanellut ohjeen, jossa kiellettiin rajoista riitely, iskivät vasemmisto- ja oikeistolehdet keskenään yhteen marsalkan päiväkäskyn tarkoituksenmukaisuudesta ja tulkinnasta. Vasemmistolaisten lehtien mukaan päiväkäsky ei ollut puolustussota-ajattelun mukainen; oikeisto- ja maalaisliittolainen lehdistö sen sijaan antoi lähes poikkeuksetta tukensa marsalkalle.³ Keskisuomalainen totesi hetken tulleen ottaa ”oikeudenmukainen korvaus kaikesta siitä, mitä Suomi ja Suomen heimo vuosisatojen ajan on idän takia kärsinyt. Siinä myrksyssä on syntyvä Suur-Suomi”.⁴ Helsingin Sanomat ilmaisi ilonsa siitä, että erinäisten haastattelujen ja lausuntojen jälkeen, jotka ovat tehneet tilanteen epäselväksi saapui nyt ylipäällikön päiväkäsky, ”Pelastamme karjalaisen heimomme, me teemme samalla palveluksen Euroopan sivi-

---

1) TUOMINEN, 1970, 145; VILKUNA, 1962, 65; VOIONMAA, 1971, 53; sosialidemokraattien erouhasta, Tannerin muistiinpanoja jatkosodan ajalta, Tannerin kok. 43. VA; ks. SOIKKANEN, 1977, 136.

2) TUOMPO, 1969, 112-113; MANNINEN, 1980, 165. Witting sanoutui irti Suomen hallituksen tilille pannusta koko Itä-Karjalan valloitusaikeista keskusteluisaan Amerikan lähettiläs Schoenfeldin kanssa. Ks. POLVINEN, 1979, 98-99.

3) SALMINEN, 1976, 69-79; SOIKKANEN, 1977, 136-137.

4) Ksml, pk 12.7.1941, ”Suur-Suomen luominen on alkanut”. Keskisuomalaisen historiikissa todetaan lehden jatkosodan alussa tähdänneen ”lujan, yksimielisen, kaikille oikeudenmukaisen rehellisen työn arvoille perustuvan Suur-Suomen luomiseen”, mutta jättäneen myöhemmin suurpoliittisten ohjelmajulistukset sivuun. Lehden toimituksessa laadittiin kesällä 1941 Suur-Suomea koskevia karttoja, joissa eräissä mm. Kuolan niemimaa oli merkitty kuuluvaksi tulevaisuudessa Suomeen. TOMMILA-RAITIO, 1976, 154-155.

tykselle ja Euroopan uudelle järjestelylle. Me luomme itsellemme oman elintilamme. . . Tie on aukaistu, se on selvä”.¹ Näin myös maan keskustalainen lehdistö asettui varauksettomasti tukemaan ”miekantuppikäskyssä” esiteltyjä valloitusajatuksia.

Ylipäällikön päiväkäsky antoi myös VTL:lle merkin muuttaa propagandaansa rohkeammaksi.² Mutta tiedotuslaitoksen kotimaan osaston kokouksessa esitettiin päiväkäskyn suhteen myös ankaraa kritiikkiä.³ Tohtori Martti Ruutu määritteli 14.7. kotimaan osaston puhuttelussa propagandalle uudet tavoitteet, joissa todettiin, että ”Itä-Karjalan miehittäminen on Suomen itsenäisyyden turvaamisen kannalta välttämätöntä”.⁴ Mikäli Puntilan 9.7. sanelemien propagandaohjeiden katsotaan jo sisältäneen Itä-Karjalan valloituksen, Ruudun ohjelma oli suoremmin julkilausuttu, mutta lievennetty.⁵ Heinäkuun loppupuolella pidetyssä VTL:n sisäisessä neuvonpidossa lehtori Pelkonen totesi esityksessään, että ”VTL:n on luotava se dynaaminen voima, jolla sota voitetaan”. Pelkosen mielestä nimenomaan Karjalan valloitus antaisi tälle hyvät edellytykset.⁶

Lehdistön kiistelyn alkuvaiheessa sensuuri antoi 14.7. julkaisutarkastajille yleisohjeen, jossa pyydettiin käsittelemään varoen ylipäällikön päiväkäskyn ”poliittista puolta”. Näin sensuuri — toisin kuin propagandaviranomaiset — otti huomioon tavallaan hallituksen sosiaalidemokraattisten ministerien kannan. Liittyihän päiväkäskyn ylenmääräiseen painottamiseen aimo annos myös poliittisen vasemmiston kannalta kielteisiä tekijöitä. Mutta varsin pian kävi selväksi, että lehdistön kiistely alkoi vaikuttaa haitallisesti mielia-

---

1) HS, pk 12.7.1941, ”Tiemme on selvä”. Saman päivän pääkirjoituksen vieressä oli professori Väinö Salmisen artikkeli ”Itä-Karjala kuuluu kaikissa suhteissa Suomeen”. HS:n suursuomalaisuudesta, ks. KORVENHEIMO, 1964, 27-30, 45-46, 49; ESKOLA, 1974, 113. Todettakoon, että Yhdysvalloissa ”miekantuppikäsky” ei herättänyt huomiota. Sodan alussa mm. The Chicago Tribune julkaisi kuitenkin artikkelin, jossa todettiin Suomen johtajien pyrkivän laajentamaan aluettaan idässä. ESKOLA, 1974, 100, 93.

2) JUTIKKALA, 1945, 64.

3) VnTiE, C:1-2, ptk 12.7.1941.

4) VnTiE, C:1-2, ptk 14.7.1941.

5) JUTIKKALA, 1945, 62.

6) VnTiE, C:1-2, ptk 23.7.1941.

7) VnTaE, Da:1, ohje 14.7.1941.

loihin. Tässä tilanteessa sensuuri antoi 16.7. laajemman yleisohjeen, jossa määriteltiin kirjoittelun rajat. Liittymän päiväkäskyn ylenmääräiseen painottamiseen aimo annos myös poliittisen vasemmiston kannalta kielteisiä tekijöitä. Mutta varsin pian kävi selväksi, että lehdistön kiistely alkoi vaikuttaa haitallisesti mielialoihin. Tässä tilanteessa sensuuri antoi 16.7. laajemman yleisohjeen, jossa määriteltiin kirjoittelun rajat:

1) Ylipäällikön päiväkäskyn selittelyä, tulkintaa ja pohdiskelua samoin kuin ylipäällikön ja toisaalta eduskunnan ja hallituksen välisen suhteiden käsittelyä on kartettava, koska tällainen kirjoittelu ei sotatilan vallitessa ole sopivaa.

2) Että jo nyt ylipäällikön päiväkäskyistä julkaistuissa kirjoituksissa esiintyneistä mielipiteistä ei sallita minkäänlaista sanomalehtiväittelyä ja

3) Että ylipäällikön vastaisia päiväkäskyjä kielteiseen suuntaan käsitteleviä kirjoituksia ei saa julkaista.¹

VTL:n tarkastuselinten toimintakertomuksessa heinäkuulta 1941 todettiin: ”Erimielisyyttä on ilmennyt pääasiassa vain sotamme päämääriä koskevassa kirjoittelussa, jossa vasemmistolehdet ovat olleet halukkaita omaksumaan arvostelevan asenteen”.² Toisaalta myös rintamajoukoissa alkoi heinäkuussa esiintyä keskustelua rajoista ja esitettiin väitteitä sodan turhuudesta.³ Näin — ehkä yllättäen — ylipäällikön päiväkäskyt vaikuttivat ensimmäisten merkittävämpien mielialahäiriöiden syntyyn.

Huolimatta siitä, että ”miekantuppikäskyn” esittämistapa ja mahdollisesti sen sisältöön liittyvät eräät yksityiskohdat olivat ilmeisesti rasittaneet sotilaallisen ja poliittisen johdon välisiä suhteita, poliittinen johto omaksui tiedotustoiminnassaan marsalkkaa ehdoitta tukevan linjan.

Poliittiseksi tavoitteeksi sodan alussa asetetun puolustusotatteen voidaan katsoa hämärtyneen — ja nimenomaan tarkoituksella —

---

1) VnTiE, Dc:I, VTL:n kiertokirje 16.7.1941 julkaisutarkastustoimistoille.

2) VnTaE, Db:I, asiakirja no 371/41.

3) T 8362/8, PM:n valv.os:n kats.heinäkuulta, 16.8.1941. VA; SALMINEN, 1976, 70.

myös sensuurin vaikutuksesta. Kun sotilaallisessa propagandassa oli lähes välittömästi sodan syttymisen jälkeen omaksuttu varsin pitkälle menevät tavoitteet¹, sensuuri mukautui lähes säröttömästi vähinerin tukemaan tätä sotilaspropagandistien yleislinjaa. Tapahtuma alleviivasi marsalkan korostettua asemaa dualistisessa sodanjohdossa. Olihan Mannerheim näin ryhtynyt myös ”puhumaan politiikkaa”. Tästä oli osoituksena sekin, että sensuuri pyysi lehtiä käsittelemään varoen päiväkäskyn poliittista puolta. Sodan tässä vaiheessa sensuurin oli siten selkiinnyttämässä viime kädessä Päämajasta käsin mitoitettuja sodan päämääriä.

2. Sodan luonne

Jatkosodan syttyessä Suomen johtohenkilöt — presidentistä ylipäällikköön ja sosialidemokraattien johtajiin — olivat yksimielisiä ainakin siitä, että uuden sodan täytyy tuoda Suomelle turvallisuutta; itse asiassa toistettiin kahtakin teemaa: turvallisuuden tarve ja puolustusota.²

Pitämällänsä lehdistövastaanotolla 1.8.1941 presidentti Ryti määritteli hyökkäyksenä jatkuvan jatkosodan luonnetta seuraavasti: ”Suomen tämänpäiväinen sota on ilmausta siitä, että toivotaan turvallisuutta — tähän ainoaan sanaan voidaan sisällyttää koko pyrkimyksemme”.³

Suomen sodalle loivat kuitenkin lisäilmettä useat eri tekijät: suomalais-saksalainen yhteistyö ja tähän liittyen kysymys siitä, oliko sota ideologisesti väritynyttä ja missä määrin Suomen kamppailu oli

---

1) PERKO, 1974, 112.

2) Esim. MARANDI, 1964, 52.

3) Haastattelu oli annettu ulkolaisille lehtimiehille. Lainaus Social-Demokratenista 2.8.1941, ks. MARANDI, 1964, 38.

erillissotaa; mitkä olivat Suomen ulkopoliittiset pyrkimykset ja kuinka maan kansainvälinen asema kehittyi.

Sodan luonnetta määrittävillä eri tekijöillä oli merkitystä myös mielialahoidon kannalta; erityisesti maan työväestön hyväksymisen saaminen sodankäynnin suurille tavoitteille oli ensiarvoisen tärkeää koko sotamenestykselle.¹ Erityisesti jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana lehdistössä kirjoitettiin ahkerasti sodan luonteesta. Asemasodan aikana kirjoittelu oli vähäisempää kiihtyäkseen jälleen vuoden 1943 loppupuolelta sodan loppua kohden. Sensuurin ohjeiston määrällinen jakauma noudatteli jossain määrin lehdistön kirjoitusaktiiviteettia.²

1. Englantilaishuhut erillisrauhasta torjutaan

Kysymys sodasta irrottautumisesta sekä erillisestä rauhasta kytkeytyi osaksi erillissotaproblematiikkaa. Suomen poliittinen johto vakuutti erityisesti länsivalloille, että maa kävi puolustus- ja erillissotaa. Erillissotateesin uskottavuutta koettelivat erityisesti tilanteet, joissa Suomelle näytti avautuvan tilaisuus erikoisrauhaan. Asia voidaan nähdä myös niin, että mitä erillisempi ja luonteeltaan puolustuksellisempi Suomen sota oli, sitä neutraalimmin ja kylmäverisemmin maa kykeni asennoitumaan erikoisrauhan mahdollisuuteen. VTL:n politiikassa tämä olisi saattanut merkitä sitä, että se olisi pyrkinyt antamaan suursodasta mahdollisimman objektiivista informaatiota, sikäli kuin objektiivisen informaation antaminen silloisissa oloissa oli ylipäättään mahdollista. Vaikka

---

1) PERKO, 1971, 103; myös SALMINEN, 1976, 97-100.

2) Ks. PERKO, 1971, 55, 75, 77, 80.

sinänsä vihollismaan Neuvostoliiton asemaa ja mahdollisuuksia ei olisikaan tarkoituksenmukaisuussyistä haluttu käsitellä objektiivisesti, olisi suursodassa erillistä ja puolustuksellista sotaa käyvältä maalta voinut odottaa myötämielistä asennoitumista muita samassa asemassa olleita maita kohtaan sekä ehkä pidättymistä suursondan yhden osapuolen näkemysten yksipuolisesta hyväksikäytöstä.

Kesän 1941 aikana kysymys erillisrauhasta ei noussut ajankohtaiseksi Suomen poliittisen johdon piirissä. Luottamus Saksan voittoon oli voimakas, vaikka varsin pian sodan syttymisen jälkeen alkoi kuulua ääniä, joissa varoitettiin luottamasta sokeasti saksalaisten voitonmahdollisuuksiin. Esimerkiksi lähettiläs Aarno Yrjö-Koskinen välitti jo 1.8.1941 Turkista sähkeen, jossa varoitettiin menemästä pitemmälle ”Saksan linjalla”, koska ”monet tuntemattomat tekijät saattavat vaikuttaa sodan lopputulokseen”.¹ Näihin aikoihin myös VTL:n mielialakatsauksiin ilmaantuivat ensimmäiset pessimistit, jotka ounastelivat liittoutuneiden lopulta voittavan sodan.²

Ensimmäinen tilaisuus, jossa suomalaisille ehdotettiin diplomaattiteitse mahdollisuutta neuvottelujen aloittamiseksi erikoisrauhan solmimiseksi, tuli jo elokuun 18.päivänä 1941. Tällöin Yhdysvaltain hallitus ilmoitti Suomelle Neuvostoliiton olevan valmis neuvottelemaan rauhasta Suomen kanssa alueellisten hyvitysten pohjalla. Suomen hallitus kuitenkin torjui välitystarjouksen.³

Sensuurin piirissä kysymys erillisrauhasta muodostui ajan mittaan hankalaksi ongelmaksi. Sodan alkuvaiheessa ei ongelmia kuitenkaan vielä esiintynyt. Toisaalta alusta alkaen pyrittiin tähdentämään — ainakin länteen päin — maan käyvän erillissotaa; toisaalta kirjoittaminen erikoisrauhasta vaihtoehtona ei ollut juuri-

---

1) SOIKKANEN, 1977, 140 ja siinä mainittu lähde.

2) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaukset 21.7. ja 7.8.1941.

3) POLVINEN, 1979, 100-105.

kaan mahdollista.¹

Mutta kesällä 1941 lehdet vielä mieluummin seurasivat etenevien joukkojemme motituksia ja tuhoamistaisteluja kuin olisivat kiinnostuneet kompromissineuvotteluista vihollisen kanssa. Johtava lehdistö kirjoitti kesällä 1941 ”tunneperäisesti ja aliarvioivasta vihollisesta”; Suomen lehdistö halusi osoittaa paitsi länsivaltojen liittolaisuuden ”luonnottomuuden” myös Saksan ja Suomenkin varmana pidetyn voiton.²

Sensuuri oli myös omalla toiminnallaan edesauttanut Neuvostoliiton vastaisen kirjoittelun voimistumista maassa. Tavoitteenahan oli heti ensimmäisissä varsinaisissa linjanveto-ohjeissa saattaa kirjoittelu talvisodan aikaisille linjoille. Heinäkuun 2. päivänä julkaisutarkastajille annettiin kuitenkin jossain määrin hillitseväksi ymmärrettävä neuvo: ”puna-armeijaa ei ollut syytä väheksyä, vaan sen sitkeä taistelutapa ja aseistuksen korkea laatu oli hyvä tunnustaa”.³ Ohjeella oli kuitenkin ilmeinen propagandatarkoitus: neuvostoarmeijan tason tunnustaminen oli omiaan nostamaan Suomen saavutusten arvoa.⁴

Kesän 1941 aikana erikoisrauhaan liittyviä tilannekohtaisia sensuuri-ohjeita annettiin ainoastaan kolme kertaa. Jokaisen kohdalla oli kyse ulkolaisten spekulointien toistamisen kieltämisestä. Ensimmäinen ohje annettiin vasta heinäkuun 24. päivänä, jolloin tarkastustoimistoille ilmoitettiin poistetuksi Helsingin Sanomien Lontoon kirjeenvaihtajan Arvo Äärin sähköestä kohta toteamuksella: ”Kielletään jatkamasta pohdiskelua siitä, onko mahdollisuuksia suomalais-venäläisen sodan lopettamiseen välitystietä”.⁵ Ohje oli annettu, koska lehdet olivat kommentoineet Englannin parlamen-

---

1) Vrt. VILKUNA, 1962, 80.

2) PERKO, 1971, 122.

3) VnTaE, Da:2, ohje 2. 7. 1941.

4) Vrt. PERKO, 1971, 121.

5) VnTaE, Da:2, ohje 24. 7. 1941.

tin ylähuoneessa käytyä keskustelua, jossa mm. käsiteltiin mahdollisuuksia irrottaa Suomi sodasta.¹

Seuraavan kerran sensuuri reagoi 2. elokuuta poistamalla jälleen osan Äärin sähköestä: ”Selostus the Tribunen pääkirjoituksesta, jossa käsitellään Suomen työväestön johtomiesten Englannin ammattijärjestöille lähettämää kirjelmää ja jossa selostettiin Suomen työläisten asennetta sotaan. Englantilaisilla työläisillä olisi, lehden mukaan, mahdollisuus toimia välittäjänä ja taivuttaa Suomen työväki luopumaan Mannerheimista. Olisi lähetettävä työläisvaltuuskunta Moskovaan”.² Tämän ohjeen lähettämiseen olisi riittänyt tietenkin myös viittaus Mannerheimista luopumiseen; hyökkäyssotaa käyvässä maassa armeijan ylipäällikkö oli viimeinen henkilö, jota sai arvostella — luopumisesta puhumattakaan.

Sensuurin toimenpiteiden kohteeksi joutui erikoisrauhan osalta kesäkuukausina oikeastaan vain Helsingin Sanomien Lontoon kirjeenvaihtaja. Toisaalta tästä ei voida vetää johtopäätöstä, että lehti olisi erityisesti edustanut anglofiilisiä äänenpainoja. Esimerkiksi 14. 7. lehti totesi pääkirjoituksessa Jäämereltä Mustalle merelle ulottuvan rintaman suorittaman taistelun olevan Euroopan vapaustaistelu. ”Sen yhteydessä syntynyt aseveljeys on korkealla moraalisella ja aatteellisella tasolla”. Se tervehti puolestaan 1. 8. myönteiseen sävyyn suhteiden katkaisemista Englannin kanssa.³ Näin maan vaikutusvaltaisin ja perinteisesti englantilaismielisenä tunnettu lehti oli kesäsodan kuluessa omaksunut hyvin sotakiihkoisia äänenpainoja.

Kolmas tilannekohtainen ohje lähetettiin elokuun 29. päivänä. Siinä kerrottiin ruotsalaisessa Social-Demokratenissa julkaistusta

---

1) VILKUNA, 1962, 80.

2) VnTaE, Da:2, ohje 2. 8. 1941.

3) HS 14. 7. 1941 pk, ”Uusi aseveljeys”, HS 1. 8. 1941 pk, ”Englannin vastaus”. Vrt. Ksml 2. 8. 1941 pk, ”Uusi sotateko Suomea vastaan”.

uutisesta, jonka mukaan Roosevelt yrittäisi välittää rauhaa Venäjän ja Suomen välillä. Ohjeessa kiellettiin julkaisemasta ”tällaisia huhuja”.¹ Suomen hallitus olikin kyennyt varsin tarkkaan pitämään viikkoa aiemmin tapahtuneen välitystarjouksen salassa. Lehdistöllä ei ollut täsmällistä, virallisesti annettua tietoa elokuussa tehdystä välitystarjouksesta ennen kuin vasta 7. 11. 1941, jolloin Yhdysvallat julkaisi joukon tarjoukseen liittyneitä asiakirjoja.² Ohje osoittaa kuitenkin, ettei edes ”Ruotsin tietä” ollut juuri mahdollisuuksia saada Suomeen tietoa niin tärkeästä asiasta, mitä välitystarjous merkitsi.³ Hallituksen linja, jota sensuuri tiukasti noudatti, oli kesällä erillisrauhan osalta selvä: se ei ollut ajankohtainen.⁴

Kesäkuukausien aikana 1941 kotimainen mielipide oli erillisrauhakysymyksessä hallituksen linjoilla. Lehdistön voimakkaasti vihollisvastainen kirjoittelu, jolle myös sensuuri oli avannut väyliä, helpotti osaltaan virallisen tiedotustoiminnan yhden perustavoitteen, myötämielisyyspropagandan Saksaa kohtaan, toteutumista; riitti kun estettiin ulkolaisten spekulatioiden ajautuminen suomalaislehtiin.

2. Suhtautuminen länsivaltoihin

Suomen diplomatian tavoitteeksi oli jatkosodan puhjettua asetettu suhteiden ylläpitäminen sekä Englantiin että Yhdysvaltoihin. Tällä tavalla olisi sodan erillisluonnetta voitu vahvistaa. Mutta Saksaa tämä ei tyydyttänyt, vaan se vaati Suomelta myös ulkopo-

---

1) VnTaE, Da:2, ohje 29. 8. 1941.

2) POLVINEN, 1979, 117.

3) Esimerkiksi Keski-suomalaisen uutis- eikä pääkirjoituspalstoilta ole elokuun ajalta löydettävissä erillisrauhakirjoituksia. Mm. 12.—18. 8. lehti julkaisi pääkirjoitussarjan, jolla valotettiin ”nykyhetken tapahtumien taustaa”. Kyse oli historiallisesta erittelystä ”bolshevismien vaaroista ja soluttautumisesta”. Uutissivut puolestaan kuuluttivat suomalais-saksalaisten aseiden voitokasta etenemistä.

4) Erillisrauhan mahdollisuuksiin ei uskonut elokuussa 1941 edes Neuvostoliiton Tukholman lähettiläs madame Kollontay. Ks. POLVINEN, 1979, 104.

liittista lähentymistä.¹ Oli näin ollen selvää, että Suomen ei ajan mittaan ollut helppoa ylläpitää entisenlaisia suhteita länsiliittoutuneisiin. Jatkosodan hyökkäysvaiheessa Yhdysvallat oli vielä suursodan sivustakatsoja, eikä se muuttanutkaan politiikkaansa Suomen suhteen. Washingtonissa osoitettiin ymmärtämystä jopa marsalkan päiväkäskyissä esitettyjä aluevalloitusavoitteita kohtaan.² Sen sijaan suhteet Englantiin aiheuttivat heti sodan alusta asti suurta huolta Suomen hallitukselle.³

Mielialaraporteissa sotaa edeltäneeltä viikolta todettiin, että työväestön massoihin oli vaikuttanut voimakkaasti skandinaavisen sosialidemokratian vuosikausia kestänyt saksalaisvaltainen propaganda. Näissä samoissa piireissä elätettiin myös käsitystä, että Englanti voittaa mahdollisen suursodan.⁴ Hallituksen oli otettava tämä huomioon. Taistelumoraalin kannalta oli ensiarvoista, että virallisesti pidettiin kiinni perinteisestä ulkopoliittisesta suuntautumisesta, johon kuuluivat hyvät suhteet ennen muuta muihin Pohjoismaihin että länsivaltoihin. Ulkopoliittinen jatkuvuus oli omiaan tukemaan myös propagandateemaa sodan erillisestä luonteesta.

On kuitenkin selvää, että sodan oloissa — erityisesti toisen maailmansodan kaltaisessa tilanteessa — ulkopoliittisen jatkuvuuden ylläpitäminen oli mille tahansa maalle tuskallista. Ulkopoliitikka — käsitettynä ennen muuta valtion diplomaattiseksi ope-roinniksi — oli sodan oloissa toissijainen turvallisuuspolitiikan väline. Sotaan joutuneen maan poliittinen asema määräytyi ensisijaisesti sen sodankäynnin eikä diplomaattisen toiminnan kautta.

Kun suhteet katkesivat Englantiin diplomaattisella tasolla 29. heinäkuuta 1941, pyrki hallitus senkin jälkeen antamaan vaikutel-

---

1) SOIKKANEN, 1977, 140.

2) POLVINEN, 1979, 99.

3) Ulkoministeriö sähkötti 25. 6. 1941 lähettiläs Gripenbergille perusteelliset ohjeet englantilaisille annettavaksi selitykseksi ”Suomen asemasta myötäsotijana (cobelligerent)”. Ulkoministeri Eden sanoi ymmärtävänsä suomalaisia, mutta varoitti ryhtymästä hyökkäystoimiin Neuvostoliittoa vastaan. POLVINEN, 1979, 80; vrt. v. BLÜCHER, 1950, 241.

4) Ks. tarkemmin seuraava luku.

man, että se kävi puolustussotaa bolshevismia vastaan, eikä ottanut osaa muuhun yleiseurooppalaiseen välienselvittelyyn.¹ Mutta koska mielipiteenmuodostamisesta vastaavat viranomaiset kokivat ongelmaksi sen, että niinkin suuri osa kansasta vielä uskoi Englannin mahdollisuuksiin, oli luonnollista, että spekuloinnit Englannin (lännen) mahdollisesta voitosta ja yleensä tämänsuuntaiset vaikutusyritykset oli saatava eliminoiduiksi.

Jo ennen diplomaattisuhteiden katkaisemista sensuuri osoittautui Englannista saapuvan uutisaineiston suhteen pikkutarkaksi. Helsingin Sanomien Äärin sähkeestä tehtiin 6. 7. kuvaava poisto: "(Times) Suomi saa osakseen tässä maassa paljon myötätuntoa onnettomuuksissaan, mihin myötätuntoon yhtyy valitus siitä, että osallistuu sotaan Englannin vihollisen puolella".² Samana päivänä lähetettiin vielä toinenkin Äärin kirjoitusta koskeva poisto-ohje, tällä kertaa Evening Standardin osalta. Siinä oli tehty mm. vertailuja Englannin aikanaan osoittaman "talvisodan myötätunnon" ja jatkosota-asetelman välillä "Suomea arvostelemaan sävyyn".³ Vielä 21. 7. Äärin sähke joutui sensuurissa kovan karsimisen kohteeksi. Tällä kertaa hän oli lainanut George Lanningin kirjoitusta Reynolds News-lehdessä. Siinä oli käsitelty Mannerheimin päiväkäskyn herättämiä "ristiriitaisia tunteita" ja "Venäjän ilma-aseen jatkuvaa tehokkuutta".⁴

Heinäkuun aikana lähetettiin vain Äärin tilannekohtaisia kirjoituksia koskevia sensuurin yleisohjeita julkaisutarkastajille. Kun suhteet edelleen huononivat ja oli odotettavissa, että ne katkeaisivat kokonaan, lehdille toimitettiin ulkoasiainministeriön toivomuksesta jo etukäteen ohje, jolla pyrittiin estämään hallituksen kielteinen arvostelu. Toisaalta oli tarkoitus estää myös Englantia

---

1) v. BLÜCHER, 1950, 245.

2) VnTaE, Da: 2, ohje 6. 7. 1941 (A). Mikäli samana päivänä on annettu kaksi tai useampia ohjeita, joiden sekoittaminen on mahdollista, on alaviitteeseen otettu mukaan alkuperäinen kirjaintunnus.

3) VnTaE, Da: 2, ohje 6. 7. 1941 (B).

4) VnTaE, Da: 2, ohje 21. 7. 1941.

katkerassa ja hyökkäävässä sävyssä käsittelevät kirjoitukset.¹ VTL:n toimenpide vaikutti ilmeisesti siihen, että suurimpia porvarillisia puolueita lähellä olevat lehdet kirjoittivat myönteiseen sävyyn suhteiden katkeamisesta.² Maalaisliiton lehdistössä olivat äänenpainot kuitenkin ehkä jonkin verran hyökkäävämpiä.³ Mutta sensuuri ei lähtenyt oikomaan selvästi oikeistoideologian sävyttämää Ajan Suunnan kirjoittelua. Lehti katsoi Suomen teollaan palvelleen ”kansallisia päämääriä”, mutta myös ”uuden Euroopan etujen mukaista politiikkaa”.⁴ Toisaalta sensuuri ei myöskään estänyt eräiden lehtien selvästi englantilaissympatioita sisältäneitä kirjoituksia.⁵

Suomen ja Englannin välisten diplomaattisuhteiden katkeaminen merkitsi joka tapauksessa eräänlaista käännekohtaa myös VTL:n sensuuripolitiikassa: Englannista tuli sen yksi uusi maalitaulu. Ilmeisesti VTL:n piirissä oltiin tyydytty vain siihen, että oltaisiin tapaus kerrallaan karsittu kriittinen englantilaisaines kirjeenvaihtajien ja uutistoimistojen julkaisutarkastajille alistamasta materiaalista. Mutta jo 2. 8. Päämajasta esitettiin vaatimus, että Ruotsissa ilmestyvä ”Nyheter från Storbritannien” sekä Englannin lähetystön julkaisu ”Brittiläinen sanomalehtikatsaus” tulisi valtakunnalle vaarallisina julkaisuina kieltää.⁶ Vaikka arkistossa ei ole löydettyvissä merkintää jatkotoimenpiteistä, sensuuri tällaisessa tapauksessa, kun oli kyse selvästi Päämajasta tulleesta käskystä, totteli sitä ehdoitta.⁷

Mannerheimin ”miekantuppikäsky” oli, hieman toisin kuin

---

1) VnTaE, Da: 2, ohje 29. 7. 1941.

2) Ks. PERKO, 1971, 122.

3) Vrt. edellä lainattu Ksml:n pääkirjoitus 2. 8. 1941, ”Uusi sotateko Suomea vastaan...”

4) Ajan Suunta pk 30. 7., ”Suhteemme Englantiin katkaistu”; vrt. PERKO, 1971, 123; VILKUNA, 1962, 137.

5) Hbl, pk 30. 7. 1941, ”Våra relationer till England”; SS pk 30. 7. 1941, ”Suomen ja Englannin suhteet”. Kuitenkin esimerkiksi Helsingin Sanomat sävytti suhdekatkoon aikaan kirjoittelunsa Englannin vastaiseksi. HS, otsikko 3. 8. 1941, ”Englanti kavaltanut Suomen edut bolshevismille”.

6) VnTaE, Fc:l PM:n Ttus os VTL:lle 2. 8. 1941 (kirje).

7) Jutikkala toteaa: ”VTL:n tarkastusosasto tuli ottamaan käskyjä PM:n valvontaosastolta”. JUTIKKALA, 1945, 4—5. Käsky voidaan tulkita vaativammaksi kuin ohje.

Yhdysvalloissa, Englannissa tulkittu ryhtymiseksi valloitus­sotaan.¹ Mutta suhteiden katkaiseminen maahan, jota vähän aikaisemmin oltiin valmiita auttamaan sotilaallisesti, ei ollut helposti toteutettavissa. Lisäksi Englannin Helsingin lähetystö oli hyvä tarkkailupaikka. Mutta kun englantilaiset pommittivat Petsamon satamaa ja Saksan painostus kasvoi, Suomen hallitus päätti ryhtyä toimenpiteisiin.² Witting totesi 28. 7. puheilleen kutsumalleen Englannin lähettiläälle diplomaattisten suhteiden ylläpitämisen tuskin olevan mahdollista ilman vaikeuksia Englannin pantua Suomen merenkulun ja kaupan saartoon ja Suomen ollessa ”olosuhteiden pakosta” Saksan kanssasotija. Suomi oli osaltaan päättänyt keskeyttää Lontoon lähetystönsä toiminnan.³

Vaikka Suomi yritti saada suhdekaton näyttämään ulospäin yhteisymmärryksessä todetuksi järjestelyksi, englantilaiset tekivät kuitenkin vastavedon, jonka seurauksena vastuu sälytettiin yksin Suomen harteille. Erityisesti Yhdysvalloissa lehdistö kirjoitti Suomen katkaisseensa suhteet.⁴

Suhdekaton tapahduttua sensuuri välitti 2. 8. lehdille yleisohjeen, jossa lehtiä kehoitettiin välttämään räikeää kieltä Englantia vastaan.⁵ Suhdekaton jälkeen ei Englannin vastainen kirjoittelu mitenkään dramaattisesti lisääntynyt.⁶ Sen sijaan näihin aikoihin lehdissä julkaistiin artikkeleita, joissa Suomi kohotettiin Pohjolan johtavaksi valtioksi.⁷ Tällainen kirjoittelu ei tietenkään ollut mie-

---

1) Gripenbergs dagbok 17. 7. 1941; SOIKKANEN, 1977, 140.

2) Saksan painostuksesta, NEVAKIVI, 1976, 140—143; SOIKKANEN, 1977, 141.

3) SOIKKANEN, 1977, 146—147; myös POLVINEN, 1964, 64—66.

4) ESKOLA, 1974, 100—101; NEVAKIVI, 1976, 141, 148.

5) VnTaE, Da: 2, ohje 2. 8. 1941. Ohjeen taustasta, ks. VILKUNA, 1962, 137.

6) Vrt. HS 2. 8. 1941, jossa Äärin sähke Lontoosta, ”Englannin asenne Suomeen”. Näin HS jatkoi myös Englannin virallisia kannanottoja sisältävien kirjoitusten julkaisemista. Tämä on saattanut johtua siitä, että suomalaiset lehtimiehet saivat nauttia tiedotusministeriön ulkomaalaisille kirjeenvaihtajille tarjoamia oikeuksia miltei joulukuun välirikoon saakka. NEVAKIVI, 1976, 150.

7) HS, prof. Rolf Nevanlinnan kirjoitus 28. 7. 1941, ”Suur-Suomen perustamista vaatii uhanalainen asemamme; HS, otsikko 29. 7. 1941, ”Suomi Pohjolan johtava valtio; AS, pk 29. 7. 1941, ”Suomi ja Pohjola”.

luisaa Ruotsin kannalta.

Tästä huolestuneena elokuun puolivälissä 1941 Lounais-Suomen sotilasläänin komentaja E. Jernström lähetti kotijoukkojen esikunnalle kirjeen kiinnittäen huomiota suomalaisten lehtien Ruotsin vastaiseen kirjoitteluun. ”Mm. Ajan Suunta ja Suomen Kuvalehti ovat julkaisseet Ruotsia loukkaavia kirjoituksia, jotka täällä ovat monissa kansalaispiireissä herättäneet pahaa verta. Ihmetelään yleisesti, että meidän sensuurimme ei ole tällaisia kirjoituksia estänyt”.¹

Jernstömin kirje heijasteli epäilemättä muutakin kuin vain jonkin yksittäisen kirjoituksen herättämää mielipahaa. Mutta epäilemättä yksi mielipahan aiheuttaja oli Suomen Kuvalehti, joka elokuun alussa 1941 julkaisi kirjoituksen ”Me piirrämme miekalla rajan”. Kirjoituksesta tuli sensuurille eräs jatkosodan hankalimmista yksittäistapauksista. Siinä arvosteltiin ruotsalaislehtien kirjoittelua. ”Se, jolla ei ole vastuuta eikä mitään mahdollisuuksia pimeästä rotankolostaan nähdä elämän vaatimuksia, pitäköön suunsa kiinni. Se, joka pian tuhat vuotta on istunut turvassa selkäni takana, pitäköön suunsa kiinni. Se, joka ei kanna mitään vastuuta Suomen kansan tulevaisuudesta, vaietkoon Suomen asioista”.² Kyse oli tekstistä, jossa oli löydettävissä suomalaisen kansalliskiihkoilun kaikkein kielteisimmät piirteet. Oli odotettavaa, että ruotsalaiset kuten myös Suomen ruotsalaiset loukkaantuisivat. Olihan Suomen Kuvalehti tuolloin jo eräs maan arvovaltaisimmista julkaisuista.

Hufvudstadsbladet kirjoitti eräiden muiden lehtien ohella 9. 8. pääkirjoituksen, jossa Kuvalehden kirjoitusta pidettiin Ruotsin kansallista kunniaa loukkaavana.³ Sensuuri puuttui tässä vaiheessa kir-

---

1) VnTaE, Fc; 1, Kotijoukkojen esikunta, valistusosaston päällikkö M. Kivilinna VTL:lle 15. 8. 1941 (kirje).

.2) Suomen Kuvalehti (SK) no 31, 12. 8. 1941; lehdessä oli julkaistu Ruotsia loukkaava kirjoitus jo aiemminkin. SK no 29, 19. 7. 1941, ”Saippuakuplat halkeavat”; VILKUNA, 1962, 119, jossa ei ole referoitu artikkelin yllälainattua räikeintä viimeistä lausetta.

3) Hbl, pk 9. 8. 1941, ”falsk folkning”.

joitteluun ja lähetti ohjeen, jossa kiellettiin polemiikki asiasta ja todettiin, ettei ”kielteistä suhtautumista Ruotsiin tulla enää missään muodossa sallimaan”.¹

Sensuuri puuttui Ruotsin vastaiseen kirjoitteluun vasta, kun Hufvudstadsbladet oli ottanut asian esille. Vaikka kyse Suomen Kuvalehden kohukirjoituksen kohdalla olisikin ollut vain nuoren ja kokemattoman sensorin lipsahduksesta², tapahtuma jättää kuitenkin mahdollisuuden toisenlaiseenkin tulkintaan. Sensuuri oli reagoinut joka tapauksessa hitaasti, vaikka Kuvalehden ja eräiden muidenkin lehtien kirjoittelu oli ollut hyvin loukkaavaa Ruotsin kannalta. Vähemmän kärjekäs, mutta selvästi Ruotsin vastainen kirjoittelu olisi siten sensuurin kannalta saanut jatkua, ellei Suomen Kuvalehti olisi erehtynyt ampumaan riittävän raskaasti yli maalin.

3. Kohti uutta Eurooppaa

Tähänastisessa tutkimuksessa on esitetty, että Suomen sodanjohto säilytti Saksan jatkuvista painostusyrityksistä huolimatta jatkosodan aikana täyden operatiivisen itsenäisyyden.³ Suomen asema Saksan ”kanssasotijana”, aseveljenä, loi kuitenkin edellytykset sille, että maiden sodankäynnillä voitiin nähdä sekä ideologisia että yleisemmin päämääriin liittyviä yhtymäkohtia.

Samanaikaisesti valloitusotonsa kanssa Saksa työskenteli myös ideologisten sodanpäämääriensä hyväksi. Sodan alkuvaiheessa nousi sen keskeiseksi propagandateemaksi ”Uusi Eurooppa” -käsite. Saksa kuulutti johtavansa ”Euroopan kansojen ristiretkä bolshevismia vastaan”. Päävihollinen oli Neuvostoliitto, jonka väestö muodostui ”aasialaisista ali-ihmisistä”. Sodan ristiretkiluonnetta perusteltiin sillä, että useat maat tunsivat ”kohtalonyhteyttä” ja olivat sen tähden mukana taistelussa Neuvostoliittoa

---

1) VnTaE, Da:2, ohje 9. 8. 1941.

2) Näin väittää VILKUNA, 1962, 119.

3) Esim. ESKELINEN, 1966, 154.

vastaan. Tässä yhteydessä tavoitetta pyrittiin todentamaan värväämällä vapaaehtoisjoukkoja Saksan armeijaan kaikkialta Euroopasta.¹ Tämä antoi mahdollisuuden julistaa, että Saksa taisteli yhdessä romanialaisten, unkarilaisten, slovakkien, italialaisten, suomalaisten etc. kanssa ”juutalais-bolshevistista maailmanvaltaa vastaan”.² ”Uudessa Euroopassa” voisivat siihen kuuluvat valtiot entistä paremmin toteuttaa kansallista olemassaoloaan — propagandaväite, joka tuskin minkään Saksan kanssa aseveljeydessä taistelleen maan kannalta olisi pitänyt paikkansa.³

Kesällä 1941 Suomen johtava sanomalehdistö käsitteli innokkaasti Suomen ja Saksan välisiä suhteita.⁴ VTL:n tuotanto- ja radiotoimistot saivat jo 23. 6. 1941 — siis ns. puolueettomuuskauden aikana — tehtäväkseen valmistella ”myötämielisyyspropagandaa Saksaa kohtaan”.⁵ Huolimatta siitä, että sodan syttymisen jälkeen Suomessa vahvistui voimakkaasti usko Saksan voittoon⁶, VTL katsoi näin vielä tarpeelliseksi erityisen myötämielisyyspropagandan turvaamisen. Mielialakatsauksessa 23. 6. 1941 eriteltiin yleisön Saksa-suhtautumista:

1) Sokeat Saksan ihailijat — Quisling tyypit, joita lienee vähän; 2) Historiallista tajua omaavat Saksan ystävät ja ihailijat, jotka samalla pitävät kiinni kansallisista oikeuksistamme ja itsenäisyydestä. Aikaisemmin vain oikeistossa, mutta sotamme jälkeen kaikissa puolueissa; 3) Suurella epäluulolla Saksaan suhtautuvat. Esiintyy varsinkin ns. työväestön keskuudessa ja on heijastusta ns. skandinaavisen sosialidemokratian vuosikausia kestäneestä Saksan vastaisesta asenteesta. Meillä vaikuttivat osin v. 1918 muistot. On myös niitä, jotka uskovat Englannin lopulliseen voittoon; 4) Sokeat Neuvostoliiton ihailijat.⁷

---

1) JOKIPII, 1968, 727.

2) NURRO, 1969, 13; ks. PERKO, 1971, 107.

3) NURRO, 1969, 114—116.

4) Ks. myös PERKO, 1971, 92.

5) VnTiE, C:l, kot.os. puhuttelu ptk 23. 6. 1941.

6) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus no 2, 4. 7. 1941 ja no 7, 29. 7. 1941.

7) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus no 1, 23. 6. 1941.

Neljännän ryhmän edustajat olivat oikeastaan ainoita, joilla ei ollut jatkosodan syttyessä kanavaa mielipiteittensä laajempaan julkituomiseen. Vapaa Sana-viikkolehti, jota välirauhan aikana olivat julkaisseet eduskunnan sosialistiryhmä, ”kuutoset”, oli lakkautettu.¹ Sen sijaan Quisling-tyyppisiä kirjoituksia oli mahdollista julkaista, koska yhtään oikeistolaista tai nimenomaan äärioikeistolaista lehteä ei ollut lakkautettu. Tässä mielessä maassa ei voinut vallinnut poliittista mielipiteen esittämisen tasapainoa; vaaka oli selvästi painunut oikeiston eduksi. Toisaalta on painotettava, että valtakunnallisesti merkityksellisempi oli oikeistolais-kansallissosialistisista julkaisuista ainoastaan Ajan Suunta. Mutta lehti sai kuitenkin tuoda kansallissosialistiseen Saksaan ideologista yhteenkuuluvuutta värikkäästi julistavat kantansa lähes esteittä esille.²

Sensuurin kannalta VTL:n yleinen lähtökohta (myötämielisyys-propaganda Saksaa kohtaan) merkitsi sitä, että sen tuli käytännössä pyrkiä vähentämään Saksaa kohtaan esiintyvää epäluuloa ja toisaalta pitämään kiinni ”kansallisesta oikeudesta ja itsenäisyydestä”; oli yritettävä vetää rajaa ”quislingiläisyyteen”. On kuitenkin selvää, että mikäli haluttiin tehdä Saksa-propagandaa, oli samanaikaisesti vaikea kieltää Saksan virallista politiikkaa, kansallissosialismia ja sen johdonnaista, quislingiläisyyttä myönteiseen sävyyn käsitteleviä kirjoituksia; helpompaa oli sen sijaan kieltää niiden vastainen kirjoittelu.

Idän sotaretken alkaessa ei Suomen ja Saksan välillä ollut mitään kirjallista poliittista sopimusta. Kolmannen valtakunnan tavoite ei tässä vaiheessa Suomen suunnalla edellyttänyt muuta

---

1) Vapaan Sanan levikki nousi yli 25.000:nen. Lehden kohtalosta on kertonut Johan Helo: ”Sensuuri oli hyvin ankara Vapaan Sanan kohdalla. Sensorina ahersi erityisesti Kustaa Vilkuna. Lehti saattoi esittää mielipiteensä vain hyvin varovaisessa muodossa. . . toisaalta valta talvisodan jälkeen oli virkakoneistolla, jossa natsiaineokset määräsivät. . . lehteä ei saanut missään painetuksi. Samaan aikaan vaikutti kuitenkin yhdensuuntaistettu lehdistö. Se merkitsi diktatuuria ja mielipideterroria”. HELO, 1966, 43—44.

2) Ks. myös PERKO, 1971, 225, 227.

kuin sen, että Suomi seisoj yhteisessä taistelurintamassa.¹ Eri asia on, että sotaonnen kääntyessä tapahtui näissä tavoitteissa muutos. Mutta vaikka sota olisi päättynytkin Saksalle onnekaasti, ei säilynyt asiakirja-aineisto anna täysin luotettavaa kuvaa siitä, mitkä Saksan suunnitelmat olisivat olleet loppuvaiheessa Suomen kohdalla. Joka tapauksessa keskikesällä 1941, Saksan panssareiden vyöryessä täydellä vauhdilla itää kohti, käytiin Johtajan päämajassa 16. 7. neuvottelu, jossa tarkasteltiin Neuvostoliiton tulevaa kohtaloa. Tilaisuuden aikana Hitler totesi, että huolimatta siitä, että propagandassa puhuttiin Euroopan yhteisestä taistelusta bolshevismia vastaan, ei muilla Euroopan valloilla ollut asiaa saaliinjaolle. Voiton hedelmät kuuluivat Saksalle. Toistaiseksi ei ollut viisasta puhua julkisesti mistään lopullisesta saaliinjaosta tai järjestelystä, vaan ainoastaan Neuvostoliiton kansojen vapauttamisesta ja siihen liittyvistä, puhtaasti käytännön vaatimista väliaikaisista hallintotoimenpiteistä.² Mutta suomalaiset olivat siinä käsityksessä, että Saksassa Suomea käsiteltäisiin erikoistapauksena ja sen kansallinen itsemääräämisoikeus ja poliittinen järjestelmä olisivat myös sodan loputtua kuta kuinkin turvatut.

Tilanne näyttikin keskikesällä 1941 siltä, että Neuvostoliitto olisi jo käytännössä hävinnyt sodan. Hitler julisti nimittäin 4. 7. Saksan voittaneen sodan.³ Suomen sotilaallisen johdon piirissä vallitsi — ainakin jonkin aikaa — samantapainen käsitys. Eversti Aladar Paasonen otaksui lehtimiesten informaatiotilaisuudessa 12. 7. Saksan todennäköisesti jo lyöneen Neuvostoliiton päävoimat. Suomen sodanjohdon laskelmat, joiden mukaan Saksa tulisi lyömään Neuvostoliiton tulevassa sodassa, näyttivät toteutuvan ehkä odotettuakin nopeammin.⁴

On siten jossain määrin ymmärrettävää, ettei sensuuri puuttunut

---

1) POLVINEN, 1979, 60.

2) POLVINEN, 1979, 61.

3) Hitlerin lähimmille avustajilleen ilmaisemaa näkemystä ei tässä vaiheessa kuitenkaan levitetty lehtien tietoon. POLVINEN, 1979, 17.

4) VnTiE., ev.Paasonen esitelmä 12. 7. 1941; ks. TALVELA, 1976, 274.

sodan alkuvaiheessa juuri nimeksikään niihin äärioikeistolaisiin kirjoituksiin, joissa selvästi kaivettiin maata suomalaisen, länsimaisdemokraattisen poliittisen järjestelmän alta. Ensimmäisillä sensurointitoimilla pyrittiin estämään englantilaislehtien kirjoittelun esillepääsy Suomessa. Heinäkuun 1. päivänä sensuuri poisti Helsingin Sanomien Äärien sähkeestä kohdan, jossa lainattiin Reynolds News-lehteä: ”Saksalla oli alkuvaikeuksia Suomen, Unkarin... kanssa, jotka olivat quislingoidut, etteivät kenneet vastustamaan Saksan painostusta. Suomen pantomiimi, kun se ensin julistautui puolueettomaksi ja sitten ilmoitti vastustavansa Venäjän hyökkäystä, oli tutunomaista saksalaista tekniikkaa, mutta paljon raaempaa kuin tavallisesti”.¹ Sama kirjoitus johti toisenkin ohjeen lähettämiseen, jolla poistettiin sähkeestä lisäksi kohta, jossa todettiin Suomen sosialidemokraattien tehneen edellisellä viikolla ”sankarillisen yrityksen pitää Suomi natsiverkon ulkopuolella”.² Näissä poistetuissa lainauksissa käsiteltiin kielteiseen sävyyn Suomen ajautumista Saksan ideologiseen vanaveteen. Niinikään tuotiin esiin sosialidemokraattien antisaksalainen linja. Samalta päivältä peräisin olevassa mielialakatsauksessa oli jo varoituksenomaisesti muistutettu työväestön keskuudessa esiintyvän pelkoa siitä, että maan yhteiskuntajärjestys saattaisi muuttua sodan seurauksena.³ Pelko ei tietenkään ollut tässä tilanteessa täysin aiheeton.

Huolimatta siitä, että Saksan voittoon uskottiin varsin laajasti ja VTL harjoitti myöntämielisyyspropagandaa Saksaa kohtaan, VTL:n periaatteena oli, että suomalainen yhteiskuntajärjestelmä oli pidettävä koskemattomana. Toisaalta tämä oli virallisen politiikan mukaista, mutta toisaalta sitä edellyttivät myös mielialatekijät (työväestön pelko).⁴

---

1) VnTaE, Da: 2, ohje 1. 7. 1941 (B).

2) VnTaE, Da: 2, ohje 1. 7. 1941 (A).

3) VnTiE, Dg: 1, mielialakatsaus no 3, 1. 7. 1941; ks. SALMINEN, 1976, 63.

4) Kenraali Erfurth mainitsee, että ”Kansallissosialismi — lukuunottamatta harvoja poikkeuksia — ei ennen sotaa enempää kuin sodan aikanakaan saavuttanut Suomessa minkäänlaista kannatusta. Eikä voida sanoa Hitlerin olleen Suomessa kansan suosiossa”. ERFURTH, 1951, 174—175.

Saksan Helsingin lähetystössä seurattiin kesällä 1941 intensiivisesti Suomen sisäpoliittisia tapahtumia ja etenkin lehdistön kirjoittelua. Heinäkuun alussa saksalaiset olivat vaatineet — ja sensuuri lähetti välittömästi asiasta ohjeensa — suursotaa koskevan tiedotusaineiston saksalaisperäistämistä. Heinäkuun lopulla puututtiin Suomen lehdistön kirjoitteluun lisäksi hieman yllättävällä tavalla. Suomen Berliinin lähettiläs Kivimäki sähkötti 25. 7. ja valitti, että Suomen lehdistö liioitteli tavattomasti voitettuja saavutuksia ja antoi toiveiden vaikuttaa uutisten värytykseen. ”Suomen uutisista saa sen käsityksen kuin Venäjän valloittaminen olisi kävelyretki. Tämä ei ole asialle eduksi”.¹ Kaksi päivää myöhemmin Päämajasta soitettiin VTL:n päällikölle, kapteeni Reenpäälle ja pyydettiin häntä laitoksen nimissä kehoittamaan lehtiä otsikoinneissa ”mitä suurimpaan varovaisuuteen, kun se julkaisee uutisia Saksan sotatoimista”.² Näin myös Päämajasta haluttiin heittää öljyä laineille suursodan tapahtumia selostettaessa.

Saksan asenteelle heinäkuussa oli ominaista, ettei se halunnut — vaikka Göring sodan syttymishetkellä oli avomielisesti luvannut Kivimäelle laajoja alueita Suomelle — suomalaislehdistön kuitenkaan liian innokkaasti maalailevan kuvitelmia Suur-Suomesta. Kivimäki ilmoitti 26. 7. ulkoasiainministeriölle, että Auswärtiges Amt toivoi Suomen pidättyvän esittämästä kaukopäämääriään ”Etelä- ja Pohjois-Amerikan vuoksi. Saksan lehdet ovat olleet julkaisematta Vuokkiniemen kokouksen päätöstä”.³ On kuitenkin oletettavaa, että Hitlerin 14. 7. esittämät näkemykset idänretken saaliinjaosta ovat voineet olla tällaisen toivomuksen taustalla eikä pelkästään jokin varsin perifeeriseltä vaikuttava ulkopoliittinen näkökohta.

Toisaalta Saksa osoitti pyrkimyksensä Suomen yleisen mielipiteen

---

1) T.M.Kivimäki 25. 7. 1941 ulkoministeriölle, Kivimäen kok. 1, VA.

2) PM:n Trus os:n ark T 10602/13, Turja (puh.sanoma) 27. 7. 1941 VTL:lle.

3) Kivimäen kirje 26. 7. 1941 UM:lle, Kivimäen kok, 1, VA. Vuokkiniemen julistuksesta tarkemmin seuraavassa luvussa; ks. myös MANNINEN, 1980, 141.

ohjaamiseksi siinä, että se halusi suomalaisten harjoittavan länsivaltojen vastaista propagandaa. Kivimäki ilmoitti 10. 7. saksalaisten suunnittelevan Suomea varten erityistä julkaisua. Suomalaiset asettivat kuitenkin ehdoksi, ettei siihen saisi sisältyä propagandaa Englantia eikä Amerikkaa vastaan. Mutta saksalaiset eivät olleet valmiit hyväksymään heti suomalaisehtoja.¹ Näin Saksa oli heinäkuussa 1941 rakentamassa varsin ahtaita rajoja Suomen julkiselle sanalle. Voitaisiin sanoa, että Saksan pyrkimyksissä oli jo jonkinlaisen protektoaraattisen kohtelun aineksia. On kuitenkin epätodennäköistä, että suomalaiset olisivat tuossa tilanteessa täysin — edes ollenkaan — tiedostaneet tällaisen valvonnan luonnetta.

Elokuussa 1941 aiheutti suomalainen välirauhan aikana perustettu SS-pataljoona ongelmia sensuurille. Suomessa SS-pataljoonan olemassaolo oli pidetty salassa aina elokuun 11. päivään, jolloin lehdet kertoivat suomalaisille tarjoutuneen tilaisuuden perehtyä modernin sodankäynnin tekniikkaan. Uutisessa ei käsitelty ollenkaan asiaan liittyviä poliittisia аспекteja.² Seuraavana päivänä Helsingin Sanomat julkaisi Eero Petäjäniemen Berliinistä lähettämän kirjoituksen, jossa suomalaisten todettiin lyhyessä ajassa eläytyneen SS-joukoissa vallitsevaan henkeen.³ Sensuuri kielsi kuitenkin jo samana päivänä toistamasta Petäjäniemen kirjoituksen edellälainattua kohtaa.⁴ Perkon mukaan tämä vaikutti ilmeisesti siihen, ettei SS-pataljoona aiheuttanut Suomen johtavassa lehdistössä mitään vilkasta keskustelua.⁵ Tämä johtopäätös ei kuitenkaan vaikuta lehdistökirjoittelun ajoittumista ajatellen täysin oikealta. Lehdet nimittäin ryhtyivät kiistelemään SS-pataljoonan merkityksestä vasta sensuurin ensimmäisen

---

1) Kivimäen sähke 10. 7. 1941 UM:lle, Kivimäen kok. 1, VA.

2) JOKIPII, 1968, 64-65; PERKO, 1971, 104.

3) HS 12. 8. 1941, "Suomalaisia joukkoja muodostetaan Saksassa" (Petäjäniemi—Berliini).

4) VnTaE, Da:2, ohje 12. 8. 1941; vrt. VILKUNA, 1962, 128.

5) PERKO, 1971, 104.

ohjeen jälkeen.¹ Vasta pari päivää myöhemmin sensuuri lähetti lisäohjeen, jossa kiellettiin kaikki SS-pataljoonaa koskevat kommentit.² Tälläkin kertaa olennaista oli se, ettei kirjoittelua kielletty kokonaan, vaan pelkästään ”kommentointi” — eli kysymyksen kielteinen käsittely.

Kesäkuukausien aikana 1941 lehdistö kirjoitti aktiivisesti, joskin jonkin verran riidellenkin sodan ideologisesta luonteesta. Tämä huomioiden sensuurin toiminta oli erittäin pidättyvää. Oikeistolehdistö sai lähes vapaasti rakentaa uutta Eurooppaa ilman, että sen kirjoitteluun puututtiin.³ VTL käytti sensuuria ainoastaan, milloin Suomen asemaa Saksan kanssasotijana käsiteltiin kielteisesti tai milloin SS-pataljoonan perustaminen herätti kiistelyä. Sensuurin toiminta täydensi näin virallisen tiedotustoiminnan peruslinjaa: oli tehtävä myötämielisyysspropagandaa Saksan puolesta. Ryhmä, joka sodan alussa kartoitetusta suomalaisten Saksa-asenteita kuvaavasta neliryhmästä aiheutti eniten konkreettisia toimenpiteitä sensuurille, oli kolmas ryhmä. Siihen mahtui suurin osa sosialidemokraattisista lehdistä eräiden suomenruotsalaisten lehtien ohella.⁴

Nurron mielestä lehdistön voimakkaasti vihollisvastainen kirjoittelu kesällä 1941 oli seurausta Saksan propagandasta.⁵ Perko tähdentää puolestaan, että vaikka Saksan tiedotustoiminnan osuutta

---

1) Ajan Suunta ja kokoomuksesta IKL:n linjalle siirtynyt Hämeen Sanomat pitivät kirjoituksissaan pataljoonaa jääkäriperinteen jatkamisena. Suomen Sosialidemokraatti ryhtyi vastustamaan tätä kantaa AS 13.8. pk, ”Jääkärien työn jatkajat”; Hämeen Sanomat 12.8. pk, ”Jääkärien perintö”, SS 15.8. pk, ”Jääkäriperintö”. Kirjoittelusta ks. JOKIPII, 1968, 65. Sensuuri reagoi vasta, kun SS kommentoi kielteisesti oikeistolehden kirjoittelua. Vrt. PERKO, 1971, 105.

2) VnTaE, Da:2, ohje 15. 8. 1941.

3) Perko toteaa, että vaikka Suomen lehdistön enemmistön suhde natsismiin pysyi etäisenä, Saksan Uusi Eurooppa ja Uusi järjestys -ajatus sai Suomessa kannatusta. Ajan Suunnalle se säilyi sodan loppuvaiheisiin asti, Helsingin Sanomiin ja Uuteen Suomeen saksalaisen propagandan vaikutus oli hetkellisempää. PERKO, 1971, 108. Ksml. piti varsin selvästi kiinni suomalaisen demokratian säilyttämisestä — huolimatta Suur-Suomi-kirjoittelustaan ja jyrkästä bolshevismin vastaisuudestaan. Vrt. esim. 6. 8. 1941 pk, ”Valtiollisen järjestelmämme säilyttäminen”.

4) Vrt. myös VILKUNA, 1962, 107.

5) NURRO, 1969, 142-143. Nurron näkemys vaikuttaa liian yksiselitteiseltä.

Suomen lehdistön kirjoitteluun ja kannanottoihin on sinänsä vaikea määritellä tarkasti, niin Saksan vaikutus oli kuitenkin sodan alkuvuosina selvempi.¹ Saksan kesäkuukausina harjoittama painostus ja VTL:n ilmeinen tottelevaisuus vahvistaa Perkon käsityksen paikkansapitävyyttä. Suomalaisten peräänantamisen psykologisena selittäjänä oli suursodan yleinen kehitys, joka enteili Saksan nopeaa voittoa. Sensuurin linja on siten nähtävä olleen yhdenmukainen myös Päämajan sotilaiden keskuudessa harjoittaman propagandan kanssa, jossa yhtenä peruslähtökohtana oli vihollisen täydellinen tuhoaminen.²

3. Rajakysymys avoinna — Itä-Karjalan Suomeen liittämisen valmisteluja

Hallitus luovutti de facto heinäkuussa sodan päämäärien konkreettisemman määrittelyn sotilaalliselle johdolle; sodan jatkaminen oli yksinomaan sotilasstrateginen kysymys. Marsalkan päiväkäskyissä esitetyt valloitusohjelmat olivat saaneet, joskin enemmän tai vähemmän pakkotilanteessa, hallituksen hiljaisen siunauksen. Hallituksessa eräät sosialidemokraattiset ministerit olisivat halunneet päättäväisemmin kahlita Mannerheimin toimia. He ajoivat kantaansa tässä vaiheessa kuitenkin ponnettomasti.³

Heinäkuun 20. päivänä järjestäytyi Vuokkiniemellä pidetyssä kansalaiskokouksessa ”Karjalan Vapautusliike”. Tilaisuudessa hyväksyttiin ns. Vuokkiniemen julistus, jossa Viena ja Aunus julistettiin irtautuneiksi Neuvostoliitosta ja liitetyiksi ”ikiajoiksi” Suomeen.

---

1) PERKO, 1971, 71. Perkon mukaan saksalaisten tiedotustoiminta sai hyviä tuloksia vain äärioikeiston ryhmässä. Ainakin lyhyellä aikavälillä tulokset olivat epäilemättä hyviä laajemmaltikin.

2) SALMINEN, 1976, 71-72.

3) Toisaalta sos.dem. johtomiesten käsitykset eivät olleet aina yhteneväiset; mm. puhemies Hakkila kannatti laajoja aluevalloituksia. Tästä FRIETSCH, 1945, 406. Vrt. erityisesti Hakkilan valloitushenkinen radiopuhe 20. 7. 1941, HS 21. 7. 1941; Tannerin kannasta, MANNINEN, 1980, 210.

Päämajan tiedoitusosasto antoi välittömästi TK-miehilleen ohjeet, joissa kehoitettiin kaikin tavoin tukemaan Karjalan Vapautusliikettä, joka nimenomaan Mannerheimin lupauksiin vedoten pyrki edistämään Vienen ja Aunuksen vapauttamista sekä niiden asukkaiden liittämistä Suomeen.¹ Näin Päämajassa haluttiin Karjalan Vapautusliike nostaa eräänlaiseksi Mannerheimin politiikan propagandajärjestöksi. Tämä olettaus saa tukea siitä, että kyseessä ei ollut mikään spontaani tilaisuus, vaan lavastettu kokous.²

Lehdistössä syntyi Vuokkiniemen kokouksen jälkeen väittelyä vasemmistolehtien ryhtyessä ankarasti arvostelemaan Karjalan Vapautusliikkeen julkilausumaa.³ Sensuuri puuttui tilanteeseen päättäväisesti. Se antoi 23.7. ohjeen, jonka sanamuoto olisi hyvinkin voinut olla Päämajan tiedoitusosaston käsialaa: ”Karjalan Vapautusliikkeen johdon julkilausuman negatiivinen käsittely on estettävä, samoin verhotut viittaukset ”kiihkoisanmaalliseen haihatteluun”, joita eräillä tahoilla on näkynyt vielä senkin jälkeen, kun Mannerheimin päiväkäskyn kieltoa koskeva ohje saatiin sensoreiden tiedoksi”.⁴ Ohje heijasteli Mannerheimin päiväkäskyn ympärillä noudatettua sensuuripolitiikkaa: Itä-Karjalasta sallittiin kirjoittelu, mutta vain myönteiseen sävyyn. Näin sensuuri tuki myös sotilaspropagandassa noudatettua linjaa.

VTL:n toiminta Vuokkiniemen tapahtumien yhteydessä vahvistaa käsitystä, jonka mukaan VTL:ssä oltiin vakuuttuneita siitä, että Itä-Karjala tultaisiin liittämään Suomeen.⁵ Toisaalta VTL:n toiminta vahvistaa käsitystä, jonka mukaan myös hallituksen sisärenkaan piirissä oltaisiin heti sodan alusta lähtien ajateltu, että ainakin Viena ja

---

1) PM:n Ttus os T 8362/22, ohjekäskyt no 13, 11.7, no 15, 14.7.1941. Ohjekäskyt oli annettu jo ennen julistuksen antamista, joka viittaa siihen, että Päämaja oli mukana operaation valmisteluissa ainakin sen propagoimisen osalta.

2) Erityisesti VILKUNA, 1962, 67.

3) SS 24.7.1941 pk, ”Vuokkiniemen julistukset”; Ksml 24.7.1941 pk, ”Viena ja Aunus vapaiksi”. Vrt. VILKUNA, 1962, 67.

4) VnTaE, Da:2, ohje 23.7.1941.

5) VnTiE, Da:9, Reenpää 30.6.1941 Helaselle; MANNINEN, 1980, 222; JUTIK-KALA, 1945, 63.

Aunus voitaisiin liittää Suomeen.¹ On kuitenkin oletettavaa, ettei VTL:ssä sensuuriyksikköä oltu alun alkaenkaan informoitu sodan päämääräkysymyksestä yhtä hyvin kuin viraston johtoa, kapteeni Reenpäättä ja maisteri Puntilaa.²

Mutta kun sodanpäämääriä ei julkisuudessa ollut määritelty sen virallisemmin, alkoi hyökkäyksen etenemisen myötä ja vanhojen rajojen lähestyessä ilmetä voimistuvaa spekulointia sodan jatkamisesta; elokuun alkaessa yleinen mielipide alkoi kääntyä sodan jatkamisesta vastaan. Mielialakatsauksessa elokuun alkuviikolta todettiin, että oli tapahtunut mielialojen huononemista ”Saksan itärintamalla tapahtuneen sotatoimien pysähtyneisyyden takia”. Lisäksi katsauksessa todettiin, että varsinkin asutuskeskuksissa esiintyi ns. huonoja mielialatekijöitä, jotka edistivät kaikenlaisen valtakunnanvastaisen arvostelun syntyä. ”Sisäisten olojen muuttuminen — eräänlainen diktatuurin pelko — on ollut selvästi huomattavissa koko maan, varsinkin järjestyneen työväestön keskuudessa...oli havaittavissa sotaväsymystä”.³ Kansalaisten keskuudessa vahvistunut diktatuurin pelko saattoi olla seurausta lehdistön heinäkuisesta kirjoittelusta, joka oli ollut valtaosaltaan sotakiihkoista eikä jättänyt epäilylle sijaa, etteikö vahva Saksa tulisi pian olemaan Euroopan yksinvaltiias.

Sosialidemokraattien johtajalla Väinö Tannerilla on varmasti ollut tähän liittyvät omat ajatukset mielessään, kun hän 3.8. puhui Helsingissä puoluetovereilleen. Tanner totesi monien mielessä olevan ajatus Suur-Suomen luomisesta, jonka rajat ulottuisivat huomattavasti aikaisempien rajojen ulkopuolelle. ”Meillä ei ole koskaan

---

1) Vrt. MANNINEN, 1980, 208.

2) Akateemikko Posti toteaa, että hänen kaudellaan sensuurin johtoa ei informoitu mistään erityisistä sodan päämääristä, mutta että oletettavasti näin olisi tapahtunut hänen edeltäjänsä aikana. Postin haastattelu 19.8.1981. Verrattaessa Vilkun näkemystä ja Postin haastattelulausumaa on oletettavaa, että sensuuri oli myös sodan alkuvaiheissa sodan päämäärien osalta vain jälki-informoitu. Vrt. VILKUNA, 1962, 65-67, joka antaa hieman toisenlaisen kuvan.

3) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus no 7, 7.8.1941.

suunniteltu aluevalloituksia. Meidän korkein kunnianhimomme on ollut tulla sisäisesti suureksi ja hyvinvoivaksi. Tällä hetkellä on kuitenkin ennen aikaista keskustella sodan päämääristä. Kaikkihan riippuu sodan kulusta. Kysymys sodan päämääristä on yksinomaan, toistaiseksi, sotilaallinen kysymys”.¹ Tanner ilmoitti näin toisaalta verhotuin sanakääntein irtisanoutuvansa valloitusota-ajatuksista. Toisaalta hän jätti konkreettiset sodan päämäärät avoimiksi, mukautuen näin muun hallituksen linjaan. Puhe oli pidetty ensisijaisesti työväenliikkeen johtajana; johtajana, joka ajatteli asioita edes nimeksi myös ideologiselta kannalta, mutta jonka samalla oli samaisuttava sotaakäyvän maan hallitukseen.

VTL:n piirissä katsottiin elokuun alussa myös tarpeelliseksi suorittaa tarkistuksia heinäkuussa valloilleen päässeeseen (päästettyyn) lehdistön kirjoitteluun. Sensuuri lähetti 4.8. yleisohjeen, ts. samana päivänä kuin Tannerin puhe tuli lehdistössä esille, jossa todettiin, ettei ”jatkuva väittely sodan päämääristä (Itä-Karjalan kysymys) ollut suotavaa”.² Hallituksen kannalta olisi ollut arveluttavaa, mikäli yhden ministeristä olisi joutunut arvostelun kohteeksi. Tämänkään ohjeen sanamuoto ei ollut kieltävä; se oli lähinnä oire VTL:n vaikeudesta hahmottaa sopivinta toimintalinjaa.³ Sosialidemokraattien esiintyminen oli kuitenkin tavalla tai toisella sekoittanut Itä-Karjalan kysymykselle suunniteltua tiedotuspoliittista kokonaislinjaa.

Lehdistössä oli Tannerin puhe ymmärretty puheenvuoroksi valtiolli-

---

1) HS selostaa 4.8.1941 Tannerin edellispäivänä Hesperian puistossa pitämää puhetta näkyvästi; myös HS pk 6.8.1941, ”Rajat”, jossa lainataan Tannerin puheesta kohtaa, jossa ilmoitetaan, ettei tavoitteena ole aluevalloitukset.

2) VnTaE, Da:2, ohje 4.8.1941. Sensuuri oli antanut 2.8.1941 poisto-ohjeen Äärien Lontoosta lähettämästä sähköstä (Times), jossa oli selostettu Mannerheimin ja Tannerin eriäviä käsityksiä sodan päämääristä.

3) Tässä VILKUNA, 1962, 67. Tilanteessa heijastui kuitenkin jälleen ministeri Tannerin ”kaksoisrooli”, olla vai ei olla, sodankäynnin täysimittainen vastuunkantaja. Oli selvää, että sensuurin kannalta Tannerin toiminta oli muodostunut yhä ongelmallisemmaksi.

sen järjestelmän säilyttämisen puolesta.¹ Mutta rajakysymyksen osalta kritisoitiin puhetta lehdistössä, vaikka sensuuri oli esittänyt ohjeessaan toivomuksen väittelystä pidättymiseksi. Keskisuomalainen totesi 9.8. pääkirjoituksessaan sosialidemokraattisten lehtien ja Tannerin omaksuneen epämääräisen näkemyksen rajakysymyksessä. ”Keskustelu Itä-Karjalan kysymyksestä käy varsin kiihkeäksi. Puolin ja toisin tässä elinkysymyksessä pidetään välttämättömänä yksimielisyyttä, mutta rivien välistä näkee, että sosialidemokraattien keskuudessa voi tässä kysymyksessä juurtua erimielisyyden siemen”. Lehti toivoi lopulta asian hautaamista ”vihreän veran alle, kunnes armeija on tehnyt tässä kysymyksessä tehtävänsä”.² Paineet Itä-Karjalan kysymyksen saattamiseksi rauhallisempiin uomiinsa lisääntyivät.

Elokuun 10. päivänä VTL:n apulaisjohtaja sekä pääministerin sihteeri L.A. Puntila määritteli lopuksi julkisuudessa hieman tarkemmin hallituksen kantaa sodan päämääräkysymyksessä.³ Puheen keskeinen ajatus oli, että puolustussotaan voitiin sisällyttää vanhojen rajojen ylittäminen, mutta että rajoista ei saanut riidellä. Puntila korosti, että Suomen oli saatava paremmin puolustettava, ”lyhyempi raja” ja ”yhtenäinen alue”, jonka sisällä kansallinen elämä voisi kukoistaa.⁴ Elokuun 19.päivänä puolestaan pääministeri Rangell ryhtyi jo perustelemaan hyökkäyksen jatkamista. Hän totesi Itä-Karjalan miehityksen olevan yksinomaan sotilaallinen kysymys. Samalla hänkin pyysi lehdistöä lopettamaan kaiken kirjoittelun tulevista rajoista.⁵

Näiden puheiden jälkeen VTL teki yhteenvedon ja lähetti 21.8. oh-

---

1) Ks. Ksml 6.8.1941 pk, ”Valtiollisen järjestelmämme säilyttäminen”, jossa tuettiin Tanneria.

2) Ksml 9.8.1941 pk, ”Keskustelu rajoista”.

3) Jutikkala tähdentää, että Puntila puhui nimenomaan pääministerin sihteerin ominaisuudessa. JUTIKKALA, 1945, 67.

4) SOIKKANEN, 1977, 138. Jutikkalan mukaan Puntilan Turun puheen jälkeen propaganda otti iskulauseiksi ”lyhyet rajat” ja ”turvalliset rajat”. JUTIKKALA, 1945, 67. HS 11.8.1941 selosti Puntilan esitelmää: ”Suomen saatava tulevaisuuden turvaksi helpommin puolustettava raja”-otsikolla.

5) HS 20.8.1941, ”Rangell puhunut” (uutinen).

jeen, jossa määrättiin lopettamaan keskustelu Suomen tulevista rajoista.¹ Samansisältöinen ohje lähetettiin toistamiseen 1. syyskuuta.²

Syyskuun alkuun mennessä Suomen armeija olikin saavuttanut lähes kaikilla rintaman osilla talvisodassa menettämänsä alueet. Vastauksen saaminen sodan päämääriä koskevaan kysymykseen tuli lehdistölle tällöin entistä ajankohtaisemmaksi. Mutta viranomaisten vaietessa yksityiskohdista syntyi spekulointia ja huhuja. Varsin yleisestihän oli käsitetty, että Karjalan kannaksen valtaus olisi merkinnyt sodan loppumista Suomen osalta.³ Kun joukot syyskuun alussa saapuivat vanhoille rajoille, tiedotusviranomaiset joutuivat odottamattoman suuriin vaikeuksiin.

Henkisen huollon organisoimisessa oli pidetty lähtökohtana lyhytaikaista sotaa.⁴ Mutta sotilaallisen johdon kanta oli vanhoille rajoille saavuttaessa yksituumainen: hyökkäystä oli jatkettava.⁵ Operaatioita oli tarkoitus laajentaa vanhojen rajojen takana hyökkäyksillä Tuuloksen ja Sääntämen suunassa 5. syyskuuta alkaen.⁶ Mutta riippumatta siitä, oliko hallitus vielä epävarma hyökkäyksen mahdollisesta katkaisemisesta⁷, ainakin sensuuri valmisti päättäväisesti maaperää hyökkäyksen jatkamiselle.

Samalla on kuitenkin havaittavissa, että sensuurin toiminta oli elokuun aikana ollut hapuilevaa. Sen lähtökohta oli kylläkin ollut alun perin ilmeisen selvä: yhdessä propagandatoimintaa tukien valmistella Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Mutta eräät tekijät vaikeuttivat suoraviivaista toimintaa (sallia valloitushenkinen kirjoittelu). Ensinnäkin ”vaikeasti selitettävä” saksalaisten esittämä vaatimus, ettei suomalaisten tulisi maalailla kaukopäämääristä kuvitelmia

---

1) VnTaE, Da:2, ohje 21.8.1941.

2) VnTaE, Da:2, ohje 1.9.1941; ohjeen antamisen taustalla oli myös tilannekohtainen tekijä, Viipurin valtaus, joka ei sensuurin mukaan saanut johtaa spekulointeihin sodan päättymisestä. Vrt. VILKUNA, 1962, 67. Tämän mukaisesti: Ksml 4.9.1941 pk, ”Taistelumme ei ole päättynyt”; HS 4.9.1941 pk, ”Voitot kannaksel-la”.

3) VnTiE, Dg:I, mielialatiedoitus no 50, 3.9.1941.

4) SALMINEN, 1976, 78.

5) HALSTI, 1956, II, 351-356.

6) TUOMPO, 1968, 57.

7) Ks. POLVINEN, 1979, 67; MANNINEN, 1980, 252.

lehdissään. Toisekseen sosialidemokraattisen ministerin poikkeaminen hallituksen päälinjasta. Ja kolmanneksi jälleen varsin vaikeasti tulkittavissa oleva tekijä: heinäkuun 27. päivänä nimittäin Päämajan tiedoitusosastolta ilmoitettiin Reenpäälle, että häntä pyydettiin laitoksen nimissä kieltämään lehtiä omissa nimissään ja omaaloitteisesti käsittelemästä Itä-Karjalan kysymystä. Tämä oikeus jäisi vain TK-miehille ja radiolle.¹ Neljänneksi VTL:n oli otettava huomioon yleinen sotaväsytys ja monet muut kielteiset mielialatekijät.

Kaikkien näiden tekijöiden vaikutuksesta sensuurin peruslinja muodostuikin elokuussa Itä-Karjala-kirjoittelun osalta haparoivaksi. Voidaan todeta, että sensuuri oli vielä heinäkuussa selventänyt ensi sijassa Päämajan määrittelemiä tavoitteita ja elokuun aikana vähin erin palannut heijastelemaan poliittisen johdon näkemyksiä.

Päämajan Itä-Karjala-kirjoittelun rajaamiseksi tarkoitettu vaatimus heinäkuun lopulta on kuitenkin nähtävä enemmänkin sotilaallisista kuin poliittisista näkökohdista johtuneeksi.² Esimerkiksi Päämajan tiedoitusosaston propagandatoiminnassa ei elokuun aikana tapahtunut linjatarkistuksia: TK-propaganda kulki aina itsenäisyyspäivään 1941 Itä-Karjalan vapauttamisen merkeissä.³

Jo kesäkuukaudet osoittivat selvästi, kuinka vaikeassa ristipaineessa (hallitus, Päämaja, Saksa) VTL joutui toimimaan. Kaikkein vaikein tilanne oli ilmeisesti juuri sensuurin kohdalla. Nimenomaan sen toiminnassa jouduttiin tekemään uudelleenarviointeja nopeammin ja useammin kuin propagandan piirissä. VTL:ssä oli elokuun alussa harkittu uuden ohjekirjeen lähettämistä Itä-Karjalan propagandasta, mutta ilmeisesti VTL:n korkein johto esti tämän alunperin tohtori Ruudun esittämän ajatuksen toteuttamisen.⁴

---

1) PM:n Ttus os T 10683/20 Turja (puh.sanoma) VTL:lle 27.7.1941.

2) Heinäkuun 30. päivänä Päämajasta lähetettiin sensuurille ohje, jolla pyrittiin rajoittamaan sotatoimista tiedoittaminen Päämajan tiedoitusosastolle, VTL:lle, Saksan Päämajalle ja DNB:lle. Ohjeessa oli lisäys: "Ylipäällikkö vaatii, että tämä käsky ehdottomasti täytetään". PM:n Ttus os T 10602/13 Viherheimo 30.7.1941 Vilkunalle (puh.sanoma).

3) PERKO, 1974, 14.

4) Ks. JUTIKKALA, 1945, 114.

5. ITÄ-KARJALAN VALLOITUS — SENSUURISTA SODANKÄYNNIN VÄLINE

Valtion tiedotuslaitoksella oli kesällä 1941 mitä ilmeisimmin sodan päämääriin liittyvä erityistehtävä: mielialojen kypsyttelyminen siltä varalta, että hallitus ryhtyisi myöhemmin näkyviin toimenpiteisiin aluevalloitusasiassa.¹ Tiedotuskoneisto joutui kuitenkin vastustusten monien — ehkä odottamattomienkin — vaikeuksien kanssa.

Suomen armeijan johto siirsi hyökkäyksen kärjen perinteisesti Venäjä-Neuvostoliitolle kuuluneelle alueelle syyskuun 4. päivänä 1941.² Samanaikaisesti ylipäällikkö antoi päiväkäskynsä no 13, jossa tuotiin esille alkavan valloitusretken syitä: ”Valtakunnan vanha raja kannaksella on saavutettu. Meiltä vaaditaan edelleen kestävyyttä; aika ei vielä ole tullut vaihtaa kivääriä auran. . . meidän tulee taistella loppuun kestävän rauhan turvaaviin rajoihin”. Päämajoitusmestari kenraalimajuri Airo piti päiväkäskyä liian defensiivisenä, mistä syystä päiväkäsky vaikuttaisi lamauttavasti joukkoihin.³ Toisaalta poliittista johtoa pyrittiin painostamista johtoa pyrittiin painostamaan, jotta se olisi ottanut selvemmin

---

1) JUTIKKALA, 1945, 67.

2) Suomen armeija oli ylittänyt tosin Vienassa vanhat rajat jo paljon aiemmin. Ks. MANNERHEIM, 1952, 352-356.

3) TUOMPO, 1968, 59.

kantaa ”Saksan nimeen”.¹ Samanaikaisesti Itä-Karjalaan suoritettavan hyökkäyksen valmistelujen kanssa sotilaallinen johto kävi neuvotteluja myös Saksan kanssa, joka puolestaan painosti edelleen suomalaisia Leningradin valloitusoperaatioihin.²

Sotilaalliselta kannalta Itä-Karjalan valloituksesta tuli hyvin menestyksellinen. Jo muutamia päiviä myöhemmin hyökkäysmuodostelma saavutti Syvärin ja Petroskoi vallattiin lokakuun 10. päivänä. Kahta kuukautta myöhemmin Karjalan armeija oli saavuttanut ylipäällikön sittemmin osoittamat äärimmäiset tavoitteet Maaselän kannaksella.³

1. Hallituksen asenne syyshyökkäyksen alkaessa

Armeijan edettyä vanhoille rajoille valtiojohdon piirissä alkoi perusteellinen pohdinta siitä, oliko hyökkäystä syytä jatkaa. Presidentti Ryti vaati 31. elokuuta käydyssä sisärenkaan neuvottelussa, että suurien tappioiden vuoksi Karjalan kannaksella ei tulisi ylittää vanhoja rajoja ja että Itä-Karjalassa keskeytettäisiin hyökkäyssuunnitelmat.⁴ Kaatuneiden määrä oli elokuun loppuun mennessä noussut lähes 12.000:een.⁵ Luku oli valtiojohdon kannalta epäilemättä epämiellyttävän suuri. Tilannetta pahensi vielä ulkolaisten lehtien kir-

---

1) Presidentti Rytille jätettiin syyskesällä 1941 muistioita, joissa esitettiin, että Suomen tulisi ottaa paikkansa Euroopan uudelleenjärjestelyssä. ”PM Euroopan uudelleenjärjestelystä”. Rytin kok. 24, VA; toisessa muistiossa vaadittiin, että hallitukseen oli saatava sellaisia miehiä, jotka ”ennakkoluulottomasti ja määrätietoisesti olisivat valmiit rakentamaan uutta Eurooppaa”. Erityisesti tähdennettiin AKS:n, rintamamiesjärjestöjen ja Aseveliliiton osuutta. PM Rytille heinäkuussa, 1941, Rytin kok. 26. VA.

2) MANNERHEIM, 1952, 345-347, 352.

3) MANNERHEIM, 1952, 362-363.

4) V.BLÜCHER, 1950, 253; SOIKKANEN, 1977, 138; myös MANNERHEIM, 1952, 346-347.

5) Suomalaisten tappiot olivat kesä-syyskuussa kaatuneina ja kadonneina n. 15.000. Koko vuoden 1941 tappioluvut: kaatuneita 17.250, kadonneita 3.800, haavoittuneita 60.000. Pahin kuukausi oli heinäkuu: kaatuneita 4.800, haavoittuneita 18.200 ja kadonneita 1.000. ESKOLA, 1974, 51-52, 56. Saksa kärsi vieläkin raskaampia tappioita mm. Sallan suunnalla sodan ensimmäisinä kuukausina. ESKOLA, 1974, 56, ulkolaisten lehtien kirjoittelusta.

joittelu, jossa kaatuneita kerrottiin olevan jo sama määrä kuin talvisodassa.

Rytin kohdalla kyse oli perääntymisreaktiosta. Hänen ajattelusaan oli sodan alkuvaiheessa korostunut strateginen näkökulma, joka edellytti vihollisen hyökkäysalustojen tuhoamista. Tämä edellytti Muurmannin radan ja sen ympärille luodun liikenne- ja sotilastukikohtien verkoston tuhoamista.¹ Sotilaallinen johto piti elokuun lopun neuvotteluissa kiinni kannastaan, jonka mukaan ”Itä-Karjalan miehityksen tarkoituksena oli estää vihollista rakentamaltaan tukialueelta käsin siirtämästä sotaa Suomen alueelle”.² Kyse oli myös Rytin aiemmin omaksumasta näkemyksestä, josta hän oli kuitenkin valmis luopumaan ennen muuta kovien tappioiden johdosta.

Toisaalta syyskesällä 1941 esiintyi johtavien poliitikkojen keskuudessa myös ääniä, jotka ennustetun Saksan tulevan voiton johdosta vaativat Saksan suhteiden syventämistä. Maalaisliiton ja sosialidemokraattien piiristä oli alkanut kuulua vaatimuksia, joissa tähdennettiin hyvien Saksan suhteiden merkitystä. Heinäkuun 20. päivänä pitämässään radiopuheessa puhemies Hakkila oli pyrkinyt osoittamaan, että puolustussota-käsitteeseen voitiin sisällyttää eteneminen vanhojen rajojen yli.³ Hakkilan puhe sai mielialakatsauksessa heti vastinetta: puheen raportoitiin saaneen hyvän vastaanoton kaikissa kansankerroksissa. Ennen muuta saatettiin hallituksen piirissä otaksua, että vanhojen rajojen ylittäminen ei ehkä sittenkään ottaisi niin lujille kuin ehkä eräät muut mielialailmiöt olivat antaneet ymmärtää.⁴ Elokuun 25. päivänä Hakkila jopa väitti, että

---

1) Presidentti Ryti pyysi heinäkuussa 1941 osakuntatoveriaan, professori Kaarlo Hildeniä kirjoittamaan selvitystä ”vihollisen hyökkäysalustoista”. Professori L. A. Puntila tämän tekijälle 6. 4. 1971. Syyskuussa valmistui kirjoitus Muurmannin radasta ja sen pohjalta joulukuussa VTL:n ja ulkoministeriön kanssa yhteistuantona kirjanen ”Muurmanbanan, ett hot mot Finland och Skandinavien”. Julkaisun tarkoituksena oli perustella Itä-Karjalan miehittämisen välttämättömyyttä. Kevättalvella 1942 siitä valmistuivat saksan-, ranskan- ja englanninkieliset versiot. MANNINEN, 1980, 228.

2) MANNERHEIM, 1952, 348.

3) HS 21. 7. 1941; ks. VOIONMAA, 1971, 53.

4) VnTiE, Dg:I, mielialakatsaus 7. 8. 1941; FAVORIN-HEINONEN, 1972, 25.

80 prosenttia työväestöstä oli Itä-Karjalan Suomeen liittämisen kannalla. VTL:n käsitys puolestaan oli, että kansan mielipide alkoi tulla yhä yhtenäisemmäksi ja vakiintuneemmaksi Itä-Karjalan Suomeen liittämisen suhteen; tähän liittämistavoitteeseen tiedotuslaitos oli koko ajan pyrkinytkin.¹

Tavallaan ulkovalloille annettuna vakuutena hallitus antoi 31. elokuuta virallisen demention, jossa torjuttiin eräissä amerikkalaisissa ja englantilaisissa lehdissä esillä ollut mahdollisuus, että Suomi olisi tuolloin ollut irrottautumassa sodasta.² Hallitukseen kohdistetun ei-julkisen painostuksen ohella syyskesällä myös lehdistössä esitettiin pitkälle meneviä spekulointeja sodan päämääristä. Keskisuomalainen kirjoitti etusivullaan näkyvästi 4.9.: ”Suomen valtakunta on jälleen kokonainen — mutta taistelumme ei ole vielä päättynyt”³. Lukijalle ei voinut jäädä väärää käsitystä tilanteesta: edessä oli tunkeutuminen maan historiallisten rajojen ulkopuolelle.

Sensuuri antoi nimenomaan Päämajan kehoituksesta 8.9. kaikille lehdille ohjeen, jossa kehoitettiin välttämään arvailua tai ennustelua sodan päämääristä. Seuraavana päivänä annettiin vielä sovellutusohje, jossa todettiin, ettei kielto koske ”kirjoituksia, joissa myönteiseen sävyyn käsitellään niitä tavoitteita, jotka mainitaan sotamarsalkan sodan alussa antamassa päiväkäskyssä”.⁴ Tällä lisäohjeella pyrittiin ilmeisesti sensuuripolitiikan löysentämiseen. On oletettavaa, että tämä oli myös Päämajan tavoitteena. Oltiinhan elokuun aikana linjaa jo kiristetty ja rajoitettu kirjoittelua tulevista rajoista.

Syyshyökkäyksen alkuvaiheen ajalta on sotilaallisen ja poliitti-

---

1) VnTiE, Dg:1, mätäläkalatsaus no 8, 27. 8. 1941; myös v. Blücherin pvk 25. 8. 1941; JUTIKKALA, 1945, 48; ks. MANNINEN, 1980, 252.

2) Ks. tuohon aikaan liikkuneista rauhanhuhuista ja Suomen-Saksan suhteiden vaikeuksista. POLVINEN, 1979, 65—66; myös MARANDI, 1964, 41; vrt. kuitenkin ESKOLA, 1974, 53, jossa kerrotaan mm. Ruotsin lehtien kirjoittaneen syyskuussa 1941 Suomen kulkevan Saksan talutusnuorassa.

3) Ksml 4. 9. 1941; US 4. 9. 1941 pk, ”Rauha”; SS 21. 8. 1941 pk, ”Keskustelu syytä siirtää”, 16. 9. 1941 pk, ”Suomen asema”; ks. Perko, 1971, 114—115.

4) VnTaE, Da:2, ohje 8. 9. 1941 ja ohje 9. 9. 1941; VnTaE, Fc:1, 1941, PM:n Ttus os Lehmus 8. 9. 1941 Vilkunalle (puh.sanoma).

sen johdon piirissä havaittavissa tiettyjä vivahde-eroja näkemyksissä siitä, miten kansalaisten oletettiin ajattelevan sodan jatkamisesta. Tiedotuslaitoksen mielialatarkkailijat kiinnittivät raportissaan 27. 8. huomiota siihen, että erityisesti työväestön luottamusmiehet olivat Kauko-Karjalan valloittamisen kannalla.¹ Tällainen raportointi ei kuitenkaan anna luotettavaa kuvaa siitä, että nimenomaan työväen laajat rivit, ne, jotka eivät edustaneet mitään mielipide-eliittiä, olisivat olleet hyökkäyksen jatkamisen kannalla. Myös puhemies Hakkilan samoihin aikoihin esittämät optimistiset näkemykset työväestön mielialoista tulevat tässä mielessä jossain määrin kyseenalaisiksi. Päämajoituspäällikö Airon esittämän käsityksen mukaan marsalkan päiväkäskyhän oli ”liian defensiivinen”. Tämä käsitys heijasteli joukkojen mielialojen todellisempaa tuntemusta. Rintamalla havaintoja tehnyt Wolf Halsti toteaa myös Hakkilasta poiketen: ”Kun valtakunnan rajat ylitettiin, alkoi ilmetä sisäistä epärointiä. Kun kerran raja ylitettiin sotilaallisista syistä, olisi se pitänyt tässä vaiheessa myös selittää yleisölle järkeenkäypästi, että rivimies olisi ymmärtänyt sen, valistustyöhön olisi pitänyt ryhtyä hallituksen johdolla ja julkisen sanan mahtia käyttäen. Tämä työ jäi kuitenkin laimeaksi”.²

Huolimatta siitä, että hallituksen sisällä oli esiintynyt huomattavia erimielisyyksiä hyökkäyksen jatkamisen mielekkyydestä, se ei saanut otetta VTL:stä. Sensuurin kiristymisen (hapuilu) elokuussa oli ennen muuta ”ulkoisten” tekijöiden aiheuttama. Sensuurin lieventyminen elo-syyskuun vaihteesta alkaen taas on nähtävä paluuna propagandatoiminnan kanssa yhtenäisemmälle linjalle — linjalle, jolta sensuuri oli elokuussa hieman poikennut.

1) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus no 8, 27. 8. 1941; FAVORIN-HEINONEN, 1972, 25.

2) HALSTI, 1956, II, 617; epäilemättä 29. 8. tapahtunut Viipurin valloitus merkitsi sodan jatkamisen kannalta myönteistä tekijää mielipiteen kehityksessä. Ks. JUTIKKALA, 1945, 51 sekä MANNINEN, 1980, 253. Mutta tuskin ”käännekohtaa” kuten mielialatarkkailijat arvioivat hetken innossaan. Rintamajoukkojen mielialoista kirjoittaa Salminen, että huolimatta siitä, että yleensä joukkojen keskuudessa mielialat olivat hyvät, alkoi myös selvästi sotaväsymys kasvaa. Salminen korostaa elo—syyskuussa tilanteen olleen erittäin ristiriitainen, joka teki mielialanhoidosta erittäin hankalan. SALMINEN, 1976, 177.

Mikäli poliittisen johdon piirissä olisi esiintynyt todellisia ja vakavia erimielisyyksiä sodan jatkamiskysymyksessä, oltaisiin VTL epäilemättä voitu jossain määrin kytkeä tällaiseen välienselvittelyyn; sensuuria olisi tiukennettu, propagandaa lievennetty tai esimerkiksi oltaisiin sallittu lehtien kirjoittaa erimielisyyksistä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Syyskuussa sensuuri antoi sen sijaan ohjeen, jossa kiellettiin lainaamasta Svenska Morgonblad-tissa 12. 9. ollutta artikkelia ”Ryti för separatfred”.¹

2. Itä-Karjalasta kirjoittelun taktista rajaamista

Syyskuun alussa myös presidentti Ryti muutti kantaansa sodan jatkamisen suhteen. Keskustelussa lähettiläs von Blücherin kanssa 11. 9. hän vahvisti, että Suomen armeija oli valmis etenemään niin kauas kuin Saksan sodanjohdon kanssa käydyissä keskusteluissa oli aikoinaan sovittu. Tässä yhteydessä Ryti totesi juuri ilmestyneeseen Jalmari Jaakkolan teokseen ”Die Ostfrage Finnlands” vedoten, että myös Kuolan niemimaa tulisi rajata Suomen osaksi tulevista rajajärjestelyissä. Sen sijaan Suomen Tasavallan presidentti torjui sellaiset ajatukset, joissa suunniteltiin vielä laajempien alueiden liittämistä idän suunnalta Suomeen.² Rytin rajakysymyksessä osoittamaa avomielisyyttä on tulkittu siten, että hän halusi toisaalta saada saksalaiset kiinnostumaan enemmän pohjoisesta sotänäyttämöstä. Lisäksi hänellä oli tarvetta vakuuttaa saksalaisille, että suomalaiset olivat vielä innostuneita jatkamaan sotaa.³ Saksan lähettiläs saattoi tosin vakuuttua tästä myös lukemalla suomalaisia lehtiä: syyshyökkäyksen alkuvaiheissa lehdet kirjoittivat hyökkäyshenkisesti.

Keskisuomalaisen mielestä armeijan oli saavutettava raja, ”jota voimme puolustaa, jäipä kansamme vaikka näin pieneksi kuin se

---

1) VnTaE, Da:2 ohje 12. 9. 1941.

2) Keskustelua selostanut, MANNINEN, 1980, 256—260.

3) MANNINEN, 1980, 260.

nyt on, mutta vielä paremmin, jos se suurenee”.¹ Helsingin Sanomat noudatti uutisten julkaisemisessa pro-saksalaista linjaa. Kansainvälisiä kysymyksiä käsittelevän sivun otsikoissa 13. 9. presidentti Rooseveltin edellispäivänä pitämä puhe sävyttyi tämän mukaisesti. Seuraavassa on uutiset lueteltu otsikkojensa mukaisesti:²

- ”Viisi työläistä tuomittu Oslossa” (STT — yksi palsta);
- ”Maihinnousu Englantiin tapahtuu yllätyksenä — Das Reichin lausunto” (HS:n kirj.vaiht. — Berliini — yksi palsta);
- ”Euroopan taistelu bolshevismia vastaan — ranskalaisen Deatin radiopuhe” (ei lähdettä — yksi palsta);
- ”Eversti Lindberg arvostelee Rooseveltia — juutalaiset aikovat viedä USA:n sotaan” (STT — Berliini — yksi palsta);
- ”Tokio: puhe sisälsi sodanjulistuksen” (STT — yksi palsta);
- ”Rooma: Roosevelt hakee tekosyytä” (STT — Rooma — yksi palsta).

Lehden pääkirjoituksesta huokui hyökkäyshenki ja valloitushalu. Syyskuun 22. päivänä lehti totesi, että Suomella on ”pyhä oikeus Vienen ja Aunuksen — näiden alueiden laajimmassa mielessä — liittämiseen Suomeen”. Tätä perusteltiin sillä, että ”nyt kun bolshevistinen kansojen vankila luhistuu, meillä on oikeus liittää itäiset suomalaiset maakunnat Suomen valtioruumiiseen. Itä-Karjala kuuluu vuosituhannen pyhittämällä työn ja uusrastuksen omistusoikeudella Suomen suvulle”. Saman päivän numerossa kuvattiin Suomen armeijan etenemistä näkyvästi otsikolla ”Kohta on ryssä näillä vesillä rysässä”.³

New York Times arvosteli ankarasti Helsingin Sanomien yllälainattua pääkirjoitusta todeten lehden tukevan voimakkaasti Mannerheimin ja ”tämän inspiroimien imperialistisia ihanteita” Itä-Karjalan liittämiseksi.⁴ Vaikka Tukholmasta käsin toimiva amerikk-

1) Ksml, pk 17. 9. 1941, ”Tämä on tulevaisuutemme”; myös pk 25. 9. 1941, ”Saksan armeija — voittamaton armeija”; pk 4. 10. 1941, ”Perivihollisuus”.

2) HS, kansainvälisiä asioita käsittelevä uutissivu 13. 9. 1941.

3) HS, pk 22. 9. 1941, ”Suomen oikeus Itä-Karjalaan”; myös pk 8. 9. 1941, ”Syvärillä”; pk. 9. 9. 1941, ”Pietarin uhka Suomen turvallisuudelle”; pk 11. 9. 1941, ”Taistelomme yleisempi merkitys”; pk 15. 9. 1941, ”Itä-Karjalan valistus-työstä”; pk 16. 9. 1941, ”Taistelu jatkuu”;

4) Selostanut ESKOLA, 1974, 52.

kalainen valtalehden kirjeenvaihtaja sortui ajoittain ylilyönteihin ja liioitteluun kuvatessaan Suomen sodankäyntiä¹, näin tuskin tapahtui kuitenkaan syyskuussa 1941, jolloin kuvauksen kohteena oli Suomen lehdistön ja erityisesti Helsingin Sanomien kirjoittelu.²

Sensuurin asennetta kuvaa luonnollisesti sen Itä-Karjala- ja Suur-Suomi-kirjoitteluun omaksuma salliva linja. Se reagoi syyskuussa 1941 ensimmäisen kerran näkyvästi vasta siinä vaiheessa, kun lehdistössä alkoi esiintyä valloitusshenkeen sopimattomia kirjoituksia. Suomen Sosialidemokraatti yritti kirjoittaa pääkirjoituksessaan 19. 9. ”Vähempikin hoppu riittää” tavalla, joka johti ennakkosensuurin toimenpiteisiin. Sen käsittelyssä pääkirjoituksesta poistettiin kohta, jossa arvosteltiin Itä-Karjalan sotilashallintoa.³ Pari päivää myöhemmin sensuuri lähetti julkaisutarkastustoitistoille ohjeen, jossa kiellettiin ”toistaiseksi” julkaisemasta uutisia, joissa suunnitellaan yksityiskohtaisesti Itä-Karjalan alueiden asuttamista, hallintoa ja taloudellisia järjestelyjä.⁴ Ohjeeseen liittyi varaus (toistaiseksi), josta on pääteltävissä, että mahdollisesti tulevaisuudessa saattaisi olla odotettavissa kiellon peruutus tai lievennys. Tällainen ohje tuki kuitenkin ennen muuta poliittisen johdon omaksumaa virallista propagandateemaa (strategiset tavoitteet).

Hieman myöhemmin sensuuri lähetti Itä-Karjalan sotilashallinnon toivomuksesta ohjeen, jossa taktisesti painottaen määrättiin, että ”kaikkalainen keskustelu Itä-Karjalan sisäisestä ja ulkoisesta järjestelyistä ennenaikaisena lopetetaan (Mantere kirjoittanut esim. kouluoloista, papit uskonnollisten olojen järjestelystä jne)”.⁵ Ohjeen sanamuoto viittasi siihen, että asiasta kirjoittaminen ei sinänsä ollut pahasta, ainostaan ajankohta oli liian aikainen.

---

1) Esim. ESKOLA, 1974, 56.

2) Myös AS, pk 27.9. 1941, ”Historiallinen sopimus”. Suur-Suomi-kirjoittelussa pidättyvästi esiintynyt Hbl julkaisi myös elo-syyskuun vaihteessa valloitusshenkisempää aineistoa. Ks. PERKO, 1971, 113.

3) VnTaE, Fe: 2, Vilkuna Kilvelle 20. 9. 1941; vrt. PERKO, 1971, 114.

4) VnTaE, ohje 24. 9. 1941.

5) VnTaE, Da: 2, ohje 4. 10. 1941.

Sotilasviranomaiset kokivat ilmeisesti kirjoittelun oman toimintansa kannalta haitalliseksi. Olihan heinäkuussakin nimenomaan sotilasviranomaisien piiristä esitetty toivomus, ettei lehdistö olisi liiallisesti kirjoitellut vielä ”keskeneräisistä” asioista. Tämän mukaisesti toimi Karjalan sotilashallintoesikunnassa palvellut everstiluutnantti Kuusela. Hän lähetti Päämajan tiedoitusosastolle 29. 10. kirjeen, jossa toivottiin, että Itä-Karjalaa koskeva kirjoittelu tapahtuisi aina pelkästään Päämajan tiedoitusosaston kautta.¹ Kirjeen johdosta VTL:n sensuuriyksikkö lähetti 7. 11. toimituksille ohjeen, jossa määrättiin Itä-Karjala-kirjoittelu alistettavaksi VTL:lle². Viikkoa myöhemmin annettiin hieman epämääräisempi sovellutusohje: ”Jos lehtiin aiotaan Itä-Karjalaa koskevia artikkeleita tai uutisia, kehoitetaan tarkastajia tiedustelemaan toimituksilta, onko ne jokin virallinen elin tarkistanut. Jos näin ei ole asianlaita ja jos kirjoitus tai uutinen näyttää vaativan erikoistarkastusta (koskee esim. Itä-Karjalan tarvitsemia elintarvikkeita) kehoittakoon tarkastaja toimitusta lähettämään uutisen tai kirjoituksen VTL:n ohjeen mukaisesti VTL:n sotatiedoitusosaston tarkastettavaksi”.³ Oletettavasti Päämajan tiukempi kirjoittelua valvova linja ei olisi mennyt VTL:ssä läpi. VTL:n ohjeet eivät edellyttäneet kaiken Itä-Karjala-kirjoittelun — kuten Päämaja oli määrännyt — kytkemistä tiukennetun valvonnan piiriin.

Päämajan pyynnöstä lähetettiin marraskuun 20. päivänä seuraavakin Itä-Karjalaa koskeva ohje. Siinä haluttiin tavallaan ennakkoon tähdentää, ettei valloitettuja alueita käsittelevissä kirjoituksissa saisi ilmetä kohteen olevan vallattu taloudellisen hyödyn tai voiton hankkimiseksi. ”Kohde on joutunut haltuumme sotatoimien edistyttyä suunnitelmien mukaan ja pyrkimys on edistää niiden jatkumista lopullista tavoitetta kohden. Päämaja pyytää erityisesti tähdentämään, etteivät vallattujen alueiden luonnonrik-

---

1) PM:n Ttus os T 10683/30, Karjalan sot.hall.esikunta evl Kuusela kirje Päämajan tied.osastolle 29. 10. 1941 (toimitettu Viikunalle).

2) VnTaE, Da:2, ohje 7. 11. 1941.

3) VnTaE, Da:2, ohje 14. 11. 1941.

kaudet tai muut taloudelliset etupyyteet ole valtauksen päämäärä, vaan sellaisten rajojen saavuttaminen, joita vähälukuinen kansamme voi puolustaa”.¹ Vilkunan mukaan tällä ohjeellä kiellettiin valloitus sodan luonne.² Tällainen näkemys tuntuu kuitenkin kestämättömältä, koska ohjeessa pyrittiin torjumaan vain sodankäynnin motivaatiosta esitetyt ”virheelliset” arviot. Sen sijaan ohjeessa selvästi todetaan kohteen joutuneen suomalaisten haltuun ”suunnitelmien mukaan”. Samalla ilmoitetaan taistelun tulevan edelleen jatkumaan ”lopullisia tavoitteita kohti”. Ohje toisin sanoen ilmoitti valloitusten perustuvan ”suunnitelmaan” ja työn olevan vielä ”keskeytyksissä”.

Lehdistön kirjoittelu Itä-Karjalasta ja Suur-Suomesta jatkui koko syksyn 1941 aina vuodenvaihteeseen 1942/1943, vaikkakin vuodesta 1942 jatkuvasti hieman vaimentuen³. Lehdistö seurasi näkyvästi kertoen Saksan sotakoneiston menetyksiä. Optimismia luotiin lainaamalla esimerkiksi 10. 10. 1941 yli sivun otsikoin Hitlerin toteamusta, että Neuvostoliitto oli siinä vaiheessa jo murskattu.⁴

Kun sensuuri antoi marraskuussa viimeisintä ohjetta Itä-Karjalan osalta, Suomen armeija oli jo edennyt varsin lähelle niitä tavoitteitaan, joita ylipäällikkö oli hahmotellut 6. lokakuuta antamassaan kuudennessa päiväkäskyssään.⁵ Tästä huolimatta ohje oli kirjoitettu siten, että lukijalle jäi käsitys tavoitteiden olevan vielä varsin kaukana.⁶ Sensuurin toiminta oli mitoitettu pitemmäle kuin mitä kuudennessa päiväkäskyssä ilmoitettiin.

---

1) VnTaE, Da:2, ohje 20. 11. 1941 (ohjeesta ilmenee Päämajan tausta sen synnylle).

2) VILKUNA, 1962, 67—68; vrt. Vilkunan tervehdys 31. 12. 1941 Patoharjulle s. 127, joka on ristiriitainen Vilkunan tulkinnan kanssa.

3) PERKO, 1971, 115; Perko tarkastelee sensuurin toimintaa Itä-Karjala - kysymyksessä vuoden 1941 osalta vain Vilkunaan (s. 67) tukeutuen.

4) Ksml 10. 10. 1941, myös samalta päivältä pk, ”Hitlerin päiväkäsky”.

5) MANNERHEIM, 1952, 362—263.

6) Esim. Ksml kirjoitti 2. 12. 1941 pk, ”Suomi kokonaiseksi, rajat loitommaksi”, tavalla, joka antoi ymmärtää, että hyökkäys tulee vielä jatkumaan pitkäänkin. Sensuuri ei rajannut kirjoittelulle hyökkäyksellistä ”päätepistettä” vielä joulukuussa 1941.

Mannerheim toteaa muistelmissaan, että ”loppuaan kohden kallistuvan vuoden aikana armeijamme oli kaikilla rintamillaan saavuttanut sille asetetut strategiset tavoitteet ja siirtynyt puolustukseen 6. joulukuuta 1941”¹. Nämä saavutetut tavoitteet eivät olleet kuitenkaan samat kuin ne suunnitelmat, joita oli hahmoteltu sotilasjohdonkin piirissä ennen sodan syttymistä. Miksi 20. 11. annetussa ohjeessa ei selvästi sanottu ”suunnitelmalla” tarkoitettavan ylipäällikön lokakuista päiväkäskyä; miksi ohjeessa oli viitattava vain epämääräisesti ”suunnitelmiin”? Tällainen sensuurin käyttämän kielen epämääräisyys viittaa siihen, että sotilaallinen johto halusi pitää lopulliset, ennen sotaa kerätyt korttinsa piilossa.

Syksyllä 1941 nimenomaan Päämaja määritteli Itä-Karjala-kysymyksessä sensuuripolitiikan; se oli näin ollen myös yhdenmukaisesti propagandan tavoitteisiin. TK-miesten syksyisissä rintamakirjeissä korostettiin Suomen vastaisen turvallisuuden vaativan aluevalloituksia idässä samoin kuin neuvostotukikohtien hävittämistä.² Joulukuun kuudentena 1941 tämä turvallisuustaistelu oli vielä pahasti kesken. Päämajan sensuuripäällikkö Taavi Patoharju saattoikin siksi todeta vuoden 1941 lopulla Vilkunalle lähettämässään uuden vuoden tervehdyksessään, että ”tavoitteena olkoon suuri ja onnellinen Suomi”. Vastauksessaan Vilkuna esitti toivomuksensa, että luottamuksellinen yhteistyö voisi jatkua ”urhoollisen armeijamme luodessa suurta Suomea”.³ VTL:n sensuuripäällikkö odotti vuoden 1941 lopussa uskollisesti armeijallemme annettavaa uutta hyökkäyskäskyä: Itä-Karjalan valloitus oli kesken.

---

1) MANNERHEIM, 1952, 373.

2) PERKO, 1974, 118.

3) VnTaE, Fc:1—2. majuri Patoharju tohtori Vilkunalle 29. 12. 1941 ja Vilkunan vastaus 31. 12. 1941.

3. Aseveljeyden arkipäivä

Ylipäällikön hahmotellessa sodan alkuvaiheessa operatiivista yleissuunnitelmaa muodostui Leningradin valloittamiskysymys eräänlaiseksi suomalais-saksalaisen sotilaallisen yhteistyön vedenjakajaksi. ”Leningradin kukistaminen oli sekä sodan kulkua että sen lopputulosta ajatellen ensiarvoisen tärkeä”.¹ Olivat suomalaiset tästä täysin tietoisia tai eivät, he lähtivät kuitenkin siitä, että Leningradin valloittaminen oli ennen kaikkea saksalaisten tehtävä. Tämä ohjasi myös Mannerheimin ajattelua.² Suomen armeijan hyökkäyksen painopiste suunnattiin Itä-Karjalaan. Saksalaiset suostuivat sodan alussa tähän ratkaisuun uskoen kykenevänsä valloittamaan Leningradin ilman suomalaisia.³

Vaikka Suomen armeijan hyökkäys Itä-Karjalaan ei ollutkaan suurstrategisesti aivan yhtä merkittävä kuin mitä olisi ollut hyökkäys Leningradia vastaan, ei valintojen merkitystä tuolloin kuitenkaan nähtävästi kyetty arvioimaan. Suomen armeijan tavoitteenaan oli Muurmännin radan katkaiseminen. Rata oli muodostunut elintärkeäksi yhdysiteeksi Neuvostoliiton ja länsiliittoutuneiden materiaalikuljetusten kannalta. Sodan alkuvaiheessa ei Suomessa myöskään tiedetty mitään siitä, että Arkangelin suuntaan oli rakenteilla uusi rata, joka sitten pysyikin Neuvostoliiton hallussa koko sodan ajan.⁴

Alkuvaiheiden suurten menetysten jälkeen Saksan sekä pohjoisen että eteläisen armeijaryhmän eteneminen pysähtyi. Heinäkuun

---

1) HALSTI, 1956, II, 72; ks. POLVINEN, 1979, 11.

2) Helge Seppälän mukaan 10. 7. 1941 alkanut suomalaisten joukkojen päähyökkäys Laatokan pohjoispuolitse merkitsi tosiasiaassa myös osallistumista Leningradin valtauksen: ” Näin Suomen Päämaja oli käytännöllisesti katsoen mukana Saksan suunnittelemissa laajassa Leningradin valtauksen tähtäävässä operaatiossa”. SEPPÄLÄ, 1969, 127. Näin ollen on kaikei lähempänä totuutta puhua siitä, millä tavoin Suomi osallistui Leningradin valtauksen (saarroistamiseen) kuin siitä, oliko sillä ”mitään” tekemistä asian kanssa.

3) Esim. HALSTI, 1956, II, 73; POLVINEN, 1979, 12.

4) HALSTI, 1956, II, 73.

loppupuolella vaikutti siltä, ettei Hitlerin kaikkein kunnianhimoisin suunnitelma, sekä Leningradin että Moskovon nopea saavuttaminen, ollutkaan mahdollista. Saksan sodanjohdossa ryhdyttiin käymään heinäkuun viimeisinä päivinä ankaraa kädenvääntöä vastaisten operaatioiden painopisteistä. Tilanne sekä itärintamalla että Saksan korkeimmassa sodan johdossa kehittyi siihen, että Leningradin osalta heinä-elokuun vaihteessa tehtiin sodan loputuksen kannalta ratkaiseva uudelleenarviointi: Leningradin välittömästä tuhoamisesta luovuttiin ja päätettiin kukistaa Nevan kaupunki saarroksella.¹

Saksalaisten hyökkäys tyrehtyi lopullisesti Leningradin edustalla syyskuun alussa. Tämä tapahtui jokseenkin samaan aikaan kuin suomalaiset saavuttivat pääarmeijallaan vanhat rajat. Tässä tilanteessa saksalaiset ryhtyivät jälleen painostamaan suomalaisia, jotta he olisivat tulleet valmisteilla olleeseen Leningradin operaatioon. Huolimatta Saksan pääesikunnan esikuntapäällikön, kenraali Jodlin syyskuun 4. päivänä tekemästä vierailusta Päämajassa, Mannerheim pysyi kuitenkin päätöksessään olla osallistumatta Leningradin valloitukseen. Perusteluna tuolloin, kuten aiemminkin, oli ylipäällikön periaate asettaa sodalle päämäärät strategisin perustein.² Toisaalta Mannerheim ilmoitti Jodlille myös, etteivät suomalaiset olleet halukkaita laajentamaan aluettaan tällä suunnalla. Eräänlaisena taktisena myönnytyksenä Mannerheim kuitenkin ilmoitti Karjalan armeijan aloittaneen samana päivänä hyökkäyksen Tuulosjoelta kohti Syväriä. Tämä tieto tuntui riittävän Jodlille, joka puolestaan ilmoitti 15.000 ruistonnin lähtevän viipymättä Saksasta Suomeen.³

On epätodennäköistä, että Mannerheim olisi tässä vaiheessa pyrkinyt mihinkään erilliseen ratkaisuun tai olennaisesti suomalaisen sodankäynnin eriyttämiseen Saksan operaatiosta. Kenraali

---

1) POLVINEN, 1979, 19, 21.

2) HALSTI, 1956, II, 72—73; TUOMPO, 1968, 61—62.

3) ZIEMKE, 1963, 198—199; 1979, 30.

Erfurthin mukaan Mannerheim päätti syyskuun alussa 1941 edetä rajan ylitse vain niin paljon ”kuin oli välttämätöntä taktillisesti edullisempien ja voimia parhaiten säästävien asemien saavuttamiseksi Leningradin sulkemista silmällä pitäen”.¹ Suomi oli siten mukana Leningradin saarroksessa, mutta pyrkien samalla säästämään mahdollisimman tehokkaasti voimiaan, Kuten Polvinen määrittelee tilanteen: ”Toisarvoisesta roolistaan huolimatta suomalaiset joukot silti tietysti kuuluivat Leningradin saartorenkaiseen ja katkaisivat samalla osan kaupungin elintärkeistä huoltoyhteisistä”.²

Suomalaisten kielteinen asenne osallistumisesta suoraan Leningradin saarrostus ja valtausoperaatioon oli perusteltua myös sen vuoksi, että heiltä pyydettiin nyt enemmän kuin sodan alussa itse asiassa oli sovittu. Tilanne oli kehittynyt siten, että ”suomalaiset olivat tehneet, mitä olivat luvanneetkin, kun taas saksalaisilta jäivät strategisesti tärkeät lupaukset täyttämättä”.³

Kuten Jodlin vierailu toisaalta oli osoittanut, oli Suomessa Saksa kuitenkin jatkuvasti otettava huomioon myös maan tärkeimpänä elintarvikevarastona. Sodan syttyessä oli Suomen ulkomaankauppa- ja elintarviketuonti jäänyt lähes kokonaan Saksan varaan. Tämä oli tekijä, joka jossain määrin vei pohjaa myös niiltä sopimuksilta, joita suomalais-saksalaisissa yhteistyöneuvotteluissa oli tehty ennen sodan syttymistä. Seuraavassa on selvitys Suomen kaupankäynnistä Saksan ja sen valvonnassa olleiden maiden kanssa sekä sen osuus koko Suomen ulkomaankaupasta vuosina 1941—1944 (1944: 7 ensimmäistä kuukautta):⁴

---

1) ERFURTH, 1951, 58.

2) POLVINEN, 1979, 38.

3) HALSTI, 1956, II, 602, ks. myös 604.

4) SSO, Asiak. II, no 117; myös PERKO, 1971, 150. Lehdistössä käsiteltiin — silloin kun käsiteltiin vuonna 1941 — Suomen ja Saksan välisen kaupan kasvua yleensä myönteiseen sävyyn. Kauppalehti kirjoitti talouspiirien pää-äänenkannattajana marraskuussa 1941: ”Saksan kauppamme sodanaikainen kehitys myös käytännössä osoittaa, että suunnitelmat Euroopan taloudellisesta uudelleenjärjestelystä ovat lähtöisin terveeltä pohjalta ja antavat luottamusta niiden toteuttamismahdollisuuksiin”. Kauppalehti 24. 11. 1941 pk, ”Suomen ja Saksan kauppa”.

Vuosi Tuonti (% kok.) Vienti (% kok.)

1941	71,0	84,7
1942	91,6	94,6
1943	94,1	97,6
1944	96,7	95,8

Näin sodan ensimmäisten kuukausien aikana suomalaiset olivat jo saaneet havainto-opetusta siitä, että heidän elintarvikeriippuvaisuutensa Saksasta rajoitti maan sotilaallista itsenäisyyttä; ja siitä, että saksalaiset eivät häikäilleet — aiemmista sopimuksista piittaamatta — käyttä ”vilja-asetta” Suomea painostaakseen.

1. Kiihkosaksalaisia piirteitä

”Muuten täällä päin saksalaisten ihailu nopeasti häipymässä. Mikäli saattaa kuulla rintamalta lomalla käyneiden keskusteluja... näyttäisi siltä, että yhtenäinen mielipide asettuu ”kolmen kannaksen rajalle”, jolloin Neva tulisi rajaksi, mutta mielipidehän voi muuttua”. Näin pessimistisesti tervehti kirjeellä tarkastusjaoston päällikköä Kustaa Vilkunaa Hämeenlinnan julkaisutarkastustoimiston päällikkö E. Valkeila syyskuun 2. päivänä 1941.¹ Ahkerasti pääkallonpaikalle kirjoitellut aluetoimiston päällikkö toi päättäjille varsin yllättävää tietoa; yllättävää sikäli, että elokuun loppupuolen mielialatarkkailu oli muutoin tuonut tietoja pelkästään vahvasta luottamuksesta Saksaa kohtaan.

---

1) VnTaE, Fd:2, Hämeenlinnan julk.tark.tston päällikkö E. Valkeila Vilkunalle 2. 9. 1942. Hämeenlinnan toimiston arkisto on kaikkein laajin verrattuna muiden julkaisutarkastustoimistojen arkistoihin. Arkistossa on runsaasti nimenomaan Vilkunalle lähetettyjä mielialakommentteja.

Ensimmäiset merkittävimmät säröt saksalaisten ihailuun olivat syntyneet lähinnä rintamamiesten kertomusten, eivät lehdistön kirjoittelun vuoksi. Syksyn alussa 1941 ei johtavan lehdistön kirjoittelussa ole havaittavissa minkäänlaisia olennaisia eroja kesäkuukausien kirjoitteluun verrattuna.¹ Sensuurin tavoitteena oli sodan alusta alkaen ollut estää kanssasotijoiden poliittisten mielipiteiden ja poliittisen järjestelmän arvosteleminen. Tämä oli johdonmukaista myös yleisen tiedotuspolitiikan kannalta: olihan tarkoituksena tehdä yleistä myötämielisyypropagandaa Saksan hyväksi. Toisaalta Vilkuna on esittänyt, että koko VTL:ssä suhtautuminen saksalaisiin olisi pysynyt ”raikkaan tasa-arvoisena, vailla nöyristelyä, liehakointia ja kansallista ylpeilyä”. Puntila puolestaan kehotti heti sodan alussa alaisiaan vapautumaan ”ulkopoliittisesta tunteilusta Saksaa kohtaan”.² Neuvolla oli ilmeisesti tarkoitus hillitä niitä lähinnä AKS:n riveistä tulleita työntekijöitä, jotka suhtautuivat kritiikittömimmin Saksan menestyksiin. Mutta huolimatta siitä, että VTL:n periaatteellisena kantana vaikutti olevan eräänlainen ”itämainen ystävällisyys” suhtautumisessa Saksaan ja saksalaisiin, kaksi seikkaa hämärsi tämän ajatuksen toteutumista käytännössä. Ensinnäkin myötämielisyypropagandan tekeminen Saksan hyväksi katkaisi siivet monelta Suomen sodankäynnin erillisyyden esilletuomiseen tähdänneeltä kirjoitukselta. Toisekseen Saksan Helsingin lähetystöllä oli mahdollisuus vaikuttaa VTL:n toimintaan arvovaltansa ja suhteidensa ansiosta.

Kesäkuukausina 1941 sensuuri oli puuttunut ainoastaan aivan äärimmäissävytteisiin Saksaa ylistäviin kirjoituksiin. Näissäkin tapauksissa sensuroinnin syy oli enemmänkin niihin liittynyt Suomen hallituksen arvostelu vitkuttelusta ja saamattomuudesta kuin liiallinen saksalaismyönteisyys. Lehdistö kirjoitti esimerkiksi sodan päämääristä aina poliittisesti sitoutumattomia lehtiä myöten lähes Saksan propagandaa myötäilevin äänenpainoin.

---

1) Ks. myös PERKO, 1971, 115—116.

2) VILKUNA, 1962, 126—127.

Alkusyksyn aikana lähettiläs von Blücher käsitteli keskusteluisaan suomalaisten poliittisten johtajien kanssa sodanpäämääräkysymyksen ohella mielialakysymyksiä ja lehdistökirjoittelua. Wittingille hän valitteli syyskuussa Arbetarbladetin kirjoittelua.¹ Niinikään hän paheksui Ruotsin lähetystön lehdistöavustajan harjoittamaa Saksan vastaista propagandaa.² Osoituksena siitä, että Saksassa todella näihin aikoihin pohdiskeltiin vaikuttamista suomalaisten mielialoihin ja lehdistöön, on erityisesti keskustelu, joka von Blücherillä oli 18. syyskuuta Suomeen vierailulle tulleen Saksan ulkoministeriön lehdistöosaston päällikön, lähettiläs Paul Schmidtin kanssa. Keskustelussa todettiin, että Saksan propagandan ydin Suomessa on siinä, että voidaan osoittaa, kuinka ”demokraattinen Suomi taistelee kansallissosialistisen Saksan rinnalla”. Toisekseen propagandan tulisi sisältää vähemmän sanoja sekä enemmän tekoja. Kolmanneksi von Blücher toi esille suomalaisten aluetoiveet, erityisesti Kuolan, joita Schmidt piti täysin hyväksyttävänä ja toteutumiskelpoisina.³ Paria päivää aiemminhan Ryti oli von Blücherille todennut olevansa Jalmari Jaakolan teoksessa esitettyjen aluevaatimusten takana. Ryti saattoi todeta lisäksi myös ministeri Tannerin alkaneen kallistua laajojen aluevalloitusten kannalle.⁴ Näin elokuun asetelma oli syyshyökkäyksen alussa kuin poispyyhkäisty ja muuttunut Saksan kannalta erittäin edulliseksi: Suomi hyökkäsi laajoin offensiivein Karjalan metsissä ja sosialidemokraattien vastaanpyristelleetkin piirit olivat ryhtyneet tukemaan hallituksen Saksan politiikkaa.

Lähettiläs von Blücherin johdolla saksalaiset etenivät kuitenkin erittäin harkitusti ja pyrkivät huomioimaan suomalaisten erityislaadun myös propagandassaan. Ajateltaessa Hitlerin kokonaistavoitteita tällainen diplomaattinen mielipiteiden ohjailuun vaikuttaminen oli epäilemättä vain taktiikkaa. Lähettiläs Schmidt oli toisaalta jo

---

1) v. Blücherin pvk, 8. 9. 1941 (1508); keskustelu ulkoministeri Wittingin kanssa.

2) v. Blücherin pvk 5. 9. 1941 (1506); keskustelu ulkoministeri Wittingin kanssa.

3) v. Blücherin pvk 18. 9. 1941 (1520—1521); vrt. muilta osin Schmidtin matkasta, MANNINEN, 1980, 266.

4) v. Blücherin pvk 11. 9. 1941 (1509—1510); vrt. luku ”Itä-Karjalasta kirjoittelun taktista rajaamista”.

voinut heijastella Saksan korkeimman johdon kesästä muuttuneita käsityksiä.¹

Syksyn 1941 alkupuolella sensuurin silmä näytti tavoittavan helposti antisaksalaisia ja antinatsilaisia julkaisuja. Syyskuun 13. päivänä sensuuri pidatti kokonaisuudessaan Trots-Allt lehden numeron 37 kieltäen samalla sen lainaamisen, koska lehti oli sisällöltään ”antinatsilainen”.² Kymmentä päivää myöhemmin kiellettiin julkaisemasta uutista Jyväskylässä nostetusta oikeusjutusta, jossa IKL:n nuorisojärjestöön kuuluneita poikia oli oikeudessa julisteiden levittämisen vuoksi.³ Alkusyksyn aikana sensuuri antoi vielä kaksi ohjetta, joilla pyrittiin estämään aseveljen mainetta vahingoittavien kirjoitusten julkitulo.⁴

Sensuuri osoitti alkusyksyn 1941 toimenpiteillään, että se suojeli halukkaasti aseveljen ideologista kilpeä ja yleistä mainetta. Toisaalta samaan aikaan saksalaiset suunnittelivat Suomeen suuntaamansa propagandan ”järkiperaistamista” — sekä tehostamista. Eivätkä saksalaiset tavattaessa epäilleet valittaa suomalaisille niistä kirjoituksista, jotka eivät miellyttäneet heitä. Kaiken kaikkiaan näyttivät mielialat alkusyksystä sodan jatkamisen kannalta hyviltä ja lehdistön kirjoittelu noudatti pääosiltaan kesästä 1941 jatkunutta, muuttumattonta ja sotakiikkoista linjaa.

2. Liittyminen Antikomintern-sopimukseen

Marraskuun 25. päivänä 1941 päättyi Saksan ja Japanin kesken aikoinaan Kominternia eli kommunistista internationaalia vastaan

---

1) Vrt. erityisesti POLVINEN, 1979, 69.

2) VnTaE, Da:2, ohje 13. 9. 1941.

3) VnTaE, Da:2, ohje 23. 9. 1941. Ohjeen voidaan katsoa suojelleen IKL-järjestöä.

4) VnTaE, Da:2, ohjeet 27. 9. ja 16. 10. 1941.

solmittu sopimus, johon Italiakin oli tullut mukaan. Sopimuksen allekirjoittajamaat olivat sitoutuneet pitämään toisensa tietoisina Kominternin toiminnasta, neuvottelemaan välittömistä puolustus-toimenpiteistä ja toteuttamaan ne läheisessä yhteistoiminnassa. Allekirjoittajamaat päättivät pidentää sopimusta ja tällöin tarjota muillekin valloille tilaisuutta liittyä siihen.¹

Saksalle myös Suomen houkutteleva sopimusosapuoleksi perustui ilmeisesti propagandistisiin laskelmiin. Sama asia, joka oli tullut esille jo Paul Schmidtin ja von Blücherin syyskuisessa neuvottelussa, nosti pienen aseveljen propaganda-arvoa talven lähestyessä: maailmalla teki vaikutuksen, kun voitiin osoittaa pienen demokratian ”uskaltavan” olla ”liitossa” kansallissosialistisen Saksan kanssa.²

Suomalaiset eivät aluksi olleet valmiita liittymään sopimukseen. Toisaalta lähettiläs von Blücherin kanssa käydyissä neuvotteluissa todettiin suhteiden Yhdysvaltoihin varmasti heikentyvän ja toisaalta mielialat olivat sotaväsymyksen, elintarvikepulan ja eräiden muidenkin tekijöiden vuoksi siksi matalalla, että sopimukseen liittyminen aiheuttaisi kaiken kaikkiaan paljon kielteisiä seurauksia.³ Mutta viikon keskustelujen ja miettimisen jälkeen suomalaiset antoivat myönteisen vastauksen. Presidentti Ryti selitti, että myönteisen vastauksen ytimenä oli näkemys, että ”Suomi oli pysyvästi bolshevismin uhan alaisena ja sen täytyi turvautua sitä vastaan”.⁴ Tällainen selitys oli sopusoinnussa sodan alussa julistetun sodan päämäärän kanssa: sopimus voitiin nähdä olevan askel siinä politiikassa, jolla pyrittiin tuhoamaan idästä uhkaava bolshevismi.

---

1) Ks. POLVINEN, 1979, 71.

2) POLVINEN, 1979, 71, 72. Sotilaallinen tilanne itärintamalla ja Afrikassa oli syksyllä 1941 muodostunut akselivalloille huomattavasti epäedullisemmaksi. Näin ollen saavuttamatta jääneet sotilaalliset valloitukset tuli korvata poliittisilla voitoilla. Ks. FRIETSCH, 1945, 436 — 437, 442.

3) POLVINEN, 1979, 72—74; sotaväsymyksestä SALMINEN, 1976, 102.

4) v. BLÜCHER, 1950, 267.

Suomen mahdollisuudet kieltäytyä olivat alusta alkaen suhteellisen rajalliset: Saksa käytti painostuskeinonaan viljatoimituksiaan. Viljantuonnin tyrehtyminen olisikin aikaansaanut juuri talven alla vaikean elintarvikepulan.¹ Mutta sopimukseen liittyminen merkitsi myös periaatteellista poliittista kannanottoa. Tästä tietoisena Suomen hallitus yritti viimeiseen saakka saada myös Ruotsia mukaan sopimukseen.² Pääministeri Rangell totesi eduskunnassa 29. marraskuuta, että sopimukseen liittyminen olisi ollut sekä periaatteelliselta että valtioneudunkin kannalta suotavaa ehkä jo aiemminkin, mutta ulkopoliittisten syiden estäneen tämän.³

Vaikka Suomi ei tavoitteellisesti edesauttanut ideologista lähenymistä Saksaan ja akselivaltioihin päin, niin toisaalta se ei myöskään asettanut esteitä tälle lähentymiselle. Antikomintern-sopimukseen liittyminen, ja sittenkin varsin heikon vastustelun jälkeen⁴, leimasi Suomea joka tapauksessa lähemmin suursodan päähyökkääjään.⁵ Ja vaikka Suomen hallitus korosti liittymisen olevan pelkästään aatteellinen mielenosoitus bolshevismia vastaan, länsiliittoutuneiden piirissä kuitenkin tulkittiin Suomen lähestyneen Saksaa entisestään⁶

Suomalaiset pyrkivät kuitenkin varsin voimallisesti vaijentamaan sopimuksen aiheuttamia reaktioita. Allekirjoituspäivän lähetessä sen-

---

1) Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan ptk 20. 11. 1941; VOIONMAA, 1971, 82—87; SOIKKANEN, 1977, 146; vrt. myös FRIETSCH, 1945, 437—438. Kivimäki ilmoitti 18. 11. 1941, että kielteinen vastaus sopimusasiassa vaikeuttaisi hänen työtään sekä Saksan tulleen elintarvikeasiassa varsin haluttomaksi. Kivimäki 18. 11. 1941 UM:lle, Kivimäen kok. 1, VA.

2) Wasastjerna Wittingille 17. 8. 1941; UM 110 A 3a; SOIKKANEN, 1977, 147.

3) Valtiopäivät 1941, ptk II, 1302.

4) Kesällä 1941 Witting oli ehdottanut v. Blücherille, että Suomi voisi liittyä varsinaisen poliittisen sopimuksen korvikkeeksi Antikomintern-sopimuksen osapuoleksi. v. Blücherin pvk 30. 7. 1941; ks. SOIKKANEN, 1977, 146—147; vrt. kuitenkin MANNINEN, 1980, 142; VOIONMAA, 1971, 52; erityisesti POLVINEN, 1979, 62—65.

5) Ks. FRIETSCH, 1945, 442; VOIONMAA, 1971, 85—76; Valtiopäivät 1941, ptk II, 1321.

6) KIVIMÄKI, 1965, 216—217; von BLÜCHER, 1950, 245; erityisesti POLVINEN, 1979, 76.

suurin piirissä ryhdyttiin valmistautumaan toimenpiteisiin siltä varalta, että lehdistö ryhtyisi käsittelemään asiaa kriittiseen sävyyn.¹ Vilkuna lähetti Helsingissä oleville tarkastusviranomaisille päivä Suomen Saksalle antaman virallisen vastauksen jälkeen luottamuksellisen ohjeen, jossa pyydettiin valvomaan, ettei 5-vuotispäivästä mainittaisi mitään ennen kuin päivä tapahtuman jälkeen.² Marraskuun 24. päivänä ohjetta täsmennettiin sen verran, että asiasta sallittiin kirjoittaa myönteisiä pääkirjoituksia.³ Tämäkään täsmennys ei tuntunut riittävän, koska seuraavana päivänä välitettiin vielä lisäohje, jossa annettiin lupa kirjoittaa sopimuksesta ja Suomen liittymisestä siihen ”myönteiseen ja mitäänsanomattomaan sävyyn”. Ulkomaalaisia lehtiä lainattaessa voitiin todeta, että suhteet Englantiin olivat huonontuneet. Sen sijaan ei saanut esittää mielipiteitä, joissa Suomen hallituksen toimenpiteet katsottiin virheelliseksi tai Saksan pakottamana tehdyksi.⁴ Ainoa poikkeus tehtiin ilmeisesti sosialidemokraattisen Eteenpäin-lehden kohdalla, jonka sallittiin mielialojen rauhoittamiseksi todeta, että Saksa oli leipäviljan tuontiin vedoten painostanut Suomea liittymään sopimukseen.⁵ Tätä selitystä käytti myös pääministeri Rangell eduskunnassa, vaikka hän pyrki samalla tuomaan esiin myös poliittisia perusteluja.⁶

Sensuurin varsin hyvin ajoitettu, ”virheetön”, hyväksikäyttö sopimuksen allekirjoituksen yhteydessä osoittaa, että poliittinen johto halusi sivuuttaa tapahtuman varsin vähin äänin. Kivimäki oli Berliinistä esittänyt nimenomaisen toivomuksen, että julkisuudessa voitaisiin huomauttaa Suomen liittymisen Antikomintern-sopimukseen osoittavan Suomen taistelevan vain Venäjää vastaan.⁷ Ulkoministeri

---

1) Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan istunto 20. 11. oli osoittanut, että sopimuksen allekirjoitusta vastustettiin varsin laajoissa piireissä.

2) VnTaE, Da:1, Vilkuna 20. 11. 1941 Helsingin tarkastusviranomaisille.

3) VnTaE, Da:3, ohje 24. 11. 1941.

4) VnTaE, Da:3, ohje 25. 11. 1941.

5) Kysymys oli ilmeisesti paikallisten mielialojen hoidosta, ks. VILKUNA, 1962, 127.

6) Valtiopäivät, 1941, ptk II, 1302.

7) Kivimäki ulkoministeriölle 21. 11. 1941, Kivimäen kok. 1, VA.

vastasi seuraavana päivänä Kivimäelle hänen mainitsemastaan näkökohdasta huomautetun lehtimiehille luottamuksellisesti. Toisaalta lähettiläät Wasastjerna ja Palin oli valtuutettu puhumaan luottamuksellisesti asemamaidensa hallituksille. Näyttää siltä, että Suomen hallitus ei tässä vaiheessa ainakaan halunnut noudattaa Berliinin lähettiläänsä toivomusta esiintyä asian johdosta julkisuudessa.

Sensuurin ei tarvinnut puuttua lehdistökirjoitteluun. Tähän oli vaikuttanut sen oma sekä poliittisesti tarkoituksenmukainen etukäteistoiminta. Ajan Suunta sai kirjoittaa rajoituksitta: ”Sopimuksen avulla taistelu kommunistista maailmanruttoa vastaan kulkee nyt ratkaisevaan voittoon, kohti ihmiskunnan pelastusta”.² Toisaalta taas Hufvudstadsbladet sai todeta, että pohjoismainen yhteistyö menee vielä Antikomintern-sopimuksenkin edelle. ”Mitään poliittista uudelleenorientoitumista ei meidän liittymisemme Antikomintern-sopimukseen voi merkitä, vaan vain sen antikommunistisen suunnan loppuunsaattamista, joka on aina ollut toimintamme johtava normi”.³ Tämä kirjoittelu johti kuitenkin siihen, että von Blücher valitti asiasta Wittingille.⁴ Suomen Sosialidemokraatti puolestaan saattoi arvostella Ajan Suunnan kirjoittelua ja vakuutti, että Suomen poliittinen asema niin ulos- kuin sisäänkin päin pysyi muuttumattomana. Lehti uskoi muutoin sopimuksen jäävän vaikutuksiltaan pieneksi.⁵

Sosialidemokraatin pääkirjoituksessa arvosteltiin seuraavana päivänä myös sensuuria. Lehden mielestä yleisö sai tietää sopimuksen allekirjoittamisesta aivan liian myöhään, mikä oli omiaan herättämään vääriä ja levottomia johtopäätöksiä.⁶ On todennäköistä, että pääkirjoituksessa oli alunperin kovempaakin kritiikkiä, mutta en-

---

1) Ulkoministeriö Kivimäelle 22. 11. 1941, Kivimäen kok. 1, VA. Sensuurin ohjantaan on oletettavasti vaikuttanut Kivimäen esittämät näkökohdat.

2) AS pk 25. 11. 1941, ”Maailmanruttoa vastaan”.

3) Hbl pk 25. 11. 1941, ”Kampen mot Komintern”.

4) v. Blücher pvk 27. 11. 1941.

5) SS pk 26. 11. 1941, ”Suomi mukana”. HS:n mukaan sopimus ei ollut omiaan selventämään Suomen asemaa suursodassa. HS. pk 29. 11. 1941, ”Jälkeenpäin”.

6) SS pk 27. 11. 1941, ”Julkisuus ja vaiteliaisuus”.

nakkosensuurissa siitä oli jätetty osa pois. Tähän viittaa se, että poistetun kappaleen kohdalle oli lehteen jätetty tyhjä paikka.¹

Salliessaan hyvin myönteisen kirjoittelun ja eliminoituaan etukäteen arvostelevat äänenpainot sensuuri mahdollisti kuitenkin eräänlaisen oikeistolehtien kilpalaullannan siitä, kuka keksisi niiden kanalta edullisimman argumentin syntyneestä sopimuksesta. Ajan Suunta oli nähnyt sopimuksen allekirjoittamisessa lapualaisuuden uuden nousun merkin. ”Suomi onkin sekä aseellisen että aatteellisen kommunisminvastaisen taistelun alalla edelläkävijämaa”.² Sensuuri puuttui asioiden kulkuun tässä yhteydessä kuvaavasti vasta kun Suomen Sosialidemokraatti oli arvostellut Ajan Suunnan kirjoitettua. Tällöinkin vain niin, että suoraan lehteä ohjaten eliminoitiin enempi Ajan Suunnan arvostelu.

Varsin pian Antikomintern-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen ilmeni sodan johtoa kohtaan painostusta, jonka ilmeisenä tarkoituksena oli hyödyntää poliittisesti tilannetta. Porilainen laivanvarustaja Werner Hacklin, joka oli myös Tanskan varakonsuli paikkakunnalla, kirjoitti ystävälleen kenraalimajuri Heikki Kekonille Päämajaan kirjeen 4. 12. 1941. Kirjeen liitteenä oli Merimies-Unionin lehti, jota Hacklin piti kommunistien soluttamana. Kirjeessä ihmeteltiin lehden kirjoitettua ”...vaikka Suomen pitäisi olla vapaa ns. kommunismista ja olemme yhtyneet Kominternin vastaiseen sopimukseen”. Kirjeessä mustamaalattiin kuulopuheisiin vedoten Merimies-Unionin puheenjohtajaa Niilo Wälläriä ja pyydettiin välittämään tiedot Päämajaan: ”...sillä mielestäni olisi ryhdyttävä joihinkin toimenpiteisiin tämän henkilön suhteen, joka on niin sopimaton mies niin tärkeälle paikalle Merimies-Unionin johtoon”. Vaikka syytösten lähtökohta oli Merimies-Unionin lehti, oli kirjeen ilmeisenä päätarkoituksena hankalan ammattiyhdistysjohtajan saaminen telkien taakse maanpetoksellisesta toiminnasta syytettynä. Pontta kirjeen

---

1) Vilkuna ei mainitse tapauksesta mitään, ks. VILKUNA, 1962, 127.

2) AS pk 25. 11. 1941, ”Maailmanruttua vastaan”; vrt. edellinen sivu, alaviite 2.

kirjoittaja näytti saaneen nimenomaan Kominternin vastaisen sopimuksen allekirjoittamisesta.

Hacklinin painostus ei kuitenkaan tuottanut tulosta, vaikka Kekoni toimittikin kirjeen eteenpäin. Komentoiesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Tuompo lähetti 13. 1. 1942 VTL:lle kirjeen, jossa hän totesi Hacklinin esilleottaman asian ”täysin poliittisluontoiseksi” eikä Merimies-Unionin lehti Tuompon mukaan ”missään kirjoituksessa käsittele olevaa sotaa tai puolustusvoimia väheksyvästi tai maan puolustushengen vastaisesti”. Tuompon mielestä asia ei kuulunut Päämajalle ja Niilo Wällärin osalta todettiin, että valtiollinen poliisi saattoi antaa tarvittavia tietoja.¹ VTL:n arkistosta ei löytynyt Hacklinin syytösten osalta enempää aineistoa, joten ilmeisesti laivanvarustaja-konsuli veti yrityksessään vesiperän. Toisaalta tapaus osoitti, että päätöksentekijät eivät antaneet tilaisuuden hämätä itseään. Sopimus oli allekirjoitettu, mutta sen edellyttämää valtiollisten poliisien yhteistyötä tai kommunistivainoa ei ilmeisestikään haluttu tehostaa.²

Suomen poliittisen johdon ratkaisuun Antikomintern-sopimukseen liittymisestä oli vahvasti vaikuttamassa Saksan taloudellinen painostus: ellei allekirjoitusta, ei edistystä kauppaneuvotteluissa.³ Mutta toisaalta suomalaiset eivät salanneet mitenkään ponnekkaasti sitä, että kysymys oli viime kädessä Saksan kanssa yhteisen sodan päämäärän, bolshevismien tuhoamisen edistämisestä. Sensuuri ei puolestaan sallinut, että millään tavalla oltaisiin käsitelty sopimuk-

---

1) VnTaE, Fc:2, Werner Hacklin (Royal Danish Vice-Consulate, Pori) 4. 12. 1941 kenraalimajuri H.Kekonille Päämajaan, liitteinä Merimies-lehti no 11/41; komentoiesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti W.E.Tuompo 13. 1. 1942 VTL:lle (kirjeessä asiamerkintä: ”aikakauslehti Merimiehen kirjoituksia”). Hacklinin kirjeestä oli myös itsenäinen kappale VTL:n arkistossa.

2) Mm. Karjala ja Kauppalehti toivat 25. 11. julkaistussa pääkirjoituksissa esille, että sopimus edellytti valtiollisten poliisien yhteistyötä, Kauppalehti pk 25. 11., ”Kansojen rintama”; Karjala pk 25. 11., ”Suomi ja...”

3) Kivimäki sähkötti 18. 11. 1941 enteellisesti: ”Saksa suostuu antamaan 75.000 tonnia (vilja) tällä erää”. Kivimäki UM:lle 18. 11. 1941, Kivimäen kok. 1, VA.

sen allekirjoituksen tapahtuneen ”Saksan pakottamana”. Tällainen selvä toteamus sisältyi 25. 11. annettuun ohjeeseen.¹ Taloudellisista realiteeteista kirjoittaminen olisi viitannut enemmän tai vähemmän suorasti Saksan ”pakotteisiin”. Näin sensuuri tosiasiallisesti edesauttoi sellaisen tilanteen syntymistä, jossa sopimuksen allekirjoitus näytti lähes yksinomaan poliittiselta yhteistyön manifestaatiolta. Tämä oli ilmeisesti vaikuttamassa kielteiseen mielialakehitykseenkin. Mielialakatsauksessa nimittäin todettiin: ”Liittyminen Antikomintern-paktiin oli ilmeisesti kansan valtaosalle yllätys, jonka julkisuu-teen tulo aiheutti osittaista hämminkiä ja levottomuutta mielialois-
sa”. Katsauksessa tuotiin myös esiin havainto, jonka mukaan ”muutamissa ruotsinkielisissä” ja ns. ”järjestäytyneissä piireissä” osin uskotaan Englannin ja USA:n lopulliseen voittoon, katso-
taan, että jokainen askel, joka enemmän tai vähemmän manifestoi ystävyttämme Saksaan, saattaa meidät suursotaan mukaan tai sitten muutoin suursodan lopullisten voittajien armoille ja koston-
altiiksi”.²

Sensuuriviranomaisilta tuskin jäi huomaamatta se, että sopimuk-
sen allekirjoittamisen aikaansaama lehtikirjoittelu nostatti jälleen esiin eräänlaisen diktatuurin pelon, joka oli kummitellut mielialakat-
sauksissa jo riemusodan päivistä saakka. Mikäli lehdet olisivat voi-
neet tuoda asiallisesti esille ulkomaankauppaan liittyvät realiteetit,
olisi mielialakehitys saattanut muodostua hallituksen kannalta pa-
remmaksi: sen tekemää ratkaisua oltaisiin epäilemättä ymmärretty
paremmin. Mutta toisaalta tämä olisi saattanut paljastaa, miten si-
doksissa Suomi viime kädessä oli suureen aseveljeensä. Ehkä se olisi
ollut vielä kielteisempää mielialakehityksen kannalta.

Antikomintern-sopimuksen allekirjoittamisen yhteydessä sensuurin
toiminta vaikutti ristiriitaiselta — ehkä tarkoituksellisesti — hallituk-
sen sopimuksen allekirjoittamisen puolesta esittämän keskeisimmän
argumentaation kanssa. Toisaalta allekirjoitus oli välttämätöntä,

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 25. 11. 1941.

2) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus no 13, 5. 12. 1941.

jotta elintarvikehuolto olisi voitu varmistaa. Mutta juuri tästä ei voitu kirjoittaa. Kirjoittaa sai ainoastaan sopimuksen muista puolista ja Suomen tekemän ratkaisun puolesta yleensä. Pelkästään sensuurin toiminnan pohjalta näyttäisi siltä, että Suomen poliittinen johto todellakin olisi halunnut käyttää sopimuksen allekirjoitusta pelkästään Saksan hyväksi tehtävään myötämielisyyspropagandaan.¹ Mutta mielialakysymyksestä saatu palaute osoitti, että sillä tiellä kulkeminen olisi vaikeata.

4. Erillisrauha torjutaan

Sensuuri oli kesäkuukausina johdonmukaisesti kieltänyt kaikki ulkomailta saapuneet uutiset, joissa viitailtiin Suomen ja Neuvostoliiton välisen rauhan mahdollisuuteen. Kotimainen lehdistö ei vielä muutoin asiasta kirjoitellutkaan. Sodan euforisina alkupäivinä Suomi ei haikaillut erillisrauhasta — juuri kun Neuvostoliitto ja bolshevismien kohtalo näytti sinetöidyltä.

Joukkojen saapuminen vanhoille rajoille oli kuitenkin ajankohdastaan kysymyksen erillisrauhan mahdollisuudesta. Samalla kysymys alkoi kiinnostaa enemmän myös kotimaista lehdistöä.

1. Sosialidemokraatit von Blücherin silmätikuiksi

Paria päivää ennen jatkosodan syttymistä sosialidemokraattinen

---

1) Polvisen mukaan Antikomintern-paktin suoranainen vaikutus Suomen ja Saksan välisiin suhteisiin jäi käytännöllisesti katsoen mitättömäksi. POLVINEN, 1979, 76. Suomen poliittinen johto tuskin halusi tietoisesti paisuttaa sopimuksen merkitystä, johon viittaa Wittingille annetut ohjeet "pysytellä piilossa" Berliinin parrasvaloissa. Myös Wittingin Berliinissä pitämä puhe erosi olennaisesti muista puheista.

puolue antoi julkilausuman, jossa tähdennettiin, että Suomen olisi pysyttävä syrjässä kaikesta konjunktuuripolitiikasta ja että ”sosialidemokraattiset äänenkannattajat olivat pysyneet erillään maassa liekkeihin leimahtaneesta kiihkoisänmaallisuudesta”. Lisäksi julkilausumassa oli todettu, ettei liikekannallepantuja joukkoja saisi käyttää hyökkäykseen.¹

Sodan puhjettua puolue pyrki vaikuttamaan länsivaltojen työväenjärjestöihin, jotta nämä olisivat ymmärtäneet, että sota oli luonteeltaan puolustussotaa. Sosialidemokraattinen puolue ja SAK:n työvaliokunta lähettivät vielä 3. 7. 1941 — tosin tällä kertaa lähettiläs Gripenbergin pyynnöstä — yhteisen vetoomuksen vastaa-ville englantilaisille järjestöille. Tämä toimenpide ei kuitenkaan saanut aikaan toivottua tulosta.²

Sosialidemokraatit olivat kesäkuukausina mukautuneet jonkin verran vastustellen sisärenkaan ja viime kädessä ylipäällikön määrittelemiin sodan päämääriin. Vaikka sotaa ennen annetussa julkilausumassa edellytettiin, että liikekannalle pantuja joukkoja ei käytettäisi hyökkäykseen, puolue ei kuitenkaan hyökkäyksen aletua 10. 7. vetänyt edustajiaan hallituksesta.

Sosialidemokraattinen puolue otti 5. 9. 1941 kantaa sodasta irrottautumiseen tavalla, joka oli keskeisiltä osin poliittisen johdon esilletuoman yleislinjan mukainen. Puolutoimikunnan menettelytapakannanotoissa todettiin, että ”Suomen irroittautumisen sodasta täytyi tapahtua yhteisymmärryksessä Saksan kanssa”. Kun armeija ylitti vanhat rajat aloittaakseen Itä-Karjalan valtaamisen, eivät sociali-

---

1) SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTINEN TYÖVÄENLIIKE 1899-1949 (toim.). 1949. 325; ks. FRIETSCH, 1945, 447.

2) NEVAKIVI, 1976, 129; myös SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTINEN TYÖVÄENLIIKE (toim.), 1949, 236,

demokraattiset ministerit tässäkin vaiheessa jättäneet hallitusta. Puoluetoimikunnan kannanotossa todettiin kuitenkin päättäväisesti, ettei Leningradin valtauksen pitäisi osallistua.¹ Soikkanen päättelä, että sosialidemokraatit olisivat jo tuolloin ryhtyneet ”keräilemään kortteja sen varalta, että Neuvostoliitto ei tulisikaan häviämään sotaa. Tämä näkemys on kuitenkin ristiriidassa sekä ministeri Tannerin että ennen muuta puhemies Väinö Hakkilan toiminnan kanssa.”²

Sosialidemokraattisen lehdistön piirissä sodankäyntiin suhtauduttiin sen sijaan jonkin verran puoluejohtoa jyrkemmin. Suomen Sosialidemokraatin päätoimittaja Eino Kilpi totesi puoluetoimikunnassa syyskuun alussa, että hänen tietojensa mukaan kansa kaipasi rauhaa.³ Kilpi heijasteli erityisesti rintamamiesten keskuudessa esiintyneitä mielialoja.⁴ Näin ollen sosialidemokraattisen puolueen sisällä käsitykset ”kansan mielialoista” vaihtelivat suuresti: ennen muuta puolueen päättäjät edustivat puolueen lehtimiehistä poikkeavaa optimismia. Kun Suomen lehdistöön kesäkuukausien lopulla ja erityisesti syksyn alussa alkoi ilmaantua kirjoituksia, joissa kävi selvästi ilmi ”rauhan kaipuu” ja kyllästyminen pitkäaikaiseen sodankäyntiin, ei ollut yllättävää, että asialla olivat nimenomaan sosialidemokraattiset lehdet.⁵

Sensuuri oli antanut ensimmäisen erillisrauhaa käsittelevän yleisohjeensa 8. syyskuuta. Ohjeessa kiellettiin lainaamasta tai kommentoimasta ulkolaisten sanomalehtien ja radioasemien uutisia

---

1) Sosialidemokraattisen puoluetoimikunnan ptk 5. 9. 1941, TA; ks. SOIKKANEN, 1968, 446.

2) SOIKKANEN, 1968, 442. Tannerhan oli juuri näihin aikoihin tarkistanut kantaansa laajojen aluevalloitusten hyväksi.

3) Sosialidemokraattisen puolueen puoluetoimikunnan ptk 5. 9. 1941 TA.

4) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus 31. 10. 1941.

5) Ks. VILKUNA 1962, 80.

Suomen ja Neuvostoliiton erikoisrauhahankkeista.¹ Aiemmin ei ollut ollut vielä tarvetta huomauttaa kotimaista lehdistöä yleisohjeella erillisrauha-asiassa. Toistaiseksi olivat ennakkosensuurissa tapahtuneet väliintulot riittäneet. Toisaalta tällaisistakin tapauksista on syksyltä 1941 tiedossa ainoastaan yksi viitteellinen tapaus. Sosialidemokraattinen Kansan Lehti yritti 13. 9. julkaista pääkirjoituksen ”Rauhan kaipuu”, mutta se poistettiin ennakkosensuurissa.² Sosialidemokraattinen lehdistö ei kuitenkaan muodostunut ongelmalliseksi sensuurille alkusyksyn 1941 aikana. Tämä johtui epäilemättä myös siitä, että puolueen johto onnistui vakuuttamaan kannattajansa sodan jatkamisen tarkoituksenmukaisuudesta. Ministeri Tanner piti 14. 9. Vaasassa puheen, jossa ei arvosteltu vanhojen rajojen ylittämistä; hän itse asiassa asettui arvovallallaan tukemaan tapahtunutta. Puhuja totesi kuitenkin, että ”eteneminen päättyy kohta jollekin lähiaikoina saavutettavalle järjelliselle linjalle”.³

Puheella oli epäilemättä jännitystä laukaiseva vaikutus. Mielialakatsauksessa muutamaa viikkoa myöhemmin todettiin suoraan, että Tannerin Vaasan puheella oli vaikutuksensa siihen, että keskustelu armeijan tulevista hyökkäysoperaatioista oli muuttunut asialliseksi ja tyyneksi.⁴ Yhdysvaltain Helsingin lähettiläs Schoenfeld veti puheesta tyytyväisenä johtopäätöksen, jonka mukaan Suomi tulisi pian saavuttamaan sotilaalliset tavoitteensa.⁵ Paria viikkoa myöhemmin Tanner teki kuitenkin matkan Saksaan, jonka yhteydessä antamissaan lausunnoissa hän antoi ymmärtää, että Suomi ei tulisi koskaan solmimaan erillisrauhaa ”nykyisen Venäjän hallitsijoiden kanssa”.

Erityisesti britit pettyivät rauhan kannattajaksi otaksuttuun Tan-

---

1) VnTaE, Da:1, VTL julkaisutarkastajille ja päätoimittajille 8. 9. 1941.

2) VILKUNA, 1962, 80.

3) SOIKKANEN, 1968, 443.

4) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus no 10, 6. 10. 1941.

5) NEVAKIVI, 1976, 161.

neriin.¹ Muiden sosialidemokraattisten ns. ”höyhensarjalaisten” politiikkojen samoihin aikoihin rauhanpyrkimyksiä korostaneet esiintymiset eivät vakuuttaneet länsivaltojen edustajia.² On oletettavaa, että Tanner tässä vaiheessa oli valmis tukeutumaan ennen muuta Saksa-kortteihin. Tämän mukaisesti hän torjui julkisuudessa selkeästi erillisrauhan Saksan matkallaan. Toisaalta hän antoi hallitukselle ratkaisevaa tukea mielialojen rauhoittamiseksi käyttämällä Vaasan puheessaan sanamuotoja, jotka toisaalta rajasivat armeijan etenemistä, mutta toisaalta jätti vielä Mannerheimille huomattavaa pelivaraakin. Samalla Tannerin onnistui — ainakin hetkellisesti — rauhoittaa myös Helsingissä oleskelevia länsiliittoutuneiden diplomaatteja.

Syksyllä 1941 saksalaiset olivat vielä varsin tyytyväisiä suomalaisten aseveljiensä lehdistöön. Kyse ei ollut ainakaan siitä, että Saksa olisi tässä vaiheessa halunnut yhdenmukaistaa suomalaista mielipidettä mieleisekseen: suomalaiset otettiin suomalaisina. Toisaalta lehdistön kirjoittelu ei voinut olla asiallisestikaan saksalaisille vielä ongelma: lehdet kirjoittivat keskeisissä kysymyksissä Saksan toivomalla tavalla. Lisäksi Saksa oli varma siitä, että aseveljien poliittiset päämäärät olivat vielä lähes yhteneväiset.³

Mutta kaikesta huolimatta lähettiläs von Blücher otti jo syksyllä 1941 esille suomalaislehtien kirjoittelun; ja tällöin oli kyse nimenomaan vasemmistolaisista lehdistä. Lokakuun 28. päivänä Saksan lähettiläs valitti ulkoministeri Wittingille Suomen Sosialidemokraatin kirjoittelusta, jossa oli hyökätty IKL:n Ajan Suuntaa vastaan. Tässä yhteydessä Witting kertoi käyneensä keskusteluja Suomen sodan päämääristä Rangellin ja Waldenin sekä VTL:n molempien johtajien, Reenpään ja Puntilan, kanssa. Keskustelusta te-

---

1) NEVAKIVI, 1976, 164. L. A. Puntilan mukaan Tanner oli VTL:n kannalta ehkä kaikkein hankalin ministeri. Vaikka hän aina etukäteen alisti puheensa VTL:n johdolle, hän kuitenkin muistutti, ettei sensuuri pystyisi estämään, mitä hän vapaasti tulisi puhumaan. Puntilan kirje tekijälle 22. 11. 1977.

2) Kyseessä olivat valtiovarainministeri Mauno Pekkala ja sosiaaliministeri K. A. Fagerholm. NEVAKIVI, 1976, 164.

3) Vrt. esim. edellä lähettiläs Schmidtin Helsingin vierailusta, 153.

kemässään yhteenvedossa von Blücher pohdiskeli, ettei Suomessa voitaisi soveltaa ”absoluuttista sensuuria” ja esimerkiksi kieltää täysin kirjoittelua sodan päämääristä. Mutta tällaista keskustelua olisi sen sijaan pyrittävä kaikin keinoin rajoittamaan. Von Blücherin muistiinpanon mukaan Witting totesi tässä yhteydessä, että täydellinen kielto oli mahdotonta, koska se vain edesauttaisi sellaisten epäilyjen syntymistä, että Suomella olisi laajoja sodan päämääriä.¹

On oletettavaa, että von Blücher ymmärsi hyvin Wittingin esittämiä näkökantoja. Suomen ulkoministeri puolestaan ei tässä yhteydessä ollut valmis jakamaan Saksan lähettilään kritiikkiä, vaan paalutti maassa harjoitettavan sensuurin rajoja. Von Blücher käsitti todennäköisesti tämän keskustelun jälkeen, että hänen johtamansa lähetystön oli seurattava entistä huolellisemmin suomalaislehtien sekä erityisesti vasemmiston lehtien kirjoittelua.

2. Kohti Englannin sodanjulistusta — ikkunaa länteen suljetaan

Sensuurin piirissä oli sodan alusta alkaen käsitetty, että erillisrauhahakysymys tulisi muodostumaan hyvin keskeiseksi mielialahoidossa. Sodan ensi kuukausina se karsi armotta pois sellaisten — tosin vielä harvojen — englantilais- ja ruotsalaislehtien lainaamisen, joissa tavalla tai toisella vihjailtiin Suomen erillisrauhamahdollisuuksiin.

Tilannetta helpotti olennaisesti se, ettei kotimaisella lehdistöllä ollut juuri mitään halua käsitellä erillisrauhaa sodan euforisina alkuhetkinä.

Vaikka Yhdysvaltain rauhanoffensiivi pysyi elokuussa 1941 vielä varsin tarkoin julkisuudelta piilossa, sodan ensimmäinen huhumylly

---

1) V. Blücherin pvk 28. 10. 1941 (1597); vrt. edellä, 153, jossa kerrotaan v. Blücherin Arbetarbladetista tekemästä huomautuksesta.

erillisrauhasta pääsi noihin aikoihin kuitenkin käyntiin; kyseessä oli otaksuma, että Suomi oli ryhtynyt keskustelemaan erillisrauhasta Neuvostoliiton kanssa.¹ Huhumylly sai vettä rattaisiinsa, vaikka kotimaan lehdistö yksimielisesti kumosi huhut neuvotteluista ja piti rauhaa siinä vaiheessa Suomen etujen vastaisena.² Tilanne osoitti päätöksentekijöille kuitenkin kouriintuntuvasti, miten hankalaa huhujen torjunta sodan rajoitetuissa tiedonvälitysoloissa oli; lehdistö ei kyennyt estämään ilmeisesti juuri huhujen aikaansaamaa mielialanmuutosta kansalaisten keskuudessa. Voidaanhan huhujen syntymisen yhtenä syynä pitää sitä, ettei tiedotusvälineiden jakama tieto vaikuttanut kansalaisista uskottavalta. Elo-syyskuussa oli havaittavissa ensimmäistä kertaa sodan alkamisen jälkeen merkkejä siitä, että kansalaiset olivat alkaneet epäillä saksalaisten mahdollisuuksia selviytyä sodasta voittajina.³

On kuitenkin huomautettava, että mitä todennäköisimmin sodan alusta asti oli osa kansasta — vaikka vain joitain prosentteja — epäillyt Saksan voitonmahdollisuuksia. Puhuttaessa yleisellä tasolla kansalaisten mielialojen muutoksesta tarkoitetaan siten lähinnä kansalaisten valtaosan mielialoja.

Jo ennen elo-syyskuun huhumyllyn alkamista esiintyi merkkejä siitä, että kansalaisten luottamus kotimaan lehdistön totuudellisuuteen horjui. Yhtenä tällaisena merkinä voidaan pitää sitä, että keuhällä 1941 Ruotsin lehtien kysyntä kasvoi voimakkaasti Suomessa. Suomalaisethan olivat saaneet nimenomaan ruotsalaislehtien välityksellä tietää Yhdysvaltain elokuisesta rauhanoffensiivista. Ulkoasiainministeriössä havaittiin pian ruotsalaisvuodon aiheuttama vaara.

---

1) VnTie, Dg:1, Matti Valtasaari, Väestön mielialojen kehityksestä nykyisen sodan aikana (lehtimiesten informaatiotilaisuudessa lokakuussa 1941 pidetty esitelmä).

2) AS pk 2.9.1941, "Hyökkäyksiä propagandasodan rintamilla" HS pk 2.9.1941, "Tarkoitusperäisiä tietoja"; Hbl 3. 9. 1941, "Ilvilliga rykter"; SS pk 16. 8. 1941, "Suomen asema"; Ksml kirjoitti pääkirjoituksessaan tiedotusviranomaisien kantoja mukaillen huhujen torjunnan puolesta. Ksml pk 16. 9. 1941, "Vaikenemalla saavutetaan voitto vähemmillä uhreilla".

3) VnTiE, Dg:1; Matti Valtasaari, Väestön mielialojen kehityksestä nykyisen sodan aikana (lehtimiesten informaatiotilaisuudessa lokakuussa 1941 pidetty esitelmä).

Sen toimesta rajoitettiin ruotsalaislehtien maahantuontia jo heinäkuussa 1941.¹ Tuontirajoitus aiheutti molemmissa maissa ankaraa kritiikkiä, jonka hillitsemiseksi sensuuri antoi 5. 8. ja 16. 8. 1941 ohjeet, joissa kiellettiin kommentoimasta ja lainaamasta Ruotsin lehtien kirjoituksia asian johdosta.² Syyskuussa annettiin vielä lisäohje, jossa ilmoitettiin, että kaikki Ruotsista tulevat lehdet tarkistetaan sensuurin toimesta ennen niiden toimittamista tilaajille. Lisäksi ohjeessa todettiin toimitusten saavan lehtensä entiseen tapaan ehdolla, että lehdistä ei lainata mitään neuvottelematta ensin asiasta sensorin kanssa.³

Alkusyksystä 1941 Suomen johtava lehdistö arvioi lisäksi Saksan voitot niin ratkaiseviksi, että sotaretki johtaisi pikaisen päättymisen ohella eittämättä bolshevismiin tuhoon ja Venäjän uusjakoon.⁴ Tässä tilanteessa Suomen Washingtonin lähetystön sotilasasiamies eversti Per Zilliacus aiheutti elokuun lopulla hallitukselleen melkoisia ongelmia pitämällä lehdistökonferenssilla. Zilliacus totesi mm. olevansa tietämätön sitoumuksista Saksaan ja piti jonkinlaista talvisotaa mahdollisena, ellei Neuvostoliitto luhistu jo sitä ennen.⁵ Lähettiläs von Blücher valitti välittömästi Wittingille, että Zilliacus ei ollut maininnut Suomen ja Saksan välisestä liitosta mitään. Ulkoasiainministeriö toimitti Washingtonin lähetystölle ohjeet, joissa kehoitettiin ”äärimmäiseen varovaisuuteen” lehdistökonferensseissa esiinnyttäessä. Ei saanut myöskään korostaa, ettei Suomella ollut sitoumuksia Saksan kanssa. Sellaisesta tehtäisiin johtopäätös, että Suomi haluaisi tehdä erillisrauhan. Lähetystölle paalutettiin tiukat toimintaratat. Näin vaikeutettiin olennaisesti sellaisten tietojen levittämistä,

---

1) VILKUNA, 1962, 122.

2) VnTaE, Da:2, ohjeet 5. 8. ja 16. 8. 1941.

3) VnTaE, Da:2, ohje 9. 9. 1941.

4) Ksml pk 25. 9. 1941, ”Saksan armeija — voittamaton armeija?”. Uutisten julkaisussa noudatettiin vähintään yhtä selkeää linjaa. Otsikko 9. 10. yli etusivun: ”Jätti-läismäisin otsikoin todetaan Berliinissä, että maailman suurin armeija on ”tuhotu”. Seuraavana päivänä otsikko oli vieläkin mahtavampi: ”Neuvostoliiton sotilaallinen mahti murskattu toteaa Hitler”; vrt. PERKO, 1971, 88.

5) Selostanut, ESKOLA, 1974, 70—72.

jotka olisivat olleet kiinnostavia amerikkalaisille.¹

Länsiliittoutuneet jatkoivat koko syksyn 1941 aina itsenäisyyspäivään saakka painostamistaan saadakseen Suomen solmimaan erillisrauhan tai ainakin pysäyttämään hyökkäystoimet. Syyskuun 22. päivänä Englannin hallitus ja Norjan pakolaishallitus jättivät Suomelle asiaa koskevat muistiot. Niiden sisällöstä ilmeni, että puolustussota- ja erillissotaväitteen todisteleminen länsivaltoihin päin oli muodostumassa yhä vaikeammaksi. Englanti toivoi toisaalta diplomaattisuhteiden palauttamista, muutoin sen hallituksen täytyi ennen pitkää laskea Suomi yhdeksi akselivallaksi. Suomen tuli vetää joukkonsa vuoden 1939 rajoille ja lopettaa sota.² Hallituksessa asiaa ei viety sen yleiseen käsittelyyn, vaan esiteltyään Wittingin laatiman vastausluonnoksen eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa hallitus hyväksyi jyrkästi torjuvaan muotoon laaditun vastauksen istunnossaan.³ Kielteisen vastauksen taustalla vaikuttivat tässä vaiheessa ennen muuta sotilasjohdon strategiset laskelmat.⁴

Englantilais-norjalaisen nootin seurauksena sensuuri kiristi otettaan. Se oli antanut viimeksi 8. 9. yleisohjeen, jossa oli kielletty ulkolaisten lehtien ja radion lainaaminen ja kommentointi erillisrauha-asiassa. Tästä huolimatta annettiin 24. 9. lisäohje, jossa täsmentäen kiellettiin julkaisemasta Bullin tietoa, että Englanti olisi jättänyt Suomelle nootin.⁵

Tässä vaiheessa sensuurin piirissä lähdettiin kuitenkin siitä, että

---

1) ESKOLA, 1974, 71.

2) Vn:n sal. ptk UM:n esittelystä 6. 10. 1941; SOIKKANEN, 1977, 141.

3) Eduskunnan uav:n ptk 2. 10. 1941, Eduskunnan ark. Ministerit Pekkala ja Fagerholm merkittyivät hallituksen istunnon pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä, kun muut hallituksen jäsenet eivät suostuneet viemään asiaa eduskunnan yleiseen käsittelyyn. Vn:n sal. ptk UM:n esittelystä 6. 10. 1941; SOIKKANEN, 1977, 141. v, Blücher mainitsee Wittingin vakuuttuneen hallituksen kaikkien jäsenten olleen ”yksimielisiä siitä, että Englannin toimenpide on torjuttava. Yksikään ei luottanut englantilas-venäläiseen vakuutteluun”. v. BLÜCHER, 1950, 259. Witting on siten oletettavasti antanut Saksan lähettiläälle hieman siloitellun kuvan tilanteesta.

4) HALSTI, 1956, II, 612.

5) VnTaE, Da:2, ohje 24.9.1941.

lehtien olisi saatava kirjoittaa ”jotakin”. Täydellinen vaikeneminenhan oli Yhdysvaltain elokuisen offensiivin yhteydessä johtanut huhumyllyn pyörähtämiseen. Tästä johtuen sensuuri lähetti vielä 25. 9. yhden täsmennysohjeen, jossa todettiin, ettei ulkolaisten lehtien lausuntoja saanut julkaista neuvottelematta asiasta Vilkun tai Miettisen kanssa.¹ Lehdistössä käsiteltiin noottia Englannin kannalta epäedullisella tavalla.² Toisaalta sensuuri joutui asian johdosta antamaan myös joitain ohjeita, joissa estettiin ruotsalaisten ja englantilaisten kirjoitusten lainaaminen.³

Vaikka lehdistö antoi VTL:lle jälleen yksimielisesti tukensa, se ei kyennyt estämään huhujen leviämistä tälläkään kertaa.⁴ Erona kuukautta aiemmin annettuihin ohjeisiin oli lisäksi se, että sensuuri joutui nyt voimallisemmin estämään ulkolaisten lehtien lainaamisen. On oletettavaa, että elokuuhun verrattuna lehdistön lojaliteetti hallituksen kannalta oli kuitenkin hivenen heikentynyt.

Yhdysvallat jätti puolestaan lokakuun lopulla Suomelle kolme noottia, joissa niinikään vaadittiin Suomea lopettamaan sotatoimet ja vetämään joukot vuoden 1939 rajoille. ”Muutoin Suomi tulisi menettämään Yhdysvaltain ystävällisen kannatuksen tulevis- sa vaikeuksissa”. Ulkoministeri Cordell Hull piti lisäksi 3. 11. Washingtonissa lehdistökonferenssin, jonka yhteydessä hän ankara- rasti arvosteli Suomen sodankäyntiä. Vastauksissaan Suomi jälleen perusteli hyökkäystoimiaan strategis- in tavoittein, mutta samalla mainiten, ja Lebensraum-ajatteluun viitaten, valloitetuilla alueilla asuvan väestön olevan pääosiltaan suomalaisia. Lieventääkseen vastausnootin kielteisyyttä Witting ilmoitti kuitenkin Yhdysvaltain Hel-

---

1) VnTaE, Da:2, ohje 25. 9. 1941; ks. VILKUNA, 1962, 122.

2) Ksml pk 27. 9. 1941, ”Aiheeton nootti Lontoosta Helsinkiin”; HS otsikko 3. 10. 1941, ”Suomi ei solmi erikoisrauhaa Venäjän nykyisten vallanpitäjien kanssa — ministeri Tannerin lausunto Tukholmassa”; HS pk 8. 10. 1941, ”Vastaus Englannille”; ks. PERKO, 1971, 129, jossa todetaan johtavien lehtien tuominen Englannin toiminnan.

3) VnTaE, Da:2, ohjeet 29. 9. ja 2. 10. 1941.

4) VnTiE, Dg:1; Matti Valtasaari, Väestön mielialojen kehityksestä nykyisen sodan aikana (lehtimiesten informaatiotilaisuudessa lokakuussa 1941 pidetty esitelmä).

singin lähetystöön, etteivät suomalaiset joukot tulisi etenemään Arkangeliin eivätkä katkaisisi Muurmannin rataa.¹ Yhdysvaltain loka-kuun lopulla jättämät nootit eivät myöskään muuttaneet Suomen lehdistön omaksumaa erillisrauhan vastaista kantaa.² Sensuurin tavoitteena tässä vaiheessa oli kuitenkin vaikuttaa siihen, että suhteet Englantiin ja Yhdysvaltoihin säilyisivät korrekteinä.³ Mutta tämän linjan puolesta toimiminen ei kuitenkaan ollut yksinkertaista. Esimerkiksi marraskuun 3. päivänä annettiin yleisohje, jossa lehdet määrättiin seuraamaan huolella Helsingin Sanomien ja Ilta-Sanomien kirjoittelua: ”Kaikki englantilaiseen propagandaan vivahdettava ja venäläisten sodankäynnistä edullisen kuvan antava armotta pois, yhtään virhettä ei saa sattua”.⁴ Ohje annettiin samana päivänä kuin Yhdysvaltain ulkoministeri Hull piti Suomea käsitelleen lehdistökonferenssinsa Washingtonissa.

Tässä tilanteessa sensuurissa hahmoteltiin periaatteellisempi yleisohje, jossa hyvin yksityiskohtaisesti määriteltiin kirjoittelun rajat Englannin ja Yhdysvaltain osalta: ”Suomen suhteista Englantiin ja Amerikkaan saavat lehdet kirjoittaa pääkirjoituksia, mutta

- 1) on ankarasti rajoituttava tähänastisiin uutisiin;
- 2) liian pitkälle meneviä olettamuksia ei saa esittää;
- 3) eikä käyttää liian rajua sävyä;
- 4) myöskään ei saa käydä ilmi, että meillä olisi jotain imperialistisia pyrkimyksiä. Jos STT:n välityksellä tai Helsingin päivälehdissä annetaan julkisuuteen Englannin lehtien lausunnot asiasta, ei niitä saa kommentoida”⁵

---

1) POLVINEN, 1979, 117; SOIKKANEN, 1977, 143.

2) HS pk 7. 11. 1941, ”Keksitty rauhantarjous”; AS pk 7. 11. 1941, ”Ennenkuulumatonta halpamaisuutta”; SK no 43/2. 10. 1941, artikkeli ”Kolme kauppiasta”, jossa arvostellaan liittoutuneita ja Neuvostoliittoa räikeään sävyyn; SK no 47/22. 11. 1941, artikkeli ”Suomea uhataan”, jossa todettiin, että ”Venäjän häviö on turvallisuutemme ainoa tae. Britannia ja USA eivät sitä voi täyttää tai esittää mitään parempaa”.

3) Tästä VILKUNA, 1962, 137.

4) VnTaE, Da:2, ohje 3. 11. 1941. Amerikkalaislehtien kirjoittelusta, ks. ESKOLA, 1974, III.

5) VnTaE, Da:1, kirje 5. 11. 1941 julkaisutarkastajille.

Marraskuun aikana Suomen lehdistössä kirjoitettiin varsin laajasti Englannin ja Yhdysvaltain painostuksesta.¹ Sensuurin tavoitteena oli ainoastaan estää englantilaispropaganda ja suunnata kirjoittelu erillisrauhaa vastaan, ei estää siitä kirjoittelua kokonaisuudessaan. Osoituksena siitä, että VTL halusi pitää kuitenkin ohjat tiukasti kässissään, on 8. 11. annettu ohje, jolla kiellettiin julkaisemasta Washingtonissa 7. 11. julkistettuja asiakirjoja Yhdysvaltain Suomelle 18. 8. tekemästä rauhanaloitteesta ”ennenkuin Suomen vastaus Yhdysvaltain noottiin on saatu”.² Suomen vastaus Yhdysvaltain lokakuusiin nootteihin annettiin 11. 11., jonka jälkeen lehdistössä esiintyi sensuurin kannalta vaarattomia yleisarviointeja.³

Suomen Yhdysvalloille antamassa laajassa ja yksityiskohtaisessa vastauksessa tuotiin julki, että Suomi oli vuodesta 1939 alkaen käynyt puolustustaistelua ja että elokuussa esitettyä Wellesin ”vihjettä” eivät suomalaiset olleet pitäneet vielä minään rauhantarjouksena.⁴ Huomioitaessa sensuurin tiukat toimenpiteet elokuussa 1941 Yhdysvaltain rauhantarjouksen tultua lehtien palstoille Ruotsissa, olisi jossain määrin naivia uskoa, että suomalaiset olisivat ottaneet Wellesin elokuisen välitystarjouksen vain mitättömänä ”vihjeenä”.

Ilmeisesti vakuuttaakseen ulkovaltoja Suomen taistelun oikeutuksesta ja osin erillisestä luonteestakin presidentti Ryti antoi lokamarraskuussa amerikkalaiselle lehtimiehelle Henry J. Taylorille sekä Gazette de Lausannen toimittajalle Jean-Louis Perretille haastattelut. Perretille Ryti totesi, että Suomen sota Neuvostoliittoa vastaan on saatu päätökseen silloin, kun on vallattu ne alueet, jotka ovat omiaan turvaamaan maan uudelta hyökkäykseltä. Tämän jälkeen ”Suomi tulee yhtä automaattisesti katkaisemaan näennäisen osallistumisensa suureen maailmanselkkaukseen”.¹ Taylorin kysymykseen, oli-

---

1) Ks. esim. uutisointi Ksml:ssä 1. — 30. 11. 1941.

2) VnTaE, Da:2, ohje 8. 11. 1941.

3) Esim. HS pk 12. 11. 1941, ”Vastaus Yhdysvalloille”.

4) POLVINEN, 1979, 118.

ko Suomessa mukauduttu Saksan ideologiseen ja totalitääriseen politiikkaan, Ryti vastasi kieltävästi: ”Suomen kansa on kiinnostunut vain tasavaltana oman historiallisesti kehittyneen poliittisen ja yhteiskunnallisen järjestyksen kehittämisestä. Suomen eteneminen pysähtyy sille strategiselle rajalle, jonka Suomi itse turvallisuuttaan silmälläpitäen valitsi. Missä tämä raja kulkee, on tietenkin sotasalaisuus”.² Haastattelusta voidaan siten lukea, että Suomen sodanjohdolla olisi ollut täsmällinen suunnitelma tavoiteltavista rajoista. Tuskin Ryti oli haastattelua antaessaan edes varma, mitä hän konkreettisesti tarkoitti ”sotasalaisuudella”. Kaiken kaikkiaan ulkolaisille lehdimiehille annetut haastattelut eivät luvanneet varsinaisesti mitään sodan lopettamisesta eikä tulevien rajojen sijainnista. Epäilemättä ne kuitenkin demonstroivat suomalaisten länsivaltojen suuntaan manifestoimaa tahtoa nähdä oma sodankäyntinsä luonteeltaan erillisenä.

Marraskuun puolivälissä, samoihin aikoihin kuin suomalaisissa lehdissä oli julkaistu Rytin Taylor-haastattelusta osia,³ lähetti von Blücher valitteli keskustelussaan Wittingin kanssa Englannin lisänneen propagandaansa Suomessa.⁴ Sensuuri lähetti 29. 11. oletettavasti tämän seurauksena yleisohjeen, jolla kiellettiin erillisrauhakirjoittelu vielä kertaalleen. Lisäksi 29. 12. kiellettiin myös kertaalleen ”päästävästä läpi englantilaista propagandaa”.⁵

Lähetti von Blücher saattoi kuitenkin pian huomata, että Antikomintern-sopimuksen allekirjoitusjuhlallisuudet edesauttoivat saksalaismyönteisemmän propagandan vahvistumista Suomessa.

---

1) Gazette de Lausannen haastattelu, Rytin muistiinpanoja 11. 11. 1941, Rytin kok. 24, VA; vrt. ESKOLA, 1974, 111–112.

2) Henry J. Taylorin suorittama Rytin haastattelu 31. 10. 1941 sekä käsin kirjoitetut muistiinpanoja 1. 11. 1941, Rytin kok. 24, VA:

3) Ksml julkaisi 11. 11. 1941 Dagens Nyheterissä 10. 11. 1941 julkaistusta Taylorin laatimasta haastattelusta yllälainatun osan; myös HS julkaisi 11. 11. 1941 referaatin haastattelusta.

4) v. Blücherin pvk 15. 11. 1941 (1632–1633).

5) VnTaE, Da:1, julkaisutarkastajille 29.11.1941; VnTaE, Da:2, ohje 29.12.1941.

Tämän lisäksi englantilaispropagandan eliminoitumiseen vaikutti ensin sensuuri, mutta viime kädessä Englanti itse, joka julisti itsenäisyyspäivänä 1941 sodan Suomelle.¹ Lehdistö intoutui tällöin kirjoittamaan runsaasti Suomen länsisuhteista, mutta siten, että poliittisista kannoista huolimatta kirjoittelussa kritiikin kärki suuntautui Englantia, sodanjulistajaa, vastaan. Lehdet olivat yksimielisiä siitä, että sodanjulistus oli ”saneltu Moskovasta”.² Sensuuri ei tähän kirjoitteluun puuttunut.

VTL:n kotimaan- ja ulkomaanosastojen yhteisessä kokouksessa 13. 10. 1941 oli todettu, että heinäkuun lopulla tapahtunutta diplomaattisuhteiden katkeamista Suomen ja Englannin välillä olisi pitänyt edeltää lehtipropagandaa.³ Kun Suomen lehdistö syksyllä 1941 varsin jyrkkään sävyyn torjui pitkälle sensuurin ohjailemana länsivaltojen rauhanoperaatiot, edelsi Englannin sodanjulistusta sen tyyppinen lehtipropaganda, jota VTL:n johto oli lokakuussa peräänkuuluttanut. Tällainen lehtipropaganda oli lisäksi pitkälle seurausta nimenomaisesti sensuurin toimenpiteistä — negatiivinen tiedotustoiminta loi ”positiivista tiedotustoimintaa”. Kaikesta huolimatta ilmeni itsenäisyyspäivän aikoihin mielialoissa jälleen voimakkaita heilahteluita, eräänlaisia ”kriisitunnelmia”.⁴ Mutta suursodan yleiset tapahtumat (Japanin hyökkäys) sekä omien joukkojen näkyvät valtausoperaatiot (Hanko. Poventsä ja Karhumäki) käänsivät itsenäisyyspäivän jälkeen mielialat jälleen hallituksen kannalta myönteisempään suuntaan. Kuten mielialakatsauksessa 13. 12. voitiin todeta: ”Englannin sodanjulistus meni näissä olosuhteissa mahdollisimman kivuttomasti ohi”.⁵

Myöhäissyksyn 1941 aikana VTL oli pyrkinyt vaikuttamaan mielialahoitoon vahingosta viisastuneena: Englannin sodanjulistusta edelsi tietoisempi englantilaispropagandan elimointi kuin

---

1) Sodanjulistamisen tausta, SOIKKANEN, 1977, 145; erityisesti NEVAKIVI, 1976, 174—179.

2) Esim. SS pk 8. 12. 1941, ”Sodanjulistus”; AS pk 8. 12. 1941, ”Petollinen Englanti”; US pk 8. 12. 1941, ”Sodanjulistus Suomelle”; PERKO, 1971, 127.

3) VnTiE, C:1, ptk 13. 10. 1941 os.pääll. puhuttelusta.

4) VnTiE, Dg:1, mielialaraportti no 14, 13. 12. 1941.

5) FAVORIN—HEINONEN, 1972, 476.

kesällä 1941 oli ollut asian laita. Toisaalta mitään olennaisia havaittavia eroja ei kuitenkaan ole erotettavissa syksyn ja kesän kirjoittelussa. Kaikkein ratkaisevimpia mielialahoidon kannalta olivat kuitenkin suursodan tapahtumat ja ehkä jossain määrin myös omien joukkojen näkyvät menestykset. Joka tapauksessa sensuurin toiminnot syksyllä 1941 oli tähdätty englantilaispropagandan eliminoimiseen ja kirjoittelun ohjaamiseksi, kuten lähettiläs von Blücher oli toivonutkin, saksalaismyönteisemmille linjoille. Tämä ei jäänyt myöskään huomaamatta tarkkasilmäisiltä amerikkalaisilta kirjeenvaihtajilta. New York Timesin Tukholman kirjeenvaihtaja Bernard Valery kirjoitti marraskuussa Suomen lehdistön olevan ”erään Euroopan tiukimman sensuurin täydellisessä kontrollissa”.¹ Vaikka kaikki amerikkalaisetkaan kirjeenvaihtajat eivät jakaneet Valeryn kanssa hänen mielipidettään², on kuitenkin selvää, että jatkosodan ensimmäinen puoli vuotta oli jo ehtinyt tehdä Suomen sensuurin hyvin tutuksi amerikkalaisille kirjeenvaihtajille. Tässä vaiheessa Suomen sensuuri oli epäilemättä tiukempaa kuin puolueettomassa, sodan ulkopuolelle jääneessä Ruotsissa, mutta edelleen ilmeisesti lempeämpää kuin esimerkiksi Saksan miehittämissä Tanskassa ja etenkin Norjassa.

---

1) ESKOLA, 1974, 126.

2) Chigaco Tribunen Donald Day sen sijaan osoitti ymmärtävänsä Suomen sensuurin välttämättömäksi. Esimerkiksi hän totesi, että ennen sotaa välirauhan kaudella sen avulla estettiin yleisen mielipiteen kiihottuminen Neuvostoliittoa vastaan. ESKOLA, 1974, 125.

3) Eskola toteaa, että tutkimuksen puutteessa on vaikea sanoa, miten tiukkaa sensuuri oli Euroopassa. Sen sijaan absoluuttisesta ankaruudesta Valery antoi liian synkän kuvan, koska hän lainaili Suomen Sosialidemokraatin kirjoituksia, ”jotka eivät olleet kovinkaan yhdensuuntaisia hallituksen politiikan kanssa”. ESKOLA, 1974, 126. Vielä syksyllä 1941 SS ei kuitenkaan olennaisesti eronnut kirjoittelussaan hallituksen linjasta.

5. Hyökkäystauko — laajojen aluevalloitusten kannatus vahvistuu

Armeijan pysähtyttyä 6. 12. 1941 lähes kaikilla rintamaosilla kapteeni Martti Haavio piti Nurmoilassa Itä-Karjalassa parin tuhannen sotilaan läsnäollessa puheen, jossa hän vapaasti hahmoteli Suur-Suomea. Haavion mukaan strategiset linjat tulevat olemaan myös ”luonnollisen Suomen” rajat. Myös muissa armeijan propagandatilaisuuksissa vakuuteltiin näihin aikoihin sodankäynnin jatkamista kohti ”helposti puolustettavia rajoja”.¹ Sodankäynnin hetkellinen pysähtyminen ei merkinnyt periksiantamista sodan päämääristä.

Presidentti Ryti oli käynyt syksyllä 1941 epävirallisia keskusteluja Helsingissä vierailleiden saksalaisten tunnustelijoiden kanssa. Ennen muuta lähettiläs von Blücherin ja lähettiläs Karl Schnurren kanssa käydyissä neuvotteluissa Ryti kaavaili Suur-Suomen alueeseen kuuluvaksi Kuolan niemimaan, jonka jälkeen raja kulkisi Vienanmeren Äänislahdesta etelälounaaseen Äänisjärven kiertäen, Syvärin eteläpuolitse Laatokkaan ja Nevaa — jos Leningrad ei jäisi suurkaupungiksi — tai Rajajokea pitkin Suomenlahteen.² Vaikka sotilaallinen johto painottikin rajakaavailuissaan näihin aikoihin enemmän strategisia näkökohtia, ei esimerkiksi Rytin ja Mannerheimin välillä voida havaita näkemyseroja ehkä Kuolan niemimaata ja Leningradin aluetta lukuunottamatta.³ Tiedotustoiminnassa armeijan ja poliittisen johdon tiedotustoiminta oli osin ristiriitaisesti ohjattu toimimaan laajentumispolitiikan hyväksi.

Viimeistään syksyllä 1941 Ryti paljasti Suur-Suomi -suunnitelmansa myös sensuuripäällikkö Vilkunalle. Syys-lokakuussa Ryti nimittäin kysyi tohtori Vilkun mielipidettä siitä, voitaisiinko

---

1) PERKO, 1974, 118—119 ja siinä mainitut lähteet.

2) MANNINEN, 1980, 321; ks. esim. H. v. Bonsdorf, ”Schnurre rapporten — Ryti häpnadsväckande bestämd om krigsmål”; Hbl 16. 2. 1958.

3) Tästä, ks. MANNINEN, 1980, 312—313.

Kuolan hallinto hoitaa. Tässä yhteydessä Vilkuna neuvotteli asiasta Lapin läänin maaherra Kaarlo Hillilän kanssa, joka kehotti ”ilmoittamaan, että asia tulee hoidetuksi”.¹ Vilkuna tosin muistelmissaan antaa ymmärtää, että kysymys sodan päämääristä pysyi koko jatkosodan ajan utuisena koko Suomen kansalle sekä ”ilmeisesti myös hallitukselle ja sotilasjohdolle”.² Epäilemättä tällainen sodan päämääriä koskeva utuisuus oli todellisuutta lehdistön ja julkisen sanan varassa elävälle kansan suurelle enemmistölle. On kuitenkin oletettavaa, että VTL:n johto, sensuuripäällikkö mukaankukien, ainakin syksyyn 1941 mennessä oli selvillä niistä rajakaavailuista, joita valtiojohdolla oli siltä varalta, että bolshevismi tuhoutuisi, kuten uskottiin, ja Neuvostoliiton laajat maa-alueet jaettaisiin voittajien kesken.

Mutta sodanjohdon oli arvioissaan otettava huomioon sodan henkiset ja materiaaliset edellytykset; vaikka Saksan voittomarsi olisi vaikuttanut täydelliseltä, ei Suomen kaltainen resurssailtaan huomattavasti rajoittuneempi valtio voinut kuitenkaan seurata Suur-Saksan sotakonetta — etenkin sodan pitkittyessä — ongelmitta. Mielialakatsaukset puhuivat omaa lahjomatonta kieltään. Joulukuun alussa 1941 niistä oli luettavissa erinäisten tarvikkeiden niukkuuden, kuljetus- ja työvoimatilanteen, hintatason, sodan uhrien lisääntyvän määrän tms. ”asettavan väestön kestokyvyn päivästä päivään kovemmalle koetukselle”.³ Kyse oli kotirintaman mielialan heikkenemisestä. Syksyn 1941 sisäpoliittisen kehityksen kannalta tällä seikalla olikin hyvin tärkeä merkityksensä.⁴ Myös saksalaiset käsittivät, että Suomen talouselämää ei yksinkertaisesti voitaisi hoitaa, mikäli 16 prosenttia väestöstä jäisi yhä rintamalle.⁵

Suomen sodanjohdon vakuututtua lokakuun lopulla siitä, että edessä oli sotatalvi, se ryhtyi valmistautumaan asemasodan omai-

---

1) MANNINEN, 1980, 268—269 ja siinä mainitut lähteet.

2) VILKUNA, 1962, 68—69;

3) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus no 13, 5.12.1941.

4) Hannu SOIKKANEN, Suomen sodan päämäärät 1941, esitelmä 28. 1. 1971.

5) V. BLÜCHER, 1950, 254.

seen välivaiheeseen. Saksan hyökkäysliike oli lokakuun lopulla joutunut ensimmäisiin suurempiin vaikeuksiin Sisä-Venäjällä, jolloin myös puna-armeija oli onnistunut käynnistämään vastaiskuja.¹ Tämä vaikutti puolestaan välittömästi yleiseen mielialaan. Mielialakatsauksessa marras-joulukuulta todettiin, etteivät marraskuun jälkipuoliskon tapahtumat olleet yleisen mielialan kehityksen kannalta suotuisat. ”Jonkinlainen hiipivä käsitys varsinaisen sotilaallisen tilanteemme määräntynlaisesta vaikeutumisesta tuntuu jossain määrin olevan leviämässä”.² Mielialakehitys seurasi ilmapuntarin tavoin yleistä sotilaallista kehitystä.

Marraskuun lopulla sosialidemokraatit tekivät konkreettisen ehdotuksen Suomen sotilaallisen tilanteen selvittämiseksi. Samalla pyrittiin selkiinnyttämään hyökkäykselle annettuja tavoitteita.³ Jossain määrin epäselväksi on jäänyt, sovittiinko neuvotteluissa Mannerheimin ja sisärenkaan kesken hyökkäyksen lopullisesta pysäyttämisestä vai pelkästään siitä, että sotilaat lasketaan talvilepoon.⁴ Neuvottelujen päätyttyä Mannerheim antoi 29. 11. päiväkäskyn, jossa selkeästi ilmoitettiin sodan tulevan ratkaisun edellyttävän alueellisia — ja siis yhä uusia valloitusoperaatioita — turvallisuustakeita: ”Meiltä ei puutu enää paljoa saavuttaaksemme päämäärämme: riistää viholliselta ne keinot, jotka se huolellisesti oli valmistellut tuhoksemme, ja saavuttaaksemme rajan, jota on helpompi puolustaa kuin mitään Suomen aiempaa rajaa”.⁵ Päiväkäsky nojautui niihin näkemyksiin, joita kenraalimajuri K. F. Airo oli esitellyt Mannerheimin ja sisärenkaan välisissä neuvotteluissa edellispäivänä.⁶ Päiväkäskyn sanamuoto oli jätetty riittävän väljäksi, jotta hyökkäyksen päätepidettä ei voitaisi samaistaa joulukuuhun mennessä valloitetuihin alueisiin.

---

1) Sotatilanteen yleisestä kehityksestä tässä yhteydessä, TIPPELSKIRCH, 1962, I-osa, 9, 372-376.

2) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus no 13/5. 12. 1941.

3) Esim. LEHMUS, 1967, 66; VOIONMAA, 1971, 78, myös 58.

4) Esim. LEHMUS, 1967, 69; SOIKKANEN, 1977, 143-144 ja siinä mainitut lähteet. Sisäpoliittista kehitystä selostettu myös MANNINEN, 1980, 273-286.

5) Ks. päiväkäskystä. MARANDI, 1964, 154.

6) SOIKKANEN, 1977, 144 ja siinä mainitut lähteet.

Hallitus antoi myös 29. 11. tiedonannon eduskunnan salaisessa istunnossa. Siinä käsiteltiin myös rajakysymystä: ”Eikä nykyhetkellä ole syytä lähteä lähemmin määrittelemään poliittisia sodan päämääriämme, s.o. sodanjälkeisiin järjestelyihin kohdistuvia vaatimuksia. Tehokasta kansainvälistä turvallisuusjärjestelmää ei ole voitu luoda. Ainoa mahdollisuutemme tehokkaaseen puolustautumiseen on sotilaallisten linjojemme lyhentäminen ja loitontaminen”.¹ Tämänkään tiedonannon pohjalta hallituksen asenne ei tullut juuri aiempaa selvemmäksi.² Eduskunta hyväksyi kuitenkin yksimielisesti hallituksen toimenpiteet. Tiedonantoa eriteltäessä voidaan todeta seuraavat seikat: 1) taistelun tulevaisuus oli jätetty täysin hyökkäystä edellyttäväksi; tiedonannossa esitettyjä tavoitteitahan ei voitaisi saavuttaa ilman hyökkäystä, 2) turvallisuuden edellytyksenä todettiin olevan lähes yksinomaan bolshevismin tuhoaminen, 3) Suomen taistelu akselivaltojen liittolaisena nähtiin edelleen tavoitteelliseksi.³

Valtioneuvoston tiedonannon mukaan Suomi ei vielä ollut saapunut taistelunsa käännekohtaan, jossa vetäytyminen oman sodan tyveneeseen olisi tullut mahdolliseksi. Suomi oli sen sijaan edelleen tietoisena kanssasotijana mukana toteuttamassa suurta tavoitetta, bolshevismin tuhoa ja sen ohessa ”uutta Eurooppaa”. Marraskuun yhteisneuvotteluissa Tanner oli tähdentänyt, että Saksa ei

---

1) Valtiopäivät 1941, ptk II, 1300-1304; ks. MANNINEN, 1980, 278-279.

2) Marandi pitää hallituksen tiedonantoa epäselvänä ja tulkinnallisena. MARANDI, 1964, 54. Vrt. MANNINEN, 1980, 280-281, jossa todetaan tiedonannon olleen nimenomaan eri puolueiden välinen kompromissi. Mannisen mukaan eduskunnasta noin puolet oli valmis liittämään Itä-Karjalan Suomeen toisen puolen ollessa valmis mukautumaan liittämiseen, jos se tapahtuisi kansainvälisellä sopimuksella. ks. myös VOIONMAA, 1971, 87-88; FRIETSCH, 1945, 447-448.

3) Vrt. MANNINEN, 1980, 280 ja siinä mainitut lähteet, jossa selostetaan ulkoasiainministeriön Madridin lähetystölle osoittamaa kirjettä. Kirjeessä todetaan poliittisten sodan päämäärien rajoittuvan 1) Moskovan rauhan vääryyksien korjaamiseen, 2) muiden päämäärien olevan puhtaasti sotilaallisia ja koskevan strategisia etuja ja valtakunnan turvallisuuspoliittista asemaa, 3) sodan aikana vallattujen alueiden pysyvän miehitettyinä, ”kunnes niiden kohtalosta sodanjälkeisten järjestelyjen yhteydessä päätetään tavalla, joka mahdollisuuksien mukaan varmistaa Suomen sotilaallisen turvallisuuden ja samalla noiden alueiden suomalaisen väestön kansalliset oikeudet, joita yritettiin turvata jo Tartossa”.

4) SOIKKANEN, 1968, 445.

tulisi painostamaan Suomea hyökkäyksen jatkamiseen, vaan siihen vaikutti lähinnä Suomen ”oma halu ja innostus”. Sosialidemokraattien kanta hyökkäykseen nähden oli siten hieman muuttunut; nähtiin sen hetken koittaneen, jolloin yhteisymmärryksessä Saksan kanssa voitiin vetäytyä suursodasta.

Sotilaallisen ja poliittisen johdon eteen oli marraskuun lopulla 1941 kasautunut niin monia tilannetekijöitä, että sodan johto katsoi ainoaksi mahdollisuudeksi hyökkäystoimien keskeyttämisen. Mannerheiminkin mielestä oli pysähdyttävä hengähtämään ja saatava varatuksi aikaa, jotta voitaisiin seurata rauhassa maailmanpoliittisen tilanteen kehittymistä.¹ Suomen armeija siirsi kiväärin jalkalle, mutta esikuntien karttapöydillä niin Suomessa kuin Saksassakin oli valmiina suunnitelmat hyökkäyksen jatkamiseksi — kunhan tilannetekijät sen aikanaan sallisivat.²

VTL:n järjestämässä tiedotustilaisuudessa lokakuussa 1941 maisteri Valtasaari saattoi todeta ”raporttiaineiston osoittavan kiistattomasti kansan hyväksyneen sotilasjohdon sille asettaman sodanpäämäärän”. Esitelmässä todettiin lisäksi olevan havaittavissa ensimmäisten sotakuukausien aktiivisen ajattelun, jota ennen oli esiintynyt ainoastaan ylioppilaspiireissä, hiljainen leviäminen. ”Varsinaista jäykempää suhtautumista Itä-Karjalan kysymystä kohtaan oli nimittäin havaittavissa järjestäytyneen työväen piirissä”.³ Mielialakatsauksessa lokakuun lopulla oli lisäksi todettu, että havaittavissa oli ”väestön hyväksymisen sekä sodallemme että sen päämäärille jatkuvasti vahvistuvan ja yleistyvän.”⁴

On näin ollen ilmeistä, että yleisön keskuudessa ylipäällikön ilmoittamat sodanpäämäärät koettiin myöhäissyksyllä 1941 nimenomaan maan virallisiksi tavoitteiksi. Oli siten luonnollista, että jatkuva spekulointi tulevista rajoista oli kiellettyä.

---

1) Esim. LEHMUS, 1967, 77.

2) Suomen ja Saksan sotilaallisesta yhteistyöstä nk. Sorokan operaation yhteydessä talvea 1942 varten, SOIKKANEN, 1977, 146 ja siinä mainitut lähteet.

3) VnTiE, Hc:1, Matti Valtasaari 20. 10. 1941.

4) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus no 11/31. 10. 1941.

6. Asemasotaa Saksan rinnalla — päämajasta aktiivinen sensori

1. Valtion Tiedoituslaitos asemasodassa

Marraskuusta 1941 maaliskuuhun 1943 ei VTL:n organisaatiossa eikä sen johdossa tapahtunut oleellisia muutoksia. Tänä ajanjaksona laitoksen työtahti hidastui, siitä kehittyi yhä enemmän tavallinen virasto muiden joukossa, mihin suuntaan oli jo vaikuttanut merkittävästi sotilasasiainosaston laukkauttaminen. Vähin erin organisaatiota supistettiin ja virkailijat pääsivät yhä useammin lomille.¹ Ensimmäisen sotavuoden lopussa ryhdyttiin VTL:n henkilökuntaa pienentämään; vuoden 1944 alussa työskenteli laitoksen palveluksessa enää 300 henkilöä, joista kuitenkin peräti 214 tarkastusjaostossa.²

Vuoden 1941 aikana VTL:ään kohdistettu arvostelu ei niinkään suuntautunut sensuuria kuin propagandaosastoa tai ylipäätänsä VTL:ää vastaan kokonaisuutena. Lokakuussa Turun Sanomat arvosteli kärkevästi VTL:ää pääkirjoituksessa väittäen tiedotuspolitiin-

---

1) JUTIKKALA, 1945, 108. VTL:stä siirrettiin marraskuussa 1941 eräitä sotilasasioita käsitteleviä osastoja Päämajan alaisuuteen; myös FAVORIN, 1969, liitteet.

2) VnTiE, Hb:1, selostus VTL:n organisaatiosta 1. 9. 1942; ks. VILKUNA, 1962.

kassa suosittavan pääkaupunkilehtiä.¹ Keskisuomalainen tarttui asiaan ja antoi sivustatukea turkulaiselle valtalehdelle.² Vuoden 1941 aikana ei lehdistössä kuitenkaan ollut havaittavissa erityisempää sensuurikritiikkiä. Tarkastusjaoston päällikkö, tohtori Kustaa Vilkuna itse asiassa alkoi lehtimiesten valtaosan keskuudessa saada mainetta yhteistyökykyisenä ja vapaamielisenä virkamiehenä.³

VTL:lle sodan pitkittyminen oli joka tapauksessa muodostunut ongelmaksi; toiminta oli alun perin viritetty muutamaa kuukautta, enintään puolta vuotta varten. Vuodenvaihteesta 1941/1942 alkaen laitoksen oli yleisesti kuitenkin vallannut alistunut ilmapiiri. Rintamatapahtumat menettivät Suomen kannalta dramaattisesti merkitystään mielialatekijänä, koska joukot olivat asettuneet paikoilleen. Rintamakehitys erityisesti Suomen itärajalla ja Karjalassa oli vuoden 1941 aikana nostanut ja laskenut mielialoja. Mielialatarkkailu oli tällöin ollut varsin rationaalista; mielialojen nousuja ja laskuja kyettiin varsin tyydyttävästi selittämään. Vuoden 1942 alusta lähtien tässä tapahtui muutos: ”Kysymys hajoaa lukuisiksi erikoisprobleemeiksi ja eri yhteiskunnallisten ryhmien keskuudessa tai eri paikkakunnilla esiintyy erilaisia ärsykeitä tai positiivisia tekijöitä”.⁴

Vuoden 1942 alusta, jo vuoden 1941 aikana tosin selvästi ilmetten, myös saksalaiset alkoivat yhä tiiviimmin seurata pohjoisen asevelimaan lehdistön edesottamuksia. Epäilemättä vain siksi, että sen oma menestys sodan päärintamilla ei ollut enää sitä luokkaa, että saksalaiset olisivat voineet olla aina varmoja suomalaisten uskollisuudesta.

Syksystä 1942 alkaen Suomen sodankäynti alkoi kuitenkin yhä selvemmin erota Saksan sodankäynnistä ja käytännössä muodostui vain saavutettujen asemien vartioimiseksi. Saksan oli ponnisteltava

---

1) Turun Sanomat pk 7. 10. 1941, ”Tiedoitustoiminnasta”.

2) Ksml pk 11. 10. 1941, ”Tiedotuspalvelu maassamme”.

3) Ks. JUTIKKALA, 1945, 169.

4) JUTIKKALA, 1945, 170.

entistä enemmän henkisin asein suomalaisten innostamiseksi; Saksa saattoikin arvovallallaan yrittää painostaa suomalaisviranomaisia mieleisiinsä ratkaisuihin. VTL joutui yhä useammin ottamaan kantaa Saksan suunnalta tehtyihin huomautuksiin tai suoranaisiin vaatimuksiin.

Vaikka tiedotuslaitoksen henkilökunta joutuikin asennoitumaan olennaisesti uudella tavalla sodankäyntiin sen pitkittyessä, ei vielä vuoden 1942 aikana ole nähtävissä mitään merkittäviä toiminnallisia uudelleenarviointeja. VTL:n kotimaan osaston puhuttelussa 16. 3. 1942 korostettiin, ettei sodan päämääristä ollut sallittua keskustella ja että sota tulisi jatkumaan vielä pitkään.¹ Joukkojen keskuudessa olikin vuonna 1942 varsin pitkään vallalla käsitys, että ”Venäjän retki oli vielä pahasti kesken”. Mielialakatsauksessa 25. 4. 1942 todettiin lomalla olevien sotilaiden luulevan yleisesti, että ”armeijamme joutuu vielä etenemään varsin pitkälle Venäjän puolelle”.² VTL ei kaiken kaikkiaan pyrkinyt vielä vuoden 1942 alkupuolella juurikaan muuttamaan ensimmäisenä sotavuonna luotua kuvaa siitä, että Suomen taistelulla pyrittiin saavuttamaan ainoastaan ”helposti puolustettavat, strategiset ja lyhyet rajat”.

2. Ylioptismia lehtien palstoilla

Vuoden 1941 lopussa tapahtui eräitä suurpoliittisia muutoksia, jotka aiheuttivat Suomenkin sodanjohdossa pohdiskelua: toisaalta Yhdysvallat tuli mukaan sotaan ja toisaalta Saksa koki ensimmäiset todelliset takaiskunsaa. Mannerheim toteaa muistelmissaan mai-

---

1) VnTIE, C:1, ptk. osastopäällikön puhuttelusta 16. 3. 1942.

2) VnTIE, Dg:1, mielialakatsaus 25. 4. 1942.

ninneensa Rytille tammikuun lopulla 1942, että hänen uskonsa Saksan kykyyn selviytyä sodasta voittajana oli saanut kolauksen, kun oli käynyt ilmi, kuinka puutteellisesti saksalaiset olivat valmistautuneet talvisotaretkeä varten.¹ Päämajan tiedusteluosastolla palvellettu tohtori Arvi Korhonen laati vuoden 1941 lopulla muistion, jossa ennustettiin Saksalle tappiota.² Suomen sotilaallisen johdon piirissä oli Saksan tappion mahdollisuus näin vuodenvaihteessa 1941/1942, ehkä ensimmäisen kerran sodan syttymisen jälkeen, alkanut aiheuttaa vakavampaa huolestumista.

Myös poliittisen johdon käsitykset Saksan voitosta kärsivät samoihin aikoihin ensimmäiset kolauksensa. Suomen ulkomailla olevista diplomaattisista edustoista, tosin ensin pitempään ilmeisesti vain yhdestä, oli varsin pian sodan syttymisen jälkeen alkanut kantautua viestejä, joissa Saksan ja akselivaltojen voitto saatettiin kyseenalaiseksi.³ Mutta tämä raportointi ei ilmeisestikään ollut aiheuttanut Helsingissä sen suurempaa huolta. Kuitenkin yhtenä viitteenä siitä, että poliittinen johto oli alkanut kaivata enemmän liikkumavapautta, voidaan pitää sitä, että Ryti alkoi talvella 1942 aktiivisemmin etsiä yhteistyön lisäämismahdollisuuksia Ruotsin kanssa.⁴

On kuitenkin syytä huomauttaa, että kaikissa olosuhteissa — ja erityisesti sodan oloissa — ulkopoliittinen johto tunnustelee erilaisia vaihtoehtoisia toimintalinjoja. On selvää, että Suomenkin ulkopoliittinen johto ”oli liikkeellä” koko jatkosodan — jo sen alkuvaiheissakin — aikana. Näin ollen on varottava kuitenkin tekemästä mitään painokkaampia johtopäätöksiä Rytinkään ensimmäisten, Ruotsiin suuntautuneiden tunnustelujen johdosta.

---

1) MANNERHEIM, 1952, 377—378.

2) KÄKÖNEN, 1970, 16—18; SOIKKANEN, 1977, 148.

3) Lähettiläs Tapio Voionmaa Bernistä Rytille 18.7.1941; Rytin kok. 4; Kivimäki arvosteli Saksan miehityspoliittikkaa syksyllä 1941, Kivimäen raportti 7.10.1941; Rytin kok. 24; SOIKKANEN, 1977, 148.

4) Rytin muistelmat, 134—138.

Vuodenvaihteessa 1941/1942 lisääntyi sotaväsytys huomiotaheittävästi. Mielialakatsauksissa tämän selitettiin olevan seurausta ennen muuta kiristyneestä elintarviketilanteesta, mutta myös Saksan kohtaamista sotilaallisista vastoinkäymisistä.¹ Sodankäynnin paikoilleenjuuttumisesta johtuen sisäinen mielialakehitys oli tullut valtiovallan kannalta entistä tärkeämmäksi.²

Mutta sodanjohdon ja mielialanhoidosta vastaavien viranomaisien kannalta oli kuitenkin tärkeää, ettei mielialatarkkailussa vuodenvaihteen aikoihin voitu huomata mitään yleistä epäuskoa Saksan voittoon. Tähän vaikuttivat erityisesti tilannekohtaiset suursoidan tapahtumat ja ennen muuta joulukuussa tapahtunut Japanin onnistunut hyökkäys Pearl Harborin vastaan.³ Perkon mukaan osuutensa oli myös Saksan harjoittamalla tiedotustoiminnalla.⁴

Vaikka väestön laajojen kerrostien mielialoissa saattoikin tapahtua nousuja ja laskuja äkkinäisesti ja yllättäenkin, ei samaa ole havaittavissa lehdistön kirjoittelussa. Vuoden 1942 alkupuolella maan johtava lehdistö kirjoitti edelleen valtaosaltaan suorastaan ylioptimistiseen tyyliin sotatilanteesta. Helsingin Sanomat totesi 10. 1. 1942 kuvaavasti: ”Tiedot venäläisten talven aikana saavuttamista voitoista olivat paikkansa pitämättömät propagandaa”.⁵ Uuden Suomen toteamus 30. 3. 1942 kuvasi pitkälle lehdistön yhteistä näkemystä: ”Tänä vuonna lyö Neuvostoliiton kohtalon hetki”.⁶

Olisi kuitenkin väärin väittää, että Suomen lehdistö ei olisi tajunnut mitään siitä suursodan rintamatilanteesta tapahtuneesta kehityksestä, joka oli pakottanut Venäjän talveen tottumattomat saksalaiset pysähtymään ja osoittamaan inhimillistä suorituskyvyn ehtymistä. Jonkinlainen epäily sodan lopputuloksen suhteen kävi

---

1) VnTIE, Dg:1, mielialakatsaukset 20. 12. 1941 ja 4. 1. 1942; VnTaE, Dc:1, mielialaraportit 11.—20. 1. 1942 ja 10. 2. 1942.

2) PERKO, 1971, 131.

3) FAVORIN-HEINONEN, 1972, 47.

4) PERKO, 1971, 135.

5) HS pk 10. 1. 1942, ”Tilanne Venäjän rintamalla”.

6) US pk 30. 3. 1942, ”Kaikki vaakakuppiin”; ylioptimismista myös PERKO, 1971, 137.

selvästi ilmi Keskisuomalaisen kirjoituksesta 6.3.1942: ”Olkoonpa tämän suursodan lopputulos mikä tahansa . . . Sodan voiton ja tappion vaaka saattaa ehkä vielä heilua puoleen ja toiseen”. Lehti kuitenkin onnitteli suomalaisia siitä, että ainakin tähän asti he olivat onnistuneet valitsemaan ”oikeat punnukset”, koska muuten ”meidät olisi pyyhitty pois”.¹ Kirjoituksen ajatus oli vuoden 1942 tilanteelle tyypillinen: sodan lopputuloksen suhteen oli alkanut kalvaa epäily, mutta summa summarum: Saksan rinnalla taistelemisen oli kuitenkin oikeaan osunut ”valinta”. Suomen Sosialidemokraatti erottui erityisesti pääkirjoitustensa johdosta muusta, erityisesti keskustalaisesta ja oikeistolaisesta suomenkielisestä lehdistöstä: Sosialidemokraatti sanoutui irti valloitushenkisestä kirjoittelusta.² Ehkä kaikkein selvimmin luottamus Saksan voittoon heijastui lehtien uutissivuilla, missä suurin otsikoin kerrottiin Saksan hyökkäysvalmisteluista ja Japanin voitoista. Materiaali oli valtaosin peräisin Berliinistä STT:n kirjeenvaihtajalta sekä Tokiosta.³

Talvella 1942 väestön mielialat olivat yleensä alkaneet hajota. Alkuaikojen sotainnostus oli ohitse, elämän pääkysymyksiksi alkoivat nousta arkiset ongelmat. Valtion ylin johto ei tästä tehnyt

---

1) Ksml pk 6.3.1942, ”Olemme valinneet oikeat punnukset”; myös pk 8.3.1942, ”Suomi ja Saksa”.

2) Esim. SS pk 3.1.1942, ”Elintilasta”.

3) HS 1.1.1942, ”Vuosi 1942 tuo suuren ratkaisun ja täyttymyksen — bolshevikien ei anneta tuhota Eurooppaa — Hitlerin julistus kansalle” (otsikko sisäsivulta); 1.1.1942, ”Englanti valmis myymään Euroopan bolshevismille” (Berlin — sisäsivun otsikko); poikkeuksena 3.1.1942, ”Akselinvastainen sopimus solmittu Washingtonissa (HS:n kirj.vaiht./Washington); toisaalta 3.1.1942, ”Japanilaiset valloittaneet Manilan” (yli sivun — STT); 5.1.1942, ”Manilan valtaukselle suuri merkitys” (yli etusivun — Tokio); 10.1.1942, ”Sekasorto kasvaa brittien keskuudessa” (Shanghai); 27.1.1942, ”Churchill on huono profeetta” (Berlin/STT -otsikko). Hbl 31.1.1942, ”Skall återblix de stora segernas år” (Berlin — STB); Ksml 11.3.1942, ”Germaanien äly tuhoaa slaavien massaa” (Berliini — STT); Ksml 16.3.1942, Hitlerin suurella kuvalla varustettu etusivun näkyvä uutinen, ”Päätös suuresta sodasta tehtiin jo vv. 1935—1936 Englannin, Ranskan ja Amerikan määräävissä juutalaispiireissä — ne bolshevikikilaumat, jotka tämän talven aikana eivät pystyneet voittamaan Saksan sotilaita ja heidän liittolaisiaan, lyödään kesällä olemattomiin — Hitlerin suurin puhe”. (Berliini — STT).

olennaista poikkeusta: myös sen piirissä oli alkanut esiintyä kyselyä sodan lopputuloksesta ja kestosta. Kuitenkin niin, että vielä oletettiin Saksan viime kädessä selviävän mittelöstä vahvimpana osapuolena. Mutta lehdistön valtaosa oli edelleen talvella 1942 lähes rikkoutumattoman Saksa-luottamuksen ja sotainnostuksenkin vallassa. Osin tämä johtui siitä, että sensuuri oli syksystä 1941, pitkälle Saksan toivomusten mukaisesti, kieltänyt englantilais-ruotsalaisen tasapainottavan aineiston läpipääsyn. Tämän seurauksena lehtien mekanistisesti julkaistaessa ”jotain”, eli toisin sanoen STT:n Berliinissä esitarkastetun materiaalin, jäi yleiskuva sodankäynnistä epäilemättä liian myönteiseksi.¹

3. Saksan lähettiläs painostaa poliittista johtoa

Lähettiläs Wipert von Blücher pohdiskeli 20.1.1942 perusteellisesti vihollispropagandan vaikutusta Suomeen ja toisaalta Saksan mahdollisia vastatoimia omien tavoitteidensa läpiviemiseksi Suomessa. Tällaisen yhteenvedon tekeminen oli epäilemättä seurausta siitä, että hän oli joutunut koko alkaneen vuoden keskusteluissaan Suomen johtajien kanssa keskittymään lähes yksinomaan lehdistöasioihin: tammikuu oli alkanut lähettilään kannalta ikävällä tavalla.

Von Blücher myönsi ensinnäkin, että Suomella oli sekä maantieteellisesti että ideologisesti erikoisasema. Mutta toisaalta tilanne Saksan kannalta oli edelleen hyvä: von Blücherille ei tullut mieleen ainoatakaan merkittävässä asemassa ollutta suomalaista, joka olisi kannattanut erillisrauhan tekemistä ja irtaantumista Saksan kanssa käytävästä yhteisestä taistelusta.

---

1) Kivimäki ilmoitti helmikuussa 1942 Berliinistä, etteivät ”optimistiset tiedot itärintamalta vastaa täysin todellisuutta ja käynyt ilmi levitetään tarkoituksellisesti propagandamielessä”. Kivimäki UM:lle 10.2.1942. Kivimäki, kok. 1. VA.

Mutta tulevaisuus ei silti näyttänyt vain valoisalta. Ongelma oli pääosiltaan siinä, että lännestä tulevalle propagandalle, helpoimmin radiolähetyskille, ei näyttänyt olevan mitään esteitä. Saksan lähettiläs ei ollut vielä ollenkaan tyytyväinen siihen, että suomalaislehdet pohjasivat selostuksensa sotatapahtumista ratkaisevassa määrin Berliinin tiedotuksiin. Päinvastoin von Blücher päätyi mietiskelyissään siihen, että tehokkainta olisi pyrkiä vihollislähetyskien tekniseen häirintään. Kaikkein tehokkainta tähän tavoitteeseen pääsemisessä olisi toisaalta käyttää saksalaisia elintarviketoimituksia painostustarkoituksiin ja toisaalta toivoa, että Saksa menestyisi sotilaallisissa operaatioissaan.¹

Saksan lähettilään kylmän harkinnan ja johtopäätösten takana oli ennen muuta Suomen Sosialidemokraatin 4.1.1942 julkaisema pääkirjoitus. Ennakkosensuuri oli antanut päätoimittaja Kilvälle luvan julkaista pääkirjoituksen ”Lähimmät huolestamme”.² Kirjoituksessa tuotiin hyvin voimakkaasti esiin erillisrauhatavoite ja todettiin erityisesti työväestön kannattavan sen solmimista. Lehden näkemys oli kuitenkin olojen mukaisesti puettu hyvin taitavasti riviin väliin: ”Neuvostoliitolla tuskin kuitenkaan lieene suurempaa halua ryhtyä suureen talvisotaan meidän rintamamme kohdalla. Saattaisi sen vuoksi olla olemassa mahdollisuus sotatoimien pysähtymiseen täällä. Olisiko joitakin edellytyksiä tämän tilanteen muodolliseenkin vahvistamiseen paremmin kuin syksyllä, ei ole pääteltävissä julkisuuteen päässeiden tietojen perusteella”.³

Lähettiläs von Blücher otti välittömästi 5. 1. Wittingin kanssa puheeksi Suomen Sosialidemokraatin edellispäivän pääkirjoituksen. Ritarikadulle saapunut vieras otti kirjoituksesta esille kohdan, jossa puhuttiin tilanteen ”muodollisesta vahvistamisesta”. Witting

---

1) v. BLÜCHER pvk 20.1.1942 (1775—1776). Perko ei huomioi tätä v. Blücherin pohdiskelua, kylläkin lyhyesti muut hänen tammikuiset päiväkirjamerkintänsä, joissa oli esillä Suomen lehdistön kirjoittelu. Vrt. PERKO, 1971, 131—134.

2) VILKUNA, 1962, 81—83.

3) SS 4.1.1942 pk, ”Lähimmät huolestamme”.

yritti puolustella toteamalla, että kirjoitus oli laadittu nimenomaan sisäpoliittisista syistä: Sosialidemokraattien johtajat halusivat vakuuttaa kannattajilleen, että he ajattelivat näiden etuja. Von Blücherin mielestä englantilainen propaganda tulisi joka tapauksessa hyödyntämään kirjoitusta. Tässä tilanteessa hän ehdotti lopuksi, että suomalaiset ryhtyisivät häiritsemään englantilaisia radiolähettyksiä. Witting ei kuitenkaan uskaltanut luvata näin tulevan tapahtumaan.¹

Sensuuriyksikön päällikkö Vilkuna joutui myös välittömästi ankaran painostuksen ja moitteiden kohteeksi. Tiukimmin häntä arvosteli Päämajan sensuuritoimiston päällikkö Taavi Patoharju, joka kertoi puhuvansa myös esimiestensä suulla. Lisäksi kansanhuollon johto ja Berliinin lähetystö toivat esiin näkemyksensä kirjoituksen vahingoittavista vaikutuksista. Asia katsottiin niin vaikeaksi, että Vilkunalle järjestyi neuvottelu Tasavallan presidentin kanssa, jota sensuuripäällikkö pyysi henkilökohtaisesti ottamaan asiassa kantaa. Päätoimittaja Kilpi kutsuttiinkin Rytin luo, jossa yhteydessä vielä selvästi Saksan voittoon uskova presidentti kritisoi voimakkaasti erillisrauhahankkeita.²

Tarkasteltaessa Suomen Sosialidemokraatin aiheuttamia aivan ensimmäisiä reaktioita, kiinnittää huomiota se, että ensinnäkin pääkirjoituksen oli henkilökohtaisesti hyväksynyt julkaistavaksi Vilkuna. Toisekseen näyttäisi poliittinen johto ensin odottaneen, mitä tuleman pitää, ja vasta Päämajan, Saksan lähetystön ja kansanhuollon johdon moitteiden jälkeen ulkoministeri ja presidentti ryhtyivät toimenpiteisiin.³

Vaikka presidentti Ryti kritisoikin päätoimittaja Kilvella ankarasti erillisrauha-ajatusta, vaikuttaa säilyneen asiakirja-aineiston

---

1) v. Blücher pvk 5. 1. 1942 (1749).

2) Vilkuna on muistelmissaan selostanut hyvin yksityiskohtaisesti SS:n pääkirjoituksen aiheuttamaa lehdistökirjoittelua ja sensuurin reaktiota. Hän ei kuitenkaan ole käsitellyt eritellymmän Saksan painostusta. Vrt. VILKUNA, 1962, 81—87.

3) Myös Kustaa Vilkuna, Promemoria SS:n kirjoituksesta 8. 1. 1942; Rytin kok. 26. VA.

valossa siltä, että hän oli joulukuussa 1941 kuitenkin käynyt keskusteluja Suomessa lomailleen lähettiläs Kivimäen kanssa myös mahdollisuudesta, että Suomi irrottautuisi sodasta.¹ Vaikka Kilven kirjoituksella ja Rytin mahdollisilla erillisrauha-ajatuksilla ei olisi-kaan mitään keskinäistä yhteyttä, on kuitenkin oletettavissa, että sekä tiedotuslaitoksen johto että ainakin osa ylimmästä poliittisesta johdosta olivat vuoden 1942 alussa valmiita löysäämään ohjaksia erillisrauha-asiassa.²

Eri asia on, oliko tällainen näkemys olemassa tai ei, Kilven kirjoituksen julkitulo johti kuitenkin aivan päinvastaiseen lopputulokseen. Ensinnäkin lehdistössä syntyi sanailua lähinnä Ajan Suunnan käydessä Suomen Sosialidemokraatin kimppuun.³ Suomalaislehden rauhanaikeita esitellyt pääkirjoitus löysi välittömästi kansainvälisten uutistoimistojen avulla tiensä myös ulkomaille.⁴ Kun lähettiläs von Blücher taas 7.1. otti Wittingin kanssa käymässään neuvonpidossa esille Sosialidemokraatin kirjoituksen, hänellä oli äänessä entistä katkerampi sävy. "On kevytmielistä olla olevinaan ikäänkuin elämästä ja kuolemasta käytävä sota olisi keskeytettävissä kuin korttipeli ikään". Witting totesi anteeksi pyydellen, ettei kirjoitus sinänsä ollut niin mahdoton, mutta asian teki nimenomaan hankalaksi ulkomaiden harjoittama propaganda. Tässä vaiheessa Wittingin tietoon oli jo tullut, kuinka nopeasti tietotoimistot olivat alkaneet lyödä rumpua maailmalla kirjoituksesta. Witting lupasi tässä yhteydessä keskustella kirjoituksesta sen tekijän kanssa sekä pyytää mukaan myös Tasavallan presidentin.⁵

---

1) Kivimäki on sijoittanut kronologisesti keräämäänsä sähkö- ja raporttiaineistoon merkinnän: "joulukuu (muistikuva) — käynnilläni TP:n luona 1941/42 vuodenvaihteessa otin ensi kerran puheeksi Suomen irrottautumisen sodasta". Kivimäen kok. 1. VA. Vrt. edellinen alaviite. Suomen Berliinin lähetystön ensimmäinen reaktio on kirjattavissa vasta 18.1.1942.

2) Näin on tulkittavissa Vilkkunan muistelmissaan esittämä Kilpeä ymmärtävä selitys. Ks. VILKUNA, 1962, 81—82; vrt. myös PERKO, 1971, 132.

3) AS pk 10.1.1942, "Vaarallista 'sanavapautta'". Sensuuri oli vuoden 1941 lopulla sopinut sekä AS:n että SS:n päätoimittajien kanssa, etteivät lehdet jatkaisi keskinäistä syytelyä. Ks. PERKO, 1971, 134.

4) Yksityiskohtaisesti selostettu, VILKUNA, 1962, 83—86.

5) v. Blücher pvk 7.1.1942 (1752); ks. myös v. BLÜCHER, 1950, 278.

Pari päivää myöhemmin Witting saattoi kertoa von Blücherille, että sensuuria oli tiukennettu ja että hän tulisi 16.1. puhumaan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa ulkomaiden harjoittamasta propagandasta painottamalla erityisesti radiopropagandan vaarallisuutta.¹

Poliittinen johto olikin aloittanut paria päivää aiemmin — itse asiassa samana päivänä kuin von Blücher esitti katkerimmat huomautuksensa — vastaoffensiiviin. VTL antoi julkaisutarkastajille asiasta 7.1. ohjeen: ”Kaikki sellaiset kirjoitukset kuin Suomen Sosialidemokraatin ”Lähimmät huolestamme” ehdottomasti kiellettyjä”² Lisäksi Witting ilmoitti von Blücherille, että ulkoasiainministeriö sähköittäisi kaikille Suomen lähetystöille, että huhut Suomen erikoisrauhasta ja saksalaisten joukkojen vetäytymisestä pois Suomesta olivat tuulesta temmattuja.³

Mutta Kilpi-episodi ei ollut vielä tälläkään ohi. Suomen Sosialidemokraatti julkaisi vielä 12.1. pääkirjoituksen ”Kansallinen rintama”, jossa viitattiin erillisrauhan mahdollisuuteen.⁴ Jälleen edessä olivat tiukat keskustelut von Blücherin ja Wittingin kesken. Mutta tällä kertaa Witting antoi vieraansa selvästi ymmärtää, että kirjoitus oli tarkoitettu ainoastaan sosialidemokraattien sisäiseen käyttöön. Wittingin mielestä vaikeutuneesta elintarviketilanteesta johtuen oli pakko johonkin määrään asti ”päästää ilmoja ulos”. Kun von Blücher jälleen toi esiin vihollispropagandan mahdollisuudet käyttää tilannetta hyväksi, Witting viittasi Uuden Suomen taatusti ”hyvään kirjoitteluun”, jota vihollinen oli myös kyennyt hyödyntämään. Lopuksi Saksan lähettiläs ehdotti propagandakampanjaa erikoisrauhaa vastaan ja totesi, että puhemies Hakkila voisi antaa asian johdosta haastattelun. Witting ei innostunut ajatuksesta kuten ei paria päivää myöhemminkään, kun von Blücher jälleen ehdotti Hakkila-haastattelua.⁵ Saksan lähettiläs epäilemättä tajusi, et-

---

1) v. Blücher pvk 10.1.1942 (1765).

2) VnTaE, Da:2, ohje 7.1.1942.

3) v. BLÜCHER, 1950, 278—279.

4) SS pk 12.1.1942, ”Kansallinen rintama”; ks. PERKO, 1971, 133; Vilkuna ei käsittele SS:n 12.1. julkaisemaa kirjoitusta. Ks. VILKUNA, 1962, 83—86.

5) v. Blücher pvk 16.1.1942 (1775—1776) ja 19.1.1942 (1778).

tä hänen mahdollisuutensa sillä erää suomalaisjohdon innostamiseksi kovempiin otteisiin englantilaispropagandan eliminoimiseksi olivat käytetyt. Koitti johtopäätösten aika.

Samaan aikaan kun von Blücher painosti Wittingiä Helsingissä, Kivimäki teki huolestuneena huomioitaan Berliinissä. Hän sähkötti 15. 1. saksalaisten kieltäneen Virossa Suomen radiolähetysten kuuntelemisen, koska ”vironkielellä olisi levitetty englantilaista propagandaa”.¹ Ulkoasiainministeriö vastasi nopeasti toteamalla saksalaisväitteiden olevan ”hämmästyttäviä”.² Lopulta Kivimäki joutui ottamaan kantaa myös Suomen Sosialidemokraatin kirjoitteluun. Tammikuun 18. päivänä hän ilmoitti, että lehden kirjoitukset alkavat käydä Suomelle haitallisiksi. Erityisesti saksalaiset olivat valittaneet suomalaisten antavan aseita Englannin propagandalle. Näin Kivimäki sai kuulla samat ajatukset, joihin Witting oli saanut tutustua von Blücherin kautta heti kirjoitusten ilmestyttyä. Kivimäki totesi myös, että Suomelle läheiset diplomaattiset piirit olivat kyselleet, eikö sensuuri voisi olla Suomessa tiukempi. Lopuksi sähköessä pyydettiin lupaa ilmoittaa, että ”olemme ryhtyneet tehokkaisiin toimenpiteisiin”.³ Kivimäki oli kuitenkin asialla hieman myöhään, koska VTL oli jo puolitoista viikkoa aiemmin tehnyt julkaisutarkastajille selväksi, että Suomen Sosialidemokraatin avaus saisi jäädä viimeiseksi.

Mutta kun lähettiläs von Blücher 20. 1. syventyi jälleen pohdiskelemaan suomalaislehtien kirjoitteluja ja englantilaispropagandan merkitystä, hän oli saanut juuri tietää, että pääministeri Rangell oli antanut ohjeet konkreettisesti tutkia, miten englantilaislähetysten häirintä kävisi mahdolliseksi Lahden aseman kautta. Niinikään Witting ilmoitti laadituttaneensa muistion vihollispropagandasta, joka oli lähetetty maakuntalehtien päätoimittajille.⁴ Witting oli toi-

---

1) Kivimäki ulkoministeriölle 15. 1. 1942, Kivimäen kok. 1. VA:

2) Ulkoministeriö Kivimäelle 16. 1. 1942, Kivimäen kok. 1. VA. Asiaan ei sillä erää enää palattu.

3) Kivimäki ulkoministeriölle 18. 1. 1942. Kivimäen kok. 1. VA. Perko pelkästään mainitsee Kivimäen sähköen. Ks. PERKO, 1971, 133.

4) v. Blücher pvk 20. 1. 1942 (1788) keskustelu pääministeri Rangellin kanssa; pvk 26. 1. 1942 (1800) keskustelu Wittingin kanssa.

saalta 16. 1. ja 19. 1. antanut Saksan lähettilään ymmärtää, ettei Suomen puolelta enää olisi odotettavissa myönnytyksiä. Suomalaiset olivat silti ottaneet kaikki nämäkin saksalaistoivomukset huomioon.

Von Blücher sai näihin aikoihin myös tietää että Berliinistä oli 27.1. saapumassa Helsinkiin Saksan propagandaministeriön asiantuntija tohtori Kuhlman. Hänen tehtävänään oli avustaa Saksan lähetystöä saksalaispropagandan tehostamisessa pohjoisen asevelikansan keskuudessa.¹

Alkutalvesta 1942 Saksa oli havahtunut yhä aktiivisemmin seuraamaan pohjoisen asevelimaan lehtien edesottamuksia. Vuodenvaihteen 1941/1942 tienoille ajoittuu kylläkin myös varsin voimakas länsimaiden, etupäässä Englannin, Suomeen kohdistama propaganda-aalto. Mielialaraportoinnissa on havaittavissa tästä myös jonkin verran vaikutuksia.² Koska saksalaiset olivat tiedostaneet tällaiset propagandan vaikutusmahdollisuudet³, on siten varsin ymmärrettävää, että he kävivät hanakasti kiinni Suomen Sosialidemokraatin kirjoitteluun. Onkin ilmeistä, että ilman Suomen Sosialidemokraatin kirjoitusta lähettiläs von Blücher ei talvella 1942 olisi suunnannut niin voimakkaasti tarmoaan Saksan propagandan edellytysten parantamiseksi Suomessa. Joka tapauksessa suomalaiset olivat tämän jälkeen aseveljensä yhä tiukemmassa valvonnassa.

---

1) v. Blücher pvk 23.1.1942 (1793). Kuhlmannin vierailu liittyi epäilemättä myös valmisteilla olleeseen suomalaisjournalistien Saksan matkan valmisteluihin. Matkasta, ks. PERKO, 1971, 138—139. Perko ei mainitse mitään Kuhlmannista.

2) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus 10.1.1942. Suomalaislehdet kirjoittivat kuitenkin talvella useimmiten hyvin englantilaisvastaiseen tyyliin. Ksml:n otsikko etusivulla 15.2.1942: ”Churchill pelaa perheensä ja oman omaisuutensa — Britannian imperiumi on perikatoon tuomittu”; pk 18.2.1942, ”Englanti hädässä”; otsikko 23.2.1942: ”Brittien kenraaleilla ei ole neroutta”; vrt. edellä alaluku ”ylioptimismia lehtien palstoilla”.

3) Tästä nimenomaan v. BLÜCHER, 1950, 279.

4. ”Suomen kohtalo on sidottu Saksan aseiden voittoon”

Helmikuun alussa 1942 Päämajan tiedotusosaston päällikkö Kalle Lehmus määritteli VTL:lle lähettämässään kirjeessä kantaansa periaatteellisiin tiedotuskysymyksiin. Lähtökohtana oli OKW/W Pr:n Päämajan tiedotusosastolle sijoittaman yhdysupseerin saama toimeksianto kiinnittää huomiota Uuden Suomen ja Helsingin Sanomien eräisiin uutisiin, joissa käsiteltiin Saksan sotatoimia Afrikassa.¹ Lehmus totesi kirjeessään ensin, että tällaiset uutiset ja kirjoitukset ovat sellaista sotilaspoliittista kannunvalantaa, joka on ”sekä aiheetonta että asiattonta että se vahingoittaa suhteitamme Saksaan”. Näin Lehmus asettui periaatteessa edustamaan saksalaisen yhdysupseerin kanssa samaa perusnäkemystä. Lehmus korosti lisäksi Saksan suhteiden tärkeyttä: ”Suomen taistellessa Saksan rinnalla annetaan meidän lehdistömme julkaisemille, Saksaa koskeville uutisille ja kirjoituksille erittäin tärkeä arvo, ikäänkuin ne kaikki olisivat luotettavista ja vähintään puolivirallisista lähteistä saatuja tietoja”. Lehmus tähdensi, että mikäli sota ei sitten kuljakaan ”kaukonäkijöiden” ennustelujen mukaan, saattaa syntyä epäilyjä Saksan menestystä kohtaan. Tämän vuoksi olisi julkaisutarkastajille ja toimituksille annettava ohjeet olla julkaisematta ja hyväksymättä ”arvailuja ja ennustuksia” sodan kulusta. Lisäksi olisi estettävä ”räikeiden vihollispropagandauutisten” julkaiseminen sekä ”muutoinkin angloutisaineistoon ja propagandaan olisi suhtauduttava varauksin ja pidättyvästi”. Kirje päättyi jonkinlaiseen periaatteelliseen asemasodan ajan toiminnalliseen periaatejulistukseen: ”Saksan ja Suomen välinen luottamuksellinen asevel-

---

1) Kyseellä oli erityisesti HS:ssa ja US:ssa 7.2. 1942 julkaistu kirjoitus ”Yleinen sotatilanne akselivalloille mitä edullisin — sekä itärintamalla että Pohjois-Afrikassa on siirrytty puolustuksesta hyökkäykseen — Japanin menestyksellinen sodankäynti vaikuttanut ratkaisevasti yleistilanteeseen”. (Berliini — E. Petäjäniemi).

jeys on säilytettävä, sillä Suomen kohtalo on nykyisessä sodassa sidottu Saksan aseiden menestykseen”.¹

Kun huomioidaan, että Suomen lehdistön selvä valtaosa kirjoitti yleissävyysesti lähes ylioptimistisesti Saksan menestyksestä vielä pitkään vuonna 1942, Lehmuksen huoli vaikuttaa liialliselta. Mutta toisaalta lähtökohtana oli saksalaisten tekemä huomautus, joka ajallisesti osui lähelle tammikuista Kilpi-episodia. Tavoitteena oli joka tapauksessa vetää linjaa myös viranomaisten suuntaan: luottamus Saksaan oli kyettävä luomaan myös sellaisessa tilanteessa, jossa Saksan sotilaallinen menestys ei yltäisikään aivan odotetulle tasolle. ”Riemusota” kuului lopullisesti historiaan.

VTL:n piirissä Lehmuksen kirje aiheutti monen tason toimenpiteitä. Ehkä keskeisin toimenpide muodostui siitä, että laitoksen apulaispäälikkö L.A. Puntila lähetti maaliskuun puolivälissä päätoimittajille kiertokirjeen, jossa varoitettiin kohottamasta Saksan keväthyökkäykseen asetettuja toiveita liian korkealle. Kirjeessä todettiin myös Saksan tapioiden olleen noin kolme kertaa ilmoitettua suuremmat ja toisaalta Neuvostoliiton sotapotentiaalin osoittautuneen ”yllättävän suureksi”.² Myös VTL:n propagandatoiminnassa pyrittiin tähän aikaan noudattamaan pidättyvää suhtautumista Saksan nopean voiton suhteen.³ Näin Saksan aloitteesta liikkeelle lähtenyt toimenpidesarja oli päätepisteessään jossain määrin etääntynyt tavoitteestaan. Tuskin saksalaiset olivat halunneet, että suomalaiset omaksuivat näin ”realistisen” näkökulman itärintaman tapahtumiin; heille olisi oletettavasti riittänyt, että suomalaiset olisivat ennen muuta pidättyneet tuomasta esille liittoutuneiden menestyksiä

---

1) PM:n Ttus os T 10682/26, PM:n Ttus os VTL:lle 11.2.1942. Perko ainoastaan mainitsee kirjeen, ks. PERKO, 1971, 137. Vilkuna selostaa Päämajasta tulleita määräyksiä ja aloitteita sekä ”asetie”-järjestelmää Päämajan Ttus os:n ja VTL:n välillä, mutta hän ei ole maininnut mitään Lehmuksen kirjeestä talvella 1942. Vrt. VILKUNA, 1962, 97—101.

2) VnTie, Dd:1, Puntila päätoimittajille 12.3.1942. Puntila lähetti toisen kiertokirjeen 18.4.1942, jossa hän muistutti tietojensa olevan luottamuksellisia.

3) VnTiE, C:1, ptk 16.3.1942; myös PERKO, 1971, 137.

ja toisaalta ainoastaan jättäneet itärintaman tapahtumat vähemmälle huomiolle.

Tarkastusjaosto oli osaltaan lähettänyt 16. 2. julkaisutarkastustoimistoille pitkän kiertokirjeen, jossa Lehmuksen kirjetä kohta kohdalta mukaillen, sitä kuitenkin mainitsematta, vaadittiin piddättyvyyttä itärintaman tapahtumien selostamisessa ja varoitettiin englantilaispropagandasta. Lisäksi siinä vaadittiin varovaisuutta julkistettaessa lehtien omien Berliinin kirjeenvaihtajien raportteja.¹ Päämajan ja VTL:n välinen ”asetie” osoitti näin käyttökelpoisuutensa.

Tämä VTL:n voimakas linjanveto ei kuitenkaan vielä vaikutuksiltaan riittänyt saksalaisille. Lehmus lähetti 4. 4. jälleen VTL:lle pyynnön, jossa todettiin saksalaisten tehneen lukuisia huomautuksia, koska suomalaislehdet olivat ”kaikesta huolimatta” jatkaneet ”kannunvalantaansa”. Tarkastusjaostolle toimitettavaksi oli kirjeen liitteenä valitusten tekijän, Verbindungsstab Nordin yhdysupseerin kirjelmä.² Huhtikuun lopulla sensuuri antoiakin vielä tiukempia ohjeita, joissa kiellettiin ennustelemasta itärintaman tapahtumia.³

Päämajan ”asetietä” käytettiin talvella 1942 ahkerasti. Siihen turvauduttiin usein saksalaisten aloitteesta⁴ eikä syynä ollut aina vain sotilaspoliittiset tekijät, mitä osoitti yhdysupseerien saamissa määräyksissä esiintunut voimakas huoli englantilaispropagandan vaikutuksesta suomalaisiin.

---

1) VnTaE, Da:1, kirje no 1995/J.3, 16. 2. 1942.

2) VnTaE, Fc:2, PM:n Ttus os 4. 4. 1942 VTL:lle; liitteenä Verbindungsstab Nord PM:n kirje PM:n Ttus os:lle 30. 3. 1942; hallitusneuvos Waldemar Wünsche PM:n Ttus os:lle 30. 3. 1942; myös PERKO, 1971, 137. Perko ei selosta saksalaispainostusta yksityiskohtaisemmin. Aineistosta ei kuitenkaan käy ilmi, mitä kirjoituksia saksalaiset olivat arvostelleet. Kyse oli kuitenkin ilmeisesti ”kannunvalannasta” Saksan tulevista hyökkäyksistä.

3) VnTaE, Da:3, ohjeet 16. 4., 29. 4. ja 30. 4. 1942.

4) Myös muista syistä Päämaja lähetti määräyksiään VTL:lle. VnTaE, Fc:2, PM:n Ttus os. VTL:lle 3. 3. 1942 (artikkelin alustus tark.jaostolle); PM:n sähkö VTL:lle 8. 3. 1942 (Vapenbrodern-lehden takavarikko).

Kaikki viittaa toisaalta myös siihen, että Päämaja oli olennaiselta osin samoilla linjoilla saksalaisten valitustentekijöiden kanssa. Eri asia on, olisiko Päämaja käynyt niin tehokkaasti rajoittamaan suomalaislehtien ”kannunvalantaa”, elleivät saksalaiset olisi reagoineet ensin. Kun huomioidaan, että VTL:n propagandassa suoritettiin talvella 1942 tiettyä realistisempaa uusarviointia, ei Päämajan omassa propagandatoiminnassa tällaisesta ole nähtävissä jälkeäkään. Huhtikuussa, jolloin Suomenkin rintamilla oli käynnissä torjuntataisteluja, Päämajan valistusinformaatiossa säilyivät edelleen keskeisenä aiheena ristiretkiteema ja bolshevikien karkoittaminen Suomen heimon asuma-alueilta. Suomen tulevaisuuden todettiin olevan edelleen sen varassa, kuinka perusteellisesti vihollinen onnistuttaisiin tuhoamaan.¹ Elokuussa 1942 Päämajan tiedusteluosastolla laaditussa muistiossa todettiin selkeästi, että sodan erillisyyttä ei saanut painottaa demonstriatiivisesti ”koska olemme sidotut Saksan voittoon tai tappioon”.²

Suurin osa maan valtalehdistöstä seurasi 1942 uskollisesti vuoden alussa alkanutta tiettyä ylioptimistista linjaa. Helsingin Sanomat puki niiden kannan sanoiksi 21.6. pääkirjoituksessaan: ”Seisomme asetovereidemme rinnalla horjumattomina ja lujasti uskoen lopulliseen voittoon, jota vailla meidän turvallisuutemme olisi pelkkää kuvittelua”.³ Mielialahoidon kannalta VTL saattoi keväällä 1942 todeta tavoitteet aika pitkälle saavutetuiksi: puolustusvoimien kotiutukset olivat nostaneet mielialoja kotirintamalla ja taas toisaalta sotilaiden keskuudessa oltiin mukautumassa pitempiaikaiseen sodankäyntiin.⁴

---

1) SALMINEN, 1976, 110.

2) PM:n Ttus os T 10683/25, Promemoria-Päämajan tiedusteluosasto 4.8.1942 ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa julkaisutoiminnassa”.

3) HS pk 21.6.1942, ”Historiallinen vuosipäivä”; vrt. lehtien kirjoittelusta myös PERKO, 1971, 138.

4) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus 25.4.1942. VTL:n kotimaanosaston puhuttelussa oli korostettu 16.3., että sota tulisi jatkumaan vielä pitkään. VnTiE, C:1, ptk 16.3.1942.

5. Sosialidemokraattien asema vaikeutuu von Blücherin painostuksesta

Suomalaiset olivat jo ennen sotaa käytyjen saksalais-suomalaisten neuvottelujen aikana sekä sodan aikana tuoneet jatkuvasti esiin päättäväisen näkemyksensä siitä, että Suomen tavoitteena oli pitää kiinni sisäisestä järjestelmästäan kaikissa oloissa.¹ Erityisesti työväestön piirissä oli sodan alusta alkaen kuitenkin epäilty, että sodan mahdollisesti päättyessä Saksan voittoon työväenliikkeen poliittinen toiminta kävisi mahdottomaksi. Suomen poliittinen johto tajusi, että erityisesti sosialidemokraattisen puolueen ulkoista profiilia oli kuitenkin pyrittävä ”epämarxilaistamaan” Saksaan päin.² Jatkosodan sytyttyä Kivimäki oli ehdottanut sosialidemokraattisen puolueen nimen muuttamista Suomen Työväenpuolueeksi, jolloin sosialidemokratia ”saataisiin piiloon”.³ Saksalaisia pyrittiin eri yhteyksissä myöhemmin lepyttelemään myös VTL:n toimesta käsittelemällä Suomen sosialidemokraattinen puolue ja sen johtohenkilöt hyvin kansallismielisiksi.⁴

Sodan ensiviikkoina näytti saksalaisten luottamus sosialidemokraattisen puolueen ”kansallismielisyyteen” säilyneen. Tätä lisäsi erityisesti puhemies Hakkilan valloitushenkinen esiintyminen ja toisaalta ministeri Tannerin syksyn alussa 1941 tapahtunut siirtymisen laajempien aluevalloitusten kannalle. Kuitenkin jo vuoden 1941 aikana saksalaiset olivat kiinnittäneet huomiota sekä Suomen Sosialidemokraatin että Arbetarbladetin kirjoitteluun. Mutta vasta vuoden 1942 alussa Kilpi-episodi loi edellytykset sille, että saksalaisten sosialidemokraattista puoluetta ymmärtävä linja oli väistymässä.

---

1) Erityisesti MANNINEN, 1980, 140.

2) MANNINEN, 1980, 138.

3) Kivimäki UM:lle 27. 6. 1941; ks. MANNINEN, 1980, 138.

4) Esim. VnTaE, Da:9, Puntila 5. 7. 1941 Kilpeläiselle; JUTIKKALA, 1945, 61; myös MANNINEN, 1980, 138. VnTiE, De:9, Muistioita työväestön innostamiseksi sodankäyntiin 28. 6. 1941 (Reenpää—Puntila); 13. 7. 1941 (Hautamäki); 20.

8. 1941 (Koskimies).

Jo Kilpi-episodin aikana Tanner oli osoittanut, ettei hän ollut halukas yhtymään puolueensa pää-äänenkannattajan päätoimittajan ankaraan arvosteluun.¹ Kun huomioidaan presidentti Rytin Kilvelle esittämä ankara kritiikki, voidaan todeta, että sosialidemokraattien johtajan ja maan ylimmän poliittisen johtajan välillä vallitsi melkoinen näkemusero sopivan kirjoittelun rajoista. Tässä tilanteessa ei VTL:stä ollut apua Tannerille: laitos seisoi tukevasti Rytin ja hallituksen sisärenkaan takana.² Helmikuussa syntyi Tannerin ja VTL:n välille jopa riitä erään Tannerin puheen julkistamiseen liittyvässä asiassa.³

Talvella 1942 ilmeisesti puhemies Hakkila kykeni esiintymisillään vaikuttamaan siihen, että Saksan lähettiläs edes jossain määrin säilytti luottamuksen suomalaisen järjestyneen työväestön uskollisuuteen.⁴ Mutta Hakkila ei kuitenkaan ollut sosialidemokraattisen liikkeen tosiasiallinen johtaja; sosialidemokraattisen lehdistön kirjoittelu ja hallituksen sosialidemokraattisten ministerien esiintyminen muodostivat yleensä puolueen profiilin perustan. Vuoden 1942 kuluessa tämä profiili alkoi lähettiläs von Blücherin silmissä käydä yhä epäilyttävämmäksi.

Kevättalvesta 1942 Suomen Sosialidemokraattiin säännöllisesti kirjoittanut Reinhold Svento alkoi tuoda esiin ajatuksia, joissa ei ollut VTL:n valistustoiminnan edellyttämää ”myötämielisyys”-elementtiä enää juurikaan havaittavissa. Svento pyrki mm. osoittamaan liittoutuneiden sotapotentiaalin akselivaltojen hallussa olevia voimavaroja suuremmaksi.⁵

---

1) Tanner oli vakuuttanut Vilkunalle, ettei Kilpi tietoisesti ollut halunnut vahingoittaa maataan. Vilkun PM SS:n kirjoituksista 8.1.1942 (päiväys); Rytin kok 26. VA.

2) Vilkuna totesi muistiossaan (8.1.1942), että mikäli ylin poliittinen johto tahtoo, hän on valmis myös ”kovakouraisiin sensuuritoimenpiteisiin”. Vilkuna kuitenkin ehdotti, että presidentti Ryti hoitaisi asian suoraan Kilven kanssa keskustellen, kuten sitten tapahtuikin.

3) VnTiE, De:2, Reenpään Promemoria min. Tannerin 8.2.1942 pitämän puheen johdosta (14.2.1942).

4) V. BLUCHER, 1950, 281.

5) Sventon kirjoittelusta, ks. PERKO, 1971, 139—140.

Myöhemmin syyskesällä tilanne kehittyi siihen, että Vilkuna pyysi päätoimittaja Kilpeä lähettämään Sventon kirjoitukset etukäteen tarkastusviraston luettaviksi. Tämä menettely katkaisikin Sventon kirjoituksista vähäksi aikaa niiden terävimmän kärjen.¹

Tarkasteltaessa Suomen poliittisen johdon suhtautumista Saksaan vuoden 1942 ajalta, oli alkuvuodelle luonteenomaista ennen muuta Saksan ja Päämajan suunnalta tulleiden toivomusten ja määräysten tarkka noudattaminen. Talvella lähettiläs Kivimäki raportoi asemapaikaltaan jälleen tavalla, joka osoitti, että hän toivoi myötämielisyyispropagandan tehostamista Saksan hyväksi. Hän perusteli parempien Saksan suhteiden tarvetta kahdella tekijällä. Ensinnäkin hän uskoi, ettei Yhdysvaltojen taloudellinen ja yhteiskunnallinen struktuuri tulisi kestäämään aloitettua kamppailua. Kivimäki korosti tässä yhteydessä — ehkä hieman yllättävästi — nimenomaan Saksan yhteiskunnallisen järjestelmän etevämmyyttä Yhdysvaltoihin verrattuna. Toisekseen lähettiläs oli varma, että Ruotsi oli parhaillaan valloittamassa Suomelta suosituimmuusaseman Saksan demokraattisena liittolaisena. Kivimäen mukaan Suomen tuli toimia siten, että näin ei tapahtuisi.² Samoihin aikoihin Kivimäki ilmoitti erään hyvin lähellä von Ribbentropia olevan henkilön, tohtori Megerlen tiedustelleen, eikö Suomessa voitaisi hyvin arvovaltaiselta taholta selittää Suomen liittyvän ”Neuordnungiin”.³ Tällainen kommentteita esitetty raportti on kuitenkin tulkittavissa lähettilään omaksi kannaksi toisen sanomaan. Ehkä tässäkin tapauksessa näin oli asian laita.

On mahdotonta päätellä, olivatko sisärenkaan mielialat vuoden 1942 aikana valmiita minkään erityisen aloitteen tekoon ”uuden

---

1) VnTaE, Fe:2, Vilkuna Kilvelle 24. 10. 1942. Taustalla olivat saksalaisten tekemät valitukset. PERKO, 1971, 140. Arkistosta ei kuitenkaan löytynyt täsmällisiä viitteitä ajankohdista, jolloin Sventoa koskevia valituksia oli tehty. Myöskään v. Blücherin päiväkirjassa ei vuodelta 1942 ole löydettävissä asiaa valaisevia merkintöjä.

2) Kivimäen raportti no 6 ”Yhdysvaltojen panos” 25. 2. 1942 UM:lle. Kivimäen kok 1. VA.

3) Kivimäen raportti no 7 ”Saksa ja Ruotsi” 19. 3. 1942 UM:lle. Kivimäen kok 1. VA.

järjestyksen” luomiseksi Suomeen. Sen sijaan on löydettävissä hajanaisia toteamuksia, jotka viittaavat siihen, että ns. perinteisissä kansanvaltaisissakin piireissä esiintyi valmiutta sitoa Suomen ja -Saksan kohtalo yhä tiiviimmin toisiinsa.¹ Ehkä ainoa nimenomainen lisätodiste on löydettävissä VTL:n toiminnasta: anglosaksisen aineiston johdonmukainen kitkeminen tiedotusvälineistä ja propagandan sisältö sekä sosialidemokraattien tärkeimpien mielenilmausten lähes systemaattinen sensurointi.² Tosin tällöinkin on huomioitava Saksan jatkuvan painostuksen merkitys.

Vaikka sosialidemokraatit eri yhteyksissä pitkin vuotta toivat esille sisärenkaan peruslinjasta osin poikkeavia kannanottoja, lähettiläs von Blücher vakuuttui vasta syksyllä 1942 siitä, että tärkeimmät sosialidemokraattiset johtajat olivat lopullisesti menettäneet uskonsa Saksan voittoon.³

Vuoden 1942 aikana ei kuitenkaan enää sattunut mitään tammi-kuisen Kilpi-episodin kaltaista tapausta. Eri asia on, että saksalaiset, erityisesti lähettiläs von Blücher, kylläkin aika ajoin muistuttivat lehtien kirjoittelusta.⁴ Kesäkuussa 1942 lähettiläs von Blücher saattoi kuitenkin tekemässään yhteenvedossa todeta, että vihollispropaganda ei enää päässyt heikentämään Saksan ja Japanin voittojen saavuttamaa ihastusta. Ainoina ongelmina olivat enää Ruotsista saapuvat lehdet sekä ruotsalaiset ja englantilaiset radiolähetykset. Suomalaiset lehdet sen sijaan saivat lähettilään täyden

---

1) Esim. ministeri Kukkonen 13.2.1942 v. Blücherille. V. Blücherin pvk 13.2.1942.

2) Esim. sosialidemokraattisen puolueen puoluetoimikunnan 20.2.1942 antama yleispoliittinen kannanotto sensurointiin. Sos.dem. puolueen puoluetoimikunnan ptk 20.2.1942, TA.

3) v. Blücherin pvk 21.10.1942.

4) v. Blücherin päiväkirjamerkinnoista: 5.2.1942 keskustelu Wittingin kanssa (Svenska Pressenin julkaisema kirjoitus ”Vihollispropaganda”); 14.2.1942 Wittingin kanssa (Witting selitti, että mikäli Suomen lehdistö olisi täydellisessä sensuurissa, Ruotsin lehtien lukeminen lisääntyisi); 20.5.1942 Rytin kanssa (v. Blücher valitti vihollispropagandasta); 3.7.1942 Wittingin kanssa (Blücher valitti vihollispropagandasta); 1.10.1942 Wittingin kanssa (Suomen Sosialidemokraatin kirjoitus 27.9.1942).

kiitoksen ”erittäin saksalaispainotteisen” aineistonsa vuoksi.¹ Onkin hyvin todennäköistä, että von Blücherin omat ansiot tällaisessa kehityksessä olivat vuonna 1942 olleet merkittävät.

6. Saksan miehityspolitiikkaa ei saa arvostella

Mitä enemmän Saksa koki tappioita sodan päärintamalla, sitä suuremmaksi kävi kuitenkin tarve kytkeä liittolaiset poliittisesti tiukemmin talutusnuoraan. Saksa halusi jo pelkästään suurvallan arvovalta- ja propagandasyistä säilyttää aseveljeyden kuvan ulkonaisesti tahrattomana.²

Talven 1942 saksalaisten varsin aktiivisen painostuksen jälkeen tarkastusjaostossa pohdittiin perusteellisesti, miten Saksaan tulisi suhtautua. Tämän tuloksena jaosto lähetti 1.4.1942 päätoimittajille kirjeen, jossa vedettiin päälinjat suhtautumiselle mahtavaan aseveljeen. Kirjelmässä tähdennettiin olevan ensiarvoisen tärkeää, ettei Saksassa ”meille suopea mieliala pääse kylmenemään” ja vaadittiin, että ”separistinen tai muutoin sotilaallista kanssataisteli-jaamme kohtaan epälojaali kirjoittelu on tyrehdytettävä (mikäli sellaista vielä pyrkii esiintymään)”. Lisäksi vaadittiin, että ”Saksan toimenpiteitä miehityksessä maissa, esimerkiksi Norjassa ja Tanskassa, ei saa arvostella.”³ Kirjelmästä käy ilmi suhteellisen suuri tyytyväisyys tilanteeseen, mutta samalla varsin vaativa tavoite: Saksaa oli käsiteltävä kunnioittavasti ja myönteisesti — jos käsitelti. Mutta vaatimus vaieta Norjan ja Tanskan tapahtumista oli jo — huomioitaessa Suomen asema yhtenä Pohjoismaana — luonteel-

---

1) v.Blücherin pvk 12.6.1942 (2007).

2) Esim. HALSTI, 1956, III, 106—107; myös PERKO, 1971, 147.

3) VnTaE, Da:1, tarkastusjaoston kirjelmä 1.4.1942.

taan Suomen sisäisiin asioihin puuttumista, mikäli primus motorina oli Saksan painostus.

Mielialakatsaukset keväällä 1942 kielivät virallisen tiedotustoiminnan onnistumisesta. Toukokuun 9. päivän katsauksessa todettiin: ”Liukumista on ollut jatkuvasti havaittavissa myös suhtautumisessa Saksaan ja Englantiin siten, että edellinen on saanut lisää ja jälkimmäinen menettänyt ystäviä”.¹ Saksan suosion kasvu jatkuikin tasaisesti aina seuraavaan syksyyn asti. Vuoteen 1941 verrattuna oli vuosi 1942 parempi ”Saksa-vuosi” VTL:n kannalta. Esimerkiksi sensuurin tarvitsi vuonna 1942, alkutalven selkeän linjanvedon jälkeen, suoraan antaa vain harvoja Saksaan liittyviä ohjeita.²

Huhtikuussa lähetetty sensuurin kirjelmä päätoimittajille heijasteli kuitenkin erästä lehtien kirjoittelussa ilmennyt Saksan kannalta kielteistä piirrettä. Vaikka itse Saksaa lehdet käsittelivätkin lähes ”rikkeettömästi” sekä noudattaen vaadittua lojaaliutta, oli suomalaisten vaikea vaieta pohjoismaisten veljeskansojen sekä Viron tapahtumista.

Saksan omaksuma miehityspolitiikka Norjassa ei saanut ymmärtäjiä Suomessa. Poikkeuksen muodostivat kansallissosialistisesti orientoituneet äärioikeistolaiset piirit, mutta esimerkiksi sisärenkaan kukaan jäsen ei sodan aikana alkanut puolustella Quislingin nukkehallitusta tai Saksan poliittista järjestelmää.

Myös Suomen Berliinin lähettiläs Kivimäki veti lähettämässään aineistossa selvän linjan: hän raportoi varsin aikaisin tietoja, joiden mukaan Saksa oli epäonnistunut miehityspolitiikassaan ja toisekseen ilmoitti henkilökohtaisen paheksumisensa Saksan Norjassa

---

1) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus 9. 5. 1942.

2) Vrt. PERKO, 1971, 75, kuvio 3; myös 55, kuvio 1. On kuitenkin jossain määrin harhaanjohtavaa tarkastella lehtien kirjoittelua pelkästään annettujen ohjeiden määrän ja esimerkiksi lehtien kirjoitusvolyymien kautta. Olennaista on pureutua sensuuripolitiikan taustaan, johon liittyy tärkeänä tekijänä Päämajan ja Saksan tiukka painostus.

harjoittamasta miehityspoliitikasta.¹

Jo talvella 1942 sensuuri oli joutunut määrittelemään kantansa Saksan miehityshallintoa käsitteleviin kirjoituksiin. Vaikka Vilku-
na esittää, ettei tarkastusjaosto pyrkinyt suojaamaan ”Quislingia
kuten muiden maiden päämiehiä”², oli sensuurin linja tämän näke-
myksen kanssa hieman ristiriitainen. Helmikuun 2. päivänä anneti-
tiin ohje, jossa lehtiä kehoitettiin käsittelemään Vidkun Quislingin³
nimittämistä pääministeriksi ”varovasti ja korrektisti ja kannan-
ottoja välttämällä”.⁴ Seuraavana päivänä lähetetyssä ohjeessa todeti-
tiin puolestaan edellispäivän Svenska Pressenin sisältäneen ”liikaa
negatiivista Quislingista”. Samalla kiellettiin kirjoituksen lainaami-
nen ja sen pitäminen ”ennakkotapauksena”. Seuraavana päivänä
lähetettiin ohje, jossa linjaa entisestään kiristettiin: kiellettiin jul-
kaisemasta mitään uutisia Quislingin hallituksesta ja kiellettiin lai-
naamasta Svenska Pressenin asiasta laatimaa uutista.⁵

1) Eri asia on, että eräiden keskeisten poliitikkojen puheenvuoroissa joskus rajan-
käynti saksalaiseen järjestelmään jäi hämärään. Min. Kukkonen v. Blücherille
13.2.1942. v. Blücherin Pvk 13.2.1942 (1833—1834). Kivimäki totesi 6.2.1942 val-
loitettujen alueiden hallinnon olevan Saksan ulkopoliitikan heikko kohta. Samas-
sa yhteydessä hän ehdotti merenkulkuneuvos Wihurin lähettämistä Norjaan, kos-
ka hän liikemiehenä pääsisi ehkä parhaiten selville, mitä maassa todella tapahtui.
Kivimäki UM:lle 6.2.1942. Kivimäen kok. 1. VA. Kivimäki raportoi sähköin Nor-
jan, Tanskan ja Hollannin oloista vuoden 1942 aikana useasti. Hän toi selvästi
esille saksalaisten harjoittaman julmuuden sekä juutalaisiin kohdistetut väkival-
lan teot. Kivimäki poliittisen osaston päällikölle 25.9. ja 6.10.1942 sekä sähköet
UM:lle 17.6. ja 20.6. sekä 6.7. ja 8.7.1942. Kivimäen kok. 1. VA. Myös Ferdinand
Schelderunin kirjeet Oslosta Kivimäelle, joissa arvostellaan Quisling-systeemiä
30.5.1940, 19.9.1940 ja 5.6.1942; Kivimäen kok. 1. VA; Kivimäki yritti ilmeisesti
vaikuttaa Quislingin syrjäyttämiseksi. Muistelmä (merkintä) helmi—maaliskuussa
1942. Kivimäen kok.1.VA.

2) VILKUNA, 1962, 132. Eräs syy oli epäilemättä siinä, että vuoden 1941 aikana
Quisling oli puhunut Suur-Norjasta, jonka rajat jonkin verran menivät Suomen
omien suunnitelmien tielle. Ks. MANNINEN, 1980, 171—173. Lähettiläs v. Blü-
cher toteaa muistelmissaan, että Suomessa Quislingin nimellä oli osapuulleen sama
kaiku kuin Kuusisen nimellä. v. BLUCHER, 1950, 246.

3) Saksalaiset sallivat 1.2.1942 Norjan kansallissosialistisen puolueen johtajan,
majuri Vidkun Quislingin muodostaa Norjaan ”kansallisen hallituksen”. Suo-
messä seurattiin Norjan kehitystä ”kiinnostuneina” — kuten Witting sanoi v.
Blücherille — koska sitä pidettiin esikuvana sille, miten Saksa järjestäisi suhteensa
muihin kansoihin. v. Blücherin pvk 4. ja 14.2.1942; ks. erityisesti MANNINEN,
1980, 303—305.

4) VnTaE, Da:3, ohje 2.2.1942.

5) VnTaE, Da:3, ohjeet 3. ja 4.2.1942.

Helmikuun 5. päivänä Witting ja von Blücher keskustelivat Svenska Pressenin kirjoittelusta, jolloin lähettiläs valitti englantilaispropagandan mahdollisuuksista välittää Saksalle vihamielistä aineistoa.¹ Saksan lähettilään huolestuminen otettiin VTL:ssä huomioon. Tarkastusjaosto lähetti päätoimittajille helmikuun puolivälissä kirjeen, jossa tähdennettiin Saksan mielipiteen huomioon ottamista kaikessa tiedotustoiminnassa. Erityisesti oli varottava ”vihollispropagandan soluttamista (Ruotsin lehdet, Englannin radio jne.)”.²

Lehdet olivat käsitelleet innolla myös Norjan tapahtumia lainaamalla asiaa koskevia kirjoituksia Ruotsin lehdistä.³ Sensuuri oli puuttunut kirjoitteluun välittömästi hyvin tiukoilla ohjeilla. Vielä maaliskuun 3. päivänä annettiin asiasta lisäohje: ”Epävirallisista lähteistä, varsinkin Ruotsin lehdistä, saatuja Norjaa koskevia uutisia on julkaistava mahdollisimman vähän”. Ohjeessa täsmennettiin lisäksi, että Quislingin ja Nasjonal Samlingin toimintaa koskevat kirjoitukset tuli ”pahimmassa tapauksessa alistaa puhelimitse tarkastusjaostolle”.⁴

Vuoden 1942 Norjaa koskevan kirjoittelun sensuroinnin yhteydessä Päämaja puuttui tarkastusjaoston toimintaan jälleen tavalla, joka viittaa siihen, että sotilaallinen johto oli valmis astetta pitemmälle menevään sensurointiin kuin VTL. Kun Norjan kuningas Haakon täytti 3. 8. 1942 70 vuotta, kiellettiin häntä nimittämästä Norjan kuninkaaksi. Sen sijaan tuli pitäytyä neutraliin sanontaan ”Haakon VII”.⁵ VTL:n piirissä tätä Päämajan toimesta annettua ohjetta pidettiin ”yliampuvana ja lapsellisena”.⁶

Vilkuna toteaa, ettei ajatus yhteisestä Pohjolasta kuitenkaan kuollut, vaikka sensuuri estikin Saksan arvostelun Tanskan ja Nor-

---

1) v. Blücherin pvk 5. 2. 1942 (1823).

2) VnTaE, Da:1, tarkastusjaoston kirje 16. 2. 1942.

3) Kirjoittelusta VILKUNA, 1962, 130.

4) VnTaE, Da:3, ohje 3. 3. 1942.

5) VnTaE, Da:3, ohje 3. 8. 1942.

6) VILKUNA, 1962, 132.

jan miehityksen yhteydessä.¹ Sensuurin toiminta oli kuitenkin äärimmäisen uskollisuuden osoitus miehittäjiä kohtaa. Se oli myös osoitus siitä, että Päämajankin piiristä saatettiin tehdä siirtoja, jotka asettivat sen ulkopoliittisen arvointikyvyn kyseenalaiseksi. Joka tapauksessa elokuussa 1942 sensuuri antoi kouluesimerkin jälleen kerran siitä, mitä pohjoismainen yhteistyö on tiukan paikan tullen käytännössä.

Päämajan yksinäinen reaktio on sikälikin kiintoisa, että helmimaaliskuun jälkeen eivät lehdet juurikaan käsitelleet Tanskan tai Norjan tapahtumia — eikä ainakaan Saksalle vihamieliseen tyyliin. Mikäli jokin lehti olisi yrittänyt arvostella näiden maiden oloja, sensuuri olisi välittömästi iskenyt. Sensuuri esimerkiksi kielsi Suomen Sosialidemokraatin 9. 4. julkaiseman pääkirjoituksen lainaamisen, koska siinä oli arvosteltu Tanskan ja Norjan miehitysoloja.²

Lehdistössä esiintyi kuitenkin joskus uutistoimistojen aineistoa Tanskan ja Norjan tapahtumista. Keskisuomalainen julkaisi 8. 4. STT:n uutisen ”Norjan papisto itsepäisenä”, johon sensuuri ei puuttunut. Siinä kerrottiin Norjan pappien pääsiäiskirkoissa lukevista tiedotuksista, joiden mukaan he ovat pakotettuja luopumaan viroistaan valtion kirkkoon nähden omaksuman kannan johdosta. Uutisen mukaan viranomaiset olivat ryhtymässä vastatoimiin.³ Mutta Keskisuomalainen ei vuonna 1942 kirjoittanut kuitenkaan montaa kertaa Norjan ja Tanskan tapahtumista. Kaiken kaikkiaan Saksan miehittämistä maista ei lehti julkaissut aseveljen kannalta

---

1) VILKUNA, 1962, 131.

2) SS pk 9. 4. 1942, ”Tilanne Tanskassa ja Norjassa”; VnTaE, Da:3, ohje 9. 4. 1942; myös VILKUNA, 1962, 130—131.

3) Ksml otsikko etusivulla 8. 4. 1942, ”Norjan papisto itsenäisenä” (STT—Tukholma); myös otsikko 29. 4. 1942, ”Tanskassakin vaikeutuu huoltotilanne”. Kirjoitus oli lainaus kuninkaan puheesta Wilhelm Buhlin tultua pääministeriksi. Puheessa painotettiin Tanskan riippumattomuutta.

ainakaan kielteiseksi luokiteltavaa aineistoa.¹ Keskivuomalaisen pääkirjoitus- ja uutisaineisto oli viritetty selvästi VTL:n toivoman peruslinjan mukaisesti: sekä Englannin että Neuvostoliiton sotilaallista tilannetta pidettiin toivottomana ja Saksan sekä akselivaltojen menestystä vakuuteltiin.

Saksan lähtökohtana Baltian maiden miehityksessä oli niiden liittäminen ”takaisin” osaksi Suur-Saksaa. Kansallissosialistien pääideologi Alfred Rosenberg totesi maaliskuussa 1942 Kivimäelle, että nimenomaan Viro — mutta myös muut Baltian maat — olivat kuuluneet Saksaan jo varhaisina aikoina. Näin niiden miehitys ei ollut ”miehitys”, vaan eräänlainen historiallisen oikeudenmukaisuuden täyttymys. Tämä ilmeisesti vaikutti siihen, että Saksa suhtautui penseästi suomalaisten ilmeiseen haluun ylläpitää suhteita vanhaan veljeskansaan. Toisaalta kulttuurisuhteiden viljelyä ei vastustettu, mutta Suomen ei sallittu esimerkiksi perustaa konsulaattia Tallinnaan.³ Saksan herkkyyttä Viron kysymyksessä kuvasi kuitenkin parhaimmin se, että vuoden 1942 aikana myös Auswärtiges Amt — lähettiläs von Blücherin ohella — valitti suoraan Kivimäelle yleisradion vironkielisistä lähetyksistä.

Suomalaiset olivat aluksi varsin ärtyneitä saksalaisille näiden puututtua vironkielisiin radiolähetyksiin. Kun Auswärtiges Amt otti asian esille kevätkesällä 1942, ulkoasiainministeriö vastasi Kivimäelle varsin defensiivisesti. Vironkielisistä radiolähetyksistä vas-

---

1) Ksml otsikko 22. 7. 1942, ”Norjan pakolaishallitus ajattelee jo täysin brittien aivoilla — hulluja suunnitelmia (Ilta-Sanomat)”; otsikko 11. 11. 1942, ”Saksan ja Tanskan suhteet parantuvat”; otsikko 12. 12. 1942, ”Tanskan kommunisteille pannaan kuolaimet suuhun”. Muita Norjaa ja Tanskaa koskevia uutisia tai pääkirjoituksia ei vuoden 1942 aikana enää löytynyt Keskisuomalaisesta. Lehti kylläkin julkaisi saksalaisperäistä uutisaineistoa Prahassa murhatusta vt. valtakunnanprotektori Heydrichista. 28. 5., 1. 6., 5. 6. 1942. Mutta ylipäättänsä Saksan hirmuteoista ei lehdissä ollut riviäkään.

2) Ksml 27. 4. 1942 Hitlerin puheen laaja referointi etusivulla: ”Sota päättyy Englannin tappioon”; pk 31. 5. 1942, ”Liittoutuneiden tukehtumishetki lähellä”; otsikko 21. 7. 1942, ”Neuvostoliiton kuolinkamppailu alkanut”; 1. 9. 1942 otsikko, ”Stalingrad vallattu? — Hitler puhuu tänään”.

3) Kivimäki UM:lle 20. 3. 1942. Kivimäen kok. 1. VA.

tuullisia toimittajia todettiin ohjitun. Asianomaisille oli ilmoitettu, että oli vältettävä spekulointeja Viron nyky- ja tulevasta kohtalosta. Ulkoasiainministeriö totesi kuitenkin, ettei tätä ohjetta ole johdonmukaisesti sovellettu. Samalla huomautettiin, että vuodenvaihteen uusien järjestelyjen jälkeen ei kuitenkaan enää ole tapahtunut virheitä. Sähkeen lopussa todettiin, että Suomessa vallitsee ”luonnollisista syistä intressiä ja osanottoa Viron kohtaloon”¹. Saksalaisten oli onnistunut joka tapauksessa sensuroida miehitetyn Viron alueelle Suomesta suunnattuja radio-ohjelmia.

7. Hitlerin Suomen vierailu

Vuoden 1942 suomalais-saksalaisen aseveljeyden huomattavimmaksi demonstraatioksi muodostui eittämättä Hitlerin käynti Mannerheimin 75-vuotisjuhlilla 4. kesäkuuta. Vaikkei Suomen sotilallisisessa eikä poliittisessakaan johdossa haluttu virallisesti tehdä numeroa vieralusta,² se palveli kuitenkin Saksan Antikomintern-sopimuksen yhteydessä soveltamaa tavoitetta: liittolaisuuden poliittisuuden korostamista. Saksan suosio kasvoi Suomessa vierailun ansiosta³ ja toisaalta Suomea pidettiin lännessä yhä enemmän saksalaismielisenä.⁴

---

1) Witting v. Blücherille. v. Blücherin pvk 20.5.1942 (1946); Ulkoministeriö Kivimäelle 18.5.1942. Kivimäen kok. 1. VA.

2) ERFURTH, 1951, 186.

3) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus 20.6.1942; vierailu vaikutti myönteisesti myös rintamamiesten mielialoihin. PM:n valvontaosaston katsaus 20.7.1942 T 10601/13. V. Blücher totesi vierailun aikaansaaneen ”suurta sympatiaa suomalaisten keskuudessa”. v. Blücherin pvk 10.6.1942 (2004–2005). Tuompo luonnehtii Hitlerin käyntiä ”historialliseksi tapaukseksi”, eikä tee muita arvioita. TUOMPO, 1968, 136–139. Vrt. myös HEINRICHS, II, 1959, 319. Ryti vakuutti puolestaan v. Blücherille, että koko maassa mielialatiedot Hitlerin vierailun johdosta olivat ”myönteisiä”. v. Blücherin pvk 15.6.1942 (2014).

4) Ulkomailla uskottiin Hitlerin vierailun merkitsevän suomalais-saksalaisten suhteiden lähentymistä; ks. PERKO, 1971, 146 ja siinä mainitut lähteet.

VTL:n johdolle, kuten maan ylimmällekkin johdolle, Hitlerin vierailu tuli yllätyksenä.¹ Päämajan sensuuritoimisto antoi 3.6. yleisohteet juhlatapahtumien seurannasta. Niissä tähdennettiin, että tilaisuus tulisi selostaa itse tapahtumien pohjalta. Mutta mitään erityistä ”poliittista ilmettä” ohjeista ei ole löydettävissä.²

Sen sijaan VTL lähetti 5.6. — päivä vierailun päättymisen jälkeen — lehdille selkeämmin poliittisesti sävyttyneen ohjeen, jossa lehtiä pyydettiin korostamaan vierailun ”merkitsevän kunnianosoitusta maamme taistelulle ja sen johtajille”.³ Lehdistö innostuikin kirjoittamaan vierailusta varsin näkyvästi.⁴ Kirjoittelu kääntyi lopulta Saksan kannalta kiistattomaksi propagandavoitoksi.⁵ Näihin samoihin aikoihin VTL halusi suunnata lehtien ulkopoliittista kirjoittelua kuitenkin yhä saksalaisystävällisemmille linjoille. Apulaispäälikkö Puntila katsoi 13.6. lehdille lähettämässään kirjeessä, että kun Suomi ei kerran saanut riittävästi viljaa muualta kuin Saksasta, ”pitäisi tämän tosiasian olla taustana esimerkiksi ulkopoliittisille kirjoituksille”.⁶

Puntilan kirjeeseen on ollut vaikuttamassa todennäköisesti kaksi

---

1) Esim. TUOMPO, 1968, 137. Vilkuna ei selosta vierailua, ainoastaan mainitsee sen aiheuttaneen paljon vaivaa. VILKUNA, 1962, 98—99.

2) VnTaE, Fc:2, PM:n sensuusto VTL:lle 3. ja 4.6.1942. Nämä lähinnä teknisluonteiset ennakko-ohjeet välitettiin VTL:n kautta vierailua seuraamaan tulleille lehdistön edustajille.

3) VnTiE, Da:2, VTL STT:lle 5.6.1942.

4) AS pk 5.6.1942, ”Suuri kunnianosoitus”; US pk 5. 6. 1942 ”Saksan johtajan vierailu”; HS pk 5. 6. 1942, ”Saksan kunnianosoitus”; Hbl pk 5.6.1942, ”Hitler hos Mannerheim”. Ksml otsikoi yli koko etusivun 5.6.1942: ”Hitler kävi eilen Suomessa”. Saman päivän pääkirjoitus oli äärimmäisen ideologinen antibolshevistinen kannanotto, jossa todettiin mm:” Bolshhevikit muodostavat ihmismassan, jossa on ääretön lauma eläviä ruumiita, mutta kuolleita sieluja ja jossa yhteyden ylläpitäjänä on hirmuvallan ruoska”. Ksml pk 5.6.1941, ”Yksilö ja yhteisö”. Seuraavana päivänä lehti omisti vierailulle pääkirjoituksen, jossa todettiin: ” . . .Suomen pieni kansa suuren Saksan taistelutoverina . . .” Kirjoitus ei millään tavoin heijastellut, että Suomen ja Saksan välille olisi syntynyt jonkinlainen ”uusi” tai ”läheisempi” suhde. Ksml pk 6.6.1942, ”Hitlerin käynti maassamme”.

5) Vrt. myös PERKO, 1971, 149.

6) VnTiE, Dd:1, Puntila päätoimittajille 13.6.1942.

asiaa: saksalaiset olivat seuranneet tarkkaan suomalaisten ulkomaankauppaa koskevaa lehtikirjoittelua ja toisaalta Saksan elintarviketoimituksilla oli havaittu olevan myönteinen vaikutus kansan mielialoihin.¹ Mutta kaikesta huolimatta Puntilan menettely vaikuttaa yliampuvalta. Mikään yksittäisen lehden erehdys tai edes saksalaisten painostuskaan ei tällaista ohjintaa olisi edellyttänyt. Kesäkuun 12. päivänä lähettiläs von Blücher päinvastoin oli todennut suomalaisen lehdistön olevan erittäin saksalaispainotteista.²

Sensuuri ei ollut antanut erityisiä kirjoitteluun kohdistuneita kieltoja tai ohjeita Hitlerin vierailun yhteydessä: annetut ohjeet olivat VTL:n yleisohjeita. Sen sijaan Mannerheimin kesäkuun lopulla Hitlerin luokse suorittaman vastavierailun yhteydessä sensuuri antoi ensimmäisen kiellohjeensa. Tällöin marsalkan pyynnöstä lehtiä kehoitettiin kategorisesti lopettamaan kirjoittelu vierailusta.³ Mannerheimin tarkoituksena oli ilmeisesti tyrehtyttää kielloilla ne huhut, joissa arveltiin Hitlerin vaatineen Suomelta aktiivisempaa panosta sotatoimissa.

Ennen Mannerheimin vastavierailua mielialakatsauksessa todettiin 13. 6., että sellainen ”kannunvalanta” oli lisääntynyt, jossa haluttiin nähdä Hitlerin painostaneen Suomea ja houkutelleen Suomea entistä tiiviimpään yhteistyöhön taistelussa Venäjää vastaan. Lisäksi huomautettiin, että ulkolainen propaganda oli tarttunut juuri tähän seikkaan. Katsauksessa kuitenkin todettiin selvästi, että vierailun myöteisvaikutukset olivat selvästi suuremmat. Vierailun aikana ei kuitenkaan käsitelty mitään merkittäviä sotilaalliseen tai

---

1) VnTiE, Dd:1, mielialakatsaus 14. 2. 1942. Jatkosodan aikana Suomen piti hankkia noin kolmannes leipäviljastaan ulkoa. Tästä määrästä 90 % tuotettiin Saksasta ja sen hallussa olevista maista. Lisäksi suuri määrä tuontiväkilannoitteista tuli Saksasta. SSO Asiak. II, no 177; LEHTINEN, 1967, 221—222.

2) v. Blücher, pvk 12. 6. 1942 (2007). Samana päivänä v. Blücher kysyi Wittingiltä kylläkin amerikkalaispropagandan vaikutuksesta, muttei sanallakaan vihjaissut suomalaisten lehtien omaan kirjoitteluun. V. Blücher, pvk 12. 6. 1942 (2010). Witting kielsi propagandalla olevan mitään merkitystä. V. Blücheriä näyttää vastaus tyydyttäneen.

3) VnTiE, Da:2, VTL STT:lle 30. 6. 1942.

poliittiseen yhteistyöhön liittyneitä kysymyksiä. Hitler oli ainoastaan luvannut tarvittaessa Suomelle elintarvikeapua.¹

Huolimatta siitä, että kesäkuun tapahtumat olivat kasvattaneet Saksan suosiota Suomessa ja että kansanvälisessä tilanteessa vallitsi suhteellisen rauhallinen jakso, Vilkuna lähetti elokuussa päätoimittajille tiedotuskirjeen, jossa erityisesti kehoitettiin suhtautumaan Saksaan entistäkin suopeammin. ”Sillä tosiasia on, että olemme nyt sidoksissa Saksan aseiden tappioon tai voittoon. Jos Saksa kesken idänretken sortuisi, ei mikään mahti voisi pelastaa meitä bolševismilta”. Lisäksi kirjeessä oli kohta, joka lähestyvää talvea ajatellen saattoi olla sen päätarkoitus: ”Saksaa kohtaan täytyy olla korrekti: sieltä tulee leipä ja öljyt, joiden tuonti on voimakas peukaloruuvi”. Tämän kiertokirjeen alkuperä oli kuitenkin Päämajassa, jossa oli joitain päiviä aikaisemmin laadittu vastaavansältöinen muistio. VTL ei ollut aiemmin toistanut tätä Päämajasta markkinoitua teesiä Suomen sidoksisuudesta Saksan aseiden menestykseen.² Elokuussa 1942 tämä kuitenkin tapahtui ja nimenomaan sensuuripäällikön kiertokirjeeseen sijoitettuna.

8. Erillissotateesi ja angloamerikkalaisuus taka-alalle

Vuoden 1942 aikana Suomen johtavan lehdistön valtaosa halusi vakuuttaa länsiliittoutuneille jatkosodan erillistä ja puolustuksellista luonnetta. Mutta eräät tapahtumat, ennen muuta Hitlerin Suomen vierailu, heikensivät Suomen ”syyttömän” profiilia. Lisäksi

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 3.7.1942. FAVORIN—HEINONEN, 1972, 118; Ks. TUOMPO, 1968, 141—147; MANNERHEIM, 1952, 402—410; HEINRICHS, II, 1959, 318—321. Vrt. kuitenkin TALVELA, 1977, 159—160. Alemman tason neuvotteluissa ja epävirallisissa keskusteluissa tulivat alueelliset tavoitteet kuitenkin esille.

2) VnTiE, Da:1, P.M. ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa julkaisutoiminnassa”. Kustaa Vilkuna tärkeimpien lehtien päätoimittajille 7.8.1942; PM:n Ttus os T 10683/25, P.M. 4.8.1942 ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa tiedustelutoiminnassa”. PM:n tiedusteluosasto.

Suomen lehdistö käsitteli Englantia yhä kriittisemmin; sen solmima liitto bolshevistisen Neuvostoliiton kanssa oli suomalaisille mahdollon hyväksyä.

Sensuuri pyrki siihen, että lehdet olisivat käsitelleet sekä Englantia että Yhdysvaltoja ”korrektisti”. Mutta samalla, Saksan jatkuvasti painostaessa, sensuurin tavoitteena oli vähentää jatkuvasti angloamerikkalaisten uutisten ja kirjoitusten osuutta lehdistössä. Talvella 1942 ryhdyttiin aktiivisesti rajoittamaan amerikkalaista ja englantilaista kulttuurivaikutusta Suomessa. Suomen Filmikamari lopetti tällöin käytännöllisesti katsoen kokonaan amerikkalaisten filmien tuottamisen. Tilalle tuotettiin saksalaisia valmisteita.¹ Tämä toimenpide oli sopusoinnussa kulttuuriasioista vastaavan opetusministeri Antti Kukkosen erittäin saksalaismielisten kannanottojen kanssa.²

Suomen Sosialidemokraatti teki Filmikamarin toimenpiteen johdosta kirpeän uutisen. Sensuuri antoi kuitenkin välittömästi ohjeen, jossa asian enempi käsittely kiellettiin aiheen ”arkaluonteisuuden vuoksi”.³ Vielä toukokuun lopulla annettiin ohje, jolla kiellettiin kommentoimasta ”aihetta amerikkalaiset filmit ja niiden esittäminen Suomessa”.⁴

Sodan alusta alkaen sekä VTL, Päämaja että Saksan Helsingin lähetystö olivat pyrkineet siihen, että suursodan rintamatapahtumia koskevat tiedotukset ja kirjoitukset perustuisivat saksalaisläheteisiin. Tämä oli vuoden 1942 aikana onnistunutkin hyvin, jopa liian hyvin; lehdistön valtaosa näki tilanteen ylioptimistisesti. Kes-

---

1) VILKUNA, 1962, 136, 139.

2) Helmikuussa Kukkonen oli vakuuttanut v. Blücherille tekevänsä ”kaikkensa” suomalais-saksalaisen yhteistyön puolesta. Kukkonen pyysi lisäksi lupaa saada ”vaihtaa tietoja” jo ennestään hyvin tuntemansa sanomalehtiavustaja Hans Metzgerin kanssa. V. Blücherin pvk 13. 2. 1942. Vrt. TARKKA, 1977, 174, 183.

3) VnTaE, Da:3, ohje 8. 2. ja 11. 2. 1942. Vrt. edellinen alaviite. Kukkonen tapasi v. Blücherin sopivasti SS:n kirjoituksen jälkeen.

4) VnTaE, Da:3, ohje 29. 5. 1942.

kikesällä 1942 VTL:n piirissä katsottiin tarpeelliseksi kuitenkin tehdä yleisarvio tilanteesta.

Puntila lähetti 16.7. päätoimittajille kiertokirjeen, jossa ensinnäkin varoitettiin lehtiä uskomasta uutistoimistojen kaikkia Saksan menestyksistä kertovia tiedotuksia. Toisaalta hän kuitenkin edelleen piti kiinni sodan alusta alkaen noudatetusta peruslinjasta: Saksan virallisia tiedotuksia voitiin pitää suhteellisen luotettavina.¹ Varovaisuutta tähdentävän, mutta edelleen selvästi Saksaan orientoituvan ohjeen taustalla on nähtävä myös se suotuista yleissodassa tapahtunut kehitys, jonka ansiosta kansalaisten mielialat olivat pitkien kesää parantuneet nostaen ”sotaoptismia”.² Toisaalta lehdet olivat mm. Hitlerin vierailun innoittamina alkaneet kirjoittaa tavalla, jossa keskustalais—maalaisliittolaisetkin lehdet olivat jälleen nostaneet esille ideologisia aiheita. Keskisuomalaisen otsikossa ”Juutalaiskomissaarin hirvittävä teko” yhdistettiin näin juutalaiset ja bolshevismi.³ Tällainen selvältä ylilyönniltä vaikuttava kirjoittelu oli mahdollista ilman, että sensuuri olisi siihen puuttunut.

Vuoden 1942 puolella VTL valvoi erittäin tarkasti, ettei lehdistön käyttämissä suursotaa koskeissa tiedoissa esiintynyt edes pienempiä lipsahduksia. Syyskuussa annettiin ohje, jossa kehoitettiin varomaan anglosaksisia propagandauutisia. ”29.6. lehdissä mm. uutisia Englannin laivastosaattueen tuhosta Jäämerellä. Siitä olisi pitänyt poistaa ainakin maininta ”suurin osa pääsi merelle”, koska saksalaiset tiedottivat ”suuri osa tuhoutui”.⁴ Näin sensuuri leimasi anglosaksiset tiedot propagandauutisiksi silloinkin, kun ne poikkesivat Saksan suhteellisen luotettavista tiedoista.

Tässä tapauksessa anglosaksisten ja saksalaisten tietojen välinen

---

1) VnTiE, Dd:1, Puntila päätoimittajille 16.7.1942.

2) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaukset 25.4., 23.5., 6.6., 11.7., 18.7., 1.8., 10.8., 15.8.1942. Suursodan rintamakehityksestä kesältä 1942, TIPPELSKIRCH, III, 1962, 29—58, 73—76, 81—86.

3) Ksml:n otsikko 4.7.1942

4) VnTaE, ohje 27.9.1942.

ero ei ollut täysin erilainen: todettiinhan anglosaksisissakin tiedoissa osan, tulkinnallisesti lähes puolet, saattueesta tuhoutuneen. Näin ohjeen sanamuoto (propagandauutisia) nousi virallisen tiedottamisen kokonaisuudessa merkittäväksi: yhtä tärkeä kuin syy, miksi ohje oli annettu, oli myös se muoto, miten ohje oli kirjoitettu. Ulkoasiainministeriö lähetti 30.7. Helsingissä oleville lähetystöille kiertonootin, jolla pyrittiin rajoittamaan lähetystöjen jakaman tiedotus- ja propagandamateriaalin määrää. Tällöin Witting kuitenkin ilmoitti von Blücherille, ettei nootti ”asiallisesti koske” Saksan lähetystöä; näin nootilla käytännössä vaikeutettiin vain lännestä saapuvan tiedotusmateriaalin esillepääsyä. Kiertonootin lähettämisestä tehtiin päätös hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa.¹

Sosialidemokraattisissa sekä eräissä ruotsinkielisissä ja edistysmielisissä piireissä oli jo pitkin vuotta 1942 esiintynyt ääniä, joissa oli vaadittu jopa sodasta irrottautumista. Kesäkuun 20. päivänä 1942 sosialidemokraattisen puolueen puolueeneuvosto lähetti kirjeen pääministeri Rangellille, jossa vaadittiin erillissota-käsitteen vahvistamista Suomen sodankäynnin kuvaajana. ”Suomi kävi erillissotaa kansamme vapauden, riippumattomuuden ja kansanvaltaisen valtiojärjestyksemme puolesta”.² Mutta mikään ei viittaa siihen, että kirje olisi johtanut tiedotustoiminnassa uudenlaisiin arviointeihin.

Elokuun alkupuolella lähettämässään kiertokirjeessä Kustaa Vilkuna käsitteli erillissotatemaa todeten, ettei sodankäynnin erillisyyden korostaminen ole asiallista. Tässä Vilkuna tulkitsi Päämajan tiedotustoimintaa varten laatimaa suunnitelmaa, jossa tähden-

---

1) Hallituksen uav:n päätös 29.7.1942, UM/Fb 110, kansio 16. Tälle toimenpiteelle oli ulkopoliittinen selityksensä, ks. seuraava luku.

2) Sos.dem. puolueen puolueeneuvoston ptk 20.6.1942, TA. SS:n päätoimittaja Kilpi puolestaan totesi puolueensa puoluetoimikunnassa kesäkuun lopulla: ”Minä puolestani uskallan olla niin kerettiläinen, etten luule Saksan voittavan sotaa kaikista näennäisistä menestyksistä huolimatta”. Sos.dem. puolueen puoluetoimikunnan ptk 28.6.1942, TA. Epäilemättä saksalaispainotteisen suhdanteen hetkellä Kilven lausuntoa voitiin pitää äärimmäisen kerettiläisenä — ja samalla erittäin kaukonäköisenä.

nettiin, että Suomen sodankäynti oli suursodasta erillinen, mutta jota seikkaa ei ollut syytä ”demonstratiivisesti alleviivata”.¹ VTL:n sensuuri olikin koko sodan ajan ottanut kuuliaisesti huomioon Päämajan toivomukset.

Heinäkuussa 1942 yleisesikuntapäällikkö Erik Heinrichs ja Päämajan tiedusteluosaston päällikkö Aladar Paasonen lähettivät Valtioneuvoston kanslialle kirjeen, jossa ehdotettiin neuvottelukunnan perustamista sensoreiden ja lehdistön suhteiden parantamiseksi. Neuvottelukunnassa olisivat edustettuina valtiovalta, lehdistö ja puolustusvoimat.² Tällaisen sensuuriasioita käsittelevän ylivalvontaelimen perustaminen oli osa sitä tiedotustoimintaan liittynyttä aktiivisuutta jota Päämaja osoitti kesällä 1942. VTL:n tarkastusjaosto ja Päämajan sensuuritoimisto pitivät heinäkuun lopulla ilmeisesti yhteisneuvottelun, jossa käsiteltiin kaikkia keskeisiä nimenomaan sensuuritoimintaan liittyneitä linjakysymyksiä.³ Toisaalta taas Päämajassa valmisteltiin myös poliittisia kysymyksiä käsittelevää sensuuritoiminnan ”käsikirjaa”. Kun se valmistui lopullisesti 22.8. siitä oli tullut useita kymmeniä sivuja pitkä opas vastaiselle sensuuritoiminnalle. Sisällysluettelo osoittaa ”käsikirjan” kattaneen koko sensuuritoiminnan kentän:⁴

Johdanto

Menettelytapaohjeet

---

1) VnTiE, Da:1, P.M. ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa julkaisutoiminnassa”. Kustaa Vilkunaa tärkeimpien lehtien päätoimittajille 7.8.1942; PM:n Ttus os T 10683/25, P.M. ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa tiedustelutoiminnassa” PM:n tiedusteluosasto.

2) VnTaE, Fc:2, Päämaja (Heinrichs—Paasonen) Valtioneuvoston kanslialle 12.7.1942.

3) VnTaE, Fc:2, VTL:n tark.jaoston ja PM:n sens.tston neuvottelu 25.7.1942 (kutsukirje työjärjestyksineen). Aineistosta ei löytynyt neuvottelusta laadittua pöytäkirjaa. Käsitellyksi ehdotettuja aiheita olivat: Itä-Karjala-kysymys, saksalaisten sotilasviranomaisten tekemät huomautukset, sotauutisten otsikointi (SS), Sventon pakinat (SS), kirjoittelu sodan päämääristä, sensuurin arvostelu. On oletettavaa, että mahdollisessa neuvottelukokouksessa saatiin aineistoa Päämajan 22.8. valmistunutta sensuuritoiminnan ”käsikirjaa” varten.

4) VnTaE, Fc:2, PM:n tiedusteluosaston ”tiedoitustoiminnan tarkastamisesta annetut lisäohjeet ja määräykset”, 22.8.1942.

Asiaryhmät:

1. Poliitikka
2. Sotilaalliset kohteet
3. Liikenne
4. Talous- ja elinkeinoelämä
5. Itä-Karjalan kysymys
6. Valo- ja elokuvat
7. Yleisradio
8. Muita määräyksiä ja ohjeita

Vaikka arkistoaineiston valossa ei voidakaan osoittaa, että Päämaja juuri kesällä 1942 olisi ollut tyytymätön VTL:n sensuurin toimintaan, oli selvää, että Päämajan arvovaltaiset aloitteet johtivat sen merkityksen vahvistumiseen poliittisen sensuurin toteuttamisessa.¹ Vilkun elokuisen kiertokirjeen sisältö voidaan nähdä myös tässä valossa. On vain esitettävä olettamuksia Päämajan aloitteiden syistä. Eräs on asemasodan luonne: oli aika koordinoida ja organisoida hajanaiselta vaikuttavaa kokonaisuutta. Toisaalta taas edessä oli toinen sotatalvi, joka epäilemättä tulisi vaatimaan yhä suurempia ponnistuksia, joka puolestaan edellytti yhä vaativampaa mielialahoitoa. Sodan pitkittyminen vaati tiedotustoiminnan keskittämistä ja koventamista.

Kesällä 1942 oli näin ollen päädytty siihen, että virallisen tiedotustoiminnan valistus- ja propagandateemojen parista oltiin valmiit pudottamaan pois erillissotateesi. Ajan Suunta oli ehdottanut sitä pääkirjoituksessaan jo keväällä 1942.² On jopa mahdollista, että lehti oli saanut rohkeutta kirjoitukselleen nimenomaan VTL:n informaatiotilaisuudessa pidetystä vapaamuotoisesta keskustelusta.³ Olihan selvää, että kansallissosialistiseen järjestelmään myönteisesti suhtautuvan lehden piirissä haluttiin käyttää jokainen tilaisuus ”uuden järjestyksen” ja ”uuden Euroopan” propagatoimiseen.

---

1) Vilkuna ei ole kiinnittänyt huomiota Päämajan aloitteisiin. Ks. VILKUNA, 1962, erityisesti 97—102, 144—152. 156—162.

2) AS pk 8. 5. 1942, ”Kummallista asennoitumista”.

3) Tästä PERKO, 1971, 150.

Näin ollen VTL:n sensuuripäällikön elokuinen linjanveto, johon virike oli tullut Päämajasta toteutti viime kädessä suomalaisen äärioikeiston ja jo tähän aikaan laajempienkin piirien julkilausuttua toivomusta.¹

Suomen poliittinen johto joutui vuonna 1942 ulkoisen painostuksen kohteeksi eräiden Saksan kanssa liitossa taistelleiden maiden toimesta. Tämän painostuksen yhtenä seurauksena Suomen profiili erillissotaa käyvänä maana jossain määrin entisestään heikkeni. Helsingin Sanomien Berliinin kirjeenvaihtaja Petäjaniemen 1.—3.5.1942 julkaistu kolmiosainen artikkelisarja aiheutti sen, että poliittinen johto Suomessa joutui diplomaattisia kanavia pitkin selvittämään tapahtumaa Unkariin, Romaniaan ja Italiaan. Italian Helsingin lähettiläs Cicconardi esitti Wittingille kirjoitusten johdosta virallisen protestin mainiten Italian kuningasta, lentovoimia ja sotaväsymystä koskevat kohdat kirjoituksista. Witting myönsi eräiden kirjoitusten kohtien olleen ”sopimattomia” ja ilmoitti huolehtivansa siitä, että valvontaa tullaan tehostamaan.² Myös Romanian varapääministeri valitti Suomen Bukarestin lähettiläälle Petäjaniemen kirjoituksista, vaikkakaan ei halunnut pitää huomautustaan ”protestina”. Ulkoasiainministeriön toimesta Helsingin Sanomissa julkaistiin 10.5. ”sympaattinen toimitusartikkeli” Romaniasta.³ Sensuuri sai puolestaan ohjeet, ettei unkarilais-romaniaalaisia ristiriitoja saanut käsitellä lehdissä.⁴

Heinäkuussa aiheutti puolestaan Svenska Pressenin kirjoitus

---

1) Perko ei analysoi Vilkun elokuisen kiertokirjeen merkitystä Suomen sodan alussa omaksuman puolustus- ja erillissotateetin uskottavuuden kannalta. Vrt. PERKO, 1971, 150. Vilkun muistelmassa ei mainita mitään elokuun kiertokirjeestä. VILKUNA, 1962, 175—79. Vilkuna kertoo kuitenkin muutoin sensuurin kiristyvistä linjasta erillissotateetin käyttämisen rajoittamiseksi vv. 1942—1943. VILKUNA, 1962, 76—77. Suomen lehdistön valtaosa halusi 1942 vakuuttaa länsiliittoutuneille jatkosodan erillistä luonnetta. PERKO, 1971, 154. Näin VTL Päämajan ohjaamana halusi kuitenkin painaa tällaisen vakuuttelun ”matalalle” — tai kokonaan pois.

2) UM Fb/110, kansio 13, UM Roomaan 9.5.1942.

3) UM Fb/110, kansio 13, Bukarest UM:lle 6.5.1942; UM Bukarestiin 8.5.1942.

4) UM Fb/110, kansio 13, UM Budapestiin 10.5.1942, viite Budapestin raportti no 40/42 ”Unkarin ulkoministeriön huomautukset ministeri Wuorimaalle”.

sen, että Suomen Rooman lähettiläs Onni Talas sai korkea-arvoisilta italialaisilta kuulla paheksumisia Italiaa loukkaavasta kirjoittelusta. Talakselle valitettiin suomalaislehden kirjoituksen voivan ”vakavasti häiritä” suomalais-italialaisten suhteiden kehittymistä. Talas edellytti ryhdyttäväksi toimenpiteisiin lehtea vastaan. Myös lähettiläs Cicconardi valitti Wittingille kirjoituksesta. Tapauksen johdosta Svenska Pressenin päätoimittajaa nuhdeltiin ja sensuuria vaadittiin kiristämään ohjeita.¹

Vaikka Saksan liittolaismaat eivät jatkosodan aikana muodostuneetkaan sensuurille ongelmaksi, kesän 1942 muutamit esimerkit osoittavat, että näissä maissa seurattiin kuitenkin tarkkaan Suomen lehtien kirjoittelua. Suomen poliittinen johto oli valmis ulottamaan lojaaliutensa koskemaan kaikkia Saksan kanssassotijoita. Vähiten huolta aiheutti Japani, mutta senkin kohdalla oltiin valmiita karsimaan lehdistöstä japanilaisten toivomat piirteet.²

Yleisen mielialakehityksen kannalta voidaan vasta vuoden 1942 viimeisiä viikkoja pitää taitekohtana suomalaisten Saksa-luottamuksen kehityksessä. Hieman ennen Stalingradin katastrofia VTL suoritti laajahkon mielipidemittauksen, jonka mukaan suurin osa kansasta edelleen uskoi Saksan voittavan sekä länsivallat että Neuvostoliiton.³ Aivan syksyn viimeisissä katsauksissa mielialat alkoivat kuitenkin yhä selvemmin kertoa kansalaisten keskuuteen leviävästä ”hiipivästä defaitismista”.⁴

---

1) UM Fb/110 kansio 13, Roomasta ulkoministeriölle 21. 7. 1942; Ulkoministeriö Roomaan 22. 7. 1942.

2) UM/Fb 110, kansio 13. Arkistosta löytyi päiväämätön nootti, joka oli osoitettu Japanin lähetystöstä ulkoministeriölle. Lähetystö valitti nootissaan Helsingin Sanomien pääkirjoituksesta, jossa arvosteltiin japanilaisten tapaa kohdella sotavankkeja. Vilkuu toteaa sensuurin antaneen lehdistön vapaasti kirjoittaa Japanin sotamenestyksistä, mutta kieltäneen puheet ”keltaisesta vaarasta”. VILKUNA, 1962, 141. Näin sensuuri halusi häivyttää Japanin sodankäynnin imperialistista luonnetta. Vilkuu toteaa, että Italia ei aihuttanut sensuurille huolia, kun sen sijaan Unkari ja Romania, niiden huonoista keskinäissuhteista johtuen, ”antoivat puuhaa sensuurille”. VILKUNA, 1962, 140—141. Vilkuu ei käsittele kesän 1942 italialais-romaniais-unkarilaista painostusta.

3) VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus 26. 10. 1942; vrt. VILKUNA, 1962, 64.

4) VnTiE, Dg:1, mielialaraportit 19. 9., 23. 9., 3. 10, 16. 10., 21. 10., 30. 11. sekä 5. 12. 1942.

Suursodan kehitys ei näyttänyt selvenevän Saksan eduksi — päinvastoin. Tiedot Pohjois-Afrikasta ja Stalingradista kantautuivat kansalaisten keskuuteen. Keskisuomalainen julkasi elokuun lopulla, että Stalingrad oli ”jo kukistumassa tai jopa kukistunut”. Lehti joutui kuitenkin, selostettuaan päivä toisensa jälkeen etusivulla taistelujen kulkua, toteamaan, ettei lopullista ratkaisua sitenkään ole vielä tapahtunut.¹ Selvää oli, että tällainen alkoi herättää ihmisissä epäluottamusta sodan lopputulokseen nähden. VTL ja sensuuri joutuivat pitkin syksyä tiivistämään työtahtiaan: sensuuriohjeiden antaminen alkoi selvästi lisääntyä vuoden 1942 lopulla. Vuoden 1942 parin viimeisen kuukauden aikana annetut, aseveljeen liittyneet ohjeet olivat kaikki samansuuntaisia: ne koskivat yksittäistapauksia, joissa kiellettiin julkaisemasta Saksaa tai sen sotilaskunnniaa loukkaavia uutisia.²

VTL:n toiminnan painopiste oli jatkuvasti kansan yhtenäisyyden ja taistelutahdon säilyttämisessä; kaukonäköisempi mielipidemuokkaus oli epäilemättä ongelmallinen kysymys. On mahdollista kuitenkin todeta, että kun propaganda Saksan hyväksi oli löytänyt vuonna 1941 ja suurimman osaa vuodesta 1942 aiheensa itse tapahtumien kulusta. Aktiivisen mielipidemuokkauksen merkitys alkoi kasvaa vuoden 1942 lopulla huomattavasti; näin erityisesti siinä valistus- ja propagandatyössä, jolla pyrittiin kirkastamaan aseveljen kuvaa suomalaisten keskuudessa.

Möyhäissyksyyn 1942 erillissodan tähdentäminen ei ollut miten-

---

1) Ksml otsikko etusivulla 27.8.1942, ”Stalingrad kukistuu pian”; otsikko etusivulla 17.10.1942, ”Stalingradin taistelu kehittymässä nopeasti loppuratkaisuun”; etusivun otsikko (Berliini) 18.10.1942, ”Stalingrad kokonaan saksalaisten hallussa”; 19.10.1942 ”Stalingrad viimeisillään Göbbels: bolshevismin oikea käsi hakattu irti”; etusivu 21.10.1942, ”Ryssien viimeinen huoltosilta joutunut saksalaisille”; etusivu 23.10.1942, ”Stalingrad on vielä lujassa — bolshevikeilla hallussaan vielä pitkä kaistale Volgan rantaakin — ristiriitaisia tietoja Berliinistä käsin”; etusivu 25.10.1942, ”Loppuratkaisu alkanut”; 2.11.1942, ”Stalingrad murenee pala palalta”; etusivu 5.11.1942, ”Stalingradia puhdistetaan”; 7.11.1942 alkaen alkaa tulla ensimmäisiä uutisia, joissa todetaan Rommelin vaikeuksista Afrikassa ja myös tietoja puolustajien sitkeydestä Stalingradissa.

2) VnTaE, Da:3, ohjeet 31.7.(kaksi), 10.9., 6.10.m 4.11., 30.11., 3.12(kaksi) 18.12., 23.12.1942; VnTaE, Da:1, kirje julkaisutarkastajille 14.11.1942.

kään leimallista Suomen lehdistössä. Näin tiedotusvälineet itseasiassa noudattivat kuuliaisesti VTL:n toivomusta. Olihan poliittinen johtokin välttänyt puhumasta erillisestä sodasta kotimaan yleisön edessä.¹ Väittely erillissota-kysymyksestä jatkui kuitenkin aina syksyyn 1942 saakka.² Marraskuun 11. päivän Keskisuomalainen totesi Italian kansallispäivän johdosta laatimassaan pääkirjoituksessa: ”Tänään, Italian kansallispäivänä, Suomen kansa lähettää aseveljelleen parhaat onnittelunsa”. Kirjoitus ei heijastellut vielä pyrkimystä ”erillistää” Suomen sodankäyntiä. Mutta samoihin aikoihin lehti pääkirjoituksessaan myös korosti Suomen käyvän puolustus-sotaa.³ Lehden kirjoittelu ei ollut siten täysin johdonmukaista: Suomi kävi puolustussotaa hyökkäyssotaa käyvien maiden aseveljenä ja sen omat joukot seisoivat edelleen hyökkäysvalmiina kaukana perinteisesti Venäjä—Neuvostoliitolle kuuluneilla alueilla.⁴

9. Erillisrauha torjutaan 1942

Vaikka Suomen armeija keskeytti hyökkäysoperaatiot joulukuussa 1941, maan poliittinen asema kuitenkin vaikeutui muilla sotänäyttämöillä tapahtuneesta kehityksestä johtuen. Yhdysvaltojen joutuminen sotaan akselivaltoja vastaan melkeinpä samana päivänä kuin Suomen ja Englannin sotatila julistettiin, ulotti vaikutuksensa

---

1) Henry Taylorille antamassaan haastattelussa syksyllä 1941 Ryti oli edellisen kerran nimittänyt Suomen sotaa erilliseksi.

2) Perko toteaa vuosina 1941—1942 koskevassa yhteenvedossaan lehtien kirjoittelusta: ”Viralliselta taholta saadun opastuksen mukaisesti lehdet katsoivat oman sotansa erilliseksi ja myös defensiiviseksi, vaikka ne innostuivatkin luomaan Suur-Suomea”. PERKO, 1971, 154. Vuoden 1942 aikana virallinen taho nimenomaan ei halunnut sotaa nimitettäväksi erilliseksi. Sen sijaan puolustussota-teema kaiken saksalaispainotteisen materiaalin joukossa joka tapauksessa säilyi. Eri asia on, uskottiinko siihen enää, ainakaan länsiliittoutuneiden piirissä, Neuvostoliitosta puhumattakaan.

3) Ksml pk 11.11.1942, ”Italian kansallispäivä”; pk 21.11.1942 ”Puolustussoitamme nykyvaihe”.

4) Vilkun mukaan hallituksen kaikki jäsenet olisivat IKL:n Annalaa lukuunottamatta halunneet nimittää Suomen sodankäyntiä erilliseksi. VILKUNA, 1962, 75. VTL:n toiminnan valossa Vilkun väite ei tunnu uskottavalta. Lähdeaineistosta ei käy myöskään ilmi, että poliittinen johto olisi vastustanut mitenkään Päämajasta tulleita määräyksiä erillissotateesin ”häivyttämiseksi”.

Suomeen; Yhdysvallat alkoi tukea entistä voimallisemmin Neuvostoliittoa ja piti Suomenkin taistelua Yhtyneiden Kansakuntien vastaisena.

Asemasotavaiheen alettua sensuuri oli määritellyt kantansa erillisrauhaan tiukaksi: viittauksia erillisrauhasta ja lainauksia ulkomaisista lehdistä ei saanut julkaista. Mutta lehdistön, sodanjohdon ja väestönkin yleisestä Saksa-luottamuksesta johtuen vuosi 1942 muodosti määrällisesti vertailtaessa tauon erillisrauhaa koskevissa kielto-ohjeissa.¹ Vaikka ohjeita ei annettukaan toisaalta montaa, niiden sisältö osoittaa, että sensuurin ote jatkui kuitenkin tiukka-

Erillisrauhakysymys tuli vuoden 1942 aikana useamman kerran Suomen poliittisen johdon käsiteltäväksi; rauhaa tarjosivat sekä Yhdysvallat että Neuvostoliitto. Vuoden 1941 lopulla oli Neuvostoliiton Tukholman-lähettiläs rouva Aleksandra Kollontai tehnyt ensimmäisen asemasotavaiheen aikaisen kontaktinsolmimiseen tähänneen tarjouksen. Tällöin aloitetta käsiteltiin hallituksen sisärenkaassa. Päätökseksi tuli kuitenkin, ettei siihen ollut syytä vastata.²

Keväällä 1942 Kollontai pyrki uudelleen solmimaan suomalaisiin kontaktin erillisrauha-aikein, mutta ruotsalaiset poliitikot arvioivat tuolloin Suomen aseman niin vaikeaksi ja toisaalta nähtiin uskon Saksan voittoon istuvan vielä niin lujassa Suomen poliittisessa johdossa, ettei ajatusta erillisrauhasta välitetty siinä yhteydessä eteenpäin.³

Poliittinen johto suhtautui Neuvostoliiton ensimmäisiin rauhan-keskusteluyrityksiin olankohautuksin ja käsitteli niitä pienimmällä mahdollisella kokoonpanolla. Toisaalta vuoden alkuun ajoittunut Kilpi-episodi oli selvästi osoittanut suomalaisille, että heidän koh-

---

1) Myös VILKUNA, 1962, 87.

2) Aloitteen taustaksi epäiltiin pyrkimystä komprometoida Suomen poliittinen johto Saksan silmissä ja aiheuttaa siten hajaannusta aseveljien suhteissa. POLVINEN 1979, 146—147.

3) SOIKKANEN, 1977, 151; Kollontain aloitteesta, ks. POLVINEN, 1979, 148—149.

talonsa oli tiukasti sidoksissa suursodan lopputulokseen: Saksa ei sallinut aseveljeltään aisallepotkimista. Tämän mukaisesti myös VTL:n politiikka talvella 1942 erillisrauha-asiassa oli äärimmäisen yksiviivainen: sensuuri pyrki huolellisesti poistamaan kaikki Suomen erillisrauhaan viittaavat kirjoitukset.¹ Kilpi-episodin yhteydessä esilletulleet Saksan ja Päämajan asenteet, eräiden mielialatekijöiden ohella, virittivät tiedotuslaitoksen toimimaan saksalaispainotteisesti.

Kilpi-episodin jälkeen sensuuri antoi puhtaasti erillisrauhakysymykseen liittyvän ohjeen heti tammikuun 21. päivänä, jolloin kiellettiin julkaisemasta iltapäivälehdissä ollutta STT:n uutista Stalinin Edenille esittämistä rauhanehdoista.² Seuraavan kerran sensuuri oli torjumassa erillisrauhahuhuja 6. maaliskuuta, jolloin oli kyse ruotsalaislehtien kirjoittelusta: ”Mikäli lehdet kirjoittavat Ilta-Sanomista tai Kauppalehdestä saamiensa tietojen perusteella Göteborgs Handels- och Sjöfartstidningenissä esitetyistä rauhansuunnitelmista, on kirjoitusten oltava esitettyä rauhansuunnitelmaa vastaan”.³ Ruotsin lehdet kirjoittelivat talvella 1942 innokkaasti Suomen irtautumisesta sodasta, jopa niin, että lähetti-läs Kollontain mielestä sellainen vain vaikeutti rauhan asiaa.⁴

Talven 1942 tapahtumat osoittavat, että dualistisen sodanjohdon vallitessa virallinen tiedotustoiminta, tässä nimenomaan sensuuri, joutui antamaan periksi, mikäli se joutui kahden tulen — armeijan ja Saksan — puristuksiin. Talvella 1942 VTL:n periksiantaminen merkitsi myös yhä suurempia vaikeuksia selittää Suomen sodan-käyntiä erilliseksi.

Sensuurin kannalta tilanne erillisrauha-asiassa pysyi kesän lop-

---

1) Myös VILKUNA, 1962, 80.

2) VnTaE, Da:3, ohje 21. 1. 1942. Eräs syy miksi sisärengas, ilman Tanneria, hylkäsi Kollontain tarjouksen vastaamatta siihen, oli se, että Suomeen kantautuneiden tietojen mukaan Stalinin ulkoministeri Edenille esittämät aluevaatimukset olivat suomalaisten kannalta ”mahdottomat”. Ks. POLVINEN, 1979, 147.

3) VnTaE, Da:3, ohje 6. 3. 1942.

4) POLVINEN, 1979, 148.

pupuolelle hyvänä: lehdet eivät yrittäneet lainata ulkolaisia lehtiä, ja aineiston perusilme oli hyvin saksalaispainotteinen. Kuitenkin kesällä Suomen ja Yhdysvaltain väliset suhteet jatkuvasti huononivat. Toisaalta Yhdysvaltain Helsingin lähettiläs H.F.A. Schoenfeld piti Suomen ja Neuvostoliiton välistä erillisrauhaa vielä poissuljetuna mahdollisuutena. Hän esitti raporteissaan, etteivät suomalaiset juurikaan voineet tehdä muutoksia politiikkaansa.¹ Mielenkiintoista on kuitenkin se, että tästä huolimatta amerikkalaiset syksyn tultua näkivät Suomen politiikan siinä määrin lähentyneen Saksan linjaa, että ulkoministeri Hull määräsi lähettiläänsä audienssille presidentti Rytin luokse ja Amerikan hallituksen nimissä esittämään varoituksen osallistumasta mihinkään uuteen sotilaalliseen operaatioon Saksan painostuksesta. Mutta Ryti ei halunnut enää esiintyä diplomaattina Amerikan suuntaan. Hän ilmoitti 25.9. Schoenfeldille pitävänsä Yhdysvaltain toimenpidettä ”uutena valitettavana todisteena pienten kansojen oikeuksien täydellisestä polkemisesta silloin, kun ne olivat suurten intressien tiellä”. Ryti vaikutti voimallisesti, ettei yleisessä tilanteessa ollut tapahtunut mitäänlaista muutosta, jonka vuoksi ”Suomi taisteli edelleen kansallisen olemassaolonsa puolesta siitä huolimatta, että Yhdysvallat nähtävästi halusi sen joutuvan venäläisten tuhoamaksi”.²

Tilanne oli edennyt joka tapauksessa niin pitkälle, että 16.7. olivat katkenneet Suomen ja Yhdysvaltain väliset konsulisuhteet³ Ulkoministeri Hull esitti protestin ja syynä oli nimenomaan Hitlerin ja Mannerheimin vaihtamat vierailut. Toisaalta suomalaiset tiesivät Yhdysvaltojen vakoilevan Suomen kautta Neuvostoliiton hyväksi. Tämä seikka epäilemättä oli vaikuttamassa siihen, että suhteiden ”annettiin mennä menojaan”. Syksyn viilentyminen

---

1) POLVINEN, 1979, 177—178.

2) POLVINEN, 1979, 179.

3) Ks. POLVINEN, 1979, 157. Kesällä 1942 ei kukaan sotilaallis-poliittisesta johdosta Suomessa myöskään vielä uskonut Saksan häviöön. Vrt. v. BLÜCHER, 1950, 312—313.

seurasi suomalais-amerikkalaisten suhteiden matalapainetta: ensin ryhdyttiin vähentämään lähetystöhenkilökunnan liikkumista ja joulukuussa 1942 vihdoin lähettiläs Schoenfeld kutsuttiin kotiin konsultointia varten.¹ Schoenfeld katsoi Rytin itsenäisyyspäiväpuheellaan 6.12.1942 polttaneen sillat takanaan, koska puheessa ei viitattu sovinnon tekoon liittoutuneiden kanssa, vaan korostettiin Saksan merkitystä Euroopan suojamuurina bolshevismia vastaan.

Heinäkuun lopulla ruotsalainen Dagens Nyheter julkaisi kahteen otteeseen kirjoituksia, joissa pohdiskeltiin suomalais-amerikkalaisten suhteiden paranemista. Lähettiläs von Blücher otti kirjoitukset puheeksi sekä ulkoministeri Wittingin että ulkoasiainministeriön kansliapäällikön Aaro Pakaslahden kanssa. On mahdollista, että ensimmäinen kirjoitus oli lähtöisin Suomesta ja mahdollisesti poliittisen johdon piiristä. Von Blücher valitti kuitenkin välittömästi kirjoittelusta Wittingille² Kun Suomen yleisradiossa oli lainattu Dagens Nyheterin 4.7. julkaisemaa artikkelia suomalais-amerikkalaisista suhteista, von Blücher ilmoitti Pakaslahdelle, että tällainen oli suomalais-saksalaisten suhteiden vastaista³ Ulkoasiainministeriö ryhtyikin välittömästi toimenpiteisiin. Ensinnäkin Helsingissä oleville ulkolaisille kirjeenvaihtajille kerrottiin, ettei ruotsalaislehden jutulla ollut mitään tekemistä Suomen virallisen politiikan kanssa. Toisekseen suunnattiin yleisradion kautta Yhdysvaltoihin vastalähetys. Kuitenkin oli harkittua, että ellei suomalaislehdissä ilmenisi ruotsalaislehden lainauksia tai kommentteja, ei minkäänlaista dementiaa suunnattaisi Suomeen.⁴

---

1) POLVINEN, 1979, 185—187. Toisaalta Schoenfeld oli jo marraskuussa voinut todeta, että liittoutuneiden 8.11. tapahtunut maihinnousu Afrikkaan oli voimallisesti lisännyt liittoutuneiden arvostusta Suomessa.

2) Tähän viittaa v. Blücherin päiväkirjamerkintä: v. Blücher valitti Wittingille, että STT oli välittänyt Dagens Nyheterille uutiset, jossa spekuloidtiin amerikkalais-suhteiden paranemisella. V. Blücher pvk 21.7.1942 (2072).

3) V. Blücherin pvk 27.7.1942 (2076).

4) V. Blücherin pvk 28.7.1942 (2076,2078).

Kun joka tapauksessa useissa maissa Dagens Nyheterin kirjoituksen jälkeen alkoi lehdistössä esiintyä huhuja Suomen erillisrauhasta, ulkoasiainministeriö lähetti kaikille suomalaisille ulkomaan edustustoille kiertosähkeen, jolla kehoitettiin tarvittaessa dementoitmaan ruotsalaislehden väitteet.¹

VTL antoi heinä-elokuussa kolme ohjetta, joilla kiellettiin ruotsalaislehtien lainaaminen; niissä kaikissa käsiteltiin Suomen mahdollista erillisrauhaa.² On ilmeistä, että nimenomaan Dagens Nyheterin kirjoituksien aiheuttaman hälyn johdosta Päämajasta elokuun alussa huomautettiin julkisuuteen päässeen Suomea ja sen aseveljiä vahingoittavia artikkeleja ja uutisia.³ Samaan aikaan kun suhteet länsiliittoutuneisiin, erityisesti Yhdysvaltoihin, huononemistaan huonontuivat, VTL veti selvää linjaa Saksan hyväksi ja osaksi Saksan painostamana. Mutta sekä Päämajalla että VTL:llä oli elokuussa 1942 lähtökohtana näkemys, että Suomen kohtalo oli sidoksissa Saksan aseiden voittoon tai tappioon. Näin ollen sen tekemät valinnat Saksan hyväksi eivät olleet ristiriidassa sodankäynnille asetettujen yleistavoitteiden kanssa.

Rauhankysymys aktualisoitui seuraavan kerran vasta lokakuussa 1942, jolloin Stalinin luottamusmieheksi mainittu Neuvostoliiton Tukholman-lähetystön lähetystösihteeri Boris Jartsev esitteli puolestaan eräälle ruotsalaiselle lehtimiehelle erillisrauhan mahdollisuuksia.⁴ Ruotsalainen toimi välitysmiehenä ja tunnustelu saatettiin sisärenkaan tietoon. Tällä kertaa tarjousta ryhdyttiin pohtimaan vakavammalla tarkoituksella kuin edelliskeväänä. Neuvostoliiton rauhantarjouksesta olivat tietoisia ainoastaan Tukholman lähetti-

---

1) UM Fb/110, kansio 10, Ulkoministeriön C-sähke 30.7.1942 kaikille edustustoille.

2) VnTaE, Da:3, ohjeet 31.7., 13.8. ja 14.8.1942; lehdet olivat: Aftontidningen, Dagens Nyheter ja Nya Daglig Allehanda.

3) PM:n Ttus os T 1068/25, P.M. ”Eräistä huomioista viimeaikaisessa tiedustelutoiminnassa”. Kyse oli nimenomaan ruotsalaisperäisestä aineistosta.

4) SOIKKANEN, 1977, 151 ja siinä mainitut lähteet.

lås Wasastjerna, kansliapäällikkö Pakaslahti, lähettiläs Kivimäki, ministerit Rangell ja Witting sekä presidentti Ryti. Erikoista on se, etteivät Mannerheim eikä Waldenkaan tienneet mitään rauhantarjouksesta. Sen sijaan Witting kertoi siitä v. Blücherille jo 30. 10. 1942. Asioiden hoito oli kuitenkin keskitetty ulkoministeri Wittingin käsiin. Ilmeisesti juuri hänen toimestaan ehdotus annettiin jo varhain saksalaisille ja samalla kysyttiin heidän näkemystään. Näin siitä huolimatta, että vastaus oli etukäteen selvä. Saksa pyrkikin kanavan tukkimiseen ja kielsi jopa vastaamasta mitään, koska vastaus olisi voitu tulkita heikkouden osoitukseksi. Tämän jälkeen Jartsevin aloite sai hiljaisen hautauksen eikä siihen enää palattu. On kuitenkin oletettavissa, että hallituksen piirissä aloitteesta olisi keskusteltu enemmänkin ja harkittu vastausta pitempäänkin, ellei Witting olisi kiirehtinyt vastauksen antamisessa Saksalle.¹

Syksyllä 1942 lehdet eivät Suomessa pohtineet erillisrauhaa. Diplomaattien yhteydenotot ja Ruotsin lehtien kirjoittelu eivät tulleet varsinaisesti suuren yleisön tietoon. Elokuussa 1942 Päämaja ja VTL olivat vielä selventäneet osaltaan lehdille kirjoittelun tiukkoja rajoja. Osoituksena siitä, kuinka tarkasti VTL otti tehtävänsä, on lähettiläs Procopén Washingtonissa pitämän tiedotustilaisuuden ”pimentäminen”. Procopé oli lehdistövastaanotollaan jakanut pääministeri Rangellin 29. 11. 1941 pitämää puhetta, jossa polemisoiitiin Yhdysvaltoja vastaan ja mainittiin, ettei Venäjän taholta ole ehdotettu suomalais-venäläistä rauhaa.

Ensimmäisen ohjeensa sensuuri lähetti välittömästi lehdistövastaanoton jälkeen 20.9. Siinä kiellettiin kategorisesti lehtiä kirjoitta-

---

1) Rytin pyrkimyksenä lienee ollut ylläpitää kosketusta Jartseviin, mutta samalla pelata avoimin kortein Saksan suunnalla. ”On . . . lähdettävä siltä linjalta, että koetamme vetää Saksan mukaan neuvotteluihin ja pyrkiä siten yhteiseen rauhaan Neuvostoliiton kanssa”, Ryti totesi Pakaslahdelle. Polvisen mukaan tämä selittää myös sen, miksi Witting kertoi asiasta v. Blücherille. POLVINEN, 1979, 174—175.

masta mitään pidetystä tilaisuudesta.¹ Kaksi päivää myöhemmin lähetetyssä ohjeessa kysymystä käsiteltiin vielä yksityiskohtaisemmin: ”Procopén haastattelun ja siihen liittyvän Suomen ja USA:n suhteiden käsittely ja lainaus jatkuvasti kielletty. Ulkomaille lähetettyä virallista rauhanhuhujen peruutusta ei saa myöskään lainata. Niinikään ei saa mainita mitään siitä, että Neuvostoliitto on vaatinut Yhdysvaltoja julistamaan sodan Suomelle”.²

Procopén haastattelun saamat jälkikäteisreaktiot yllättivät ilmeisesti hallituksen. Väinö Voionmaa totesi: ”Tästä Procopén tilaisuudesta on tullut sensaatio. Selvää on kuin pläkki, että Suomi ei tee erillisrauhaa ilman Saksaa, sillä saksalaisuus täällä kasvaa ja juurtuu yhä — kaikesta huolimatta”.³ Sensuurin nopea toiminta esti asian käsittelyn lehdistössä.⁴ Procopén lehdistötilaisuuden motiiveja on vaikea arvioida. On kuitenkin oletettavaa, että se huomattiin joka tapauksessa enemmän tai vähemmän hyödyttömäksi — jopa erehdykseksi. Se tuskin saattoi parantaa suomalais-amerikkalaisia suhteita, sen avulla tuskin myöskään tehtiin erityisempää vaikutusta saksalaisiin eikä siitä ollut kotimaiseenkaan käyttöön.

Vuoden 1942 aikana erillisrauha oli noussut kahteen otteeseen esille tiedotusvälineissä tavalla, joka aiheutti ensin Saksan lähettälään hermostumisen ja vaatimuksia sensuurin tiukentamiseksi. Näiden molempien tapahtumien, Kilpi-episodi talvella ja Dagens Nyheterin kirjoittelu heinäkuussa, yhteydessä sensuuri kiristi voimallisesti otettaan; samalla myös Päämaja puuttui asioiden kulkuun.

Voidaan todeta, että Päämaja vahvisti asemaansa valtakunnallisen sensuurin harjoittajana nimenomaan heinäkuussa tapahtuneen Dagens Nyheterin kirjoittelun jälkeen. Toisin sanoen kysymys erillisrauhasta näytti olevan ehkä vaikeimmin hyväksyttävissä ollut po-

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 20.9.1942.

2) VnTaE, Da:3, ohje 22.9.1942.

3) VOIONMAA, 1971, 162.

4) Lehdistössä ei esiinny kirjoituksia asiasta. Vilkuna ja Perko eivät ole kiinnittäneet huomiota Procopén lehdistötilaisuuteen.

lemiikin aihe sotilaalliselle johdolle vielä vuoden 1942 aikana. Nii-
nikään vaikuttaisi siltä, että — mikäli asia olisi ollut siitä kiinni —
poliittinen johto olisi ilmeisesti sallinut lehdistön kirjoitella aiheesta
vapaammin.

Siitä, että VTL ilmeisesti onnistui kummallakin kerralla hiljentä-
mään erillisrauhakeskustelun, todistaneen omalta osaltaan se, ettei
lähettiläs von Blücher syksyllä 1942 enää useinkaan puuttunut suo-
malaislehtien kirjoitteluun; kuitenkin riittävän usein, jotta suoma-
laiset huomasivat, että saksalaiset edelleen seurasivat aseveljensä
julkisen sanan edesottamuksia suurella kiinnostuksella.¹

10. Vapaan Itä-Karjalan merkitystä korostetaan

Vuoden 1942 lopulle poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa pidet-
tiin kiinni yksimielisesti tavoitteesta, jonka mukaan Suomi edelleen
tulisi ottamaan sodan päätyttyä laajoja alueita Itä-Karjalasta ja
Kuolan niemimaalta.² Manninen toteaa, että elokuussa 1942 myös
ministeri Tanner oli — Saksan hyökkäyksen edettyä voitokkaasti
syvälle Neuvostoliiton alueelle — mukautunut siihen, että Neuvos-

---

1) v. Blücher valitti vihollispropagandasta kaksi kertaa, pvk 19.10.1942 (2178),
16.10.1942 (2177); SS:n ja Arbetarbladetin kirjoituksista, pvk 1.10.1942 (2159),
23.10.1942 (2190); HS:n pohjoismaisesta orientoitumisesta, pvk 28.10.1942
(2209).

2) Huhtikuussa 1942 Kivimäki raportoi valtiosihteeri von Weizäckerin suhtautu-
neen myönteisesti Suomen kaavailemiin rajoihin, joiden sisälle jäisi Kuolan nie-
mimaa ja laajoja alueita Itä-Karjalasta. MANNINEN, 1980, 312 ja siinä mainitut
lähteet. Vielä kevätkesällä 1942 Ryti hahmotteli professori Väinö Voionmaan
kanssa Suur-Suomea, joka alueellisesti vastaisi sodan alussa esilletuotuja laajim-
pia valloitusaikeita. VOIONMAA, 1971, 143—148; myös MANNINEN, 1980,
303.

toliiton hajottua Suomen olisi otettava hoitaakseen lähiheimolaisten alueet.¹

Vielä niin myöhään kuin vuoden 1942 lopulla perustettiin ilmeisesti valtioneuvoston piirissä salainen toimikunta, jonka tehtävänä oli selvittää Suomen ja Saksan tulevia rajoja. Puheenjohtajaksi tuli entinen ministeri, kansanedustaja Antti Hackzell. Toimikunta ehdotti mm., että suomalaisten ja saksalaisten tiedemiesten olisi ennakolta ryhdyttävä neuvottelemaan kysymyksestä keskenään. Toimikunnan ja hallituksen välistä suhdetta ei ole voitu täsmällisemmin selvittää, mutta Hackzellin mukanaolo viittaa siihen, että sillä on ollut ainakin hallituksen sisärenkaan hiljainen hyväksyminen tukeaan.²

Asemasotavaiheen alettua Valtion Tiedotuslaitoksesta esitettiin Päämajalle kysymys, miten Itä-Karjalan valloittamista olisi käsiteltävä julkisuudessa. Tammikuun alussa 1942 yleisesikunnan silloinen päällikkö, kenraaliluutnantti Edvard Hanell vastasi kirjeellä. Hän totesi, että valloitetujen alueiden Suomeen liittämistä tulisi käsitellä varovaisesti; nimenomaisesti liittämisestä ei saisi puhua. Sen sijaan olisi hyvä tuoda esille ”strategiset rajat”, joita ”yksin pystymme puolustamaan”. Jossain määrin ristiriitaisesti kirjeessä kuitenkin todettiin, että olisi selvitettävä, kuinka ”määrätietoisesti bolshevikit olivat pyrkineet myrkyttämään kansaa; miten nyt koetetaan saada Itä-Karjala yhtä korkealle sivistystasolle kuin Suomi”. Lisäksi oli painotettava, ettei venäläisillä ollut historiallisesti

---

1) MANNINEN, 1980,312.

2) Ks. v. BLÜCHER, 1950, 143. Hackzellin omista kokoelmista ei löytynyt komiteaan liittyvää aineistoa; siitä ei myöskään ole mainintaa Valtioneuvoston historiassa, eikä Perkon eikä Salmisen tutkimuksissa; myöskään Vilkuna ei mainitse tätä. Hackzell tapasi lähettiläs v. Blücherin komitean perustamisvaiheessa. V. Blücherin pvk 30.10.1942 (2220). Hackzell oli syksyllä 1941 osallistunut Itä-Karjalan alueiden käytön ja tulevaisuuden suunnitteluun lähinnä yksityishenkilönä. Tuoloin Kivimäki esitti Rytin suostumuksella Hackzellin suunnitelmia saksalaisille. Hackzellin toiminnasta. Ks. MANNINEN, 1980, 295-298; TALVELA, 1977, 159—160.

mitään ”oikeutta” Karjalaan: ”Karjala karjalaisille”. Hanellin ohjeet vahvistavat olettamusta, että Itä-Karjala oli vallattu tarkoituksella liittää se pysyvästi Suomeen. Tämän mukaisesti toimi myös VTL propagandatyössään. Syksyllä 1942 se jakoi armeijan valistusupseereille 32-sivuisen monisteen ”Keskustelua Itä-Karjalan kysymyksestä”, jossa erittäin voimakkaasti korostettiin Itä-Karjalan Suomeen liittämisen välttämättömyyttä. Itse asiassa välttämättömyys-teema säilyi valistustyön punaisena lankana Itä-Karjalakysymyksessä vielä vuoden 1943 lopulle saakka.²

Vaikka yksityiskohtaisempaa kirjoittelua Itä-Karjalan kohtalosta olikin pyritty rajoittamaan jo syksystä 1942, lehdet kirjoittivat vuoden 1942 aikana lähes rajoittamattomasti Uudesta Euroopasta: aiheesta, johon liittyi luontevasti myös pohjoisten alueiden uudelleen jakaminen.³ Keskisuomalainen totesi ”miekantuppipäiväkäs-kyn” yksivuotispäivänä, että päämääränä on ”ulkonaisessa suhteessa se suurempi Suomi, jonka rantoja Äänisjärvi ja Vienanlahti huuhtovat”.⁴ Vaikka yksityiskohtaista kirjoittelua Itä-Karjalasta vältettiin, ei keskustalainen maakuntalehti aristellut kuuluttaa suursuomalaisia sodanpäämääriä. Täsmälleen samalla linjalla oli juhannuskirjoituksessaan Pekka Peitsi:

”Suomella on nyt tilaisuus, jonka hyväksikäyttäminen on Suomen suvun kannalta välttämättömyys, peruuttamattomasti ja ehdottomasti. Rajat on siirrettävä niin, että ne kokoavat yhteen suomalaisen heimon. Rajat on saatava sinne, missä ne turvaavat tälle maalle vapauden- ja rauhan tuleville sukupolville, lapsillemme ja lasten lapsillemme”.⁵

---

1) VnTaE. Fc:2. VTL:n kirje Päämajalle 19.12.1941; yleisesikuntapäällikkö, kenrli.E. Hanell VTL:lle 7.1.1942.

2) VILKUNA, 1962, 71; vrt. myös SALMINEN, 1976, 110. Itä-Karjalan hallinnosta yleisesityksenä, SYRJÖ; Itä-Karjalan sotilashallinto 1941—1944 ja sen arkistot, HAik 4/72, 308—321. Itä-Karjalan sotilashallinnon valistusosaston päällikkönä toimi tohtori Vilho Helanen, joka oli AKS:n puheenjohtaja. Tästä PERKO, 1971, 17—18.

3) PERKO, 1971, 106—116.

4) Ksmi pk 10.7.1942. ”Kansalliset päämäärämme”.

5) SK no 25/20.6.1942, Pekka Peitsi, ”Ei kuku meidän käki ryssälle”.

Sensuurin ei tarvinnut vuoden 1942 aikana vuodattaa hikeään Itä-Karjalan kysymyksessä. Huhtikuun 28. päivänä annettiin kuitenkin ohje, jolla ”toistaiseksi” kiellettiin kaikenlainen kirjoittelu sanoma- yms. lehdissä ja julkaisuissa Itä-Karjalan uskonnollisista oloista tai sellaisista järjestelyistä.¹ Ohjeen sanamuoto viittasi siihen, että mielialojen tai sodan yleisen kehityksen perusteella olisi myöhemmin saattanut olla mahdollista kirjoittaa yksityiskohtaisemmin Itä-Karjalan oloista.

Päämaja halusi kuitenkin jonkin verran täsmentää Itä-Karjala-kirjoittelusta annettuja määräyksiä. Kesäkuun lopulla Päämajan sensuuritoimisto lähetti Valtion Tiedotuslaitokselle tilannekohtaiset ohjeet, miten Itä-Karjala-kysymystä tuli käsitellä julkisuudessa. Myöhemmin annettiin asiasta vielä perusohjeet ja eräitä korjausohjeita. Näissä ohjeissa lueteltiin joukko yksityiskohtia, joista ei saanut kirjoittaa, mutta toisaalta Hanellin tammikuiseen ohjekirjeeseen verrattuna selvemmin sallittiin valloitetujen alueiden suomalaistaminen. Varsinaisesti Suomeen liittämistä koskevaan kysymykseen kehoitettiin edelleen suhtautumaan kylläkin varovaisesti; Itä-Karjalan valloituksesta ei saanut puhua, sen sijaan kylläkin sen vapauttamisesta. Tulevien rajojen määrittelystä oli pidättäydyttävä. Ohjekirjeen loppuosa osoitti kuitenkin selvästi, että kirjeen laatijat lähtivät siitä, että Itä-Karjalan muuttuminen Suomen osaksi oli päämääränä: ”Vapaan ja suomalaisen Itä-Karjalan suurta merkitystä maanpuolustukselle voidaan korostaa”.²

Huolimatta siitä, ettei poliittisen eikä sotilaallisenkaan johdon piirissä vielä vuonna 1942 asiallisesti ottaen luovuttu sodalle asetetuista alueellisista valloitus suunnitelmista, hallituksen ja eduskun-

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 28.4.1942.

2) VnTaE, Fc:2, PM:n sens.tsto VTL:lle 18.6.1942 ”Väliaikaiset ohjeet Itä-Karjalan kysymyksen käsittelyä varten julkisuudessa”; PM:n sens.tsto VTL:lle 12.7.1942 ”Valmiit ohjeet Itä-Karjalan kysymyksen ja nykyisen sodan tähänastisten vaiheiden käsitteystä julkisuudessa”; myös PM:n Ttus os T 10602/13, PM:n tied.jaosto 25.9.1942, ”Tiedotustoiminnan tarkastamisesta annetut lisäohjeet ja määräykset”; sekä PM:n tiedustelujaosto 5. 8. 1942, ”Takaisinvallatun alueen ja vallatun alueen kysymysten käsittely julkisuudessa”.

nan piirissä voimistui harjoitettua politiikkaa vastustava asenne. Erityisesti sosialidemokraattien ministeriryhmän jäsen K. A. Fagerholm alkoi vuoden 1942 loppupuolella esiintyä Suomen ja Ruotsin välisten suhteiden parantamisen puolesta Saksa-suuntausta heikentämällä.¹ Samoin eräät RKP:n kansanedustajat ja SDP puolueena ottivat jo vuonna 1942 kantaa mm. aluevalloituksia vastaan.² Mutta hallituksen sisärengas ei vielä vuonna 1942 tehnyt ratkaisevia uudelleenarviointeja.

Vuoden 1942 loppupuolella sensuurin tarvitsi lähettää vain keran aluevalloituksia koskeva ohje. Marraskuun 17. päivänä lähetetyssä ohjeessa käskettiin poistamaan Dagens Nyheterin kirjoitus ministeri Fagerholmin Tukholmassa pitämästä puheesta, jossa hän oli todennut mm., ”ettei Suomi taistellut Euroopan uudellenjärjestelyn puolesta” ja ettei ”meillä ole Suur-Suomi-suunnitelmia”. Lisäksi ohjeessa kiellettiin puheen muukin käsitteleminen. Ohjeen kärki oli suunnattu negatiivista Suur-Suomi-kirjoittelua vastaan; Fagerholmin puhe ei edustanut sisärenkaan virallisia näkemyksiä.³

---

1) SOIKKANEN. 1977, 149 ja siinä mainittu lähde.

2) RKP:n puheenjohtaja Ernst von Born lähetti jo 17.11.1942 Rangellille kirjeen, jossa todettiin virallisen propagandan ja virallisen politiikan olevan keskenään ristiriidassa; edellisessä tuotiin Itä-Karjalan valloitukset esille tavalla, joka merkitsi alueiden pysyvistä valloitusta Suomelle. Born kysyi: ”Miten tämä soveltuu hallituksen virallisesti julkisuudessa esittämään kantaan? Syntyy dualismi, joka ei ole niin kuin olla pitää”. FRIETSCH, 1945, 484—485. Samansisältöisen lausuman hyväksyi sos.dem. puolueen puoluetoimikunta 20.2.1942. Sosialidemokraatit lähtivät puolueena siitä, että Itä-Karjalassa suoritettut valloitukset olivat väliaikaisia. Eräät näkyvät sos.dem. johtajat kannattivat kuitenkin sisärenkaan politiikkaa. SDP:n puoluetoimikunnan ptk 20.2.1942, TA.

3) VnTaE, Da:3, ohje 17.11.1942; ohje oli annettu Päämajan sensuuroitomiston aloitteesta ”sisäisen polemiikin välttämiseksi”. Ks. VILKUNA, 1962, 72—73. Asiaa koskevia ohjeita annettiin vielä 3.12. ja 12.12.1942. Ministeri Fagerholm oli marraskuun puolivälissä Tukholmassa pitämässään puheessa asettunut epäilemään myös Saksan voittoa. Ruotsissa puhe otettiin innostuneesti vastaan ja kysyttiin, edustiko se vain yksittäistä mielipidettä vai oliko se koko hallituksen kanta. Sen sijaan Saksa vaati puhetta mitätöitäväksi. SOIKKANEN, 1977, 149 ja siinä mainitut lähteet. Fagerholmin asema hallituksessa heikkeni ja hänelle ryhdyttiin puuhaamaan paikkaa Alkoon. Lehdistöön pulpahti pian spekulaatioita Fagerholmin siirtymisestä Alkon palvelukseen — ja pois hallituksesta. Esim. Sv. Pressen, 2.12.1942, ”Fagerholm till Alko?”

7. Käännekohta suursodassa — ”varsinainen sensuurikausi” alkaa keväällä 1943

1. Suomen sodankäynti erillistyy suursodasta

Neuvostoliiton vastaoperaatioiden pysäyttäminen sodan päääyttämöllä vaati Saksalta äärimmäisiä ponnistuksia. Helmikuun loppuun 1942 mennessä kokonaistilanne itärintamalla kuitenkin vakaantui. Hitlerin päämajassa tehtiin kuumeisesti uutta tilannearviota. Kolmannen valtakunnan johtaja antoi 5.4.1942 yleisohjeen, joka aiheutti ristiriitoja hänen alalistensa keskuudessa. Ohjeen keskeinen sisältö oli yksiviivainen: Neuvostoliitto piti lyödä vuoden 1942 aikana. Tämä merkitsi myös sitä, että sodan painopiste siirtyi ratkaisevasti etelämmäksi. Rintaman pohjoiskaista (Leningradin operaatiot) jäi toissijaiseksi.¹ Suomi jäi tämän ratkaisun seurauksena ratkaisevasti syrjään Saksan päähuomion keskittyessä eteläiseen iskuun.

Suomen rintamalla jäivät talven ainoiksi tapahtumiksi maaliskuussa suoritettu Suursaaren valtaus sekä Neuvostoliiton kevät-hyökkäys Kiestingillä ja Syvärillä, Neuvostoliiton sodanjohto sekoitti kuitenkin Saksan suunnitelmat.

---

1) Esim. POLVINEN, 1964, 97.

Elokuun 27. päivänä alkoi neuvostojoukkojen voimakas vastahyökkäys Laatokan eteläpuolella Leningradin saartorengasta vastaan ja johti pian saksalaisten rintaman murtumiseen. Tämä vaikutti ratkaisevasti — ehkä koko sodan lopputuloksen kannalta — Saksan suunnitelmiin pohjoisessa: suomalaisten hyökkäys Sorokkaan ainakin syksyn 1942 osalta kävi mahdottomaksi toteuttaa. Hanke oli siirrettävä talveen 1943.¹

Muurmanin operaation (peitenimi Lachsfang) asemesta Saksa teki puolestaan elokuun 30. päivänä Suomelle ehdotuksen yhteishyökkäyksestä Leningradia vastaan (peitenimi Nordlicht). Saksan ehdotus oli itse asiassa merkki tilanteen varsin jyrkästä muutoksesta itärintamalla; takana olivat ”helpon voiton” päivät ja edessä häämötti jo toinen sotatalvi kovine pakkasineen. Mannerheimin syyskuun 4. päivänä antamassa vastauksessa ei kuitenkaan jyrkästi torjuttu suomalaisten osanottoa Nordlichtiin.²

Mutta suomalais-saksalaisten suunnitelmien avain, käynnistäjä, oli yhä selvemmin kietoutumassa Leningradin valloitukseen. Suomi ei siten vielä syyskuussa 1942 torjunut periaatteessa Saksan ehdotusta yhteisoperaatiosta, mutta käytännön tilanteen sanelemana se piti kiinni ehdoistaan. Syksyllä 1942 Saksa ei enää kuitenkaan kyennyt operaatioihin Leningradin valloittamiseksi ja ilman, että suomalais-saksalaisten yhteisoperaation suunnittelusta koskaan luovuttiin, se alkoi vähitellen vain lakata olemasta.

Suomen sodankäynti muodostui jo ennen Stalingradin tapahtumia yhä enemmän odottamiseksi — todelliseksi asemasodaksi. Syksyn 1942 suomalais-saksalaiset operatiiviset valmistelut yhteisistä

---

1) ZIEMKE, 1963, 235; ERFURTH. 1952, 54; POLVINEN, 1964, 101. Sorokkaan suunnitellusta suomalais-saksalaisesta hyökkäyksestä, johon liittyi Muurmannin radan katkaiseminen, kertoo yksityiskohtaisesti muistelmissaan Paavo Talvela. TALVELA, 1977, 165—179.

2) POLVINEN, 1964, 102.

hyökkäysliikkeistä eivät tätä tosiasiaa miksikään muuttaneet.¹ Suomen sodanjohdon käsitykset suursodan kehityksestä eivät muuttaneet vielä syksyllä mitenkään dramaattisesti eikä ”yhdellä iskulla”; valintatilanteessa olisivat suomalaiset joka tapauksessa pysyneet Saksan puolella. Syyskuussa presidentti Ryti totesi, että mikäli britit suorittaisivat maihinnousun ja tunkeutuisivat Suomen alueelle, Suomi tulisi asettumaan aseelliseen vastarintaan.²

Vaikuttaa myös siltä, että Suomen Saksassa olleet edustajat, lähettiläs Kivimäki ja kenraali Talvela, raportoivat syksyllä 1942 tapahtumien kulusta osin eri tavalla. Syyskuussa Kivimäki totesi venäläisten vastarinnan Stalingradissa olevan erittäin voimakasta ja myönsi saksalaisten kohdanneen todellisia vastoinkäymisiä siellä käydyissä taisteluissa.³ Lokakuussa hän puolestaan kertoi Stalingradin valloituksen lykkääntymisen aikaansaaneen oppositioliikelihoodintää Saksassa.⁴ Marraskuussa lähettiläs ilmoitti Saksan teollisuuspiirien uskovan, että liittoutuneet voittavat sodan. Ja vihdoinkin marraskuun lopulla oli Kivimäki valmis tekemään omat johtopäätöksensä: ”Olen ensi kerran lopullisesti pessimisti sodan päätöksen suhteen idän rintaman kohdalla.”⁵

Tammikuun alussa 1943 Kivimäki kertoo yllättyneensä kuultuaan, että myös rintamajoukkojen keskuudessa oli pessimismi voittamassa alaa. Ulkolaiset kirjeenvaihtajat ja osa Saksan omaakin

---

1) Syksyn suunnitelmista, esim. TALVELA, 1977, 182—195; HEINRICHS, II, 1959, 322—323; vrt. TUOMPO, 1969, 162.

2) POLVINEN, 1964, 123.

3) Kivimäki 25.9.1942 ulkoministeriölle; Kivimäen kok. 2. VA.

4) Kivimäki 23.10.1942 ulkoministeriölle; Kivimäen kok. 2. VA.

5) Kivimäki 16.11.1942 ulkoministeriölle; Kivimäki 26.11.1942 ulkoministeriölle; Kivimäen kok. 2. VA. Mielialakehityksen epämääräisyydestä päätöksentekijöiden keskuudessa antaa hyvän kuvan Voionmaan 27. 11. 1942 lähettämä kirje. Voionmaa kertoo puoluetoverinsa Atos Wirtasen SDP:n puoluetoimikunnalle lähettämästä kirjelmästä, jossa Afrikan muuttuneen sotitilanteen sekä odotettavissa olevan liittoutuneiden maihinnousun vuoksi vaaditaan täydellistä suunnanmuutosta ja ”ensi kiireeseen” täydellistähallituksen uudistamista Suomes-
sa.”Minä uskon, että Suomen tien muuttamiseksi tarvitaan suorastaan maailmanhistoriallisia romahduksia ja muutoksia. Ei täällä naamat ole muuttuneet huolestuneemman näköiseksi merkillisistä suuruutisistakaan. Voionmaa, 1971, 173—174.

lehdistöä liittyi tammikuussa pessimistien kasvavaan joukkoon.¹

Talvesta 1942 Mannerheimin edustajana Saksan sodanjohdon päämajassa työskennelleen kenraali Paavo Talvelan raportit olivat Kivimäen tietoihin verrattuina optimistisempia. Hänen raporteissaan tosin heijastui saksalaistenkin tiedottajien epävarmuus sekä halu esittää asiat mahdollisimman myönteisessä valossa epäuskoisiksi käyville aseveljille.² Vielä marraskuussa 1942 Talvela totesi kuitenkin mielialoista kuvastuvan voitonvarmuuden, ”sanoisinpa jonkinlainen dogmaattinen voitonusko”. Niin kauan kuin Talvela ennen Stalingradin kukistumista raportoi tapahtumista Saksasta käsin, tammikuun puoliväliin saakka, hän toi esille näkemyksen, jonka mukaan Saksa ei tulisi kärsimään tappiota Stalingradissa.³ Mutta tammikuun 15. päivänä 1943 Talvela sai kenraali Heinrichsin hänelle Mannerheimin käskystä antaman ohjeen, missä todettiin, ”ettei ole meille nykyoloissa vahingoksi, jos maamme erikoisasema tulee näkyviin”.⁴ Tämän ohjeen saatuaan Talvela matkusti Suomeen neuvottelemaan Mannerheimin kanssa.

Suomen sodanjohdo oli siten tammikuun puolivälissä 1943 — suursodan muuttuvaa tilannetta ennakoiden — päättänyt ryhtyä erillistämään tietoisesti Suomen sodankäyntiä. Aiemminhan erillisyyttä ei ollut tuotu esille muille kuin länsivaltojen edustajille diplomaattitietse; nyt oltiin valmiita ottamaan ensiaskeleita aseveljen varpaille.⁵

---

1) Kivimäki 5.1.1943 ulkoministeriölle; Kivimäki 13.1.1943 ulkoministeriölle; Kivimäen kok. 2. VA.

2) Ks. Talvelan muistelmien toimittajien yhteenveto Talvelan raportoinnista vuodenvaihteen 1942/1943 tienoilta. TALVELA, 1977, 198.

3) TALVELA, 1977, 196, 201—208. Talvelan raportoinnista antaa hieman toisen kuvan POLVINEN, 1979, 244.

4) TALVELA, 1977, 208

5) Manninen toteaa von Ribbentropin laatineen vuoden 1942 alussa suunnitelman Euroopan valtioiden liiton perustamisesta. Tällä hän halusi poistaa Saksan ”ystäviltä ja liittolaisilta pelon — myös Suomi mainittiin —, että nämä valtiot rauhan teon yhteydessä natsilaistettaisiin. Stalingradin tappio pakotti Saksaa kuitenkin koventamaan ulkopoliittista linjaa — Saksa alkoi vaatia Suomeltakin erillissotapuheiden lopettamista ja poliittista sopimusta sodan jatkamisesta yhdes-
sä loppuun asti. MANNINEN, 1980, 310 ja siinä mainittu lähde.

2. *Valtion Tiedoituslaitoksen linjantarkistuksia syksyllä 1942*

Vuoden 1942 myöhäissyksyyn ajoittuu eräiden keskeisten vaikuttajenkilöiden mielialamuutos sodan lopputuloksen suhteen. Lähettiläs von Blücher raportoi joulukuussa 1942 Auswärtiges Amtille todeten, että ”määräävissä asemissa olevat suomalaiset olivat parhaillaan tarkistamassa tähänastista käsitystään sodan lopputuloksesta”.¹ Tarkkakorvainen ja -silmäinen lähettiläs tuskin oli pantanut tietojaan useita kuukausia; mielialamuutos oli kehittynyt viime vaiheessa varsin nopeasti.

Väinö Voionmaa kirjoitti syyskuussa 1942: ”Sanon niinkuin saksalaiset, että jos nyt jäisinkin vielä joksikin aikaa talviteloille, niin ensi vuonna voitetaan”. Toisaalta Voionmaa totesi yleisessä mielipiteessä tapahtuneen sellaisen muutoksen, ettei enää ”vuorenvarmasti uskota Saksan voittoon”. Voionmaata oli myös jäänyt kaivelemaan eversti Paasosen eduskunnalle pitämä katsaus, jossa vakuuteltiin saksalaisten kykenevän voittamaan Neuvostoliiton ja lähes ignoroitiiin saksalaisten omat tappiot. ”Teki hyvää saada illalla Englannin radiosta vastamyrkkyä tuohon yksipuoliseen morfiiniruiskeeseen”.² Joka tapauksessa tämä morfiiniruiske näytti sillä kertaa tehoavan myös kriittisesti ja tiedemiehen ottein asioita tarkkaileeseen kansanedustaja-professoriin.

Voionmaan myöhemmistä kirjeistä syksyltä 1942 käy ilmi, miten eräät maalaisliittolaiset sekä sosialidemokraattien vasemmistosiiven kansanedustajat, lähinnä saksalaisten Afrikassa kärsimien takaiskujen johdosta, alkoivat uskoa liittoutuneiden pääsevän sodassa niskan päälle; samalla arvostelu Saksan poliittista järjestelmää kohtaan lisääntyy ja vaaditaan toisaalta yhteistyön parantamista Ruotsiin ja toisaalta länsiliittoutuneisiin.

---

1) POLVINEN, 1979, 310 ja siinä mainittu lähde.

2) VOIONMAA, 1971, 159—163 (kirje 23.9.1942).

”Tuuli Suomessa rupeaa yhä yleisemmin ja selvemmin muuttumaan läntiseksi”.¹ Eduskunnassa mielialat kiihtyivät jopa siinä määrin, että 21. 12. maalaisliittolaisen Uuno Hannulan aloitteesta ulkoministeri Wittingiä syytettiin eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan täydellisestä syrjäyttämisestä.² Tarkoittaen poliittis-sotilaallista johtoa kokonaisuudessaan, Voionmaa päätti vuoden viimeisen kirjeensä enteellisesti: ”Täällä nukutaan yhä prinsessa Ruususen unta, josta vain jokin pamaus joskus sen seurakunnan herättää”.³ Tähän pamaukseen kului vain kuukausi.

Mutta ”kivi oli alkanut vieriä” muutamaa kuukautta aikaisemmin. Verbindungsstab Nordin tarkkasilmäinen tiedotustoiminnasta vastaava yhdyshenkilö hallitusneuvos Valdemar Wünsche lähetti eversti Paasoselle Päämajaan 18.10. tiukkasanaanaisen kirjelmän, jossa esitettiin pyyntö, että ”Suomen sensuuri tarkastaisi kaikki Berliinistä lähtöisin olevat uutiset, mikäli niitä ei voi todeta virallisiksi uutisiksi, kaikella ankaruudella ja välittämättä berliiniläisestä alkuperästä” ja käsittelisi niitä ”samojen periaatteiden mukaan kuin tarkastetaan uutiset, jotka koskevat Suomen sotilaallisia ja sotilaspoliittisia kysymyksiä.”⁴ Kirjeestä käy ilmi, että Wünschen maali-
tauluina olivat erityisesti ruotsinkieliset lehdet, jotka olivat julkaisseet ”huolta aiheuttavia” uutisia suursodan tapahtumista. Wünsche selitti kirjeessä laajasti, miten ulkolaisilla kirjeenvaihtajilla oli toiminnassaan Berliinissä ”mahdollisimman suuri vapaus”, toisin sanoen ei ”täydellinen vapaus”. Koska Wünschen mukaan eten-
kään ulkomaille meneviä kirjeenvaihtajien tietoja ei tarvinnut alistaa ennakkosensuuriin, tällainen sensuuri olisi perustettava nyt Suomeen.

---

1) VOIONMAA, 1971, 163 (kirje 18.11.1942); erityisesti 170—173 (kirje 23.1.1942), 173—181 (kirjeet 27.11. ja 4.12.1942).

2) VOIONMAA, 1971, 186—188 (kirjeet 28.12.1942). Esim. Keskisuomalainen julkaisi etusivulla 22.12.1942 näkyvästi selostuksen eduskunnan edellispäivän istunnosta, jossa Wittingiä arvosteltiin ankarasti. Tämä nimenomaan tuotiin uutisessa selkeästi esille. Ksml 22.12.1942, ”Eduskunta keskusteli”.

3) VOIONMAA, 1971, 188 (kirje 28.12.1942).

4) PM:n Ttus os T 1068/26, VO/WPr. beim Verb.Stab Nord, hallitusneuvos Wünsche eversti Paasoselle 18.10.1942.

Kirjeeseen tehdyistä käsimerkinnöistä päätellen VTL lähetti 10.11.1942 Helsingin julkaisutarkastustoimistolle tiedotteen, joka ei ehkä täysin voinut olla Wünschen toivomusten mukainen.

”Pohjois-Afrikan sotatapahtumista voidaan julkaista kaikki Berliinistä, Roomasta ja Vichystä tulevat sähkösanomat sekä ilman kommentaareja anglosaksien viralliset tiedonannot. Mitään anglosaksien taholta tulevia voiton ennusteluja ja kannunvalantaa ei saa julkaista. Päärubriikkeja ei saa rakentaa tiedonantojen mukaan”.¹

VTL:n lähettämä tiedote voidaan tulkita siten, että se oli väljempi kuin mitä Wünsche oli esittänyt; anglosaksiselle aineistolle annettiin nyt virallinen julkistamislupa ja toisaalta toimituksille jäi suhteellisen suuri harkintavalta päättää itse, mikä sähke oli todettavissa ”viralliseksi uutiseksi”.

Tutkitun lähdeaineiston valossa on mahdotonta päätellä, missä määrin VTL:n sensuuriyksikössä on harjoitettu omavaltaisuutta tiedotteen sanamuotoa harkittaessa. Tuntuisi kuitenkin todennäköiseltä, että Päämajan piirissä luotamus Saksaan alkoi toden teolla rakoilla vasta vuodenvaihteessa 1942—1943. Tähän viittaavat esimerkiksi ne tilannekatsaukset, joita eversti Paasonen ja ministeri Walden pitivät syksyllä eduskunnalle.²

Marraskuulta 1942 on osoitettavissa enemmänkin todisteita siitä, että sensuuripäällikkö Kustaa Vilkuna oli valmis tekemään itsenäisiä linjantarkastuksia johtamansa viraston toiminnassa. Poliittiselta kannaltaan maalaisliittolainen Vilkuna vietti pienessä seurueessa, johon kuuluivat kansanedustaja, oikeustieteen tohtori Urho Kekkonen, maaherra Kaarlo Hillilä sekä varatuomari Paavo Säipä, neljä vuorokautta (18.—21.11.1942) Ylitorniossa pohtimassa maailman tapahtumia ja Suomen kohtaloa. Kekkonen oli sodan

---

1) Wünschen kirje on siihen tehtyjen merkintöjen valossa lähetetty aikanaan VTL:lle ”toimenpiteitä varten” ja varsinaiset ratkaisut annettu sensuurin tehtäväksi. Näin ollen on olettavissa, että Vilkunan johtama sensuuri on muotoillut itsenäisesti tiedotteen, jota ei ole luokiteltavissa varsinaiseksi ohjeeksi.

2) Vrt. edellä Voionmaan kommentit. Walden totesi eduskunnassa 18.11.1942 Saksan saavuttaneen Venäjällä tavoitteensa ja varustautuneen hyvin talven varalle. Selostanut VOIONMAA, 1971, 168—170 (kirje 18.11.1942).

alusta alkaen ollut Suomen Kuvalehden ”Pekka Peitsi” pakinoitsija-nimimerkki. Nimimerkkinsä hahmossa Kekkonen oli edustanut pitkään hyvin valloitushenkistä ajattelua.¹ Mutta syksystä 1942 alkavat hänen kirjoituksissaan elää epäilyksen siemenet. Syyskuussa Pekka Peitsi kysyi, luhistuuko Venäjä ennen talven tuloa ja vastasi oireellisesti: ”Siihen kysymykseen on vastattava kaikesta esitetystä optimismista huolimatta varovasti”. Kirjoituksen lopussa todettiin kohtalonomaisesti:

”Nyt lähtee Pekka Peitsi sitten omille teilleen, joille lukijan ei tarvitse enää seurata... Nyt ajattelemme itsekkäästi niin kuin kansan nykyoloissa on ajateltava, siis me suomalaiset ajattelemme suomalaisesti. Kuta enemmän rauhanomaista jälleenrakennustyötä sodan päätyttyä on tehtävä (kun ensin Venäjää on riittävästi hävitetty), sitä kauemmin saavat naapurit elää rauhasa. Meille koituu hävityksen siunaus”.²

Näissä tunnelmissa ystävykset päätyivät Ylitornion neuvonpidossaan käsitykseen, että Saksa tulee häviämään sodan ja että Suomen tuli irrottautua sodasta heti, kun siihen ilmenee tilaisuus, sillä rauhan ehdot eivät siitä tule paranemaan.³ Kun Vilkuna palasi Helsinkiin, hän mitä ilmeisimmin antoi täysin omavaltaisesti välittömästi julkaisutarkastajille ohjeet, joiden mukaan länsivaltojen päämajan tiedonannot sai julkaista ”ken halusi”. Näin 11.11. annettua ohjet-

---

1) SKYTTÄ, 1969, I, 183, 177—179. Kekkonen ja Vilkunan ystävydestä jatko-sodan kaudella on todettu, että ”Kekkonen ja Vilkuna kiersivät sensuuria yksissä tuumiin”. Vilkuna on kertonut itse, että hän saattoi varustaa tärkeinä pitämiään kirjoituksia sensuurin leimalla ja toimittaa ne suoraan lehtien päätoimittajille. Näin ilmeisesti ainakin Pekka Peitsi ja Suomen Sosialidemokraatti saivat joskus Vilkunan luvalla julkaista huomiota herättäviä kirjoituksia.

2) SK no 38/19.9.1942, Pekka Peitsi, ”Hävityksen siunaus”.

3) Skyttä, 1969, I, 183—184. Hallitusneuvos Paavo Säipän mukaan neuvottelussa nimenomaan tultiin yksimielisyyteen siitä, että Saksa tulee häviämään sodan. Säippä tämän tekijälle 26.8.1981.

4) SKYTTÄ, 1969, I, 84 ja siinä mainittu Vilkunan haastattelu; ks. myös VILKUNA, 1962, 108. Vilkuna toteaa antaneensa ohjeen 23.11.1942. Arkistossa ei ole säilynyt kirjallista ohjetta. Vrt. PERKO, 1971, 156. Hallitusneuvos Paavo Säippä muistaa, ettei Ylitornion neuvonpidossa oltaisi käsitelty tiedotuskysymyksiä. Säippä tämän tekijälle 26.8.1981.

ta oletettavasti täsmennettiin voimallisesti sallivampaan suuntaan; anglosaksisen tiedonvälityksen eteen kasattu suojamuuri oli saanut ensimmäisen todellisen osuman.

Marraskuusta 1942 alkaen on lehtien julkaiseman uutisaineiston rakenteessa havaittavissa muuttumista: Berliinin-Vichyn-Rooman aineisto saa antaa tilaa Lontoon—Tukholman—Washingtonin aineistolle.¹ Keskisuomalaisen kohdalla löytyvät ensimmäiset anglosaksiset tiedonannot jo 7.11.1942. Toisaalta itse sotatapahtumat edesauttoivat uutisaineiston rakennemuutosta: Stalingradin todellisuutta eivät suomalaisetkaan lehdet kyenneet loputtomiin salaamaan, vaikka ensi vaiheessa Saksan tappiot yritettiin pelkästään unohtaa vaikenemalla.²

On vaikea osoittaa, että VTL:n ja erityisesti Kustaa Vilkun marraskuussa 1942 tekemillä linjantarkistuksilla olisi sinänsä ollut ratkaisevaa vaikutusta siihen, että läntinen uutisaineisto alkoi yhä enemmän vallata alaa suomalaislehtien palstoilla. Läntisten pääkaupunkien alkuperäistiedonannot tai niiksi luokiteltavat uutiset ilmestyivät lehtiin, vaikkakin aluksi aivan pieninä uutisina, jo jon-

---

1) Vrt. PERKO, 1971, 156. Sv. Pressenissä oli 18.11.1942 uutissivulla vain yksi länsiuutinen: "Fransmän förena sig med fallskärmstrupperna" (London/FNB), mutta 20. 11. 1942 uutissivulla oli 10 uutista Tukholmasta, Lontoosta ja Washingtonista, 3 uutista Berliinistä ja yksi Suomen rintamalta. Pääuutinen oli kuitenkin Berliinistä: "Axeltruppernas aktiviteter i Tunisien allt intensivare". Mutta 21.11. yli etusivun länsiuutinen: "Starka brittiska stridskrafter närmar sig Tabarca i västra Tunisien" (Stockholm); 23.11. yli etusivun: "Britterna närmar sig nu kusten sydost om Tunis" (enligt Sv. Dagbladets korrespondent meddelar London radion från Alger). Kyse oli länsiuutisista, jotka olivat saaneet dominoivan aseman lehden uutissivulla. Kyse oli luonnollisesti myös länsiliittoutuneiden kannalta myönteisistä uutisista.

2) 17.10.—5.11.1942 Keskisuomalaisessa oli keskeisimpänä uutisina Stalingradin tapahtumat; taisteluja selostettiin niin, että lukija vakuuttui Saksan pala palalta tuhoavan Volgan varren suurkaupungin. Tästä eteenpäin mukaan tulee Rommelin vaikeuksia kuvaavia pikku-uutisia ja tietoja Italian joukkojen antautumisista. Stalingradin taistelujen osalta syntyy uutiskatko 24.11. saakka, mutta tämän jälkeen uutisista ei voi enää varmasti sanoa, kumpi puoli oli niskan päällä. 24.11.1942, "Timoshenko hyökkää Stalingradissa; 3.12., "Stalinin laumat niitetään maahan"; 5.12., "Saksalaisten aktiivisuus kasvaa — menestyksiä hyökkäysluontoisissa puolustustaisteluissa". Tässä tuli ensimmäisen kerran esille se, että Saksa oli joutunut hyökkääjästä puolustajaksi.

kin verran linjantarkastuksia aiemmin; toisaalta ainakin sensuuri toimi myöhäisyyksyllä ensimmäistä kertaa tavalla, jossa se ylitti oman toimivaltansa: sensuuripäällikkö suoritti omavaltaista poliittista linjanvetoa, joka kuului ennen muuta maan poliittiselle johdolle.

Yleisesti ottaen julkaisivat suomalaiset lehdet vielä sensuurin marraskuun linjanvedon jälkeenkin runsaasti saksalaismyönteistä aineistoa; näin oli asianlaita, kun oli kyseessä suhtautuminen mm. sodan ideologiseen luonteeseen ja jossain määrin, mutta vähemmän, suursodan rintamatapahtumiin.¹ Saksasta raportoi kenraali Talvela marraskuun alkupuolella, että Suomen lehdet kirjoittivat suursodan rintamatapahtumista jopa optimistisemmin kuin saksalaislehdet. Talvela antoi myös selvästi ymmärtää, että tällaisella kirjoittelulla suomalaislehdet menivät ”asioiden edelle”. Kenraalin mielestä sensuurin olisi tällainen estettävä.² Mutta mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että Päämaja olisi tässä vaiheessa puuttunut muutoin sotaoptimismia puhkuneen Talvelan raportoinnin pohjalta sensuurin toimintaan.

Vuodenvaihteessa 1942/1943, Stalingradin kukistumisen aattona, Suomen lehdistö alkoi kuitenkin herätä ”prinsessa Ruususen unestaan”. Se teki sen ilmeisesti ennen kaikkea suursodan tapahtumakehityksen seurauksena ”luonnollista tietä”. Sitä ilmeisesti kuitenkin edesauttoi VTL:n sensuurin omapäinen toiminta. Prinsessa ei kuitenkaan vielä saanut unia kokonaan hierottua silmistään, korkeintaan toinen silmä avautui hieman raolleen.

Mutta todellisuuteen herääminen kohtasi, haluttomuuden ohella, myös muita esteitä. Ennen pitkää alkavat rintamakomentajat valittaa lehtien julkaisemista anglosaksisista uutisista. Komentajien

---

1) Esim. Ksml 9.12.1942 otsikko, ”Juutalainen kangaskauppias tuomittu”; 11.1.1943 otsikko, ”Juutalaisuus Venäjällä”; pk 31.1.1943, ”Suursuomalaisuus henkinen voimamme”; AS pk. 8.2.1943, ”Asevelihenki ja kansamme eheytyminen”; AS pk 23.2.1943, ”Päämäärämme on selvä”, jossa todetaan, ettei sodan päämääriä ole syytä muuttaa.

2) TALLELA, 1977, 196 (raportti Mannerheimille). Saksalaiset eivät myöskään kiinnittäneet huomiota ensi alkuun lehdistön lisääntyneeseen innokkuuteen julkaista länsiaineistoa. Tästä LEHMUS, 1967, 157—163.

mukaan tällaiset uutiset vaikuttivat heikentävästi joukkojen ja kotirintaman mielialaan.¹

3. Hallitus vaihtuu — ”puntilismi” kukistuu

Risto Rytin tultua valituksi uudelleen Tasavallan presidentiksi vuoden 1943 alussa tuli esille hallituksen vaihtuminen. Uudelleen virkaan valittu presidentti määritteli tulevalle hallitukselle uuden linjan: ”Emme voi mennä Saksan mukana pohjaan siinä tapauksessa, että Saksa täydellisesti häviää”.² Tämä edellytti hallituksen henkilököönpanoon sellaisia muutoksia, jotka tekisivät ainakin periaatteessa mahdolliseksi ”kaivaa lähtökuopat” sodasta irrottautumiselle.

J.W. Rangellin pääministerikausi päättyi 5.3.1943. Tällöin muodostettiin vaikeiden neuvottelujen jälkeen kokoomuslaisen yliopistomiehen ja eduskunnan varapuhemies Edwin Linkomiehen johdolla laajapohjainen poliittinen hallitus. Siitä jätettiin pois näkyvimmit Saksan suuntausta edustaneet poliitikot; ensimmäisenä ulkoministeri Witting, jonka erottamista oli erityisesti eduskunnan piiristä vaadittu jo pitempään. Niinikään hallituksesta jäi pois IKL:n ainoa edustaja Vilho Annala. Erityisesti uuden ulkoministerin valinnan, joksi nimitettiin RKP:n Henrik Ramsay, katsottiin merkitsevän poliittista avausta länsiliittoutuneiden suuntaan.³

Välittömästi Stalingradin tapahtumien jälkeen käytyihin hallitusneuvotteluihin löi epäilemättä leimansa hetken dramatiikka. Kun sekä Päämajan että ylimmän poliittisen johdon piirissä ei juurikaan ennen vuodenvaihdetta 1942/1943 vielä ollut kyetty näke-

---

1) Ks. PERKO, 1971, 157 ja siinä mainitut lähteet. Vielä sodan jälkeenkin sotilas-asiantuntijat ovat arvostelleet jatkosodan kauden liian vapaata lehdistöpolitiikkaa. Ks. JUNTILA, Tiede ja ase, no 13/1955, 31.

2) SOIKKANEN, 1977, 154; vrt. myös POLVINEN, 1979, 331.

3) Vahva pääministeriehdokas Tyko Reinikka (ml) tuli uuteen hallitukseen vain salkuttomaksi ministeriksi. Häntä syytettiin erityisesti omassa ryhmässään liiallista Saksa-sympatioista. Ministerien Kukkonen ja Reinikka Saksa-suhteista, ks. v. Blücherin pvk 13.2.1943; SSO asiak. ptk, I, 177—181; LINKOMIES, 1970, 189; myös PERKO, 1971, 70. Linkomiehen hallituksen muodostamista on yksityiskohtaisesti selostettu, SOIKKANEN, 1977, 152—156.

mään ”mihin oltiin menossa”, oli ymmärrettävää, että varsin realistisesti tapahtumista raportoinut Berliinin lähettiläs Kivimäki oli pitkään vahvin pääministeriehdokas. Hänen ehdokkuuttaan on mahdollista selittää myös siten, että poliittis-sotilaallinen johto halusi ikäänkuin palkita joukostaan sen, joka oli kyennyt erottamaan olennaisen vaikeassa tilanteessa.¹ Mutta päätyminen Linkomieheen oli päätymistä kuitenkin samantyyppiseen ratkaisuun, mitä olisi merkinnyt Kivimäen nimittäminen.²

Tasavallan presidentti oli saanut avukseen hallituksen, joka ei ulkopoliittisesti ollut siinä määrin käynnissä olleen sodan raskauttama, eikä samassa määrin saksalaismielisen maineessa kuin edeltäjänsä. Toisaalta ulkopoliitiikan johto pysyi jatkuvasti hieman uudistuneen sisärenkaan käsissä, joka takasi tietyn peruslinjan jatkuvuuden. Uuden hallituksen syntyminen aikaansai laajalti poliittista toiveajattelua Suomen ulkopoliittisen orientoitumisen muuttumisesta.³

Jo Linkomiehen hallitusta muodostettaessa esiintyi yleisesti vaatimus, että myös VTL:n johdossa tapahtuisi henkilövaihdoksia, jotka ilmentäisivät etääntymishalua edellisen hallituksen poliittisesta rakenteesta. Oppositio oli kohdistanut kritiikkinsä nimenomaisesti viralliseen tiedotuselimeen, ja tehnyt siitä syntipukin, koska se, osaksi sensuuria peläten, osaksi sotatilan sanelemista pieteettisistä oli katsonut parhaaksi säästää Tasavallan presidenttiä ja valtioneuvostoa.

---

1) Kivimäki ei ollut mitenkään saksalaismielisen maineessa. Hänen nimityksensä kaatui ennen muuta Kivimäen itsensä asettamiin ehtoihin. SOIKKANEN, 1977, 153.

2) Esim. VOIONMAA, 1971, 222—225.

3) Voionmaa totesi 16.2.1943: ”Uusi suunta on alkava, sen uskon, maamme eduksi”. Ibidem, 218. Myös lehdistössä kiiteltiin hallitusratkaisua. Sv. Pressen pk 5.3.1943, ”God lösning”; jopa IKL:n Ajan Suunta päätyi myönteiseen arvioon hallituksesta, pk 5.3.1943, ”Uusi hallitus”. Ruotsissa Dagens Nyheter kirjoitti talvella 1943 runsaasti Suomen tapahtumista: 5.12.1942, ”finsk kontakt i Washington” (otsikko); 16.2.1943, ”USA-varning till Finland” (otsikko); 17.2.1943, ”London: ovisssheten förlängd — både Rangell och Witting väntas avgå” (otsikko); 6.3.1943, ”Demokratiska linjen har stärkts i Finland — utvärdring i censuren väntas snart” (etusivun otsikko).

Varsinkin Ruotsissa oli tämä kritiikki suunnattu apulaispäälikkö Puntilaan. Dagens Nyheter jopa esitti, että Suomea tosiasiallisesti johti Puntila ja että Suomen sensuuri oli ollut maan ulkopolitiikalle vahingollinen.¹

Hallitusneuvottelujen ollessa kiihkeimmillään sattui lisäksi tapauksia, jotka nähtävästi vauhdittivat henkilövaihdosten suorittamisia VTL:n piirissä. Svenska Pressen julkaisi 1.3.1943 pääkirjoituksen, joka sisälsi piikin Rytin suuntaan.² Kirjoitusta ei oltu ennakoon alistettu sensuurille. Parina seuraavanakin päivänä lehti otti osaa hallitusneuvotteluihin ennakoimalla ensin maalaisliittolaisen Tyko Reinikan nimittämistä pääministeriksi, joka oli täysin vastoin kaavailuja. Rytin oma ehdokas vielä tuolloin, maaliskuun alkupäivinä, oli eduskunnan puhemies, sosialidemokraattien Väinö Hakkila. Svenska Pressen julkaisi 3.3. nelipalstaisen etusivun uutisen ”Hakkila epäonnistui”, jonka johdosta Ryti menetti — tietämättä Hakkilan jo epäonnistuneen — ilmeisesti täysin malttinsa ja määräsi ensireaktionaan lehden välittömästi takavarikoitavaksi.³ VTL toteutti määräyksen lehden takavarikoimisesta, eikä sitä ehditty jakaa vielä juuri olleenkaan eteenpäin.

VTL:llä oli muodollisesti täysi oikeus takavarikointiin — olihan

---

1) Dagens Nyheter pk 19.3.1943, ”De förändringar inom finska informationsverket”. Kirjoituksessa todettiin myös, että mikäli VTL:ssä toteutetut henkilövaihdokset merkitsevät todellista muutosta, poistuu Suomen ulkopolitiikan päältä rasakas taakka. Ks. myös JUTIKKALA, 1945, 168. Suomalaisista lehdistä erityisesti Svenska Pressen ja Suomen sosialidemokraatti vaativat muutoksia VTL:n johtoon. Sv. Pressen pk 20.3.1943, ”Önsketänkandet och verkligheten”; pk 5.3.1943, ”God lösning”, jossa todettiin, että uusi hallitus tarvitsee yleisen mielipiteen tukea, jonka vuoksi VTL oli puhdistettava; myös pk 6.3.1943, ”En opinion har uppenbarat sig”. Reinhold Svento kirjoitti Suomen Sosialidemokraatissa 20.2.1943 laajasti VTL:stä toivoen, että uuden hallituksen myötä kiinnitettäisiin enemmän huomiota sensuuriin ja vaati länsiliittoutumien piiristä tulevaa informaatiota lisättäväksi. Svento SS:ssa 20.2.1943, ”Millaisten direktiivien vallitessa oikeastaan toimii sensuurilaitos?”

2) Sv. Pressen pk 1.3.1943. ”Presidenten och regeringsskiftet.”

3) Sv. Pressen pk 2.3.1943, ”I väntan på regeringsombytet”; 2.3.1943, ”Reinikka fick uppdraget” (etusivu); 3.3.1943, ”Hakkila misslyckades — Linkomies lances av högern (otsikko); 4.3.1943, ”Linkomies väntas erhålla uppdraget” (otsikko).

lehti tietoisesti jättänyt otsikon alistamisen tekemättä.¹ Tapaus oli ennenkuulumaton siihenastisen sota-ajan sensuurin historiassa. Apulaispäälikkö Puntilan nimi kietoutui tapahtumaan vastuullisena; sensuuripäälikkö Vilkunaa sen sijaan ei tässä yhteydessä pidetty varsinaisena syntipukkina.²

Lehdet kirjoittivat pääasiassa kielteisesti Svenska Pressenin takavarikoimisen johdosta. Asiasta tehtiin eduskuntakysely sekä jätettiin valitus normaalia tietä valtioneuvoston kansliaan.³ Maaliskuun lopulla, Vilkun tultua VTL:n pääliköksi, lehdet innostuivat vielä kertaalleen kirjoittamaan arvostelevasti sensuurista. Syynä oli Vilkunan eräälle ruotsalaislehdelle antama haastattelu, jossa haastateltava piti Svenska Pressenin takavarikointia suhteellisen vähäpätöisenä asetusten vaatimana kurinpalauttamistoimenpiteenä. Tällä kertaa kritiikkiä esittivät kuitenkin vain Suomen ruotsinkieliset lehdet.⁴

Kun Linkomiehen hallitus astui 5.3.1943 virkaansa, VTL:n korkeimmat johtajat, Reenpää, Puntila ja Vilkuna, jättivät kaikki eronpyyntönsä. Eronpyyntö oli nimenomaan vapaaehtoinen toimenpide, eikä uusi pääministeri olisi välttämättä lähtenyt ketään erikseen — ainakaan välittömästi — erottamaan.⁵

1) Ks. VILKUNA, 1962, 113—116; vrt. JUTIKKALA, 1945, 168. Jutikkala toteaa, että takavarikkopäätös tehtiin korkeimman johdon ja VTL:n yhteisharkinnan perusteella. On kuitenkin oletettavaa, että kyse oli nimenomaan Rytin henkilökohtaisesta ”ylikuumenemisesta”; mikäli hän olisi saanut tietää ennen Svenska Pressenin näkemistä Hakkilan epäonnistuneen hallituksen muodostamisessa, reaktio olisi epäilemättä ollut maltillisempi. Vrt. ÖLANDER, 1958, 78

2) Tästä JUTIKKALA, 1945, 168—169. Vilkuna ei osoita erityisesti ketään sormella; kuitenkin tapaukseen syyllinen oli lähinnä Ryti, ei Puntila; vrt. VILKUNA, 1962, 113—116.

3) Ksml pk 10.3.1943, ”Ruotsalainen puolue”. Kirjoituksessa arvosteltiin takavarikkoa; SS pk 5.3.1943, ”Eräitä ilmiöitä”, jossa lehti paheksui myös takavarikkoa; SS:n etusivun otsikko 11.3.1943, ”Eduskuntakysely — sensuurin ja VTL:n toimintaa arvostellaan ankarasti”. Valitus ei johtanut kuitenkaan tulokseen. Selostanut, ÖLANDER, 1958, 78—79. Sv. Pressen arvosteli koko maaliskuun ajan ankarasti sensuuria; 10.3.1943, ”Riksdagspörmål om beslaget av Sv. Pressen”, jossa lainattiin RKP:n tekemään eduskuntaryhmän tekstiä, jossa sensuurin sanottiin muodostuneen ”poliittiseksi sensuuriksi”; pk 22.3.1943, ”Stadsgaranti för riktiga nyheter”, jossa kysytään, miksi lehdet eivät saaneet kertoa 4.3. mitään Svenska Pressenin 3.3.1943 numeron takavarikosta.

4) VILKUNA, 1962, 115

5) Vrt. LINKOMIES, 1970, 211—212.

Puntilaa vastaan oli esitetty sekä lehdissä että eduskunnassa ankaraa kritiikkiä. Häntä oli pidetty kiivaana sotapolitiikan kannattajana ja kansalliskiihkoisten mielialojen lietsojana. Oli syntynyt jopa käsite puntilismi (puntilism), joka tunnettiin myös Ruotsin lehdissä.¹ Suomessa puntilismista kirjoitti Svenska Pressen — tosin hyvin varovasti. ”Muut lehdet” -osastolla kommentoidessaan Uuden Suomen edellispäiväistä pääkirjoitusta lehti totesi 18. 3. 1943: ”On kuitenkin myös niitä, joiden sydäimestä lähtee toivomus, että tämä henkilövaihdos aiheuttaisi puhdistuksen siinä maailmassa jota voitiin kutsua puntilismiksi, luojaansa herra L. A. Puntilan mukaisesti”.²

Näin Puntilan nimeen kytkeytyi varsin vahva poliittinen painolasti; poliittinen siinä mielessä, että kovakourainen sensuuri ja saksalaismielinen propaganda kytkettiin Suomen ulkopoliitiikan yksi-viivaiseen Saksa-suuntautumiseen, josta Linkomiehen hallituksen odotettiin — vaikkakaan ei välttämättä ns. erillisrauhan avulla — kuitenkin hivuttautuvan irti. Linkomies päätyikin johtopäätöksen, että Puntila oli syytä vaihtaa, koska se propagandan johtajan osa, joka hänelle oli säilyttynyt, ”ei enää tuntunut ajankohtaiselta”.³

Jutikkalan mukaan oli jo ennen Svenska Pressenin takavarikkoa käynyt selväksi, että Puntilan oli pyydettävä eroa. On kuitenkin syytä uskoa, että ainakaan Svenska Pressen -välikohtaus ei heikentänyt sinänsä Puntilan asemaa. Sisäpiireissä takavarikko ymmärrettiin Rytin henkilökohtaiseksi rangaistustoimenpiteeksi.⁴ Sen sijaan on aihetta olettaa, että Puntilan maine ”sotapoliitikkona” riitti siihen, ettei Linkomies halunnut hänen jatkavan.

---

1) Dagens Nyheterin mukaan Reenpää hoiti VTL:n hallintoa ja Puntila veti tiedotuspolitiikassa linjaa, joka aikaansai paljon haittaa Suomelle. DN pk 19.3.1943, ”De förändringar inom finska informationsverket”.

2) Sv. Pressen 18.3.1943, ”Muut lehdet” -osasto.

3) LINKOMIES, 1970, 211—212.

4) JUTIKKALA, 1945, 168—169. Akateemikko Postin mukaan olosuhteet edellyttivät Puntilan vaihtamista. Lauri Posti tämän tekijälle 18.8.1981.

Linkomies toteaa, että Puntilan viaksi oli pantu erityisesti ohjeet, joiden mukaan Itä-Karjalan Suomeen liittämisen puolesta kirjoittaminen oli sallittua, muttei sitä vastaan.¹ Mikäli tämä pitäisi paikkansa, se merkitsisi, että Puntila olisi sodan alkuvuosina ollut myös "ylisensori", koska hänen suurimmaksi rikkeeksi katsottiin hänen sensuuripolitiikkansa. Oli Vilkunan asema tässä mikä tahansa, syytös ainakin osoittaa sen, että harjoitetun VTL-arvostelun kohde oli propagandan ohella myös sensuuri.

Talvella 1943 lehtien — niiden, jotka arvostelivat — VTL:ää koskevassa kirjoittelussa painopiste olikin sensuurikritiikissä.² Svenska Pressenin laajassa tiedotustoimintaa koskeneessa pääkirjoitusarviossa 20.2.1943 todettiin lehdistön olleen sodan aikana lojua hallitukselle. "Erityisesti sodanpäämäärien osalta on liiallinen sensuuri kuitenkin johtanut toiveajatteluun". Lehti toivoi tosiasioita vastaavan informaation lisäämistä ja irtaantumista toiveajattelijoiden politiikasta.³ Huhtikuussa lehti vakuutti, ettei kukaan asettanut kyseenalaiseksi sensuurin tarvetta, mutta lukemattomat toimeenpannut sensurointipäätökset ovat olleet aivan mielivaltaisia.⁴ Tässä valossa on kiintoisaa, että VTL:n "puhdistuksessa" kuitenkin sensuuripäällikkö Vilkuna säilytti täysin kasvonsa ja nousi koko laitoksen johtoon.⁵

Linkomies myönsi eron sekä Reenpälle että Puntilalle ja nimitti VTL:n päälliköksi Kustaa Vilkun. Linkomies antaa korkean arvosanan Vilkun. henkilökohtaisista kyvyistä, mutta päättyy toteamaan pian ilmenneen, että uuden päällikön toimista puuttui johdonmukaisuus ja vakavuus. "Hän oli eräänlainen antaa mennä

---

1) LINKOMIES, 1970, 211—212.

2) Vrt. edellä tässä luvussa Ksml:n, SS:n, DN:n ja Sv. Pressenin kirjoittelusta talvella 1943.

3) Sv Pressen pk 20.2.1943, "Önsketänkandet och verligheten".

4) Sv. Pressen, pk 13.4.1943, "Den nöjda tidningspressen"; myös samaan tyyliin, SS pk 19.3.1943, "VTL:n . . .".

5) Ilta-Sanomat totesi pääkirjoituksessaan 18.3.1943, että Suomen sanomalehdistöllä "ei ole mitään Vilkun. nimitystä vastaan". Tämä suhtautuminen on myös todistus siitä, että Vilkuna on omalta osaltaan osannut hoitaa vaikean tehtävänsä niin, että hän on voinut säilyttää lehdistön luottamuksen ja hyvän tahdon". Vrt. myös VILKUNA, 1962, 168—169.

-tyyppi, jonka toimissa ei ollut riittävää järjestelmällisyyttä. Hän hyväksyi sanomalehdissä julkaistavaksi sellaista, minkä hänen alaisensa tarkastustoimisto oli kieltänyt ja aiheutti täten asian käsitteilylle monesti suurtakin epäjohtonmukaisuutta". Linkomies korostaa, että myöhemmin Vilkuna toimi hallitusta kohtaan suorastaan epälojaalisti, joka johtikin aikanaan hänen "alentamiseensa" VTL:n apulaispäälliköksi.¹ Täsmällisesti ottaen Vilkuna oli jo syksyllä 1942 tehnyt tietoisien ratkaisujen toimia omantunnon mukaisesti vaikeassa tehtävässään. Vilkunan epälojaalisuus ja epäjohtonmukaisuus tulee ymmärrettäväksi tätä taustaa vasten.

Jutikkala korostaa, että suunnanmuutoksen varmistamiseksi oli VTL:n apulaispäällikkö valittava tässä vaiheessa oppositiosta ja vaali osui VTL:ssä eri tehtävissä palvelleeseen maisteri Nils Meinanderiin. Mutta Linkomies pettyi hänen työsuoritukseen ja syytti alaistaan osallistumisesta hallituksen vastaisiin juonitteluihin. Meinander vapautettiin tämän johdosta varsin pian tehtävistään.² Vilkunan seuraajaksi tuli tohtori Lauri Posti, jonka työtä uusi pääministeri sen sijaan arvosti. "Hän oli ehdottoman lojaali, tunnon-tarkka ja hyvin arvostelukykyinen. Olin hänen toimintaansa kaikin puolin tyytyväinen ja hän säilyikin virkapaikallaan koko pääministerikauteni ajan".³ Onkin mahdollista todeta, että pääministeri Linkomies sai alaisekseen tiedotuslaitoksen johtoryhmän, joka nimenomaan sensuurin kohdalla oli todellinen "pääministerin virasto".

Uusi hallitus ja uudistunut VTL otettiin lehdissä vastaan tyyty-

---

1) Vrt. LINKOMIES, 1970, 212.

2) JUTIKKALA, 1945, 169; myös Linkomies tuo esille, että valituksi täytyi tulla ruotsinkielinen henkilö. Meinander tuli valituksi Uuden Suomen päätoimittaja Lauri Ahon suosituksesta. On todennäköistä, että Linkomies ei halunnut, kuten Jutikkala esittää, "selvää" oppositiomiestä. LINKOMIES, 1970, 213. Meinanderin oppositiotoinnasta, POLVINEN, 1979, 222.

3) POLVINEN, 1979, 213. Sosialidemokraatit saivat VTL:ään neuvottelevaksi jäseneksi puoluesihteeriksi Aleksiksi Aaltosen. Punttilakin jäi laitoksen palvelukseen toistaiseksi neuvottelevaksi virkamieheksi. JUTIKKALA, 1945, 169. Reenpää jäi VTL:n yhteydessä toimineen neuvottelukunnan puheenjohtajaksi. Ks. myös VILKUNA, 1962, 169.

väisyydellä. Pääministeri Linkomies rakensi luottamuksellisia suhteita tiedotusvälineisiin ilmeisen onnistuneella puheellaan eduskunnassa 2.4.1943. Tällöin hän vastasi Svenska Pressenin takavarikointia koskevaan eduskuntakyselyyn. ”Sananvapaus on aina ollut Suomen kansalle kallisarvoinen asia ja sen vuoksi ei sen rajoittamisessa ole mentävä pitemmälle kuin kokonaisuuden etu ehdottomasti vaatii”.¹ Lehdistössä puhe sai kiitosta. Suomen Sosialidemokraatti totesi pääkirjoituksessaan, että takavarikko oli tehty ilmeisesti hermostuksissa ja piti sitä ”tarpeettomana”. Lehti oli, ehkä hieman yllättävästi, tyytyväinen siitä, että pääministeri oli puheessaan nimenomaan painottanut, että VTL:n toimintaa tullessaan vastedes tiukemmin valvomaan. Yleistoteamuksena lehti oli sitä mieltä, ettei varsinaista sensuurin ”pyykinpesua” pitäisi käydä sodan aikana.²

4. Stalingrad ja Vilkun VTL:n liikkellelähtö

Vilkunan johtaman VTL:n liikkellelähtö tapahtui suotuisan ja myönteisen ilmapiirin vallitessa: lehdistö vaikutti luottavan entistä leveämmällä rintamalla sekä pääministerin vilpittömyyteen että uusiin tiedotuslaitoksen johtajiin. Mutta idylliä ei kestänyt kauaa: sensuurin ote kiristyi jatkuvasti; alkoi jatkosodan ”varsinainen sensuurikausi”.³

Talveen 1943 ajoittui myös maailmansodan käännekohta: Saksan 6. armeijan tuhoutuminen Stalingradissa. Huolimatta siitä, että länsiliittoutuneiden tiedonantoja sekä muunkinlaista anglosaksisista maista peräisin olevaa aineistoa oli ryhdytty julkaisemaan sellaisenaan suomalaisissa lehdissä, Stalingradin kukistuminen tuli sitenkin yllätyksenä Suomen lehdille.

---

1) Esim. VILKUNA, 1962, 146.

2) SS pk 3.4.1943, ”Sanan vapaus”; Sv Pressen pk 3.4.1943, ”Svaret”, jossa todettiin vastauksen olleen ”odotettua parempi”.

3) Nimenomaan VILKUNA, 1962, 146—147; Perko toteaa, että valtion sensuurija tiedotustoiminta alkoi enemmän kiinnostaa lehtiä ja herättää kannanottoja vuodesta 1943 lähtien, ”jolloin sensuurin ote tiukkeni”. PERKO, 1971, 60.

Sensuuri varmisti lisäksi, että asiasta ei saanut mainita mitään ennen Saksan virallista tiedotusta.¹ Stalingradin jälkeen ei lehtikirjoittelun yleissävy kuitenkaan olennaisella tavalla muuttunut: usko länsivaltojen sodankäynnin tehoon ja poliittiseen vaikutusvaltaan ei ollut vielä ollenkaan ehdoton.²

Sensuurin kannalta ei Stalingradin jälkeinen ”uusi todellisuus” muodostunut ongelmaksi: lehdet eivät spekuloineet Saksan tappiolla eikä sensuurin tarvinnut sen vuoksi ohjia lehdistöä. Eräänlaisena uuden realismin oireena voitaneen kuitenkin pitää sitä, että sensuuri välittömästi Stalingradin tapahtumien jälkeen kehotti lehdistöä välttämään venäläisten tölväisyyä ja jatkuvaa ”ryssittelyä”.³

On todennäköistä, että VTL:ssä vallitsi Stalingradin tapahtumien jälkeen voimistunut, muttei kuitenkaan ehkä Vilkunaa lukuunottamatta täydellinen epäluottamus Saksan mahdollisuuksiin. Mutta osoituksena siitä, että mielialat varsin pian muuttuivat taas joksikin aikaa optimistisemmiksi, on se, ettei ”ryssittely” -ohjeita annettu seuraavan kerran kuin vasta seuraavana syksynä.⁴

---

1) Ksml 17. 1. 1943 (otsikko), ”Stalingradissa tilanne ennallaan huolimatta rysien 7-viikon hyökkäyksestä”; 25. 1. oli ensimmäinen hieman enemmän ennakoivampi uutinen, ”Ryssä painaa kokoon Stalingradin saartorengasta”; 31. 1. lehti julkaisi etusivullaan näkyvästi uutisen Hitlerin valtaannousun 10-vuotisjuhlista. VnTaE, Da:3, ohje 1. 2. 1943. Ksml julkaisi vasta 4. 2. 1943 sisäsivuillaan ao. uutisen: ”Johtajan Päämajan tiedoitus 6. armeijan sortumisesta ylivoiman edessä”. Mutta psykologisesti rauhoittavasti samalla sivulla oli uutinen ”Saksan elintila kasvaa”.

2) PERKO 1971, 161—162.

3) Ohje oli annettu suullisesti välittömästi Stalingradin kukistumisen jälkeen. PERKO, 1971, 173 ja siinä mainittu lähde; ohjeesta ei ole jäänyt kirjallista todistetta arkistoon. Kivimäki oli hieman aiemmin valittanut ulkoministeriölle, että Seuran ja muiden julkaisujen oli sallittu kirjoittaa pilkallisesti ja sopimattomasti (”Ryssä”, ”koko Amerikassa skunkin haju jne.”) vastustajista. ”Asiammehan on niin yksinkertainen ja selvä, ettei se kaipaakaan vihan lietsomista, jolla vain pahennetaan asiaamme”. Kivimäki ulkoministeriölle 20. 1. 1943 Kivimäen kok. 2. VA. On mahdotonta osoittaa, että Kivimäen kirje olisi nimenomaisesti ollut VTL:n ohjeen takana.

4) Päämaja lähetti 1. 10. 1943 komentoesikuntansa päällikön käskyn, jossa kehoitettiin välttämään kaikkea vihollisen asiatonta halveksuntaa. PM:n Ttus os T 10602/13; PM:n Ttus os:n kirje no 7020/1. 10. 1943. Tämä herätti rintamakomentajissa jälleen katkeruutta.

Mutta Stalingradin tapahtumilla tuli olemaan huomattava vaikutus suomalaisten mielipiteisiin.¹ Näin ollen voidaan olennaisilta osin yhtyä näkemykseen, että Stalingradin kukistuminen oli jatkosodan aikana ehkä voimakkaimmin suomalaisten mielipiteisiin vaikuttanut tekijä.² Oma mielenkiintonsa on kuitenkin sillä, että näin tapahtui huolimatta siitä, että lehdet eivät käsitelleet 6. armeijan kohtaloa — huomioitaessa tapahtuman merkitys muutoin — monellakaan palstasentillä. Mutta ilmeisesti kansalaisten kyky erottaa olennainen uutisaines oli siksi kehittynyttä, ettei Johtajan Päämajan virallinen tiedotuskaan kyennyt kätkemään tapahtuneen tosiasiallisia mittasuhteita.

Vilkuna ryhtyi tässä tilanteessa toteuttamaan organisatorisia sekä propagandatoimintaan liittyviä uudistuksia. Vilkunan tiedossa oli, että Päämaja oli jo pitempään ollut närkästynyt siitä, että VTL:stä oli tullut ”poliittinen riitakappale”. Hänen tavoitteenaan olikin muokata virastosta yhä siviilimäisempi. Heinäkuussa 1943 Päämajassa käydyssä neuvottelussa Vilkuna ehdotti, että VTL:stä tehtäisiin siviilivirasto, jonka palvelukseen voitaisiin komentaa reserviläisiä. Päämaja ei kuitenkaan hyväksynyt ehdotusta.³

Mutta joka tapauksessa varsin pian VTL:n perinteinen toiminnallinen organisaatio hajosi. Kesällä 1943 tultiin tilanteeseen, missä VTL:n alkuperäinen organisaatio tiedotuspuolella jäi vain ”tyhjiksi ulkonaisiksi muodoiksi, joilla ei enää ollut yhteyttä siihen elävään elämään, jolle niiden piti antaa puitteet”. Jutikkala vertaa tilannetta Kustaa III:n ajan Ruotsi-Suomeen, jolloin kollegiot hajosivat ilman, että mitään uutta järjestelmää luotiin tilalle. Ja tähän päädyttiin sekä ”kustavilaisena” että jatkosodan aikana samasta syystä: tarkoituksenmukaisuus saneli kehityksen.

---

1) VnTiE, Dg:I, mielialakatsaukset 25.1., 4.2. ja 13.2.1943; PM:n Ttus os T 8362/II PM:n valvontaosaston katsaus 21.2.1943; myös FAVORIN—HEINONEN, 1972, 161—169.

2) PERKO, 1971, 160; ks. POLVINEN, 1979, 331

3) JUTIKKALA, 1945, 171, 179.

VTL oli toiminut vakiintuneen tavan, kurin ja yksimielisyyden varassa; laitoksella ei ollut koskaan ollut ohjesääntöä. Kun VTL Vilkkunan johdolla muuttui yhä enemmän siviilivirastoksi, ei kuriin voitu entisessä määrin vedota. ”Vakiintunut tapa” rikkoutui siksi, että laitos joutui poliittisten kiistojen keskelle; oli käytettävä peitettyjä kiertoteitä. Lisäksi johdon keskinäinen yksimielisisyys rikkoutui, kun kävi ilmi, että uusi apulaispäälikkö Meinander oli selkeästi toisilla linjoilla kuin hallitus ja VTL:n muu johto. ”Näissä oloissa ei voitu enää välttää, että apulaispäälikkö syrjäytyi”.¹ Yhtenäisen, sotilaallisen järjestön tilalle oli näin syntynyt joukko toisiinsa muodollisesti sidottuja toimistoja ja tosiasiallisesti niiden kanssa kosketuksissa olevia yhtymiä. ”Näin kehitys alkoi johtaa talvisodan aikaisiin hajanaisiin oloihin”.²

Oli näin ollen selvää, että VTL:n uusi päälikkö keväällä 1943 vähintäinkin harkitsi — kuten Jutikkala toteaa vaisusti — ”oliko jokin menettelytavan tai sävyn muutos tarpeellinen”.³ Mutta ne toimenpiteet, joihin ryhdyttiin varsin pian osoittivat, ettei valtion tiedotus- ja sensuuritoiminnassa tapahtunut VTL:n henkilövaihdoksien johdosta juurikaan sisällöllisiä tarkistuksia. VTL:n tilanneselostuksissa ryhdyttiin noudattamaan kuitenkin suurempaa varovaisuutta, toisin sanoen lisättiin yhdenlaista ”itsesensuuria”. Tohtori Ruudun 8.4.1943 laatimassa sodanaikaista mielialahoitoa koskevassa mietinnössä todettiin, että ”määrätietoista mielialahoitoa tarvittiin, koska a) usko sodan menestykselliseen loppuun ja kansan tulevaisuuteen säilyisi; jotta b) yksimielisyydestä hellittämättömästi pidettäisiin kiinni; c) jotta sotaponnistukset ja päättäväinen kestävyys säilyisivät herpautumattomina.”⁴

---

1) JUTIKKALA, 1945, 172; kesän 1943 henkilöjärjestelyistä VTL:ssä, FAVORIN, 1969, 7, 12, 21.

2) JUTIKKALA, 1945, 174.

3) JUTIKKALA 1945, 189. Tämä Jutikkalan maininta viittaa siihen, etteivät henkilövaihdokset johtaneet syvällisiin sisällöllisiin muutoksiin.

4) VnTie, Dg:l, tohtori Martti Ruutu: ”Mielialojen hoito sodan aikana”, mietintö 8.4.1943.

”Puntilismin” kukistumisen jälkeen VTL:ssä ei luovuttu ”puntilismista”, vaan pikemminkin vahvistettiin niitä periaatteita, joihin käsite ”puntilismi” kytkeytyi.¹ Oltiin siirtymässä uuteen ”puntilismin” kauteen ilman Puntilaa.

5. Aseveljeys koetteilla — *lehdistö suhdekehityksen ilmapuntariksi*

Saksan kärsimät takaiskut suursodan päärintamalla olivat syksystä 1942 alkaneet hiljalleen nakertaa perustaa suomalais-saksalaiselta aseveljeydeltä. Vaikka Stalingradin kukistuminen ei vielä ratkaisevasti muuttanut Suomen johtavan lehdistön Saksa-asenteita, erilainen muu spekulointi sodan lopputuloksesta ja Suomen vastaisesta politiikasta lisääntyi lehdissä näihin aikoihin.² Niinikään väestön keskuudessa lisääntyi pessimismi sodan lopputuloksesta Saksan tappioiden myötä.³

Suomen sodanjohdossa ei enää Stalingradin tappioiden jälkeen oltu halukkaita keskustelemaan yhteisistä hyökkäysoperaatioista Saksan kanssa. Mannerheim totesi kategorisesti 4. maaliskuuta

---

1) Talvella 1943 VTL:n toiminnan hegemonia oli muodostunut ehdottomasta luottauksesta Saksan voittoon. Tiedotusopilliselta kannalta hegemonian muuttuminen sen antiteesin suuntaan epäilemättä on erittäin ongelmallista. Pertti Hemänuksen mukaan on suhteellisen helppoa vahvistaa vallitsevaa ajattelua, kun sen sijaan vallitsevan hegemonia horjuttaminen on vaikea. SUOMA:n julkaisuja 1/1975, Pertti Hemänuksen puheenvuoro. Antiteesillä tässä tarkoitetaan Neuvostoliiton voittoa. Vielä vuonna 1943 VTL:n piirissä tässä mielessä vallitsi Saksan voittoon nojaava tiedotushegemonia.

2) Ks. PERKO, 1971, 1972; vrt. WIRTANEN, 1964, 200—201; V. BLÜCHER, 1950, 332.

3) Vuoden 1943 alussa kolme neljäsosaa VTL:n tuhansista tarkkailijoista piti Saksan tappioita pahimpana mielialan laskijoina. VnTiEd, Dg:l, mielialakatsaus 11.3.1943.

1943 kenraali Erfurthille: ”Minä en hyökkää enää. Olen menettänyt jo liikaa väkeä”.¹ Suomi teki vuonna 1943 itse asiassa useita sellaisia ratkaisuja, jotka on tulkittavissa yrityksiksi vetäytyä ”suoranaisestä aseveljeydestä”. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että pyrittiin välttämään joutumasta uusiin sitoumuksiin ja mikäli mahdollista saattamaan pois päiväjärjestyksestä vanhoja.² Mutta poliittis-sotilaallisessa johdossa ei vielä kuitenkaan uskottu, että Saksa tulisi totaalisesti häviämään sotaa.³ Vaikka Suomen sotilaallinen johto tekikin vuoden 1943 tapahtumien johdosta eräitä tarkistuksia silloisiin suunnitelmiinsa, ei suomalais-saksalaisten suhteiden osalta liikkumavaraa juuri ollut olemassa tai tätä liikkumavaraa ei uskottu olevan; Saksaan ei voitu katkaista suhteita. Sen sijaan oltiin valmiita ottamaan jotain varovaisia askelia asevelisuhteiden viilentämiseksi. Valtiopäivien avajaisissa 2.2.1943 presidentti Ryti ei maininnut lainkaan Saksaa eikä aseveljeyttä kuten Suomen korkeimmalla johdolla siihen asti oli julkisissa puheissaan ollut tapana tehdä.⁴

Stalingradin kukistuminen muodosti Suomen Saksan suhteiden kestäkykyä mittavaan ensimmäisen todellisen testitilanteen. Päättöksentekijöiden tärkeimmät neuvonantajat eivät kyenneet antamaan yhtenäistä kuvaa tilanteen kehittymisestä; tämä ilmeisesti yl-

---

1) ERFURTH, 1951, 142. Samana päivänä lähettiläs Kivimäki söi Mannerheimin kanssa lounasta Päämajassa. Kenraali Tuompo toteaa Kivimäen raportoineen, ettei pessimismia varsinaisesti vielä esiinny Saksassa eikä Hitlerin vastainen oppositio ”saa ääntään kuuluville”. Toisaalta Suomea pidettiin Saksassa ”parhaana liittolaisena”. Mannerheim tapasi Erfurthin myöhemmin iltapäivällä. TUOMPO, 1969, 177—178. Heti Stalingradin kukistumisen jälkeen Kivimäki oli raportoinut, että vaikka Hitleriä ja kansallissosialistien järjestelmää oli arvosteltu ”ennennäkemättömästi”, se ei kuitenkaan muodostu poliittisesti merkittäväksi. Kivimäen raportti 4.2.1943 ulkoministeriölle, Kivimäen kok. 1. VA. Lähettiläs osui kohdalleen arvioidessaan Stalingradin kukistumisen merkitystä sisäpoliittiselta kannalta.

2) POLVINEN, 1964, 180.

3) Toisaalta taas Suomen ulkomailla olevista lähetystöistä tuli Saksan mahdollisuuksia korostavia kommentteja. Tästä SOIKKANEN, 1977, 156—157

4) Valtiopäivät, ptk I, 1943; 21—24.

läpiti liiallista optimismia aina tammikuun alkuun saakka.¹ Stalingradin kukistuminen koettiin siksi johdon piirissä shokinomaisena tapahtumana. Sisärenkaan Päämajassa pitämä kriisikokous oli tämän ”ensimmäisen shokin” kulminaatiohetki. Tämän jälkeen ajatukset tasapainottuivat, eikä johdon piirissä kukaan enää ehdottanut esimerkiksi Suomen Saksan suhteiden kannalta merkittävämpiä linjantarkistuksia. Melkeinpä ainoiksi muutoksiksi jäivät eräiden sodan ensimmäisten vuosien ”perusilmeeseen” eniten leimautuneiden vaikuttajien uhraaminen orastavan opposition ja julkisen mielipiteen painostuksen edessä. Lisäksi Mannerheim oli tehnyt saksalaisille selväksi, ettei Suomi enää ollut halukas uusiin hyökkäysoperaatioihin.

Suomen ja Saksan suhteita käsiteltiin ensimmäisen kerran Stalingradin kukistumisen jälkeen korkealla poliittisella tasolla heti maaliskuussa, jolloin uusi ulkoministeri Henrik Ramsay vieraili virkaveljensä von Ribbentropin luona Saksassa. Tällöin tuli myös painokkaasti esille Suomen tiedotusvälineiden merkitys uudessa tilanteessa. Ramsay ensinnäkin torjui Suomen havittelevan erillisrauhaa, sekä lupasi Suomen hallituksen pyrkivän parhaansa mukaan huolehtimaan siitä, ettei aseveljeyttä heikentäviä mielipiteitä esiintyisi Suomessa julkisuudessa.² Näin julkisesta sanasta tuli Linkomiehen hallituksen ensi hetkistä alkaen eräänlainen suomalais-saksalaisten asevelisuhteiden ilmapuntari. Saatettiinhan suomalaislehtien kielteinen Saksa-kirjoittelu nyt osoittaa myös heijastelevan Linkomiehen hallituksen asenteita. Epäilemättä näin tilanne oli ollut aiemminkin, mutta nyt Suomen hallitus oli myös muuttuneessa

---

1) Tässä on lisäksi todettava, että Mannerheim oli vuodenvaihteessa 1942/1943 vakavasti sairaana noin kuukauden ajan. On oletettavaa, että tämä sairaus osataan ”hidasti” korkeimman johdon päätöksentekoa myös Stalingradin kysymyksessä. Ks. sairaudesta, TUOMPO, 1969, 167—171; myös Puntila totesi eduskuntapiireissä tuolloin marsalkan terveydentilan olevan huolestuttavan. VOIONMAA, 1971, 212.

2) POLVINEN, 1979, 203, 207, 209; KIVIMÄKI, 1965, 250; SSO ptk II, 1955.

ja yhäti muuttuvassa suursodan vaiheessa valmis sen suoraan tunnustamaan saksalaisille.

Huhtikuun alussa tarkastusjaoston uudeksi päälliköksi tullut tohtori Lauri Posti antoikin erillisrauhahuhuja koskeneen kielto-ohjeen yhteydessä selityksen, joka Ramsayn von Ribbentropille antaman vakuutuksen mukaisesti tuli vastaisen Saksa-suhtautumisen perustaksi: ”Ensiarvoisen tärkeää on, ettei Saksassa pääse meille suopea mieliala kylmenemään. Separatistinen tai muutoin sotilaallista kanssataistelijaamme kohtaan epälojaali kirjoittelu on tyrehdytettävä”.¹ Maaliskuun lopulla oli puolestaan Päämajan operatiivisen osaston päällikkö, eversti V.K. Nihtilä pitänyt lehtimiehille katsauksen, missä Pohjois-Afrikan tapahtumia pyrittiin vähätelmään ja toisaalta korostettiin Saksan mahdollisuuksia Neuvostoliittoon nähden.² Valtiovalta pyrki siten kevättälvellä 1943 tiedotustoiminnallaan voimallisesti ”normalisoimaan” asevelisuhteitaan Saksaan.

Stalingradin tapahtumien yhteydessä saksalaiset luonnollisesti terästivät otettaan pohjoisesta aseveljestään. Saksan sodanjohdon korviin oli tiikhunut tietoja, että Suomen hallitus ei enää uskonut Saksan voittoon. Varmoista lähteistä oli kuultu, että Mannerheim esikuntineen oli niinikään kasvavan pessimismin vallassa.³ Kun ministeri Tanner Sosialidemokraattisen puolueen puolueeneuvoston kokouksessa 14. 2. 1943 toi esille sodasta irrottautumisen mahdollisuuden sekä väläytti erikoisrauhaa ratkaisuksi, tapahtumasta sukeutui varsin hankala suomalaissaksalaisia suhteita rasittanut asia. Lisäksi kokous hyväksyi päätöslauselman, jossa painotettiin, että puolustustaistelua käyvä Suomi oli vapaa, milloin siihen vain ilmenee sopiva tilaisuus, päättämään itse sodasta irrottautumisesta.⁴ Ki-

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 1.4.1943; sekä kiertokirje päätoimittajille 1.4.1943.

2) VnTiE, He:I, ev. Nihtilä 30.3.1943.

3) Tästä ks. POLVINEN, 1979, 244.

4) SDP:n puolueeneuvoston ptk 14.2.1943, TA; TANNER, 1952, 26—28.

vimäki joutui puheen johdosta Berliinissä ulkoministeri von Ribbentropin nuhdeltavaksi. Tämä kysymys ei kuitenkaan aiheuttanut pitempiaikaista säröä maiden välisiin suhteisiin.¹

Mutta jo huhtikuun alussa, pian Ramsayn matkan jälkeen, Kivimäki valitti raportissaan tilanteen taas muuttuneen: ”Julkiset puheet ja lehtien kirjoittelu Amerikkaan päin sekä siinä yhteydessä jälleen omasta sodastamme ja erillisrauhasta ovat herättäneet jälleen epäluuloa vireille. Suomen ja Saksan välit ovat näistä syistä jälleen vähemmän tyydyttävät”.² Kivimäki joutui painamaan hälytyskelloa, vaikka hän oli pari päivää aikaisemmin saanut ohjeet kertoa sopivassa tilaisuudessa saksalaisille, että Suomi oli päättänyt lopettaa saksalaisia kauan hermostuttaneet vironkieliset radiolähetykset. Itseasiassa tällä toimenpiteellä Suomen hallitus oli halunnut heti vakuuttaa saksalaisille, ettei ulkoministeri Ramsayn matka ollut pelkkä kohteliaisuuskäynti: tarkoitus oli pysyä sanojen takana. Ja matkan aikana Ramsay oli saanut kuulla von Ribbentropin esittävän Saksan ”syvän huolestumisen” Suomesta Viroon suunnattujen radiolähetysten johdosta.³ Lehtien kirjoittelusta oli joka tapauksessa yhä selvemmin tulossa suomalais-saksalaisten suhteiden ilmapuntari. Ja lehtien kirjoittelu oli osaltaan yhteydessä maailmalla liikkuneisiin erillisrauhahuhuihin.

---

1) Kivimäki 17.2.1943 ulkoministeriölle; ulkoministeriö 17.2.1943 Kivimäelle. Vastauksessaan Kivimäelle ulkoministeriö totesi sos.dem. puolueen kannanilmauksessa painotetun ”sotamme erillisuonnetta, joka on ollut ennenkin lähtökohtana”. Lisäksi ulkoministeriö painotti, että sota kestää vain niin kauan kuin ”vapaus ja itsenäisyys turvattu, joka myös julkilausuman lopussa esillä.” Näin ulkoministeriö ei ”niellyt” saksalaisten syytöksiä, vaan käytti tilaisuutta hyväkseen, ja hienovaraisesti veti rajaa aseveljeyden ajalliselle kestolle. Kivimäki totesi maaliskuussa, ennen Ramsayn käyntiä, että sos.dem. puoleen julkilausuma ei enää häirinnyt asevelisuhteita. Kivimäki 12.3.1943 ulkoministeriölle; Kivimäen kok. 1, VA. Myös v. Blücher pvk 16.2.1943 (2376), 17.2.1943 (2378), 22.2.1943 (2389). Vrt. POLVINEN, 1979, 346, alaviite 38.

2) Kivimäki 2.4.1943 ulkoministeriölle. Kivimäen kok. 1. VA.

3) Ulkoministeriö 31.3.1943 Kivimäelle; Kivimäen kok. 1. VA. Ks. POLVINEN, 1979, 257—258.

1. Saksan painostuksessa — Yhdysvaltain välitystarjous keväällä 1943

Presidentti Ryti kehotti jo 17. tammikuuta 1943 ulkoministeri Wittingiä toimimaan niin, että saataisiin aikaan neuvottelukosketus Neuvostoliiton kanssa. Tuloksena näin alkunsa saaneista ruotsalaisten diplomaattien neuvotteluista oli 8.2.1943 saatu tieto, ettei Neuvostoliitto enää katsonut olevan aihetta jatkaa sotaa Suomea vastaan, mutta että Neuvostoliitto ei tekisi aloitetta, vaan Suomen tulisi ilmoittaa, millä pohjalla se oli halukas solmimaan rauhan.¹ Rauhanneuvottelujen kynnykseksi muodostui kysymys, uskaltaisiko Suomi istuutua neuvottelupöytään ennen kuin olisi saatu varma tieto siitä, ettei Neuvostoliitto tulisi vaatimaan Moskovan rauhan tapaista epäoikeudenmukaista ”pakkorauhaa”. Suomen hallitus jätti Yhdysvaltain asiainhoitajalle Mc Clintockille muistion, jossa esitettiin käsitys Neuvostoliiton Suomen politiikasta ja välttämättömyydestä saada aikaan tyydyttävät suhteet Neuvostoliiton kanssa. Tähän Yhdysvallat vastasi jo 13.2. uudella muistiolla, jossa kategorisesti Suomea kehoitettiin pyrkimään rauhaan.²

Vuoden 1943 alkupuolella Suomen lehdistö aktivoitui erillisrauhakysymyksessä.³ Mutta toisaalta sensuuri ryhtyi pian rajoittamaan varsin voimallisesti tätä kirjoittelua. Sensuurin kanta muotoiltiin 17.2. annetulla määräyksellä, jolla kiellettiin erillisrauhasta kirjoittelu. Niinikään kiellettiin ruotsalaisten ja anglosaksisten lehtien lainaaminen asiassa. Sensuurin ankaruus näyttää tässä vaiheessa johtuneen siitä, että ennen muuta ”sisäinen rintama” osoitti hajoamisen merkkejä. Ulkopoliittinen väittely oli yksi tämän hajoamisen huomattavimpia kiihdyttäjiä.⁴

---

1) POLVINEN, 1979, 199—200.

2) POLVINEN, 1979, 202—204.

3) PERKO, 1971, 175 ja 174, kuvio 8.

4) VnTaE, Da:3, ohjeet 17.2., 25.2., 7.3., 10.3. ja 11.3.1943; vrt. PERKO, 1971, 177.

Erillisrauhakysymyksessä seuraava siirto kuului Linkomiehen vastanimitetylle ”rauhanhallitukselle”. Hallituksen istunnossa 19. 3. 1943 todettiin, että ensinnäkin oli varmaa, ettei Saksa tulisi voittamaan sotaa. Toisekseen Neuvostoliiton kanssa oli jossain vaiheessa saatava tyydyttävät suhteet, joka edellytti luopumista ”osasta Kannasta”. Samalla kuitenkin toivottiin, että tällöin voitaisiin saada kompensatiota Itä-Karjalasta.¹ Käytännössä kannanmäärittely merkitsi sitä, että hallitus piti edelleen olennaisilta osin kiinni kolmesta sodan alussa hahmottelemastaan sodanpäämäärästä: Itä-Karjalan valloitus pääosiltaan, strategisten rajojen luominen sekä Moskovan rauhassa menetettyjen alueiden takaisin-saaminen. Yhdysvalloille jätettiin jo samana päivänä vastaus, jossa todettiin lakoonisesti, ettei Suomen hallituksen tietoon ollut tullut mitään, joka ”osoittaisi Neuvostoliiton suhtautumisessa tapahtuneen muutoksen”.²

Tämän jälkeen asiainhoitaja McClintock jätti Ramsaylle nootin, jossa Suomelle tarjottiin hyviä palveluksia rauhanneuvottelujen aikaansaamiseksi Suomen ja Neuvostoliiton välille. Samalla annettiin ymmärtää, ettei uutta tarjousta tulisi enää tekemään.³ Mutta vasta nyt Suomi joutui tekemisiin ehkä pahimman erillisrauhan tiellä olleen esteen, Saksan, kanssa. Ulkoministeri Ramsayn tehtyä konsultaatiomatkan Saksaan kolleegansa von Ribbentropin luokse kävi suomalaisille selväksi, että erillisrauha merkitsisi sotilaallista yhteenottoa Saksan kanssa. Näin ollen reaalinen edellytys erillisrauhalle oli, että Saksan tulisi vielä huomattavasti heikentyä, jotta Suomi uskaltaisi ottaa riskin ja joutumasta kahden rintaman väliin.⁴

---

1) Vn:n sal.ptk ulkoministeriön esittelystä 19. 3. 1943; ks. SOIKKANEN, 1977, 158—160. Päämajassa 3. 2. 1943 käydyssä sisärenkaan neuvottelussa oli todettu, että Itä-Karjalasta oli yritettävä pitää kiinni eräänlaisena panttina tulevia neuvotteluja varten. Vrt. POLVINEN, 1979, 202—203.

2) Vn:n sal.ptk ulkoministeriön esittelystä 19. 3. 1943; SOIKKANEN, 1977, 158. 3) POLVINEN, 1979, 211.

4) Kivimäen selostus Ramsayn keskustelusta 26. 3. 1943 v. Ribbentropin kanssa. Ramsayn kok. 5. VA; Polvisen mukaan Saksan asenne oli todiste siitä, että se ei tulisi vapaaehtoisesti sallimaan Suomen solmivan erikoisrauhaa. POLVINEN, 1964, 207, 209; KIVIMÄKI, 1965, 252; SSO, ptk II, 155.

Hallituksen ja sisärenkaankin piirissä esiintyi kevään 1943 aikana eriäviä käsityksiä siitä, miten pitkälle Saksan asenne olisi syytä huomioida. Ratkaisevaa oli kuitenkin, etteivät Ryti eikä Linkomies halunneet riskeerata Saksan suhteen mitään, vaan noudattivat erityisen varovaista linjaa. Suomen Yhdysvalloille annettavaa vastausta käsiteltäessä sen sijaan Mannerheim ja Walden olivat sitä mieltä, että Yhdysvaltain toivomukset tuli mahdollisimman pitkälle ottaa huomioon.¹

Ennen Yhdysvalloille annetun vastauksen antamista suomalaiset yrittivät saada tietoja Neuvostoliiton rauhanehdoista. Neuvostoliitto olikin toimittanut Yhdysvalloille ehdot, joiden tärkeimpinä kohtina olivat Moskovan rauhan rajat ja ainakin 50 prosentin vahingonkorvaus sekä saksalaisten joukkojen poistaminen ja Suomen armeijan demobilisointi.² Yhdysvaltain ulkoministeriössä arvailtiin kuitenkin, että ehdot menivät huomattavasti yli suomalaisten minimitarjouksen. Yhdysvallat näkikin tässä tilanteessa parhaaksi päästä irti koko välitysoperaatiosta vähin äänin. McClintock jätti 10. 4. vastauksen, jossa todettiin, että ”Yhdysvallat ei aikonut toimia välittäjänä”, joten se ”ei myöskään voinut välittää Neuvostoliiton ehtoja”.³

Koska Yhdysvallat ei toimittanut Neuvostoliiton ehtoja ja halusi vetäytyä koko välityshankkeesta, Suomen hallitukselle tarjoutui tilaisuus tähdentää vastauksessaan, että siltä puuttuivat tiedot, joiden pohjalta neuvottelut voitaisiin johtaa kestäväään lopputulokseen. Lisäksi korostettiin, että Suomi kävi puolustustaistelua riippumattomuuden, vapauden ja kansanvaltaisen järjestelmän puolesta. Niinikään tähdennettiin halua säilyttää ystävälliset suhteet Yhdysvaltoihin.⁴

---

1) Mannerheim arvosteli Ramsayn lähettämistä Saksan matkalle. MANNERHEIM, 1952, 418—419; hallituksen sisäisistä erimielisyyksistä, ks. SOIKKANEN, 1977, 159.

2) POLVINEN, 1964, 157—161.

3) McClintockin vastaus 10. 4. 1943; Ramsayn kok. 5. VA.

4) Vn:n ptk ulkoministeriön sal. esittelystä 10. 4. 1943; Suomen vastaus Yhdysvaltain muistioon 10. 4. 1943; Ramsayn kok. 5.

Vuoden 1943 ensimmäisen puoliskon aikana poliittisen ja sotilaallisen johdon keskinäiset käsitykset menivät jossain määrin ristiin pyrittäessä arvioimaan Saksan merkitystä Suomen politiikassa. On oletettavissa, että sotilaallinen johto oli — ainakin hetkittäin — valmiimpi riskeeraamaan enemmän erillisrauhan hyväksi kuin poliittinen johto. Toisaalta koko Suomen ulkopoliittisen ajattelun hapuilusta talven 1943 dramaattisissa oloissa todistaa se, että poliittinen johto teki tunnusteluja myös suomalais-ruotsalaisen liittosuhteen muodostamiseksi tienä sodasta irrottautumiselle. Se oli tietenkin myös todiste siitä, että myös poliittinen johto — ainakin hetkittäin — osoitti todellista kiinnostusta erillisrauhan aikaansaamiseen.¹

2. Erillissotateesin uskottavuus koetuksella

Vaikka erillisrauhasta kirjoittelun estäminen talven 1943 alussa näytti johtuvan siitä, ettei haluttu hajoittaa ”sisäistä rintamaa”, tarvittavaa yksimielisyyttä, vaikutti tiedotuslaitoksen myöhempiin kannanottoihin enemmänkin se tosiasia, ettei Saksa sallinut Suomen edetä ”erillisrauhan tiellä”. Helmikuun puolesta välistä 1943 alkaen sensuuri oli päättäväisesti alkanut rajoittaa erillisrauhakirjoittelua: siitä kirjoittaminen oli täysin kiellettyä. Kysymys erillisrauhasta oli sidoksissa myös erillissotateesin uskottavuuteen.

Vaikka Stalingradin tappion hetkillä sekä korkein poliittinen että myös sotilaallinen johto tunsivat selvää tarvetta vähintäinkin

---

1) Jo ennen Linkomiehen hallituksen muodostamista oli Rangellin hallitus iltakoulussaan 10. 2. 1943 päättänyt, että mahdollisuutta Ruotsin ja Suomen välisen liittosuhteen muodostamiseksi oli tutkittava ja tätä tehtävää hahmottelemaan valittiin Ruotsista hovioikeuden presidentti Ekeberg ja avustaja Heikki Brotherus Suomen Tukholman lähetystöstä. Puntilan mukaan ajatuksen, että sodasta voitaisiin irtaantua Ruotsin avulla, esitti vuoden 1943 alussa myös Ryti. Päämajalla oli talvella 1943 myös suunnitelmia Ruotsin sotilaallisesta osallistumisesta Suomen irrottamiseksi sodasta. Ks. SOIKKANEN, 1977, 157.

pyrkii erillistämään Suomen sodankäyntiä, esille noussut erillisrauhakysymys ja sen lehdistökäsittelyn kieltäminen loi pian suuria esteitä tämän ”vähimmäistavoitteenkin” toteuttamiselle.¹ Alkutilavesta 1943 Suomen lehdet olivat alkaneet käydä keskustelua hyvin yleisellä tasolla mahdollisuudesta, että Suomi jossain sopivassa suursodan kehitysvaiheessa, ehkä piankin, voisi solmia erillisrauhan.² Vaikka Stalingradin kukistuminen käsiteltiin Suomessa suhteellisen vaatimattomin otsikoin,³ tapahtuma selvästi nosti tapetille kysymyksen Suomen tilanteesta ja tulevaisuudesta; ryhdyttiin kyselemään ”Suomen tietä” dramaattisesti heilahtaneessa suurpoliittisessa tilanteessa. Suomen Sosialidemokraatissa Reinhold Sven-to totesi 9. 2. 1943 Suomen aseman suursodassa olevan ”hyvin omintakeinen”. Hyvin vihjailevasti, mutta kuitenkin täysin ymmärrettävästi, kirjoituksessa edelleen todettiin: ”Jos olisimme suuri valtakunta tai sanokaamme hyvin pieni ja etevä valtakunta, niin käsissämme olisi valtteja, joiden avulla Suomi voisi taktillisesti ja asiallisestikin pitää monta tietä auki, uhraamatta diplomaattisen auran hankkimiseen sen suurempaa ulkopoliittista pääomaa”.⁴ Suomen Sosialidemokraatti käsitteli 15. 2. 1943 pääkirjoituksessaan sosialidemokraattisen puolueen julkilausumaa todeten, että olisi vältettävä toisten maiden loukkaamista ”mikä saattaisi myöhemmin koitua meille itsellemme vahingoksi”. Lisäksi vaadittiin luopumista ”Suur-Suomi-propagandasta”.⁵

---

1) Vilkuna painottaa, että Yhdysvaltain välitysyritys teki kysymyksen erillissodasta jälleen ajankohtaiseksi. VILKUNA, 1962, 77.

2) PERKO, 1971, 179, 174, kuvio 8.

3) Tutkituista lehdistä vain Suomen Sosialidemokraatti julkaisi 4. 2. 1943 etusivulla varsin näkyvästi Stalingradin taisteluiden tuloksen: Saksa menetti 300.000 miestä ja 1.000 tankkia. Näin maan johtavan lehdistön tasolla tieto pääosiltaan meni läpi maailmansodan siihen asti ratkaisevimman yhteenoton Saksan kannalta kielteisestä päätöksestä.

4) SS, Reinhold Svento 9. 2. 1943, ”Suurvaltain salainen kirjanpito”.

5) SS pk 15. 2. 1943, ”Selvä ohjelma”. Sensuurin ensimmäisen iskun (17.2.) jälkeen tähdensi Suomen Sosialidemokraatti välittömästi, että ”sotamme erillisestä luonteesta myös johdonmukaisesti seuraa mahdollisuus erillisenä irrottautua-kin sodasta”. SS pk 18. 2. 1943, ”Väärä ohjelma”, vrt. PERKO, 1971, 179, jossa SS:n pääkirjoituksella on väärä otsikko.

Mutta Saksan reagoitua varsin päättäväisesti sensuuri kielsi paria päivää myöhemmin ”toistaiseksi” erillisrauhakirjoittelun.¹ Toisaalta paluuta menneeseen ei enää ollut, siitä piti suursodan yleiskehitys huolen. Sensuurin ja lehdistön välinen kädenvääntö alkoi kiristyä; samalla päätöksentekijät alkoivat tuntea Saksan painostuksen yhä voimallisempana.

Maaliskuun 10. päivänä sensuuri antoi ohjeen, jolla jälleen kategorisesti kiellettiin kaikki keskustelu erillisrauhasta. Lisäksi ilmoitettiin, että mikäli ”joku vielä haluaa kirjoittaa erillissodasta, niin siitä on ennen julkaisemista sovittava tohtori Vilkun kanssa”.² Mutta lehdistö jatkoi edelleen kirjoittelua erillisrauhasta; ainoastaan Yhdysvaltain välitysyriyksestä ei kirjoitettu.³

Suomen lehdistön käyttäytyminen, VTL:n Saksan kannalta epäilemättä epämieluisat henkilövaihdokset ja viime kädessä Linkomiehen hallituksen ”rauhanprofiili” aikaansaivat sen, että ulkoministeri Ramsayn 26. 3. 1943 ulkoministeri von Ribbentropin kanssa käymissä keskusteluissa sivuttiin sensuuriproblematiikkaa. Nimenomaan sensuurin osalta Ramsay tekikin myönnetyksiä.⁴ Mutta tilanne oli kaikesta huolimatta kehittynyt Saksan kannalta niin huolestuttavaksi, että von Ribbentrop vaati Suomea solmimaan Saksan kanssa poliittisen sopimuksen, jota maiden välille ei vielä siihen mennessä oltu tehty. Tällä sopimuksella molemmat osapuolet sitoutuisivat olemaan tekemättä erillisrauhaa. Suomalaiset käsittivät, että saksalaisten ehdottaman poliittisen paktin allekirjoittaminen olisi vienyt lopullisesti uskottavuuden erillissotatesiltä.⁵

---

1) Vrt. edellinen alaviite. Ryti oli vakuuttanut v. Blücherille, ettei Linkomiehen hallitus samaistanut itseään sos.dem. puolueen päätöslauselmaan. V. BLÜCHER, 1950, 335. Tässä on havaittavissa tietty ristiriita ensi vaiheessa Kivimäelle Berliiniin annettujen ohjeiden kanssa. Näyttäisi siltä, että poliittinen johto ainakin aluksi halusi vetää itsenäisempää linjaa Saksan suuntaan. Näin lehdistökeskustelukin pääsi erillisrauhasta vielä maaliskuun lopulla paisumaan.

2) VnTaE, Da:3, ohje 10. 3. 1943; erillisrauhaohjeita oli annettu lisäksi 25. 2. ja 7. 3.; ennen Ramsayn Saksan matkaa annettiin vielä 11. 3. ohje, jolla nimenomaan kiellettiin erillisrauhakeskustelu.

3) PERKO, 1971, 179; vrt. ÖLANDER, 1958, 102—103; myös KORVENHEIMO, 1964, 21.

4) Ks. edellä, 241.

5) POLVINEN, 1979, 268—270; myös TANNER. 1952, 64—66.

Edessä oli kissa ja hiiri-leikki saksalaisten uhatessa ajoittain viljatoimitusten katkaisemisella ja toisaalta suomalaisten pitäessä kiinni kielteisestä asenteesta paktin solmimiseen nähden.¹

Huhtikuun alkupäivistä asti sensuuri uuden johtonsa voimalla ja Ramsayn von Ribbentropille antamien lupausten mukaisesti vaati lehdistöä tiukemmin saksalaisystävällisemmille linjoille. Toisaalta Suomen poliittisen johdon asema oli huhtikuussa 1943 äärimmäisen hankala: lehdistö jatkoi kaikista sensuurin kielloista huolimatta erillisrauhakirjoittelua, toisaalta taas suhteet Yhdysvaltoihin jatkuvasti kärjistyivät ja lisäksi Saksan lähettiläs von Blücher melkeinpä päivittäin kävi hiostamassa ritarikadun uutta päällikköä poliittisen paktin solmimista vauhdittaakseen.² Huhtikuun lopulla, Suomen McClintockille antaman lopullisen vastauksen jälkeen, mutta suomalais-saksalaisen kiistan edelleen jatkuessa, sensuuri antoi lehdistölle lähes epätoivoiselta tuntuva määräyksen, jossa kiellettiin julkisuudessa käsittelemästä ”mihinkään suuntaan Suomen asemaa suursodassa”.³ Runsaan viikon kuluttua sama määräys uusittiin vieläkin tiukemmassa muodossa ja ulotettiin koskemaan myös aiemman materiaalin uudelleen julkaisemista.⁴ Eikä tämäkään tiukennus näyttänyt riittävän. Toukokuun 10. päivänä kieltä vielä selvennettiin: ”Sanontaan ”Suomen asema suurvaltain sodassa” kuuluu myös erillissotamotiivi. Tätäkään ei siis saa julkisuudessa vetää esiin missään muodossa. Sitä koskeva keskustelu on kerta kaikkiaan lopetettava. Sama koskee myös ulkolaisten lausuntojen lainaamista.”⁵ Ohjeen antamista oli edeltänyt kaiken kaikkiaan kahdeksan ohjeen vähittäinen linjanveto. Niissä kaikissa

---

1) POLVINEN, 1979, 271–273.

2) PERKO, 1971, 174, kuvio 8. Suomen ja Yhdysvaltain suhteiden kehittymisestä keväällä 1943, ks. POLVINEN, 1979, 222–225. Saksan painostuksesta, ks. v. BLÜCHER; 1950, 344–345.

3) VnTaE, Da:3, ohje 21. 4. 1943; juuri tuolloin olivat tosin Suomen ja Yhdysvaltain suhteet kiristyneet katkeamispisteeseen. Vrt. POLVINEN, 1979, 223–224.

4) VnTaE, Da:3, ohje 30. 4. 1943. Suomen ja Yhdysvaltain välinen kriisi oli tässä vaiheessa jo lauenut, ja McClintock ilmaisi luottavansa toistaiseksi Suomen hallituksen erillissotamotiiveihin. POLVINEN, 1979, 222, 224–225.

5) VnTaE, Da:3, ohje 10. 5. 1943; myös ohjeet 3. 5. ja 14. 5. 1943; VnTiE, Dd:1, tark.jaoston kirje päätoimittajille 31. 5. 1943.

oli sama perussisältö: erillisrauhasta ei saanut kirjoittaa ja samalla erillisotamotiivi oli pyrittävä ikäänkuin häivyttämään taka-alalle.

Tähänastisessa tutkimuksessa on todettu, että hallitus keväällä 1943 erillisrauhakysymyksessä omaksumallaan menettelyllään teki parhaansa estääkseen — von Ribbentropille annetun lupauksen mukaisesti — lehdistöä särkevästä Saksan vastoinikäymisten myötä haurastuvaa aseveljeyden illuusiota. Niin ikään on todettu, että hallitus ajatteli samalla sisäistä rintamaa, jonka keskuudessa vilkas rauhankeskustelu oli herättänyt levottomuutta ja epätietoisuutta.¹ Nämä johtopäätökset ovat edelleen kestäviä. Kuitenkin olisi paikallaan painottaa, että hallitus oli valmis myötäilemään Saksaa jopa tärkeäksi kokemansa erillisotateesin kustannuksella. Ainakin nähtiin tilanne siksi kriittiseksi, että erillisotateesin vakuuttelu jätettiin diplomaattisten kanavien kautta tapahtuvan vaikuttamisen varaan; lehdistö oli velvoitettu ennen muuta osoittamaan uskollisuutta aseveljeä kohtaan, mutta sitä ei kuitenkaan pystytty pitämään kurissa.²

---

1) PERKO, 1971, 178. Keväällä 1943 rauhan kannattajia oli vielä ehkä yllättävänkin vähän. VnTaE, Dc:l, mielialaraportit 10. 3. ja 22. 3. 1943; SSO pkt II, 150-151. Yllättävyys selittynee sillä, etteivät suomalaiset talvella 1943 tajunneet suursodan yleistilanteesta tapahtuneen ”ratkaisevaa” muutosta.

2) Toisaalta on talven ja kevään 1943 ajalta löydettävissä joitain todisteita siitä, että ainakin hetimitään pyrittiin myös himmentämään suomalais-saksalaisten aseveljeyden elinvoimaisuutta. Esimerkiksi IKL:n piiriorganisaatioiden julkilausemia, joissa otettiin esile ”liittolais”-käsile, sensuroitiin. Vilkinson kokoelma, vedos Ajan Suunnan kirjoituksesta 10. 3. 1943; myös PERKO, 1971, 178. Kun Saksan propagandakoneisto rummutti venäläisten sodan alussa oletettavasti suorittamista ns. Katynin joukkomurhista, ja asia levisi myös Suomen lehtiin, Vilkinson tiedotti päätoimittajille, että Englannissa oli tieto yleisesti torjuttu saksalaisten valheellisena propagandana. VnTiE, Dd:l, Vilkinson päätoimittajille 30. 4. 1943. Esim. Keski-suomalainen julkisti huhti-toukokuussa 1943 runsaasti aineistoa Katynin joukkomurhista. Lehdellä oli näin ilmeistä ”valmiutta” tasapainottaa Saksan kannalta kielteisiksi käyntyä uutisaineistoa. Myös erillisrauhan kannattajiin kuuluneet Hufvudstadsbladet ja Suomen Sosialidemokraatti käsitteivät Katynin murhia johtavilla mielipidepalstoilla. Hbl pk 20. 6. 1943. ”Fredens dubbla ansikte”. Tämä kirjoitus on laadittu Vilkinson ohjeiden mukaan. Kiintoisaa on havaita, että Hbl siitä huolimatta näytti uskonan enemmän saksalaisia kuin englantilaisperäisiä tietoja; SS pk 20. 4. 1943, ”Puistattava löytö”. Saksan propaganda epäilemättä onnistui erinomaisesti Katynin hautapaljustuksillaan. Mielialaraportointi osoitti kansalaisten neuvostovastaisten asenteiden jälleen vahvistuneen ja luottamuksen oman asian ”oikeutuksesta” taas kasvaneen. PM:n Ttus os T 8362/11, Kotijoukkojen esikunnan mielialaraportti 27. 5. 1943.

Mutta suomalais-saksalaisten suhteiden normalisoitumisen mahdollistamiseksi tarvittiin näkyvä hallitustason toimenpide. Suomalaiset eivät olleet suostuneet kuitenkaan siihen, että presidentti Ryti olisi matkustanut vastavierailulle Saksaan Hitlerin edellisvuonna tekemän pikavierailun johdosta.¹ Suomen sovitteluratkaisuksi Kivimäki esitti Berliinissä pääministeri Linkomiehen sankarivainajien muistopäivänä 16. 5. 1943 pitämää puhetta. Tässä puheessa todettiin mm.: ”Taistelua täytyy jatkaa. . . Suomen kansa on liian todellisuudentajuista voidakseen koskaan uskoa, että valtio, joka ennen talvisotaa oli häikäilemättä rikkonut sopimuksia ja joka ei edes noudattanut oman sanelemansa pakkorauhan ehtoja, olisi niin muuttunut, että siihen voitaisiin luottaa. Suomen kansa taistelisi ennen viimeiseen saakka kuin heittäytyisi itäisen naapurinsa armoille”.² Kivimäki katsoi, ettei Suomen tarvinnut vastata Saksalle muulla tavoin. Muuten lähettiläs korosti voimakkaasti Suomen ”asevelvollisuutta”. Sisäpoliittisista syistä sopimusta ei kuitenkaan voitaisi viedä eduskuntaan.

Kesäkuun 23. päivänä von Ribbentrop lopulta ilmoitti hyväksyvänsä Linkomiehen puheen Saksalle riittäväksi vakuutukseksi. Samalla Kivimäki puolestaan totesi Linkomiehen puheen olevan Suomen hallituksen virallinen kannanilmaisu ja samalla hallitus lupasi vastedes tehdä parhaansa estääkseen aseveljeyttä heikentävien lausuntojen julkitulon Suomessa.³ Oli todennäköistä, että kansalaisten mahdollisuudet käsittää suursodan rintamatilanteen tosiasiallisen kehittymisen luonne muodostui entistä ongelmallisemmaksi.

Ilmoittaessaan maaliskuussa uudelle pääministerille Edwin Linkomiehelle eroanomuksensa silloinen sensuuripäällikkö Kustaa

---

1) POLVINEN, 1979, 272.

2) v. BLÜCHER, 1950, 345. Kivimäen tiedustelu 21. 6. 1943 ulkoministeriöltä. Kivimäen kok. 1. VA.

3) POLVINEN, 1979, 272. Saksalaiset ilmoittivat myös, että he olivat valmiit lähettämään Suomeen 20.000 tonnia viljaa. Sekä Romaniassa että Italiassa Linkomiehen puhe sai etusivun uutisena näkyvää huomiota. Sähke Bukarestista ulkoministeriölle 19. 5. 1943 ja sähke Roomasta ulkoministeriölle 18. 5. 1943. UM Fb/110.

Vilkuna totesi pelkäävänsä, että sanan valvonta oli muuttumassa luonteeltaan ”poliisitoiminnaksi”, jota toteuttamaan hän ei ollut sopiva henkilö.¹ Kevään 1943 tapahtumat osoittivat, ettei sensuuri vielä ollut varsinaisesti ryhtynyt mihinkään erityisiin ”poliisitoimiin”. Se oli kuitenkin koko ajan kiristänyt otettaan. Tähänastisessa tutkimuksessa on todettu erillisrauhakieltojen runsauden nimenomaan osoittavan, ettei keskustelua voitu eikä ehkä haluttukaan kokonaan vaientaa.² Epäilemättä sensuuri olisi voinut vieläkin kiristää otettaan, se ei esimerkiksi käyttänyt äärimmäisiä keinoja, kuten takavarikkoa. Mutta kielto-ohjeiden runsaus alkoi myöhäiskevällä vaikuttaa: erillisrauhakeskustelu tyrehtyi ja myös erillissotateesi hävisi kirjoituksista.³ Lisäksi pääministeri vakuutti julkisuudessa Suomen taistelun peruslinjan säilyvän bolshevismiin vastaisena ja toisaalta kansalaisten mielialat olivat Katynin tapahtumien saaman kohun vuoksi selvästi kääntyneet Saksalle myönteiseen suuntaan. Mutta on samalla syytä olettaa, että hallitus nimenomaan halusi vaientaa erillisrauhakeskustelua; siitä olivat todisteena monet sensuuri-ohjeet, mutta lopputulokseen viime kädessä vaikuttivat myös muut kuin sensuuri-toimenpiteet.

Mutta miksi kiellettiin myös erillissotateesin lehdistökäsittely, vaikka Stalingradin kukistuminen oli selvä signaali ja jollaiseksi sekä Mannerheim että Rytikin sen aluksi mielsivät? Todennäköisimmältä vaikuttaa saksalaispainostuksen tehokkuus.⁴ Matti Valtaasaari lähetti toukokuun puolivälissä päätoimittajalle kirjeen, jossa tämä varsin suoraan sanottiinkin. Valtasaari esitti pyynnön, että

---

1) VnTaE, Fa:2, Vilkuna pääministerille 5. 3. 1943.

2) PERKO, 1971, 178.

3) Vilkunan mukaan erillissotateesi pääsi tämän jälkeen julki vain ”vahingossa”, mm. Svenska Pressenissä 29. 7. 1943. VILKUNA, 1962, 77. Esimerkiksi Keski-suomalaisessa ei ole havaittavissa kevätkesällä akselivaltojen kannalta mitään kielteistä aineistoa. Perusasennetta osoitti lehden pääkirjoitus 20. 5. 1943, ”Taistelumme jatkuu ja meidän on kestävä”.

4) Vilkunan mukaan sodanjohto oli valmis jopa pelottelemaan mahdollisuudella, että mikäli Saksa ja Neuvostoliitto solmisivat erillisrauhan ja Suomi kävisi erillistä sotaansa, Suomi jäisi mahdollisesti yksin selvittämään välejään idän jättiläisen kanssa”. VILKUNA, 1962, 77. Tämöntapainen pelottelu tuskin osoitti hallituksen suhtautuneen välinpitämättömästi erillisrauhakeskusteluun.

”ulkopoliittisista syistä lehdistössä ei toistaiseksi käsiteltäisi kysymystä Suomen erillisrauhasta ja sotamme erillisyydestä eikä myöskään kysymystä sotamme päättymishetkestä”.¹ Uusi hallitus oli selvästi päättänyt uhrata lehdistön, jotta oltaisiin välttytty poliittisen paktin solmimiselta. Kun hallitus oli valmis paljastamaan sensuuri-toimintansa varsinaiset ja hyvin arkaluontoiset motiivit, ei ole syytä epäillä, etteikö se todella olisi halunnut vaientaa erillisrauha- ja erillissotakeskustelua.² Suomi alkoi yhä selvemmin olla kohtalon omaisesti sidoksissa Saksan voittoon tai tappioon.³

Samaan aikaan kun suomalais-saksalaiset suhteet olivat kiristyneet keväällä 1943, ryhdyttiin Mannerheimin vaatimuksesta toimenpiteisiin Saksassa palvelevan suomalaisen SS-pataljoonan kotiuttamiseksi. Pataljoona, joka oli ottanut osaa taisteluihin Ukrainan suunnalla ja kärsinyt melkoisia tappioita, hajoitettiin sen palattua Suomeen keväällä 1943 ja sen miehistö sijoitettiin joukko-osastoihin eri puolille Suomen rintamaa.⁴

Sodan puhjettua suomalaisista SS-miehistä oli muodostunut Suomelle varsin pian poliittinen ongelma. Saksassa ryhdyttiin nimittäin heti kesällä 1941 mainostamaan näitä miehiä erinomaisina Saksan armeijan aatteellisina sotilaina. Samalla viitattiin 27. jääkäripatal-

---

1) VnTiE, Dd:1, Valtasaari päätoimittajalle 11. 5. 1943.

2) Vrt. PERKO, 1971, 178.

3) Linkomies totesi kesäkuun lopulla 1943: ”Suomella ei ole minkäänlaista mahdollisuutta poiketa tieltä, jolle idästä alkanut hyökkäys on meidät saanut”. LINKOMIES, 1970, 241. Todettakoon tässä, että Yhdysvaltoihin nähden Suomen diplomaattinen erillissotavakuuttelu näytti tehoavan, koska McClintock huhti-toukokuussa epäsuorasti tunnusti Suomen erillissotateesin hylkäämällä Nils Meinanderin ehdottaman ”Vapaan Suomen hallituksen” perustamisen Tukholmaan. Tästä POLVINEN, 1979, 222.

4) MANNERHEIM, 1952, 422—424: vrt. SOIKKANEN, 1977, 160, jossa todetaan nimenomaan hallituksen vaatineen SS-joukkojen kotiutusta. Jokipii toteaa pataljoonan kotiuttamisesta syntyneen sodanjohdossa kaksi linjaa: hallituksen linja oli selvästi pataljoonan kotiuttamisen kannalla, kun taas Päämaja halusi välttää konflikteja saksalaisten kanssa ja oli siksi valmis osittaisiin myönnytyksiin. Mannerheimin ”myöntäväisyys” on Jokipiin mukaan selitettävissä johtuneeksi nimenomaan suomalais-saksalaisten suhteiden kriisistä: mikäli suomalaiset olisivat selvästi kieltäytyneet jatkamasta SS-pataljoonan rekrytoimista Saksaan, olisi vielä Saksassa olleiden miehien asema vaikeutunut. Ks. pataljoonan kotiuttamisen taustasta, JOKIPII, 1968, 695—700.

joonan kunniakkaisiin perinteisiin, joita nyt nuoret, kaikista yhteiskuntaluokista lähteneet suomalaiset SS-miehet jatkavat. Kotimaassa yritettiin pataljoonasta vaieta, koska se olisi hämärtänyt sodan erillisyyttä.¹

Mutta ilmeisesti vasta myöhäissyksyllä 1942 Mannerheimin aloitteesta sensuuria tiukennettiin Suomen lehdistössä SS-pataljoonan suhteen.² Sensuurin kannalta SS-pataljoonan kotiuttaminen muodostui ongelmalliseksi. Kun pataljoona saapui touko-kesäkuun vaihteessa Suomeen, oli vielä epävarmaa, tulisiko suomalainen osapuoli uudistamaan sopimuksen, toisin sanoen, tultaisiinko SS-pataljoonaa täydentämään.³ Sensuuri olikin vajaa viikkoa ennen pataljoonan saapumista antanut ohjeen, jossa määrättiin kaikki pataljoonan paluun yhteydessä julkaistut puheet, kirjoitukset ja uutiset alistettavaksi tarkastusjaoston hyväksyttäväksi.⁴ Viikkoa myöhemmin annettiin ohje, jolla alistus määrättiin osoitettavaksi Päämajan sensuuritoimistoon.⁵ Määräyksiä tiukennettiin vielä 4. 7., 11. 7. ja 19. 7. 1943, jolloin pataljoona lopullisesti hajoitettiin eikä suostuttu saksalaisten esitykseen palvelussuhteen uusimisesta.⁶ Myöhemmin ei SS-pataljoonana enää juuri aiheuttanut ongelmia sodanjohdolle ja sensuurille. Kuitenkin vastaedes oli kaikki SS-pataljoonaa koskeneet kirjoitukset lähetettävä kirjallisesti Päämajan sensuuritoimistoon.⁷

Suomen sodanjohdon vitkastelu SS-pataljoonan kotiuttamisasiassa ja uuden täydennyssopimuksen allekirjoittamisessa epäilemättä loi kevät-kesän 1943 aikana edellytyksiä erillissotatesin vahvistumiselle. Kuitenkin varsinaisesti sensuurin pimentävä linja oli yhteneväinen sodan alusta alkaen omaksutun menettelytavan kanssa. Kirjoit-

---

1) VILKUNA, 1962, 128.

2) JOKIPII, 1968, 685.

3) JOKIPII, 1968, 700.

4) VnTaE, Da:3, ohje 25. 5. 1943; myös ohje 27. 5. 1943.

5) VnTaE, Da:3, ohje 2. 6. 1943.

6) VnTaE, Da:3, ohjeet 19. 6., 4. 7. ja 11. 7. 1943. Jokipii toteaa ”ankaran sensuurin” masentaneen SS-pataljoonalaisia. JOKIPII, 1968, 713. Ks. VILKUNA, 1962, 129.

7) VILKUNA, 1962, 129. VnTaE, Da:3, ohje 7. 3. 1944.

telu SS-pataljoonasta oli kesällä 1941 johtanut oikeistolaisten ja vasemmistolaisten lehtien väittelyyn.

Epäilemättä tällaisen väittelyn mahdollisuus oli ilmassa myös kesällä 1943. On oletettavissa, että sensuurin etukäteen aloittama tiukka valvonta esti sen syntymisen. On lisäksi syytä huomioida, että sodanjohto teki päätöksensä SS-pataljoonan suhteen vasta, kun varsinainen suomalais-saksalainen suhdekriisi oli ohitettu.

Näin ollen sensuurin toiminnasta SS-pataljoonan kotiuttamisen yhteydessä ei voida sellaisenaan vetää johtopäätöstä, että tarkoituksena oli nimenomaan erillistää Suomen sodankäyntiä. Ennen muuta kyse oli tässäkin suhteiden hoitamisesta Saksaan ja välillisesti sisäisen rintaman huollosta.

Vaikka kesäkuun lopulla onnistuttiinkin suomalais-saksalaiset suhteet normalisoimaan, ei tilanne kuitenkaan enää näyttänyt palautuvan edellisvuoden aikaiselle tasolle. Lähettiläs Kivimäki totesi 30. 6. 1943 laatimassaan raportissa, että Saksassa oli vallalla Suomea kohtaan epäluottamusta ja tyytymättömyyttä, koska arkoja ulkopoliittisia asioita käsiteltiin julkisesti. ”Miltä Suomesta tuntuisi — kysytään — jos Saksan lehdistö Sovjetin osoitteella alkaisi kirjoitella siitä, ettei Saksa rauhanneuvotteluissa tule kiinnittämään huomiota Suomen etuihin. Sotaonni on vaihteleva ja viisaimmin tekee se, joka ei usko sodan pikaisesti päättyvän. Sodan pitkittyminen tietää Suomelle melkoisia vaaroja”.¹ Näin Kivimäki epäsuorasti osoitti, että suhteiden myönteisen kehityksen pahin este löytyi liian sallivasta sensuurista. Päätöksentekijöiden kannalta tilanne epäilemättä oli erittäin haastava: sensuuria oli kiristetty pitkin kevättä, mutta tämä ei näyttänyt riittävän. Kuinka paljon ilmapuntarin sallittaisiin laskea?

---

1) Kivimäen raportti 30. 6. 1943 ulkoministeriölle ”Suomen-Saksan suhteet tällä hetkellä”, Kivimäen kok. 1. VA; myös valtiosihteeri von Steengracht pyysi Suomen hallitusta vaikuttamaan lehdistön kirjoitteluun. Kivimäen kirje 25. 6. 1943 Ramsaylle, Kivimäen kok. 1. VA.

3. Eräitä Saksan kannalta epämiellyttäviä kysymyksiä

Tanskan ja Norjan miehitys oli ollut koko sodan ajan suomalais-saksalaisia suhteita hiertävä kivensiru. Toisaalta saksalaiset yrittivät "ymmärtää" suomalaisten asenteen ja pyrkivät ottamaan tämän jollain tavoin huomioonkin. Keväällä 1943 kun Tanskan ja Norjan miehityksen vuosipäivä tuli jälleen ajankohtaiseksi, Svenska Pressen kirjoitti tapahtumasta tavalla, joka ärsytti saksalaisia. Puhelinkuunteluraportissa todettiin, että Saksan Helsingin lähetystön edustaja oli todennut puhelimesta Berliiniin olevan hämmästyttävää, että jokin suomalainen lehti saattoi kirjoittaa niin epäuskoiseen sävyyn Saksasta ja suhtautui niin sympaattisesti oppositioilmiöihin. Samoin lehti oli kirjoittanut "vähän sympaattiseen sävyyn" Kroatian 2-vuotiskansallispäivästä. Lähetystön edustajan mukaan tällainen oli Suomen "kuuluisan painovapauden" väärinkäyttöä. "Väärinkäyttö on sitäkin hämmästyttävämpää, kun muut suomalaiset ja helsinkiläiset lehdet suhtautuvat asiallisesti ja aivan toiseen tyyliin näihin asioihin".¹ Tässä vaiheessa saksalaiset eivät kuitenkaan ottaneet asiaa puheeksi suomalaisten kanssa.² Mutta toisaalta saksalaiset olivat jo myöhäissyksystä 1942 tehneet suomalaisille selväksi, ettei Norjan miehityksen arvostelu ollut hyväksyttävissä asevelisuhteiden kannalta.³

---

1) PM:n Ttus os T 10683/26, puhelinkuunteluraportista konekirjoitettu suomenos, 9. 4. 1943, klo 17.00 Bln. 2/Til. Dalichow. Svenska Pressen pk 9. 4. 1943, "Den 9 april". Pääkirjoituksessa selostettiin varovaisin sanakääntein Norjan ja Tanskan miehityksiä ja todettiin, että miehitys päättyy vasta, kun suurvallat pääsevät sopimukseen rauhasta. Saksaa on ärsyttänyt se, että lehti ei puolustanut miehitystä; Saksaa ei sinänsä kirjoituksessa syytetty.

2) Tästä ei ole löydettävissä arkistoaineistoa. Vrt. myös ÖLANDER, 1958, 95—99. Näyttää siltä, että Svenska Pressen oli keväällä "huutavan ääni korvessa", koska muut lehdet lähes vaikenivat Tanskan ja Norjan oloista. Mikäli jotain julkaistiin, se oli "neutraalia" ja lähinnä Saksan kannalta myönteistä aineistoa. Ksml pk 28. 3. 1943, "Vaalit Baltian maissa ja Tanskassa"; 16. 4. 1943 etusivulla kuva Norjan Amerikassa asuvasta kruununprinsessasta. Näissä yhteyksissä ei lukija pystynyt erottamaan minkäänlaista Saksa-arvostelua.

3) Valituksen oli tehnyt Päämajaan hallitusneuvos Wünsche. Patoharju oli pitänyt helsinkiläislehtien päätoimittajille puhuttelun, jossa saksalaisten toivomukset esiteltiin. Ks. ÖLANDER, 1958, 96.

Svenska Pressen puolestaan piti eräänlaisena moraalisenä periaatelinjanaan sitä, että lehti kaikin mahdollisin keinoin levitti tietoa Quislingin hallituksen harjoittamasta terrorista.¹ Norjassa huomattiin pian, että Suomessa oli lehti, joka raotti ovea oikealle tiedolle Norjan tapahtumista: Svenska Pressenin irtonumeroita toimitettiin sadoittain Norjaan vuoden 1943 ensimmäisten kuukausien aikana. Onkin oletettavaa, että tämä ”paljasti” Svenska Pressenin saksalaisille, jonka johdosta nimenomaan sen kirjoitettua seurattiin suurella tarkkaavaisuudella.²

Kesäkuun 30. päivänä 1943 Saksan Päämajassa palvellut ilmaisuusiamies, majuri von Nordenskiöld lähetti Päämajaan kirjeen, jossa kiinnitettiin huomiota Svenska Pressenissä 16. 6. 1943 julkaistuihin uutisiin, joiden mukaan saksalaiset käyttivät leikkikaluiksi naamioituja ”epäinhimillisiä” pienoispommeja. Von Nordenskiöld pyysi selvittämään lehden toimitukselle ”asiain oikean laidan”, muttei vaatinut mitään ankarampaa menettelyä. Päämajan sensuuritoimiston päällikön VTL:lle lähettämässä kirjeessä todettiin Svenska Pressenin ”ilmeisesti käyttäneen hyväksi vihollispropagandaa”. Tämän johdosta VTL:ää pyydettiin kiinnittämään huomiota Svenska Pressenin menettelyyn valita uutisensa ”miltei yksinomaan joko vihollislehdistön ja sen tiedoksiantajain tahi parhaassa tapauksessa ’puolueettomien’ uutislähteiden taholta, mikä menettely paitsi, että se toistuvasti on aiheuttanut ikäviä selvityksiä saksalaisten ja suomalaisten sotilasviranomaisen välillä, tekee suoranaisena vihollispropagandana tyhjäksi oman nykyisin varsin värittömän sotapropagandamme ja siten on omiaan mitä haitallisemmin vaikuttamaan mielialojen kehitykseen omaa sodankäyntiämme silmälläpitäen”. Näin lehden saksalaisaineistoa syrjivä toimituspolitiikka riitti aikaansaamaan jo huomattavan kitkan suomalais-saksalaisiin suhteisiin. Päämaja vaati tiukasti saksalais-

---

1) ÖLANDER, 1958, 95.

2) Saksalaiset kielsivät kesästä 1943 alkaen Svenska Pressenin ilmestymisen Norjassa. ÖLANDER, 1958 96; v. Blücher valitti toukokuussa 1943 Svenska Pressenin kirjoittelusta. v. Blücherin pvk 28. 5. 1943 (2522).

ten näkemysten huomioimista. VTL:n tarkastusjaosto päättikin tässä yhteydessä vaihtaa Svenska Pressenille uuden tarkastajan.¹ Samaan aikaan, heinäkuun alussa 1943, sensuuri lähetti ohjeita, joissa vaadittiin kirjoituksista poistettavaksi kaikki, minkä Saksa voisi käsittää ”vähänkään” epäystävälliseksi tai epäluuloa herättäväksi mielenilmaisuksi.²

Suhdekehityksen ilmapuntarin pitäminen lämpimän puolella vaati sensuurilta aktiivista toimintaa keskikesällä 1943. Ja vaikka syksystä 1942 lehdille oli annettu oikeus käyttää myös länsiliittoutuneiden tiedonantoja suursodan tapahtumien selostamisessa, ei tämä käytännössä muiden sensuurin rajoittavien ohjeiden vuoksi antanut lehdille paljonkaan lisää liikkumavaraa. Saksan viralliset tiedotukset muodostivat perusmateriaalin eikä näitä tietoja juuri voinut polemisoida.³ Kovalla kädellä estettiin myös edelleen novostoliittolaisperäisten uutisten leviäminen.⁴

---

1) PM:n Ttus os T 10683/26, v. Nordenskiöld PM:lle 30. 6. 1943, PM:n sens.tsto 5. 7. 1943 VTL:lle, VTL: tarkastusjaosto PM:n sens.tstolle 28. 7. 1943.

2) VnTaE, Da: 3, ohjeet 3. 7. ja 8. 7. 1943. Näihin aikoihin Saksa oli ehtinyt jo valittamaan kahdesta asiasta: suomalaislehdet käsitelivät Yhdysvaltoja Saksaa ”lämpimämmin” eivätkä antaneet riittävästi kiitosta Saksalle siitä, että Suomelle oli myyty 20.000 tonnia viljaa. Näin heinäkuun alusta alkaen Saksan hiostus jatkuu. POLVINEN, 1964, 207, 311; KIVIMÄKI, 1965, 257; Rytin kok. 10. VA. Ulkoministeriö pyrki kuitenkin saksalaisille osoittamaan, että suuri osa suomalaisista lehdistä (US, SS, IS, AS) olivat käsitelleet Saksan viljatoimituksia kiittäen. Ulkoministeriön sähkö Berliiniin 10. 7. 1943. Kivimäen kok. 1. VA. Lehdet olivat kuitenkin ryhtyneet kiittelemään vasta VTL:n kehoituksesta.

3) Erityisesti itärintaman tapahtumista suomalaislehdet saivat tietonsa melkein pä yksinomaan Saksan kautta aina jatkosodan loppuun saakka. PERKO, 1971, 166. Kesäkuun alussa Päämaja kuitenkin määräsi saksalaista alkuperää olevat Suomen rintamatilannetta käsittelevät uutiset ennakkosensuuriin. VnTaE, Fc: 3, PM:n sens.tsto VTL:lle 1. 6. 1943.

4) VnTaE, Da: 3, ohjeet 22. 9. ja 23. 9. 1943. Kielto uusittiin seuraavan kerran vasta 1944 kesäkuussa. Ohje 29. 6. 1944 ja vielä 4. 7. 1944. Näin aivan sodan viime kuukausiin asti neuvostoliittolaisperäinen tiedotusmateriaali ei löytänyt tietään suomalaislehtiin. Vrt. PERKO, 1971, 166. Sen sijaan Päämajan tiedotusosasto antoi 1. 10. 1943 kenraaliluutnantti W: E: Tuompon allekirjoittaman käskyn kenttäkomentajille ja tiedotuskomppanioille, jolla pyydettiin välttämään kaikkea vihollisen ”asiatonta halveksimista”. Vilkona toteaa käskyn olleen lähtöisin Mannerheimilta ”joka oli pitkään pohtinut sen antamista”. Ja näin annettuna se oli ensimmäinen vaatimaton askel kohti tulevan rauhan tien tasoittamista. VILKUNA, 1962, 143.

Suursodan tapahtumat olivat vuoden 1943 aikana kehittyneet jatkuvasti Saksan kannalta huonompaan suuntaan. Länsivaltojen voitto Afrikassa sekä onnistunut maihinnousu Sisiliassa heinäkuussa 1943 ja sen jälkeen pian tapahtunut Benito Mussolinin vallastasyökseminen olivat tapahtumia, joita Suomen lehdistö seurasi aktiivisesti.¹ Sodan siirtyminen Euroopan mantereelle loi jälleen uuden tilanteen, joka asetti virallisen tiedotustoiminnan uusien haasteiden eteen.

Kun lehdet loppukesästä 1943 alkoivat arvioida yleistä tilannetta ja Saksan mahdollisuuksia entistä vakavammin, sensuuri puuttui toistuvasti kirjoitteluun. Tarkastusjaosto lähetti useita ohjeita tarkastustoimistoille, joissa kehoitettiin huolehtimaan siitä, ettei lehtikirjoittelussa mitenkään päästä loukkaamaan Saksan ja Italian sotilaskunnia.² Tässä yhteydessä sensuuri joutui tekemään lehdille jälleen selväksi, ettei ollut luvallista julkaista myöskään sellaista lännestä saatua aineistoa, joka olisi poikennut huomattavasti Saksan antamista virallisista tiedotuksista.³ Mutta huomattavaa oli VTL:n toiminnassa kuitenkin se, että heinäkuun puolivälistä alkaen tiedotuslaitoksen päällikkö Kustaa Vilkuuna ryhtyi kiertokirjeissään luomaan edellytyksiä ”tietyn erillissotalogiikan” mahdollistamiseksi lehtien kirjoittelussa.⁴

Huolimatta siitä, että sensuurin peruslinja säilyi vuoden 1943 aikana käytännöllisesti katsoen muuttumattomana suhtautumises-

---

1) Italian romahdusta seurasi eräänlainen kriisi lehtien kirjoittelussa. Tämän jälkeen ei Saksaan enää uskottu entiseen tapaan Suomen lehdissä. Tämän jälkeen enää ilmeisesti johtavista lehdistä vain Ajan Suunta ja Uusi Suomi jäivät entiselle kannalle. Lehtien asenteista täsmällisemmin. PERKO, 1971, 162—169.

2) VnTaE, Da: 3, ohjeet 17. 7., 26. 7., 27. 7., 18. 9., 14. 10. 1943.

3) VnTaE, Da: 3, ohjeet 16. 4., 23. 9., 26. 10. 1943.

4) VnTiE, Dd: 1, Vilkuunan kiertokirjeet päätoimittajille 8. 7. ja 10. 8. 1943. Vilkuunan linjanvedon ja VTL:n tarkastusjaoston välisten ohjeiden välillä on nähtävissä tietty ristiriita heinäkuun ajalta 1943.

sa aseveljeen¹, eivät mielialat kuitenkaan kehittyneet virallisen tiedotustoiminnan kannalta suotuisasti.² Niinikään rintamamiesten keskuudessa alkoi usko Saksan voittoon laskea elokuusta 1943 saman vuoden loppuun varsin tasaisesti.³ Vaikka virallisen tiedotustoiminnan piirissä työtä jatkuvasti tehostettiin, se ei riittänyt estämään kielteisen mielialakehityksen jatkumista.

Kun sodanjohto oli selvinnyt Stalingradin aiheuttamasta järkytyksestä, se joutui varsin selvin sanoin irtisanoutumaan spekulatioista, että se olisi suunnittelemassa muutoksia politiikkaansa. Syynä oli toisaalta Saksan armoton painostus ja toisaalta eräänlainen taustalla vaikuttanut perusnäkemys, ettei Saksa tulisi häviämään sotaa totaalisesti ja että joka tapauksessa tulevilla rauhanneuvotteluissa Neuvostoliitto olisi tuntuvasti heikentynyt sotaa edeltäneeseen aikaan verrattuna. Mitä pidemmälle vuosi 1943 kului, sitä epäluotettavammaksi tämä ajattelu alkoi osoittautua. Sensuurin merkitys kasvoi koko ajan, koska suursodan kehitys oli tekijä, joka ennen muuta vaikutti sisäisen rintaman kestäkykyyn.

---

1) Päämajan valistustoiminnassa rintamajoukkojen keskuudessa ei vielä vuoden 1943 aikana tehty varsinaista uudelleenarviointia, vaan sodan alussa omaksuttua linjaa noudatettiin osin jopa aktivoidenkin. SALMINEN, 1976, 158—159. Lokakuussa 1943 Päämajan valistustoiminnan johtaja, majuri Antero Rautavaara totesi määriteltessään valistustyön suuntaviivoja, että sodan luonne oli kokonaan muuttunut psykologiseksi. Hän suositteli tiedottamisen yleistä tehostamista ja siihen liittyvää "vihollispropagandan määrätietoista vastustamista". Ibidem, 115. Rautavaaran näkemys viittaa siihen, että Päämajan propagandistit eivät olleet menettäneet uskoaan sodan lopputulokseen, vain sen "luonne" oli muuttunut. Vrt. edellinen sivu, alaviite 1, jossa on havaittavissa tietty ristiriita Mannerheimin ja hänen propagandistiensa näkemyksissä.

2) Syksyllä ei Suomen kotirintama enää juuri uskonut akselin voittoon. Laajemmin kysymystä analysoi, PERKO, 1971, 170—171.

3) Rivimiesten mielialat kuvattiin vielä kesällä 1943 Päämajan valvontaosaston katsauksissa hyviksi. Tähän mainittiin pääsyynä olleen valoisuuden vuodenaika sekä monipuolistuneet harrastustoiminnat. Mutta Saksan armeijan jatkuva vetäytymisen aiheutti vihdoinkin myös suomalaisten joukkojen keskuudessa melkoista taistelutahdon laskua. Päämajan valvontaosaston katsauksessa lokakuulta 1943 monet pitivät Saksan häviötä jo lähes varmana. Vuoden 1943 loppua lähestyttäessä ei optimistisimmassakaan tilannearviossa mielialakehitystä pidetty tyydyttävää parempana. SALMINEN, 1976, 113—114.

Ongelmaksi ei vuoden 1943 aikana muodostunut niinkään Saksa, vaan suursodan rintamakehitys.¹ Tavoitteena oli tiedotustoiminnessa pitää kotimainen suursotauutisointi mahdollisimman saksalaissyntyisenä. Se oli myös paras tae, ettei aseveljeys joutuisi liian voimakkaaseen vastatuuleen.

6. Neuvostoliiton rauhantarjous kesällä 1943 — rauhan kaipuu kasvaa

Kesällä 1943 Neuvostoliiton ja länsivaltojen välit kiristyivät, koska Neuvostoliiton toivomaa länsirintamaa ei syntynyt. Mutta toisaalta Italia oli irtautumassa Saksan rintamasta; tällöin Neuvostoliitto näki tilanteen otolliseksi Suomen taivuttelemiseksi rauhaan.²

Kanavana Suomeen päin Neuvostoliitto käytti tällä kertaa Belgian Tukholman lähettilästä. Neuvostoliitto edellytti Suomen tekemän konkreettisen aloitteen jonka se puolestaan sitoutuisi pitämään salaisena.³ Omat rauhanehtonsa Neuvostoliitto kuitenkin vuodatti ruotsalaisen ”Aftontidningenin” välityksellä.⁴ Näin erillisrauhakysymys tällä kertaa oli kulkeutunut tiedotusvälineisiin jo ennen varsinaisten neuvottelujen alkamista.

---

1) Syyskuun alussa 1943 jaetussa erikoistiedotuksessa Päämaja myönsi, että Suomen kannalta oli tärkeintä Saksan menestys itärintamalla. PM:n Ttus os T 8362 Erikoistiedotus no 9 valistustoimintaa varten 1. 9. 1943.

2) POLVINEN, 1964, 168.

3) Neuvostoliitto oli halukas suoraan kontaktiin suomalaisten kanssa. Belgian lähettiläs oli ainoastaan tekninen tiedon välittäjä — Gripenberg Ramsaylle 31. 7. 1943, VA; SOIKKANEN, 1977, 164. G. A. Gripenberg oli siirtynyt 1. 6. 1943 Vatikaanista Tukholmaan. Häntä pidettiin ulkoasiainhallinnon etevimpänä diplomaattina, joka osoittaa, että diplomaattisen toiminnan painopisteen odotettiin jatkossa olevan Tukholman suunnalla. Ks. LINKOMIES, 1970, 263.

4) Gripenberg Ramsaylle 3. 8. 1943, VA; SOIKKANEN, 1977, 164.

Neuvostoliiton ehdot sisälsivät Moskovan rauhan rajan Kannaksella. Tätä taas perusteltiin Leningradin turvallisuudella. Niinikään uutisessa painotettiin, että jatkossa ehdot kiristysisivät käsittämään Moskovan rauhan rajat kaikkialla. Hangosta ei tässä yhteydessä mainittu mitään.¹

Suomen Tukholman lähettiläs Gripenberg tulkitsi ”Aftontidningenin” tiedot siten, että niihin sisältyi Suomelle annettu neuvotte-lukehoitus, mutta että varsinaisesti ehtoja koskeva osa ei ollut sellainen, että se olisi lyönyt ehdot varsinaisesti lukkoon. Elokuun alkupäivistä alkaen hallituksen sisärengas käsitteli Mannerheimin läsnäollessa Neuvostoliiton tarjousta useissa eri neuvotteluissa. Vaikka uskottiinkin, että Neuvostoliitto oli liikkeellä vain harhautusoperaatiolla, hallitus pyrki ilmeisen vakavasti käyttämään hyväksi syntynyttä tilaisuutta.²

Sisärenkaan kannanotoissa oli eroteltavissa kolme linjaa. Painokkaimmin rauhan puolesta puhui Tanner, joka muistutti, että kansa oli väsynyt sotaan. Sen sijaan muut, vaikkakin myönsivät erillisrauhakysymyksen tulleen ajankohtaisemmaksi, olivat edelleen, kuten kevät-talvella, varovaisia Saksaan päin. Mutta jälleen Mannerheim Waldenin tukemana oli sitä mieltä, että oli toimittava päättäväisesti erillisrauhan hyväksi. Varovaisinta asennoitumista edusti Linkomies, joka perusteli kantaansa sillä, että saksalaisia joukkoja oli maassa ja se vaikutti tilanteeseen.³

Hallitus pääsi yksimielisyyteen siitä, että Yhdysvallat oli yritettävä kytkä rauhanhankkeisiin mukaan. Suomen intressissä oli vetää länsivallat Pohjolaan eräänlaisiksi rauhantilan siirtymisen takaajiksi.

---

1) Rytin muistiinpanoja 3. 8. 1943; Rytin kok 10, VA; POLVINEN, 1964, 168.

2) Gripenberg Ramsaylle 3. 8. 1943; SOIKKANEN, 1977, 164.

3) Rytin muistiinpanoja 3. 8. 1943; Rytin kok 10, VA; TANNER, 1952, 84—87; Linkomies ehdotti, että asia olisi ehdotettava Saksalle ennen neuvotteluihin ryhtymistä. Tällä kertaa myös Mannerheim ja Walden tähdensivät varovaisuutta Saksan suuntaan, vaikka muutoin halusivatkin edetä neuvotteluissa. SOIKKANEN, 1977, 164. Linkomies ei mainitse muistelmissaan mitään siitä, että hän halusi konsultoida Saksaa erillisrauha-asiassa. Vrt. LINKOMIES, 1970, 265—266.

Hallitus jätti kuitenkin vastauksensa Neuvostoliitolle Belgian Tukholman lähettilään välityksellä pääsemättä samaan aikaan eteenpäin länsitunnusteluissaan. Hallituksessa oli kylläkin keskusteltu Yhdysvaltain ehdotuksesta koskien länsivaltojen mahdollista maihinnousua Norjaan tai Petsamoon. Ehdotus sai hallituksessa hyvin myönteisen vastaanoton ja antamassaan vastauksessa Yhdysvaltain Tukholman lähettiläälle se totesi, että ”Suomi tekisi vastarintaa länsiliittoutuneiden tunkeutuessa sen alueelle”. Linkomiehen mukaan hallituksessa ei kuitenkaan koskaan uskottu, että ”tiedustelu olisi koskaan merkinnyt meille mitään”.¹

Vastauksen mukaan Suomi tavoitteli rauhaa, joka varmistaisi hyvät suhteet ja samalla turvaisi Suomen itsenäisyyden. Tällaisina ehtoina Suomen vastauksessa mainittiin rajan revisio Kannaksella ja Itä-Suomenlahden saarien luovuttaminen lukuunottamatta Suursaarta ja muutoin vuoden 1939 rajat, mutta kuitenkin niin, että mainituista luovutuksista vaadittiin korvausta Itä-Karjalasta.²

Neuvostoliittoa ei Suomen vastaus kuitenkaan tyydyttänyt, eikä sen edustaja Tukholmassa myöskään kertonut tarkempaa syytä tähän. Suomalaiset epäilivät, että Belgian lähettiläs oli käsittänyt mahdollisesti väärin Itä-Karjalaa koskevan osan ja tällöin Neuvostoliitto oli mahdollisesti saanut sen kuvan, että Suomi vaati joko etnografisia tai sitten aikanaan O. W. Kuusiselle luvattua aluetta.³

Neuvostoliiton rauhanaloitteen kokoonkuivuminen oli kylmä suihku sisärenkaalle.⁴ Näin huolimatta siitä, että hallituksen asenne ei periaatteessa ollut tullut edelliskevääseen verrattuna juuri paljoa-

---

1) LINKOMIES, 1970, 265. Vrt. TANNER, 1952, 87—66. SOIKKANEN, 1977, 165—166 ja siinä mainittu lähde. Yhdysvaltain ehdotus oli loppujen lopuksi harhautusoperaatio, jolla pyrittiin viemään mielenkiinto toisaalle Normandian maihinnousuvalmistelujen peittämiseksi. Suomen hallituksen kohdalla liittoutuneet onnistuivat sataprosenttisesti. Ks. LINKOMIES, 1970, 265.

2) Suomen vastaus, Ramsayn kok. 1, VA; SOIKKANEN, 1977, 165.

3) Ramsay Gripenbergille 23. 8. 1943.

4) POLVINEN, 1964, 170—171. Vrt. kuitenkin LINKOMIES, 1970, 265.

kaan rauhanhaluisemmaksi. Pidettiinhan neuvottelujen lähtökohtana olennaisilta osin niitä maa-alueita, jotka Suomi oli valloittanut takaisin jatkosodan aikana.¹

Samaan aikaan kun hallitus laati vastaustaan Neuvostoliiton rauhanaloitteeseen, oli lähinnä eduskunnan piiristä alkanut kuulua voimakkaita vaatimuksia, että Suomen ei enää tullut istua ”kädet ristissä” ja odottaa Neuvostoliiton rauhanaloitetta, vaan sen oli tarjottava sitä itse. Tilanne oli tietenkin siltä osin paradoksaalinen, että hallitus työskenteli samaan aikaan kuumeisesti rauhanehtojen parissa. Rauhanoppositio sai tuulta purjeisiin, koska hallitus ei uskaltanut Saksa-vuodon pelossa kertoa salaisesta diplomatiastaan mitään eduskunnalle — ylipäättänsä kenellekään sisärenkaan ulkopuoliselle jäsenelle.²

Rauhantunnustelujen painopisteen siirtyminen Tukholmaan elokuun lopulla 1943 heijastui selvästi sensuurin toiminnassa: elokuun alkupuolelta alkoi yhtäjaksoinen Ruotsin päivälehtien uutisten ja artikkeleiden karsinta.³

Vaikka rauhankeskustelu saavuttikin huippunsa Suomen lehdistössä syksyllä 1943, eivät elokuiset suomalais-neuvostoliittolaiset tunnustelut kuitenkaan muodostuneet suurimmaksi ongelmaksi sensuurille. Ne lehdet, jotka tiesivät enemmän rauhantunnusteluista vaikenivat ja itse asiassa antoivat lojaalia sivustatukea hallitukselle. Pahimmaksi ongelmaksi oli kuitenkin muodostumassa yleinen polemiikki rauhan välttämättömyydestä ja hallitusta kohtaan koh-

---

1) LINKOMIES, 1970, 266.

2) Esim. VOIONMAA, 1971, 250; TANNER, 1952, 89.

3) Tästä VILKUNA, 1962, 87. Sensuuri lähetti esimerkiksi 28. 7. 1943 ohjeen, jossa kiellettiin lainaamasta Svenska Pressenin 28. 7. julkaisemaa ”Marginall Fall” -kirjoitusta. Kirjoituksessa puhuttiin Suomen ”erillisestä” sodasta. Näin Vilkunan heinäkuun alkupuolella raottama lupa varovaisen erillissotakirjoittelun sallimiseksi ei ainakaan näyttänyt olevan mahdollista Svenska Pressenin kohdalla. Ruotsalaislehtiä koskenut kielto-ohje annettiin 29. 7. 1943.

distetut syytökset ”kädet ristissä” istumisesta.¹

Kevääseen 1943 verrattuna väestön mielialat olivat alkaneet vähin erin kypsyä erillisrauhan kannalle.² Näin ollen hallituksen tiellä eivät olleet syyskesällä 1943 enää mielialatekijät. Tämä kehitys oli kuitenkin tapahtunut tavallaan sensuurista huolimatta, koska sen politiikka ei ollut olennaisesti muuttunut edelliskeväästä. Samalla se painokkaasti heijasteli poliittisen johdon perusteltuaan muuttumatonta linjaa.

7. Rauhanoppositio vahvistuu — ristiriita rauhanehdoista kärjistyy

Hallituksen arvostelua oli esiintynyt sodan alusta lähtien, mutta varsinainen rauhanoppositio alkoi saada kantavuutta vasta syksyllä 1942.³ Hallituksen arvostelijat olivat sitä mieltä, että Suomen piti pyrkiä ennen muuta päättäväisemmin irrottautumaan suurvaltasodasta. Viimeinen pisara hallituksen arvostelijoiden vesilasiin kaadettiin elokuussa, jolloin lähinnä suursodan rintamakehityksen luoma tilanne loi hallitusta kohtaan paineita; sitä syytettiin istumisesta ”kädet ristissä”.

---

1) Jopa Ilkka ja Uusi Suomikin ilmoittivat periaatteessa kannattavansa erillisrauhaa. Perkon mukaan nämä lehdet olivat varsin hyvin perillä hallituksen rauhan-tunnusteluista. PERKO, 1971, 185. Oli näin ollen selvää, että tieto tavalla tai toisella vuoti siitä. Todennäköisesti myös VTL:ssä ylin johto oli tietoinen tilanteesta. Tähän viittaa sensuuriohjeiden luonne.

2) Erityisesti työväen keskuudessa mielialat olivat syyskesällä laskeneet ja rivit olivat pahasti hajalla nimenomaan rauhanoppositiion aktivoituttua. FAVORIN-HEINONEN, 1972, 197—199.

3) Eräät sosialidemokraattiset ja ruotsinkieliset oppositiomiehet olivat jo kesällä 1942 aloittaneet julkaista omia tarkoituksperiään palvelevia ”Sensuroimattomia tiedotuksia”, ”Poliittisia tietoja” ja ”Selvät Sanat” -nimisiä salaisia lehtiä, joita oli lähetetty mm. hallituksen jäsenille, kansanedustajille ja lehtimiehille. VIITALA, 1969, 88—89, 148, 169; myös TANNER, 1952, 104.

Mutta toisaalta hallituksen arvostelun kärjistyminen oli pitempiai-
kaisen kehityksen tulosta. Linkomiehen hallitus sai varsin myönteis-
en vastaanoton, mutta varsin pian sen suhteet toisaalta eduskun-
taan ja hallituksen ulkopuolelle jääneisiin poliittisiin voimiin ja
toisaalta julkiseen sanaan, olivat alkaneet kiristyä. Kesäkuun
lopulla 1943 hallitusta yleensä myötäillyt Helsingin Sanomat sai
tuntea kiristyneen sensuurin toimituksessaan. Sensuuri kielsi pää-
kirjoituksen ”Tosiasioita on katsottava suoraan silmiin”, jossa
kuulutettiin seisomista omilla jaloilla ja viitattiin mm. huhuihin,
että Saksa ja Neuvostoliitto olivat ryhtyneet neuvottelemaan ”Suo-
men yli”.¹ Maan suurin päivälehti oli siirtymässä orastavan rauha-
nopposition edustaman kritiikin linjoille.

Rauhanopposition² järjestäytyneempi esiintyminen elokuussa
1943, jolloin Tasavallan presidentille jätettiin 33 julkisuuden hen-
kilön allekirjoittama kirjelmä, ei siten ollut mikään äkillinen ja
odottamaton tapahtuma.³ Kirjelmän allekirjoittajat edustivat po-
liittisesti lähes koko eduskuntaa, vaikkakin ruotsinkielisillä oli
siinä suhteellinen yliedustus. Elokuun 20. päivänä jätetyssä kirjel-
mässä vaadittiin päättäväisiä toimia Suomen erillisrauhan mahdol-
listamiseksi. Kirjelmässä todettiin tyydytyksellä Moskovan rauhas-
sa menetettyjen alueiden takaisin palauttaminen Suomen yhteyteen
ja korostettiin, ettei Suomi ollut halukas osallistumaan suurvalto-
jen välienselvittelyyn. Niinikään kirjelmässä toivottiin suhteiden
parantumista länsiliittoutuneiden kanssa sekä varoitettiin ”Suo-

---

1) HS pk 25. 6., ”Tosiasioita on katsottava suoraan silmiin”. Lehtileike ja VTL:n
kirje merkinnöin. Rytin kok 26.VA. VTL:n kirjeeseen oli käsin kirjoitettu: ”Kun
sensuuri oli hylännyt tämän, vei Erkki sen McClintockille (vasikka)”.

2) Käsitteenä rauhanoppositio ei ollut yksiselitteinen, koska se ei muodostanut
kovinkaan yhtenäistä mielipidettä omaavien kansalaisten liitosta. Esimerkiksi osa
kirjelmän allekirjoittajista ei hyväksynyt sen julkistamista ja näin sanoutuivat irti
siitä (mm. Voionmaa, Hannula ja Heljas). Toiset taas eivät liittyneet allekirjoit-
tajiin taktisista tai ”tilanneharkinnallisista” syistä (Kekkonen). VIITALA, 1969,
140.

3) Hallituksen reaktioista, ks. SOIKKANEN, 1977, 166.

men poliittisen aseman olevan luisumassa kohti vaarallista vaihtetta”.¹

Hallituksen ja sen arvostelijoiden kannoissa oli sekä yhtymäkohdita että eroavaisuuksia. Hallitus tavoitteli rauhaa, jonka ehdot olisivat olleet toteuttamiskelpoiset ja turvanneet kansallisen olemassaolon. Rauhanoppositio sen sijaan vaati rauhan tekoa joka tapauksessa.² Mutta näin ilmaistuna ongelma on jossain määrin yksinkertaistettu. Rauhanoppositio kirjelmä oli ennen muuta ristiriidassa hallituksen rauhanstrategian kanssa. Ulkoministeri Ramsayllehan oli elo-syyskuun vaihteesta 1943 selvinnyt, että ehdottomasti paras tapa hoitaa rauhantunnusteluja oli suora yhteys Neuvostoliittoon. Kirjelmässä esitetyt ajatukset vastasivat sen sijaan hallituksen sisärenkaan edelliskeväisiä näkemyksiä. Tuolloinhan ei vielä uskottu, että Yhdysvallat voisi välittää erillisrauhassa ja tulla Suomen takaajaksi.³

Toinen selvä näkemys liittyi neuvottelualoitteen tekoon: tuliko Suomen tehdä aloite ilman, että se tiesi, mitkä tulisivat olemaan Neuvostoliiton rauhanehdot? Ja kolmantena näkemyserona — tavallaan edelliseen liittyen — oli kysymys saavutettujen rajojen hyväksikäyttämisestä: mistä oltaisiin valmiit luopumaan?

Neuvostoliiton elokuisen rauhantarjouksen yhteydessä Suomen hallitus sai tarjatut rauhanehdot tietoonsa ja se ilmoitti valmiutensa jatkoneuvotteluihin. Mutta poliittisen ja sotilaallisen johdon perustulkinta pysyi entisenlaisena: oltiin varmoja, että Neuvostoliitto tulisi jatkossakin tekemään aloitteen ja tuovan selvästi Moskovan rauhan ehtoja helpomman tarjouksen neuvottelujen kohteeksi.

Joka tapauksessa valtiojohto oli joutumassa vastatusten muuttuvan kotimaisen mielipiteen kanssa; hallituksen valitsema turvallisuuspoliittinen strategia ei ollut enää mikään ”kestohyödyke”.

---

1) VIITALA, 1969, 144.

2) Esim. KORHONEN, 1949, II, 63.

3) Vrt. LINKOMIES, 1970, 268.

Poliittisten puolueiden sisäinen mielialakehitys yhdessä väestön lisääntyneen rauhan kaipuun kanssa painosti hallitusta uudelleen ajattelemaan mielipiteiden säätelyn tehostamista.

Linkomies oli vakuuttunut siitä, että mitä selvemmin sodan aikana ilmaisi rauhan kaipuunsa, sitä huonommat ehdot seurasivat neuvottelutilanteessa.¹ Tämän vuoksi 33:n kirjelmän julkisuuteen vuotaminen, joka tapahtui 21. 8. 1943 Dagens Nyheterin välityksellä, aiheutti kirjelmän allekirjoittajien ja hallituksen välisten suhteiden täydellisen viilenemisen.² Hallituksen oli kuitenkin myös sisäisen rintaman takia käytävä vastaiskuun. Hallituksen piirissä lähdettiin siitä, että kirjelmän julkisuuteen tulo oli joka tapauksessa heikentänyt rauhanedellytyksiä.³

Ensimmäinen osa hallituksen vastaiskua tapahtui 3. 9. 1943, jolloin Linkomies eduskunnassa järjestetyssä ulkopoliittisessa keskustelussa tähdensi, että ”normaali olotila Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa olisi oltava rauha ja keskinäinen hyvä tahto”. Tämä heijasti hallituksen sikäli selvästi muuttunutta tilanteenarviota, että enää ei uskottu Neuvostoliiton häviävän sotaa. Mutta Linkomies toisti muutoin Suomen asemaa ja sodan päämääriä koskevat teesinsä: 1) Suomesta ei johtunut, ettei rauha vallinnut Suomen ja Neuvostoliiton välillä, 2) Suomi pyrki ”hyväksyttävään” ja ”turvalliseen” rauhaan, 3) Suomen sota oli erillissotaa, 4) Suomella ei ollut poliittisia sopimuksia.⁴

---

1) LINKOMIES, 1970, 269.

2) VIITALA, 1969, 140; myös SOIKKANEN, 1977, 166.

3) LINKOMIES, 1970, 269; PERKO, 1971, 185—186; POLVINEN, 1964, 173. Toisaalta on myös esitetty, että kirjelmä oli hyödyksi, koska se osoitti venäläisille, että kommunistien rivien ulkopuolella oli varsin laajoihin piireihin levinnyttä sodanvastaista mielialaa, joka voisi muodostaa perustan uudenaikaisille suhteille Neuvostoliiton kanssa. WAHLBÄCK, 1967, 174. On kuitenkin todettava, että Wahlbäckin teos on osin poleeminen, jonka vuoksi sillä ei, lähdeaineiston sekundääriluonteensa vuoksi, ole kovin suurta todistusvoimaa.

4) Vp 1943, pkt, III, 7—10. Puheen pitämisestä oli muutoin sovittu ennenkuin 33:n kirjelmä jätettiin. Ks. LINKOMIES, 1970, 270; vrt. SOIKKANEN, 1977, 167—168.

Hallitus saattoi olla tyytyväinen eduskuntakeskusteluun: pääosa edustajista asettui hallituksen linjoille. Hallituksen piirissä taas katsottiin allekirjoittaneilta katkaistun selkärangan ja toimenpiteen kääntyneen tekijöitään vastaan.¹ Toisaalta kirjelmä vaikeutti erityisesti sosialidemokraattien asemaa hallituksessa.²

Rauhanopposition Rytille jättämän kirjelmän yhteydessä, erityisesti sen ilmestyttyä tukholmalaisen valtalehden otsikoihin, korostui sensuurin ja tiedotustoiminnan merkitys; seurasi jatkosodan kaikkein kiintoisimpia tiedotus- ja sensuuripelejä. Sanomalehdistö aloitti luonnollisesti — koska oli kirjelmän jättämisen yhteydessä sovittu, että nimenomaan presidentti ratkaisisi sen julkistamisen³ — vilkkaan keskustelun Suomen rauhan mahdollisuuksista.⁴

Vilkuna esittää, että ilmeisesti alun alkaen Ryti ja Ramsey olivat kirjelmän julkistamisen kannalla, kun sen sijaan Linkomies vastusti menettelyä. Vilkunan mukaan kirjelmän kommentointikin jätettiin sikäli vapaaksi, ettei kirjoituksia tarvinnut alistaa suoraan tarkastusjaostolle. Mutta se, että vain tukholmalainen Dagens Nyheter julkisti kirjelmän sen jättämistä seuraavana päivänä, ja

---

1) Vp 1943, ptk III, 7—10. Ramsay Kivimäelle 27. 8. ja 13. 9. 1943, Ramsayn kok., VA; SOIKKANEN, 1977, 168.

2) Tanner moitti allekirjoittaneita sosialidemokraatteja siitä, että he olivat toimineet vastoin puolueen yleisiä menettelytapoja ryhtyessään toimenpiteisiin, joista puolue-elimissä ei oltu keskusteltu. Puoluejohto käsitteli tilannetta kokouksessaan 10. 9. 1943. Koska kriisi oli pahenemassa, se painettiin taka-alalle puolueen yhtenäisyyden nimissä. Ks. esim. TANNER, 1952, 109—110. Mielialakatsauksessa syyskuun alkupuolella todettiin kuiskauskampanjan etenemisestä työväestön keskuudessa, joka oli kohdistunut nimenomaan Tanneria vastaan. VnTaE, Dc:l, mielialakatsaus 20. 9. 1943.

3) SOIKKANEN, 1977, 166. Luovustustilaisuudessa kylläkin sovittiin, ettei kirjelmää julkistettaisi. Ramsay Kivimäelle 24. 8. 1943, Ramsayn kok., VA.

4) Vrt. PERKO, 1971, 174, kuvio 8; Viitalan mukaan voidaan Suomen lehdistöstä löytää kuukauden ajalta (elo — syyskuu 1943) noin 1.200 kirjoitusta, joissa kosketeltiin kirjelmää ja rauhanoppositiota. VIITALA, 1969, 88—89, 148, 169. Valtaosa lehdistöä tuomitsi kirjelmän ja sen takana olleen opposition toiminnan. Vain sos.dem. ja ruotsinkieliset lehdet suhtautuivat kirjelmään myönteisesti. VIITALA 1969, 144—149. Tämä luonnollisesti olennaisella tavalla helpotti sensuurin työtä. Esim. Ksml pk 2. 9. 1943, ”Muuan kirjelmä”. Lehti tuomitsi 33:n kirjelmän ”harkitsemattomaksi ja vahingolliseksi”.

että hallitus piti tällaista menettelyä ”petoksellisena”, vahvistaa Ramsayn Kivimäelle esittämän näkemyksen todenperäisyyttä, ettei hallituksen piirissä oltu ainakaan välittömästi ajateltu julkistaa kirjelmää.¹

Ja lisäksi sensuuri aloitti heti ruotsalaislehden julkistamisen jälkeen tarkastusviranomaisten ja lehtien päättäväisen ohjinnan.

21. 8. ”Tasavallan Presidentille jätetystä kirjelmästä, jossa kosketellaan politiikkamme suuntaviivoja ja jonka on allekirjoittanut 50 kansalaista, ei toistaiseksi tietoja julkisuuteen (DN julkaisut tänään asiasta uutisen). STT:n välittämää virallista uutista ei saa kommentoida”.²

Ohjeessa todettiin virheellisesti allekirjoittajien määräksi 50. Sensuurin epätarkka toiminta näinkin tärkeässä asiassa viittaa kiireeseen ja jopa eräänlaiseen paniikkitunnelmaan.³

22. 8. ”Presidentille 20. 8. jätettyä kirjelmää koskevia ulkomaisen lehtien uutisia ja lausuntoja ei saa toistaiseksi lainata. Kommentti kielto on voimassa edelleen”.

23. 8. ”Kommentteja presidentille jätetyn kirjelmän johdosta olisi syytä välttää. Jos joku kuitenkin haluaa kirjoittaa asiasta, on kirjoitukset alistettava jaostolle”.

27. 8. ”Kommentteja presidentille jätetystä kirjelmästä ei ehdottomasti tarvitse alistaa jaostolle”.⁴

---

1) VILKUNA, 1962, 94, Vilkunan kirjassaan antama tieto on säilyneen lähdeaineiston valossa täysin virheellinen. Vrt. SOIKKANEN, 1977, 166. Samoin Perko esittää virheellisen ja epätarkan näkemyksen. PERKO, 1971, 184. V. Blücher toteaa Ramsayn todenneen hänelle, että lehdistö oli saanut ohjeen käsitellä kirjelmää ”pikkuasiana”, mutta DN:n julkistamisen jälkeen asia ei käynyt pitäminen salassa. V: BLÜCHER, 1950, 352. Tämä vahvistaa käsitystä, että hallitus aikoi vaieta 33:n kirjelmästä.

2) VnTaE, Da3, ohje 21. 8. 1943.

3) Vilkuna ei ole huomionnut 21. 8. lähetettyä ohjetta lainkaan. Ks. VILKUNA, 1962, 94. Myöskään Perko ei ole huomionnut 21. 8. lähetettyä ohjetta. Vrt. PERKO, 1971, 184.

4) VnTaE, Da:3, ohjeet 22. 8., 23. 8., 27. 8. 1943. Perko ei ole huomionnut 22. 8. lähetettyä ohjetta. Vrt. PERKO, 1971, 184. Vilkuna puolestaan näyttää täysin unohtaneen sensuurin lähettäneen mitään ohjeita. VILKUNA, 1962, 94.

Hallitus ja sensuuri yrittivät joka tapauksessa ensin hillitä varsin ankarin ohjein nopeasti paisunutta kirjoittelua. Mutta kirjelmän jättämiseen liittyi siksi olennaisella tavalla erillisrauhakysymys, että erityisohjinta oli välttämätöntä. Toisaalta hallitus tiesi vahingon jo tapahtuneen, joten täydellinen sensuuri olisi ainoastaan heikentänyt hallituksen asemaa. Taktista, ”väljää sensuuria” täydensi vielä VTL:n tuotanto-osaston jakamat artikkelit, joissa kirjelmän jättämistä arvosteltiin.¹ On kuvaavaa, että kun laineet kirjelmän ympäriltä hieman laantuivat, sensuuri lähetti ohjeen, jossa alustus tuli pakolliseksi.²

Tavallaan toisen osan hallituksen vastaiskusta muodostivat sen viralliset puheenvuorot. Pääministerin eduskuntapuhetta ei julkaistu, vaan pääministeri antoi Vilkun kehoituksesta haastattelun kolmelle ulkolaiselle lehdelle. Haastattelussa pääministeri tähdensi Suomen erillisuutta, Suomen kuulumista Pohjolaan sekä oikeutta itse päättää sodasta irtaantumisesta.³

Haastattelun ansiosta sosialidemokraattien asema hallituspuolueena jonkin verran helpottui. Mutta toisaalta pääministeri oli yrittäessään istua ”kahdella tuolilla” uhkaavasti alkanut luisua niiden väliin. Samalla kun hallituksen sosialidemokraattiset ministerit Tanner ja Fagerholm ilmaisivat tyytyväisyytensä Linkomiehen puheen johdosta, kokoomuslaiset ministerit Lehtonen ja Osara sekä maalaisliiton Reinikka arvostelivat haastattelua pitäen siinä esitettyjä ajatuksia väärinä. Ruotsalaisten Ehrnroth ja maalaisliiton Kalliokoski taas tyytyivät epäilemään muodon onnistuneisuutta.⁴

---

1) Tästä mainitsee PERKO, 1971, 185; myös POLVINEN, 1964, 173.

2) VnTaE, Da:3, ohje 20. 12. 1943.

3) Päämaja ja mm. Ramsay vastustivat puheen julkaisemista, kun sen sijaan pääministeri ja Tanner olivat sitä mieltä, että puhe olisi pitänyt julkaista. LINKOMIES, 1970, 273—278. Myös KUSTAA VILKUNA, Linkomiehen rohkea haastattelu, Suomen Kuvalehti no 39/25. 9. 1970; myös VOIONMAA, 1971, 260—262.

4) LINKOMIES, 1970, 278—279. L. A. Puntila kirjoitti 14. 8. 1944 kenraaliluutnantti Paavo Talvelalle; ”Jos suhteet vielä Saksaankin vaarannettiin, oli tuijotettu silmät sokeiksi sisäpoliittisiin vaaroihin, kuten teki Linkomies antaessaan 1943 surullisen kuuluisan haastattelunsa ja ”petatessaan” horjuvan valtakautensa sisäpoliittisesti ulkopoliittikan kustannuksella”. PUNTILA, 1972, 168.

Haastattelun aiheuttamista hallituksen sisäisistä erimielisyyksistä kielii myös se, että sensuuri kielsi varsin pian haastattelun julkaisemisen jälkeen sen kaikkinaisen kommentoinnin.¹ Tämä tapahtui heti, kun Linkomiehen henkilö oli Suomessa tullut tunnetuksi haastattelun antajana.²

Ehkä suurimpana syynä siihen, että hallituksen arvostelu purkautui 33:n kirjelmän jättämisen ja sen provokatiivisen julkaisemisen muodossa, voidaan pitää hallituksen omaa salaista diplomaattia.³ Tässä mielessä on kiintoisaa, ettei hallitus kotimaassa antanut mitään julkista selvitystä tilanteesta: kirjelmän jättämisen yhteydessä oli tarkoitus luopua sen julkistamisesta, pääministerin eduskuntapuhetta ei julkaistu eikä pääministerin ulkolaisille lehdille antamaa haastattelua myöskään julkaistu Suomessa eikä sen käsitelyä muutoinkaan sallittu.

Alusta alkaen piti pääministerin henkilön nimenomaisesti pysyä salassa. Lehtimiehet käyttivät haastattelussa muotoa ”arvovaltainen taho”. Kun haastattelu julkaistiin syyskuun puolivälin alla tukholmalaisissa lehdissä, ulkoasiainministeriö lähetti Berliiniin sähkeen, jossa todettiin, ettei haastattelua voida pitää autorisoituna deklaraationa, vaan luettava kirjoittajien tiliin. ”Linkomies otti vastaan 3 lehtimiestä keskustellen lyhyen ajan heidän kanssaan.

---

1) VnTaE, ohje 17. 9. 1943. Perko käsittelee 17. 9. 1943 annettua ohjetta kirjelmän jättämiseen liittyvän ohjeiston osana. Kyse oli kuitenkin jo osin kahdesta eri asiasta. Perko ei myöskään mainitse Linkomiehen haastattelua ollenkaan eikä erittele 17. 9. annetun ohjeen sisältöä. PERKO, 1971, 184.

2) Esim. SS pk 13. 9. 1943, ”Suomen politiikan sanoma”, jossa lainattiin Ruotsin lehtien julkaisemaa ”korkean suomalaistahon” antamaa ”sensaatiohaastattelua”. SS pk 17. 9. 1943, ”Haastattelu vastaamatta”, jossa Linkomiehen henkilö todetaan ja oletetaan hallituksen ”tiedonannon” johtavan keskustelun tukahtumiseen.

3) Eduskuntaa ei informoitu hallituksen rauhantunnusteluista. Ei edes pääministerin päivällisillä 1. 9. 1943 tai pääministerin eduskuntapuheessa pari päivää myöhemmin valotettu juuri ympäri pyöreitä lauseita enempää, ”mitä hallitus todella oli tehnyt tai aikoi tehdä”. LINKOMIES, 1970, 269; VOIONMAA, 1971, 252—255.

Osittain tämän keskustelun, mutta myös muiden informaatioiden nojalla, nämä olivat laatineet kirjoituksensa”.¹

Hallituksen käyttäytymistä pohdittaessa on keskeistä merkitystä ollut ilmeisesti suhteiden ylläpitämisellä Saksaan. Suomen hallitus oli elokuussa kyennyt salaamaan saksalaisilta Belgian lähettilään rauhantunnustelut. Mutta Suomen lehdistön aloittama rauhankeskustelu ja mm. Aftontidningenin ja Dagens Nyheterin monet kirjoitukset epäilemättä osattiin lukea suurennuslasilla myös Berliinissä.

On oletettavissa, että saksalaiset eivät aluksi huolestuneet 33:n kirjelmästä, koska korkein johto näytti sivuuttavan sen ”olankohauksella”.² Kun Suomen lehdet alkoivat aiemmasta poiketen elo-syyskuun vaihteessa arvostella varsin näkyvästi Saksan toimia miehityssä Tanskassa³, lähettiläs von Blücher meni vasta tällöin 2. 9. 1943 ulkoministeri Ramsayn luokse valittamaan lehtien kirjoittelusta. Samassa yhteydessä Saksan lähettiläs kylläkin otti esille Suomen Sosialidemokraatin ja Hufvudstadsbladetin edellispäiväiset kirjoitukset, joissa oli kirjoitettu erillisrauhasta.⁴

Lähettiläs von Blücher tajusi tilanteen vakavuuden ilmeisesti vast sitten, kun hänen luettavakseen oli tuotu mm. ruotsalaislehdissä syyskuun puolivälissä julkastu ”arvovaltaisen suomalaistahon”—

---

1) Ulkoministeriö 13. 9. 1943 Berliinin (sähke). Kivimäen kok 1 VA. Samana päivänä kun tämä sähke lähetettiin, todettiin Helsingissä v. Blücherille haastattelun todellisen antajan henkilöllisyys. Ks. seuraava sivu. Vuonna 1950 julkaistuissa muistelmissaan v. Blücher ei kuitenkaan paljasta Linkomiestä. V. BLÜCHER 1950, 352

2) Kun v. Blücher esimerkiksi 18. 8. 1943 tapasi Rytin, ei Suomen presidentti kertonut mitään vireillä olleista rauhantunnusteluista. Vrt. V. BLÜCHER, 1950, 351.

3) Elokuun 29. päivänä 1943 Tanskaan julistettiin sotilaallinen poikkeustila ja ns. ”yhteistoimintapolitiikan kausi” miehittäjien ja Tanskan hallituksen välillä päättyi. Esim. BINDSLØV-FREDERIKSEN, 1960, 381-384. Suomen lehdistö ryhtyi käsittelemään Tanskan tapahtumia innolla. Keskisuomalaisessa oli 1.-4.9.1943 runsaasti uutisaineistoa Tanskasta ja varsin selvästi kritiikki Saksaa vastaan nosti päätään. SS:ssa alkoi olla uutisia Tanskasta 19.8. alkaen; v. Blücherin pvk 2.9.1943 (2581-2582); esim. SS pk 30.8.1943, ”Tanska poikkeustilassa”.

4) Vrt. V. BLÜCHER, 1950, 353. V. Blücher nimenomaan korostaa, että aloitteen takana oli vain ”pieni vähemmistö”; v. Blücherin pvk 21. 8. 1943; myös SOIKKANEN, 1971, 168.

siis edellämainittu Linkomiehen — haastattelu. Syyskuun 13 päivänä käydyssä keskustelussa Ramsay sanoi suoraan von Blücherille haastattelun antajan olleen itse pääministeri Linkomies. Von Blücher totesi tilanteen olevan erittäin ”epämiellyttävän”, koska pääministeri piti kaksi erilaista puhetta, toisen eduskunnalle ja toisen ulkolaisille tiedotusvälineille.¹

Seuraavana päivänä Ramsay selitti von Blücherille, että haastattelussa oli esitetty väärää tilastoja, kestävämpiä huomautuksia suomalais-saksalaisista suhteista ja että haastattelu muutoinkin oli ristiriidassa Linkomiehen valtiopäiväpuheen kanssa. Von Blücherille ei Ramsayn selittely kuitenkaan riittänyt vaan hän vaati haastattelun dementoimista. Hän viittasi Uuden Suomen ja Hufvudstadsbladetin saman päivän pääkirjoituksiin, joissa todettiin haastattelijoiden syyllistyneen huolimattomuuteen. Von Blücher jatkoi painostustaan ja toisti seuraavana päivänä dementiaaatiomuksensa sekä vaati Linkomiehen eduskuntapuheen julkaisemista. Ramsay ei kuitenkaan uskaltanut luvata tässä vaiheessa mitään ”myönnytyksiä”.²

Ramsayn painostuksesta Linkomies osittain peruuttikin haastattelun vedoten siihen, että se oli tapahtunut keskustelumudossa.³ Von Blücher kuitenkin ymmärsi, että kysymys oli täydellisestä dementiaasta ja tyytyi tässä vaiheessa Ramsayn vakuutteluun. Tämä tuntuu siinäkin mielessä yllättävältä, että Linkomiehen täsmällisessä 15. 9. 1943 julkaistussa ”vastineessa”, eikä siis dementiaassa, todetaan sen syntyneen keskustelussa ja toisekseen sen saaneen julkisuudessa ”eräissä kohdin sävyn, joka ei vastaa sitä, mikä keskustelussa esiintyi”. Vastineessa ei vedetty takaisin olennaisia haastattelussa esitet-

---

1) V. Blücherin pvk 13. 9. 1943 (2594).

2) V. Blücherin pvk 15. 9. 1943 (2602): vrt. myös SOIKKANEN, 1977, 168.

3) LINKOMIES, 1970, 279. Tässä on syytä kiinnittää huomiota pieneen epätasallisuuteen, joka ilmenee tähänastisessa tutkimuksessa. Julkisuuteen annetuissa vastineissa ei puhuttu mitään siitä, että Linkomies ei ollut etukäteen nähnyt haastattelua. Ainoastaan siinä vaiheessa, kun Ramsay yritti rauhoittaa v. Blücheriä, ettei suomalaisten tarvitsisi laatia edes vastinetta, Suomen ulkoministeri totesi näin v. Blücherille. Vrt. v. Blücher pvk 14. 9. 1943 (2598); vrt. SOIKKANEN, 1977, 169.

tyjä toteamuksia.¹

Linkomiehen haastattelun tavoitteena oli epäilemättä ennen muuta parantaa suhteita länsiliittoutuneisiin² ja toisaalta ”petata” pääministerin sisäpoliittisesti heikentynyttä asemaa 33:n kirjelmän jälkeisissä tulehtuneissa oloissa. Linkomiestä voidaan syyttää jälkikäteen linjattomuudesta³, mutta toisaalta hänen toimintansa voidaan myös nähdä taitavana poliittisena taktikoimisena, jossa päämääränä oli hallituksen koossapitäminen — ja rauhankeskusteluille edullisten asemien hankkiminen. Ja tämä manööveriöinti näytti hyvin läpäisseen suomalais-saksalaisten suhteiden senhetkiset karikot.

Sensuuri oli elo-syyskuussa 1943 luopunut aiemmin noudattamastaan johdonmukaisesta erillisrauhakeskustelun kieltävästä asenteestaan. Toisaalta se sai sivustatukea lehdistöltä, koska valtaosa oli kirjoittanut rauhanopposition toimintaa vastaan. Syyskuun 17. päivänä sensuuri antoi kuitenkin yleisohjeen erillisrauhakeskustelun hillitsemistarkoituksessa: ”Mikäli jokin lehti haluaisi jatkaa keskustelua Suomen rauhanmahdollisuuksista, kirjoitukset on alistettava tri Postille”.⁴ Näihin aikoihin mielialaraportoinnissa

---

1) V. Blücherin pvk 16. 9. 1943 (2603).

2) V. Blücher kertoi 16. 9. Ramsaylle saaneensa kuulla, että yksi haastatteliijoista, ”amerikkalainen Fleischer” oli ennen maasta poistumista todennut, että ”Linkomies oli puhunut voimakkaasti Saksaa vastaan” ja että ”rauhanneuvottelut olivat parhaillaan meneillään”. Lisäksi Fleischer oli todennut asettuvansa Tukholmaan saavuttuaan yhteyteen neuvostoliittolaisten kanssa: Ramsay ei kuitenkaan ottanut näitä v. Blücherin tietoja vakavasti, vaan sanoi amerikkalaisten lehtimiesten olevan ”täysin arvaamattomia”. V. Blücherin pvk 16.9.1943 (2603). Ryti piti Linkomiehen haastattelua Suomelle hyödyllisenä, vaikka toivoikin Linkomieheltä vastaavallisissa tapauksissa kontaktin ottoa. LINKOMIES, 1970, 282.

3) L. A. Puntila kirjoitti 20. 6. 1943 presidentti Rytille: ”Linkomiehen edustama pokkaaminen milloin tuonne milloin tänne on heikointa”. PUNTILA, 1972, 116. Maisteri Matti Valtasaarelle Puntila totesi kirjeessään 21. 6. 1943: ”Linkomiehen kahden tuolin politiikka on vinyt siihen, mihin on pelättykin: istumiseen tuolien väliin: täydelliseen eristymiseen”. Kirjeessä viitataan koko ”Linkomiehen kauden”. PUNTILA, 1972, 119.

4) VnTaE, ohje 17. 9. 1943. Ks. VILKUNA, 1962, 87. Myös armeijan piiristä oli valitettu erillisrauhakirjoittelusta. SALMINEN, 1976, 114.

voitiin toisaalta huomata kansalaisten kiinnostuksen erillisrauhaa kohtaan voimakkaasti kasvaneen.¹

Sodan sisäiseen rintamaan oli syyskuun aikana kuitenkin päässyt syntymään särö, joka alkoi yhä enemmän haitata sosialidemokraattisen ryhmän työtä. Erillisrauhaan johtava tie oli Suomen hallituksen toimesta päällystetty vielä kuitenkin periaatteilla ja ehdoilla, joihin kuuluivat yhteisymmärrys Saksan kanssa sekä Moskovan rauhan kaltaisten ”kovien” ehtojen torjuminen. Kansanedustaja Väinö Voionmaa luonnehti tilannetta 17. 9. 1943 pojalleen lähettämässään kirjeessä todeten nimeksi parhaiten sopivan ”Sekava tilanne Suomessa. . . sillä luulenpa meidän ulkopoliittisen tilanteen olevan tällä hetkellä sekava niin hallituksessa kuin hallituksen ulkopuolellakin”.² Edessä oli vielä lähes päivälleen yksi vuosi sotaa eikä Voionmaan arvio tulisi osoittautumaan olleenkaan virheelliseksi.

Elo-syyskuussa VTL:lla oli keskeinen asema hallituksen poliittisessa kokonaisstrategiassa. Voitaneen todeta, että sensuurin ja VTL:n tuotantotoimiston yhteistyön avulla lehdistökeskustelu 33:n kirjelmän ympärillä kääntyi hallituksen kannalta edulliseksi (kirjelmä tuomittiin). Toisaalta taas hallituksen sisäpoliittisen otteen varmistamiseksi tarvittiin ”vastaiskuja”, joiksi valittiin pääministerin vahvat puheenvuorot (eduskuntapuhe ja ulkolaisille lehtimiehille annettu haastattelu.) Erityisesti haastattelun vaikutus oli kokonaisuutena myönteinen sekä Linkomiehelle henkilökohtaisesti että myös koko hallitukselle. Ainoa riski oli Saksan reaktio, mutta ilmeisellä ”vippaskonstillalla” (Ramsayn ilmoittama ”dementia”) Saksa kyettiin rauhoittamaan ilman mitään olennaista myönnytyksiä.

Lopputuloksena oli, että Linkomiehen hallitus kykeni syyskuussa jatkamaan toimintaansa sisäisesti suhteellisen ehjänä ja —

---

1) VnTaE, Dc: 1, mielialaraportti 23. 9. 1943.

2) Voionmaa toteaa 8. 9. 1943: ”Hallituksen luottamuslause (kirjelmästä 3. 9. käyty eduskuntakeskustelu) ei merkitse mitään, vaan on poliittista formalismia tällaisissa oloissa. . . tärkeintä on ollut meidän aikaansaamamme melu, ja sitä tulemme nyt sitkeästi jatkamaan, kunnes eräitä yli laidan heittämiä kunniallisen rauhan tieltä tapahtuu”. VOIONMAA, 1971, 255.

ainakin hetkellisesti — Saksa-suhteiden ollessa tyydyttävällä kannalla. VTL:n päälliköllä Kustaa Vilkunalla oli keskeinen osuus erityisesti Linkomiehen erään tärkeimmän ratkaisun muotoutumisessa.

Kaiken kaikkiaan elo-syyskuussa, vaikka VTL oli aktiivisesti mukana sekä propagandaa levittäen että rajoittamalla sanan vapautta, kansalaisten ilmaisuvapaus vaikutti hyvin vapaalta. Epäilemättä se myös olot huomioiden sitä oli.

Toisaalta lehdet kirjoittivat runsaasti Tanskan ja Norjankin¹ tapahtumista mustin otsikoin ja uhraten usein tilaa myös pääkirjoituksille. Toisaalta taas Italian tapahtumat eräiden muiden suur sodan kysymysten kanssa kiinnostivat suomalaislehtiä. Sensuurin rooli näytti varsin kevyeltä; hallitus salli lehtien käymän rauhan keskustelun. Lisäksi lehdissä käytiin varsin värikästä sisäpoliittis takin vuoropuhelua, jossa mm. IKL tyrmättiin sairaaksi ilmiöksi: ”IKL on ollut meillä vain sairaan murrosajan ilmiö. Sen aika on hävitä olojen vakaannuttua samalla tavalla kuin häjyjen ja puukojunkkarien mellastus aikanaan Pohjanmaalla”.²

Suomen Sosialidemokraatissa Reinhold Svento totesi 2. 9. 1943, että ”Sielullispoliittinen kriisi Italian sisärintamalla on juuri yksi niitä alkutekijöitä, jotka eroittivat vihdoinkin tämän maailmansodan toisen näytöksen kolmannesta”.³ Epäilemättä elo-syyskuun lehdistökirjoittelu ja toisaalta valtiovallan asennoituminen siihen oli eräänlainen jatkosodan toisen ja kolmannen näytöksen taitekohta ainakin Suomessa. Tuskin ruotsalainen talousmies, tohtori Torsten Gårdlund erehtyi, kun hän elokuun lopulla Suomen Sosialidemokraatille antamassa haastattelussa kertoi Suomen matkastaan: ”Sanomalehtimiehenä olen yllättynyt siitä kiinteästä mielialasta ja suurin piirtein vapaasta mielialanmuodostuksesta, joka vallitsee Suomen kansan keskuudessa”.⁴

---

1) Esim. SS pk 21. 8. 1943, ”Norjan viimeiset tapahtumat”; vrt. edellä 204—205.

2) SS pakinoitsija Tahvo 18.8.1943.

3) SS Reinhold Svento 2. 9. 1943, ”Ulkopoliittisia päivänkysymyksiä”.

4) SS 24.8.1943 T. Gårdlundin haastattelu.

8. Aluevalloitukset neuvottelupöydässä — tiedotustoiminnan päähuomio sensuuriin (1943—1944)

1. VTL ja Päämaja eri teillä Itä-Karjalan kysymyksessä

Sodanjohdossa oivallettiin vuoden 1943 alkupuolella, että vuoden 1939 rajoja tuskin voitiin enää pitää rauhanneuvottelujen pohjana ja että neuvostoarmeijan tehostuneen iskuvoiman takia oli välttämätöntä rakentaa taka-asemia vetäytymisen varalle. Mannerheim antoi vasta 18. 11. 1943 käskyn ns. VKT- ja U-linjojen rakentamisesta Kannakselle ja Laatokan pohjoispuolelle. Kuitenkin vielä vuoden 1943 aikana linnoitustöiden painopiste pysyi selvästi — ja tämä oli ehkä hieman ristiriitaista — Itä-Karjalassa.¹ Eversti Aladar Paasonen oli syystä hämmästynyt vieraillessaan kesällä 1943 Mannerheimin kanssa tarkastamassa linnoitustöiden edistymistä Kannaksella ja Itä-Karjalassa. ”Suurin osa töistä oli keskitetty Itä-Karjalan korpiin, kun kuitenkin oli ilmeistä, että sinne rakennetut etulinjat, korsut ja kallioasemat olivat hukkaan heitettyjä, koska meillä ei yksinkertaisesti tulisi olemaan riittävästi voimia Itä-

---

1) KORHONEN, 1961, 60.

Karjalan laajojen alueiden puolustamiseen”.¹ Paasonen painotti lisäksi, että Kannaksen ja Itä-Karjalan välillä vallitsi ”arveluttava epäsuhte”. Hänen mukaansa Mannerheimin esikunnasta nimenomaan kenraali Airo oli vaatinut painopisteen säilyttämistä Itä-Karjalassa ja ylipäällikön taipuneen vaikutusvaltaisen kenraalinsa esitykseen. Päämajassa vallitsi ilmeisesti erimielisyyttä linnoituskysymyksessä.

Linnoitustöiden painopiste alkoi siirtyä Kannaksella varsinaisesti vasta 16.2.1944 annetun ylipäällikön päiväkäskyn jälkeen. Mannerheim piti Itä-Karjalassa valloitetujen alueiden täysimittaista puolustamista sotilasstrategisena lähtökohtanaan ilmeisesti aina vuoden 1944 kesään saakka. Hän perusteli vuonna 1952 julkaistuissa muistelmissaan menettelyään toteamalla, että ”Itä-Karjalan joukkojen heikentäminen olisi kuitenkin merkinnyt luopumista koko tästä alueesta, jonka strateginen merkitys olisi suuri ja jonka luovuttaminen olisi sisällytetty laskuihimme yhtenä rauhan lunnaana”.²

Epäilemättä Mannerheimin ajattelua sävytti kuitenkin vähintäänkin kylmät sotilasstrategiset laskelmat, joista muistelmalausunto on osoituksena. Helmikuun keskustelussa Tuompon kanssa kuitenkin jo vaikutti tilanne, kun sodan päätyttyä oli selitettävä vuoden 1941 hyökkäysten lähtökohtia.

Talvella 1944 vaikutusvaltaisimpien suomalaisupseerien joukossa vallitsi tunnelma, jota voitaneen kutsua ”kohtaloukkoiseksi optimismiksi”. Helmikuun 15. päivänä 1944 kenraali Paavo Talvela lähetti Mannerheimille viimeisen raporttinsa Saksasta ennen siirtymistään kotimaahan rintamakomentajaksi. Raportissaan, jossa kylläkin selostettiin Saksan kärsimiä takaiskuja varsin objektiivisesti, päädyttiin kuitenkin optimistiseen yleisarvioon. ”Jos tähän toteamukseen

---

1) PAASONEN, 1974, 138—139. On kuitenkin syytä huomioda, että Paasonen kirjoitti muistelmansa sairaana ja vanhana — etäännyneenä todellisista tapahtumista.

2) MANNERHEIM, 1952, 438. Todettakoon, että 17. 2. 1944 Mannerheim keskusteli kenraaliluutnantti Tuompon kanssa ”miekantuppikäskystään” toteamalla puheensa jo vuonna 1918 Itä-Karjalan vapauttamisesta eikä valloittamisesta, ja sitä hän tarkoitti nytkin. TUOMPO, 1969, 248.

sisältyy toiveajattelua, se johtuu siitä, että meidän maamme on niin kokonaan riippuvainen Saksan ja Venäjän välisen suuren voimamittelön tuloksesta”.¹ Näin upseerikunnan keskuudessa vaikutti talvella 1944 syvälle porautuneena näkemys, että sodan ratkaisu Suomenkin kohdalla tavalla tai toisella oli tapahtuva aseellisessa mitelössä.

Saksan sodanjohdossa oltiin koko ajan oltu hyvin perillä siitä, että Kolmannen Valtakunnan tappioiden myötä myös sen liittolaisten — niiden joukossa Suomi — luotettavuus oli heikentynyt. Tästä osoituksena Hitler lähetti syksyllä 1943 esikunnastaan kenraali Jodlin Suomeen selostamaan sodan yleistilannetta. Mannerheimin mukaan Jodlin esittämät strategiset näkökohdat eivät kuitenkaan vaikuttaneet hänen omaan käsitykseensä tilanteesta. Jodl oli painottanut, että kaikista mahdollisuuksista olisi Suomelle edullisinta jatkaa sotaa Saksan rinnalla.² Ja näinhän Suomi tulikin menettelemään aina seuraavan vuoden alkusyksyyn saakka.

Vuoden 1943 lähestyessä loppuaan Suomen ja Saksan välisissä asevelisuhteissa saavutettiin eräänlainen tasapaino: Suomi jäi edelleen odottavalle kannalle. Pohjoisrintamalla vallitsi edelleen asemasodan hiljaisuus. Ratkaisu oli kypsymässä etelämpänä.

Tammikuun alussa 1944 alkoi näyttää siltä, että aseveljien välisissä suhteissa vallinnut hiljaiselon kausi oli päättymässä. Lähtökohdan uuteen tilanteeseen antoivat itärintaman suuret sotilaalliset tapahtumat: saksalaisten ote Leningradin ympärillä oli alkanut ratkai-

---

1) TALVELA, 1977, 325-326. Talvelan kotiinkutsuminen oli kuitenkin yhteydessä Mannerheimin ilmeiseen vähittäin vahvistuvaan uskoon odotettavissa olevista puolustustaisteluista. Talvelasta tuli II armeijakunnan komentaja 4. 3. 1944 alkaen. TALVELA, 1977, 324 328-329. Upseerien käsityksistä syksyllä 1943, vrt. VOIONMAA, 1971, 263.

2) MANNERHEIM, 1952, 426-428. Vrt. TUOMPO. 1968, 219-220; HEINRICHS, 1959, 352-353; vrt. v. BLÜCHER, 1950, 345.

sevasti heikentyä.¹ Suomen sodanjohto ei ollut jäänyt kylmäksi tapahtuneeseen kehitykseen nähden, mutta se reagoi kuitenkin varsin hitaasti: Mannerheim ryhtyi etäisiin operatiivisiin uudelleenjärjestelyihin tarkoituksenaan vahvistaa rintaman eteläisiä osia.² Karjalan Kannasta koskeva evakoimiskäskey annettiin maaliskuun 21. päivänä 1944.³ Hitler antoi puolestaan 16. 2. 1944 käskyn Ahvenanmaan ja Suursaaren viipymättömästä miehittämisestä, mikäli ”Suomi kääntäisi kelkkansa”.⁴ Tässä vaiheessa Suomen sodanjohto muutoin piti edelleen kiinni omaksumastaan perusperiaatteesta: Suomen jatkuva yhteistoiminta Saksan kanssa riippui siitä, pystyikö aseveli pitämään asemansa Narvan lohkolla. Niin kauan kuin Saksa kykeni auttamaan Suomea sotilaallisesti se kykeni myös pitämään Suomen rintamassaan. Suomen kannalta oli myös olennaista, että saksalaiset kykenivät sitomaan neuvostodivisioonia. Näiden edellytysten pohjalta puolestaan Suomi hoiti ”leiviskäänsä” itärintaman pohjoissivellä. Kenraali Heinrichs ilmaisi Suomen sotilaallisen johdon kannan keväällä 1944 todetessaan kenraali Erfurthille, että ”Suomi ei ole tänä aikana sitoutunut mihinkään, mutta on — ja joka kohdassa — suorittanut ne tehtävät, jotka yleisesikuntien välisissä kosketuksissa oli ajateltu meidän tehtäväksemme, jos rauha rikkoutuisi ja joutuisimme käymään sotaa yhdessä. Tänä päivänä, kuten kaksi vuotta sitten, me seisomme Syvärillä: en sano enää: odottamassa, mutta: me seisomme siellä”.⁵

---

1) Leningradia jatkuvasti puristuksessa pitänyt Saksan Heeresgruppe Nord näki tammikuussa 1944 tuhonsa lähestyvän. Sekä armeijaryhmän johto että OKN todistelivat Hitlerille vuodenvaihteessa nopeata vetäytymistä ns. Panther-asemaan. Hitler pyrki kuitenkin viimeiseen saakka pitämään kiinni valloitetuista asemista. HALSTI, 1956, III, 89-102; ZIEMKE, 1963, 272-273.

2) POLVINEN, 1964, 246; vrt. ERFURTH, 1951, 161-164. Tässä vaiheessa Suomi toivoi Saksasta myös lisää aseapua. Ks. ZIEMKE, 1963, 273; myös TALVELA, 1977, 320-321. 314-317.

3) MANNERHEIM, 1952, 424. Maaliskuun tunnelmista Päämajassa, kun ryhdyttiin valmistautumaan odotettavissa oleviin taisteluihin. TUOMPO, 1968, 256. Ks. myös Talvelan raportointia itärintaman tapahtumista helmi-maaliskuulta 1944, TALVELA, 1977, 321-327.

4) ZIEMKE, 1963, 276-277; POLVINEN, 1964, 248.

5) POLVINEN, 1964, 252.

Stalingradin kukistumisen jälkeen Suomen sodanjohto ei ollut enää kiinnostunut uusista hyökkäysoperaatioista. Mutta se piti kiinni valloittamistaan alueista. Niinikään vuoden 1943 alusta lähtien Suomella tuskin oli enää tosiasiallisesti yhteisiä tavoitteita, sodanpäämääriä, Saksan kanssa. Jo vuoden 1942 lopulla oli Saksan propagandaministeri Joseph Göbbels julistanut Saksan luopuneen sodan ideologisista tavoitteista ja ilmoittanut, että Saksa taisteli enää viljasta ja teollisuuden raaka-aineista.¹

Sotilaallis-poliittisen tilanteen muututtua kirjoittelu Suur-Suomesta ja Itä-Karjalasta oli vähin erin vaimentunut.² Kuitenkin virallisessa valtiovallan propagandatyössä esiintyi vielä vuoden 1943 aikana sekä ristiretkiä jättelua että selvää Suur-Suomi-henkeäkin.³ Päämajan tiedotusosasto kielsi kuitenkin pari viikkoa Stalingradin kukistumisen jälkeen TK-kirjoituksista maininnat Itä-Karjalan ja ”kolmen kannaksen” strategisesta merkityksestä kuten yleensäkin spekuloinnin Itä-Karjalan tulevalle kohtalolla.⁴ Päämajan tiedotusosasto oli itse asiassa jo syksyllä 1941 luopunut kaikkein näkyvimmästä Itä-Karjalan Suomeen liittämisen linjasta ja ryhtynyt sen jälkeen propagomaan ensisijaisesti strategisten rajojen ja sodan jatkamisen välttämättömyydestä. Toisaalta Päämajan Stalingradin kukistumisen jälkeen omaksuma linja ei merkinnyt, etteikö itse aiheesta, Itä-Karjalasta, olisi saanut puhua mitään. Tietyn hillitsemisajattelun takana on nähtävä halua rauhoittaa niitä piirejä, jotka ”hetken masennuksessa” olisivat saattaneet ryhtyä voimallisesti arvostelemaan sotilaspoliittista johtoa harjoitetusta valloituspolitiikasta.⁵

---

1) PAAVOLAINEN, 1963, 285; vrt. PERKO, 1971, 159.

2) Päälehdistä ainoastaan AS jatkoi kirjoitteluaan Suur-Suomi-linjaisesti vuonna 1943 PERKO, 1971, 115—116. Toisaalta käsite Suur-Suomi muuttui vuonna 1943 ”liukuvaksi”. Esim. KsmI julkaisi 16. 8. ja 17. 8. 1943 artikkelisarjan ”Henkinen Suur-Suomi syntyi historian hämärässä”.

3) Myös VILKUNA, 1962, 71, 73. On mahdollista havaita ristiriitaisuutta Suomen ja Saksan virallisen propagandan välillä. Suomen propaganda ilmeisesti pysyi uskollisempana alkuperäisille teemoilleen pitempään kuin Saksan propaganda. Tästä ei ole kuitenkaan olemassa täsmällisempää tutkimusta.

4) LEHMUS, 1971, 88; vrt. PERKO, 1971, 147—148. Ks. VOIONMAA, 1971, 276—277, jossa Voionmaa eritteli Itä-Karjalan kysymystä tavalla, joka osoitti kysymyksen olleen vielä paljossa auki syksyllä 1943.

5) PERKO, 1971, 147.

Päämajan syyskuussa antamassa valistusohjeessa todettiin, että syyskauden valistustoimintaa suunniteltaessa tärkeimpinä asioina oli yhä pidettävä isänmaan historiaa ja Suomen suvun asuma-alueen sekä terveiden elämäntapojen selvittämistä.¹ Näin propagandatoiminnassa on vuoden 1943 kohdalla havaittavissa tiettyä ristiriitaisuutta: ensin alkuvuodesta haluttiin Stalingradin kukistumisen vaikutuksesta mataloittaa tavoiteprofiilia huomattavastikin; ja jälleen syksyllä oltiin valmiita kirkastamaan sitä lähes vuoden 1942 tasolle.

Sensuuri oli vuosina 1941 ja 1942 tukenut aktiivisesti propagandan asettamia tavoitteita sodanpäämäärä- ja Itä-Karjala-kysymyksessä. Vuoden 1942 aikana sen ei tarvinnut antaa uusia yleisohjeita, joissa oltaisiin haluttu muuttaa loppusyksyllä 1941 luotua peruslinjaa. Toisaalta oli lehdistönkin kirjoittelu — taistelutoiminnan juututtua paikoilleen — laantunut. Vuoden 1943 aikana sensuuri antoi vasta syyskuun 17. päivänä uuden yleisohjeen, jossa todettiin tiukkaan sävyyn: ”Kysymystä Itä-Karjalan Suomeen liittämisestä ei saa mihinkään suuntaan käsitellä”.² On esitetty, että ohjeella pyrittiin erityisesti vaimentamaan Ajan Suunnan polemisointi.³ Suur-Suomen vastaista kirjoittelua oli sallittu ja IKL:n pää-äänenkannattaja joutui aatteelliselle puolustuskannalle. Erityisesti Suomen Sosialidemokraatti oli lehden tulilinjalla.⁴ On huomattava, että sensuuri käsitteli Suur-Suomi- ja Itä-Karjala-kirjoittelua hieman toisistaan poikkeavalla tavalla: sensuuri kielsi Suur-Suomi-kirjoittelun aiemmin kuin Itä-Karjala-kirjoittelun.⁵

Itä-Karjala-kysymyksessä sensuurin linja erosi näin syksyllä 1943 jossain määrin propagandan, erityisesti joukkojen piirissä

---

1) PM:n Tt:os T 8362/20 SA, Päämajan valistusohje no 21/11. 9. 1943; SALMINEN, 1976, 115.

2) VnTaE, Da:3, ohje 17. 9. 1943. Ohje oli annettu lähestyvän ”Äänislinnan” valtauksen 2-vuotispäivän johdosta; myös lisäohje 25. 9. 1943. Ks. VILKUNA, 1962, 71. Epäilemättä tällainen Itä-Karjala-ohje oli Saksan kannalta kielteinen, mutta suuntaus olikin Saksasta irtipääsyyn.

3) PERKO, 1971, 116.

4) PERKO, 1971, 116.

5) VILKUNA, 1962, 72.

harjoitetun propagandan, yleislinjasta. VTL:n sensuurin kokonaisstrategiassa pyrittiin huomioimaan Suomen sodasta irrottautuminen erillisrauhan tietä. Mikäli Itä-Karjalasta haluttiin pitää vielä kiinni, ei kuitenkaan uskottu, että se olisi muuta kuin tietynlainen kompensatiovaltti, josta neuvottelujen kuluessa ilmeisesti oli luovuttava. Tällöin ei ollut mielekästä enää spekuloida heimoaatteista ja Suur-Suomi-tavoitteista. Armeijan piirissä harjoitettu propagandatoiminta oli laadittu ennen muuta nostamaan taistelujoukkojen mielialaa¹; sen piirissä luopuminen kategorisesti valloitetuista alueista ei ollut niin helppoa kuin ehkä VTL:n lähinnä sisäisen rintaman mielialoihin vaikuttavan tiedotustoiminnan piirissä. Näin selittyy määrätynlainen "eritahtisuus", joka vallitsi suhtautumisessa Itä-Karjalan kysymykseen toisaalta rintamajoukkojen piirissä suoritetun valistustoiminnan ja toisaalta VTL:n toimenpiteiden välillä.

Mutta tarkasteltaessa kysymystä pelkkien sensuurin ohjeiden valossa Itä-Karjalan varsinaisen taka-alalle työntämisen aloitti Päämaja. Aivan tammikuun alussa 1944 Päämajan puhelinmääräyksellä annettiin sensuurille ohje, ettei Helsingin Taidehallissa peruutetuksi tulleesta Itä-Karjalan ikoninäyttelystä mainittaisi, ei edes sen peruuttamisesta, mitään julkisuudessa.² Näyttelyn peruutta-

---

1) Syksyllä 1943 Päämajan valistustoiminnassa toisaalta painotettiin edelleen, että Suomen kannalta "oli edelleen tärkeintä Saksan menestys" ja toisaalta heimoaatteen perustalta vallattuja Itä-Karjalan alueita ryhdyttiin nimittämään "etumaastoksi", joka suojasi Suomen aluetta. SALMINEN, 1976, 115. Näin Itä-Karjalan alueista valistustoiminnassa pidettiin kiinni; erona oli se, että heimoaate sai hiljalleen väistyä strategisten perusteluiden tieltä. Näin Päämajan piirissä joukkojen taistelutahdon ylläpitäminen edellytti pitäytymistä "peiteltyyn" valloituspropagandaan.

2) VnTaC, Da: 3, ohje 5. 1. 1944; Päämajan sensuuritoimiston puhelinsanoma no 1;5. 1. 1944 VTL:n tarkastusjaostolle. Ohjeen alkuperä (Päämaja) viittaa Mannerheimin senhetkiseen näkemykseen rauhan teon tarpeellisuudesta. Viikuna ei käsittele ohjetta tältä kannalta. VILKUNA, 1962, 71. Perkolla ei ole mainintaa ohjeesta. Vielä marraskuussa 1943 oli Päämajan sens.tsto ollut optimisti Itä-Karjalan kohtalon suhteen. Ainakin uskottiin, että oli "hyvät mahdollisuudet" saada pidettyä ehkä Itä-Karjala kokonaankin. VnTaE, Fe:3, PM:n sens.sto VTL:lle 9. 11. 1943, Onttoni Mihkailin teos "Raiskatun romantiikan mailla".

miseen vaikutti Vilkunan mukaan ulkoministeri henkilökohtaisella väliintulollaan. Peruutus tapahtui vasta avajaispäivänä, joka osoittaa kysymyksen olleen poliittisesti arkaluontoisen. Virallisen propagandan kannalta näyttelyn peruuttamisella oli nähtävästi keskeinen merkitys; tajuttiin, että peruuttamaton käänne Itä-Karjalakysymyksen kohdalla oli tapahtunut. Alkoi eräänlainen aiheesta luopumisen valmistautuminen.¹

Vuonna 1944 Itä-Karjalan kysymys ei enää tämän jälkeen muodostunut sensuurille ongelmaksi. Toisaalta kirjoittelua — jos sitä vielä esiintyi — ei suoranaisesti kielletty, mutta sodan yleiskehitys omalla painollaan suuntasi kirjoittelua. Kuvaavaa sodanjohdon alitajuntaiselle optimismille on kuitenkin se, että loppupiste Itä-Karjalaa koskevalle poliittiselle kirjoittelulle pantiin määräyksellä, joka annettiin vasta heinäkuun 7. päivänä 1944 jo ratkaisevasti muuttuneissa sotilaallisissa ja poliittisissa oloissa.²

2. Lehdistö kiristää Suomen ja Saksan suhteita syksyllä 1943

— lehdistökeskustelu suhdekehityksen ilmapuntari

Kun Linkomiehen haastattelun johdosta annettu dementia näytti tehoavan saksalaisiin, uskottiin Suomen hallituksen piirissä, että vastaisuudessa Saksan suhteen tultaisiin pääsemään helpommalla.³ Pian kuitenkin kävi selväksi, ettei Kolmas Valtakunta vaikeusis-

---

1) VILKUNA, 1962, 71. Päämajan puhelinsanomaa on kuitenkin pidettävä todistusvoimaisempana lähteenä. Mikäli ulkoministeri olisi ensin ottanut yhteyden Päämajaan ja pyytänyt sitä ohjimaan VTL:ää, olisi kyseessä ainoa vastaavainen tapaus jatkosodan ajalta: VTL oli organisatorisesti järjestetty niin, että se kyllä totteli Päämajasta tulleita käskyjä, muttei ulkoministeriön ohjeita Päämajasta käsin. Eri asia on, että ulkoministeriö saattoi samaan aikaan päätyä samaan johtopäätökseen näyttelyn vahingollisuudesta.

2) VnTaC, Da:6, ohje 10. 7. 1944; myös VILKUNA, 1962, 71; vielä 5. 3. 1944 Hämeen Sanomat julkaisi kirjoituksen ”Uhattu Karjala”, jossa mm. sanottiin, että Suomen rajat sijaitsivat Syvärillä ja Äänisen rannoilla; Ks. VILKUNA, 1962, 73.

3) Ramsay Kivimäelle 18. 9. 1943, Ramsayn kok., VA; SOIKKANEN, 1977, 169.

taan huolimatta tulisi päästämään pohjoista aseveljeä helpolla irtaantumaan yhteisestä rintamasta.

Tässä tilanteessa ministeri Tanner piti 24. 9. ulkopoliitiikkaa käsitelleen puheen, vaikka ulkoministeri Ramsay olikin yrittänyt saada hänet luopumaan ajatuksesta.¹ Tanner puolestaan katsoi olevansa pakotettu puheen pitämiseen rauhanopposition aikaansaaman puolueensisäisen painostuksen vuoksi.² Puheessa esitettiin vaatimus, että Neuvostoliiton olisi pyydettävä Suomelta rauhan-neuvotteluja ja tarjottava vaadittavia takeita. Mutta puhuja tunnusti lisäksi — ja tätä voitaneen pitää uutuuksena — että Suomen oli vastedes tultava toimeen ”voimakkaan Neuvostoliiton kanssa”. Tanner totesi puheensa loppuosassa myös, että kaikesta huolimatta oli lehdistön tässä tilanteessa ”pidettävä suunsa kiinni”.³ Vaikka puhetta oli valmistellut erillisrauhapyrkimyksiin ilmeisen suopeasti muutoin suhtautunut sosialidemokraattinen politiikko, puheen lopputulos oli lähinnä ”ojasta allikkoon”.⁴ Ennen muuta ”pehmeäksi” otaksuttu Saksa uskoi tulleen saaneensa petetyksi.⁵

---

1) SOIKKANEN, 1977, 170 ja siinä mainittu lähde.

2) Tästä TANNER, 1952, 117—118. Puhetta on pidettävä tyypillisenä Tannerin ”soolona” — jonka ainoana motiivina oli työväenjohtajan sisäpoliittiset laskelmat.

3) TANNER, 1952, 118—120.

4) Valtaosa kotimaan lehdistä kuitenkin suhtautui ymmärtämyksellä Tannerin puheeseen. Ksml otsikoi näkyvästi Tannerin puheen 25. 9. 1943 etusivullaan: ”Mahdollinen erikoisrauhakaan ei toisi meille helpotusta aseelliseen taisteluamme — nyt on tärkeätä pitää suu kiinni”; SS otsikoi myös näkyvästi puheen 25. 9. 1943, mutta painotus oli hieman toisenlainen: ”Meille on sanottu, että olemme lyöneet vetoa väärästä hevosesta. Emme ole lyöneet vetoa voittajista; meidän yksinkertaisesti oli puolustauduttava”. Helsingin Sanomat ja Svenska Pressen arvostelivat Tanneria ankarasti puheessa ”sensuurimentaliteetin” vuoksi. Lehdistökirjoittelua selostanut, TANNER, 1952, 120—121. Tannerin oma kanta, joka ilmenee muistelmissa esitettynä ”jälkitarkasteluna” oli, että rauhanopposition esiintyminen elo—syyskuussa 1943 vahingoitti erillisrauhapyrkimyksiä. Ibidem, 121. Oman lukunsa puheen jälkivaikutuksia ajatellen muodostaa kansanedustaja Urho Kekkosen seuraavana päivänä laatima muistio ”Neuvostoliiton asema sodan jälkeen johtopäätökset”. Risto Rytin kok 24 VA. Selostettu myös SKYT-TÄ, 1969, I, 193—194. Muistio annettiin ainakin Rytille, mutta ehkä eräille muillekin, kuten Tannerille. Vrt. Tannerin puheen reaktioista, SOIKKANEN, 1977, 170.

5) Kivimäki Ramsaylle 14. 10. 1943; SOIKKANEN, 1977, 170. Puhe herätti ihmetystä myös Ruotsissa sekä ilmeisesti myös Neuvostoliitossa.

Saksan lähettiläs vastasi Suomen hallitukselle heti seuraavana päivänä 25. 9. esittämällä vaatimuksen, että sen olisi tunnustettava Mussolinin vastikään perustama hallitus. Pohdittuaan asiaa jonkin aikaa Suomen poliittinen johto kuitenkin kieltäytyi tunnustamasta heikoksi nukkehallitukseksi otaksuttua fasistidiktatuurin uusinta yritystä. Seurauksena oli vaikea arvovaltakiista, jonka saksalaiset ajattelivat ilmeisesti kykenevänsä ratkaisemaan voimistamalla uhkaustensa sävyä ja sisältöä.¹

Tannerin puhe ja Suomen hallituksen vitkuttelu Mussolinin hallituksen tunnustamisessa olivat tekijöitä, jotka kiristivät suomalais-saksalaisia suhteita entisestään. Mutta viime kädessä Suomen lehdistön kirjoittelusta oli muodostumassa suhdekehityksen todellinen, jopa tärkein kysymys — tekijä, joka ratkaisevimmin vaikutti siihen, oliko suhteita mittaava ilmapiiri pakkasen vai lämpimän puolella.²

Lähettiläs von Blücherille oli Linkomiehen haastattelun herättämä lehdistöpolemiikki ollut ankara haaste, jonka hän ilmeisesti koki ratkaisseensa perinteisen diplomaattisen koneistonsa avulla. Mutta jo 24. 9. 1943 lähettiläs jälleen valitti Ramsaylle Suomen Sosialidemokraatin ja Hufvudstadsbladetin ”saksalaisvihamielisestä kirjoittelusta”.³ Suomen Sosialidemokraatti olikin elo-syyskuussa kirjoittanut runsaasti mm. Tanskan tapahtumista. Pääkirjoituksessaan 3. 9. 1943 lehti totesi, että Tanskassa kehitys alkaa kulkea Norjan tietä. ”Sillä mitä nyt näyttää kaikista rauhallisuusvakuutuksista huolimatta tapahtuvan, ei liene paljon yhteistä sen

---

1) v. Blücherin pvk 25. 9. 1943 (2611). Päämajassa kenraali Erfurth oli näihin aikoihin valittanut, että Svenska Pressen, Helsingin Sanomat ja Hufvudstadsbladet olivat ottaneet angloamerikkalaista kuva-aineistoa, joka sinänsä ”tekee propagandaa liittoutuneiden puolesta ja on omiaan halventamaan saksalaisia”. PM:n Ttus os T 10638/26, P.M. ev. K. Å Slöör 18. 9. 1943.

2) SS pk 3. 9. 1943, ”Sittenkin Norjan tietä?”; pk 18. 9. 1943, ”Tanskasta protektoraatti?”. Svento kirjoitti 7. 9. 1943: ”Maailmassa lähestyy sosialistisen työväenluokan historiallinen nousukausi”. Mm. 6. 9. ja 9. 9. 1943 SS julkaisi mustanpuhuvan etusivun otsikoin tietoja Tanskan tapahtumista. Myös Sv. Pressen, pk. 30. 8. 1943, ”Greppet om Danmark”; pk 21. 9. 1943, ”Vad sker i Danmark”; otsikko 6. 9. 1943, ”Oron i Danmark tilltar igen”; otsikko 29. 9. 1943, ”Skall Danmark blir protektorat?”.

3) v. Blücherin pvk. 25. 9. 1943 (2611).

tilanteen kanssa, joka saatettiin voimaan 9. 4. 1940”.¹ Tanskan ja Norjan tapahtumat olivat olleet koko sodan ajan eräänlainen suomalais-saksalaisten suhteiden akilleen kantapää; saksalaiset tiesivät, että lehdistön kirjoittelu Saksan miehityspolitiikasta erityisesti Tanskassa ja Norjassa saattaisi nopeasti heikentää edes välttämättömän keskinäisen luottamuksen perustusta.

Mutta jo syyskuun puolivälissä 1943 saksalaiset yhdysupseerit ja hallitusneuvos Wünsche tekivät Päämajalle valituksia Suomen lehdistön kirjoittelusta. Ilmeisesti hallitusneuvos Wünschen Päämajalle 11. 9. 1943 lähettämässä muistiossa todettiin Suomen sanomalehdistön arvostelevan sotatapahtumia puolueettomana havainnoitsijana ”ikäänkuin ei Suomi osallistuisi sotaan”. Lisäksi muistiossa valitettiin, että liittoutuneiden piiristä peräisin olevat uutiset ovat näkyvästi etusivuilla ja saksalaisperäinen materiaali useimmiten löytyy piilosta sisäsivuilta. ”Saksalaisten sotilaiden saavutuksista itärintaman raskaissa taisteluissa . . . ainoastaan viikkolehti ”Hakkapeliitissa” ilmestyi kertomuksia. Syntyy vaikutelma, että lehdet sensaationhalusta esittävät pääasiallisesti Saksalle epäedullisia tiedonantoja ja uutisia mainitsematta samalla tai ottamatta huomioon, että saksalaisten sotilaiden teot ovat myös Suomen kohtalolle ratkaisevia”²

Päämajan ulkomaanosaston päällikkö, eversti K. Å. Slöör sai kuulla saksalaisten esittäneen syyskuun puolivälissä 1943 useita valituksia, joissa ihmeteltiin, että aseveljenä taistelevan Suomen lehdistö oli ruvennut siinä määrin ”mustamaan saksalaisia”. Slöör laati valituksista muistion, jonka yhteenvedossa esitettiin, että ryhdyttäisiin välittömiin toimenpiteisiin saksalaisia loukkaavien kirjoitusten suhteen. ”Sillä meillä ei voi olla aihetta antaa

---

1) SS pk 3. 9. 1943, ”Sittenkin Norjan tietä?”.

2) PM:n Ttus os T 10683/26, Käännös Saksan Lapin armeijan edustajan jättämästä muistiosta 11. 9. 1943. Muistiosta käy ainoastaan viitteellisesti selville, että se oli laadittu Vuor A 20:n esikunnassa. Joka tapauksessa se oli saksalaisen tiedotusasioista vastuullisen virkailijan, ilmeisesti Wünschen, laatima.

saksalaisille neulanpistoksia ja nostattaa heidän mieltään itseämme vastaan siten vaikeuttaen yhteistoimintaa poliittisella, sotilaallisella ja kaupallisella alalla. Eikä toisaalta voine olla asiallista omassa kansassamme lisätä saksalaisiin kohdistuvaa kritiikkiä”.¹

Vaikka VTL:n syyskuun 17. päivänä 1943 lähettämien kolmen sensuuriohjeen taustalla onkin epäilemättä vaikuttanut huoli tulevien rauhanneuvottelujen ehdoista², on niiden antamisella ja saksalaisten sotilasasiamiesten tekemillä valituksilla ja osin myös lähetti-läs von Blücherin esiintymisellä tietty ajallinen yhteytensä. On kuitenkin oletettavaa, että VTL:n ja hallituksenkaan piirissä ei lehdistön kirjoittelua nähty tässä vaiheessa huolestuttavaksi niin-kään saksalaisten kuin länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton kan-nalta. On siksi selitettävissä, että VTL:n esiintyminen ei ainakaan aluksi ollut erityisen voimallista ja päättäväistä.

Syys-lokakuun vaihteessa 1943 lehdistön kirjoittelu jatkui lähes entisenlaisena. Vaikka ministeri Tanner oli kehoittanut arvovallal-laan lehtiä vaikenemaan, puheen vaikutus oli tässä suhteessa vähintäinkin ristiriitainen. Mm. Ajan Suunta vakuutteli, että Suur-Suomi tullaan toteuttamaan vaikka ilman Tanneriakin.³

On kuitenkin huomioitava, että sosialidemokraattien johtajana nimenomaan Tanner oli joutunut rauhanopposition vahvistuttua hankalaan asemaan hallituksessa. Mielialatarkkailussa oltiin voitu havaita työläisväestön lisääntyvässä määrin alkaneen esittää tyyty-mättömiä huomautuksiaan Tannerista. ”Ryti ja Tanner ovat sitoneet kätensä, jotain on sovittu silloin, kun Hitler kävi Suomes-sa”. Tällainen kuiskuttelu — kuten mielialatarkkailijan raportissa 10. 9. todettiin — alkoi vaikuttaa vähitellen.⁴

---

1) PM:n Ttus os T 10683/26, P.M. K. Å. Slöör 18. 9. 1943.

2) Erityisesti Tannerin ja Linkomiehen syyskuun tapahtumia kuvaavat lausunnot tukevat väitettä. TANNER, 1952, 121. LINKOMIES, 1970, 269.

3) SS:n ”Muste-Maalari” oli lainannut 28. 9. 1943 muita lehtiä, joissa Tanneria oli arvosteltu hänen 24. 9. pitämän puheen johdosta. AS pk 25. 9. 1943, ”Pohjolan yhteistyötä”.

4) FAVORIN-HEINONEN, 1972, 198.

Toisaalta taas Suomen lehdet jatkoivat lokakuussa kriittistä kirjoitteluaan Tanskan tapahtumista.¹ Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja Väinö Voionmaa piti puolestaan eduskunnassa 12. 10. 1943 puheen, joka heijasteli jo varsin selvää Saksan vastaisuutta: Suomen Sosialidemokraatti ryhtyi kehumään puhetta pääkirjoituksessaan.²

Eikä näytä siltä, että syyskuun 17. päivän ohjinnat olennaisesti olisivat pystyneet hillitsemään erillisrauhakeskustelua. Vilkuna esittää, että syyskuun 17. päivän jälkeen 1943 ”vain torjuvat tai mitäänsanomattomat artikkelit erillisrauhasta” olisivat päässeet läpi.³ Ensinnäkin kirjoittelu erillisrauhasta ei havaittavammin vähentynyt syyskuun jälkeen 1943.⁴ Eri asia on, että hallitus VTL:n taitavan manipuloinnin avulla käänsi syyskuussa 1943 rauhankeskustelun itsensä kannalta myönteiseksi: rauhanopposition toiminta torjuttiin. Lisäksi yleinen mielipide tuki syksyllä 1943 voimallisesti hallituksen politiikkaa.⁵

Mutta hallituksen kannalta Saksa muodostui kuitenkin pian yhä ongelmallisemmaksi. Kivimäki raportoi 5. 10. 1943 keskusteluisiaan valtiosihteeri von Steengrachtin kanssa toteamalla von Steengrachtin valitelleen Suomen lehdistön kirjoittelua. ”Ei ole

---

1) Ilkka pk 24. 9. 1943, ”Tilanne Tanskassa”; SS pk 4. 10. 1943, ”Nürnbergin lait Tanskaankin”, jossa toivottiin, että ”Suomi tekisi jotakin”; Ksml julkaisi 3. — 5. 10. 1943 uutisia Tanskassa suoritetuista juutalaispidätyksistä; Sv. Pressen, otsikko 6. 10. 1943, ”Danska polismakten tas i tyska händer”; otsikko 8. 10. 1943, ”Ett danskt frihetsråd för motståndsrörelsen”.

2) Puheesta VOIONMAA, 1971, 271; SS pk 14. 10. 1943, ”Selvää puhetta”.

3) VILKUNA, 1962, 88. Tämä Vilkunan huomautus on ilmeisesti virheellinen. Kysymystä on tarkasteltava sen kannalta, miten Saksa näki suomalaislehtien kirjoittelun. Tällaisesta näkökulmasta tarkastellen Suomen lehdistö oli päinvastoin muuttumassa Saksalle yhä ongelmallisemmaksi erillisrauhakirjoittelunsa johdosta.

4) Myös PERKO, 1971, 174, kuvio 8; ks. kuitenkin seuraava alaviite.

5) Mielialaraportit kertoivat, että antautuminen ehdotta torjuttiin yksimielisesti miltei kaikissa kansalaispiireissä ja samalla keskustelu erillisrauhasta myös jossain määrin vaimeni. VnTiE, Dg:l, mielialakatsaukset 16. 11. 1943 ja 10. 1. 1944; VnTaE, Dc:l, mielialaraportti 2. 12. 1943.

hauska lukea Suomen aikeista luopua yhteisestä rintamasta''. Von Steengracht oli lukenut Kivimäelle kuitenkin vain ruotsalaista Aftonbladetia, jossa kerrottiin suomalaisten olevan suorassa neuvotteluyhteydessä Neuvostoliiton kanssa.¹ Kaksi päivää myöhemmin ulkoministeri Ramsaylle lähettämässään kirjeessä Kivimäen äänenpaino on yhä huolestuneempi:

''Suomen lehdistön ulkopoliittinen kirjoittelu alkaa hiljakseen herättää huomiota suuren yleisönkin keskuudessa ja kuluttaa sitä sympatiareserviä, jota olen pitänyt ainoana takeena siitä, että Saksan vastaisissa neuvotteluissa Venäjän kanssa on puolustettava Suomen oikeuksia. . . Mutta näyttää olevan turhaa toivoa, että Suomen lehdistö ymmärtäisi, että vaarallisimpana kohtalon hetkinä ulkopoliittikkaa ei saa tehdä julkisesti''.²

Kivimäki oletti, että sodan lopputulos tultaisiin vielä jollain tavalla ratkaisemaan Saksan ja Neuvostoliiton välisissä neuvotteluissa. Mikäli näin todella olisi käynyt, ''vilkunismi'' olisi tietenkin ollut uhkapeliä. Kysymys olikin lähinnä siitä, oliko muutoin koko sodan ajan varsin tarkasti ja onnistuneesti raportoinut Berliinin lähettiläs alkanut olla oman asemamaansa propagandan sokaisema; tilanne, jonka epäilemättä vain harvat lähettiläät luotettavasti kykenivät välttämään.³ Ainakin Kivimäki kykeni

---

1) Kivimäen raportti 5. 10. 1943 ulkoministeriölle; Kivimäen kok 1 VA. Raportin mainitsee myös PERKO, 1971, 200. Perko painottaa jossain määrin Kivimäen raporttia väärin toteamalla, että hän pyrki nimenomaan rauhoittamaan saksalaisia. Erityisesti myöhemmin syksyllä hän ennen muuta halusi painostaa hallitusta Suomessa. Vrt. seuraava alaviite.

2) Kivimäen kirje 7. 10. 1943 Ramsaylle; Kivimäen kok 1 VA: Perko ei ole huomioinut tätä kirjetä, jonka vuoksi edelläviitattu virhe on selitettävissä.

3) Mannerheimin Berliinin ''lähettilään'' kenraali Talvelan raportoinnista on todettu edellä. Rooman lähettiläs Onni Talas oli pahan kerran epäonnistunut arvioinneissaan Mussolinin hallituksen kestävytydestä kesällä 1943. Ks. LINKOMIES, 1943, 261.

ounastelemaan sitä, että Saksa tulisi tavalla tai toisella tekemään omat vastavetonsa etujensa turvaamiseksi horjahtelevan aseveljen suunnalla.¹ Hitler henkilökohtaisesti oli saanut tarpeekseen suomalaislehtien kirjoittelusta² ja hän määräsi kenraalileversti Jodlin jättämään Suomen vierailunsa yhteydessä Rytille kirjeen. Siinä ilmaistiin huolestuminen Suomen kannanotoista, erillissotateetin tähdentämisestä ja valitettiin Saksalle epäystävällistä lehtikirjoittelua.³

Ensimmäiseksi annettiin jo samana päivänä kuin kirje luovutettiin sensuurin ohje, jolla pyrittiin katkaisemaan siivet pahimmilta Saksan vastaisilta kirjoituksilta: ”Sotatapahtumia koskevia uutisia julkaistaessa ja otsikoitaessa on varottava sellaista, mikä saattaisi tarpeettomasti ärsyttää tai loukata saksalaisia”.⁴ Sama ohje uusittiin kuukauden sisällä vielä kaksi kertaa.⁵

Sisärengas puolestaan valmisti huolellisesti Hitlerille annettavan vastauskirjeen sisältöä. Mussolinin hallitusta ei haluttu tunnustaa, mutta toisaalta Saksaa haluttiin tyyntäytellä. Kirjeen myöntäytykseksi tuli toteamus, että sanomalehtien valvontaa tulisi vastedes tehostaa. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan mainittu mitään konkreettista toimenpidettä.⁶ Käytännössä VTL oli jo ryhtynyt leikkaamaan terävintä kärkeä Saksan kannalta kielteiseltä kirjoittelulta. Mahdollisesti kirjeen sisältöön vaikutti myös Mannerheim, joka 21. 10. valitti hallituksen jäsenille lehdistön erillisrauhahank-

---

1) Vrt. SOIKKANEN, 1977, 170, josta käy ilmi, että Kivimäki ei olisi pystynyt raportoimaan Helsinkiin saksalaisten huolestumista. Epäilemättä Kivimäki 7. 10. 1943 ainakin oli tuonut esille tosiasiallisen tilanteen, mutta Helsingissä odotettiin ”vakuuttavampia” näyttöjä.

2) LINKOMIES, 1970, 282.

3) TANNER, 1952, 127—129; POLVINEN, 1964, 211; myös SOIKKANEN, 1977, 170.

4) VnTaE, Da: 3, ohje 14. 10. 1943. Jo syyskuun 18. päivänä 1943 oli annettu — ilmeisesti senhetkisen saksalaispainostuksen vuoksi — ohje, jossa pyydettiin varomaan Saksan sotilaskunnia loukkaavia lausuntoja. Ks, myös VILKUNA, 1962, 127.

5) VnTaE, Da: 3, ohjeet 18. 10. 1943 ja 6. 11. 1943.

6) Ramsay Kivimäelle 23. 10. 1943; Kivimäen kok 1 VA; LINKOMIES, 1970, 282.

keista. Mannerheim toisaalta oli pelännyt aseavun vaarantuvan, mutta epäilemättä taustalla vaikuttivat myös ne lukuisat rintamakomentajien valitukset, joita hän oli kuullut lehdistön defaitismia luovasta erillisrauhakirjoittelusta.¹

Lähettiläs Kivimäki kävi 27. 10. 1943 henkilökohtaisesti Hitlerin Päämajassa luovuttamassa Rytin käsikirjeen Valtakunnan Johtajalle. Kivimäen mukaan Hitler tarttui keskustelun yhteydessä ainoastaan yhteisen asiaan: hän toivoi kovalla äänellä muutosta lehtien kirjoitteluun. Kivimäki puolestaan totesi, että Suomi oli vapaa maa, jossa sensurointi oli vaikeasti toteutettavissa, mutta Suomen hallituksen pyrkimyksenä olevan pitää kiinni annetusta lupauksesta. Suomen lähettiläs katsoi kuitenkin olevan paikallaan huomauttaa, että viime kädessä Suomen lehdistön kirjoittelu riippui Saksan sotilaallisesta menestyksestä. Mikäli Saksa jatkuvasti tulisi perääntymään, yleinen mielipide kääntyisi sodasta irtaantumisen puolelle. Hitler vakuutti, ettei Saksa tulisi perääntymään Leningradista.² Toisin kuitenkin kävi.

Mutta tapahtumat vyöryivät muutoinkin vääjäämättä Suomen hallituksen toivomusten vastaisesti; samalla sen tuska kasvoi, koska loka-marraskuun vaihteessa 1943 olivat meneillään suomalais-saksalaiset kauppaneuvottelut. Ensinnäkin johtavat sosialidemokraattiset poliitikot ja ammattiyhdistysjohtajat toivoivat puheissaan erillisrauhaa. Samalla esitettiin huolestumisenilmauksia Norjan ja Tanskan tapahtumista.³ Huipentumaksi muodostui ministeri Fagerholmin 3. 11. 1943 Norja-illassa Helsingissä pitämä

---

1) Vrt. myös PERKO, 1971, 156—157.

2) Kivimäen sähke 28. 10. 1943 ulkoministeriölle, Kivimäen kok 1 VA. Hitler oli nimittänyt Rytin kirjettä ”höyhenenkevyeksi epistolaksi”. POLVINEN, 1964, 211. Kivimäki oli kuitenkin optimistinen maansa edustaja ja totesi 28. 10. 1943 lähettämässään sähkössä kuulleen käyntinsä Hitlerin luona ”tehneen edullisen vaikutuksen”.

3) SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori totesi puheessaan 26. 10. 1943 Suomen jatkavan sotaa vain siihen asti, kunnes rauhan edellytykset olisivat olemassa. SOIKKANEN, 1977, 171.

puhe. Hän vakuutti puheessaan, että Suomessa ei tunnettu vähäisintäkään myötätuntoa Norjassa vallalla ollutta järjestelmää kohtaan.¹ Lähettiläs von Blücher oli tässä vaiheessa jo menettää malttinsa. Hän totesi Ramsaylle, että Suomessa voitiin milloin tahansa odottaa nousevan valtaan Saksalle vihamielinen suuntaus.² Hallituksen tarkoituksena oli estää puheen lainaaminen lehdissä, mutta Svenska Pressenin ”pysäyttäminen” ei onnistunut: lehti julkaisi puheen.³ Lähettiläs von Blücher vaati tällöin, että Kivimäki yrittäisi Berliinissä tehdä voitavansa saksalaisten rauhoittamiseksi⁴

Mutta ensi vaiheessa Fagerholmin puhe aiheutti ankaraa sisäistä polemiikkia hallituksessa mm. Ramsayn uhatessa erota. Lähes kaikki hallituksen jäsenet pää- ja ulkoministerin johdolla pitivät Fagerholmin menettelyä harkitsemattomana: Fagerholm erosi hallituksesta 17. 12. 1943. Tähänastisessa tutkimuksessa on esitetty, että nimenomaan Fagerholm erollaan ratkaisi lukkiutuneet kauppaneuvottelut Saksan kanssa.⁵ On kuitenkin oletettavissa, että ratkaisevin merkitys oli Kivimäen jo kuukautta aiemmin tekemillä eräillä puhtaasti diplomaattis-taktisilla toimenpiteillä.

Samaan aikaan kun Fagerholm piti puheensa, Svenska Pressen oli jo 3. 11. 1943 ehtinyt julkaista pääkirjoituksen, jossa ylistettiin tanskalaisen vastarintaliikkeen tekoja.⁶ Ja myöhemmin marraskuussa mm. Suomen Sosialidemokraatin kirjoittelu suututti saksalaisia. He valittivat Berliinissä asiasta Kivimäelle, joka 18.11. sähkötti lähettiläs Karl Schnurren ja lähettiläs von Grundherrin valittaneen, että Suomi ”aivan kuin uhittelee kesken kauppaneuvottelujen ja tekee

---

1) Fagerholm totesi lisäksi, että sensuurista huolimatta Suomessa oltiin voitu seurata Norjan ja Tanskan tapahtumia vapaasti. Puheesta VILKUNA, 1962, 131. Näin Fagerholm epäilemättä ärsytti saksalaisia entisestään arvostelemaan Suomen ”liian vapaata” lehtien valvontaa.

2) Kivimäki 5. 11. 1943 ulkoministeriölle; UM 12 L Saksa.

3) Svenska Pressen pk 4. 11. 1943, ”Norge vårt broderland”.

4) V. Blücherin pvk 5. 11. ja 11. 11. 1943.

5) SOIKKANEN, 1977, 172.

6) Svenska Pressen 3. 11. 1943 pk, ”Ingen lugn i Danmark”. Ks. VILKUNA, 1962, 131—132.

ystävänsä työn päivä päivältä vaikeammaksi”.¹ Näin kauppaneuvottelujen edistymisen ehdoksi nousi nimenomaan Suomen lehdistön kirjoittelun muuttaminen eikä Fagerholmin esiintyminen.

Tällä välin oli lähettiläs Kivimäki kuitenkin ehtinyt vieraillla Suomessa. Helsingin lehdille oli järjestetty tällöin tilaisuus, missä Kivimäki oli selostanut elintarvikkeiden saannin vaikeaa tilaa ja valittanut sitä, että Suomi hoiti ulkopoliitiikkansa sanomalehtien välityksellä. Tässä tilaisuudessa myös lehdistö oli osaltaan tunnustanut ”virheensä”. Otaksuttavasti Saksan Helsingissä oleva sanomalehtiavustaja Hans Metzger raportoi tilaisuudesta Berliiniin. Kivimäki oletti, että tämä Metzgerin raportti riitti siinä vaiheessa Saksalle, joka jäi odottamaan olojen kehitystä. Kauppaneuvottelut pääsivät jälleen vauhtiin ja jo 18. 11. 1943 Kivimäki sähkötti, että viljaa oli suomalaisille luvattu heti 60 000 tonnia ja 40 000 tonnia keväällä.² Näin kauppaneuvottelut ratkesivat Suomelle myönteisesti jo kuukautta ennen Fagerholmin eroa.

Mutta vaikka Saksa jälleen osoitti ”pehmenemistä” Suomen suhteellisen vähäiseltä tuntuneen ”myönnytyksen” jälkeen, se ehdotti jo viikon kuluttua Suomelle poliittisen sopimuksen solmimista. Ulkoministeri von Ribbentrop totesi tällöin Kivimäelle, että Suomen lehdistön kirjoittelu rauhasta haittasi sotatoimia ja Balkanin valtiot olivat ryhtyneet esittämään kysymyksiä, eivätkö ne voisi tehdä eril-

---

1) Kivimäen sähke 18. 11. 1943 ulkoministeriölle, Kivimäen kok 1 VA; Schnurre ja v. Grundherr eivät täsmällisesti nimenneet mitään erityistä Suomen Sosialidemokraatin kirjoitusta. Lisäksi he totesivat eräiden muidenkin suomalaislehtien kirjoittelun vaikeuttavan kauppaneuvottelujen edistymistä. On todennäköistä, että saksalaiset olivat nimenomaan tässä vaiheessa myös huolissaan erillisrauhakirjoittelusta, jota oli edelleen käyty marraskuussa. Ks. kirjoittelusta, PERKO, 1971, 195. Mutta eniten saksalaiset hermostuivat sittenkin tässä vaiheessa kirjoittelusta, joka suuntautui Saksan miehityspoliittikkaa vastaan.

2) Kivimäen sähke 18. 11. 1943 ulkoministeriölle, Kivimäen kok 1 VA. Samana päivänä Berliinin lähetystö lähetti kaksi sähkettä, joista jälkimmäinen tavallaan ”kumosi” edellisen. Kivimäki oli Helsingissä n. 10.11.1943. Tästä VOIONMAA, 1971, 276. Lehdistöavustaja Hans Metzger oli ollut osaltaan vaatimassa sensuurilta koivempia otteita sen jälkeen, kun Svenska Pressen oli 4. 11. 1943 julkaissut pääkirjoituksensa Fagerholmin puheen pohjalta. Ks. VILKUNA, 1962, 131. On ilmeistä, että Metzger kuitenkin samalla oli valmis sovittelemaan asemaansa viranomaisten ja omien esimiestensä välillä, kun Suomi puolestaan osoitti valmiutta myönnytykseen.

lisrauhaa, kun ”Heldenvolk’in” sitä suunnitteli. Kivimäki joutui va-
kuuttelemaan von Ribbentropille, ettei Suomen ollut mahdollista
tehdä sopimusta ja että sensuurin kiristäminen oli vaikeaa ja saattaisi
johtaa kriisiin, koska ”sensuuri oli maassa niin vihattu”. Kivimäki
totesi, ettei erillisrauhakirjoittelun vaientaminen enää ollut Suomes-
sa mahdollista.¹

Sen jälkeen kun Kivimäki oli pitänyt lehdistöneuvottelunsa Hel-
singissä marraskuun puolivälissä, lehdistön kirjoittelu ei mitenkään
olennaisesti muuttunut Saksan kannalta suopeammaksi. Eikä myös-
kään sensuurin otteissa ole havaittavissa välitöntä kiristymistä; kiris-
tyminen oli sinänsä tosiasia, mutta se oli voimistunut vähin erin syys-
kuun puolivälistä alkaen. Se, että Saksa painostuksestaan huolimatta
varoi lopulta kiristämästä suhteita katkeamispisteeseen, selittyy
ennen muuta sillä, ettei Saksan sittenkään kannattanut antaa pohjoi-
sen liittolaisensa livetä yhteisestä rintamasta. Mutta vähintä mitä
saksalaiset näyttävät edellyttäneen oli, että suomalaiset ainakin
osoittivat yrittävänsä paimentaa tempoilevaa lehdistöänsä.

Mutta saksalaisten, ja Suomen viranomaisten, kannalta yleinen
mielipide myös Suomessa alkoi kääntyä ratkaisevasti kielteiseen
suuntaan. Erityisesti Tanskan ja Norjan tapahtumat kiihdyttivät
mieliä.² Erityisesti Saksan vastaisuus nosti syksyllä 1943 päätään
Ruotsissa. Suomessa tämä ei jäänyt huomaamatta, vaan sensuuri ki-
risti jatkuvasti otettaan Ruotsin lehtien karsimiseksi.³

---

1) Kivimäki 26. 11. 1943 (kirje) Ramsaylle, Kivimäen kok I VA; vrt. SOIKKA-
NEN, 1977, 176.

2) v. Blücher oli jo syyskuussa 1943 raportoinut Berliiniin, että perinteisesti Sak-
saan ystävällisesti suhtautuneet lehdet, kuten Ilkka ja Uusi Suomi, olivat alkaneet
muuttaa käsitystään kielteisemmäksi Norjan ja Tanskan tapahtumien johdosta.
PERKO, 1971, 198 ja siinä mainittu lähde.

3) Sensuuri oli antanut ruotsalaislehtien lainaamista koskevan kierto-ohjeen jo 29.
7. 1943. Siinä määrättiin lehdet ennakkosensuuriin ehdoitta. Mutta sensuuri ulotet-
tiin pian pitemmälle. Ks. TANNER, 1952, 103—121; ks. VILKUNA, 1962, 87. Erityi-
sesti Päämaja halusi vuosina 1943—1944 sensuroida Ruotsista saapuvia lehtiä. Ks.
SALMINEN, 1976, 154—155; SALMINEN, 1979, 80—81; myös MARANDI,
1964, 261—262. Rauhanopposition toimesta Ruotsiin toimitettiin Suomen hallitus-
ta arvostelevaa aineistoa. TANNER, 1952, 280—281.

Suomessa oli marraskuun aikana lehdistön mielipidevapautta kuitenkin kyetty rajoittamaan siksi paljon, että esimerkiksi Oslon suurta huomiota herättäneet yliopistomellakat jäivät lähes täydellisesti vaille julkisuutta Suomessa.¹ Marraskuussa olivat saksalaiset pidättäneet Oslon yliopiston opettajia ja opiskelijoita. Tilanne kulminoitui 30. 11. 1943 yliopiston aulaissa tapahtuneeseen ilmeiseen tuhopolttoon: seurasi entistä laajempi pidätysaalto² Vaikka Oslon tapahtumat herättivät voimakkaita vastalauseenilmaisuja suomalaisissa yliopistopiireissä, sensuuri salli vasta 2. 12. lehtien julkaista STT:n varsin ”riisutun” uutisen suomalaisten yliopistomiesten vetoomuksesta.³ Hallituksen piirissä mielipiteet nähtävästi olivat vetoomuksen puolella, mutta ilmeisesti saksalaisten tuolloinen painostus poliittisen paktin solmimisesta — ja Kivimäen vakuuttelu lehdistön valvonnan tehostamisesta — aiheutti sen, että asiasta haluttiin vaieta.⁴

Hallitus joutui ponnistelemaan ankarasti, jottei lehdistön kirjoittelu Oslon yliopiston tapahtumista olisi käynnistynyt. Sensuuri antoi useita ohjeita, joissa kiellettiin enempien solidaarisuuden osoitusten esittäminen.⁵ Tästä huolimatta muutamassa lehdessä ilmestyi asiaa koskevia uutisia; sensuuri kielsi kuitenkin välittömästi niiden enemmän lainaamisen.⁶

1) Ruotsissa lehdet kirjoittivat syksyllä 1943 hyvin kriittisesti sekä Tanskan että Norjan tapahtumista. Norjan kohdalla oli kysymys nimenomaan Oslon yliopiston tapahtumista, kun Saksa vei suuren määrän ylioppilaita keskitysleirille. Ks. HÖJER, 1969, 69. Suomessa ainakin Sv. Pressen julkaisi — tosin ilmeisesti jonkin verran tapahtumien perässä — uutisen keskitysleirikuljetuksesta. Sv. Pressen, otsikko 18. 12. 1943, ”Högst 200 studenter sändes till Tyskland”; myös pk 12. 1. 1944, ”Är allt bara propaganda?” Muutoin lehdet eivät juurikaan julkaisleet jatkuvia kertomuksia Oslon tapahtumista.

2) Oslon yliopiston tapahtumista, esim. ÖLANDER, 1958, 97.

3) VnTaE, Da: 3, ohje 3. 12. 1943. Vilksen esittää epätarkasti, että vetoomus julkaistiin kokonaisuudessaan. Tosiasiassa vetoomuksesta saatiin julkaista ainoastaan STT:n uutinen, joka ei sisältänyt koko vetoomusta. VILKUNA, 1962, 131.

4) v. Ribbentrop oli todennut Kivimäelle 30. 11. 1943, että Suomen hallitus oli jättänyt toteuttamatta Rytin Hitlerille osoittamalla kirjeellä antamansa lupaukset. Ks. SOIKKANEN, 1977, 176 ja siinä mainittu lähde.

5) VnTaE, Da: 3, ohjeet 1. 12. ja 2. 12. 1943 (A-F, ts. 5 ohjetta), 3. 12. 1943 (B-D, ts. kolme ohjetta).

6) Vrt. edellä, alaviite 1, Sv. Pressenin kirjoittelu; Ajan Suunta 7. 12. 1943. VnTaE, Da: 3, Tarkastusjaoston tiedoksianto 9. 12. 1943(C).

Saksan esitykseen poliittisen paktin solmimisesta oli vastattu kieltävästi. Saksalaiset pyrkivät kuitenkin vahvistamaan saksalais-suuntausta Suomessa ja mm. kutsuivat entisen ulkoministerin Wittingin vierailulle Saksaan. Eikä kutsu mennyt hukkaan: Witting korostikin vierailunsa päätyttyä Saksan vastarinnan kestävyyttä.¹ Mitä Suomen hallitus puolestaan oli valmis tekemään kulminoitui lehdistön kiristyvään valvontaan, josta Oslon tapahtumien sensuroidi oli voimallinen näyttö. Toisaalta lähettiläs von Blücherille oli STT:n karsitun uutisenkin julkistaminen ollut liikaa.²

Sensuuri lähetti marraskuun puolesta välistä lähtien yhä runsaammin ohjeita, joissa yksityiskohtaisesti kiellettiin Saksaa loukkaavan aineiston julkistaminen.³ Mutta toisaalta saksalaiset viranomaiset tekivät vielä joulukuussakin runsaasti huomautuksia Suomen epäystävällisyydestä; useimissa oli kyse lehtien kirjoittelusta.⁴

Suomen hallitus, vaikkakin se oli jatkuvasti aktiivisesti ollut kuulolla erillisrauhakysymyksessä, ei syksyllä 1943 halunnut kiristää Saksa-suhteitaan katkeamispisteeseen.⁵ Se joutui tämän vuoksi kiristämään sanan valvontaa entisestään. Mutta sensuuri ei kyennyt estämään Saksalle kielteisen mielialakehityksen vahvistumista; vaikka väestö suhtautui yleisesti kielteisesti edelleen syksyllä raskain ehdoin tehtävään rauhaan, luottamus Saksan voittoon oli

---

1) v. Blücherin pvk 2. 12. 1943 (2715).

2) Ramsay totesi v. Blücherille hallituksen olevan julkilausuman takana, mutta lisäksi, että sen julkistaminen esti muiden samaa mielipidettä käsittelevien mielipiteen ilmaisujen synnyn. Toisin kuitenkin kävi. Eri puolilta maata kantaui tietoja solidaarisuuden osoituksista. Sensuuri kuitenkin raakkasi ne kovalla kädellä. v. Blücherin pvk 3. 12. 1943 (2712—2714).

3) VnTaE, Da: 3, ohjeet 20. 11. (C), 23. 11. (A), 25. 11. (C), 26. 11. (A), 29. 11. (tiedotus), 8. 12. (A), 9. 12. 1943 (D).

4) v. Blücherin pvk 13. 12. 1943 (2719), jolloin v. Blücher valitti Svenska Pressenin tavasta käsitellä Turkin tapahtumia; v. Blücherin pvk 23. 12. 1943 (2735), jolloin valitus koski valitti radion lähetyksiä ja Svenska Presseniä. VnTaE, Fc: 3, PM:n Ttuso VTL:lle 21. 12. 1943, jossa viitattiin saksalaisten valituksiin kirjesensuurin leväperäisyydestä.

5) Voionmaa totesi 10. 11. 1943 hallitsevan käsityksen olevan, että on turvauduttava Saksaan viimeiseen saakka. ”Ei Ramsaykään halua millään hinnalla pilata välejään Saksaan”. VOIONMAA, 1971, 276.

kuitenkin ratkaisevasti järkkynyt — lisäksi usko siihen, että Saksan ”uusi Eurooppa” millään tavoin vastaisi Suomen kansan enemmistön tahtoa. Aseveljeyden moraalinen perusta alkoi murtua.

Suomen ja Saksan välinen aseveljeys oli syksyllä 1943 enää ”tekninen pakkoavioliitto” kaikkine sellaiseen yhdessäoloon liittyvine hankauksineen. Suhteet Saksaan kyettiin kuitenkin juuri ja juuri pitämään tyydyttävällä tasolla ja näin mm. taattiin tulevan talven viljatoimitukset. Mutta oli luonnollista, että kiristyvää sensuuri jouduttiin maksamaan toisaalla. Hallituksen vastaiset mielialat lisääntyivät kansalaisten keskuudessa ja sensuuri joutui tulilinjalle.¹

3. Vuoden 1939 rajat lähtökohdaksi

Sisärenkaan piirissä uskottiin edelleen syksyllä 1943, ettei Neuvostoliitto vaatinut ehdotonta antautumista, vaan pelkästään Moskovan rauhan rajoja.² Myöhäissyksyllä 1943 Suomen hallitus yritti saada täsmällisen kuvan tilanteesta ja eritoten Neuvostoliiton aikeista Suomen suhteen. Marraskuun 17. päivänä hallitus sitten oli valmis suorittamaan kokonaisarviointia tilanteesta. Ensinnäkään ei ilmennyt valmiutta hyväksyä vuoden 1940 rajoja rauhanneuvottelujen pohjaksi. Lisäksi hallitus katsoi, ettei aika ollut sopiva erillisrauhaneuvotteluille. Mutta ovi jätettiin kuitenkin auki ja päätettiin säilyttää toimintavapaus, mikäli olosuhteet tulevaisuudessa olennaisesti muuttuisivat.³

---

1) Ks. sensuurin arvostelusta myöhemmin luku ”Sensuurin arvostelu. . .”

2) Tästä VOIONMAA, 1971, 275.

3) Tässä vaiheessa erityisesti lähettiläs Gripenbergin tietoja seurattiin hallituksen piirissä suurella kiinnostuksella. Vrt. SOIKKANEN, 1977, 175—176.

Mutta jo marraskuun lopulla näytti siltä, että olosuhteet todellakin olisivat olennaisesti muuttumassa. Suomen hallitus sai Neuvostoliiton Tukholman lähettiläs Kollontayn välittämän tiedonannon, jonka mukaan Neuvostoliitto oli valmis vastaanottamaan henkilön Moskovaan neuvottelemaan rauhansopimuksesta. Hallitus alkoi käsitellä Neuvostoliiton ehdotusta päättäväisesti, joskin epäillen.¹ Suomen rauhanponnistelujen ajauduttua lukkiutuneeseen tilanteeseen Neuvostoliiton siirto merkitsi odottamatonta tilaisuutta. Tilanne nähtiin siten, että Neuvostoliitto ei sittenkään ehkä vaatinut ehdotonta antautumista.

Sisärenkaan käsitellessä vastausta syntyi epävarmuutta siitä, miltä pohjalta rajakysymystä oli lähdettävä käsittelemään. Soikkasen mukaan vuodenvaihteessa 1943 ainoastaan suppea ulkopoliittikkaan vihkiytynyt ryhmä ja sosialistinen oppositio olivat Suomessa lähtemässä vuoden 1939 rajojen pohjalta ja vielä tätä suppeampi ryhmä oli valmis tarkistuksiin. Kaikki olivat yksimielisiä vuoden 1940 rajoista: niitä ei kukaan esittänyt hyväksyttäviksi.² Toisaalta ei sisärenkaan piirissä enää kukaan uskonut Saksan voittoon. Mutta tähän aikaan ei myöskään uskottu Saksan totaaliin tappioon, vaan jonkinlaisen ”voimakkaan Saksan” syntymiseen rauhanneuvottelujen tuloksena. Suomen vastaukseen tuli maininta vuoden 1939 rajoista, mutta samalla ilmoitettiin oltavan halukkaita keskustelemaan muutoksista, jotka lujittaisivat rauhanomaisia suhteita. Lisäksi syksyn vastaukseen verrattuna oli kysymys Itä-Karjalasta jäänyt pois.³

Marras — joulukuussa 1943 pidetyssä kolmen suuren Teheranin konferenssissa sovittiin Suomelle esitettävistä rauhanehdoista. Eh-

---

1) Erityisesti Ramsay epäili Neuvostoliiton suurpoliittisten laskelmien mukanaolo joko niin, että Neuvostoliitto olisi kääntänyt huomionsa pois Pohjolasta Balkanille tai itään tai siten, että tavoitteena oli estää lännen työntyminen Pohjolaan ja näin ollen suopeuden hankkiminen Suomesta ja Ruotsista. Ramsay Gripenbergille 23. 11. 1942; Ramsayn kok. VA.

2) SOIKKANEN, 1977, 175—176.

3) Vrt. KORHONEN, 1961, 196.

dot sisälsivät vuoden 1940 rauhansopimuksen voimaansaattamisen.¹ Teheranin konferenssin jälkeen olikin enää kyse vain siitä, missä vaiheessa Suomen hallitus ja yleinen mielipide olivat valmiit hyväksymään koviksi koetut ehdot.² Neuvostoliitossa oli vuodenvaihteen aikoihin ilmeisesti vallalla vielä voimakkaana käsitys, että suomalaiset uskoivat saksalaisten voittoon. Tästä oli todisteena Stalinin Teheran-kannanottojen ohella voimakas propagandakampanja, jossa väitettiin, että Suomi aikoi pitää kynsin ja hampain kiinni Itä-Karjalan valloituksistaan.³

Joulukuun 20. päivänä Kollontay ilmoitti Moskovan vastauksen, jonka mukaan Suomen vastausta ei pidetty riittävänä, sillä Neuvostoliitto lähti edelleen 1940 rajoista ja pyrki noudattamaan Teheranin konferenssin ratkaisua.⁴

4. Sensuurin arvostelu voimistuu syksyllä 1943

Valtion tiedotuslaitoksen ja lehdistön välinen yhteistyö oli alkanut selvemmin rakoilla vuoden 1943 talvella. Lehtiin oli alkanut ilmestyä yhä useammin provokatiivisesti tyhjiä paikkoja kiellettyjen kirjoitusten tilalle. Sensuuri pyrki estämään tällaisen

---

1) POLVINEN, 1964, 220—224.

2) SOIKKANEN, 1977, 176—177.

3) Kenraali Tuompo toteaa päiväkirjassaan 3. 1. 1944, että Neuvostoliitto oli saanut käsiinsä eversti Savonjousen kirjoittajan käskyn, joka edellytti, että joukkojen keskuudessa pidetään luentoja, joissa kosketellaan Itä-Karjalan ja Suomen tulevia rajakysymyksiä. Neuvostoliiton ja jopa Yhdyvaltain radio olivat ryhtyneet lähetyksissään väittämään, että kyseessä oli ”Suomen hallituksen virallista sodanpäämäärää koskeva esitys”. ”Vuoto” merkitsi Savonjouselle välitöntä siirtoa, vaikkakaan ei varsinaisesti arvonalennusta. TUOMPO, 1969, 241—242. Savonjousen käsky ei ollut mitenkään ristiriidassa Päämajan yleisen valistuslinjan kanssa syksyllä 1943. Tähän viittaa myös Savonjousen saama lempeä kohtelu tekemästään ”virheestä”.

4) SOIKKANEN, 1977, 176—177 ja siinä mainittu lähde.

menettelyn toistumisen ja lähetti jo maaliskuussa 1943 asiasta ohjeen.¹ Mutta tosiasiaa vielä syyskuuhun 1943 saakka sensuuria oli saanut arvostella — lähinnä asialla oli ollut Svenska Pressen — melko vapaasti. Tällöin, samaan aikaan kun keskustelu velloiti valtoimenaan rauhanopposition kirjelmän kuumentamissa tunnelmissa, sensuuri antoi 6. 9. 1943 ohjeen, joka muutti tilanteen kertaheitolla: ”kirjoitukset, joissa käsitellään kielteisesti sensuurin toimintaa ja valtiovallan taholta tapahtuvaa yleisen mielipiteen muodostusta, toistaiseksi kielletään, koska ne vaikuttavat haitallisesti yleiseen järjestykseen maassa”.²

Mutta kiristynyt sensuuri aiheutti yhä enemmän hankauksia lehtien ja VTL:n välille. Suomen Sosialidemokraatti käsitteli 5. 10. 1943 pääkirjoituksessaan vielä varsin myönteisesti VTL:n toimintaa; lehti vyörytti syytökset Rangellin hallituksen aikaisen propagandatoiminnan niskaan ja totesi tilanteen oleellisesti parantuneen. ”Jokainen lehti voi sen todistaa. Asioista voidaan keskustella. Mutta edellisen hallituksen perintö pelottaa”.³ Näin Vilkun VTL sai arvokkaan tunnustuksen keskeiseltä työväenlehdeltä ja sen rauhanoppositiota myötäilevältä päätoimittajalta.

Mutta Saksan painostuksesta alkanut sensuurin kiristyminen⁴,

---

1) VnTaE, Da:3, ohje 3. 3. 1943.

2) VnTaE, Da:3, ohje 6. 9. 1943.

3) SS pk 5. 10. 1943, ”Politiikkamme 1942”. Eduskunnan perustuslakivaliokunta oli juuri antanut mietinnön hallituksen edellisvuoden virallista tiedotustoimintaa koskevasta kertomuksesta. Mietinnössä todettiin lehden mukaan hallituksen pyrkineen propagandassaan liiaksi ehkäisemään vapaata mielipiteenmuodostusta. Lisäksi oli osoitettavissa tapauksia, jolloin VTL oli mennyt ”liian pitkälle” sensuurissaan.

4) Saksa oli kiristänyt voimallisesti sensuuria mm. Tanskassa 29.8. 1943 tapahtuneen poikkeustilajulistuksen jälkeen. Itse asiassa Tanskassa alkoi tuolloin terrorin ja vastaterrorin aika, jolloin myös tiedotusvälineet joutuivat täydellisesti saksalaisten valvontaan. Ks. BINDSLÖV-FREDERIKSEN, 1960, 381—453. Saksan mahdollisuudet sensuuria koskevien tavoitteidensa läpiviemiseksi Suomessa olivat täysin erilaiset. Tanskaan verrattuna Suomi säilyi melkein ”koskemattomana”. Näin ollen onkin ymmärrettävää, ettei Hitler voinut olla tyytyväinen Suomen lehtien kirjoitteluun.

josta tosin lehdistö oli ainakin osin tietoinen, kiristi vääjäämättä lehdistön ja hallituksen (myös VTL:n) välejä. Vilkun pelkäämä sensuurin muuttuminen ”poliisitoimeksi” oli alkanut toteutua — mutta ehkä sittenkin vasta hieman odotettua myöhemmin.

Loppuvuodesta 1943 sensuurin ohjeet ja kiellot lisääntyivät dramaattisesti. Marras- ja joulukuussa 1943 ja tammikuussa 1944 annettiin yhteensä 156 ohjetta.¹ Näistä ohjeista suunnilleen puolet käsitteli ei-poliittisia kysymyksiä, joiden tarkastelu ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin.²

Sensuurin kiristyminen johti siihen, että jo ennen vuodenvaihdetta sensuuriin kohdistettu kritiikki kasvoi ankaraksi arvosteluksi. Maalaisliittolainen kansanedustaja Uuno Hannula esitti eduskunnassa 15. 12. 1943 sensuurin toimintaa koskevan kyselyn.³ Sensuuri lähetti välittömästi ohjeita, joissa kiellettiin ”julkaisemasta tai muutoinkaan julkisuudessa käsittelemästä asiaa”. Sensuuri lähetti Hannulan kyselyn johdosta kaiken kaikkiaan viisi ohjetta, eikä sallinut missään niistä asiasta käytävän käytännöllisesti minäänlaista keskustelua.⁴

Sensuurin joutuminen vuoden 1943 lopulla yhä anakaramman arvostelun kohteeksi, johtui epäilemättä itse sensuurin kiristyneen

---

1) Ks. myös PERKO, 1971, 53, taulukko 2.

2) Esimerkkeinä vuodenvaihteen 1943 epäpoliittisista ohjeista on ohje 1. 12. 1943 (B): ”Iisalmessa ilmestyvän Salmettaren numerossa 30. 11. ollutta uutista Kiuruvedellä pidätetyistä 2,5 vuotta karkumatalla olleista sotilaskarkureista ei saa lainata”; myös ohje 12. 1. 1944 (E): ”Päämaja pyytää, että kaikki kuvaukset ja selostukset sotavangeista ja niihin liittyvistä kysymyksistä on alistettava tarkastusjaostolle”. Tämä oli jo ”puoleksi” poliittinen ohje: kysymys sotavankien kohtelusta tulisi varmasti esille sodan mahdollisesti päättyessä Saksalle kielteisellä tavalla.

3) Hannula oli joutunut kahnauksiin sensuurin kanssa Pohjolan Sanomiin laatimansa kirjoituksen johdosta. Vilkuna oli toimittanut oikovedoksen Linkomiehelle, joka esti sen julkaisemisen. Hannulan tarkoitus oli hyökätä ministeri Tannerin kimmppuun. LINKOMIES, 1970, 381—382. Vilkuna ei ilmeisesti pyrkinyt painostamaan Linkomiestä ystävänsä puolesta.

4) VnTaE, Da:3, ohjeet 12. 12. 1943 (D), 16. 12. (B), 17. 12. (C); sekä etukäteen 11. 12. (C) ja 13. 12. (B).

otteen ohella siitä, että rauhanoppositio oli jälleen aktivoitumassa.¹ Kun rauhanoppositio ryhtyi uudelleen vuodenvaihteessa 1943/1944 esittämään vaatimuksiaan, sensuuri valitsi tällöin aivan erilaisen linjan kuin miten meneteltiin elo-syyskuussa 1943: Vilkun VTL:n joustavuuteen pyrkinyt linja päättyi ja ”poliisivalvontaa” muistuttava sensuurin kausi alkoi. Sensuuri laaditti helmikuussa 1944 asetuksen muutoksen helpottamaan laajentunutta toimintaansa. Sen avulla kiellettiin lehtien provokatiivisesti jättämien tyhjen paikkojen ”julkaiseminen”.²

5. Neuvostoliiton rauhantarjous talvella 1944 — erillisrauhasta tärkein mielialatekijä

Suomen hallitus oli talvella 1944 melkoisessa ristipaineessa: erillisrauhaa vaativa sisäinen oppositio alkoi jälleen tiivistää otettaan, länsivaltojen painostus kiihtyi, Saksa ei antanut periksi tuumakaan ja viime kädessä sotilaallis-poliittisen johdon eriävät käsitykset eivät mahdollistaneet Moskovan rauhan kaltaisten rauhanehtojen hyväksymistä.

Neuvostoliitto suuntasi helmikuun alkupäivinä ankaria pommituksia mm. Helsinkiin rauhantahdon vauhdittamiseksi. Toisaalta taas Yhdysvaltain asiainhoitaja Edmund A. Gullion jätti helmikuussa ulkoministeri Ramsaylle nootin, jossa yhdysvaltain ulkoministeri Hull kehoitti Suomea ottamaan yhteyden Moskovaan, koska ”rauhasta saattaisi myöhemmin tulla ankarampi”. Näihin aikoihin myös Yhdysvaltain, Englannin ja Ruotsin lehdet ryhtyivät kampanjaan tähdentäen erillisrauhan kiireellisyyttä ja erityisesti sen viivästymisen tuhoisia seurauksia.³

Suomen hallituksessa olivat asetelmat helmikuuhun 1944 mennessä sikäli selkiintyneet, että myös presidentti Ryti oli alkanut

---

1) VIITALA, 1969, 162.

2) Suomen asetuskokoelma 1944, asetus no 125/18. 2. 1944.

3) POLVINEN, 1964, 227—228.

hyväksyä Moskovan rauhan rajat neuvottelujen pohjaksi. Mutta hallituksen sisäinen oppositio - edelleen lähinnä maalaisliiton ja kokoomuksen ministerit - pitivät jatkuvasti kiinni Karjalan luovuttamattomuudesta. Mannerheim oli puolestaan yhä Moskovan rauhan kannalla. Mutta kun saatiin tietää, että Neuvostoliitto tulisi vaatimaan mm. saksalaisten joukkojen internointia, syntyi taas uudenlainen tilanne.¹

Hallitus pyrki tässä yhteydessä toisaalta säilyttämään avautuneen kontaktin Moskovaan ja toisaalta pitkittämään kannanottonsa ilmoittamista. Itse asiassa hallituksessa ei kuitenkaan kukaan ollut valmis hyväksymään Neuvostoliiton esittämiä ehtoja — huolimatta siitä, että Suomen Moskovaan lähettämä neuvottelija J. K. Paasikivi oli kehoittanutkin ne hyväksymään.² Muokattaessa Neuvostoliitolle annettavaa vastausta Mannerheim vaati selvää mainintaa rajoista, jotka Suomi oli valmis hyväksymään. Pääministerin, ulkoministerin ja Tannerin muodostama ryhmä kuitenkin torjui Mannerheimin ehdotuksen. Kolmikko pelkäsi rajoista päättämisen hajoittavan hallituksen ja antavan oppositiolle aseensyyttää hallitusta siitä, että se oli valmis luopumaan laajoista alueista ilman, että oli selvyttä, voidaanko rauhaan päästä.³

Huolimatta siitä, että Neuvostoliiton rauhanehtojen torjumisen ensisijainen syy oli niiden ankaruudessa (saksalaisjoukkojen internointi), ei hallitus toisaalta ollut myöskään tehnyt itselleen selväksi, millaisten rajojen pohjalta se oli valmis rauhantekoon. Kun huomioidaan, ettei hallituksessa enää tähän aikaan uskottu Saksan selviävän sodasta voittajana ja toisaalta tiedettiin Neuvostoliiton iskuvoiman kasvaneen huomattavasti, on oletettavaa, ettei kysymys saksalaisjoukkojen internoinnista sittenkään olisi ollut välttämättä ratkaiseva este; sensijaan olisi kiinnitettävä enemmän huomiota mielialatekijöihin.

---

1) Gripensbergs dagbok 12. 2. ja 13. 2. 1944; vrt. POLVINEN, 1964, 299.

2) Esim. TANNER, 1952, 181.

3) Sisärenkaan piirissä painotettiin näihin aikoihin, että ”vain yksimielisyys ja armeijan iskukyky voisivat auttaa”; vrt. myös VOIONMAA, 1971, 302—303.

Mannerheim kritikoi helmikuussa 1944 ankarin sanoin hallitusta siitä, että väestöä oli informoitu huonosti raskasta rauhaa varten.¹ Hallitus oli alistanut Neuvostoliitolle laatimansa vastauksen eduskunnalle ja saanut sille enemmistön kannatuksen.² Mutta hallitus oli samalla kieltänyt laajemman keskustelun rauhanehdoista ja sen vaihtoehdoista. VTL ei ollut aiemminkaan sodan aikana ryhtynyt tässä mielessä valmentamaan väestöä raskasta rauhaa varten, eikä se tehnyt sitä vielä talvella 1944. Hallituksen piirissä pelättiin väestön reaktioita, mikäli esimerkiksi Karjalan luovuttamiseen oltaisiin suostuttu.³

8.2. (C) ”STT:ssä poistettu: 1) Lontoosta tulleen Izvestijan hyökkäys Suomea vastaan (poistettu kokonaan), 2) Tukholmasta tulleen DN:n Lontoon kirjeenvaihtajan jutun sekä nimestä että tekstistä neuvoen, että Suomen on ryhdyttävä välittömään kosketukseen Venäjän kanssa”.

8.2. (E) ”STT:ssä poistettu Pravdan juttu, että Suomen on luovutettava Karjala tai muuten käy huonosti”.

9.2. (E) ”Svenska Pressenin typistelmä St. Tidningenin pääkirjoituksesta (9.2.) poistettu (sisältää kuvauksen Helsingin pommituksesta, neuvoja Suomelle kääntyä Venäjän puoleen.)”⁴

Erillisrauhaa käsittelevien artikkeleiden, uutisten yms. sensurointi oli edelleen lisääntynyt alkutalvesta 1944. Helmikuussa lähetettiin melkeinpä tukuttain ohjeita, joissa erillisrauhakeskuste-

---

1) TANNER, 1952, 164—166.

2) Esim. LINKOMIES, 1970, 310—311.

3) Päämajan valvontaosaston katsauksessa todettiin huhtikuussa 1944, että mikäli vihollinen olisi tarjonnut vuoden 1939 rajoja, olisi kansan yhtenäisyys järkkynyt. Tässä mielessä vihollisen kovat ehdot olivat katsauksen mukaan ”onnellinen seikka”. PM:n valvontaosaston katsaus huhtikuulta 1944, T 10601/13; SALMINEN, 1976, 153.

4) VnTaE, Da:2, ohjeet 8.2. (C), 8.2. (E), 9. 2. 1944 (E). Sv. Pressenissä oli pääkirjoituksen kohdalla mielenosoituksellisesti tyhjä paikka 26. 1. 1944 ja 7. 2. 1944. Lehdessä ilmestyi kylläkin aineistoa, josta kävi ilmi rauhankysymyksen ajankohtaisuus: otsikko 10. 2. 1944, ”Finland bör ta första steget - USAs inställning till Finland har ej förändrats” (Stockholm); pk 11. 2. 1944, ”Vår svåra väg”; otsikko 16. 2. 1944, ”Finland har rätt till oberoende och integritet - den amerikanska pressen ägnar stor uppmärksamhet till Finlands sak”.

lu kiellettiin eri yhteyksissä: ulkolaisten lehtien lainaaminen 31:lla ohjeella¹ sekä kuusi ohjetta Paasikiven matkoja koskevien huhujen tukahduttamiseksi.²

11.2. ”STT:ssä poistettu Harshin artikkelista kohta, että Suomen on ensin muodostettava venäläisystävällinen hallitus ja sitten ryhdyttävä rauhanneuvotteluihin”.

23.2. ”Huhuja Paasikiven matkoista ei toistaiseksi julkisuuteen”.

25.2. ”Kaikki Suomen mahdollisia aselepo- tai rauhanehtoja koskevat kommentit on ehdottomasti alistettava tarkastusjaoston päällikölle”.³

Ohjeiden sisällöstä ja määrästä päätellen ei käytännöllisesti katsoen minkäänlainen erillisrauhakeskustelu olisi ollut mahdollista. Mutta kotimaan lehdistö ei täysin vaiennut. Ja Saksa tarkkaili lehtien kirjoittelua vieläkin tarkempien lasien läpi kuin VTL:n sensuuri. Saksan Helsingissä oleva sotilasasiamies, eversti Kitschman esitti Svenska Pressenin 28. 2. 1944 julkaiseman ”Truppflyttningar i Norge” -kirjoituksen johdosta ”jyrkän vastalauseensa”. Tarkastusjaoston päällikkö Lauri Posti tyytyi rankaisuna kuitenkin vain Svenska Pressenin sensorin, herra Hjeltin puhutteluun.⁴ Viikkoa myöhemmin Kitschman esitti jälleen ”vastalauseensa” Helsingin Sanomien 5. 3. 1944 julkaiseman Bullin kirjoituksen ”Amerikka tehnyt esityksiä Suomelle” johdosta. Kirjoituksen kohta, jossa todettiin Suomen hallituksen olevan kykenemätön yksin internoimaan saksalaisia joukkoja maastaan, oli ärsyttänyt Kitschmania. Posti selitti kuitenkin everstiluutnantti Patoharjulle, ettei uutisen julkituloa, vaikka se olikin ”amerikkalaista propa-

---

1) VnTaE, Da:6, ohjeet 1. 2. (A), 4. 2. (A), 6. 2. (A), 8. 2. (A), 8. 2. (C), 8. 2. (E), 9. 2. (B), 9. 2. (E) 9. 2. (F-H), 10. 2. (A-C), 15. 2. (B), 15. 2. (C-D), 16. 2. (A-D), 17. 2. (A-B), 19. 2. (A), 21. 2. (A ja D), 23. 2. 1944.

2) VnTaE, Da:6, ohjeet 21. 2. (A), 24. 2. (C-D), 26. 2. 1944 (B-C).

3) VnTaE, Da:6, ohjeet 11. 2. (C), 23. 2., 25. 2. 1944 (A).

4) PM:n Ttus os T 10683/26, jäljennös Svenska Pressenin ao. kirjoituksesta evl Patoharjun sivuun kirjoittamin toimenpidemerkinnöin. Kitschman oli ensin ottanut yhteyden ev. Slööriin, joka Patoharjun kautta vei asian VTL:n Postille. Postin selostus Patoharjulle 7. 3. 1944.

gandaa”, voitaisi estää ”suhteiden säilymisen takia”. Tällaisia uutisia oli Postin mukaan julkaistu aiemminkin.¹ Syksyyn 1943 verrattuna Saksan ote oli selvästi kirpoamassa Suomen painostamisessa. Sillä oli tietenkin selvä tilannekohtainen selittäjänsä; käynnissä olleet rauhantunnustelut.

Maan johtava lehdistö oli erillisrauhakeskustelussa jakautunut kahtia: oikeistolehdet vastustivat erillisrauhaa, kun taas Hufvudstadsbladet, Helsingin Sanomat ja Suomen Sosialidemokraatti toivat esiin toiveensa rauhan solmimisesta.² Erillisrauhan ”liiallinen” käsittely vaikutti ilmeisesti haitallisesti rintamamiesten mielialoihin, jonka johdosta rintamakomentajat arvostelivat ankarasti lehdistön kirjoittelua.³ Toisin sanoen rintamakomentajien kannanotot osoittivat, että varsin rajoitettukin erillisrauhakeskustelu merkitsi vakavaa häiriötä mielialoissa.⁴ VTL:ssä oltiin tosin voitu myös omista mielialakatsauksista päätellä, että vuoden 1944 talvel-la ja keväällä juuri kysymys erillisrauhasta oli noussut tärkeim-mäksi mielialatekijäksi.⁵

Samaan aikaan kun sensuuri yritti Yhdysvaltain suhteiden kanssa tasapainoillen hillitää erillisrauhakeskustelua, tehtiin armeijan valistustyössä ensimmäisiä perusteellisempia uudelleenarviointoja, joiden tarkoituksena oli selvemmin jättää Itä-Karjala kysymys taka-alalle: armeija oli alkanut valistustoiminnassaan valmistautua erillisrauhaan.

Valistustoiminnasta 9. 2. 1944 annettujen ohjeiden mukaan sodan päämääräksi vahvistettiin valtiojohton määrittelemä itse-

---

1) PM:n Ttus os T 10683/26, jäljennös HS:n ao. kirjoituksesta evl Patoharjun merkinnöin.

2) PERKO, 1971, 207; myös SALMINEN, 1976, 153.

3) VILKUNA, 1962, 106; SALMINEN, 1976, 153.

4) Kiintoisaa on kuitenkin huomata, että helmi-maaliskuussa 1944 ahkerasti rintamamiesten parissa esitelmöimässä kiertänyt L. A. Puntila raportoi aivan toisin. Helmikuun 27. päivänä Puntila toteaa mielialojen joukkojen keskuudessa olevan ”hyvät ja päättäväiset”. Helmikuun 29. päivänä Matti Valtasaarelle VTL:een Puntila kirjoitti: ”Täällä liikkuvat laimeina rauhanhuhut. . . Kävin (joukoissa) ja totesin, että sota jatkuu meidän kohdallamme niin kauan kuin vaaditaan”. PUNTILA, 1972, 64.

5) VnTaE, Dc:l, mielialakatsaukset 22. 1., 9. 3., 12. 4. 1944; ks. PERKO, 1971, 207; SALMINEN, 1976, 153.

näisyyden ja riippumattomuuden säilyttäminen: spekulatiivinen keskustelu rajoista ja muukin siihen liittyvä kannunvalanta luettiin sotilailta kiellettyihin asioihin. Heimokansoja koskevissa asioissa tuli vastaisessa valistustoiminnassa käsitellä vain historiaan ja kulttuuriin liittyviä seikkoja.¹ Mutta vielä syksyllä 1943 oli Maase-län ryhmän upseereille annettu ohjeita ja puherunkoja, jotka poikkesivat huomattavastikin Päämajan linjasta. Tavoitteeksi oli tällöin asetettu mm. Itä-Karjalan liittäminen Suomeen ja Muurma-nin radan katkaisu.² Mannerheimin jo omaksumaa näkemystä, että Moskovan rauhan ehdot olisi pitänyt hyväksyä, ei vielä tuolloin oltu sisäistetty hänen johtamansa armeijan kaikissa valis-tusportaissa. Toisaalta se osoittaa valistustoiminnan jonkin verran laahanneen armeijassa ylimmän johdon määrittelemän tavoitteen-asettelun jäljessä.³

Sensuuri näyttää myös ”laahanneen perässä” enemmän kuin Vilkunan aikana, jolloin se ennakoi tapahtuvaa. Vaikka aiemmin oli jo vaadittu vihollisen asiattoman halveksunnan lopettamista, ei sensuuri kuitenkaan itse toiminut asiassa johdonmukaisesti.⁴ Esi-merkiksi sensuuriohjeissa ”ryssittely” jatkui talvella 1944 entiseen tapaan.

16. 2. ”Svenska Pressenissä poistettu kohta, jossa Morgontid-ningenin Lontoon kirjeenvaihtaja tiedottaa, että ryssät valmistelevat hyökkäystä Jäämeren rintamalle.”⁵

---

1) PM:n Ttus os T 9598/15, PM:n Ttus os:n kirje no 949, 9.2.1944 ”valistustyön suuntaviivat ja varovasti käsiteltävät aiheet”.

2) SALMINEN, 1976, 159

3) Tässä yhteydessä on jälleen mahdollista esittää — vaikkakaan ei niinkään tieteellisessä mielessä — ns. ”hegemoniateesi”. ”Hegemonian suuntaisissa asiois-sa on suhteellisen helppo vaikuttaa, vahvistaa vallitsevaa ajattelua, kun sen sijaan vallitsevan hegemonian horjuttaminen on vaikeata”. Pertti HEMÁNUS, SUO-MA:n julkaisuja no 1/1975. Myös armeijan valistusupseerit olivat valtaosaltaan entisiä AKS-aktivisteja, joiden henkilökohtainen maailmankatsomus ja armeijan sodan ajan valistustyö eivät eronneet toisistaan.

4) Jo syksyllä 1943 Päämajasta oli otettu yhteyttä VTL:ään ja toivottu, että vihollisvastaisessa propagandassa pyritäisiin välttämään kaikkea ”vihollisen asiatonta halveksuntaa”. PM:n Ttus os T 10602/13, PM:n Ttus os:n kirje 7026/1. 10. 1943; myös VILKUNA, 1962, 142—143.

5) VnTaE, Da: 6, ohje 16. 2. 1944; myös ohje 6. 2. 1944 sisälsi ”ryssittelyä”.

Suomen vastattua 17. 3. 1944 neuvostohallitukselle, että esitettyjä ehtoja oli vaikea hyväksyä, koska Suomessa ei ollut saatu varmuutta niiden tulkinnasta ja sisällöstä, neuvostohallitus pyysi lähettämään edustajan Moskovaan. Matkalle lähtivät J. K. Paasikivi ja Carl Enckell, jotka kävivät 27. 3. ja 29.. 3. keskusteluja neuvostohallituksen edustajien kanssa. Tällöin vahvistui se epäily, ettei mitään alkuperäisehtojen lievennyksiä ollut odotettavissa.¹

Ennen Paasikiven matkaa sisärengas oli käsitelty myönnytysten rajaa. Petsamosta suostuttiin luovuttamaan osia, kun taas Kanaksella raja oli pyrittävä työntämään pois Moskovan rauhanrajalta, mielummin Koivisto — Taipale-linjalle, mutta ainakin niin, että Viipuri, Enso, Värtsilä ja Saimaan kanava jäisivät Suomen puolelle.² Suomalaisille neuvostoliittolaisten esittämät ehdot olivat kuitenkin mahdottomia hyväksyä. Hallitus oli käytännöllisesti katsoen kokonaisuudessaan hylkäysvastauksen takana.³

Huhtikuun 12. päivänä eduskunnassa antamassaan valtioneuvoston tiedonannossa pääministeri Linkomies saattoikin todeta, että hallitus oli yksimielisesti hylännyt rauhanehdot. Pääministeri tähdensi lisäksi, että hallitus ei odottanut poliittisessa eikä sotilaallisessa tilanteessa Suomelle suotuisaa muutosta, eikä hallitus toisaalta myöskään odottanut saavansa tulevaisuudessa parempia rauhanehtoja. Mutta taistelun jatkaminen turvasi paremmin itsenäisyyden, mitä rauhanehtojen hyväksyminen olisi merkinnyt. Lopuksi Linkomies toivoi, ettei rauhankeskustelua käytäisi julkisuudessa, vaan että se olisi eduskunnan ja hallituksen asia, koska muutoin ulkopuoliset luulisivat, että ”olisimme valmiit rauhaan millä ehdoin hyvänsä”.⁴

---

1) Neuvostohallituksen esittämät minimivaatimukset sisälsivät aivan samat vaatimukset, mitkä kuuluivat helmikuun aselepoehdtoiinkin, mutta tällä kertaa sellaisin lisäyksin ja täsmennyksin, että saksalaisten joukkojen internoinnin oli tapahduttava huhtikuussa. Lisäksi sotakorvaussumma nousi 600 miljoonaan dollariin sekä Suomen armeijaa vaadittiin supistamaan puoleen varsin lyhyen ajan sisällä. Ks. SOIKKANEN, 1977, 185—186.

2) Esim. TANNER, 1952, 220—221.

3) LINKOMIES, 1970, 420—440: POLVINEN, 1964, 234; TANNER, 1952, 227—232.

4) Valtiopäivät 1944, ptk III, 43.

Maaliskuun 1944 erillisrauhakeskustelun ollessa senhetkisessä kulminaatiovaiheessa sensuuri näytti tehneen merkittävän linjanvedon: se ei enää tuolloin sallinut periaatteessa erillisrauhaa vastustavien kirjoitusten julkituloa. Lehdet saivat vain todeta ehdot mahdottomiksi hyväksyä. Vilkuna kertoi 17. 3. 1944 päätoimittajille, että Suomi itse aktiivisesti oli pyrkinyt rauhaan.¹ Mutta parin päivän päästä sensuuri lähetti uuden ohjeen, joka merkitsi sensuurin kontrolloivan otteen olennaista kovenemista: ”Kaikki Suomen rauhanasiaa koskevat kirjoitukset on ehdottomasti alistettava tri Vilkunalle”.² Näin pääministerin huhtikuussa esittämä toivomus, että ”suut pidettäisiin kiinni”, oli loogista jatkoa maaliskuun lopun kiristyneelle sensuurille.

Saksalaiset olivat helmi-maaliskuun vaihteesta alkaen jälleen voimallisesti kiinnittäneet huomiotaan suomalaislehtien kirjoitteluun. Saksan Helsingissä oleva sotilasasiamies, eversti Kitschman oli esittänyt ahkerasti vastalauseitaan. Hän totesikin tuskastuneena Suomen lehtien olevan saksalaisvihamielisyydessään Tukholman ”kiihotuslehtien” tasolla.³ Lähettiläs von Blücher valitti puolestaan 23. 3. 1944 Ramsaylle, että Hufvudstadsbladet oli kirjoittelullaan ”mennyt yli” kohtuuden. Ramsay myönsi näin tapahtuneenkin.⁴ Kenraali Erfurth tiivistä saksalaisten katkerat näkemykset yhteen todetessaan 28. 3. 1944 kenraali Heinrichsille: ”Kun saksalaisena sotilaana lukee eräitä suomalaisia lehtiä, saa sen vaikutelman kuin olisi vihollismaassa. Kaikki sotaa koskevat tiedonannot ovat peräisin ulkomaisis-

---

1) VnTiE, Dd:l, Vilkuna päätoimittajille 17. 3. 1944; ks. LINKOMIES, 1970, 316.

2) VnTaE, Da:6, ohje 19. 3. 1944. Perko ei huomioi tätä ohjetta, tehden johtopäätöksensä Vilkunan 17. 3. lähettämän kirjeen perusteella. Vrt. PERKO, 1971, 212-213.

3) POLVINEN, 1964, 253-254. Otettaessa Sv. Pressenin kirjoittelu yhdeksi esimerkiksi keväältä 1944 Kitschmanin ärtyneisyys on tietenkin ymmärrettävää: otsikko 2. 3. 1944, ”Stora risker huru Finland än väljer — Stockholm tidningar”. Näin lehti suoraan lainasi Tukholman ”kiihotuslehtiä”; pk 9. 3. 1944, ”Den nya ryska offensiven”; pk 10. 3. 1944, ”Småfolkens väg”; pk 15. 3. 1944, ”Finlands väg”; pk 20. 3. 1944, ”Modererande villkor”; 27. 3. 1944, ”Skärpt tysk censur i Danmark”, joka oli suoraa Saksan arvostelua; pk 6. 4. 1944, ”Underlig tystnad”, jossa oli piikki VTL:lle, pk 13. 4. 1944, ”Vår fredsvilja”; pk 24. 4. 1944, ”Avbrottet”.

4) v. Blücherin pvk 23. 3. 1944 (2941); myös 14. 2. 1944 (2814), jossa v. Blücher totea valittaneensa ”Ny Dagin” 8. 2. kirjoituksesta.

ta tiedotustoimistoista. Jokainen Saksaa kohtaava tappio saa osakseen ivanaurun”.¹ Vielä syksyllä 1943 olisi tällainen korkea saksalaisen tarkkailijan purkaus saanut aikaan poliittisessa johdossa hermostumista, mutta ei enää keväällä 1944. Kivimäki esimerkiksi raportoi huhtikuussa 1944 esille pettymyksensä siitä, ettei Suomi kyennyt solmimaan erillisrauhaa maaliskuussa.² Samoin hän raportoi kevät-talvella 1944 saksalaisten juutalaisia kohtaan harjoittamasta terrorista: Kivimäki halusi kaikin keinoin maansa irrottautuvan uppoavasta laivasta. Hän ei enää myöskään välittänyt saksalaisten tyytymättömyyden ilmaisuja Suomen lehtien kirjoittelusta.³

Sensuurin ohjinta erillisrauhakysymyksessä saavutti huippunsa maaliskuussa 1944. Tämän jälkeen se ei enää määrällisesti mitattuna muodostunut sensuurin kannalta hankalaksi kysymykseksi. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, että sensuuri olisi löysännyt otettaan. Pääministerin eduskuntapuheen käsittelyn perustaksi lähetettiin pian tiukoja ohjeita:

29. 4. ”Suomen rauhanneuvotteluja koskeva kirjoittelu ja rauhanasian kommentointi on lopetettava”.

8. 5. ”Liiton artikkeli 6. 5. ”Neuvostoliiton aluevaatimukset” on ohjeiden vastainen. Lainaaminen kielletään. 29. 4. annettua ohjetta rauhanasian kommentoinnista on ehdottomasti noudatettava.”⁴

Lukuunottamatta Vilkun 17.3 päätoimittajille lähettämää kirjettä, joka ”kumottiin” paria päivää myöhemmin, VTL:n toiminnassa ei ole havaittavissa piirteitä, jotka olisivat ilmaisseet, että VTL olisi ryhtynyt johdonmukaisesti valmistelemaan yleisöä ras-kaisiin rauhanehtoihin. Väestön mielipide asiassa ei myöskään

---

1) Erfurth tgb 28.3.1944.

2) Kivimäen kirje Ramsaylle 30.4.1944; Kivimäen kok 2 VA.

3) Esim. Kivimäen raportti 23.1.1944 ulkoministeriölle. Kivimäen kok 2 VA. Kivimäki on merkinnyt ”muistikuvanaan” maaliskuulta 1944, että eräälle saksalaiselle SS-upseerille oli järjestetty juhla sen johdosta, että hän oli saavuttanut jonkun ennätysluvun, ”olen unohtanut, juutalaisten murhaamisessa”. Kivimäen muistikuva maaliskuu 1944; Kivimäen kok 2 VA.

4) VnTaE, Da:6, ohjeet 29.4. (B) ja 8.5.1944 (C).

muuttunut erillisrauhaa kohtaan myönteisemmäksi; nimenomaan, kun valittavana oli rauha raskain ehdoin.

Mielialakatsauksessa 5.6.1944 todettiin, että lopullinen selostus kosketuksesta Neuvostoliiton ja Suomen hallitusten välillä siirsi kysymyksen taka-alalle. ”Keskustelu asiasta on vähitellen saanut tavaltaan ”historiallisen” sävyn. Koko neuvottelujuttu on monine vaiheineen siirtymässä sotamme historiaan eräänä välivaiheena”.¹ Tämän mielialakatsauksen valossa näyttää VTL selvinneen tehtävästään moitteettomasti — ”tietty määrä” erillisrauhakeskustelua ei viime kädessä merkinnyt mitään mielialojen kannalta pidemmällä aikavälillä.² Eri asia on, että se ilmeisesti oli välttämätöntä suhteiden hoidon kannalta Yhdysvaltain suuntaan ja toisaalta huononsi niitä Saksaan päin. Joka tapauksessa talven 1944 tapahtumat aiheuttivat kriisin VTL:n sisällä.

6. Perääntyvän aseveljen asialla — VTL:ssä lisätään tehokkuutta henkilöjärjestelyin

Suomen hallituksen suhtautumisessa tappiosta tappioon kulkevaan aseveljeen ei talven eikä keväänkään 1944 aikana ole havaittavissa juuri olennaisia muutoksia. Suomen puolelta tämä edellytti tietenkin äärimmäistä varovaisuutta. Lähettiläs von Blücherille kerrottiin, ettei Paasikivellä ollut virallista tehtävää Suomen hallitukselta.³

---

1) VnTaE, Dc:1, mielialakatsaus 5.6.1944.

2) Toisaalta maaliskuussa ajoittain jopa hallituksen arvosteluksi leimahtanut kirjoittelu aiheutti hetkellisen ”mielialakriisin” ja väestön luottamus hallitukseen alkoi horjua. Esim. VnTiE, Dg:1, mielialakatsaus 22.4.1944. Ks. myös seuraava luku.

3) V.Blücherin pvk 18.2. (2832) ja 21.2.1944 (2839). Kivimäki kuitenkin 2.5. kirjeessään Ramsaylle väittää, että v.Grundherr olisi muka ilmoittanut v.Blücherille päivän, jolloin Paasikivi matkusti Moskovaan. Kivimäen mukaan ”Saksan tiedonantoverkoston tehokkuus aliarvioidaan”. Kivimäki indikoi, että ”kaikesta huolimatta” kannatti v.Blücherille kertoa mielummin enemmän kuin päinvastoin. Ehkä v.Blücher oli valittanut v.Grundherrille tulleen huonosti informoiduksi. On ilmeistä, että talvesta 1944 Saksan lähettiläälle ei enää kerrottu entiseen tapaan Suomen tulevista siirroista. Kivimäen kok 2 VA.

Toisaalta taas erillisrauhakeskustelun ”harkittu salliminen” näyttää viittaavan siihen, että toisaalta oltiin valmiit riskeihin, että suhteet Saksaan entisestään heikkenisivät. Varovaisuus Saksaan edellytti myös, että rauhantunnustelujen yhteydessä eduskuntaa jouduttiin syrjimään. Selostaessaan sille helmikuun 28. päivänä rauhanneuvotteluja hallitus ei voinut puhua muista kuin yleisistä tavoitteista.¹

Suomen hallitus jatkoi kuitenkin rauhanoperaatioitaan, koska se toisaalta oli uskonomaisesti vakuuttanut, että Saksa halusi säilyttää Suomen rintamassaan hinnalla millä hyvänsä. Tämä asenne ei ollut sikäli toiveajattelua, ettei Saksassa ilmeisestikään vielä tuollain uskottu, että Suomi voisi sopia ”perivihollisensa” Neuvostoliiton kanssa. Vielä elokuussa 1944 kenraali Erfurth sähkötti Saksaan pitävänsä ”Mannerheimin ja Neuvostoliiton välistä sovintoa, miten tilanne sitten kehittyikin, täysin mahdolltomana”.²

Maaliskuussa 1944 suomalais-saksalaiset suhteet kuitenkin kiristivät jälleen kerran äärimmilleen. Tällöin Hitler henkilökohtaisesti uhkasi jopa täydellisellä aseiden vientikiellolla. Niinikään viljatoimitusten katkaiseminen otettiin taas painokkaammin esille yhtenä painostuskeinona.³ Saksalaisten kasvanut tyytymättömyys johdui tietenkin käynnissäölleistä rauhanneuvotteluista. Mutta saksalaiset kohdistivat ärtyneimmät huomautuksensa kuitenkin lehdistön rauhankeskusteluun, ei itse neuvotteluihin.

Tarkasteltaessa sensuurin toimintaa vuoden 1944 kriittisen maaliskuun ajalta voidaan todeta, että se muutti linjaansa varsin jyrkästi. Lehdistökeskustelun kulminaatio ajoittuu sisällöllisesti

---

1) Vp 1944, ptk III, 3—6, 12—19. Istunto julistettiin salaiseksi. Sensuuri antoi etukäteen ohjeen, jossa todettiin, ettei mitään tietoja saanut antaa julkisuuteen ”eduskunnan mahdollisista suljetuista istunnoista”. Lisäksi huomautettiin, ettei ohjeesta saanut ilmoittaa muille, ”vain tarkastajien tietoon”. VnTaE, Da: 6, ohje 25. 2. (B).

2) POLVINEN, 1964, 276.

3) TERÄ, 1967, 85—87, 56.

sensuurin 17. 3. ja 19. 3. antamien toisensa ”poissulkevien” ohjeiden väliin. Helsingin Sanomat totesi 19. 3. 1944 pääkirjoituksessaan, että rauhanehdotoihin oli mahdollista suostua. Lisäksi lehti arvosteli hallitusta tietojen pimittämisestä eduskunnalta: eduskunta olisi voinut tehdä toisenlaisen päätöksen, mikäli se olisi tiennyt asioista enemmän.¹ Huomioitaessa Suomen hallituksen 17.3. neuvostohallitukselle antama kieltävä vastaus oli täysin ymmärrettävää, ettei hallitus voinut sallia selkänsä takana toimintansa arvostelua mitä arkaluontoisimmassa asiassa. Sensuuri oli Vilkunan päätoimittajiin pitämän yhteyden perustalta uskotellut, että lehdistö saatiin ymmärtämään tosiasiat turvautumatta tiukkoihin kielto-ohjeisiin. Toisin kuitenkin kävi; tilanne voitiin hallita vain ”kova-kouraisemmalla sensuroinnilla”. Oletettavasti välittömin syy sensuurin äkilliseen kiristymiseen maaliskuussa 1944 oli se, että eräät lehdet, kuten Helsingin Sanomat ja Svenska Pressen, yksinkertaisesti menettelivät Suomen hallituksen kannalta vaarallisella tavalla: arvostelivat hallitusta väärästä ratkaisusta. Ja sodan aikanaan nimenomaan hallituksen kaikkinaisen arvostelu oli kiellettyä. Luonnollisesti se oli ehdottomasti kiellettyä erillisrauhan tekemistä koskevassa kysymyksessä.

Mutta pohdittaessa sitä, miksi sensuuri sitten ylipäätensä salli tietyn määrän erillisrauhakeskustelua talvella 1944, saattaa yhtenä selittäjänä² olla se kiihtynyt arvostelu, jonka kohteeksi sensuuri oli joutunut. Vuodenvaihteeseen 1943/1944 sensuuria oli sittenkin voitu arvostella melkoisen vapaasti.³ VTL:ssä asia nähtiin jopa

---

1) HS pk 19. 3. 1944, ”lievennetyt ehdot”; myös PERKO, 1971, 213. Myös KsmI oli näkyvästi selostanut rauhanneuvotteluja maaliskuussa 1944. Esim. 2. 3. etusivun yli otsikko: ”Rauhanehdot Suomelle”; 21. 3. etusivun otsikko, ”Neuvostoliiton hallitus pitänyt vastaehdotustamme täysin epätydyttävänä”; pk 25. 3. 1944, ”Kenen on vastuu”, jossa vyörytetään syy täysin Neuvostoliiton vastuulle.

2) Taustalla oli vaikuttamassa koko ajan myös ulkopoliittinen tasapainoilu Yhdysvaltain ja Saksan välillä.

3) Periaatteessa sensuurin arvostelu oli kielletty jo syksyllä 1943.

hyödyllisenä: olipahan joku ”hiljainen elin”, jota sai mielin määrin arvostella.¹ Mutta talvella 1944 oli kielloissa jo toinen ääni: sensuurin arvostelua yritettiin todenteolla vaientaa. Kun eduskunnassa käytiin 28. 3. 1944 suuri sensuurikeskustelu, lähetettiin kolme ohjetta, joissa puheenvuoroista määrättiin poistettavaksi kaikki, mikä koski yksittäisiä sensuuritapauksia, samoin ministeri von Bornin ehdotukset valkoisten paikkojen täyttämiseksi.² Kaiken kaikkiaan maaliskuuhun 1944 kerääntyi nimenomaan sensuurin kannalta useita vaikeita ongelmia: saksalaisten lisääntynyt tyytymättömyys, ilmeisistä virhearvioinneista johtunut sensuurin linjan äkillinen kiristyminen, lehdistön sensuuriin kohdistama tyytymättömyys ja — ehkä viime kädessä ratkaisevammin — Päämajan tyytymättömyys tilanteeseen.

Kysymystä VTL:n johdon piirissä suoritettavista henkilövaihdoksista oli ilmeisesti kypsytelty jo pitempään talvella 1944. Tähän viittaa myös sensuurin 29. 2. 1944 antama ohje, jossa kiellettiin saattamasta julkisuuteen mitään ”mahdollisista muutoksista VTL:n päällikön paikalla”.³ Mutta VTL:n päällikön 1. 4. 1944 tapahtunut syrjäyttäminen selittyy viime kädessä maaliskuun tapahtumilla.

Mannerheim oli näissä oloissa alkanut vaatia Vilkunan syrjäyttämistä VTL:n johdosta. Hänen mielestään VTL ei ollut riittävässä määrin noudattanut Päämajan ohjeita.⁴ Mutta maaliskuun paisu-

---

1) Kustaa Vilkuna tekijälle 16. 9. 1976.

2) VnTaE, Da: 6, ohjeet 28. 3. (C), 28. 3. (D) ja 30. 3. 1944 (A). Vuoden 1944 talven rauhankeskustelun yhteydessä Ajan Suunnasta poistettiin 14 ja Suomen Sosialidemokraattista viisi artikkelia. Vilkunan kokoelma (Tuomas Vilkunan hallussa). Koko sodan aikana Ajan Suunta ilmestyi 25 kertaa ilman pääkirjoitusta. Suomen Sosialidemokraatti 12 ja Helsingin Sanomat kolme kertaa. SALMINEN, 1979, 24. Myös Sv. Pressen ilmestyi joitakin kertoja ilman pääkirjoitusta. Poistojen määrä kaiken kaikkiaan ei ollut erityisen suuri; ne ajoittuivat kuitenkin huomiota herättävästi talveen 1944.

3) VnTaE, Da: 6, ohje 29. 2. 1944 (A).

4) LINKOMIES, 1970, 176—177; vrt. PERKO, 1971, 64. Vilkunan eron ollessa jo selvä Päämaja esimerkiksi 30. 3. 1944 arvosteli katkerasti harjoitettua sensuuria todeten, että vihollispropagandan torjuntaa haittaavista epäkohdista olivat ensimmäisinä Ruotsista tulevat sanoma- ja aikakauslehdet. SALMINEN, 1976, 155.

nut rauhankeskustelu oli hermostuttanut myös — Päämajan ja saksalaisten ohella — mm. maalaisliittolaisia kansanedustajia. Juho Niukkanen vaati maaliskuussa — päinvastoin kuin edustajatoverinsa Uuno Hannula syksyllä 1943 — sensuurin tiukentamista, jotta ”epäisänmaallinen rauhanpropaganda ehtyisi”. Myös ministeri Reinikka purki mieltään samassa yhteydessä ja ilmoitti vaatineensa samaa jo edelliskesästä lähtien.¹ Vilkunan syrjäyttämisessä oli nähtävissä merkkejä hänen ja ennen muuta Päämajan välisestä linjariidasta. Mutta ilmeisesti maan poliittinen johtokin varsin selvien eduskunnan piiristä tulleiden vaatimusten säestyksellä oli kypsä toimimaan päättäväisemmin VTL:n alistamiseksi tiukemmin sodanjohdon linjalle. Linkomies toteaa tehneensä jo syksyllä 1943 johtopäätöksen, että Vilkunalta ”puuttui järjestelmällisyyttä ja kenties lojaaliuttakin”.² Sensuurin kiristynyt toimintatahti syyskesästä 1943 oli siten ilmeisesti alkanut nakertaa laitokselta yhtenäistä toimintakykyä. Eri asia on, että tämän taustalla vaikutti mitä selvimmin myös VTL:n johtajan ajattelu — linja, joka ei ollut yhteneväinen pääministerin — ja talvesta 1944 — selvemmin myöskään Päämajan linjan kanssa. Linkomiehen arvostelu Vilkunasta ei siten ollut perusteeton. Jutikkala kuitenkin painottaa, että Vilkunaa kehoitettiin pyytämään eroa ”ylivoimaiseksi käyneiden henkilökohtaisten kahnausten ja erimielisyyksien vuoksi kevättalvella 1944”.³ Näin Vilkunan epäilemättä muutoin johdonmukaisesti noudattama linja, joka lähti vakaumuksesta, että Saksa tulee häviämään sodan, sai käytännössä epäjohdonmukaisuuden tunto-merkit ja selityksen sen toteuttajan eräänlaisesta kyvyttömyydestä ratkaista henkilösuhteita työympäristössä.⁴

---

1) SKYTÄ, 1969, I, 1969, 201.

2) LINKOMIES, 1970, 176; vrt. VILKUNA, 1962, 170—171.

3) JUTIKKALA, 1945, 189. Vilkuna vahvistaa, että hänen erottamisensa takana oli Päämaja. VILKUNA, 1962, 170.

4) Talvella 1944 puhuttiin sensijaan usein Linkomiehen sairaudesta. Mm. Puntila näyttää otaksuneen, että Linkomiehen olisi pian ”vetäydyttävä”. PUNTILA, 1972, 70. Puntila otaksui olevan ”muitakin syitä” Linkomiehen mahdolliseen eroon. Tällainen spekulointi oli ilmeisesti yhteydessä henkilöerimielisyyksiin. Toisaalta Vilkuna arvosti Linkomiehen poliittisen arviointikyvyn hyvin korkealle. Vrt. VILKUNA, 1962, 151.

Vilkunan syrjäyttäminen voidaan kuitenkin ensisijaisesti selittää tässä tutkimuksessa käytetyllä käsitteellä ”Vilkunan VTL” ja siitä johtuneilla linjaerimielisyyksillä: Vilkunaan kohdistuivat syytökset liian löysästä sensuurista. Toisekseen kyse oli VTL:n operatiivisista alistussuhteista: Mannerheim piti kiinni oikeudestaan osallistua aktiivisesti ”kaikkien rintamien valvontaan”. Vilkunan jälkeen VTL:n johtoon tullut kenraali Kekoni oli marsalkan mies ja hän kykenikin ilmeisesti tyydyttämään sekä Mannerheimin, mutta myös Linkomiehen ja hänen seuraajiensa toiveet tässä suhteessa.¹ Näin Vilkunan syrjäyttämisessä oli kyse myös tilanteesta, jossa VTL:n johto nousi ”liian” itsenäiseksi ylimpiin päätösten tekijöihin nähden; VTL:ssä oli ”unohdettu” Mannerheimin olevan tiukan paikan tullen tärkein ja vaikutusvaltaisin päätöstenkijä. Mutta oli selvää, että Vilkunan syrjäyttäminen merkitsi myös VTL:n ja lehdistön pääosan välisten suhteiden heikkenemistä.² Vilkunan eroa eivät motivoineet ”yleiset syyt” kuten poliittinen tilanne tai yleinen mielipide, vaikka talvella 1944 sensuuria oli arvosteltukin lähes samalla tavalla kuin liian innokasta propagandaa vuosi aiemmin. Puntilan eroaminen vuotta aiemmin ei ollut seurausta VTL:n johtavan henkilön ja päätöksentekijöiden välisestä ”linjariidasta” mikä sensijaan oli ensisijaisesti Vilkunan eron taustalla.

Vilkunan syrjäyttäminen osoittaa Mannerheimin vaikutusvallan ominaispainoa poliittiseen johtoon verrattuna. VTL oli suunniteltu pääministerin ”oikeaksi kädeksi”. Esimerkiksi presidentti Ryti ei ollut osoittanut sodan aikana suurempaa kiinnostusta osallistua sen toimintaan: hän oli ilmeisen täydellisesti delegoinut tiedotustoitinnan ja sanan valvonnan luottamusmiestensä vastuulle.

---

1) Ks. LINKOMIES, 1970, 177.

2) Helsingin Sanomat yritti 2. 4. 1944 julkaista pääkirjoituksen, jossa olisi kerrottu, ettei sensuurin kiristyminen ollut peräisin Vilkunasta, vaan hänen esimiehestään (siis Linkomies). Muutoinkin kirjoitus oli Vilkunaa kohtaan myönteinen. Vilkunan kokoelma, HS:sta 1. 4. 1944 kielletty pk.

Vilkunan eroon saakka Mannerheim oli puolestaan tyytynyt yleensä siihen, että hänen valvomansa Päämajan tiedotusosasto välitti VTL:lle Päämajan ohjeita yksittäistapauksissa, joilla sodan käynnistä pyrittiin tekemään vain ”armeijan sisäinen asia”.¹ Talvella 1944 Mannerheim oli — ainakin hetkittäin — valmis panemaan koko arvovaltansa peliin saadakseen nimenomaan Vilkunan sivuun.² Kun huomioidaan toisaalta Rytin passiivisuus ja Mannerheimin aktiivisuus virallisen tiedotustoiminnan hoitamisessa, piiryy samalla esiin sodan johtamisen koko kuva: Mannerheimin aktiviteetti ulottui huomattavasti laajemmalle kuin mitä hänen muodollinen asemansa sittenkään olisi edellyttänyt. Toisaalta taas presidentti ja pääministeri näyttivät passiivisemmilta, ainakin talvella 1944, kuin mitä heillä muodollistenkin valtaoikeuksiensa rajoissa olisi ollut mahdollista menetellä.

Vaikka VTL:ssä suoritettu korkean tason syrjäyttäminen epäilemättä ei saksalaisilta jäänyt huomaamatta, he olivat kuitenkin nimenomaan huhtikuussa valmiit painostamaan Suomea yhä päättäväisemmin. Kun saksalaisten mielestä heidän maaliskuussa esittämäänsä valituksia lehdistön kirjoittelusta ei ollut huomioitu riittävän tehokkaasti, he vauhdittivat moitteitaan kiertämällä huhtikuussa 1944 viljan ja aseiden toimitukset Suomeen.³ Tässä tilanteessa pääministeri määräsi henkilökohtaisesti sensuuria kiristettäväksi voimallisesti.⁴

Touko Perko tekee kevään 1944 sensuuritoiminnasta seuraavan johtopäätöksen: ”Tarkastusjaoston ohjeista näkyy selvästi, ettei

---

1) L. A. Puntilan TV-haastattelu 1. 3. 1979.

2) Mannerheim uhkasi alkutalvesta erota, ellei Vilkunaa erotettaisi. LINKOMIES, 1970, 176.

3) Suomalaisia oli puolestaan hermostuttanut vähää aiemmin tapahtunut Unkarin miehittäminen. Kenraali Erfurth jopa suoraan varoitti suomalaisia Unkarin kohtalosta. POLVINEN, 1964, 253—254, 316, 261.

4) Vrt. myös VILKUNA, 1962, 88; PERKO, 1971, 212. Linkomiestä ja myös Ramsayta oli juuri huhtikuussa arvosteltu kokoomuksen ja maalaisliiton toimesta. Ks. v. BLÜCHER, 1950, 31—32. Linkomiehen oli osoitettava päättäväisyyttä. Ehkä VTL:n johto sai siten olla myös ”sijaiskärsijänä” — vaikka poliittinen johto ilmeisesti oli pitkään tukenut Vilkunan linjaa. Myös SOIKKANEN, 1977, 192.

Saksa enää ollut Suomen ongelmien kannalta ensiarvoisessa asemassa. Saksan suhteen ei rauhankeskustelun aikana keväällä 1944 annettu yhtään ohjetta.”¹ Tämä johtopäätös pitää paikkansa kuitenkin vain osittain. Samaan aikaan annettiin nimittäin runsaasti akselivaltojen arvostelun kieltäviä ohjeita — ja akselivallat käsitteellisesti oli erottamaton osa Hitlerin Saksaa.² Virallisen tiedotustoiminnan kannalta vastakohta-asettelu länsivallat (liittoutuneet) — Saksa (akselivallat) ei ollut menettänyt ajankohtaisuuttaan tai merkitystään keväällä 1944.

Mielialakatsauksessa huhtikuulta 1944 todettiin, että ”Englannin radiopropaganda... ja Unkarin tapahtumat ovat vaikuttaneet epäedullisesti mielialoihin”.³

11.5. ”Saturday Evening Postin tieto Stalinin Teheran-deklaraatiosta (ryssän propaganda) poistettu Svenska Pressenistä”.

12.5. ”Saksan taholta annettu tieto pidätyksistä Eestissä ei oikeuta lehtiä julkaisemaan omaa aineistoaan asiasta eikä kommentoimaan sitä”.

31.5. ”Kirjoituksia ja uutisia, joiden kärki on tähdätty Saksaa vastaan, on entistä huolellisemmin sensuroitava”.⁴

Suomi oli rauhanneuvottelujen karilleajautumisen jälkeen joutunut taas lähes pelkästään Saksan sotaonnan varaan; se näkyi suorastaan dramaattisesti sensuuri-ohjeiden sisällössä, joissa ikäänkuin vedettiin takaisin sitä vähittäistä mielipidevapauden lisääntymistä, joka oli tapahtunut talvesta 1943 saakka. Sensuuri työskenteli keväät-kesällä 1944 osana yleisesti tehostettua valistus- ja tiedotustoimintaa kansallisen yhtenäisyyden puolesta yleistä sotaväsymystä vastaan.

---

1) PERKO, 1971, 208.

2) Ks. liite no 9, erityisesti luokituksen kohdat 1 ja 2.

3) VnTaE, Dc:1, mielialakatsaus 22.4.1944.

4) VnTaE, Da:6, ohjeet 11.5. (B), 12.5. (A) ja 31.5.1944. Mikäli Perko tekee arviomansa Saksan liittymisestä käytyyn rauhankeskusteluun, se on epäilemättä kestänyt. Oli runsaasti muita aiheita, joissa Saksa suoraan esiintyi ohjeissa: Saksa oli myös osa akselivaltoja, joista sensuuri antoi keväällä 1944 runsaasti ohjeita, Vrt. PERKO, 1971, 208.

Tammikuusta kesäkuuhun 1944 sensuuri ei oikeastaan ollutkaan näkyvästi missään vaiheessa noudattanut muunlaista linjaa. Rauhanneuvottelujen kariutumisen jälkeen tosin Saksan sotilaskunniaa ja järjestelmää ryhdyttiin jälleen vaalimaan aiempaa mustasukkaisemmin. Muutokset VTL:n johdossa osaltaan heijastivat tätä.

7. Svenska Pressenin lakkauttaminen kesäkuussa 1944

Sensuurin ankara kiristäminen huhtikuussa oli seurausta saksalaisten painostuksesta. Kenraali Heinrichs vieraili huhtikuun lopulla Saksan Päämajassa, jossa kenraalileversti Keitel Hitlerin toimeksianosta arvosteli erittäin jyrkkään sävyyn Suomen asennetta sekä jälleen suomalaislehtien kirjoittelua.¹ Vilja- ja asetoimitukset Saksasta olivat ja pysyivät keskeytyksissä. Suomalaisille oli samalla käynyt selväksi, että eräs keskeisimmistä suhteiden parantumisen esteistä oli taas kerran lehdistön kirjoittelu.

Mutta toukokuussa 1944 — samalla kun sensuuria jatkuvasti kyläkin kiristettiin — tehtiin eräitä diplomaattisia manöövereitä. Tässä vaiheessa Mannerheimin vaikutusvalta alkoi entisestään korostua. ”Kysymys tasavallan presidentin ja ylipäällikön valtaoikeuksien jakautumisesta ja dualismista sodan johdossa alkoi nousta yhä vaikeammin ratkaistavaksi. Tilanteen kärjistyminen vaati vallan keskittämistä Suomessa, kuten muissakin sotaa käyvissä maissa”.²

---

1) POLVINEN, 1964, 259.

2) SOIKKANEN, 1977, 194. Mannerheim lähetti neuvottelematta poliittisen johdon kanssa mitään etukäteen 13.5.1944 Hitlerille kirjeen, jossa vakuutettiin Saksan aseavun merkityksellisyyttä. ”Tämän jälkeen Mannerheim alkoi ottaa suhteiden hoitoa omiin käsiin...” SOIKKANEN, 1977, 193 — 194 ja siinä mainittu lähde.

Suomalais-saksalaisten suhteiden osittainen paraneminen alkoi kuitenkin vasta kesäkuun alussa, kun Svenska Pressen lakkautettiin.

Kevät-kesällä 1944 Suomenkin lehdet ounastelivat liittoutuneiden maihinnousua. Kun sähkösanomat alkoivat 6. 6. 1944 aamulla välittää Normandian maihinnoususta, oli — Stalingradin kukistumisen jälkeen — epäilemättä sodan kaikkein dramaattisin uutinen odottamassa Suomen lehtien toimituspöydillä. Svenska Pressenin toimituksessa ladottiin maihinnoususta suuret etusivun uutiset ja mikä kohtalokkainta, pääasiassa läntisten uutistoimistojen välittämän aineiston pohjalta. Toisaalta se oli lähes ainoa mahdollisuus, koska — täysin ymmärrettävästi — Berliini pysyi tapauksesta varsin hiljaa.¹ Toisaalta myös Keskisuomalainen julkaisi yli etusivun vedettyjä otsikoita Normandian suurmaihinnoususta.²

Pääkaupunkilaislehtenä Svenska Pressen, ja tietenkin entisistä otteistaan tunnettuna, joutui lähettiläs von Blücherin silmätikuksi. Von Blücher vaatikin Ramsaylta toimenpiteitä lehteä vastaan.³ Ramsay, joka oli juuri neuvotellut viljatoimituksista Saksan lähettilään kanssa, oli hyvin selvillä siitä, etteivät vilja- eikä asetoimitukset käynnistyisi, ellei asiaa jollain tavalla ratkaistaisi Saksaa tyydyttävällä tavalla.⁴

VTL järjesti 8.6.1944 tiedotustilaisuuden lehtien päätoimittajille,

---

1) ÖLANDER, 1958, 168 — 169. Sv. Pressenissä oli ensin huhti-toukokuussa ollut Tanskaa koskevia myötätuntouutisia ja kirjoituksia; yli etusivun 26.4.1944, ”Ny sabotageväg i Danmark”; pk 27.4.1944, ”I Danmark”; pk 26.5.1944. ”Churchills tal”, jossa todettiin Tanskan olevan jo liittoutuneiden kiikarissa; yli etusivun 6.6.1944, ”Invasionen började kl. 5.30 i morse” (suuri Eisenhowerin kuva, selostuksia koko sivu Lontoosta ja Berliinistä); pk 6.6.1944, ”Invasionen”; yli etusivun 7.6.1944, ”Kuststräcka på 80 km ockuperad”; yli etusivun 8.6.1944, ”Striderna tillta i kraftighet”. Seuraava lehden numero ilmestyi tämän jälkeen vasta sodan päätyttyä 14.11.1944.

2) Ksml etusivun yli otsikko 7.6.1944, ”Maihinnousu Eurooppaan”. Saman päivän pääkirjoituksessa todettiin, että Eurooppaa uhkasi nyt vaara sekä idästä että lännestä. Näin lehti kuitenkin ikäänkuin puolustautui länsiliittoutuneita vastaan. Tässä asennoitumisessa se erottautui ”vahingoniloisesta” Sv.Pressenistä. Vrt. ÖLANDER, 1958, 168 — 169.

3) v. Blücherin pvk 8.6.1944.

4) LINKOMIES, 1970, 388. Linkomies antaa ymmärtää, että myös Mannerheim oli vaatinut Ramsayta ryhtymään jyrkkiin toimenpiteisiin.

jolloin sekä Ramsay että kenraali Kekoni molemmat vaativat lehtien pidätyvän kirjoittamasta enää juuri mitään maihinnoususta. Kekoni painotti, että Portugalin lehtien tapa kirjoittaa asiasta olisi sopiva tavoite. Siellä maihinnoususta oli vain pieniä parin palstan mainintoja. Kekoni vaati vakavoituneena päätoimittajia käsittämään, että Suomen Saksan suhteet olivat jäädyksissä nimenomaan lehtien Saksaa ärsyttäneiden kirjoitusten vuoksi. Tilaisuudessa mukana ollut Svenska Pressenin toimitussihteeri Ragnar Ölander alkoi tilaisuuden kulessa Kekonin katseista päätellä, että suurimpana syntipukkina VTL:ssä pidettiin juuri hänen lehteään. Poistuessaan kesken tilaisuuden paikalta, Ölander joutui ulkona odottavien oikeusministeriön virkamiesten puhutteluun.¹ Valtioneuvosto oli tehnyt yksimielisen päätöksen lehden lakkauttamisesta.²

Vaikka mm. eduskunnassa lähinnä ruotsinkieliset kansanedustajat käyttivät voimakkaasti hallituksen menettelyä arvostelevia puheenvuoroja ja Tukholmasta lähettiläs Gripenberg varoitteli liian kovista otteista, hallitus saattoi sittenkin katsoa Svenska Pressenin lakkauttamisen kannaltaan onnistuneen.³ Lähettiläs von Blücher ilmoitti 10.6.1944 tyytyväisyytensä hallituksen menettelytavan johdosta. Kaksi päivää myöhemmin Berliinistä ilmoitettiin, että Saksa oli luvannut toimittaa 40.000 tonnin viljaerän neljänä päivänä.⁴ Näin viljatoimitusten osalta Ramsayn päättäväinen linja oli johtanut tulokseen: jää oli alkanut sulaa suomalais-saksalaisten suhteiden tieltä.

Myös toimenpidettä vastustaneet äänet lakkasivat. Osaksi kohu hukkui myös dramaattisesti muuttuneen sotilaallisen tilanteen

---

1) ÖLANDER, 1958, 171 — 172.

2) LINKOMIES, 1970, 388 — 389; VOIONMAA, 1971, 347. Tanner oli vastustanut lakkauttamista, muttei halunnut merkitä eriävää mielipidettään toisaalta myöskään pöytäkirjaan.

3) Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa käytiin kiivassanainen keskustelu asiasta. VOIONMAA, 1971, 347. Gripenberg Ramsaylle 9.6. ja 10.6.1944; SOIKKANEN, 1977, 210.

4) Esim. TERÄ, 1967, 60.

johdosta.¹ Toisaalta sensuuri oli 8. 6. antamallaan ohjeella kieltänyt Svenska Pressenin lakkauttamisen kommentoinnin.² Seuraavana päivänä lehdistössä olikin luettavissa ainoastaan Valtioneuvoston päätösteksti:

”Valtioneuvosto on eilen, eräistä valtakuntaa vahingoittavista painokirjoituksista kohdistuneista toimenpiteistä marraskuun 6. päivänä 1939 annetun asetuksen nojalla, päättänyt toistaiseksi kieltää ”Svenska Pressen” -nimisen sanomalehden julkaisemisen”.³

---

1) Linkomies arvelee kuitenkin muistelmissaan, että toimenpide ei ehkä sittenkään ollut kovin tarpeellinen, koska aselähetykset eivät tämän johdosta alkaneet. LINKOMIES, 1970, 389. Linkomies antaakin ymmärtää, että operaatio oli Ramsayn ja Mannerheimin enemmän tai vähemmän virheellinen ratkaisu. Toisaalta Linkomies ei näytä arvostaneen viljatoimitusten käynnistymisen merkitystä ja sitä, että ainakin v. Blücher hetkellisesti oli tyytyväinen.

2) VnTaE, Da:3 ohje 8.6.1944; ks. VILKUNA, 1962, 149.

3) Esim. Ajan Suunta, 9.6.1944.

9. Ribbentrop-sopimuksesta välirauhaan

1. Sopimus tai ”kansallisen elämän tuho”

Kenraali Leonid Govorovin johtamat neuvostojoukot aloittivat suurhyökkäyksen Karjalan Kannaksella 9. kesäkuuta 1944. Vaikka suomalaiset olivatkin olleet tietoisia neuvostojoukkojen keskityksestä, ei Päämajassa kuitenkaan ilmeisesti oltu valmistauduttu tilanteeseen riittävällä vakavuudella. Suomalaiset joutuivat nopeasti vetämään rintamalinjojaan takaisinpäin paikoin pakokauhun vallassa.

Hallituksen sisärenkaassa ryhdyttiin neuvostojoukkojen läpimurron tapahduttua pohtimaan operaation tavoitteita: oliko tarkoitus pysähtyä Moskovan rauhan rajoille vai jatkaa aina Torniojoelle saakka.¹ Ensimmäisessä vaiheessa hallituksen sisärenkaan ja Mannerheimin välisissä neuvotteluissa tuli esille kaksi tavoitetta; uuden hallituksen muodostaminen ja nimenomaan Mannerheimin linjan vakiinnuttamiseksi tarvittiin asetoimituskiellon kumoamista.²

Kun tilanne hieman vakiintui Kannaksella, Mannerheim teki johtopäätöksen, josta tavallaan muodostui vastaisten sotilaallispoliittisten ratkaisujen perusta: rauhanneuvottelut tulisi lykätä sellaiseen ajankohtaan, jolloin rintamatilanne todella olisi vakiintunut. Tältä pohjalta hän oli 19.6. lähtien ehdottanut avun pyytämistä Saksasta. Samana päivänä, 20.6., kun suomalaiset pakenivat Viipurista, Mannerheim totesi sisärenkaan kanssa käymissään keskusteluissa Saksan sotilaallisen avun olevan välttämättömyydenä rintaman vakiinnuttamisen, rauhan perusedellytyksen, aikaansaamiseksi.³

---

1) v. Blücherin pvk 13. 6. ja 14. 6. 1944: Ramsay Gripenbergille 15. 6. 1944; ks. SOIKKANEN, 1977, 195. Päämaja ei ilmeisesti ollut ilmoittanut neuvostojoukkojen keskityksistä sisärenkaalle, jonka vuoksi Kannaksen läpimurto koettiin poliittisessa johdossa dramaattisemmin kuin sotilasjohdossa. Tästä LINKOMIES, 1970, 334; TANNER, 1952, 259–261.

2) Hallituksen uudistamishankkeesta, ks. SOIKKANEN, 1977, 195 — 197.

3) TANNER, 1952, 273.

Hallituksen vaihtamishanke säilyi varteenotettavana vaihtoehtona kuitenkin aina 23.6. saakka, jolloin Neuvostoliitto ilmoitti edellyttävänsä Suomelta antautumista. Neuvostoliiton Tukholman lähetystön ja suomalaisten muutaman päivän diplomaattisen kädenväänön jälkeen suomalaiset vahvistivat kantansa: antautumis-sana oli vienyt suomalaiset rintamatilanteen vakiinnuttamisen odottamisen kannalle.¹

Tämän jälkeen Saksan aseapu astui kuvaan entisestään ajankohdaisempaan vaihtoehtona. Ensimmäisessä nimenomaan sotilaiden välityksellä 19.6. tehdyssä tiedustelussa oltiin pyritty siihen, ettei operaatiosta syntyisi kuvaa poliittisesta sitoutumisesta.² Hitler puolestaan näki tilaisuutensa tulleen: hän lupasi apua, mutta edellytti poliittisen sopimuksen allekirjoittamista. Hän lähetti ulkoministerinsä von Ribbentropin Helsinkiin 22.6., joka saavuttuaan lupasi Suomelle melkoisia asevahvistuksia, mutta toisaalta asetti ehdon: Suomelta edellytettiin ”selvää asennetta”.³

Tilannetta käsiteltiin koko hallituksen ja Päämajan välisissä neuvotteluissa 23. — 26.6. Samaan aikaan tilanne rintamilla huononi ja Mannerheim painosti 26.6. pääministeriä sopimuksen hyväksymiseen.⁴ Ribbentrop oli asettanut vaatimuksen, jonka mukaan Suomen oli ennen muuta sitouduttava olemaan tekemättä aselepoa ja rauhaa neuvottelematta Saksan kanssa. Tämä vakuutus oli lisäksi annettava sekä Rytin kirjeessä Hitlerille, presidentin puheessa että hallituksen tiedonannossa.⁵

---

1) Gripenbergs dagbok 23.6.1944; TANNER, 1952, 286, 287; LINKOMIES, 1970, 345 — 347; Gripenberg Ramsaylle 26.6.1944; ks. SOIKKANEN, 1977, 200; vrt. MANNERHEIM, 1952, 449 — 450.

2) v. Blücherin pvk 19.6., 20.6. ja 21.6.1944; LINKOMIES 1970, 340.

3) Rytin muistiinpanoja keskusteluista von Ribbentropin kanssa 22.6.1944; Rytin kok. 10; SOIKKANEN, 1977, 200.

4) Mannerheim mietti keinoja, joilla sitoumus saataisiin vain tilapäiseksi ja esitti ajatuksen, että sitoumus annettaisiin vain ajaksi, jolloin rintamatilanne oli epävakaa, vrt. MANNERHEIM, 1952, 450 — 451, jossa kerrotaan Rytin yksinään allekirjoittaman kirjeen muodossa laaditun sopimuksen luonteesta.

5) v. Blücherin pvk 26.6.1944 (3123); TANNER, 1952, 296.

Hallituksen rivit hajosivat sitoumuksen antamisen suhteen. Tästä huolimatta ja hallituksen selvän enemmistön tuella sekä Päämajan sopimusta vaativan asenteen edessä suomalaiset taipuivat: Rytin Hitlerille 26.6.1944 osoittamaan kirjeeseen tuli lupaus, ettei hän sallisi nimittämänsä hallituksen tai muunkaan ryhtyä aselepoon tai rauhaan tähtääviin neuvotteluihin ilman Saksan hallituksen kanssa saavutettua yhteisymmärrystä. Suomi tulisi käymään sotaa Saksan rinnalla, kunnes Neuvostoliiton taholta tuleva uhka oli poistettu.¹

Näin kolme vuotta jatkunut aseveljeys oli tappion häämöttäessä johtanut poliittiseen sitoumukseen. Mutta vaikka johtavan länsiliittoutuneen, Yhdysvaltain, hallitus reagoikin jyrkästi, ei se kuitenkaan julistanut Suomelle sotaa.² Suomen suurpoliittinen asema ei Ribbentrop-sopimuksen johdosta sittenkään romahtanut: sopimuksen ”aitoutta” osattiin, ja perustellusti, epäillä.

Varsinaiset sotamateriaalin toimitukset saapuivat varsin pian, mutteivät koskaan aivan luvatussa laajuudessa. Suomi sai kuitenkin rintamansa vakiinnutetuksi ja Neuvostoliitto keskeytti hyökkäystoimet Kannaksella jo 12.7.³

2. Mielialat paranevat —lehdistö sensuurin asialla

Saksalaiset kiinnittivät erityisesti huomiota siihen, että Ribbentrop-sopimuksen edellyttämät ”vastatoimitukset” Suomesta toteu-

---

1) Sosialidemokraattiset ministerit ja ministeri Kauppi vastustivat sopimuksen hyväksymistä. Vn sal ptk 26.6.1944; SOIKKANEN, 1977, 201.

2) POLVINEN, 1964, 265, 271-272.

3) Sopimuksen merkityksestä sotatilanteen kehityksen kannalta, esim. MAN-
NERHEIM, 1952, 425.

tuisivat toivotulla tavalla. Ensimmäiseksi nousi esille kysymys sitoumuksen julkistamisesta. Von Rippentrop kävi tämän takia Linkomiehen luona ja von Blücher puolestaan tähdensi sisärenkaan jäsenille, että Linkomiehen valmistelemassa puheessa tuli vakuutuksen tapahtua niillä sanoilla, joista oli sovittu.¹ Pääministeri pitikin puheensa radiossa sovitulla tavalla liittäen siihen kuitenkin takaportin: vakuutus oli annettu Saksalle siinä mielessä, että luvattu apu olisi riittävä.² Linkomies toteaa puheensa sanamuotoa tässä yhteydessä pidetyn onnistuneena. ”Niinikään tieto siitä, että oli tehty Saksalle eräänlainen poliittinen sitoumus, ei herättänyt minkäänlaista masenusta”.³ Mielialaraportissa 10. 7. 1944 asia todettiinkin: ”Pääministerin puhetta oli kiitetty ja useissa lausunnoissa sen selvittäneen yleisölle tilanteen. On voitu myös huomata melko yleisenä piirteenä sanonta ”turvallisuuden tunteen lisääntymisestä”, kun oli saatu varmuus Saksan avusta”.⁴

Neuvostoliittolaisten aloitettua kesäkuussa hyökkäyksensä Kannaksella se aikaansai väestön mielialojen kehityksessä välittömästi dramaattisen käänteen huonompaan suuntaan. Mielialat laskivat juhanhukseen saakka yhtämittaisesti. Mielialakehityksen päätekijöinä ja keskustelun tärkeimpinä kohteina olivat kaksi kysymystä: Suomen sotilaalliset mahdollisuudet ja kysymys tilanteesta vedettävistä poliittisista johtopäätöksistä. Vaikka mielialaraporttien mukaan mielipiteet Saksasta saatavan avun suhteen jakaantuivat varsin selvästi kahtia,⁵ Linkomiehen radiopuhe osoittautui mielialanhoidon kannalta erinomaiseksi ratkaisuksi. Näin siitä huolimatta, että samalla se oli myös saksalaisten mieleen.⁶ Eräänä syynä tähän on saat-

---

1) LINKOMIES, 1970, 361; v. Blücherin pvk 28. 6. (3128), 29. 6. (3131), 30. 6. 1944 (3136).

2) LINKOMIES, 1970, 361; samaa mieltä näyttää olleen myös Ryti, Rytin muistiinpanoja 3. 7. 1944. Rytin kok. 4, VA.

3) LINKOMIES, 1970, 361.

4) VnTiE, Dg:l, mielialakatsaus 10. 7. 1944; myös FAVORIN-HEINONEN, 1972, 243-244,

5) Esim. FAVORIN-HEINONEN 1972,

6) KLINK, 1957, 410.

tanut olla myös se, että kesäkuun puolenvälin mielialatiedotuksissa nimenomaan ihmeteltiin, mistä oli johtunut lähes metafyyminen usko siihen, että sodassa käy hyvin.

Mielialakatsauksen mukaan ensimmäisen piston — mikäli Saksan perääntyminen itärintamalla jätetään pois — oli aiheuttanut talvella käyty erillisrauhakeskustelu. ”Ovatko asiat todella näin hullusti!”¹ Mielialojen rauhoittuminen niin selvästi heti Ribbentrop-sopimuksen jälkeen voinee näin ollen ainoastaan johtua siitä, että kansalaisten ”metafyyminen usko” perustui sodan aseelliseen ratkaisuun: erillisrauhahan olisi ollut ristiriidassa tämän kanssa.²

Sensuuri ei valmistautunut vastaanottamaan ulkoministeri von Ribbentropia. Neuvostoliiton 9. 6. aloittaman hyökkäyksen ja von Ribbentropin 22. 6. tapahtuneen saapumisen välisenä aikana annettiin yhteensä 31 sensuuriohjetta.³ Kesäkuun alun ja von Ribbentropin saapumisen väliseltä ajalta on tässä tehdyn luokituksen mukaan annettu yhteensä 16 ohjetta, joilla on katsottu olleen ”poliittista merkitystä”. Eniten, yhteensä kuusi kertaa, annettiin ohje, joilla kiellettiin akselivaltoja arvostelevat ja niiden voimaa vähättelevät kirjoitukset. Toiseksi eniten, yhteensä neljä, annettiin ohjeita, joilla kiellettiin sensuurin toimintaa arvostelevat kirjoitukset.⁴

Sensuuri jatkoi sensijaan kesäkuussa muutoin jo talvella erillisrauhakeskustelun jälkeen omaksumaansa linjaa: aseveljen arvovallalla ei saanut spekuloida; mutta sillä erotuksella, että sensuuri ikäänkuin asetti yhä ahtaammat rajat kaikelle kirjoittelulle:

27.6. (B) ”Kaikki ulko-, sisä- ja sotapolitiikkaa käsittelevät kirjoitukset on ehdottomasti kirjallisesti alistettava tarkastusjaostolle”.⁵

---

1) FAVORIN-HEINONEN, 1972, 243.

2) Vrt. erityisesti SALMINEN, 1976, 160.

3) VnTaE, Da:6, ohjeet 9. 6. (A) ja 21. 6. 1944 (B).

4) Liite

5) VnTaE, Da:6, ohje 27. 6. 1944 (B).

Kun huhut von Ribbentropin vierailusta sitkeästi levisivät, sensuuri antoi, kuitenkin vasta päivää sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen, erään jatkosodan kaikkein jyrkimmistä ohjeistaan.¹ Tosin tässä ei vielä mainittu mitään itse sopimuksesta tai vierailusta. Samana päivänä tosin lähetettiin ohje, jossa mainittiin jo Saksan ulkoministerin käynti:

27.6. (G) ”Tänään annettua ulkoministeri von Ribentropin kanssa käytyä neuvottelua koskevaa tiedonantoa ei toistaiseksi saa kommentoida. Ulkomaiden kommentoinnit kielletyt”.²

Lehdet noudattivatkin erinomaisesti sensuurin ohjintaa. Kaikki mitä kirjoitettiin, oli STT:n virallisen tekstin mukaista.³ Seuraavana päivänä annetulla ohjeella lehdille annettiin lupa kommentoida vierailua, mutta se oli tehtävä ”virallisen tiedonannon puitteissa ja sävysessä”.⁴ Perkon mukaan käynnin todellista tarkoitusta ja merkitystä lehdet eivät voineet selittää.⁵ Kun eräät lehdet olivat kuitenkin osoittaneet paheksumisensa tapahtuneen johdosta, lähinnä kuitenkin arvostellen menettelytapoja⁶, VTL:n johto oli pakotettu 28.6 lähettämään päätoimittajille kirjeen, jossa selostettiin sopimuksen ”välttämättömyyttä”.⁷

Vaikka lehdet eivät juuri kyenneetkään sanomaan mielipidettään sopimuksesta, eräät porvarilliset lehdet saattoivat kuitenkin

---

1) Erityisesti VILKUNA, 1962, 147. Seuraavana päivänä lähetetyssä korjausohjeessa todettiin, että mainitut kirjoitukset voitiin alistaa puhelimitse. VnTaE, Da:6, ohje 28.6.(D); huhuista ks. PERKO, 1971, 216.

2) VnTaE, Da:6, ohje 27.6.1944 (G).

3) Vrt. TANNER, 1952, 310; esim AS 28.6.1944, ”Saksa antaa Suomelle aseapua” (STT).

4) VnTaE, DA:2, ohje 28.6.1944 (E).

5) PERKO, 1971, 217.

6) Västra Nyland oli 27.6. vaatinut eduskunnalle mahdollisuutta maalle elintärkeiden asioiden päättämiseen. Sensuuri kielsi lainaamasta tai kommentoimasta kirjoitusta. Ohje 27.6.1944 (D). Kun Suomen Sosialidemokraatti kuitenkin 29.6. lainasi kirjoitusta, lähetettiin vielä 29.6. lisäohje asiasta. Ohje 29.6. (A); Västra Nyland pk 27.6., ”Midsommar i riksdagen”.

7) VnTiE, Dd:1, Valtasaari päätoimittajille 28.6.1944.

kirjoittaa avoimen myönteisesti siitä. Ainoana ja varsin tärkeänä rajoituksena oli, että sensuuri ei sallinut ”myönteisyydessä” mentävän niin pitkälle, että sopimusta oltaisiin voitu kutsua liittosopimukseksi¹. Sensijaan sopimuksen kielteiset arviointiyritykset sensuuri esti mahdollisuuksiensa mukaan. Se pääsi kuitenkin sikäli helpolla, että varsinaisesti ainoan arvostelukirjoituksen julkaisi Suomen sosialidemokraatti. Sosialidemokraattisen puolueen eduskuntaryhmän tiedonantoon viitaten lehti korosti, että sosialidemokraatit suhtautuivat ”kielteisesti Suomen ja Saksan kesken käytyjen neuvottelujen ratkaisuun”². Lehti yritti julkaista myöhemmin vielä kaksi samansuuntaista kirjoitusta, mutta sensuuri oli tällä kertaa valppaampi.³ Pääministeri Linkomies oli henkilökohtaisesti tarttunut asiaan, koska hänen mielestään liika rauhantahtoisuus olisi tässä vaiheessa merkinnyt ”hiipivän defaitismin ja antautumismielialojen” lisääntymistä.⁴

Sensuuri selviytyi Ribbentrop-sopimuksesta sittenkin yllättävän helpolla; kansalaiset nielivät lähes mukisematta myös poliittisen sopimuksen seuraukset; seikka, joka epäilemättä tuntuu yllättävältä.

Sekä hallituksen että myös Mannerheimin oli varsin vaikeata päättää, miten Saksan tarjoukseen piti suhtautua ja toisaalta, oliko Neuvostoliiton rauhantarjous torjuttava. Sensuuri pystyi kuitenkin tällä kertaa toimimaan hyvin tällaisten kiistojen yläpuolella. Mikään ei viittaa siihen, että kenraali Kekonin johtama tiedotuslaitos

---

1) Tästä myös PERKO, 1971, 217; US pk 29. 6. 1944, ”Saksan apu Suomelle”; Ajan Suunta kirjoitti kuitenkin ”liittolaisuus” -käsitettä muistuttavin sanonnoin: pk 22. 6. 1944, ”Suomen ja Saksan aseveljeys”; pk 29. 6. 1944 ”Aseveljinä voittoon”; pk 3. 7. 1944, ”Hädässä ystävä tunnetaan”; pk 13. 7. 1944, ”Saksaa ei voi voittaa”. Vrt. myös PERKO, 1971, 217, yleensä lehtien asenteista.

2) SS pk 1. 7., ”Selventävä tiedonanto”. SDP:n puoluetoimikunnan ptk 28. 6. 1944.

3) Vilkunan kokoelma: SS:n kielletyt pk:t 2. 7. ja 3. 7.

4) LINKOMIES, 1970, 362-363.

olisi joutunut erimielisyyksiin Päämajan tai hallituksen kanssa.

Maaliskuussa suoritettut henkilöjärjestelyt ja kovana pidetty sensuuri takasivat sen, että Ribbentrop-sopimuksen allekirjoittaminen ei päässyt aiheuttamaan kielteistä mielialakehitystä. Toisaalta voidaan todeta, että sotilaallisen menestyksen merkitys ehkä tärkeimpänä mielialatekijänä sittenkin toimi sensuurin ”oikeana kätenä”: toive odotettavissa olevasta sotilaallisesta menestyksestä jätti varjoonsa sopimuksen ulkopoliittiset sivuvaikutukset.

Yhdysvallat oli uhannut diplomaattisten suhteiden katkaisemisella, mikäli Suomi allekirjoittaisi sopimuksen: 30. 6. suhteet katkaistiin, mutta siihen ei liittynyt sodanjulistusta.¹ Myöskään Ruotsissa ei ollut helppoa käsittää Suomen viimeisintä siirtoa. Lehdet kirjoittivat, että Linkomiehen hallituksen jäsenet olivat uusia Quislingeja.² Suomen hallitus pyrkiikin välittömästi kertomaan hermostuneille pohjoismaisille naapureille sopimuksen syntyyn liittyneet realiteetit.

Oli odotettavaa, että sopimuksen allekirjoittaminen loisi myös sisäpoliittisesti kriittisen tilanteen. Maalaisliiton eduskuntaryhmästä Urho Kekkonen uhkasi hallitusta välikysymyksellä. Sosialidemokraattien kohdalla vain Väinö Tannerin äärimmäisin ponnistuksin saatiin hallituksen hajoaminen estetyksi, joka toteutuessaan olisi saattanut luoda vaikeasti hallittavan moraalisen mielialakriisin.⁴

---

1) POLVINEN, 1964, 265, 271-272; vrt. LINKOMIES, 1970, 363-364.

2) Lehtien kirjoittelusta, LINKOMIES, 1970, 362.

3) Ks. SOIKKANEN, 1977, 202-204. Ruotsin kanta muuttui varsin pian Suomea ymmärtäväksi. Ks. myös LINKOMIES, 1970, 362-364.

4) LINKOMIES, 1970, 363-364; TANNER, 1952, 308; PUNTILA, 1972, 127; selostanut SOIKKANEN, 1977, 205-206.

3. Neuvostoliitto luopuu antautumisvaatimuksesta — sensuuri valmistautuu hitaasti välirauhaan

Mannerheimin käsityksen mukaan rintamatilanteen vakiintuminen loisi edellytykset neuvotteluihin ilman antautumisvaatimusta. Presidentti ja hallituksen enemmistö hyväksyivät nämä lähtökohdat. Tilanne kehittyikin suomalaisten kannalta edullisesti. Jo heinäkuun alkupuolella saatiin vihje, ettei Neuvostoliitto vaatinut enää ehdotonta antautumista.¹

Heinä-elokuun vaihteessa kävi selväksi, että Neuvostoliitto oli valmis takaamaan Suomen itsenäisyyden, mutta asetti ehdoksi uuden hallituksen muodostamisen sekä Suomen suoran yhteydenoton Moskovaan. Suomalaiset puolestaan olivat hyvin tietoisia siitä, että Rytin oli väistyttävä, mikäli rauhantekoon oltiin todella aikeissa ryhtyä. Mannerheim puolestaan ilmoitti neuvottelujen jälkeen 27.7. olevansa valmis ottamaan presidentin tehtävät. Kirjelmässään valtioneuvostolle Ryti perusteli eroaan sotilas- ja siviilihallinnon yhdistämistarpeella. Mutta Rytin erolla pyrittiin ennen muuta korostamaan tapahtunutta asennemuutosta erillisrauhan mahdollisuuteen sekä toisaalta ratkaisu vapautti Suomen Saksalle kesäkuussa antamasta sitoumuksesta.²

Mannerheimin astuttua virkaansa tuli ajankohtaiseksi myös hallitusvaihdos. Jälleen monien neuvottelujen jälkeen entisen ulkoministerin, Työnantajain Keskusliiton toimitusjohtaja Antti Hackzellin johtama hallitus astui virkaansa 8.8. Häntä pidettiin rauhanteon kannattajana ja samalla hänen katsottiin porvarillisella arvovallallaan pystyvän hiljentämään erillisrauhan vastustajat. Uudesta halli-

---

1) Rytin muistiinpanoja 14.7.1944, Rytin kok. 24; TANNER, 1952, 324 — 325; SOIKKANEN, 1977, 206.

2) Gripenbergs dagbok 28.7. ja 29.7.1944: ks. SOIKKANEN, 1977, 206.

tuksesta oli jätetty pois eri tahoilla ärtymystä herättäneet nimet. Ohjelmapuheessaan pääministeri korosti hallituksen pyrkimystä vahvistaa yksimielisyyttä.¹

Elokuussa Saksa yritti vielä painostaa Suomea mm. lähettämällä yleisesikuntapäällikkö Wilhelm Keitelin tapaamaan peresidentti Mannerheimia. Mutta Mannerheim pysyi 16. 8. tapahtuneen tapaamisen aikana omaksumallaan kannalla: hän ilmoitti, ettei katsonut Rytin antaman vakuutuksen sitovan itseään.² Seuraavan siirtonsa Mannerheim, jolla oli täysin kaikki päätöksenteon langat käsissään, teki 24. 8., jolloin hän sisärenkaan³ kanssa käymissään neuvotteluissa päätti ilmoittaa Neuvostoliitolle suomalaisten hyväksyvän tiedossa olevat rauhanehdot. Elokuun 29. päivänä saatujen ennakkotietojen mukaan Suomen oli heti julkisesti katkaistava suhteensa Saksaan. Tämän ennakkoehdon täytettyään Suomi voisi lähettää valtuuskunnan Moskovaan. Muuten ehdot olivat samat kuin keväällä. Ainoa ero koski saksalaisten internointia: nyt operaation alkamiselle annettiin parin viikon valmisteluaika.⁴

Sisärenkaan neuvoteltua asiasta pääministeri ilmoitti eduskunnan salaisessa istunnossa 2. 9. suhteiden katkaisemista Saksaan. Pääministeri piti tärkeänä, ettei ennakkoehtona vaadittu antautumissitoutumista.⁵ Hallituksen kannalla oli 108 edustajaa, 45 edustajan äänestäessä perusteltuun päiväjärjestykseen siirtymisen puolesta.⁶ Näin hallitus oli saanut valtuudet edetä edelleen valitsemallaan tiellä. Syyskuun 7. päivänä Moskovaan matkusti Suomen rauhanvaltuuskunta. Eduskunta antoi 19. 9. hallitukselle valtuudet allekirjoittaa Neuvostoliiton esittämät rauhanehdot.⁷

---

1) SOIKKANEN, 1977, 219; ks. VOIONMAA, 1971, 372.

2) POLVINEN, 1964, 278.

3) Tässä yhteydessä Mannerheim, Hackzell, Walden, Tanner ja Gripenberg; esim. TANNER, 1952, 363—366; SOIKKANEN, 1977, 213.

4) Vp 1944 pkt III, 58—63.

5) Vp 1944 pkt III, 58—63.

6) Vp 1944 pkt III, 67—68.

7) Vp 1944 pkt III, 89—108.

Sensuurille sodan viimeiset kaksi ja puoli kuukautta merkitsivät melkoista voimainkoetusta. Kaiken kaikkiaan annettiin 13. 7.—19. 9. 1944 välisenä aikana 200 ohjetta.¹ Kyse oli ajanjaksosta rintamalinjan vakiintumisesta välirauhan solmimiseen. Se oli samalla ajanjakso, jolloin sodankäynnin painopiste ei enää ollut varsinaisesti Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rintamalla, vaan niissä sisäpoliittisissa järjestelyissä ja diplomaattisessa toimeliaisuudessa, joilla pyrittiin irrottamaan Suomea erillisrauhaan.

Pääpiirteisesti sensuurin ohjeet on kahden ja puolen viimeisen sotakuukauden ajalta luokiteltavissa samalla tavalla kuin vuoden 1944 ensimmäisen puolen vuoden kaudellakin. Mutta huomioitaessa sisäpoliittinen kehitys, on erityistä mielenkiintoa ajanjaksolla 13. 7.—2. 9., jolloin rauhan sisäpoliittiset edellytykset etsivät muotoaan. Tällä ajanjaksolla annettiin kaiken kaikkiaan 154 ohjetta². Sen jälkeen, kun pääministeri oli 2. 9. eduskunnassa ilmoittanut suhteiden katkaisemisesta Saksaan, sensuuri antoi eräitä ohjeita, jotka merkitsivät täyskäännöstä koko sodan kestäneeseen toimintalinjaan. Tämän jälkeen annetuissa ohjeissa oli huomattavia sisällöllisiä eroja kaikkiin aiemmin sodan aikana annettuihin ohjeisiin verrattuna. Huomioitaessa sensuurin täyskäännöksen laajuus toisaalla, esiintyi vielä tämänkin jälkeen eräitä ristiriitaisuuksia, jotka osoittivat, ettei sensuuri sittenkään pystynyt sisäistämään kaikkea yhdessä yössä.

Ensinnäkin ajanjaksolla 13. 7.—2. 9. 1944 annettiin yleensä enemmän poliittisluontoisia ohjeita kuin oli annettu ensimmäisen puolivuotiskauden aikana. Toisekseen suurimman yksittäisen ohjeongelman muodosti länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton piiristä tulneiden kirjoitusten ja uutismateriaalin valvonta.

Näiden ohjeiden määrä oli kasvanut rajusti; edellisen kerran

---

1) VnTaE, Da:2, 13. 7. (A) — 19. 9. 1944 (B).

2) Ohjeiden jakauma 13. 7. — 19. 9. 1944:

13. 7. — 31. 7. 47 kappaletta

1. 8. — 30. 8. 101 kappaletta

1. 9. — 19. 9. 52 kappaletta.

Ks. liite

tässä luokitusryhmässä oli runsaammin ohjeita edellistalven helmikuussa. Lisäksi näiden ohjeiden anto keskittyi elokuulle.¹

7. 8. (B) ”HS:ssa poistettu Lontoon juttu, että saksalaiset olisivat siirtäneet itärintamalle 14 divisioonaa, jotka muka ovat kootut miehitetyistä ja liittolaismaista”.

26. 8. (E) ”STT:ssä poistettu Reuterin uutinen puna-armeijan etenemisestä Galatyassa Romaniassa”.

2. 9. (B) ”IS:ssa poistettu: 1) UP, Lontoo, että saksalaiset tyhjentävät Belgian, Hollannin ja Luxemburgin. 2) Bull, Lontoo, ennakkotietoja Hitlerin tulevasta puheesta. 3) Lontoon propagandatietoja Slovakian kapinasta”.²

Vielä samana päivänä kun pääministeri ilmoitti eduskunnassa suhteiden katkaisemisesta Saksaan, sensuuri määritteli Lontoosta tulleet Slovakiaa koskeneet uutiset lähinnä vanhasta muistista ”propagandatiedoiksi”.

Akselivaltojen sotilaskunnian ylläpitäminen ja ylipäättänsä niiden arvostelun estäminen oli vaatinut sensuurilta runsaasti työtä vuonna 1944; loppukesällä 1944 tilanne jatkui muuttumattomana elo-syyskuun vaihteeseen.

21. 7. (B) ”Hbl:n iltapainoksesta poistettu eräitä Lontoon kommentaareja Hitleriä vastaan kohdistuneen attentaatin johdosta.

26. 7. (A) ”STT:ssä poistettu: Tukholman tieto, että puna-armeija on saavuttanut Weikselin”.

5. 8. (C) ”IS:ssa poistettu: 1) Tukholman uutinen Saksan Vatikaanissa olevassa suurlähetystössä syntyneestä hajaannuksesta. 2) Tukholman juttu Virossa olevan Saksan armeijan aseistuksen puutteellisuuksista”.

30. 8. ”LP:stä poistettu uutinen, jossa ennustetaan kaasujen käyttöön ottoa, mistä johtuen Saksan tehtaissa valmistetaan kaasuamareita”.³

---

1) Heinäkuussa annettiin kymmenen 2-ryhmän ohjetta ja elokuussa 16.

2) VnTaE, Da:2, ohjeet 7.8. (E), 26.8.(E), 2.9.1944 (B).

3) VnTaE, Da:2 ohjeet 21.7. (B), 26.7. (A), 5.8. (C), 30.8.1944.

Mielialaraporteista oli elokuulta käynyt selville, että länsiliittoutuneiden propaganda oli saamassa ylioitteen Saksan propagandasta. Lisäksi huhumylly oli alkanut pyöriä: ihmisten mielipiteet olivat voimakkaasti politisoituneet ja arvostelu Rytii ja Hackzellia ”kansan äänen syrjäyttämisestä” oli kasvanut. Niinikään pelättiin, että Suomesta oli tullut Saksan vasalli. Ennen kaikkea yleinen sotamoraali oli alkanut laskea ratkaisevasti.¹ Sensuuri yritti kuitenkin viimeiseen saakka ylläpitää Saksan tiedotusaineiston ylivallan länsiliittoutuneiden ja Neuvostoliiton tiedotusaineistoon nähden. Mielialakehitys oli tästä huolimatta huolestuttava. Tämä epäilemättä ei ainakaan jarruttanut valtiojohtoa sen rauhanponnisteluisissa.

Vaikka mielialaraportissa todettiin huhujen kasvaneen ja poliittista johtoa syytettiin kansan äänen syrjäyttämisestä, ei sensuurin arvostelua kieltäviä ohjeita annettu kuitenkaan kahden ja puolen viimeisen sotakuukauden aikana. Lehdistö kävi kuitenkin sensuurikeskustelua sodan loppuun saakka erittäin aktiivisesti.² Sensuurin arvostelun sallimisella katsottiin ilmeisesti voitettavan enemmän kuin että arvostelu oltaisiin tukahdutettu ja annettu kasvaneille huhuille ”salatusta totuudesta” yhä suuremmat siivet.

Sensuurin toimenpiteistä elokuulta 1944 löytyy kuitenkin piirteitä, jotka viittaavat siihen, että virallisessa tiedotustoiminnassa pyrittiin vähittäiseen irtautumiseen aseveljeydestä.

10.8 (A) ”Esiintulleesta syystä ilmoitetaan, että suomalaista SS-pataljoonaa koskevien kirjoitusten, haastattelujen, radioselostus-

---

1) Päämajan sensuuritoimiston mielialaraportti 22. 8. 1944; FAVORIN-HEINONEN, 1972, 247-248. Perkon mukaan tiukentunut sensuuri ei pystynyt paljonkaan muuttamaan lehdistön maailmansodasta antamaa kokonaiskuvaa. PERKO, 1971, 66. Sensuurin toiminnan ja mielialakehityksen vertailu elokuulta 1944 vahvistaa tätä johtopäätöstä.

2) Vrt. PERKO, 1971, 60, kaavio 2.

ten ja kaikenlaisten kuvien julkaiseminen on toistaiseksi kielletty”¹
1.9.(C) ”Saksalais-suomalaisen nuorisoyhdistyksen Mannerheimille lähettämää tervehdyssähköä ei julkisuuteen”.²

Väestön katkeruus poliittista johtoa kohtaan johtui epäilemättä elokuun aikana paljolti siitä, että vastanimitetty Hackzellin hallitus ei voinut julkisesti ilmoittaa rauhanaikeistaan. Sensuuri puolestaan esti vähäisemmätkin yritykset, joissa lehdet yrittivät yhdistää uuden hallituksen nimittämisen erillisrauhan mahdollisuuteen. Elokuun 4. päivänä eräät keskeiset lehdet ehtivät julkaista Washingtonista tulleen uutisen, missä presidenttivaihdoksen todettiin tuovan Suomelle rauhan.³ Sensuuri reagoi varsin tiukkasanaanaisella ohjeella, vaikka leh-
tien uutiset oli julkaistu vain yksipalstaisina:

”Helsingin aamulehdessä julkaistua STT:n Washingtonin uutista amerikkalaisten lehtien suhtautumisesta Suomen presidentinvaihdokseen lainattaessa on poistettava lause, jossa sanotaan, että Mannerheimin presidentiksi tulon amerikkalaiset toivoivat tuottavan Suomelle rauhan. Tämän ja muiden laiminlyöntien ja harkitsemattomuuksien johdosta huomautetaan tarkastajille, että presidenttivaihdosta, Suomen poliittista asemaa, rauhaa yms. käsitteleviin arveluihin ja tietoihin nähden, sekä koti- että ulkomaisiin, on ankarasti noudatettava annettuja yleis- ja erikoisohjeita”.⁴

Ennen presidentinvaihdosta oli annettu vain yksi ohje; sillä määrättiin presidenttivaihdosta koskevan virallisen uutisen kommentointi alistettavaksi sensuurille.⁵

Vaikka sensuuri olikin suhteellisen tarkka presidenttivaihdoksen ja uuden hallituksen nimittämisen aikoina, tiedettiin ”lehtimiespiireissä” mitä ilmeisemmin, mistä oli kyse. Tämän mukaisesti tulevia aikoja ennusteli palstallaan elokuun puolivälissä myös Pekka Peitsi:

---

1) Ohje perustui Päämajan puhelinsanomaan no 1, 10.8.1944, VnTaE, Da:2, ohje 10.8.1944(A).

2) VnTaE, Da:2, ohje 1.9.1944 (C)

3) HS 4.8.1944, ”Amerikan lehdet ja Suomen asema” (STT); SS 4.8.1944, ”Suomen uuden tien toivovat amerikkalaiset johtavan rauhaan”.

4) VnTaE, Da:2, ohje 4.8.1944(B).

5) VnTaE, Da:2, ohje 1.8.1944 (H).

”Tämän kirjoittajalle on suotu tilaisuus eri yhteyksissä korostaa, kuinka luonnollista ja välttämätöntä itsenäiselle valtakunnalle on omaa etuaan katsovan, realistisen politiikan harjoittaminen... Kolme viimeistä vuotta ovat osoittaneet, että kansakunnalla ei aina ole varaa aatteiluun...Me tarkastelemme kylmästi asemaamme ja teemme siitä kansallisen etumme mukaisesti johtopäätökset”.¹

Kolme viikkoa myöhemmin saman filosofian oli omaksunut jo Ajan Suuntakin, joka lainasi pääkirjoituksessaan vanhan englantilaisen valtiomiehen, Palmerstonin toteamusta: ”Meillä ei ole ikuisia ystäviä, meillä ei ole ikuisia vihollisia. Ikuista on vain meidän maamme oma etu”.² Lehden omaksuma realismi syntyi kuitenkin pari vuotta myöhemmin kuin Pekka Peitsellä.³

Sensuuri alkoi todenteolla valmistautua rauhantuloon samalla hetkellä, kun pääministeri Hackzell teki 2.9. eduskunnassa tiettäväksi Suomen olevan valmis hyväksymään Neuvostoliiton sille esittämät aselepoehdot. Seuraavana päivänä annettiin presidentti Mannerheimin määräyksestä ohje, joka loi perustan vastaiselle, välirauhaan valmistautuvan maan lehdistön kirjoittelulle.

”Eduskunnan tekemää ratkaisua kommentoitaessa on parhaana ohjeena pääministerin puhe. Tehtyä päätöstä ei saa moittia. Saksalaisten solvaaminen on sopimatonta. Yleensä on Saksasta, sen sotilaista kirjoitettava pidättyvästi ja harkiten, etupäässä yksityisten sotilaiden sotilassuorituksista. Aseveljeyttä ja yleistä taistelua käsittelevät kirjoitukset, kuvat yms. alistettava PM:n sens.tstolle. Ent. viholisesta ei saa käyttää räikeitä ja solvaavia sanontoja eikä loukata sen

---

1) Sk no 33/14.8.1944, Pekka Peitsi, ”Hermot, hermot...”.

2) AS pk 9.9.1944, ”Tapahtuneen kulusta”.

3) Jyrkkä antibolshevismi huokui lehden kirjoittelusta vielä syyskuun alussa 1944: pk 29.8.1944, ”Terrori bolshevismiin tukipylväänä”; 1.9.1944, ”Ryssät raastavat antautuneet romanialaiset Venäjälle” (otsikko); toisaalta lehti uskoi loppuun asti ”suureen käänteeseen”, joka perustui Saksan ”ihmeaseisiin”, 30.8.1944, ”Sodassa tulossa yllätyskäännös Saksan hyväksi — enteellisiä viittauksia uusiin tehoaseisiin Berliinissä” (iso otsikko); 1.9.1944, ”V-1 ei ole sidottu kiinteisiin lähtöasemiin.”

sotilaskunniaa. Länsivaltojen tarpeetonta ja ärsyttävää loukkaamista on vältettävä. Sensuuritehtävissä toimittava erittäin huolellisesti.”¹

Ohjeen sanamuoto oli kuitenkin vielä suhteellisen varovainen. Vielä ei nimenomaisesti edellytetty minkäänlaisen varsinaisen ”lepyttelypropagandan” toteuttamista Neuvostoliiton suuntaan; toisaalta ei myöskään vielä nähty Saksaa ”tulevana vihollisena”. Seuraavana päivänä annettiin ohje, jossa todettiin Aftonpostenista poistetuksi kohta, jossa oli mm. ”...Kun ryssät ovat miehittäneet...”² Näin venäläiset käännettiin vielä sensuuriohjeessa ryssiksi. Tulevasta rauhankumppanista oli sittenkin erittäin vaikea ryhtyä käyttämään oikeita termejä. Samana päivänä annettiin kuitenkin täsmäntävä ohje, jolla kylläkin jo selvemmin tehtiin tietä rauhankumppanuudelle:

”Tästä lähtien saadaan toistaiseksi julkaista vain neutraaleja TK-yms. sotaamme koskevia kirjoituksia, selostuksia ja valokuvia. Kaikki jaetut, mutta vielä julkaisematta olevat TK-kirjoitukset on pyrittävä peruuttamaan ja toimittamaan PM:n sens.tstoon uudelleen tarkastettavaksi. Nykyisessä vaiheessa ei ole päästettävä julkisuuteen sellaista aineistoa, jossa ylisanoin tai muuten rehennellen ja leuhkivasti on puhuttu ent. vihollisesta”.³

Perkon mukaan tämän ohjeen jälkeen jatkosota oli propagandan osalta käyty pääpiirteissään loppuun.⁴ Päivää aikaisemmin se oli päättynyt myös sensuurin osalta. Sensuuri tosin jatkoi ohjintaansa ahkerasti aina välirauhan solmimiseen saakka. Nämä ohjeet eivät kuitenkaan sisältäneet mitään ristiriitaista 3.9. annetun yleisohjeen kanssa: myötämielisyyspropagandasta Saksan hyväksi oli luovuttava ja asiallisuutta edellytettiin tulevaa rauhankumppania kuten myös länsiliittoutuneita kohtaan.

---

1) VnTaE, Da:6, ohje 3.9.1944; ks. VILKUNA, 1962, 143; Vilkuna toteaa 3.9. annetun ohjeen olleen ”ensimmäinen vaatimaton askel kohti tulevan rauhan tien ta-soittamista”. Ibidem, 1962, 143.

2) VnTaE, Da:6, ohje 4.9.1944 (A).

3) VnTaE, Da:6, ohje 4.9.1944 (D).

4) PERKO, 1974, 164.

Kuitenkin vasta välirauhan solmimispäivänä 19. 9. annettiin ohje, joka merkitsi entisen aseveljen lopullista hylkäämistä ja ”unohtamisyritystä” sekä toisaalta vaiensi keskustelua aselepoehdoista.

”1) Muuttuneen tilanteen takia Päämaja ilmoittaa, että toistaiseksi ovat kiellettyjä kaikki sellaiset kirjoitukset, joissa kuvataan tai käsitellään saksalais-suomalaista sotilaallista yhteistoimintaa, aseveljeyttä, suomalaista SS-pataljoonaa, suomalaisten saamaa ase- yms. apua, taistelutoimintaa yms. Sama kielto koskee myös kuvien julkaisemista.

2) Suomen ja Neuvostoliiton kesken tehtyä aselepoa ja sen vastaanottoa ja vaikutusta rintamillamme ja joukoissa ei toistaiseksi saa käsitellä julkisuudessa. Asiaa koskevasta kuva-aineistosta määrätään erikseen”.¹

4. Välirauhan ehdot julkistetaan

Sensuurin pyrkimys rajoittaa kovalla kädellä aselepoehdoista käytävää keskustelua selittyyneen ennen muuta mielialoista — sen ohella, että katkeransävyinen lehdistökirjoittelu olisi saattanut olla ulkopoliittisesti äärimmäisen kiusallinen. Kansalaiset, erityisesti evakkotielle pakotetut karjalaiset, olivat masennuksissa kotimaakuntansa menetyksestä.²

---

1) VnTaE, Da:6, ohje 19.9.1944 (A).

2) Tunnelmista välirauhan ehtojen tultua julkisuuteen, ks. PERKO, 1974, 163-164. Tunnusomaista syyskuun tunnelmille oli erilaisten huhujen leviäminen. SALMINEN, 1976, 174-175. Aselevon voimaannuttua 5. 9. 1944 melkoinen osa kansasta jopa uskoi, että Suomi bolshevisoidaan. Mielialoista myös SALMINEN, 1979, 26.

Virallinen tiedotustoiminta kytkeytyi joka tapauksessa tiukasti hallituksen 2. 9. 1944 eduskunnassa ilmoittamaan ratkaisuun Moskovan esittämien aselepoehtojen hyväksymisestä: mahdollisesti sodanjohdossa ilmenneet linjariidat eivät sen toimintaan heijastuneet.¹ Mutta toisaalta hallituksen ratkaisun ja VTL:n toiminnan tiukka yhteennivominen aiheutti sen, että lehdistön mukautumisai-ka jäi erittäin lyhyeksi. Keskisuomalainen kirjoitti vielä 29. 8. 1944 näkyvästi etusivullaan, että Saksalla on takataskussaan ”jotakin kovaa — puolen vuoden kuluttua tiedämme”.² Kirjoitus heijasteli vielä varsin selvää optimismia Saksan sotilaalliseen iskukykyyn — ja jatkosodan ratkaisuun sotilaallista tietä Suomen kannalta myönteisesti. Lehden pääkirjoitus syyskuun 1. päivältä heijasteli vielä toiveajattelua, että suursodan lopputuloksena ”Suomelle tehtäisiin oikeutta”: ”Koko ihmiskunta kaipaa rauhaa, mutta sen palmun sirkkalehtiäkään ei ole nähtävissä... Täytyy vain toivoa, että koittaa päivä, jolloin maailman mahtavat ovat uuvuttaneet toinen toisensa siihen pisteeseen, ettei enempää pienten kuin suurtenkaan kansojen elämää punnita voiman, vaan oikeuden punnuksilla”.² Mutta aivan kuin tulevaa ounastellen ja menneiden sotavuosien turhuutta haikaillen, lehti päättää kirjoituksensa lainaamalla J. V. Snellmania: ”Snellmanin vakaumus oli, että Suomen kansakunta lasketaan hautaansa, ellei sitä sivistyksen voimalla pelasteta”.³ Seuraavina päivinä lehti tuli vielä useampaankin kertaan palaaman Snellmanin filosofiaan.

Keskisuomalainen julkaisi 3. 9. näyttävästi uutisen Suomen päätöksestä aloittaa rauhanneuvottelut Neuvostoliiton kanssa ja saksalaisten karkoittamisesta. Samana päivänä pääkirjoituksessa selitettiin Suomen käymä sota erilliseski sodaksi päämäärien osalta. Viitattuaan Snellmanin näkemykseen, ettei mikään kansa

---

1) Linkomiehen mukaan Mannerheim vastusti välirauhan ehtojen hyväksymistä LINKOMIES, 1970, 404-405. Vrt. kuitenkin SOIKKANEN, 1977, 214.

2) Ksml etusivun otsikko 29. 8. 1944; vrt. edellisessä luvussa AS:n kirjoittelusta.

3) Ksml pk 1. 9. 1944, ”Tänään 5 vuotta”.

maailmassa ole koskaan tehnyt mitään hyvää toisen puolesta (”ja niin tulee olemaan”), lehti jatkaa: ”Nyt jos koskaan vaaditaan kansaltamme itsekuria, rauhallisuutta ja yksimielisyyttä”.¹ Edessä oli todellakin kansalaisten, poliitikkojen ja ennen muuta lehdistön itsekurin ja itsehillinnän suuri harjoitus. Mutta edessä oli myös katkeruuden purkaus, joka kohdistui voimallisesti myös valtion virallista sodan ajan tiedotustoimintaa vastaan.

Keskisuomalainen ei muuttanut kirjoitustyyliään mitenkään saksalaisvastaiseksi. Saksan poliittista järjestelmää ei ryhdytty arvostelemaan eikä ylipääntänsä vieritetty syytä sotaan Saksan niskoille. Kritiikki Saksan suuntaan, kun sitä alkoi esiintyä, oli pientä ja ”piiloteltua”.² Sen sijaan Keskisuomalainen kohdisti erittäin kovaa arvostelua VTL:ää ja harjoitettua tiedotustoimintaa kohtaan 15. 9. 1944 julkaistussa pääkirjoituksessa ”Tiedotustoimintamme epäkohtia”.³ Hermot olivat kireällä ja ainoa mahdollinen arvostelun mahdollisuus näytti löytyvän omasta maasta. Keskisuomalainen tuskin oli maakuntalehtenä siinä määrin selvillä Saksan sodan-aikaisesta VTL:ään kohdistamasta painostuksesta, että se olisi voinut nähdä tämän VTL:n ”epäjohdonmukaisen” toiminnan yhtenä selittäjänä. Toisaalta ei VTL:ään vielä sodan kestäessä — eikä sen jälkeenkään — kohdistetussa kritiikissä yleensäkään huomioitu Saksan merkitystä painostajana. Mutta osaltaan tämä johtui siitä, ettei VTL:n piirissä asiaa ilmeisestikään haluttu tuoda julki. Siihen saattoi jopa liittyä riski, että viranomaisia oltaisiin ryhdytty arvostelemaan ”yhteistoiminnasta”.

---

1) Ksml pk 3. 9. 1944, ”Maamme kohtalon eilinen ratkaisu”; pk 5. 9. 1944, ”tuli lakannut”, jossa todettiin Neuvostoliiton ”osoittavan hieman toiveita herättäviä inhimillisiä piirteitä”.

2) Ksml pk 9. 9. 1944, ”Maamme sopimuspolitiikka”; myös Ksml 8. 9. 1944, ”Pääkaupungista kuultua”, joissa on havaittavissa lievää Saksa-kritiikkiä.

3) Ksml pk 15. 9. 1944, ”Tiedotustoimintamme epäkohtia”. Helsingin Sanomien käsitys sensuurista oli kesän 1944 aikana muuttunut myös täysin kielteiseksi. Syyskuussa 1944 lehti syytti tarkastusjaostoa ”ilmeisistä väärinkäytöksistä”. HS pk 8. 9. 1944, ”Tiedotusolomme”. Myös KORVENHEIMO, 1964, 25.

Kun välirauhan ehdot tulivat tunnetuiksi, Keskisuomalainen esitti avoimesti täydellisen pettymyksensä mustilla raameilla reunustetussa pääkirjoituksessaan 29. 9. 1944.¹

”Ehdot ovat tyrmistyttävän ankarat, emmekä jaksa ymmärtää, kuinka maamme ja kansamme pystyy niiden täyttämisestä selviämään. Ne on sanellut meille suurvalta, jonka katsontakannat, oikeuskäsitykset ja pyrkimykset ovat perin erilaiset kuin omamme. Meidän on ollut pakko hyväksyä ne, sillä kansamme on pieni, eikä meillä ole tarpeeksi voimaa oikeuksiemme puolustamiseksi. Koko kolmi ja puolimiljoonainen Suomen kansa tuijottaa rauhansopimuksen tekstiä surusta mykkänä... Tällä kertaa eivät kuitenkaan sanat oikeudesta ja vääryydestä ole avuksi... Meidän on vilpittömästi yritettävä suhtautua suureen itäiseen naapuriimme tavalla, jonka määrää naapurimme voima s.o. koetettava rakentaa ystävälliset ja luottamukselliset suhteet siihen toivossa, että rajan itäpuolellakin ymmärretään meitä”.

Kun tappiota kohden kulkevan Saksan arvostelu oli hyödytöntä ja suuren itäisen sodan voittajan mahdotonta, katkeruus alkoi purkautua sodan jälkeen sisäiseksi voimainmittelöksi: edessä oli sisäpoliittisesti rauhaton kausi ja toisaalta valtion sodanaikaisen tiedotustoiminnan ja erityisesti sensuurin pyykinpesu.²

Kenraali Kekonin kausi oli merkinnyt VTL:n suosion tasaista laskua. Svenska Pressenin lakkauttaminen ja lehtien julkaistavaksi aiottujen kirjoitusten voimakkaasti kasvanut sensurointi³ tavan-

---

1) Ksml pk 20. 9. 1944, ”Välirauha”. Suomen Sosialidemokraatti suhtautui välirauhan ehtoihin selvästi Keskisuomalaista rauhallisemmin. Ilman dramaattisia surukehyksiä lehti kehoitti kansalaisia pysymään rauhallisina, vaikkakin totesi välirauhasopimuksen olevan ”raskas asiakirja”. SS pk 20. 9. 1944, ”Välirauha”. Ajan Suunta oli yllättävän rauhallinen: pk 4. 9. 1944, ”Aselepo”. Sensuurin vaikutuksesta kielii kuitenkin lehdessä näihin aikoihin (15. 9) julkaistu mainos: ”Tilatkaa AS, vaikka se ei nykyisissä olosuhteissa sisältäisikään kaikkea sitä, mitä olette oikeutettu siltä odottamaan, se kuitenkin yrittää lausua totuuden”. Myös pk 20. 9. 1944, ”Välirauha”.

2) Myös SALMINEN, 1979, 22-23.

3) Esimerkiksi Helsingin Sanomien hankauksista sensuurin kanssa kesällä 1944 on tutkimuksiin perustuen kuvannut KORVENHEIMO, 1964, 25. Vrt. PAAVOLAINEN 1946, 877, 890.

omaisten lukuisien etukäteiskieltojen ohella aiheuttivat sen, että viime kädessä sekä lehdille että myös tavallisille kansalaisille — ulkomaista puhumattakaan — oli syntynyt kuva ”pimennetystä demokratiasta”.

Huomioitaessa jatkosodan koko aika on näin tyrmäävä jälkikirjoitus epäilemättä kohtuuton.¹ Mutta sodan jälkeen käydyssä VTL:n toimintaa käsitelleessä pyykinpesussa lapsi usein heitettiin pesuveiden mukana.

---

1) Yhdysvaltain asiainhoitaja McClintock antoi 23. 1. 1944 läksiäishaastattelun, jossa hän katsoi voivansa vakuuttaa julkisesti, että eräiden ruotsinmaalaisten lehtien väitteet Suomessa muka vallinneesta ”pimennyksestä” olivat liioiteltuja. Helsingin Sanomat 23. 1. 1944, McClintockin läksiäishaastattelu. On kuitenkin epätodennäköistä, että McClintock olisi antanut aivan yhtä myönteistä lausuntoa enää kesän 1944 jälkeen. Ks. myös KORVENHEIMO, 1964, 25.

10. Sodankäynti ja sananvapauden rajoittaminen

”Kansalle on parempi olla sisäisesti yksimielinen väärällä puolella kuin ilmiriidassa oikealla puolella”. Tästä Pekka Peitsen huudahduksesta tuli jatkosodassa Valtion Tiedotuslaitoksen työn tunnuslause.¹ Eikä jatkosodan alkuvuosien näkyvin nimimerkki olisi voinutkaan paremmin tiivistää sitä haastetta, minkä eteen valtion tiedotustoiminta oli joutunut kesäkuussa 1941: jatkosota ei ollut ainaakaan valtion tiedotusviranomaisille talvisodan looginen jatke.

Välirauhan vuosina 1940 — 1941 Suomessa ei purettu talvisotaa varten luotua valtiovallan propaganda- ja sensuurijärjestelmää. Varsin äänekkäistä ja arvovaltaisista vastalauseista huolimatta valtiojohto sen sijaan tehosti sensuuria heti talvisodan päättyttyä: huhtikuussa 1940 annettiin ns. yleiskielto, jolla estettiin hallituksen ja viranomaisten kaikkinaisen arvostelu. Samalla sensuuri sai korostusti poliittisen luonteen. Sensuurin politisoitumista alleviivasi myös se, että vastuu käytännön sensuuroimista siirrettiin Päämajasta sisäasiainministeriön alaiselle tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle.

Pääministeri Rytin aloitteesta perustetussa salaisessa komiteassa laadittiin kesällä 1940 täsmälliset suunnitelmat ”sodanaikaisen tiedotustoiminnan entistä paremmaksi järjestelyksi”. Osin talvisodan aikana ilmenneiden ongelmien vuoksi tiedotustoimintaa haluttiin keskittää sekä saattaa suorempaan poliittiseen valvontaan. Jo komitean työn aikana oli havaittavissa, että armeijan piirissä oltiin kuitenkin kiinnostuneita myös poliittisen sensuurin ja propagandan kysymyksistä. Päämajan tiedotusosaston päällikkö, majuri Lehmus vieraili keväällä 1941 pariin otteeseen Saksassa tutustumassa propagandaministeri Göbbelsin ja Gestapon sensuurijärjestelmiin. Eräässä

---

1) JUTIKKALA, 1945, 42.

armeijan piirissä laaditussa muistiossa jopa ehdotettiin, että Suomeenkin olisi perustettava Saksan mallin mukainen propagandaministeriö, joka olisi toiminut läheisessä yhteistyössä armeijan johdon kanssa. Komitean työn tuloksena perustetussa Valtion Tiedotuslaitoksessa ei ilmeisestikään jäljitelty ulkolaisia malleja. Se oli tarkoitettu pääministerin alaisuudessa toimivaksi virastoksi, jossa pyrittiin tekemään työnjako Päämajan tiedotustoiminnan kanssa.

Suomessa sensuuri pyrki jatkosodan aikana ennen muuta vaikuttamaan kirjoitusten sisältöön etukäteen. Tavoitteena oli välttää varsinaiset sensurointitapaukset, mitä olisivat merkinneet esimerkiksi paikallisen sensorin konkreettiset poistomääräykset, ja asettaa vaikuttamisen painopiste tarkkaan reagointiherkkyyteen: mitä paremmin etukäteen kyettiin ohjimaan lehdistöä, sitä vähemmän oli odotettavissa ”ylipotkimista”. Osoituksena siitä, että sensuuri sittenkin etukäteisohjinnallaan onnistui varsin pitkälle mukauttamaan lehdistön tahtoonsa, on esimerkiksi se, että jatkosodan aikana valtiovallan tarvitsi asettaa julkaisukielttoon ja lakkauttaa vain muutama lehti (Svenska Pressen kesällä 1944 ja eräät natsilehdet syksyllä 1944). Tällöinkin kyse oli pakkotilanteista, jolloin valtiojohdolla ei ollut itse asiassa valinnan varaa. Maan turvallisuuspoliittiset edut edellyttivät lakkauttamisratkaisuja.

Sensuurin toiminta ei lakkauttamistapauksissa ollut siten missään määrin mielivaltaista. Ainoan selvemmin mielivaltaiseksi tulkittavan sensuuripäätöksen teki presidentiksi juuri uudelleen valittu Risto Ryt lakkauttaessaan hallitustilannetta spekuloineen Svenska Pressenin yhden päivän numeron (3.3.1943). Takavarikkoon johtanut päätös oli sensuurin (Rytin) ilmeinen virhe, koska lehdistö kirjoitti noina aikoina yleisesti ennakoivasti maan sisäpoliittisista tapahtumista. Tapaus sen sijaan voimisti sensuurin vastaisia mielialoja eikä itse asian kannalta auttanut tiedotusviranomaisia.

Mutta yleisesti ottaen tällaiset sensuurin kiristymistä merkinneet mielivaltaisuudet olivat hyvin harvinaisia. Näin ollen ei ole yllättävää, että lehdistön ja Valtion Tiedotuslaitoksen välinen yhteistyö sujui — olosuhteet huomioiden — suorastaan erinomaisesti lähes koko sodan ajan: sensuurin rationaalisuuteen luotettiin.

Suomessa toimeenpantu valtiovallan tiedotus- ja mielipiteen muokkausjärjestelmä ei ollut mikään erityisilmiö tai kummajainen toisen maailmansodan Euroopassa. Saksa oli mantereen supervalta ja useimpien maiden oli otettava huomioon sen toivomukset. Siellä oli jo 1930-luvulta lähtien toteutettu valtiojohtoista mielipidemuokkausta. Pohjolan kansankodeissa jouduttiin mukautumaan Saksan tahtoon: edessä oli tottuminen sensuurin ja Saksan suuntaan tehtyihin kumarruksiin — jopa polvistumisiin. Näin oli asian laita myös Ruotsissa, vaikka siellä valtiolta pääsi helpoimmalla maan säilytystä sodankäynnin ulkopuolella.

Norjassa Saksa otti suoraan valvontaansa käytännöllisesti katsoen kaiken tiedotustoiminnan; se hyväksyi norjalaisista avukseen vain Nasjonal Samling-puolueen jäseniä. Tanskassa tilanne oli helpompi kuin Norjassa: syksyyn 1943 tanskalaiset huolehtivat ankaraa itsekontrollia harjoittaen itse mielialahoidosta ja lehtien sekä radion valvonnasta. Tosin tanskalaiset olivat miehittäjien jatkuvan holhouksen kohteena: Saksan arvostelu oli kiellettyä eikä länsiliittoutuneiden uutisaineistoa ollut lupa julkaista. Mutta miehitetyssä Tanskassa sensuuri toimi periaatteessa kolmena ensimmäisenä sodan vuotena samalla tavalla kuin Suomessa: lehdistöä pyrittiin ohjimaan etukäteen sekä suullisesti että kirjallisesti. Täsmällisemmän Suomen ja Tanskan sensuuriolojen vertailun on kuitenkin estänyt se, ettei Tanskassa ole toistaiseksi tehty perusteellista tutkimusta esimerkiksi annettujen sensuuriohjeiden taustoista.¹

Kaikissa Pohjoismaissa sensuurin olemassaolo ymmärrettiin turvallisuuspoliittiseksi välttämättömyydeksi. Kuten asian ilmaisi Ruotsin pääministeri Per-Albin Hansson: ”Meitä ei paljon auta, vaikka me emme haluaisikaan kytkeä lehdistövapautta ja ulkopoliittikkaa.

---

1) Vrt. NORDEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET, 1979, 151, jossa selostetaan tutkimustilannetta.

Muut tekevät sen kuitenkin.”¹ Suomalaisetkin saivat jatkosodassa kokea, että lehdistön käyttäytyminen oli alusta alkaen suomalais-saksalaisten suhteiden ilmapuntari.

Hallituksen johdolla tapahtunut jatkosodan aikainen lehdistön valvonta, sensuuri, kytkeytyi mitä läheisemmin maan harjoittamaan turvallisuuspolitiikkaan. Toisaalta sensuurin johto sovelsi omavaltaisesti turvallisuuspoliittista tarkoitusharkintaa myös sensuurin hölmentämiseksi. Näin tapahtui esimerkiksi syksyllä 1942, jolloin sensuuripäällikkö Vilkuna antoi luvan anglosaksisten virallisten sotatiedotusten julkaisemiseen. On kuitenkin oletettavaa, että tämä toimenpide sai myös valtiojohdon hiljaisen hyväksynnän. Tapahtuihan se hetkellä, jolloin luottamus Saksan voittoon kärsi siihen asti vakavimman kolauksensa korkeimman johdon piirissä. Lisäksi sensuuri oli koko jatkosodan varsin hyvin kytketty propagandan tavoitteisiin: edellinen oli todella jälkimmäisen ”aisapari” tiedotustoiminnan kokonaisuudessa. Poikkeuksen muodostaa Vilkunan edellämainittu linjanveto syksyllä 1942, jolloin propagandan puolella toimenpiteelle ei helposti ollut löydettävissä vastapainoa; tilanteessa sensuurin ja propagandan ”työnjako” hävisi.

Sodan sytyttyä sensuuria käytettiin osoittamaan, ettei Suomi hyökkää: maamme sodan oli näytettävä erilliseltä ja puolustukselliselta. Sensuuri toteutti nimenomaisesti poliittisen johdon — hallituksen — sodan päämääriä. Eri asia on, että valtiojohdolla oli takatassuun laajoja aluetavoitteita sisältänyt kartta sodan päämääriksi. Ainakin sodan alussa lehtien oli puhuttava ”muunnettua totuutta”.

Mutta varsin pian Mannerheim otti sodan ohjat käsiinsä: hänen päiväkäskynsä muuttivat tilanteen myös sensuurin osalta. Oletettavasti enemmän ”sormituntumalla” kuin todellisen ennalta harkitun ohjelman mukaisesti sensuuri kytki toimintansa valloitushenkisen propagandan aisapariksi. Tosin sensuurissa — kuten koko hallituksessa — tämä aiheutti sisäistä kritiikkiä.

---

1) MOLIN, 1974, 226.

Suursuomalaisen kirjoittelun lähes kritiikitön salliminen kesällä 1941 johti mielialahoidossa kuitenkin myös takaiskuihin. Suomen ruotsinkielisen väestön piirissä mielet pahoittuivat erityisesti Suomen Kuvalehdessä julkaistun Ruotsin vastaisen artikkelin johdosta. Sensuuri reagoi vasta, kun asiasta erikseen valitettiin. Kyse ei siten voinut olla pelkästään sensorin huolimattomuudesta, kuten esimerkiksi Kustaa Vilkuna on esittänyt. Paremminkin kyse oli sensuurin linjasta: Ruotsi-punnus ei painanut sodan vaakakupissa kesällä 1941. Tätä todistaa myös se, että vaikka sensuuri pyrkiikin hillitsemään — ainakin periaatteessa — länsiliittoutuneiden asiatonta arvostelua, karsittiin anglosaksista ja ruotsalaista lehdistöaineistoa kesällä 1941 kovalta kädellä. Ruotsista alettiin kantaa huolta vasta, kun kotirintaman mielialakehitys sitä edellytti.

Hurmoshenkisyys yltänyt Suur-Suomi-kirjoittelu aiheutti kesällä 1941 myös ilmiön, jolle tuskin löytyy vertailukohdetta muista Pohjoismaista: Saksa joutui hillitsemään suomalaisia lehdistön liiallisesta valloitusinnosta: karhu tuli nylkeä vasta, kun se oli kaadettu. On ilmeistä, että tämä tapahtuma ohitettiin sotakiihkoisissa tunnelmissa ilman, että sitä osattiin kytkeä Saksan mahdolliseen ”kaksi-naamaisuuteen”. Mutta tilanne muuttui jo syksyllä 1941 vastakkaisiksi: Saksa teki huomautuksiaan ainoastaan suomalaislehtien saksalaisvastaisista kirjoituksista tai sitten liiallisesta länsiaineiston julkaisemisesta.

Viimeistään vuoden 1942 alun ns. Kilpi-episodin yhteydessä Saksan Helsingin lähettiläs Wipert von Blücherille selvisi, että hänen päätehtäviään Suomessa tuli vastaisuudessa olemaan julkisen sanan seuraaminen. Hänen asemaansa ei helpottanut se, että Adolf Hitler ehti apulaisineen tutustua myös pienen Suomen sanomalehtikirjoitteluun. Sekä vilja- että asetoimitukset Saksasta olivat jatkosodan aikana useita kertoja pysähdyksissä pelkästään suomalaislehtien Saksan kannalta kielteisen kirjoittelun johdosta. Saksalaisille eivät riittäneet sisärenkaan vakuuttelut, joiden mukaan lehdistön valtaosa suhtautui ja kirjoitti jatkuvasti myönteisesti Saksasta ja sen sodan päämääristä. He vaativat selviä toimenpiteitä. Eräissä tapauksissa muut-

kin akselivallat valittivat Suomen lehdistön kirjoittelusta, mutta niiden merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi.

Suomalaiset kuuntelivat tarkasti, kun saksalaiset tekivät valituksiin lehdistökirjoittelusta. Tässä tutkimuksessa ei ole voitu osoittaa montakaan tapausta, joissa saksalaisvalitus ei olisi johtanut toimenpiteisiin heidän toivomallaan tavalla. Ilmeisesti lähinnä Päämajassa palvelleet saksalaiset yhdysupseerit aiheuttivat valituksillaan sen, että myös Kalle Lehmuksen johtama Päämajan tiedoitusosasto sotkeutui tavan takaa poliittiseen sensuurityöhön. Päämajan ja Valtion Tiedoituslaitoksen välinen työnjako ei toiminut jatkosodassa siten kuin ennen sotaa oli suunniteltu. Eri asia on, että tiedotuslaitoksessa noudatettiin mukisematta Päämajasta tulleita käskyjä. On myös osoitettavissa tapauksia, joissa marsalkka Mannerheim antoi henkilökohtaisesti — Saksan painostuksesta — sensuurin tehostamista koskevia poliittisluonteisia määräyksiä.

Lähinnä lähettiläs von Blücherin päiväkirjapohdiskelujen perusteella on oletettavaa, etteivät saksalaiset halunneet esittää kuitenkaan ylimitoitettuja vaatimuksia. von Blücher tajusi, ettei suomalaislehtiä ollut mahdollista ideologisoida. Toisaalta tämä ei ollut edes taktisesti viisas päämäärä niin kauan, kun sota kehittyi Saksan kannalta myönteisesti; sodan lopputulos vakuuttaisi suomalaiset ”uuden järjestyksen” mielekkyydestä.

Toisaalta suomalaiset tekivät osaltaan työtä, jotta saksalaiset käsittäisivät esimerkiksi Suomen sosialidemokraattisen työväenliikkeen ”kansallismieliseksi ja ei-marxilaiseksi”. Saksan onnistui sodan eri vaiheissa useita kertoja kuitenkin taittamaan kärjen työväen lehdissä virinneeltä rauhan kaipuulta ja sotapessimismiltä. Toisaalta sosialidemokraatit olivat sodan aikana sisäisesti hajanainen ryhmä. Lisäksi puolueen johtajan, ministeri Tannerin toiminta oli epäjohdonmukaista. Tämä epäilemättä mahdollisti sosialidemokraattisen lehdistön ajoittain kovakouraisemmankin sensuroinnin.

Saksa-suhteisiin liittyi myös sensuurin tavoite estää akselivaltujen arvostelu ja niiden sotilaskunnian loukkaaminen. Tämä merkitsi sitä, että oli mm. luotava edellytyksiä saksalaisperäisen

aineiston julkaisemiselle. Syksyyn 1942 saakka tämä tarkoitti, ettei länsiliittoutuneiden virallisiakaan sotilastiedotuksia sallittu julkais- ta sellaisinaan Suomessa. Näissä olosuhteissa oli tietenkin lähes mahdotonta luoda kuvaa puolustus- ja erillissodasta. Suomi oli akselivaltojen kanssa aseveljeydessä — suhteessa, joka länsima- is- sa tulkittiin milloin liittolaisuudeksi milloin jopa protektoraatti- asemaksi. Tämän kuvan syntymistä edesauttoi myös Saksan hyväk- si tehty aktiivinen myötämielisyyspropaganda, jossa sensuurin tehtävänä oli lähinnä estää länsimaista tuleva Neuvostoliittoa ymmärtävä ja Saksalle vihamielinen aineisto. Tätä toimintalinjaa noudatettiin lähes sodan viime hetkiin saakka. On oletettavaa, että näin helpotettiin kansalaisia mukautumaan aina uudelleen sodan- käynnin jatkumiseen erillisrauhakeskustelujen kerta toisensa jäl- keen kariuduttua. Puhtaasti turvallisuuspoliittisesti tällainen sen- suuripolitiikka oli tietenkin tarkoituksenmukaista: katsottiin, että yleisen mielialahoidon kannalta sopeutuminen rauhantekoon oli helpompaa kuin sopeutuminen sodan jatkumiseen. Liian varhai- nen rauhaan valmistautuminen oli siten riski mielialahoidon kan- nalta. Tästä selittynee, ettei vihollisesta luotua kuvaa ryhdytty missään vaiheessa inhimillistämään. Muutamat heikot yritykset tähän suuntaan sodan loppuvaiheessa eivät enää tilannetta miksi- kään muuttaneet.

Sotamenestys tiedettiin myös mielialojen yhdeksi tärkeimmistä säätelijöistä. Läntisen uutisaineiston lisääntyminen talvella 1943 oli osoittanut pian, että tällainen tiedotuksen tasapainotus aiheutti taistelumoraalin laskua rintamajoukoissa. Niin kauan kun sotatoi- mia jatkettiin, oli ensiarvoista, ettei taistelumoraalista tingittäisi. Yhtä lailla kuin sensuurin ankaruutta edellyttivät elintärkeät ulko- poliittiset edut, yhtä lailla sitä ilmeisesti edellytti myös rintama- joukkojen taistelumoraalin säilyttäminen sekä osin kotirintaman tarpeetkin.

Mutta silti on vaikea löytää sensuurin toiminnasta todistusaineis- toa sille, että Suomi olisi jakanut Saksan kanssa myös ideologiset sodanpäämäärät. Eräs tällainen testitilanne oli syksyllä 1941, jolloin Saksa oli voittojensa lakipisteessä ja kyse oli Suomen

liittymisestä Antikomintern-sopimukseen. Vaikka sensuurin tapahtumaan omaksuma vaientava linja olisikin osoitettavissa nimenomaan ulkopoliittiseksi välttämättömyydeksi — eihän länsiliittoutuneita haluttu hännätä ehdoin tahdoin — ja sopimusta vaati Saksa — ei valtiovalta halunnut soveltaa sopimuksen äärimmäisimpiä tavoitteita. Tätä osoittaa laivanvarustaja Werner Hacklinin kokemana vesiperä yrityksissään Antikomintern-sopimukseenkin vetoamalla saattaa hankala ammattiyhdistysjohtaja vankilaan. Viime kädessä olisi tällaisen yrityksen esteeksi voinut muodostua myös hallituksen sosialidemokraatit ja muut kansanvallan perusteista kiinnipitävät voimat.

On kuitenkin huomattava, että Tanskan ja Norjan tapahtumien osalta sensuuri teki Saksalle yllättäviä myönnytyksiä. Kun sensuuri riisui vuonna 1942 kruunun Norjan kuningas Haakonilta, pohjoismaisen yhteistyön arvo tuli jälleen todistetuksi. Tässä valossa ei ole yllättävää, että myös Keskisuomalaisesta oli löydettävissä vielä vuoden 1943 puolella uutisia, joissa ilman myötätuntoa selostettiin ”parhain päin” Tanskan ja Norjan tapahtumia.

Toisaalta mitään täydellistä uutispimennystä Saksan miehittämien Pohjoismaiden tapahtumista Suomeenkaan ei ilmeisistä yrityksistä huolimatta aikaansaatu. Tästä todistavat Svenska Pressenissä ja Suomen Sosialidemokraatissa julkaistut monet uutiset. Mutta tämä ei tapahtunut ongelmitta: Saksa reagoi yleensä aina tällaisten kirjoitusten jälkeen ja sensuuri kiristyi.

Koko jatkosodan kestänyt sensuuritoiminnan periaate oli, ettei keskustelua erillisrauhasta sallittu. Toisaalta ei sensuuri edes äärimmäisin ponnistuksin kyennyt täysin puhdistamaan erillisrauhakeskustelua Suomen lehdistä. Mutta sensuurin osittain epäonnistunutkin työskentely riitti siihen, että sekä Ruotsissa että Yhdysvalloissa Suomen sensuurioloja arvosteltiin ankarasti. Näissä maissa katsottiin — Suomen tosiasialliset turvallisuusedut epäilemättä paljossa unohtaen — että Suomen lehdistöllä olisi pitänyt olla enemmän liikumavaraa; Dagens Nyheter jopa väitti, että Puntilan johtama tiedotuslaitos ja sensuuri olivat olleet taakka Suomen ulkopoliitiikalle.

Mutta tekikö erillisrauhakeskustelun äärimmäinen kieltäminen valtiojohdosta myös väestön mielialojen vankeja? Tällainen tilanne vallitsi talvella 1944, jolloin Mannerheim kiukustuneena totesi kansalaisten olleen huonosti valmistettuja erillisrauhaan. Jopa niin huonosti, ettei senkään vuoksi ollut tuossa vaiheessa edullista solmia erillisrauhaa.

Tosiasiassa sensuuri yritti kuitenkin tasapainotella välttämättömyyden rajalla. Liikkumavaran pienuudesta muistutti Svenska Pressenin tapaus kesäkuulta 1944, jolloin lehden vahingoniloinen otsikointi Normandian maihinnoususta pakotti valtiojohdon lakkauttamaan julkaisun. Kun vaakakupissa olivat Saksan aseapu ja viljatoimitukset sekä toisaalta lehden lakkauttaminen, ei vaihtoehtoja ollut edes kesällä 1944 kuin yksi: hallitus teki yksimielisen päätöksen lehden lakkauttamisesta. Tukholmasta käsin tapaus saattoi vaikuttaa sortotoimenpiteeltä, mutta kokonaistilanteen valossa Linkomiehen hallitus turvautui oletettavasti ainoaan mahdolliseen menettelytapaan.

Sodan menestyksekkään ensimmäisen vuoden aikana syötettyä kuvaa sodan päämääristä, jotka olivat konkreettisimmin kansalaisten mielissä Mannerheimin päiväkäskyissä esittämiä tavoitteita, ei olennaisesti muutettu koko sodan aikana, vaikka Suomen asema sodan osapuolena ratkaisevasti muuttuikin. Pitkälle mitoitettut päämäärät jäivät ikäänkuin ”leijumaan” kansalaisten mieliin itsestään selvyyskinä. Sodan myöhäisemmässä vaiheessa kielteistä tai yksityiskohtaista keskustelua Itä-Karjalasta ei sallittu. Stalingradin tapahtumatkaan eivät juuri muuttaneet sensuuripolitiikkaa tässä suhteessa. Sensuurin toiminta vahvistaakin käsitystä, että Suomella oli aktiivisia laajentumistavoitteita jatkosodassa vielä Stalingradin tuhon jälkeenkin. Niin kauan kun Suomessa uskottiin Saksan voittoon, joka koki ratkaisevan kolauksen oikeastaan vasta vuoden 1943 aikana, lähdettiin sotilas-poliittisessa johdossa siitä, että ”otetaan niin paljon kuin ehditään”. Sen jälkeen valloitetuista alueista ei haluttu luopua, vaan lähtökohdana oli, että niillä oli itseisarvollista merkitystä rauhanneuvotteluissa: Neuvostoliitto ei voinut edellyttää, että Suomi luopuisi kaikista valloituksistaan. Sensuurin halutessa sodan kahte-

na viimeisenä vuotena säilyttää kansalaisille vuonna 1941 luodun kuvan Suomen asemasta, Suomen sodan päämääristä ja akselivalloista, tämä saattoi vaikuttaa siihen, että suomalaiset yliarvioivat valloitusensa tuomat neuvotteluasemat ja että mielialakehitys vuonna 1944, mm. Ribbentrop-sopimuksen yhteydessä, edelleen pysyi ”lukkiutuneena” Saksan menestykseen.

Suomessa jatkosodassa sovelletun sensuurin perusajatus muodostui etukäteisohjinnasta ja vaikutuksensa puolesta ns. itsensensuurista. Sensuuri kykeni lähes poikkeuksetta katkaisemaan kärjen terävimmiltä mielipideilmaisuilta, mikäli se katsoi siihen olevan tarvetta.¹ Toisaalta tällaisen vaikutus oli yleensä lyhytaikainen. Niissä harvoissa tapauksissa, joissa sensuuri katsoi tarpeelliseksi löysentää linjaansa (kesällä 1941 sallittaessa kritiikitön Suur-Suomi-kirjoittelu ja syksyllä 1942, jolloin sallittiin anglosaksisen aineiston laajempi julkaiseminen) sen vaikutus oli luonnollisesti näkyvämpi. Tällöin kyse oli kuitenkin muusta kuin sensuurista, sensuurin propagandistisesta merkityksestä, vaikka toimenpiteen aikaansai sensuuri.

Tämä tutkimus vahvistaa näkemystä, jonka mukaan Suomessa ei jatkosodassa toisaalta pyritty eikä viime vaiheessa kyettykään ”pimentämään” lehdistöä.² Kovakouraisen sensuurin olemassaolo, ”puntilismi”, on ollut enemmän myytti kuin oikeutettu herja. Eri asia on, että sensuurin voidaan katsoa johdattaneen lehdet sodan eri vaiheissa puhumaan muunnettua totuutta. Vielä sodan lopussakin lehdet säilyttivät koko sodan ajan ylläpitämänsä ylioptimismin sodan lopputulokseen nähden. Tämä asenne tuskin oli yhdenmukainen valtiojohton käsitysten kanssa. Jostain syystä valtiojohdossa kuitenkin laskettiin, että oli parempi, että lehdet jatkoivat optimistista muunnetun totuuden julistamistaan. Tätä yleiskuvaa ei muuta se tosiasia, että muutamat lehdet (Svenska Pressen ja Suomen Sosialidemokraatti) omaksuivat jo varsin varhain valtaosasta lehdistöä poikkeavat, selvästi pessimistisemmät äänenpainot.

---

1) Samaan viittaa KOISO-KANTTILA, 1980, 100.

2) PERKO, 1971, 227.

On syytä täydentää tähänastista tulkintaa, että lehdistön välittämän monipuolisen informaation ansioksi on paljolti laskettavissa se, että Suomen kansa — vastoin eräitä ennakko-odotuksia — oli valmis vastaanottamaan syksyn 1944 kovat rauhanehdot.¹ Kysymys oli ennen muuta siitä, ettei virallisen tiedotustoiminnan keinoin ryhdytty aiemmin valmistelemaan kansalaisia tulevaan rauhaan. Miksi esimerkiksi koko elokuun 1944 lehdistön vielä sallittiin uskotella varsin yleisesti Saksan uuden ihmeeseen kykenevän ratkaisemaan koko sota Saksan eduksi? Valtiojohtohan ei enää ilmeisestikään tuolloin uskonut tällaiseen ratkaisuun. Kansalaiset joka tapauksessa katkeroituivat rauhanehtojen johdosta. Sensuurin pyykinpesu oli looginen purkautumisväylä; kansalaiset katsoivat tulleen sodan loppuvaiheissa pahasti harhaanjohdetuiksi: Saksaan oli luotettu sittenkin liian pitkään. Joidenkin oli maksettava siitä poliittinen lasku.

---

1) PERKO, 1971, 227.

Lähdeluettelo

Eduskunnan arkisto (Ek. ArK)

Ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1941-44

Sota-arkisto (SA)

Päämajan tiedotusosaston arkisto (PM:n Ttus.os. ark.)

T 8350/7 Sal ja yl kirjeistöä 1941-44, yl tiedotustoimintaan liittyviä asioita,

TK-toiminnan arvostelua

T 8362/8 Sal ja yl kirjeistöä 1941-44 II a-mielialailmoitukset

T 8362/9 Sal ja yl kirjeistöä 1941-44 II a-mielialailmoitukset

T 8362/10 Sal ja yl kirjeistöä 1942-43 II a-mielialailmoitukset

T 8362/11 Sal ja yl kirjeistöä 1943 II a-mielialailmoitukset

T 8362/22 Sal ja yl kirjeistöä 1941-43 III c-PM:n valistusohjeet

T 8362/27 Sal ja yl kirjeistöä 1942 III d-yhteenvedot valistustoimintakertomuksista

T 10601/13 Sal kirjeistöä 1942-44 II mielialatarkkailu ja tiedotusasiat

T 20680/15 Sal ja yl kirjeistöä 1941-44 toimintakertomuksia

PK 1172 Erik Heinrichsin kokoelma

Työväenarkisto (TA)

Sos.dem. puolueuuevoston pöytäkirjat 1941-44

Sos.dem. puoluetuimikunnan pöytäkirjat 1941-44

Väinö Tannerin leikekokoelma

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM)

12 L Saksa 1941-44

12 L Venäjä 1941

110 A 3a Ruotsi

110 A 3b lähetystöjen informointia

110 D 5 Itä-Karjalan kysymys

110 Fb Romania, Unkari, Italia

110 Pakaslahti
110 C 3a Itä-Karjala teos
58 B 2, Saksa, vilja
Sähkesarja 1941-44

Valtionarkisto (VA)

G.A. Gripenbergin kokoelma
Antti Hackzellin kokoelma
Eino Jutikkalan kokoelma
T.M. Kivimäen kokoelma
Juho Niukkanen kokoelma
Oikeuskanslerinvirasto, yl sarja no 1432 Sotasyllisysoikeuden
asiakirjat
— Sotasyllisysoikeuden pöytäkirjat
— Sotasyllisysoikeuden asiakirjoja
— Risto Rytin päiväkirja 1940-41
Henrik Ramsayn kokoelma
Risto Rytin kokoelma
Wipert von Blücherin päiväkirja (kopio)
Waldemar Erfurthin päiväkirja (kopio)
Deutsche Gesandschaft Helsinki
Favorin, Martti, Valtioneuvoston tiedotus- ja tarkastuselimet
1939-48 ja niiden arkistot. Provinssienssityö 1968.

Valtioneuvoston tarkastuselinten arkisto (VnTaE)

Da 1 kiertokirjeet päätoimittajille, tarkastustoimistoille jne.
Da 2-7 tarkastusjaoston päivittäiset tarkastus- ja poisto-ohjeet
julkaisutarkastajille ja lehdille
Dc 1 tarkastusjaoston mielialakatsaukset
Fa 2 kirjeistö eduskunnan, ministeriöiden ja Helsingissä olleiden
ulkomaisten edustustojen kanssa
Fb 1 kirjeistö muiden siviiliviranomaisten kuin ministeriöiden
kanssa

Fc 1-4 kirjeistö sotilasviranomaisten kanssa

Fe 2-3 kirjeistö yksityisten yritysten, yhdistysten ja henkilöiden kanssa

Ha 1 tarkastustoimintaa koskevia asetuksia, päätöksiä, ohjesääntöjä ja työjärjestyksiä

Ha 2 tarkastustoimintaa koskevia muistioita, lausuntoja, esitelmiä ja artikkeleita

Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto (VnTiE)

C 1 osastopäällikön puhuttelut VTL:n kotimaan osastossa

Da 10 kommandatuurin, kanslian ym. kirjekonseptit

Db 2 VTL:n yleiset toimintakertomukset

Db 3 raportit tarkastuskunnassa luetuista artikkeleista

Db 4 VTL:n kotimaanosaston toimistojen raportit

Dc 1 VTL:n käskyt, ohjekäskyt, kiertokirjeet sekä sisäiset kierto-
kirjeet

Dd 1 L.A. Puntilan, Kustaa Vilkun ja Matti Valtasaaren
luottamuksellisia informaatiokirjeitä päätoimittajille

Dd 2 luottamuksellisia julkaisuohjeita toimituksille

De 1-2 VTL:n ja VTK:n muistiot

Dg 1 VTL:n mielialakatsaukset

Ha 1 tiedotuskeskuksen järjestämiseksi asetettujen komiteoiden
mietinnöt ja asiakirjat

Hb 1 tiedotustoimintaa koskevat asetukset, työjärjestykset, orga-
nisaatiokaavat, yhteistyö- ja työnjakosopimukset

Hc 1 informaatiotilaisuuksissa pidetyt esitelmät

He 1-8 kotimaan osastossa laaditut artikkelit

Haastattelut ja kirjeenvaihto

Ylipormestari Lauri Aho

Akateemikko Lauri Posti

Professori L.A. Puntila

Hallitusneuvos Paavo Säippä

Akateemikko Kustaa Vilkuna
Dosentti Ohto Manninen

Painetut lähteet

Akten zur Deutschen auswärtigen Politik, Ser. D XII. Göttingen 1969.

Suomen asetuskokoelma 1939-44.

Valtiopäivät 1941-44. Pöytäkirjat.

Mietintö painovapauslainsäädännöstä. Lainvalmistelukunnan julkaisuja, no 5/1945.

Yksityisten hallussa

Akateemikko Kustaa Vilkunan arkisto
(Kustaa Vilkunan lasten hallussa)

Sanoma- ja viikkolehdet:

Ajan Suunta

Dagens Nyheter

Hämeen Sanomat

Eteenpäin

Helsingin Sanomat

Hufvudstadsbladet

Ilkka

Ilta-Sanomat

Karjala

Kauppalehti

Keskisuomalainen

Liitto

Suomen Sosialidemokraatti

Suomen Kuvalehti

Svenska Pressen

Turun Sanomat

Uusi Suomi

Västra Nyland

KIRJALLISUUS

Aho, Lauri, 110-vuotias sanomalehti. 110 vuotta Uuden Suomen ja sen edeltäjien työtä. Helsinki 1947.

Anderson, Amos, Hufvudstadsbladet under ett kvartsekel. Särtryck ur Hbl den 22. december 1945. Helsingfors 1945.

Annala, S., Tiedotustoiminta sodissa 1939—1944, sen päämäärät, keinot sekä niistä tehtävät johtopäätökset. Sotakorkeakoulun diplomityö 1961.

Auberg, Arne, Norge i kris. Trondheim 1965.

Auer, Väinö — **Jutikkala**, Eino, Finnlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finnland. Helsinki 1941.

Backman, Eero, Sensuuri ja painovapaus oikeudellisena ilmiönä. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja, no 17. Helsinki 1980.

Berezkov, Valentin, Teheran 1943. Helsinki 1969.

Bindsløv-Frederiksen, L., Pressen under besættelsen. Hovedtraek af den danske dagspressen villkår og virke i perioden 1940—1945. Aarhus 1960.

Björkman, Leif, Sverige inför Operation Barbarossa. Svenska neutralitetspolitik 1940—41. Uddevalla 1971.

— Suomen tie sotaan 1940—41. Rauma 1975.

Blücher, Wipert von, Suomen kohtalonaikoja. Muistelmia vuosilta 1935—44. Porvoo 1950.

— Gesandter zwischen Diktatur und Demokratie. Erinnerungen aus den Jahren 1935—44. Wiesbaden 1951.

Boisen Schmidt, J., F. E. Jensen og Danmarks radio under besættelsen. Kph 1965.

Christensen, Chr. A. R., Norge under okkupasjonen. Oslo 1964.

Deborin, G., The Secrets of the Second World War. Moskov 1971.

Eek, Hilding, Nya tryckfrihetsförordningen. Stockholm 1948.

Erfurth, Waldemar, Suomi sodan myrskyissä 1941—44. Porvoo 1951.

Eskelinen, Heikki, Itsenäisyytemme vuosikymmenet. Yhtyneet Kuvalehdet 1966, Helsinki.

- Eskola**, Seikko, Yhdysvaltain lehdistö ja Suomen kriisi. Helsinki 1973.
- Favorin**, Martti — **Heinonen**, Jouko (toim.), Kotirintama 1941—44. Helsinki 1972.
- Fischer**, Fritsch, Griff nach der Weltmacht. Wiesbaden 1961.
- Friberg**, Lennart, Styre i krigstid. Studier i krigsförvaltningens organisation och struktur 1939—1945. Stockholm 1973.
- Frietsch**, C. O., Suomen kohtalonvuodet. Helsinki 1945.
- Friis**, Aage (red.), Danmark under verdenskrig og besættelse. I—V. Kph. 1945—1947.
- Gripenberg**, G. A., Suomalaisen diplomaatin muistelmia. Porvoo 1960.
- Haavikko**, Paavo, Kansakunnan linja. Keuruu 1977.
- Hakalehto**, Ilkka (toim.), Suomen ulkopoliitiikan kehityslinjat 1809—1966. Porvoo 1966.
- Halila**, Aimo, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969.
- Halsti**, Wolf, Suomen sota 1939—45; II Kesäsota 1941; III Ratkaisu 1944. Keuruu 1956—57.
- Heikura**, Mikko, Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941—44. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1967.
- Heinrichs**, Erik, Mannerheim Suomen kohtaloissa. Keuruu 1960.
- Helo**, Johan, Vaiennettuja ihmisiä. Helsinki 1965.
- Helsingin Sanomat** (päävälehti) 1889—1949. Helsinki 1949.
- Hemänu**s, Pertti, Keskustelumuistio SUOMA-projektin seminaarissa 19.—20. 5. 1975. Teoksessa Heikkilä-Henrikson-Oittinen (toim.), Suomi toisessa maailmansodassa -projektin julkaisuja 1, 252—258. Helsinki 1976.
- Hillgruber**, Andreas, Hitlers Strategie 1940—41. Politik und Kriegsführung 1940—41. Frankfurt 1965.
- Hilden**, Kaarlo, Murmanbanan. Ett hot mot Finland och Norden. Åbo 1941.
- Hirdman**, Sveriges kommunistiska parti 1939—1945. Uddevalla 1945.
- Holopainen**, Pekka, Radio propagandan välineenä Suomen sodis-

sa 1939—1944. Yleisen valtio-opin laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1966.

Höjer, Torvald, Svenska Dagbladet och det andra världskriget. Lund 1969.

Jaakkola, Jalmari, Suomen idänkysymys. Helsinki 1941.

Jalanti, Heikki, Suomi puristuksessa 1940—41. Lahti 1966.

Johansson, A., Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939—1940. Uddevalla 1973.

Jokipii, Mauno, Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia. Tapiola 1968.

Julkunen, Martti, Talvisodan kuva. Lisensiaattityö. Turun yliopisto 1969.

— Talvisodan kuva. Forssa 1975.

Junttila, P., Eräitä näkökohtia taistelutehon laskemiseen vaikuttaneista tekijöistä sodan 1941—44 aikana. Tiede ja ase no 13. Mikkeli 1955.

Jutikkala, Eino, Valtioneuvoston Tiedoituslaitoksen historia (käsikirjoitus). Helsinki 1945. Jutikkalan kok. 2. Valtion arkisto.

Juuti, J. A., Suomen valtion sanomalehtipoliitikka viime maailmansodan aikana. Poliittisen historian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1953.

Juva, E., Rudolf Walden. Porvoo 1957.

Jyräki, Antero, Sotavoiman ylin päällikkyyks. Vammala 1967.

— Näkökulma sotasyllisyysoikeudenkäyntiin. Artikkelit, Ydin no 3/73.

Jäderskiöld, Stig, Talvisodan ylipäällikkö. Keuruu 1976.

Jääskeläinen, Mauno, Itä-Karjalan kysymys. Helsinki 1961.

Killinen, Kullervo, Demokratia ja totaalinen sota. Porvoo 1956.

Kivimäki, T. M., Suomalaisen politiikan muistelmät, 2. painos. Porvoo 1965.

Klink, Ernst, Die deutsch-finnische Zusammenarbeit 1944. Stuttgart 1961.

Koiso-Kanttila, Pekka, Joukkotiedotuksen säätely valtiollisessa kriisitilanteessa. Tiedotusopin pro-gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto 1980.

Kontio, Matti, Neljäs valtiomahti. Porvoo 1956.

Korhonen, Arvi (toim.), Suomen historian käsikirja II. Porvoo 1949.

— Barbarossa-suunnitelma ja Suomi, 4. painos. Porvoo 1961.

Korvenheimo, Pekka J., Helsingin Sanomien suhtautuminen Amerikan Yhdysvaltoihin jatkosodan aikana vuosina 1941—1944. Poliittisen historian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1964.

Krosby, Hans Peter, Suomen valinta 1941. Helsinki 1967.

Kulha, Keijo, Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta 1943—44. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnan tutkimussarja no 12. Helsinki 1972.

Käkönen, U. A., Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943—45. Helsinki 1970.

Lehmus, Kalle, Tuntematon Mannerheim. Katkelmia sodan ja politiikan poluilta. Helsinki 1967.

Lehtinen, Artturi, Sotatalous 1939—45. Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919—50. Porvoo 1967.

Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Suomen Sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja no 17. Helsinki 1980.

Linkomies, Edwin, Vaikea aika. Helsinki 1970.

Loock, Hans Dietrich, Quisling, Rosenberg und Terboven. Stuttgart 1970. Norsk Utg. 1972.

Lundin, C. L., Suomi toisessa maailmansodassa, 2. painos. Jyväskylä 1961.

Mannerheim, G., Muistelmat II. Helsinki 1952.

Manninen, Ohto, Toteutumaton valtioliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen. Rauma 1977.

— Suur-Suomen ääriviivat. Kysymys Suomen tulevaisuudesta ja turvallisuudesta Suomen Saksan politiikassa 1941. Jyväskylä 1980.

Marandi, Rein, Naapurin silmin. Suomen jatkosota 1941—44 Ruotsin sanomalehtikeskustelussa. Porvoo 1964.

Menger, Manfred, Deutsche Bemühungen um eine pronazistische finnische Widerstandsfront im Jahre 1944. Artikkel Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisussa no 1/1981.

Mikola, K. J., Vuosien 1940—41 saksalais-suomalaisen yhteistoinnin tarkoitusperien ja muotojen tarkastelua. Tiede ja ase no 25/1967.

Molin, Karl, Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939—1945. Stockholm 1974.

Murtorinne, Eino, Veljeyttä viimeiseen saakka. Mikkeli 1975.

Nevakivi, Jukka, Ystävistä vihollisiksi. Helsinki 1976.

Norden under andra världskriget (red. Karl Molin etc.). Danmark 1979.

Nordenstreg, Kaarlo, Sananvapaus Suomessa 1970-luvulla. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja, no 17/1980.

Nurmio, Yrjö, Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809—1829. Porvoo 1934.

Nurro, Kosti, Saksan sotapropaganda vuosina 1939—41. Yleisen historian laudaturtyö. Jyväskylän yliopisto 1969.

Paasikivi, J. K., Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939—41, II. Porvoo-Helsinki 1958.

Paasivirta, Juhani, Suomen kuva Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulta 1960-luvulle. Ääriviivoja. Porvoo 1962.

Paasonen, Aladar, Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä. Tapiola 1974.

Paavolainen, Olavi, Synkkä yksinpuhelu, II, Helsinki 1946.

Palonen, Kari, Paradoksi I — kriittisiä kirjoituksia. Helsinki 1978.

Paloposki, Toivo J., Suomen historian lähteet. Forssa 1972.

Peltovuori, Risto, Saksa ja Suomen talvisota. Keuruu 1975.

Perko, Touko, Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941—44. Porvoo 1971.

— TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941—44. Keuruu 1974.

Philippi, Alfred — Heim, Ferdinand, Der Feldzug gegen Sovjet-russland 1941 bis 1945. Ein Operativer Ueberblick. Stuttgart 1962.

Pietilä, Veikko, Johdatus sisällön erittelyyn. I osa. Tampereen yliopiston opetusmonisteita C no 8/1969.

Pohjanmaa, Atte, Sanan säilä taistelun tiellä. Puolen vuosisadan

taival Työmiehen — Suomen Sosialidemokraatin palstoilta nähtynä. Helsinki 1948.

Polvinen, Tuomo, Suomi suurvaltojen politiikassa 1941—44. Jatkosodan tausta. 2. painos. Porvoo 1964.

— Barbarossasta Teheraniin. Juva 1979.

— Teheranista Jaltaan. Juva 1980.

Punttila, L. A., Kenttäpostia 1944. Helsinki 1972.

— Valtasuhteet II maailmansodassa. Turun yliopiston Suomen historian laitoksen monistesarja A. Käsikirjoja IX. Toim. Timo Joutsamo ja Touko Perko. Turku 1973.

Puukari, Arvo, Yleisestä mielipiteestä. Helsinki 1945.

Ranta, Britta, Selvitys Suomen kansainvälistä asemaa II maailmansodan aikana käsittelevästä tutkimuksesta. Suomi II maailmansodassa -projektin tutkimuksia. 1975.

Reimaa, Markku, Puun ja kuoren välissä. Rytin toinen hallitus (27. 3. — 20. 12. 1940) ulkopoliittisten vaihtoehtojen edessä. Keuruu 1979.

— ”Välirauhan ulkopoliittikka”, Helsingin Sanomat 24. 2. 1979.

Rein, Th., Juhana Vilhelm Snellman, I. Helsinki 1928.

— Juhana Vilhelm Snellman, II. Helsinki 1928.

Routavaara, Akseli, Lehdistö- ja puoluetoiminta. Kansallisseurojen luentosarja v. 1949 no 10—11. Helsinki 1949.

Rusi, Alpo, Sanan valvonta sodankäynnin välineenä. VTL:n sensuuriyksikön toiminta hallituksen määrittelemien poliittisten suuntaviivojen selventämiseksi ja yleisen mielipiteen ohjaamiseksi jatkosodassa 1941—1944. Poliittisen historian lisensiaattitutkielma. Helsingin yliopisto 1979.

Räisänen, Kari, Ajan Suunnan valtiolliset ja kasvatukselliset ihanteet vv. 1932—1939. Poliittisen historian laudaturtyö. Helsingin yliopisto 1965.

Salminen, Esko, Propaganda rintamajoukoissa 1941—44. Keuruu 1976.

— Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsesensuuri Suomen lehdistössä 1944—48. Keuruu 1979.

Schneider, Peter, Presse, Freiheit und Staatssicherheit. Mainz 1968.

Schumann, Wolfgang — **Dreschlerr**, Karl, Deutschland im Zweiten Weltkrieg. Berlin (DDR) 1976.

Seppälä, Helge, Taistelu Leningradista ja Suomi. Porvoo 1969.

— ”Stalingrad — suursodan käännekohta”, artikkeli, Helsingin Sanomat 1. 2. 1973.

Sington, Derrick — **Weidenfeld**, Arthur, Göbbels experiment. En studie över det naziska probagandamaskineriet. Stockholm 1943.

Skyttä, Kyösti, Presidentin muotokuva I, 2. painos. Helsinki 1969.

Soikkanen, Hannu, Tiennäyttäjät 3. Rauma 1968.

— Sota-ajan valtioneuvosto. Valtioneuvoston historia 1917—1966. Osa II. Sivut 5—242. Helsinki 1977. — ”Suomen sodan päämäärät jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941”. Esitelmä 1971.

— Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1889—1949 (toim.), Helsinki 1949.

— Suomen sota 1941—1945 (toim.), 10. osa, Helsinki 1961.

Syrjä, Veli-Matti, Itä-Karjalan sotilashallinto 1941—44 ja sen arkistot. HiAiK 2/72.

Talvela, Paavo, Sotilaan elämä, I. Helsinki 1976.

— Sotilaan elämä, II. Helsinki 1977.

Tanner, Väinö, Suomen tie rauhaan 1943—44, 2. painos. Helsinki 1952.

Tarkka, Jukka, 13. artikla. Liittoutuneiden sotarikospolitiikka ja Suomen sotasyllisyyskysymys vuosina 1944—1946. Porvoo 1977.

Teikari, Erkki, Puolueiden päälehtien ulkopoliittinen suunta vuosina 1933—1944. Tampere 1973.

Terä, Martti, Kesäkuun kriisi 1944. Helsinki 1967.

Thomsen, Erick, Deutsche Besatzugspolitik in Dänemark 1940—1945. Düsseldorf 1971.

Tippelskirch, Kurt von, Toisen maailmansodan historia I—IV, 3. painos. Porvoo 1962.

Tommila, Päiviö — **Raitio**, Tuire, Keski-Suomen lehdistö, III, 1918—1944. Jyväskylä 1976.

Tommila, Päiviö Sensuuri ja sen tutkimuksen tarve. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja, no 17. Helsinki 1980.

Tuominen, Arvo, Myrskyn aikaa. Helsinki 1970.

Tuompo, W. E., Päiväkirjani Päämajasta 1941—44. Porvoo 1969.

Upton, Anthony, Välirauha. Helsinki 1965.

— Kommunismi Suomessa. Rauma 1970.

Wahlbäck, Krister, Från Mannerheim till Kekkonen 1917—1967. Malmö 1967.

Vallinder, Torbjörn, Press och politik. Falköping 1968.

Werth, Aleksander, Venäjä sodassa 1941—45 II. Helsinki 1966.

Westerståhl, Jörgen, Objektiv nyhetförmedling. Stockholm 1972.

Wiio, Osmo A., Ymmärretäänkö sanomasi?. 5. painos, Tapiola 1973.

Viitala, Heikki-Mikko, Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940—44. Pori 1969.

Vilkuna, Kustaa, Sanan valvontaa. Keuruu 1962.

— ”Mannerheimin kirje ministeri Vilho Annalalle”. 14. 1. 1941. Suomen Kuvalehti no 41/75.

— ”Linkomiehen rohkea haastattelu”. Suomen Kuvalehti no 39/70.

Wirtanen, Atos, Pimeitä voimia vastaan. Helsinki 1964.

— Eduskunnan salaiset istunnot 1939—44. Lahti 1971.

Voionmaa, Väinö, Kuriiripostia 1941—46. Helsinki 1971.

Wuorinen, John (toim.), Finland and World War II. New York 1948.

Zettenberg, Kent, Liberalismen i kris. Stockholm 1975.

Ziemke, Karl, Saksalaisten sotatoimet Pohjolassa 1940—45. Porvoo 1963.

— The German Northern Theater of Operations 1940—1945. Washington 1960.

Ölander, Ragnar, Krig och censur. Helsingfors 1958.

Asetus

valtion tiedotuslaitoksesta.

Annettu Helsingissä 22 päivänä kesäkuuta 1941.

Sotatilasta 26 päivänä syyskuuta 1930 annetun lain 7 §:n nojalla säädetään pääministerin esittelystä:

1 §.

Kaiken maassa tapahtuvan tiedotus- ja propagandatoiminnan keskittämiseksi poikkeuksellisissa oloissa sekä tiedotustoimintaa johtamaan perustetaan valtion tiedotuslaitos.

Tiedotuslaitos, jonka sisäinen järjestys on sotilaallinen, toimii valtioneuvoston kanslian alaisena.

2 §.

Tiedotuslaitoksen tehtävänä on:

1) huolehtia tietojen hankkimisesta valtioneuvostoa, päämajaa ja muita viranomaisia varten;

2) toimittaa julkisuuteen kaikki valtioneuvoston ja muiden viranomaisten antamat tiedotukset;

3) johtaa ja valvoo maassa toimivien yleisradion ja tietotoimistojen toimintaa;

4) johtaa ja valvoo, päämajan yhteydessä olevia tiedotuselimiä lukuun ottamatta, kaikkien maassa toimivien tiedotus- ja propaganda- ja -laitosten ja -järjestöjen toimintaa ja määrätä niiden välisestä työnjaosta sekä antaa niiden suoritettavaksi tarpeelliseksi katsomiaan tehtäviä;

5) johtaa ja valvoo yhteistoiminnassa ulkoasiainministeriön sanomalehtiasaston kanssa kaikkea sitä toimintaa, jonka tarkoituksena on Suomen ja sen olojen tunnetuksi tekeminen ulkomailla; sekä

6) suorittaa muitakin valtioneuvoston tai päämajan antamia tiedotustoimintaaan kuuluvia tehtäviä.

3 §.

Tiedotuslaitos voidaan jakaa jaostoihin, osastoihin ja toimistoihin.

Helsingissä 22 päivänä kesäkuuta 1941.

Tasavallan Presidentti
RISTO RYTI.

4 §.

Tiedotuslaitoksessa voi olla seuraavia palkkiotoimia:

- 1) tiedotuslaitoksen päällikkö;
- 2) tiedotuslaitoksen päällikön apulainen;
- 3) jaostopäällikkö;
- 4) osastopäällikkö;
- 5) toimistopäällikkö.

Lisäksi voi tiedotuslaitoksessa olla toimistoupseereita ja toimittajia sekä tarpeellinen määrä kansliahenkilökuntaa.

5 §.

Tiedotuslaitoksen päällikön, päällikön apulaisen ja jaostopäälliköt määrää valtioneuvoston kanslia.

Muut toimenhaltijat ottaa tiedotuslaitoksen päällikkö.

6 §.

Tiedotuslaitoksen toimenhaltijoille maksetaan palkkiota perusteiden mukaan, jotka valtioneuvosto vahvistaa.

7 §.

Valtioneuvoston kanslia vahvistaa tiedotuslaitoksen ohjesäännön sekä antaa tarkemmat määräykset tämän asetuksen soveltamisesta.

8 §.

Tämä asetus tulee voimaan 22 päivänä kesäkuuta 1941, jolloin 11 päivänä lokuukuuta 1939 annetulla asetuksella perustettu valtioneuvoston tiedotuskeskuksen tehtävät siirtyvät toistaiseksi tiedotuslaitokselle.

Pääministeri J. W. Rangell.

N:o 523.

Asetus

tiedoitustoiminnan tarkastamisesta sodan aikana.

Annettu Helsingissä 2 päivänä heinäkuuta 1941.

Sotatilasta 26 päivänä syyskuuta 1930 annetun lain 7 §:n nojalla säädetään pääministerin esittelystä:

1 §.

Valtakunnan puolustukseen, Suomen suhteisiin ulkovaltoihin tai yleisen turvallisuuden säilymiseen haitallisesti vaikuttavien lausuntojen ja tietojen leviämisen ehkäisemiseksi alistetaan posti-, lennätin-, puhelin- ja muun tiedotuslaitoksen sekä radion käyttö ja julkisuuteen tarkoitetut paino-, kuva- ja äänituotteet viranomaisten tarkastettavaksi siinä laajuudessa kuin valtioneuvoston kanslia määrää.

2 §.

Tarkastuksesta huolehtii valtion tiedotuslaitos sekä sen alaiset paikalliset tarkastustoimistot. Sotatoimialueella toimivat tarkastustoimistot voidaan alistaa päämajan johtoon ja valvontaan.

3 §.

Tarkastusviranomaisten tarkastamat lähetykset tai tuotteet on varustettava tarkastusmerkinnällä.

4 §.

Jos posti-, lennätin- tai muun tiedotuslaitoksen välittämä lähetys tai radioitava

lähetysteksti sisältää lausuntoja tai tiedonantoja, joilla voi olla 1 §:ssä tarkoitettu haitallinen vaikutus, voidaan siitä poistaa mainittua laatua olevat lausunnot tai tiedonannot tahi viivyttää lähetyksen perilletoimittamista taikka pidättää se kokonaan.

5 §.

Jos puhelinta havaitaan käytettävän sellaisten lausuntojen tai tiedonantojen välittämiseen, joilla voi olla 1 §:ssä tarkoitettu haitallinen vaikutus, voidaan puhelu keskeyttää.

Milloin on syytä epäillä jonkun puhelimen käytöllä voivan olla 1 §:ssä tarkoitettu haitallinen vaikutus, voi tiedotuslaitos määrätä puhelimen toistaiseksi ja enintään sota-ajaksi suljettavaksi.

6 §.

Paino-, kuva- ja äänituotetta alkoon saatettako julkisuuteen ennenkuin tarkastusviranomainen on antanut siihen luvan.

Jos julkisuuteen aiottu paino-, kuva- tai äänituote painetaan, monistetaan tai valmistetaan ilman lupaa tai vastoin tarkas-

tusviranomaisen kieltoa, on sen julkisuuteen saattaminen estettävä. Tuote, jonka julkisuuteen saattaminen on estetty, olkoon valtiolle menetetty.

Ellei tuotetta kokonaisuudessaan hyväksytä, voidaan se saattaa osittain julkisuuteen sen jälkeen kuin tarkastusviranomaisen määräämät osat on siitä poistettu.

7 §.

Tarkastustoimiston toimenpide on välittömästi alistettava valtion tiedoituslaitoksen tarkastettavaksi, jos asianomainen sitä vaatii. Tiedoituslaitoksen päätöksestä voidaan kirjallisesti valittaa valtioneuvoston kanslialle 30 päivän kuluessa siitä lukien, kun päätös on asianomaisen ilmoittamalla postiosoitteella hänelle lähetetty tai hänelle annettu. Päätös menee valituksesta huolimatta täytäntöön.

Helsingissä 2 päivänä heinäkuuta 1941.

Tasavallan Presidentti

RISTO RYTI.

Mikäli sotatoimialueella oleva tarkastustoimisto on alistettu päämajan johtoon ja valvontaan, sen toimenpide on alistettava päämajan lopullisesti tarkastettavaksi, jos asianomainen sitä vaatii.

8 §.

Valtion tiedoituslaitos vahvistaa tarkastustoimistojen ohjesäännöt.

9 §.

Valtioneuvoston kanslia antaa tarkemmat määräykset tämän asetuksen soveltamisesta.

10 §.

Tällä asetuksella kumotaan tiedoitustoiminnan väliaikaisesta valvonnasta 31 päivänä toukokuuta 1940 annettu asetus siihen myöhemmin tehtyine lisäyksineen ja muutoksineen.

Pääministeri *J. W. Rangell.*

LIITE

Kesäkuun 10. päivänä 1940 voimaan tullut organisaatio.¹ Asetuksen mukaan tarkastus koski Suomen ja ulkomaiden välistä puhelin-, posti- ja lennätin liikennettä sekä sanoma- ja aikakauslehdissä tai radiossa julkisuuteen tarkoitettuja kirjoituksia, uutisia ja tehtäviä. Tarkastuksen suorittamista varten perustettiin seuraavat toimistot:²

JULKAISUTARKASTUSTOIMISTO

ja sen alaiset JULKAISUTARKASTAJAT

Helsinki	Tammisaari
Hämeenlinna	Riihimäki (lakk. 1.9.1940)
Joensuu	Lieksa
Jyväskylä	
Kemi	Rovaniemi
Kokkola	Pietarsaari (lakk. 1.5.1941)
Kotka	Hamina (lakk. 1.4.1941)
Kristiinankaupunki (lakk. 31.12.1940)	
Kuopio	Iisalmi (lakk. 1.6.1941), Pieksämäki, Savonlinna
Lahti	Heinola (lakk. 1.9.1940)
Lappeenranta	Imatra
Maarianhamina	
Mikkeli	
Oulu	Kajaani, Raahе (lakk. 1.9.1940), Ylivieska (lakk. 1.5.1941)
Pori	Rauma (lakk. 1.9.1940)
Porvoo	Loviisa
Tampere	
Turku	Uusikaupunki
Vaasa	Seinäjoki

Paikkakunnilla, joilla ei ollut tarkastajaa, toimittajat saattoivat kääntyä lähimmän tarkastajan puoleen puhelimitse. Nämä lehdet joutuivat jälkitarkastukseen. Ainoastaan tiettyjä aiheita käsittelevät artikkelit ja uutiset oli alistettava tarkastajille, ja valinnan suoritti lehti itse.

---

1) Asetus N:o 256/31.5.1940. "Tiedotustoiminnan väliaikaista valvontaa johtavan tarkastusviraston ja paikallisten tarkastustoimistojen perustamiskäsky ja työjärjestys". VN:n tarkastuselimet Ha.1. SisM tarkastusvirastolle 12.6.1940, Ibid, Fa:1,

2) Luettelo perustuu kirjeistöön julkaisutarkastustoimistojen kanssa.

Jatkosodan kauden hallitukset¹

Risto Ryti (27. 3. 1940 — 3. 1. 1941) ed. 19. 12. 1940

R. Walden, amm.pääministerin sijainen, 19. 12. 1940 — 3. 1. 1941

Rolf Witting, rkp, ulkoministeri

Oskari Lehtonen, kok, oikeusministeri

Ernst von Born, rkp, sisäministeri

R. Walden, amm.puolustusministeri

Mauno Pekkala, sos.dem., valtiovarainministeri

J.E. Pilppula, ml, 2. valtiovarainministeri, 31. 7. 1940 — Antti

Kukkonen, ml, opetusministeri

P.V. Heikkinen, ml, maatalousministeri, — 15. 8. 1940

Viljami Kalliokoski, ml, maatalousministeri, 15. 8. 1940 —

Juho Koivisto, ml, 2. maatalousministeri

Väinö V. Salovaara, sos.dem., kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri

K.E. Ekholm, rkp, 2. kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri

V.A. Kotilainen, amm., kauppa- ja teollisuusministeri, — 15. 8. 1940

Toivo Salmi, sos.dem., kauppa- ja teollisuusministeri, 23. 8. 1940 —

K.A. Fagerholm, sos.dem., sosialiministeri

Väinö Tanner, sos.dem., kansanhuoltoministeri, — 15. 8. 1940

V.A. Kotilainen, amm., kansanhuoltoministeri, 15. 8. 1940 —

Toivo Salmia, sos.dem., 2. kansanhuoltoministeri, 3. 10. 1940

J.W. Rangel (3. 1. 1941 — 5. 3. 1943) ed.

Rolf Witting, rkp, ulkoministeri

Henrik Ramsay, rkp, 2. ulkoministeri, 14. 11. 1941 —

Oskari Lehtonen, kok., oikeusministeri

Ernst von Born, rkp, sisäministeri, — 13. 5. 1941

Toivo Horelli, kok., sisäministeri, 13. 5. 1941 —

R. Walden, amm., puolustusministeri

Mauno Pekkala, sos.dem., valtiovarainministeri, — 22. 5. 1942

Väinö Tanner, sos.dem., valtiovarainministeri, 22. 5. 1942 —

Juho Koivisto, ml, 2. valtiovarainministeri

Antti Kukkonen, ml, opetusministeri

Viljami Kalliokoski, ml, maatalousministeri

Toivo Ikonen, ml, 2. maatalousministeri

Väinö V. Salovaara, sos.dem., kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri

Vilho Annala, IKL, 2. kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri
 Toivo Salmio, sos.dem., kaupp- ja teollisuusministeri, — 3. 7. 1941
 Väinö Tanner, sos.dem., kaupp- ja teollisuusministeri, 3. 7. 1941 — 22. 5. 1942
 Uuno Takki, sos.dem., kaupp- ja teollisuusministeri, 22. 5. 1942 —
 K.A. Fagerholm, sos.dem., sosialiministeri
 V.A. Kotilainen, amm., kansanhuoltoministeri, — 16. 4. 1941
 V.A. Arola, ml, kansanhuoltoministeri, 16. 4. 1941 — 3. 7. 1942
 Henrik Ramsay, rkp, kansanhuoltoministeri, 3. 7. 1942 —
 Henrik Ramsay, rkp, 2. kansanhuoltoministeri, 29. 10. 1941 — 3. 7. 1942
 S. Kantala, ml, 2. kansanhuoltoministeri, 3. 7. 1942 —
 Toivo Ikonen, ml, 3. kansanhuoltoministeri, 13. 11. 1942 —
Edwin Linkomies (5. 3. 1943 — 8. 8. 1944) kok.
 Henrik Ramsay, rkp, ulkoministeri
 Oskari Lehtonen, kok., oikeusministeri
 Leo Ehrnrooth, rkp., sisäministeri
 R. Walden, amm., puolustusministeri
 Väinö Tanner, sos.dem., valtiovarainministeri
 Tyko Reinikka, ml, 2. valtiovarainministeri
 Kalle Kauppi, ed., opetusministeri
 Viljami Kalliokoski, ml, maatalousministeri
 N.A. Osara, kok., 2. maatalousministeri
 Väinö V. Salovaara, sos.dem., koululaitosten ja yleisten töiden ministeri
 Toivo Ikonen, ml, 2. kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri, — 13. 1. 1944
 Väinö Kaasalainen, ml, 2. kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri, 13. 1. 1944
 Uuno Takki, sos.dem., kaupp- ja teollisuusministeri
 K.A. Fagerholm, sos.dem., sosiaaliministeri, 17. 12. 1943
 Aleksi Aaltonen, sos.dem., sosiaaliministeri, 17. 12. 1943
 K.J. Ellilä, ml., kansanhuoltoministeri
 Jalo Aura, sos.dem., 2. kansanhuoltoministeri
 Henrik Ramsay, rkp, 3. kansanhuoltoministeri

---

1) Ei sisälly Haczellin hallitusta

**SUUR-SUOMEN
RAJAKAAVAILUT
(elo-syyskuu 1941)**

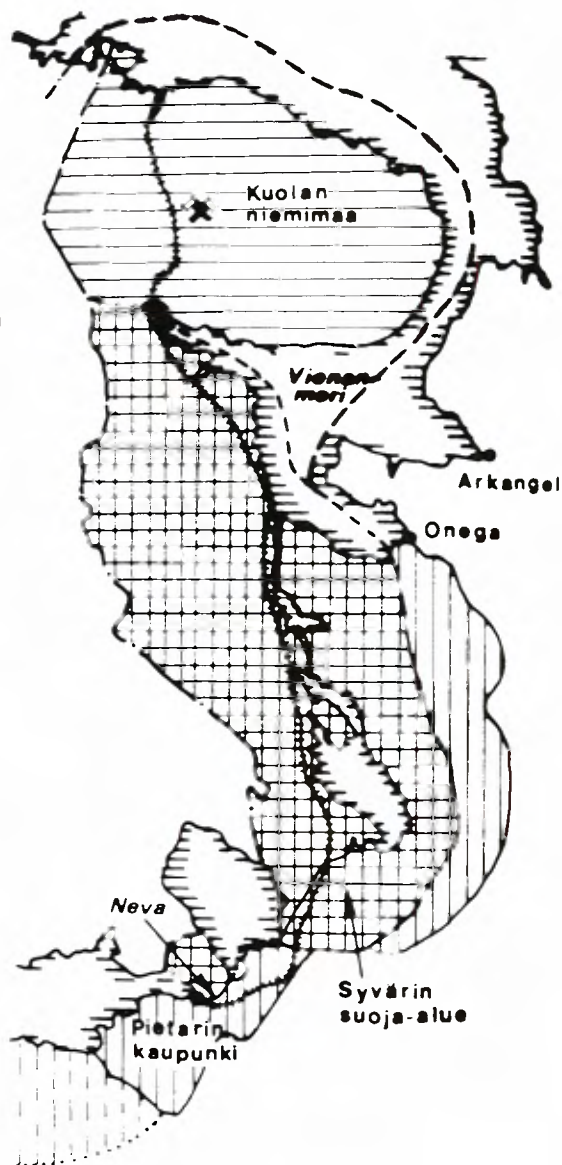
----- vuoden 1939 raja

 Rytin rajakaavailu

 Inkerilaisten
rajakaavailu

 Muurmannin rata

 Stalinin kanava

Lähde: Ohto Manninen, Suur-Suomen rajakaavailut 1941, 1980, 156.

Sensuuriohjeiden luokittelu ja jakautuminen 1. 1. — 2. 9. 1944

Kuukausi	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Tammikuu	10	1	1	3	2	—	—	—
Helmikuu	9	8	2	32	2	—	—	—
Maaliskuu	9	—	2	34	9	2	—	—
Huhtikuu	12	5	1	9	2	5	—	—
Toukokuu	16	2	6	8	1	3	—	—
Kesäkuu	6	1	1	1	3	4	—	—
Heinä-elokuu	29	38	2	4	5	—	12	5
YHTEENSÄ	92	55	15	85	24	14	12	5

(yhteensä 302 ohjetta)¹

1. Ohjeet, joilla kiellettiin akselivaltoja arvostelevat ja niiden voimaa vähättelevät kirjoitukset/ulkolaisten kirjoitusten lainaamiset.

2. Ohjeet, joilla kiellettiin julkaisemasta uutisia ja artikkeleja, joissa olisi ilmennyt Englannin ja Neuvostoliiton ”virallinen propaganda”-mielipide.

3. Ohjeet, joilla kiellettiin lainaamasta sodan käyntiä arvostelevia rauhanoppositiolaisten mielipiteitä/kirjoittamasta rauhanoppositiion ”äänellä”.

4. Ohjeet, joilla kiellettiin kirjoittamasta erillisrauhasta, lainaamasta ulkolaisten lehtien ao. kirjoituksia jne.

5. Ohjeet, joilla kiellettiin spekuloida ”Suomen asemalla” suursodassa.

6. Ohjeet, joilla pyrittiin kieltämään sensuurin toiminnan arvostelu.

7. Ohjeet, joilla kiellettiin kirjoittaminen Suomen sisäpoliittisista tapahtumista (TP:n vaali jne).

8. Ohjeet, joilla lähinnä pyrittiin estämään sellaisten kirjoitusten julkitulo, joissa suomalais-saksalaisia suhteita olisi kuvattu ”liian läheisiksi”/pyrittiin estämään Neuvostoliiton asiaton aliarviointi ja halventaminen.

1) Po. aikavälillä annettiin noin 500 ohjetta, mutta suurin osa niistä käsitteli luonteeltaan ei-poliittisia kysymyksiä.

SUMMARY

This study attempts to explain the meaning and intensity of the regulation or censorship of the mass media as a part of the government's security policy during the so called Continuation War in Finland (June 22. 1941 — Sept 19. 1944). Almost every country that participated in World War II practised direct opinion forming.

In Finland an ordinance of censorship based on the republic's protective law was in effect from October 1939 until October 1947. It gave the State quite an extensive authority for censorship. The existence of advance censorship and the supervising organisation made also naturally the work of the Finnish press more difficult since it had grown accustomed to western freedom of speech during the first years of Finland's independence. The severity of the censorship varied slightly in Finland during the World War II. The Winter War had been far less problematic for the Government in regard of cherishing the public spirit than the Continuation War. In the Winter War the basic setting, the matching of powers between David and Goliath, was sufficient enough that only little opinion directing was needed: the nation stood behind the country's leaders who were fighting a defensive battle.

The situation was, however essentially different in the Continuation War which began in June, 1941. Even if the need to make up for the Winter War had sunk deeply into a large part of the nation — and a new war was thus well justified — the basic setting of a world war caused several problems. Adolf Hitler wasn't the smallest one with his conquer-spirited goals. The credibility of a mere defensive battle had started to deteriorate from the very beginning of the war. Especially the respect that Finland had earlier acquired in the western countries suffered a hard blow.

The need for censorship in Finland during World War II has not, however, been questioned. Early in the winter of 1942 the independent newspaper *Helsingin Sanomat* wrote in its main editorial: "The necessity of the State's war-time intelligence service can not

be denied. It is unavoidable, and has to be endured like all the other exceptional procedures and regulations caused by the war". The problems started only when it was suspected that the government's control over the freedom of speech was exceeding the necessity.

The research which has been done up till now has illustrated quite thoroughly the propaganda during the Continuation War. The censorship of that time period, however has been studied far less; and in those instances when it has, it has been in the context of other research. This study is thus the first one to cover the whole time period of the Continuation War, and to concentrate mainly on censorship. At the same time it is the first report about war-time censorship — at least in the Nordic countries — which attempts to study the control over the freedom of speech as a part of the State's security politics. The study tries to explain the "political background" of the solutions by the government's information center (an authority subordinate to the Prime Minister which dealt with censorship and propaganda). This point of view has made it necessary to illustrate the goals of Finland's war, the nature and meaning of relations between Finland and Germany and, in general, the connection between the basic solutions of safety politics and the censorship by Finland's war leaders. The second part of the study is formed from the analysis of newspaper articles and the attitudes of the public. At the same time the study attempts to explain the birth of the hypothetical "self censorship". Doctor Esko Salminen has stated that the basis for the self censorship in foreign policy in the 1980s originates in the government's war-time censorship. According to Salminen, Finnish newspapermen conformed creditably to self control in the difficult war conditions.

The censorship organisation of the Continuation War was based on the teachings of the Winter War. An office was started during the armistice due to the recommendations of the secret committee, which was subordinate to the Prime Minister and which dealt with propaganda and censorship. However, it should be noted that in the army circles it was suggested that a propaganda ministry should

be founded following the German model. Evidently this is why the representatives of the army had visited Germany in the spring of 1941 as guests of Gestapo and the German propaganda ministry.

The most important work method of the censorship was to direct almost daily the press and the publication inspectors, the censors. For the inspection of printed matter there were 19 publication inspection offices and about 70 censors in Finland during the Continuation War. The advice which was given either in writing or by telephone was stored. The archives which were formed of these transcriptions have been preserved in their entity.

The goal of the government was to establish a flexible censorship and good relations with the press; there was no question of any conscious obscuring or a total suppressing of the intellectual life. It is true that there was tension between the press and the government; this led, however, to very few extreme censoring procedures like in the summer of 1944 when the Finnish-Swedish Svenska Pressen was suppressed.

The censorship tried to influence first of all the contents of the writings in advance. The objective was to avoid actual censoring procedures; the better it managed to direct the press beforehand, the fewer procedures were expected. The government succeeded in this fairly well. The study shows that the strong criticism mainly by the Swedish press towards Finland's "German-disposed" censorship and propaganda office was much exaggerated. Actually the Swedes were self-complacent in their criticism. During World War II also Sweden practised surveillance which was favourable to Germany.

If comparison is needed Finland's censorship conditions can be compared to the conditions in Denmark during the first three years of the war. In Finland the government was practicing a similar "tea diplomacy" towards the press as it was the case in Denmark. However, it is probably true that the press in Finland could write more freely than the one in Denmark. In Finland the press had almost unanimously a favourable attitude towards the "companion in arms" until the breakdown of Stalingrad. Thus the basic

setting with Denmark is not quite comparable.

It has been possible to show in the study that the censorship was "led" every now and then by conflicting goals of safety politics throughout the whole war. When the war broke out an attempt was made to convince the public that Finland didn't intend to attack. However, the leaders of the State had in their pocket — provided with the stamp of approval by Germany's war leaders — a map of wide area claims as a goal the war.

The conquest-spirited orders of the day by Marshal Mannerheim altered, however, the situation very soon, regarding also the censorship. It coupled presumably its function more by feel than as a result of careful consideration with conquest-spirited propaganda. However, within the censorship this "reversal" caused lively discussions and criticism.

In the summer of 1941 the Finnish press started writing about Great-Finland simply in an extatic manner, which the censorship didn't try too much to keep down. From time to time the writings caused expressions of opinions which were quite anti-Swedish. The censorship interfered in these kinds of phenomena only when the Swedish-speaking public of the country started protesting.

Beginning primarily in the winter of 1942, the German Embassy in Helsinki started paying continuous attention to the writings of the Finnish press. The study shows that a delegation led by Representative Wipert von Blühen was exerting pressure on the Finnish authority quite heavily. And it wasn't wasted. The Finns were paying attention quite carefully to the remarks of the companion in arms. The writings of Finland's press became in many instances a reliable barometer of relations between Finland and Germany.

On the other hand, Representative Blühen understood quite well that the "Nazisation" of Finland's press didn't pay off. He gave a report to Berlin that this kind of an attempt was bound to fail; the amount of pressure which Germany could exert to Finland's press was limited. On the other hand the Finns were also holding fast to their national background as a principal rule, even if they tried to

honor the wishes of the Germans. For example the treaty of Anti-Komintern which was signed in the fall of 1941 remained mostly a futile propaganda maneuver by the Nazis. The Finns didn't swallow this bait, however. The censorship restrained the German-disposed press from writing about the "advantages" of the treaty.

When looking purely at the functioning of the censorship Finnish, war leaders were preparing the nation extremely little for the coming of the heavy peace. In the winter of 1944 Marshal Mannerheim even claimed that it was not possible to make peace since the citizens were not prepared for it. Mannerheim thus had a good reason to point at the information office.

The press in Finland wrote — taking into consideration the actual process of the war — with an incomprehensive optimism until the last moments. This was at least partially due to conscious politics of the censorship. In spite of this one can ask whether the Finnish war leaders could have afforded to allow the press to write with an emphasis which unquestionably would have weakened the battle morals even in the summer of 1944 — although most people could presume that Germany would surrender without terms.

The censorship wasn't used arbitrarily in Finland during the Continuation War. Even if one can point out a few cases of censorship which can be classified as arbitrary, the total result can be judged quite critically afterwards. It is a different matter whether the censorship was finally used wisely even in respect to the safety policies — the criticism by Mannerheim in the winter of 1944 suggests this. Probably it can be stated that the censorship was practised by relying on certain optimistical conceptions.